Biblioteka
THESAURUS
/9. knjiga/

Nakladnik
Disput, Zagreb

Za nakladnika
Josip Pandurić

Urednik biblioteke
Ivan Marković

Recenzenti
Mario Brdar
Ivo Pranjković

Godina i mjesec objavljivanja
2014, rujan

CIP-zapis dostupan u računalnom katalogu
Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 884815

ISBN 978-953-260-211-1 (cjelina)
ISBN 978-953-260-212-8 (knjiga prva)

Branimir Belaj – Goran Tanacković Faletar

Kognitivna gramatika hrvatskoga jezika

Knjiga prva
Imenska sintagma
i sintaksa padeža

Disput
Zagreb, 2014.

Objavljivanje knjige financijski je pomoglo
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i sporta Republike Hrvatske.

Sadržaj

Predgovor 11
Kratice i oznake 13

KOGNITIVNA GRAMATIKA U KONTEKSTU KONSTRUKCIJSKIH MODELA 15

1.1 Prema funkcionalnim pristupima gramatici 17
1.2 Zašto naziv konstrukcijske gramatike? 21
1.3 O konstrukcijskim gramatikama 26
1.4 Simbolički i autonomistički pristup 29
1.4.1 O simboličkom pristupu unutar konstrukcijskih modela 33
1.4.2 Simbolički pristup u kognitivnoj gramatici 36
1.5 Kognitivna gramatika i značenje 39
1.6 Leksik i gramatika 48

VRSTE RIJEČI 57

2.1 Nominalni profili 60
2.1.1 Gradivne, tvarne ili nebrojive imenice 63
2.1.2 Zbirne imenice 71
2.1.3 Imenice *pluralia tantum* 84
2.2 Relacijske predikacije 92
2.2.1 Nevremenske relacijske predikacije 92
2.2.2 Procesi 95

2.3 Granične (hibridne) kategorije 97
2.3.1 Nominalne hibridne kategorije 97
2.3.1.1 Imenice u relaciji s nekom drugom imenicom 97
2.3.1.2 Imenice kojima proces služi kao konceptualna baza – nominalizacije 98
2.3.1.3 Dvostrukorelacijske imenice 105
2.3.1.4 Zamjenice kao relacijska kategorija 105
2.3.2 Rubni i hibridni tipovi glagola i nevremenskih relacijskih predikacija 107

IMENSKA SINTAGMA 113

SEMANTIČKI ASPEKTI USTROJA IMENSKE SINTAGME 117
3.1 Tipovi i varijante 117
3.2 Pridjevna premodifikacija (specifikacija) 122
3.2.1 Odnosni pridjevi 123
3.2.2 Gradivni i opisni (kvalitativni) pridjevi 126
3.3 Usidrenje (referencija) 130
3.3.1 Prema usidrenoj varijanti – brojevi kao apsolutni kvantifikatori 136
3.3.2 Eksplicitna sredstva usidravanja imenske sintagme 139
3.3.2.1 Determinacija 139
3.3.2.2 Neodređena apsolutna kvantifikacija 153
3.3.2.3 Relativna kvantifikacija 156
3.3.3 Implicitne strategije usidrenja 163
3.3.3.1 Generičke imenske sintagme i implicitna kvantifikacija 163
3.3.3.2 Implicitna determinacija 167
3.4 Predikatne imenske sintagme 168

SINTAGMATSKI ASPEKTI USTROJA IMENSKE SINTAGME 177
4.1 Nezavisne i zavisne sastavnice konstrukcije 177
4.2 O odredniku profila (glavi), modifikatoru i dopuni 179
4.3 Temeljni konstrukcijski tipovi imenske sintagme u hrvatskom jeziku 182
4.3.1 Premodifikacija 183
4.3.2 Prijedložno-padežna postmodifikacija 184
4.3.3 Besprijedložna postmodifikacija 186
4.3.4 Priložna postmodifikacija 188
4.4 Komplementacija/modifikacija – i jedno i dvoje 189
4.5 O konstrukcijama s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* 194
4.6 Apozicijska imenska sintagma 196
4.7 Konstrukcijske sheme imenske sintagme i njihova opća taksonomija 205

SINTAKSA PADEŽA 209

SEMANTIČKE ULOGE 213
5.1 Nastanak, recepcija, razrada i gramatičke implikacije pojma semantičkih uloga 213
5.2 Pojam semantičkih uloga i starija gramatička tradicija 225

POJAM PADEŽA KROZ POVIJEST I NJEGOVA KOGNITIVNA KONCEPCIJA 229
6.1 Što je padež? 229
6.2 Gramatička tradicija antičke Grčke i Rima i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža 232
6.3 Srednjovjekovni korijeni ideje općega padežnoga značenja i njegova definiranja u lokalističkim okvirima 236
6.4 Geštaltistička psihologija i zakonitosti vizualne percepcije 249
6.5 Neurološka teorija mentalnih mapa i prostorni temelji ljudske konceptualizacije 255
6.6 Prostorna utemeljenost padežnih značenja i njihovo jedinstvo na shematičnoj razini 257

SINTAKTIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA KOSIH PADEŽA U HRVATSKOM JEZIKU 269

GENITIV 271
7.1 Besprijedložni genitiv 272
7.1.1 Ablativni genitiv 272
7.1.2 Posvojni genitiv 275
7.1.3 Dijelni (partitivni) genitiv 282
7.1.4 Slavenski genitiv 288
7.1.5 Genitiv cijene 290
7.1.6 Genitiv obilja ili oskudice 292
7.1.7 Vremenski genitiv 293
7.1.8 Genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv 295
7.1.9 Subjektni genitiv 297
7.1.10 Objektni genitiv 300
7.1.11 Objasnidbeni (eksplikativni) genitiv 302
7.1.12 Genitiv zaklinjanja 306

7.2 Genitiv s prijedlozima 308
7.2.1 Genitiv s prijedlogom *od* 309
7.2.2 Genitiv s prijedlogom *do* 317
7.2.3 Genitiv s prijedlogom *iz* 320
7.2.4 Genitiv s prijedlogom *s(a)* 324
7.2.5 Genitiv s prijedlozima *ispred* i *iza* te *izvan* (*van*) i *unutar* 329
7.2.6 Genitiv s prijedlozima *iznad*, *ispod*, *više* (*poviše*) i *niže* 336
7.2.7 Genitiv s prijedlozima *prije*, *uoči*, *poslije*, *nakon*, *za* i *tijekom* (*tokom*) 340
7.2.8 Genitiv s prijedlozima *dno* (*podno*, *nadno*, ~~*udno*~~) i *vrh* (*povrh*, *navrh*, *uvrh*, *zavrh*) 343
7.2.9 Genitiv s prijedlozima *čelo*, *nakraj*, *onkraj*, *krajem* i *potkraj* 344
7.2.10 Genitiv s prijedlogom *sred* (*nasred*, *posred*, *usred*) 345
7.2.11 Genitiv s prijedlogom *oko* (*okolo*) 346
7.2.12 Genitiv s prijedlozima *blizu*, *kod*, (*po*)*kraj*, *pored*, *nadomak*, *nadohvat*, *u* i *mimo* 348
7.2.13 Genitiv s prijedlozima *duž* (*uzduž*), *širom* i *diljem* 352
7.2.14 Genitiv s prijedlogom *preko* 353
7.2.15 Genitiv s prijedlozima *bez* i *osim* 355
7.2.16 Genitiv s prijedlozima *mjesto* (*umjesto*, *namjesto*) i *uime* 356
7.2.17 Genitiv s prijedlozima *putem*, *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom* 357
7.2.18 Genitiv s prijedlogom *između* 357
7.2.19 Genitiv s prijedlozima (*na*)*spram*, *protiv*, *nasuprot* (*usuprot*), *usprkos* i *unatoč* 358
7.2.20 Genitiv s prijedlozima *zbog*, *uslijed* i *radi* (*zaradi*, *poradi*) 359
7.2.21 Genitiv s prijedlogom *glede* 360
7.2.22 Genitiv s prijedlozima *prigodom*, *prilikom* i *povodom* 360
7.3 Zaključna razmatranja 361

DATIV 369

8.1 Dativ u sůvremenim opisima 370
8.2 Besprijedložni dativ 375
8.2.1 Dativ negranične direktivnosti ili dativ smjera 375
8.2.2 Dativ namjene 379
8.2.3 Dativ koristi ili štete 381
8.2.4 Posvojni dativ 385
8.2.5 Dativ interesa (ili etički dativ) 387
8.2.6 Emfatični dativ 390
8.3 Dativ s prijedlozima 392
8.3.1 Dativ s prijedlozima *k(a)* i *prema* (*naprama*) 393
8.3.2 Dativ s prijedlozima *nadomak*, *nadohvat*, *nasuprot*, *usprkos*, *unatoč* i *protiv* 399
8.4 Zaključna razmatranja 401

AKUZATIV 409

9.1 Besprijedložni akuzativ 411
9.1.1 Akuzativ direktnoga objekta 411
9.1.2 Vremenski akuzativ 414
9.1.3 Akuzativ mjere 416
9.1.4 Akuzativ s infinitivom 417
9.1.5 Načinski akuzativ 418
9.2 Akuzativ s prijedlozima 418
9.2.1 Akuzativ s prijedlozima *kroz*, *niz* i *uz* 419
9.2.2 Akuzativ s prijedlozima *na*, *o*, *po*, *u* i *mimo* 425
9.2.3 Akuzativ s prijedlozima *među*, *nad*, *pod* i *pred* 429
9.2.4 Akuzativ s prijedlogom *za* 434
9.3 Zaključna razmatranja 436

LOKATIV 441

10.1 Lokativ s prijedlogom *u* 442
10.2 Lokativ s prijedlogom *na* 444
10.3 Lokativ s prijedlogom *o* 446
10.4 Lokativ s prijedlogom *po* 448
10.5 Lokativ s prijedlogom *pri* 450
10.6 Zaključna razmatranja 452

INSTRUMENTAL 457

11.1 Besprijedložni instrumental 457
11.1.1 Instrumental sredstva 457
11.1.2 Prostorni instrumental ili prosekutiv 460
11.1.3 Vremenski instrumental 461
11.1.4 Pridjevni instrumental 464

11.1.5 Subjektni instrumental 465
11.1.6 Instrumental indirektnoga objekta 466
11.1.7 Predikatni instrumental 469
11.1.7.1 Predikatni instrumental sa semikopulativnim prijelaznim glagolima 470
11.1.7.2 Predikatni instrumental s kopulativnim glagolom *biti* i sa semikopulativnim neprijelaznim glagolima 478
11.1.8 Instrumental podrijetla ili ablativni instrumental 485
11.1.9 Instrumental osnovne osobine 486
11.2 Instrumental s prijedlozima 487
11.2.1 Instrumental s prijedlogom *s(a)* 488
11.2.2 Instrumental s prijedlozima *pred(a)* i *za* 492
11.2.3 Instrumental s prijedlozima *nad(a)* i *pod(a)* 496
11.2.4 Instrumental s prijedlogom *među* 500
11.3 Zaključna razmatranja 502

ZAVRŠNE NAPOMENE 511

Literatura 513
Kazalo imena 527
Kazalo pojmova 531

Predgovor

Ova knjiga predstavlja prvi dio kognitivne gramatike hrvatskoga jezika, a nastala je u četverogodišnjem razdoblju kao plod želje njezinih autora da jezikoslovnoj kroatistici, ali i našoj filologiji u cjelini, na prosudbu ponude prvi sustavan opis morfosintaktičkoga ustrojstva hrvatskoga jezika dosljedno primijenjenom metodom jedne suvremene lingvističke teorije. U skladu s tim ovo je djelo prije svega namijenjeno uskostručnoj lingvističkoj javnosti, ali zbog primjesa udžbeničke naravi u pojedinim poglavljima isto tako neće biti naodmet ni studentima diplomskih i doktorskih studija koji u nekom od nastavnih modula slušaju kognitivnu lingvistiku kao ni onima koji će svoj znanstveni put utirati proučavajući teorijsku lingvistiku i sintaktičko-semantičko ustrojstvo hrvatskoga ili drugih jezika.

Knjiga je načelno podijeljena na dva temeljna dijela – na opis imenske sintagme i na opis sintaktičko-semantičkoga ustrojstva hrvatskoga padežnog sustava. Prethodi im uvodno poglavlje posvećeno temeljnim postavkama kognitivne gramatike te kontekstu i uvjetima njezina nastanka u širim okvirima funkcionalnih pristupa, ali i sličnostima i razlikama u odnosu na ostale konstrukcijske modele s kojima ona zajedno tvori kognitivnolingvističku opoziciju tzv. tradicijskom funkcionalizmu i generativnoj gramatici. Uvodno poglavlje slijedi dio o vrstama riječi, u kojemu su iznesene osnovne kognitivnogramatičke postavke o toj problematici, s posebnim naglaskom na imenicama kao glavnoj sastavnici imenske sintagme. U tom smislu detaljno su opisane hrvatske brojive i nebrojive (tvarne ili gradivne) imenice, zbirne imenice, imenice *pluralia tantum* te odglagolne imenice. S obzirom na metodologiju kognitive gramatike, koja značenju pridaje kudikamo veću važnost, dio o imenskoj sintagmi sadrži opsežnije poglavlje o semantičkim aspektima njezina ustroja, u kojemu se posebna pozornost pridaje redoslijedu sastavnica višestrukosloženih nominala (pridjevnih modifikatora,

determinatora i kvantifikatora), točnije utjecaju značenja na njihov ustroj, ali i opisu generičkih značenja imenske sintagme te predikatnim imenskim sintagmama. Nešto je kraće poglavlje o sintagmatskim aspektima njezina ustroja, a temelji se na analizi premodifikacije, prijedložno-padežne postmodifikacije, besprijedložne postmodifikacije i priložne postmodifikacije, utemeljene na odnosu odrednika profila (glave konstrukcije), modifikatora i dopune. To poglavlje sadrži i raspravu o hrvatskoj apozicijskoj sintagmi te poglavlje o općim imenskosintagmatskim konstrukcijskim shemama i njihovoj taksonomiji. Analizi hrvatskoga padežnog sustava također prethodi opsežan uvodni dio u kojemu smo se dotaknuli povijesnih aspekata proučavanja padežne problematike, s posebnim naglaskom na razvoju različitih pristupa semantičkim (tematskim) ulogama, odnosno dubinskim padežima, ali i temeljnih postavaka geštaltističke psihologije kao i neurološke teorije mentalnih mapa, na kojima se dobrim dijelom temelji opis padežnih značenja i njihov utjecaj na sintaktičke aspekte padežne problematike.

Ovom prilikom posebno zahvaljujemo recenzentima Ivi Pranjkoviću i Mariju Brdaru, čiji su temeljiti, dobronamjerni i prije svega stručni komentari uvelike doprinijeli poboljšanju rukopisa ove knjige. Također zahvaljujemo i svim kolegama koji su svojim komentarima i savjetima, kako u metodološkom tako i u sadržajnom smislu, doprinijeli poboljšanju rukopisa. To se u prvome redu odnosi na Milenu Žic Fuchs, koja je svojom nesebičnom podrškom tijekom svih ovih godina najzaslužnija za kognitivnolingvističko opredjeljenje prvoga autora ove knjige, te na Branka Kunu, koji je u svakoj prilici bio spreman na razgovor i raspravu o često nimalo jednostavnim pitanjima. Posebnu zahvalnost dugujemo uredniku knjige Ivanu Markoviću, koji je svojim i više nego temeljitim komentarima i napomenama do u detalje izbrusio rukopis i bez čijega truda ova knjiga sasvim sigurno ne bi bila ista. Za sve propuste i nedostatke, kojih s obzirom na opseg predmetne materije sasvim sigurno ima, odgovorni su isključivo autori. Iskreno se nadamo da će ova knjiga biti od koristi hrvatskoj lingvističkoj sceni, da će privući još veći broj mladih u kognitivnolingvističko okrilje te ih potaknuti na razmišljanje o kategorijalnim pitanjima hrvatske gramatike.

Autori

Osijek, 10. travnja 2014.

Kratice i oznake

A	agens
A	akuzativ
abl	ablativ
abs	apsolutiv
ADJ	pridjev
ADV	prilog
ADVP	priložna sintagma, priložna fraza
AP	pridjevna sintagma
APS K	apsolutni kvantifikator
Arg	argument
ATR	atribut
ATRIB	atributant
AUTOSYN	autonomija sintakse
Aux	pomoćni glagol
C	padežna veza
D, DAT	dativ
DET	determinator
erg	ergativ
Et	maksimalna ekstenzija tipa
EXP	doživljavač (engl. *experiencer*)
G, g, GEN	genitiv
Gjd	glagol u jednini
Gmn	glagol u množini
GRAM	gramatički
Ijd	imenica u jednini
Imn	imenica u množini
I, INST	instrumental
IntrSbj	neprijelazni subjekt
IntrV	neprijelazni glagol

K	kvantifikator
K	konceptualizator
K/m	izraženija komplementacijska i manje izražena modifikacijska svojstva
KONCEPT	konceptualno
KP	kvantifikatorska sintagma
loc	lokativ (padež mjesta u lokalističkim teorijama)
M/k	izraženija modifikacijska i manje izražena komplementacijska svojstva
N	imenica
N	nominativ
n	normativna granica
NP	imenska sintagma, imenska fraza
NUM	broj
O	objekt
OI	odglagolna imenica
OP	objektivni prizor
OR, or	orijentir
P	prijedlog
P	pozadina
P	propozicija
PP	prijedložna sintagma, prijedložna fraza
pred	predikat
R	relacija
REL K	relativni kvantifikator
RK	referencijska količina
S	scenarij
Sbj	subjekt
sim	simbolička veza
T	stvarno vrijeme
T	tip
t	poimano vrijeme
TR, tr	trajektor
TrObj	prijelazni objekt
TrSbj	prijelazni subjekt
TrV	prijelazni glagol
V	glagol
V	varijanta
VP	glagolska sintagma, glagolska fraza
X, Y	opće varijable
?	dvojbeno, ne posve prihvatljivo
??	još manje prihvatljivo
???	na granici prihvatljivosti
*	neprihvatljivo, negramatično
>	manje > više obilježeno (u hijerarhijama)
+	posjedovanje nekog obilježja
−	neposjedovanje nekog obilježja
-	morfemska granica

Kognitivna gramatika u kontekstu konstrukcijskih modela

U ovom ćemo se poglavlju osvrnuti na teorijsko-metodološki okvir kojemu pripada kognitivna gramatika. Bit će riječi o obilježjima koja kognitivna gramatika dijeli općenito s drugim funkcionalnim pristupima, a na osnovi kojih se jasno i nedvosmisleno odvaja od formalnih pristupa, u prvom redu generativno-transformacijskoga koji počiva na tezi o autonomiji gramatike. Također će se unutar funkcionalne grane uspostaviti i razlika između tzv. tradicijskoga funkcionalizma i konstrukcijskih pristupa kojima pripada i kognitivna gramatika, a bit će riječi i o sličnostima i razlikama unutar samih konstrukcijskih pristupa, posebno o razlikama između kognitivne gramatike i ostalih, užekonstrukcijskih, modela. Pojasnit će se i osnovni kognitivnogramatički pojmovi i njihovi odnosi kako bi se skicirao metodološki aparat na kojem su utemeljeni analitički i sintetički postupci u središnjem dijelu ove knjige.

1.1 Prema funkcionalnim pristupima gramatici

Druga polovica 1960-ih i početak 1970-ih godina prošloga stoljeća bilo je vrijeme velikoga raskola u generativnoj gramatici, potaknutoga pitanjem statusa značenja u gramatici, odnosno različitim viđenjem uključivanja semantičke sastavnice u opis. Chomsky je (1965), slijedeći Katza i Postala (1964), interpretativnu semantičku sastavnicu gramatike vezao isključivo uz dubinske strukture, no pokazalo se da je takav pogled preuzak te da postoji znatan broj slučajeva u kojima semantička interpretacija mora biti povezana i s površinskim strukturama (npr. pitanja intonacije, negacije i kvantifikacije i sl.).[1] Tada je postalo jasno

[1] O tim pitanjima vidi više u Chomsky (1971) i u Jackendoff (1972), a u nas dobar pregled ne samo tih pitanja nego i općenito teorijskih kretanja unutar generativno-transformacijskoga modela daje Mihaljević (1998).

da Katz-Postalova hipoteza nije održiva i da mora biti revidirana. Jedna struja tadašnjih generativnih gramatičara na čelu s N. Chomskim odbacila je Katz-Postalovu hipotezu dopustivši i utjecaj površinske strukture na semantičku interpretaciju i zadržavši *sintaktički motiviranu* dubinsku strukturu, što je značilo da su semantička interpretativna pravila[2] i dalje djelovala tek po završetku sintaktičkoga proizvodnog procesa, a takva je, interpretativna, narav semantičke sastavnice, uz određene metodološke i terminološke promjene, zadržana do današnjih dana. Upravo zbog zadržavanja semantičke sastavnice kao čisto interpretativne ta je razvojna faza generativne gramatike poznata pod nazivom *interpretativna semantika*, odnosno *proširena standardna teorija*. Interpretativna semantika dobro je odabran naziv kako bi se što bolje uspostavila razlika prema drugoj struji toga vremena, struji koja je načelno zadržala Katz-Postalovu hipotezu, no pojam dubinske strukture poistovjetila je sa semantičkom interpretacijom, zastupajući *semantički motiviranu* dubinsku strukturu. Na taj način prvi je put u lingvistici došla u pitanje autonomnost sintakse jer je generativna uloga pripisana značenju, a upravo zbog tako definirane uloge značenja ta je struja poznata pod nazivom generativna semantika (npr. McCawley 1968, Langacker 1969, Postal 1970, Lakoff 1970, 1971, 1972, Lakoff – Ross 1976). U skladu sa svojom temeljnom tezom o semantički motiviranoj dubinskoj strukturi generativni semantičari zastupali su stajalište da semantički prikazi moraju biti generirani pravilima frazne strukture u bazi, tj. u temeljnoj sastavnici gramatike, preuzimajući od sintaktičkih kategorija ulogu strukturnih stabala. Stoga dubinska struktura, a za razliku od N. Chomskog, za njih nije frazni označivač s leksičkim unoscima čiji sastav ostaje isti i u površinskoj strukturi, nego unošenje pojedinih jedinica iz leksikona postaje svojevrstan transformacijski proces "leksikalizacije" koji stvarne jedinice iz leksikona proizvodi transformacijama od glasovno neostvarenih apstraktnih glagola.[3] Generativna semantika nije bila dugoga vijeka. Njezini prvaci (u prvom redu G. Lakoff, P. M. Postal, J. D. McCawley, J. R. Ross, R. Langacker) ubrzo su shvatili da je svaki pokušaj formalizacije i objektivizacije značenja, pa onda i pokušaj svođenja semantičkih načela na sintaktičke, što je bilo u srži generativne semantike, unaprijed osuđen na neuspjeh. Želeći zadržati temeljnu ideju o utjecaju značenja na formu, odbacili su formalni pristup utemeljen na strogoj autonomiji sintakse i okrenuli se različitim oblicima funkcionalizma koji počivaju na interakciji sintakse, semantike i pragmatike. Dakle Katz-Postalova hipoteza s jedne strane odigrala je vrlo važnu ulogu u daljnjem razvoju generativne gramatike, kao neposredan povod nastanku proširene standardne teorije u kojoj

[2] Pravila semantičke sastavnice postala su bitno složenija od onih u standardnoj teoriji, no detaljnije o tome ovdje nećemo govoriti.

[3] Tako je npr., ilustracije radi, glagol *smočiti* izveden iz dubinske strukture UZROKOVATI – POSTATI – MOKAR, a glagol *ubiti* iz strukture UZROKOVATI – POSTATI – MRTAV ili iz strukture UZROKOVATI – POSTATI – NE – ŽIV.

je N. Chomsky sa svojim suradnicima zadržao sintaktički motiviranu dubinsku strukturu, ali ujedno i bitno promijenio djelovanje i ustroj semantičke sastavnice, u prvom redu dopustivši utjecaj semantike i na površinske strukture, a u drugom smislu ona je preko generativne semantike inicirala odvajanje skupine generativnih gramatičara od središnje generativističke struje, gramatičara koji su vjerovali u semantički motiviranu dubinsku strukturu i tako implicitno od 1970-ih godina prošloga stoljeća otvorila put razvoju različitih *funkcionalističkih* pristupa gramatici koji, iako iznimno raznorodni, prema kriteriju uključivanja semantičke i pragmatičke sastavnice u gramatički opis, odnosno prema negiranju autonomije gramatike, zajedno tvore opozicijski pravac *formalnim pristupima*, u prvom redu generativno-transformacijskoj gramatici N. Chomskog, ali i drugim generativnim pristupima.[4] U tom smislu osnovne postavke funkcionalnih pristupa sažima i Newmeyer (1998: 18):

> Prvo, veze između formalnih svojstava gramatike i njihovih semiotičkih i pragmatičkih funkcija dovoljno su čvrste da spriječe bilo kakvo bitnije metodološko ili analitičko izdvajanje forme. Drugo, formalna su svojstva gramatike u određenoj mjeri motivirana ulogama koje jezik ostvaruje, u prvom redu njegovom ulogom prenošenja značenja i sredstva komunikacije. I treće, ujedinjujući funkcionalna objašnjenja s istraživanjem jezične tipologije, može se objasniti zašto su određena gramatička obilježja u jezicima češća od drugih i zašto u nekim jezicima postojanje jednoga obilježja često uvjetuje postojanje drugoga.

Newmeyer (1998: 13–18) također daje podjelu funkcionalnih pristupa u tri veće skupine:

(i) *izvanjski ili eksterni funkcionalizam*, koji zastupa tezu da su veze koje postoje između forme s jedne strane te značenja i uporabe s druge strane u semiotičkom sustavu prirodne veze, u smislu da je formalna (sintaktička) struktura motivirana značenjem i uporabom. Najvažniji su predstavnici toga funkcionalističkog pravca *gramatika uloge i referencije* (Foley – Van Valin 1984, Van Valin 1993, Van Valin – LaPolla 1997), *funkcionalna gramatika* (Dik 1978, 1989), *sistemska funkcionalna gramatika* (Halliday 1985), *konkurencijski gramatički model* (Bates – MacWhinney 1989),

[4] Iako ovdje to nije od osobite važnosti, treba imati na umu da uz transformacijsko-generativni model postoji još nekoliko generativnih teorija koje se, iako načelno motivirane idejama N. Chomskog, podosta razlikuju od transformacijskoga modela, prije svega po tome što one nisu višerazinske teorije koje vezu među razinama gramatičkoga opisa (dubinskim i površinskim strukturama – kasnije, krajem 1970-ih te u *teoriji načela i parametara*, preimenovanih u D-strukture i S-strukture) uspostavljaju transformacijskim pravilima, nego jednorazinske koje izravno generiraju površinske strukture. Nadalje većina njih ili nisu modularne teorije ili barem nisu u tolikoj mjeri kao transformacijski model te većina njih uspostavlja puno tješnju vezu između značenja i forme. Neke su od njih npr. *leksičko-funkcionalna gramatika* (Bresnan (ed.) 1982, 2001) ili *kategorijalna gramatika* (Steedman 1993). U nastavku će se naziv generativna gramatika upotrebljavati metonimijski u značenju transformacijskoga modela N. Chomskog.

kognitivna gramatika (Langacker 1987a, 1991, 1999, 2008) te *konstrukcijske gramatike u užem smislu* (Fillmore – Kay 1993, Kay – Fillmore 1999, Goldberg 1995, 2006, Lakoff 1987, Michaelis – Lambrecht 1996, Croft 2001);

(ii) *integrativni funkcionalizam*, koji ne pravi razliku između funkcionalne uloge koju određeni jezični elementi imaju u odnosu na druge jezične elemente i izvanjske funkcionalne motivacije tog elementa, tj. naglasak je na postupnom razvoju i usvajanju gramatičkih pravila tijekom jezične uporabe, a predstavlja ga *emergentna* ili *razvojna gramatika* (Hopper 1987, 1988, engl. *Emergent Grammar*);

(iii) *ekstremni funkcionalizam*, koji smatra da se gramatika u cjelini može izvesti iz semantičkih i pragmatičkih čimbenika, a jedinu arbitrarnost priznaje leksiku. Taj je pravac poznat kao tzv. kolumbijska škola (García 1979, Diver 1995). Treba također istaknuti da radikalne postavke ekstremnog funkcionalizma ne prihvaćaju ni ostali funkcionalni pristupi.

Analizirajući u kolikoj mjeri pojedini funkcionalistički pravac (ne) prihvaća autonomiju sintakse i elemente koje ona razumijeva, Croft (1995) daje nešto detaljniju podjelu funkcionalnih pristupa, navodeći šest skupina:

(i) *autonomistički funkcionalizam* (npr. Prince 1978, 1991);

(ii) *miješani formalizam/funkcionalizam* (npr. Dik 1978, 1989, Foley – Van Valin 1984, Van Valin 1993, Van Valin – LaPolla 1997);

(iii) *tipološki funkcionalizam* (npr. Dixon 1977, Croft 1991);

(iv) *ekstremni funkcionalizam* (npr. García 1979, Diver 1995);

(v) *izvanjski funkcionalizam* (npr. Bates – MacWhinney 1989);

(vi) *integrativni funkcionalizam* (npr. Hopper 1987, 1988, Givón 1985, Bybee 1985).

Iako, kao što se vidi, vrlo raznorodni, funkcionalni se pristupi, a kao što se obično i čini, ipak mogu podijeliti u dvije veće skupine:

(i) *tradicijski funkcionalizam*,[5] poznat još i pod nazivom funkcionalne gramatike (npr. već spomenuti pristupi kao što su gramatika uloge i referencije, Dikova, Hallidayeva ili Givónova funkcionalna gramatika) i

[5] Iako to, vjerojatno, nije potrebno posebno isticati, naziv *tradicijski funkcionalizam* može asocirati i na strukturalističke korijene funkcionalnih pristupa, u prvom redu one praškoga lingvističkog kruga, no ovdje se taj naziv upotrebljava isključivo u značenju funkcionalnih pristupa gramatici od sredine 1970-ih godina do danas.

(ii) kognitivnolingvistički pristup, odnosno *konstrukcijske gramatike* (Fillmore – Kay 1993, Kay – Fillmore 1999, Lakoff 1987, Langacker 1987a, 1991, 1999, 2008, Goldberg 1995, 2006, Michaelis – Lambrecht 1996, Croft 2001).

1.2 Zašto naziv konstrukcijske gramatike?

Prije negoli se prijeđe na analizu razlika među samim konstrukcijskim pristupima, potrebno je nešto reći i o osnovnim razlikama između njih i tradicijskoga funkcionalizma te o motivaciji samoga naziva. Tradicijski funkcionalizam, odnosno funkcionalne sintakse s konstrukcijskim gramatikama dijele neke temeljne karakteristike koje ih razlikuju od generativnoga modela, što je i sasvim razumljivo budući da su funkcionalni pristupi u cjelini nastali kao reakcija na generativni model. To su u prvom redu negacija derivacijskoga pristupa gramatici, tj. višerazinskoga modela gramatičkoga opisa kao i sintaktocentričnoga pristupa koji pragmatičke motivacijske aspekte nastajanja gramatičkih struktura potpuno isključuje, a semantičkima pridružuje samo interpretativnu ulogu, implicitno ili eksplicitno prihvaćanje teorije prototipa[6] te načelan stav da su gramatičke relacije podređene semantičko-pragmatičkim koje se pridružuju preko hijerarhija semantičkih (tematskih[7]) uloga kao što je primjerice hijerarhija *Činitelj – Trpitelj* (engl. *Actor – Undergoer Hierarchy*) u Van Valin – LaPolla (1997: 146).

[6] Teorija prototipa intenzivnije se razvija od kraja 1960-ih (Berlin – Kay 1969) i tijekom 1970-ih godina prošloga stoljeća u prvom redu u radovima E. Rosch i njezinih suradnika (npr. Rosch – Mervis 1975, Rosch 1977), a o njezinoj prihvaćenosti i unutar tradicijskoga funkcionalizma svjedoče i ove riječi T. Givóna (2001a: 32) kao jednoga od njegovih najistaknutijih predstavnika: "Za razliku od logičkih kategorija pripadnost prirodnoj kategoriji nije uvjetovana jednostavnim kriterijem ili-ili, nego prije potencijalno velikom košarom obilježja, od kojih neka mogu biti važnija pa će se očitovati kod većega broja članova... Najprototipniji član kategorije jest onaj koji sadrži najveći broj najvažnijih obilježja. No iako drugi članovi sadržavaju manje tih bitnih obilježja, oni će također biti članovi te kategorije." Inače, teorija prototipa jedna je od središnjih podteorija kognitivne lingvistike. Ona je primjenjiva apsolutno na svim razinama jezičnoga opisa i na njoj počiva kritika tzv. objektivističkoga, aristotelovskoga, pristupa kategorijama čije manjkavosti među prvima u filozofiji uočava L. Wittgenstein (1953) u svom postumno objavljenom djelu *Filozofska istraživanja*. Wittgenstein na primjeru kategorije *igre* kritizira objektivistički pristup kategorijama prema kojemu su kategorije zatvoreni skupovi čiji članovi dijele ista esencijalna obilježja binarnoga tipa. Kategorije poput *igre* Wittgenstein naziva *kategorijama porodične sličnosti*, koje je Lakoff (1987) u kognitivnoj lingvistici nazvao *radijalnim kategorijama* koje se sastoje od prototipnih i rubnih članova, pri čemu su rubni članovi motivirani prototipnim. Model radijalnih kategorija danas je u kognitivnoj lingvistici općeprihvaćen model koji isključuje samo prirodne kategorije. Detaljnije o počecima, razvoju i jezičnim implikacijama teorije prototipa vidi u Taylor (1995).

[7] Naziv *tematske uloge* nastao je prema ulozi *Teme* kao jednoj od središnjih uloga, a u generativnoj je tradiciji još češći naziv theta-uloge ili θ-uloge, prema grčkom slovu theta (θ), koje odgovara engleskom *th*. U funkcionalnim pristupima, pa onda i u kognitivnoj gramatici, češći je naziv *semantičke uloge*, vjerojatno kako bi se i terminološki uspostavila razlika prema generativnoj gramatici, pa ćemo ovdje upotrebljavati taj naziv i u kontekstu generativnih i u kontekstu funkcionalnih pristupa.

Hijerarhija Opći vršitelj (Činitelj) – Trpitelj

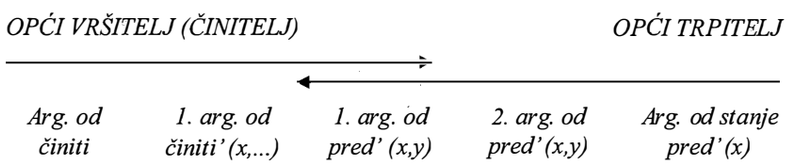

Dapače, neke funkcionalne sintakse (npr. Givón 1984) prioritet daju pragmatici pa se i gramatičke relacije subjekta i objekta zamjenjuju pragmatičkom kategorijom *topika*.[8] Subjekt se tako naziva *primarnim rečeničnim topikom* (engl. *primary clausal topic*), a objekt *sekundarnim rečeničnim topikom* (engl. *secondary clausal topic*), dok *hijerarhija pridruživanja topika* (engl. *Topic Accession Hierarchy*) izgleda ovako:

Hijerarhija pridruživanja topika

Agens > *Dativ / Benefaktiv* > *Pacijens* > *Mjesto* > *Sredstvo* > *Prilozi načina*

Hijerarhije toga tipa nasljedovane su i u konstrukcijskim gramatikama, posebno u kognitivnoj gramatici, gdje se veza između topikalnosti i semantičkih uloga još proširuje i vezom s empatijskom hijerarhijom, hijerarhijom živosti te hijerarhijom određenosti (Langacker 1991: 309, 322). I jedan i drugi pristup dakle promatraju jezične strukture kao interakciju sintaktičkih (formalnih), semantičkih i pragmatičkih čimbenika. No bitne razlike postoje u naravi te interakcije. Dok konstrukcijske gramatike smatraju da je veza između forme i značenja simboličke naravi i prema tome imanentna konstrukciji u cjelini, u funkcionalnim se sintaksama kao *kompozicijskim modelima* ta veza uspostavlja preko pravila povezivanja koja povezuju načelno odvojene sastavnice, sintaktičku i semantičku, ali i pragmatičku, koja u tradicijskom funkcionalizmu vrlo često tvori zasebnu opisnu razinu koja se također svojim posebnim pravilima povezuje sa semantičkom i sintaktičkom (npr. Van Valin – LaPolla 1997). Stoga se upotrebljava naziv *kompozicijski modeli* kako bi se jasno i nedvosmisleno uspostavila razlika u na *komponencijalizam* generativne gramatike. Opisne razine (fonološka, sintaktička i semantička), moduli, odnosno gramatičke sastavnice (različite podteorije tipa padežne teorije, teorije vezanja, teorija upravljanja, teorija nadzora itd.) u generativnoj su gramatici međusobno odvojeni i neovisni dijelovi, a u funkcionalnim su sintaksama sastavnice (ovdje u značenju jezičnih razina) samo načelno neovisni dijelovi koji se primarno bave određenim aspektima jezika, ali tijesno su povezani i s ostalima, također preko pravila povezivanja, no ta su pravila potpuno

[8] Iako nije baš najsretnije rješenje, zadržava se engleski naziv *topik*, umjesto hrvatskoga ekvivalenta *tema*, kako bi se uspostavila razlika prema *temi* kao semantičkoj ulozi.

drukčije naravi od već spomenutih pravila u generativnoj gramatici. Dakle kada se govori o gramatičkim modelima tradicijskoga funkcionalizma, odnosno funkcionalnim gramatikama, u prvom se redu misli na u njima naglašene procesualne aspekte nastanka gramatičkih konstrukcija, a uvjetovane interakcijom samo načelno odvojivih razina – sintaktičke, semantičke i pragmatičke. Također je vrlo važno istaknuti da je u većini funkcionalnih gramatika sintaktička razina podređena semantičkoj i pragmatičkoj, tj. u prvom je planu motiviranost forme semantičko-pragmatičkim aspektima, te se zato u kontekstu tradicijskoga funkcionalizma predlaže naziv kompozicijski model kako bi se s jedne strane terminološki uspostavila razlika prema komponencijalnom modelu generativne gramatike, a s druge strane naglasila puno tješnja veza među opisnim razinama i pravilima kojima se one povezuju. Iako se ta dva naziva u lingvističkoj literaturi vrlo često smatraju *aproksimativno* sinonimnima te se paralelno upotrebljavaju kao karakteristika u prvom redu generativnoga modela,[9] smatramo da značenjska razlika između njih nije baš tako zanemariva. I u jednom i u drugom nazivu naglasak je na dijelovima neke cjeline, no dok naziv komponencijalni model ističe samo sastavnice, odnosno dijelove koji mogu funkcionirati i samostalno, izvan te cjeline, kod kompozicije je funkcija dijelova determinirana cjelinom, tj. izvan nje dijelovi gube funkciju. Tako recimo pojedinačni vagoni ne mogu vršiti svoju funkciju izvan vučne kompozicije, tj. ostalih vagona i lokomotive, kao što ni pojedinačne note ne znače ništa izvan konteksta ostalih nota s kojima zajedno čine skladbu. S druge strane, duhan i papir su primjerice sastavnice cigarete, no oni mogu imati i druge funkcije izvan te cjeline. Razlika, naravno, nije osobito velika, ali nam se u ovom kontekstu čini primjerenom kako bi se naglasio veći stupanj veze među razinama gramatičkoga opisa te njihove međusobne uvjetovanosti i prožimanja kod modela tradicijskoga funkcionalizma. U tom smislu razlike između generativnoga, tradicijskofunkcionalističkoga i konstrukcijskoga pristupa, razlike u načinu prikaza strukture te načinu organiziranja odnosa među strukturama kao dvama najvažnijim aspektima svake gramatičke teorije prikazane su na slici 1.1, a debljim linijama označeni su naglašeni aspekti gramatičke analize u pojedinim pristupima.

Sve u svemu, konstrukcijske gramatike i tradicijski funkcionalizam načelno su kompatibilni pristupi u opreci prema formalnim pristupima, a razlike među njima nisu dubinske, već površinske naravi, i to u tome koji su aspekti odnosa sintakse, semantike i pragmatike u prvom planu – je li to konstrukcija kao rezultat kognitivnih procesa ili pravila koja dovode do tog rezultata, što ističe i J. Nuyts (2008) nazivajući to razlikom u "procesualno orijentiranom pristupu" (engl. *process concept of grammar*) imanentnom tradicijskom funkcionalizmu, nasuprot "gramatičkom modelu uzorka" (engl. *pattern concept of grammar*) kod konstrukcijskih gramatika.

[9] Croft – Cruse (2004) primjerice upotrebljavaju naziv *komponencijalni model*, dok Nuyts (2008) govori o *kompozicijskom modelu*.

a) komponencijalni generativni model

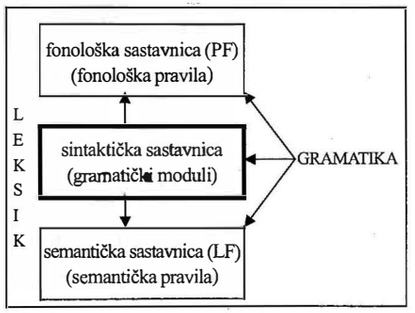

b) tradicijskofunkcionalistički kompozicijski model

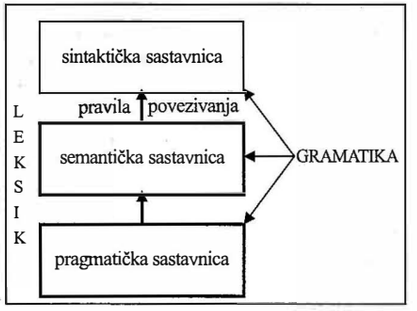

c) konstrukcijski model

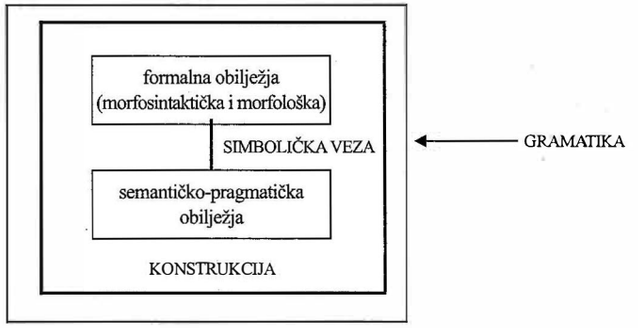

Slika 1.1

> U nekim inačicama tih dvaju pristupa oni su načelno kompatibilni, a razlika je među njima isključivo u perspektivi ili u veličini jezične spoznaje koju ističu, odnosno na koju se usredotočuju: konstrukcijski pristup najvećim se dijelom usredotočuje na "rezultat" kognitivnih procesa, dok se pristup utemeljen na procesu usredotočuje u prvom redu na put koji se u tom procesu prelazi, tj. na ono što govornik čini kako bi proizveo taj rezultat. (Nuyts 2008: 105)

Konstrukcijske gramatike dakle polaze od temeljne pretpostavke da interpretativna vrijednost konstrukcije u cjelini nije rezultat ni, s jedne strane, općih sintaktičkih pravila koja djeluju na različitim nižim, fraznim, razinama i njihove interakcije kao u generativnoj gramatici, ali ni, s druge strane, odvojenih razina gramatičkoga opisa, sintaktičke, semantičke i pragmatičke, među kojima se veza uspostavlja pravilima povezivanja kao u tradicijskofunkcionalističkom kompozicijskom modelu. Za konstrukcijske je gramatike puno važnija negacija prve, komponencijalne, pretpostavke, one generativne gramatike, koja nužno vodi prema zaključku da konstrukcija kao cjelina nema nikakvu važnost u gramatici

jer je ona rezultat suodnosa različitih bilo općih bilo jezičnospecifičnih pravila (načela i parametara) dovoljnih da bi se objasnio nastanak većih struktura, a time i njihova vrijednost koja proizlazi iz načelnoga stava, tzv. Fregeova načela,[10] da je vrijednost cjeline rezultat zbroja vrijednosti njezinih dijelova. Također, svaka arbitrarnost, nepredvidivost, nekomponencijalnost ili idiosinkratičnost koja ne podliježe ususlavljivanju sintaktičkim pravilima u generativnoj se gramatici[11] pripisuje isključivo leksičkim jedinicama čije obavijesti onda prožimaju sintaktičku, fonološku (PF) i semantičku (LF) sastavnicu (slika 1.1a), uključujući, posredno, i morfološke i stilističke aspekte:

> Osoba koja vlada nekim jezikom, ima također i pristup detaljnim obavijestima o riječima toga jezika. Svaka jezična teorija mora obuhvaćati tu činjenicu, tj. svaka jezična teorija mora obuhvaćati nekakvu vrstu *leksikona* – repozitorija svih (idiosinkratičnih) obilježja određene leksičke jedinice. Ta obilježja uključuju prikaz fonološke forme svake od njih, specifikaciju njezine sintaktičke kategorije i njezina značenjska obilježja. (Chomsky 1995: 30)
>
> *Leksikon* stoga shvaćam u poprilično tradicijskom smislu: kao popis "iznimaka", odnosno kao popis svega onoga što ne proizlazi iz općih jezičnih načela. Ta se pak načela mogu podijeliti u dvije kategorije: na ona koja pripadaju univerzalnoj gramatici (UG) i na jezičnospecifična. Potonji uključuju fonološke i morfološke aspekte, izbor parametara te sve ostalo što se može podvesti pod jezičnu varijaciju. Pretpostavimo nadalje da *leksikon* omogućuje "optimalno kodiranje" takvih idiosinkratičnosti. (Chomsky 1995: 235)

No treba istaknuti da pripisivanje nekomponencijalnosti isključivo leksičkim jedinicama kao jedinim fiksnim jezičnim elementima nije odlika samo generativne gramatike. Takav model, odnosno odvajanje leksika i gramatike, nasljeduju i svi tradicijskofunkcionalistički pristupi, osim Hallidayeva (1985, 1994), te, kao posljedica toga, pojam konstrukcije nije od osobite važnosti ni u procesualno orijentiranim funkcionalnim gramatikama jer u središtu njihova zanimanja nije rezultat kognitivnih procesa, nego "put" koji do toga rezultata vodi. To je i glavni razlog zbog kojega Croft (2001) i Croft – Cruse (2004), kritizirajući komponencijalni model i oprimjerujući ga generativnom gramatikom, implicitno u komponencijalne modele svrstavaju i tradicijski funkcionalizam. S takvim se stavom nikako ne bismo mogli složiti, a zbog već navedenih puno brojnijih sličnosti nego razlika između ta dva pristupa, u prvom redu zbog prioriteta koji funkcionalne gramatike daju semantičko-pragmatičkim čimbenicima, negacije

[10] *Fregeovo načelo* u pravilu se vezuje uz semantičke aspekte jezika, no ovdje se upotrebljava u širem, sintaktičko-semantičkom, značenju, primarno kako bi se istaknula razlika prema *geštaltističkim* (vidi 6.4) utemeljenim konstrukcijskim pristupima u kojima se konstrukcija promatra kao temeljna, polazišna sintaktičko-semantička jedinica.

[11] Ovdje se referira na kasnije razvojne faze – *teoriju načela i parametara* (Chomsky 1981) te *minimalističkog programa* (Chomsky 1993, 1995).

autonomije gramatike te puno čvršće veze koja se uspostavlja među razinama jezičnoga opisa pomoću pravila koja nisu tako strogo izolirana i razinski specificirana kao što je to u modularnom pristupu generativne gramatike.

1.3 O konstrukcijskim gramatikama

Iz dosadašnje analize vidjelo se da su nazivom konstrukcijske gramatike objedinjeni kognitivnolingvistički pristupi gramatici te da oni zajedno s tradicijskim funkcionalizmom, tzv. funkcionalnim gramatikama s kojima su umnogome kompatibilni, tvore idejnu i kategorijalnu opoziciju generativnoj gramatici. Razlike među njima, vidjelo se, više su stvar načina gledanja na gramatičke fenomene. Stoga se može reći da je prebacivanje težišta analize s dijelova na cjelinu, kao temeljne i načelne razlike u odnosu na tradicijski funkcionalizam, te pristup gramatičkim pravilima kao konstrukciji imanentnim načelima umjesto njihova shvaćanja kao skupova koji zasebno djeluju unutar određene sastavnice ili modula gramatike, kao kategorijalne razlike prema generativnoj gramatici, osnovna motivacija naziva *konstrukcijske gramatike*. Nastanak i razvoj konstrukcijskih gramatika motiviran je proučavanjem idiomatskih,[12] frazeoloških, konstrukcija (Fillmore – Kay – O'Connor 1988)[13] koje su poslužile kao najbolji protuprimjer već spomenutim sintaktičkim modelima, u prvom redu generativnom, koji polaze od pretpostavke da se sintaktička i semantička svojstva gramatičkih konstrukcija mogu predvidjeti iz općih pravila imanentnih sintaktičkoj, odnosno semantičkoj sastavnici gramatike ili iz općih pravila povezivanja koja se primjenjuju kako bi se uspostavila veza među neovisnim sastavnicama. Iz toga slijedi da težište analize u okvirima konstrukcijskih modela mora biti prebačeno s općih pravila koja povezuju dijelove konstrukcije na konstrukciju u cjelini, tj. redukcionistički model, po kojemu se konstrukcija kao cjelina ili veći dijelovi konstrukcije izvode iz manjih, nedjeljivih, jedinica, tzv. sintaktičkih i semantičkih primitiva, mora biti zamijenjen neredukcionističkim, u kojemu je polazište analize konstrukcija kao cjelina, a pri tome sintaktičko-semantička svojstva konstrukcije nisu izvodiva ni predvidiva iz svojstava njezinih dijelova. Drugim riječima, strogo definiran komponencijalni model barem mora biti preformuliran tako da je značenje konstrukcija rezultat integracije široko shvaćena značenja leksičkih jedinica u značenja konstrukcija. Primjena takva načela konstrukcijske konzistentnosti na idiomatske izraze omogućit će onda i uspostavljanje važnih generalizacija i kada je riječ o regularnim i neutralnim jezičnim konstrukcijama.

[12] O proučavanju idiomatskih izraza kao temelja nastanka konstrukcijskih pristupa u kognitivnoj lingvistici vrlo opširno raspravljaju Croft – Cruse (2004: 225–257).

[13] Kada se govori o prvim studijama koje su poslužile kao temelj i motivacija današnjim konstrukcijskim modelima, nezaobilazna je i Lakoffova (1987: 462–585) rasprava o engleskim *there*-konstrukcijama, tim više što je i A. Goldberg, danas jedna od vodećih teoretičarki u okviru konstrukcijskih pristupa, bila njegova studentica i doktorandica te je Lakoffov utjecaj možda i od presudne važnosti u formiranju njezine teorijske misli.

Na tom gledištu utemeljena je i sama definicija konstrukcije u jednom od najpoznatijih konstrukcijskih modela, onom A. Goldberg (1995):

> Neka je konstrukcija dio gramatike ako i samo ako nešto što se tiče njezine forme, značenja ili upotrebe nije predvidivo iz ostalih aspekata gramatike, uključujući i prethodno uspostavljene konstrukcije. (Goldberg 1995: 13)[14]

Konstrukcijske gramatike snažno su također motivirane Fillmoreovim studijama (1968, 1977a) o dubinskim padežima u kojima on među prvima[15] problematizira pitanje odnosa sintakse i semantičkih uloga, kako će se one kasnije nazivati, te njegovim studijama o *semantici okvira*[16] (engl. *frame semantics*) (1975, 1977b, 1982, 1985)[17] u kojima je značenje definirano u odnosu na prožimanje i dijalektiku *prizora* (engl. *scenes*) i *okvira* (engl. *frames*), dijalektiku koja uključuje širok spektar kulturoloških i iskustvenih značenjskih aspekata. Posebno se to u konstrukcijskim gramatikama odnosi na glagole koji se pojavljuju u određenim konstrukcijama. Mnogo je primjera u kojima temeljni, a često se nazivaju i sintaktički relevantni, aspekti značenja glagola nisu dovoljni za punu interpretaciju značenja konstrukcije kao ni njezine argumentne strukture, već je potrebna aktivacija, odnosno uključivanje, široko shvaćene i kulturološki uvjetovane konceptualne strukture glagola.[18]

Prema Langackeru (2005: 102) može se govoriti o dvanaest temeljnih obilježja konstrukcijskih gramatika, koja ih i ujedinjuju u zajednički teorijski model:

[14] U literaturi je jedan od najčešće navođenih primjera koji potkrepljuje tako definiranu gramatičku konstrukciju primjer A. Goldberg (1995: 29) *Sam sneezed the napkin off the table* 'Sam je otkihnuo rupčić sa stola', u kojem konstrukcija kao cjelina omogućuje prijelaznost glagola *to sneeze* 'kihati'. Više će riječi o tim pitanjima biti u nastavku.

[15] Iako je Fillmoreova studija puno poznatija, tom se problematikom puno detaljnije od njega u suvremenoj lingvistici prvi u svojoj disertaciji bavio J. Gruber (1965), koji je također ostavio velik trag kako u generativnoj gramatici tako i u funkcionalnim pristupima. O problematici semantičkih uloga vidi više u 5.1 i 5.2.

[16] Fillmoreova *semantika okvira* opće je prihvaćena u kognitivnoj lingvistici, kako u gramatičkim modelima tako i u studijama koje se bave leksičkom semantikom, no nazivlje se poprilično razlikuje. Tako npr. Langacker (1987a) Fillmoreove *okvire* raščlanjuje na *bazu*, *domenu* i *matricu domena*, Taylor (1995) *okvirima* naziva *mrežu domena*, što bi odgovaralo Langackerovoj *matrici domena*, Taylor (2002) upotrebljava naziv *domena*, Lakoff (1987) uvodi naziv *idealizirani kognitivni model* (ICM) itd., a *prizorima* bi, s druge strane, možda najbolje odgovarao pojam *predodžbene sheme* koji se ustalio gotovo u svim kognitivnolingvističkim pristupima. O tim će pojmovima još biti riječi u 1.5, a o motivaciji naziva *prizori* i *okviri* te o Fillmoreovim terminološkim pretečama iz područja umjetne inteligencije i kognitivne psihologije vidi više u Žic Fuchs (1991: 44–45, 2009: 89–91) te Taylor (1995: 87–90, 2002: 203).

[17] Mnogo je radova u kojima Fillmore razrađuje svoje postavke o *semantici okvira*, tako da su ovdje spomenuti samo neki.

[18] Više o važnosti Fillmoreove *semantike okvira* u kontekstu konstrukcijskih gramatičkih modela vidi u Goldberg (1995: 25–31, 2010).

(i) konstrukcije su (prije nego pravila) primarni predmet opisa
(ii) konstrukcijske su gramatike jednorazinske teorije
(iii) leksik i gramatika nisu različite sastavnice, već tvore kontinuum koji kao rezultat ima konstrukciju u cjelini, tj. leksik i gramatika tvore kontinuum konstrukcija
(iv) konstrukcije su spoj forme i značenja, odnosno simboličke strukture
(v) semantika i pragmatika nisu odvojene opisne razine
(vi) konstrukcije su povezane u kategorizacijsko-taksonomske mreže
(vii) gramatička pravila i modeli imaju oblik konstrukcija shematičnih u odnosu na svoje varijante
(viii) osim po stupnju shematičnosti/specifičnosti varijante određenih konstrukcija ni po čemu se ne razlikuju od tipova čiji su ostvaraji
(ix) jezično znanje obuhvaća velik broj konstrukcija, od kojih je dobar dio idiosinkratičan u odnosu na neutralne gramatičke modele
(x) model gramatičkoga opisa koji je u stanju opisati idiosinkratične konstrukcije u stanju je opisati i neutralne, regularne konstrukcijske modele, ali obratno ne vrijedi
(xi) stupanj ovjerenosti konstrukcija rezultat je međudjelovanja različitih uvjeta
(xii) kompozicija konstrukcije proizlazi iz integracije

U nastavku će nam navedena obilježja poslužiti kao okvir u analizi sličnosti i razlika među pojedinim konstrukcijskim pristupima. Neka su od njih, više ili manje, dosada već spominjana, a posebno ćemo se referirati na ona koja smatramo najvažnijima, tj. ona koja su po svojim temeljnim postavkama od kategorijalne važnosti za homogenizaciju konstrukcijskih teorijskih modela prema drugim gramatičkim teorijama. No, s druge strane, to su ujedno i obilježja koja se u pojedinim konstrukcijskim pristupima različito shvaćaju, ponekad čak toliko da se opravdano nameće i pitanje u kolikoj su mjeri oni jedinstven model gramatičkoga opisa. Stoga ćemo zbog očitih sličnosti, ali i zbog nemalih razlika među različitim konstrukcijskim modelima, konstrukcijske gramatike načelno podijeliti na:

(i) konstrukcijske gramatike u užem smislu (koje objedinjuju sve modele osim kognitivne gramatike) i
(ii) konstrukcijske gramatike u širem smislu (koje uključuju i kognitivnu gramatiku), a o najvažnijim razlikama među njima bit će riječi u nastavku.

1.4 Simbolički i autonomistički pristup

Postavka koju u ovoj analizi svakako treba prvo spomenuti jest postavka o simboličkoj naravi jezičnih jedinica, a samim time i gramatike, koja na konstrukcije gleda kao na spoj forme i značenja, odnosno sparivanje sintaktičke i semantičke razine prema Goldberg (1995: 51), sparivanje morfosintaktičke i semantičke strukture prema Croftu (2001: 62) ili sparivanje fonološkoga i semantičkoga pola u kognitivnoj gramatici (Langacker 1987a: 58).[19] Na taj se način uspostavlja jasna i nedvosmislena razlika u odnosu na temeljnu generativističku postavku o autonomnosti gramatike (sintakse), koja stoga zaslužuje nešto detaljniju razradu.

Autonomija sintakse neosporan je i glavni postulat generativne gramatike od njezinih početaka do danas, a čija je narav i definicija posebno problematizirana u Chomsky (1977), a sažeta u Newmayer (1992: 783, 1998: 23) i u Croft (1995: 494) kao *skup gramatičkih (sintaktičkih, odnosno formalnih) osobina (gramatičkih primitiva) čija se kombinatorna načela ne oslanjaju ni na kakve izvanjezične čimbenike te se ne mogu izvesti iz bilo kakvih semantičkih ili pragmatičkih (diskursnih) kategorija.*

> *Autonomija sintakse* (AUTOSYN). Ljudska spoznaja utjelovljuje sustav koji se sastoji od neznačenjskih i iz diskursa neizvodivih sintaktičkih primitiva i čija se kombinatorna načela ne oslanjaju na izvanjezične čimbenike. (Newmeyer 1998: 23)

Također i prema Newmeyeru[20] (1998: 28) i prema Croftu (1995: 494) autonomija sintakse uključuje tri tijesno povezane, ali načelno neovisne, teze:

(i) tezu o arbitrarnosti sintakse
(ii) tezu o sustavnosti tih arbitrarnih elemenata i
(iii) tezu o neovisnosti tog sustava.

Arbitrarnost sintaktičkih elemenata odnosi se na nemogućnost njihove zamjene te zamjene pravila po kojima se oni kombiniraju bilo kakvim semantičkim ili pragmatičkim elementima, odnosno semantičkim ili pragmatičkim pravilima, a da se istovremeno zadrži isti stupanj predvidljivosti gramatike kakav omogućuju sintaktička pravila. Ta pak predvidljivost rezultira regularnošću sintaktičkih obrazaca koji tvore gramatički sustav koji je opet neovisan o bilo kakvim čim-

[19] Treba još jedanput istaknuti da semantički dio u simboličkoj naravi konstrukcije u svim konstrukcijskim gramatikama uključuje i pragmatička, ali i suprasintaktička – diskursna – obilježja.

[20] Newmeyerova (1998: 1–165) opširna analiza problema autonomije sintakse u formalnim i funkcionalnim pristupima uključuje još dvije vrste autonomije o kojima se ovdje neće detaljnije govoriti, a koje se nadovezuju na autonomiju sintakse i s njom zapravo tvore svojevrstan "paket" autonomističkoga razmišljanja. To su još autonomija gramatike, kao općenitija verzija autonomije sintakse koja cjelokupnom gramatičkom znanju pristupa kao zasebnom i neovisnom kognitivnom sustavu odvojenom od drugih ljudskih kognitivnih sustava, te autonomija jezičnoga znanja koja zastupa tezu o neovisnosti jezičnoga znanja o elementima jezične uporabe.

benicima izvan njega samoga te počiva samo na pravilima i odnosima koji vladaju među njegovim unutarnjim elementima. Generativna gramatika prihvaća i zastupa sve tri teze koje tvore postulat o autonomiji sintakse, dok se funkcionalni pristupi u tome bitno razlikuju. Nijedan od navedenih funkcionalnih pravaca ne prihvaća sve tri teze, ali isto tako nijedan ne odbija sve tri.[21] Takav je pristup moguć jer sintaksa se može primjerice smatrati arbitrarnom i sustavnom, a ujedno ne i sustavom neovisnim o izvanjezičnim čimbenicima, kao što je recimo u slučajevima kada se sintaktička pravila prožimaju sa semantičkim ili pragmatičkim pravilima. Također, arbitrarnost ne mora uključivati ni sustavnost jer je načelno moguće da sintaksa bude arbitrarna, no da se ta arbitrarnost ne ostvaruje nužno u sustavu, već da je riječ o skupu arbitrarnih elemenata među kojima ne postoje pravilnosti iako, naravno, svi oni koji prihvaćaju arbitrarnost ujedno prihvaćaju i sustavnost jer je to čisto teorijska mogućnost.

No i Croft (1995), a Newmeyer (1983, 1992, 1998) posebno, svjesno ili nesvjesno, prave jednu vrlo ozbiljnu analitičku pogrešku ne razlikujući dvije vrste autonomije: "slabu" i "jaku" autonomiju. Tako oni kroz gore navedenu definiciju autonomiji sintakse pristupaju kao svojevrsnoj mješavini "slabe" i "jake" autonomije (iako je definicija puno bliža "jakoj" autonomiji), a primjerima koje navode dokazuju isključivo "slabu" autonomiju. "Slaba" autonomija (usp. Langacker 2005, 2008, 2009) odnosi se na činjenicu da se formalna struktura jezika ne može u potpunosti predvidjeti iz semantičkih i pragmatičkih čimbenika te da jednom oblikovana gramatika odrasloga pripadnika neke jezične zajednice, sastavljena od konvencionaliziranih strukturnih obrazaca, načelno nije više podložna promjenama,[22] a i nije ju moguće pretvoriti u nekakav semantički ili pragmatički kodni algoritam. Tako definiranu autonomiju, sasvim prirodno, prihvaćaju svi funkcionalni pristupi (osim već spomenutog tzv. ekstremnog funkcionalizma predstavljenog u García (1979) i Diver (1995), koji među ozbiljnim gramatičkim školama nema velika odjeka). S druge strane, "jaka" autonomija pretpostavlja da sintaksa predstavlja zasebnu jezičnoopisnu razinu odvojenu i od semantike i od pragmatike, a čiji opis zahtijeva skup nedjeljivih gramatičkih primitiva strukturiranih po urođenim načelima i parametrima, neovisno o bilo kakvim izvanjezičnim čimbenicima. Tako pak definiranu autonomiju ne prihvaća nijedna funkcionalna škola. Nadalje, treba također razlikovati pojam *izvodivosti* forme iz značenja ili komunikacijskih faktora od *motiviranosti* značenjem. Teza o "jakoj" autonomiji ta dva pojma vrlo slabo razlikuje. Izvodivost, kako je već rečeno, razumijeva mogućnost potpune derivacije sintaktičkih struktura iz semantičkih i pragmatičkih čimbenika, dok motiviranost znači dopuštanje većega ili manjega utjecaja semantičko-pragmatičkih čimbenika na formu, odnosno motiviranost signalizira "oslabljenu" izvodivost. Djelomično bismo se mogli složiti s Newmeyerom (1998: 153–164) kada, u više navrata citirajući Chomskog, raspravlja o tome da generativna gramatika nikada nije u potpunosti negirala mogućnost utjecaja određenih izvanjezičnih čimbenika na formu, doduše malobrojnih, a u prvom redu ikoničnosti, no samo u onim malobrojnim slučajevima gdje je to kristalno jasno vidljivo i nezaobilazno. Drugim riječima, ondje gdje se izvanjezični čimbenici mogu bez problema formalizirati i uklopiti u metodološki provjerljivu gramatičku teoriju (npr. Chomsky 1973, Chomsky – Lasnik 1977). S druge strane, ondje gdje to nije moguće, a u većini slučajeva nije, o tome ne treba raspravljati sve dok se ne iznađu precizni metodološki mehanizmi kojima će se to dokazati. Zbog toga Chomsky (1980: 214–215) i kaže da je trenutno vrlo teško vjerovati kako bi se mogla iznaći opća načela kognitivne strukture koja bi svojom preciznošću (čitaj znanstvenošću) bila konkurentna njegovu eksplicitnom modelu opisa sintaktičke strukture i iz kojih bi bilo moguće deducirati svojstva "mentalnih organa" kakav je jezična sposobnost. To je jedno, a čak da se takva načela i pronađu, generativni gramatičari ne vide na koji bi način to utjecalo na autonomiju sintakse i upravo u tome griješe jer definirajući i misleći na "jaku" autonomiju oprimjeruju ništa drugo nego "slabu" autonomiju. U smislu takve argumentacije među brojnim primjerima kojima F. Newmeyer u svojim raspravama pokušava dokazati autonomiju sintakse vrlo je zanimljiva i metaforička paralela koju povlači između gramatike i ljudskih organa, pa ćemo te odlomke citirati u nešto duljem obliku jer su od presudne važnosti za razumijevanje pogleda na autonomiju sintakse kako u okvirima generativne gramatike tako i u funkcionalnim pristupima.

> No *autonomija sintakse* (AUTOSYN) implicira da se gramatika sastoji od jednostavnih simbola samo u smislu da joj je imanentna čisto unutarnja logika kombiniranja. Jasno, taj simbolički sustav interpretira se drugim sustavima uključenima u procese mišljenja i komuniciranja. Razmotrimo analogiju s našim tjelesnim organima. Svaki naš organ ima određenu ulogu ili više njih. *Ipak, ta činjenica ne osporava korist koju imamo od opisivanja staničnih, molekularnih ili submolekularnih procesa koji su uključeni u funkcioniranje naših organa u smislu njihovih sustavnih formalnih obilježja apstrahiranih od specifičnih funkcija pojedinih organa.* (istaknuli B. B. i G. T. F.) (Newmeyer 1998: 36)
>
> No na jetra svakako mogu utjecati vanjske promjene. Tako primjerice prekomjerno konzumiranje alkohola može podići SGOT-razinu do kritične točke, pa se struktura mojih jetara promijenila iako nije prestala biti zaseban sustav, zadržavši svoje bitne funkcije. *U tom smislu potencijalni prikaz strukture mojih jetara ne bi se morao referirati na ono što je uvjetovalo promjene u toj strukturi (iako bi to, naravno, bilo važno za objašnjenje zašto je došlo do promjene).* (istaknuli B. B. i G. T. F.) (Newmeyer 1998: 162)

[21] Detaljnije o tome koji funkcionalni pristup prihvaća koju od tri podteze autonomije sintakse i na koji način vidi u Croft (1995).

[22] Kažemo, načelno, jer postoje vrlo ozbiljne sociolingvističke studije (npr. Weinreich – Labov – Herzog 1968, Labov 1972) koje govore o različitim društvenim i komunikacijskim, jednom riječju izvansistemskim, čimbenicima koji utječu na promjene gramatičkih obrazaca i kod odraslih govornika te tako, barem u nekim segmentima, dovode u pitanje i "slabu" autonomiju.

> I nijedan generativni gramatičar nikada nije poricao "da mnogi (ne nužno svi) sintaktički aspekti prirodnih jezika [mogu] u određenoj mjeri biti ovisni o izraženim mislima". I dok se može razgovarati o tome da je konceptualizacija donekle ograničena gramatikom, *također je točna i potpuno kompatibilna s tezom o autonomiji sintakse i ideja da je i sintaksa jednim dijelom oblikovana konceptualizacijom. Međutim u temeljima autonomije postoji jedna "pretpostavka", a to je da je moguće opisivati formalne elemente jezika i njihove odnose neovisno o njihovim semantičkim ili pragmatičkim obilježjima. I svi se slažu da je to moguće. No pravo je pitanje koje teza o autonomiji sintakse nameće je li to poželjno? Većina funkcionalista zastupala bi mišljenje da nije, a većina generativista da jest.* (istaknuli B. B. i G. T. F.) (Newmeyer 1998: 36)

Kao što se vidi, svi gore navedeni argumenti brane tezu o "slaboj" autonomiji, koja je neosporna i koju ne osporavaju ni funkcionalni pristupi. Naime potpuno je jasno da se u trenutku kada određena konstrukcija postane konvencionalizirana u određenoj jezičnoj zajednici njezina struktura uvijek može promatrati prvo, neovisno o bilo kojem semantičkom ili pragmatičkom njezinu aspektu i drugo, neovisno o izvanjezičnim čimbenicima koji su do njezina sastava doveli, što je i u jednom i u drugom slučaju stvar opredjeljenja i perspektive lingvista. Pravo je i temeljno pitanje je li to i jedina svrha gramatičkoga opisa ili je svrha u tome da se, naravno uz opis sintaktičko-semantičko-pragmatičkih svojstava konstrukcije kao konvencionalizirane jezične jedinice, istraži i zašto je određena konstrukcija baš takva kakva jest na raspolaganju govornicima nekoga jezika, a to *zašto* sasvim će sigurno dovesti do uporabe i značenja kao generatora jezične forme te je to ujedno i jedini put koji vodi osporavanju teze o "jakoj" autonomiji. Isto je tako potpuno jasno da se u trenutku kada nastupi konvencionaliziranost veza konstrukcije s motivacijskim čimbenicima (semantičkim i pragmatičkim) koji su do nje doveli "raskida" u smislu da govornici u komunikacijskom procesu te veze više nisu svjesni. Ako tako postavimo stvari, onda je i arbitrarnost kao podteza autonomije sintakse sasvim opravdana i na mjestu. Međutim arbitrarnost toga tipa nešto je sasvim drugo od arbitrarnosti u procesu nastanka gramatičkih konstrukcija. Ako bi potonja arbitrarnost bila dokazana, u tom bi se slučaju, i samo u tom slučaju, ona mogla smatrati podtezom "jake" autonomije, a ovako, kako ju objašnjavaju Croft i Newmeyer, ona podržava jedino "slabu" autonomiju.

Također, nikako se ne možemo složiti ni s Newmeyerovim završno citiranim riječima da se pravo pitanje autonomije sintakse kreće oko toga je li poželjno ili ne analizirati formalne elemente jezika izolirano od njihovih semantičkih i pragmatičkih svojstava. Oko toga se generativci i funkcionalisti nikada neće složiti, no čak i da se slože, to opet neće ni u čemu pridonijeti rješenju problema autonomije. "Slaba" autonomija opet će ostati neosporna činjenica, a teza o "jakoj" autonomiji, iako samo hipotetska, ostat će netaknuta.

Dakle teza konstrukcijskih gramatika o simboličkoj naravi gramatike do sada je sasvim sigurno najjača teorijska opozicija s jedne strane tezi o "jakoj" autonomiji u generativnom pristupu, a s druge strane i tradicijskom funkcionalizmu, koji puno strože odvaja razine gramatičkoga opisa, u prvi plan stavljajući pravila koja povezuju sintaktičku, semantičku i pragmatičku razinu.

1.4.1 O simboličkom pristupu unutar konstrukcijskih modela

No upravo u premisi o simboličkoj naravi jezičnih jedinica leži i jedna od najbitnijih razlika između kognitivne gramatike i ostalih, užekonstrukcijskih, pristupa te je to svakako jedan od najvažnijih razloga zbog kojih se kognitivna gramatika može smatrati konstrukcijskom tek u širem smislu. Kognitivna gramatika na spoj značenja i forme gleda isključivo kao na spoj fonološke i semantičke strukture, točnije fonološkog i semantičkog pola, dok užekonstrukcijske gramatike govoreći o formi u prvom redu misle na sintaktičku strukturu. Dakle u kognitivnoj se gramatici gramatička forma izvodi iz dva temeljna odnosa u jeziku, iz dvije neovisne domene ljudskoga iskustva – konceptualizacije i zvuka, dok užekonstrukcijske gramatike u formalnoj strukturi razlikuju još i gramatičku formu kao zasebnu razinu. Razlike u shvaćanju simboličke naravi jezika u kognitivnoj gramatici i konstrukcijskim gramatikama prema Langackeru (2005: 105) prikazane su na slici 1.2.[23]

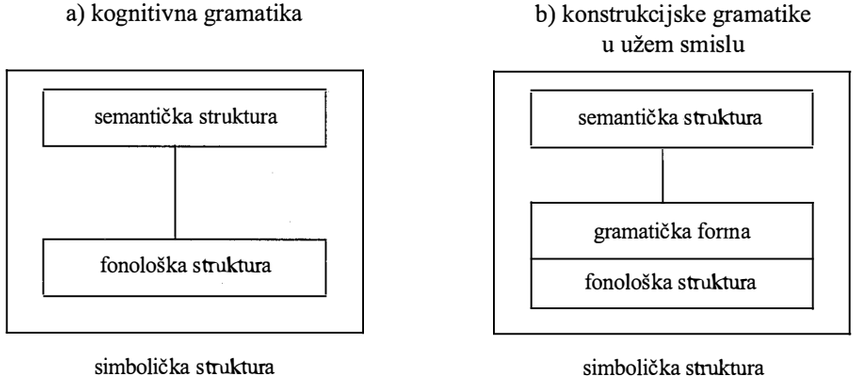

Slika 1.2

U tom je smislu Langackerova kritika upućena konstrukcijskim gramatičarima (u prvom redu A. Goldberg i W. Croftu) po našem mišljenju sasvim opravdana:

[23] Slika 1.2b odnosi se u prvom redu na užekonstrukcijske modele A. Goldberg (1995) i W. Crofta (2001), koji se donekle razlikuju od Kay-Fillmoreove (1999) konstrukcijske gramatike u kojoj simboličku strukturu čine samo sintaktička i semantička *obilježja* (engl. *features*), što je njihov terminološki ekvivalent nazivima *razine*, *strukture* i *polovi* u već spomenutim konstrukcijskim modelima. Njihov konstrukcijski model prepoznaje i fonološka obilježja, ali ona nisu dio simboličke strukture.

> Treba istaknuti da svođenje (reduciranje) gramatike na nešto elementarnije nije isto što i negiranje njezina postojanja. Gramatika postoji. Djeca ju moraju učiti, a lingvisti ju moraju opisivati. Zbog toga je tvrdnja da se gramatika svodi (reducira) na nešto elementarnije – semantičke i fonološke strukture te simboličku vezu među njima – usporediva s tvrdnjom da se i primjerice voda može svesti na elementarne čestice vodika i kisika. Utvrđujući narav i strukturu vode, odnosno shvaćajući da ona nije jedinstvena struktura, već struktura čiji se sastav može opisati pomoću strukturno jednostavnijih čestica, nešto je sasvim drugo od tvrdnje da voda ne postoji [...] semantička i fonološka struktura ostvaraji su dviju zasebnih domena ljudskoga iskustva – konceptualizacije i zvuka. Ne postoji dakle zasebna domena gramatike i zato je potpuno prirodno da bi se gramatika trebala reducirati na shematične strukture semantičkih i fonoloških elemenata koji pripadaju spomenutim domenama konceptualizacije i zvuka. (Langacker 2005: 105–106)

Po svođenju (reduciranju) gramatike na temeljne jedinice – fonološke i semantičke te simboličke veze među njima – kognitivna gramatika bez sumnje predstavlja najradikalniji odmak od tradicijskih gramatičkih modela, u prvom redu generativnoga, ali i od užekonstrukcijskih, polazeći od pretpostavke da gramatika **jest** simbolička struktura nasuprot užekonstrukcijskom polazištu da gramatika simbolizira semantičku strukturu, polazištu koje je u prvom redu motivirano potenciranjem idiomatskih konstrukcija koje ipak u odnosu na regularne, neobilježene, konstrukcije čine veliku manjinu. U čvrstoj vezi s takvim pristupom jest i kategorijalni odmak u poimanju sintaktičkih kategorija i vrsta riječi, što je jedna od najbitnijih razlika prema drugim gramatičkim modelima, pa tako i užekonstrukcijskim. Naime na osnovi činjenice da se gramatici pristupa kao rezultatu simboličke veze između semantičkih i fonoloških jedinica, takvo reduciranje ovisi u prvom redu o semantičkoj definiciji gramatičkih kategorija, pa kognitivna gramatika primjerice i sintaktičke kategorije subjekta i objekta te vrste riječi definira semantički, odnosno, bolje rečeno, konceptualnosemantički – subjekt kao lik prvoga plana ili trajektor (engl. *primary clausal figure, trajector*), a objekt kao lik drugoga plana (engl. *secondary clausal figure*) ili orijentir (engl. *landmark*). Kao i sintaktičke kategorije, i vrste riječi, o čemu će se detaljnije govoriti u poglavlju o vrstama riječi te ovdje u 1.5, svode se na visokoapstraktne shematične, tj. invarijantne konceptualnosemantičke definicije koje ne pokrivaju samo prototipove,[24] a utemeljene su na univerzalnim ljudskim mentalnim aktivnostima. Takve definicije ne postoje ni u jednoj drugoj konstrukcijskoj gramatici gdje se upotrebljava tradicijsko nazivlje (subjekt, objekt, NP, V, sintaktičke kategorije, sintaktičke funkcije itd.).[25] U tom smislu kognitivna gramatika predstavlja teoriju koja je napravila najveći odmak od već spomenutih redukcionističkih gramatičkih modela (generativnih, ali i tradicijskofunkcionalističkih) po kojima se konstrukcija ili njezini dijelovi izvode primjenom općih pravila iz nedjeljivih sintaktičkih i semantičkih primitiva. U cjelini gledajući, sve su konstrukcijske gramatike, a budući da u središte stavljaju konstrukciju kao cjelinu, neredukcionistički modeli kada se suprotstave komponencijalno-kompozicijskim modelima u kojima konstrukcija nije od osobite važnosti, no po tom se kriteriju međusobno također razlikuju. Kako je rečeno, unutar konstrukcijskih pristupa kognitivna gramatika napravila je najveći odmak od redukcionizma te su u odnosu na nju svi ostali modeli donekle redukcionistički. Redukcionističkom je modelu najbliža Fillmore-Kayeva (1993) i Kay-Fillmoreova (1999) konstrukcijska gramatika, kod koje najviše dolazi do izražaja raščlanjivanje većih ili manjih konstrukcija (u prvom redu fraza) na popise sintaktičko-semantičkih primitiva u vidu minimalnih obilježja sa svojim vrijednostima, što zajedno tvori tzv. *strukture obilježja* (engl. *feature structures*). Konstrukcijska gramatika A. Goldberg (1995) također je redukcionistička u smislu postavljanja primitivnih sintaktičkih relacija kao što su subjekt i objekt u analizi argumentne strukture konstrukcije neovisno o konstrukciji u kojoj se pojavljuju, ali je prema Croft – Cruse (2004: 272) ujedno i neredukcionistička u dijelu u kojem se bavi tzv. aktantskim ili sudioničkim semantičkim ulogama[26] (engl. *participant roles*) koje

[24] Croftova radikalna konstrukcijska gramatika (2001) i kognitivna gramatika slažu se da su vrste riječi univerzalne kategorije s konceptualnim temeljima, ali se ne slažu u stupnju invarijantnosti njihova definiranja jer se Croft zadržava na konceptualnim arhetipovima primjenjivima uglavnom na prototipne slučajeve. Određena paralela između tih dviju teorija mogla bi se povući i u pristupu sintaktičkim kategorijama tipa glave, adjunkta, argumenta itd., koje se u radikalnoj konstrukcijskoj gramatici također definiraju semantički (doduše metodološki drukčije nego u kognitivnoj gramatici), a na temelju prioriteta *geštaltističkih* simboličkih odnosa konstrukcije kao cjeline u kojoj gramatičke relacije, kako je već istaknuto, simboliziraju semantičku strukturu.

[25] Da ne bude zabune, tradicijsko se nazivlje ponekad upotrebljava i u kognitivnoj gramatici, no isključivo zbog ekonomičnosti opisa, nikako kategorijalno.

[26] Aktantske uloge, koje se vezuju uz značenje pojedinačnoga glagola, treba strogo razlikovati od općenitijih tematskih, argumentnih, odnosno konstrukcijskih uloga kao što su *agens, pacijens, doživljavač, efektor, mjesto* itd., koje su važne zbog svojih sintaktičkih implikacija i koje se vezuju uz konstrukciju u cjelini. Aktantske uloge svojevrsne su mikrouloge koje se izvode iz značenja pojedinačnoga glagola (npr. aktantske uloge glagola *pjevati* bile bi *pjevač* i *pjevano*, glagola *krasti kradljivac* i *ukradeno* i *žrtva* itd.) i njihov broj ne mora odgovarati broju argumentnih uloga koje su počesto tek konstrukcijski uvjetovane, tj. neke od njih u određenim slučajevima nisu određene značenjem samoga glagola, nego značenjem cijele konstrukcije. Prototipan je primjer takva odnosa među aktantskim i argumentnim ulogama recimo engl. glagol *to sneeze* 'kihati' koji je neprijelazan i ima samo jednu aktantsku ulogu (*onoga koji kiše*), no u konstrukciji uzrokovanoga kretanja tipa *Sam sneezed the napkin of the table* 'Sam je otkihnuo rupčić sa stola' on postaje prijelazan te na razini konstrukcije postoje tri argumentne uloge: ne-voljnoga agensa ili uzročnika, što je doprinos samoga glagola, te mjesta (prema Goldberg 1995: 54 uloge cilja, s čime bismo se teško mogli složiti jer cilj podrazumijeva namjeru) i teme kao doprinosa konstrukcije. U tom smislu ne možemo se u potpunosti složiti s Croft-Cruseovom (2004: 272) tvrdnjom da se neredukcionizam u konstrukcijskom modelu A. Goldberg (1995) očituje jedino preko uspostavljanja aktantskih uloga jer je on neredukcionistički možda još i više kada je u pitanju uspostavljanje argumentnih uloga budući da je tada polazište konstrukcija u cjelini, dok je kod aktantskih uloga polazište samo glagol kao jedinica nižega reda. O odnosu između sudioničkih i argumentnih uloga vidi više u Goldberg (1995: 43–59), a ovdje će o tome još biti riječi u 5.1.

proizlaze iz značenja pojedinih glagola i koje se izvode iz konstrukcijom konkretiziranoga događaja kao cjeline, a što omogućuju značenjski okviri glagola. Izrazito neredukcionistički pristup odlikuje Croftovu (2001), inače tipološki orijentiranu, inačicu konstrukcijskoga pristupa, po čemu je teorija i dobila ime radikalna konstrukcijska gramatika, jer je konstrukcija polazište u definiranju sintaktičkih relacija i kategorija. Drugim riječima, umjesto gramatičkih relacija tipa subjekta ili objekta ili gramatičkih kategorija tipa imenice ili glagola, a koji se u redukcionističkim modelima smatraju najmanjim i nedjeljivim jedinicama koje sudjeluju u oblikovanju konstrukcija kao jedinica višega reda, u radikalnoj konstrukcijskoj gramatici sintaktičkim se primitivima smatraju složene konstrukcije kao temeljne jedinice gramatike, čime se negira postojanje gramatičkih primitiva neovisno o konstrukciji u kojoj se pojavljuju. Stoga Croft (2001) gramatičkim relacijama uvijek pridružuje i konstrukcijsku notaciju, pa se recimo subjekt neprijelaznoga glagola naziva neprijelaznim subjektom notacije IntrSbj, a subjekt prijelaznoga glagola prijelaznim subjektom notacije TrSbj itd. Takav Croftov metodološki pristup motiviran je u prvom redu statusom pojedinih glagola koji mogu imati i prijelazno i neprijelazno značenje (npr. *pisati* u rečenici *On piše*, u kvalitativnom značenju *On se bavi pisanjem* / *On je pisac*, i prijelazno u rečenici *On piše zadaću*), a koji se u redukcionističkim modelima obično definiraju kao prijelazna ili neprijelazna uporaba glagola ili se te razlike pripisuju različitim značenjima glagola. U svakom slučaju, razlike toga tipa i u redukcionističkim se modelima objašnjavaju naglašavajući širi semantičko-sintaktički okvir, ali samo implicitno jer se govori o različitim značenjima nižih sintaktičkih jedinica uvjetovanih širim kontekstom. S druge strane, Croft i eksplicitno polazi od prijelazne, odnosno neprijelazne konstrukcije kao jedinice višega reda, pa se u njegovu modelu spomenuta razlika definira konstrukcijski: IntrSbj – IntrV / TrSbj – TrV – TrObj.

1.4.2 Simbolički pristup u kognitivnoj gramatici

Gramatika je **strukturirani inventar konvencionaliziranih jezičnih jedinica**. Ta definicija podrazumijeva da je gramatika uređen sustav, a ne puki popis, tj. da su gramatičke kategorije određene međusobnim odnosima, a ne bilo kakvom autonomnom vrijednošću izvan te mreže odnosa, dok obilježje konvencionalnosti proizlazi iz naravi simboličkih jedinica od čijih se odnosa sastoji jezik te činjenice da je veza između njihova fonološkoga i semantičkoga pola, tj. fonološke jedinice i semantičke jedinice čijom kombinacijom nastaje simbolička jedinica, konvencionalna činjenica, odnosno rezultat dogovora postignutog na razini jezične zajednice. **Fonološkim jedinicama** u kognitivnoj se gramatici nazivaju one jedinice koje se vokaliziraju. One su izgovorene u nekom jeziku, tj. materijalizirane, a mogu, naravno, biti i veće od samoga glasa (morfemi, riječi ili idiomatski izrazi). Da bi im se pripisao status jezične jedinice, bitno je da ih govornici proizvode automatski, bez napora i razmišljanja o njihovim sastavnim

elementima i strukturi. **Semantičkim jedinicama** smatraju se pak one jedinice koje se konceptualiziraju, tj. koje se, također kao gotova cjelina i bez razmišljanja o sastavnicama koje ih čine, ostvaruju u prostoru predodžbe. To su sadržaji koji su na temelju dogovora, tj. konvencionalno, povezani s fonološkim jedinicama.[27] **Simboličke jedinice** spoj su fonoloških i semantičkih jedinica. Budući da se leksik i gramatika međusobno ne odvajaju, već tvore kontinuum (vidi 1.5), u kognitivnoj gramatici simboličke jedinice označavaju i leksičke i gramatičke strukture, a jedan od najjednostavnijih primjera simboličke jedinice jest morfem. Jednostavne simboličke jedinice integriraju se u složene jedinice, pa tako jezik sadrži opsežan inventar konvencionalnih jedinica većega ili manjega stupnja složenosti. Dakle sve jedinice gramatičke strukture simboličke su naravi i mogu se opisati kao konvencionalizirane veze fonoloških i semantičkih jedinica, tj. određene konvencionalne fonološke strukture s istom takvom semantičkom strukturom. Kako je već rečeno, navedeni polovi simboličkih jedinica ostvaruju se u *fonološkom* i *semantičkom prostoru*, koji predstavljaju temeljne aspekte strukturiranja ljudske spoznaje.

> Kognitivna gramatika uspostavlja samo tri temeljne vrste struktura: semantičke, fonološke i simboličke. Simboličke strukture, naravno, nisu različite strukture, već predstavljaju kombinaciju prvih dviju. Simbolička je struktura bipolarna i sastoji se od semantičkoga i fonološkoga pola te veze među njima. Može se pretpostaviti da je u tom smislu opravdano govoriti o semantičkom i fonološkom prostoru kao dvama jasnim vidovima ustroja ljudske spoznaje. Za semantički bi se prostor moglo reći da predstavlja višedimenzionalno polje konceptualnoga potencijala u kojemu se razvija misao i konceptualizacija; stoga se semantička struktura može okarakterizirati kao mjesto ili konfiguracija u semantičkom prostoru. Povezivanje različitih domena semantičkoga prostora, kao i veza među njima, barem se načelno može smatrati valjanom pretpostavkom cjelovite značenjske analize. Slično tomu, fonološki prostor predstavlja naš zvukovni potencijal, tj. našu sposobnost upotrebe zvukovnih elemenata jezika, odnosno artikuliranih glasova, a za lingviste također nije neuobičajeno da o zvukovnom potencijalu razmišljaju u kontekstu prostornih odnosa. (Langacker 1987a: 76–77)

U skladu s takvim viđenjem Langacker (1987a: 77) odnos fonološkoga i semantičkoga prostora, gramatike i samoga čina jezične uporabe prikazuje na sljedeći način:

[27] Poput fonoloških jedinica, i nove semantičke jedinice, odnosno predodžbe, prilikom usvajanja zahtijevaju kognitivni napor onoga tko njima ovladava. Tako primjerice kada dijete pokušava po prvi put shvatiti što je *slon*, posebnu pozornost posvećuje njegovim pojedinim karakterističnim obilježjima, tj. dugoj surli, velikim ušima, težini itd. S druge strane, kada se koncept *slona* jednom usvoji i postane integrirana semantička jedinica, te se sastavnice automatski pojavljuju kao cjelina, a ne kao skup dijelova.

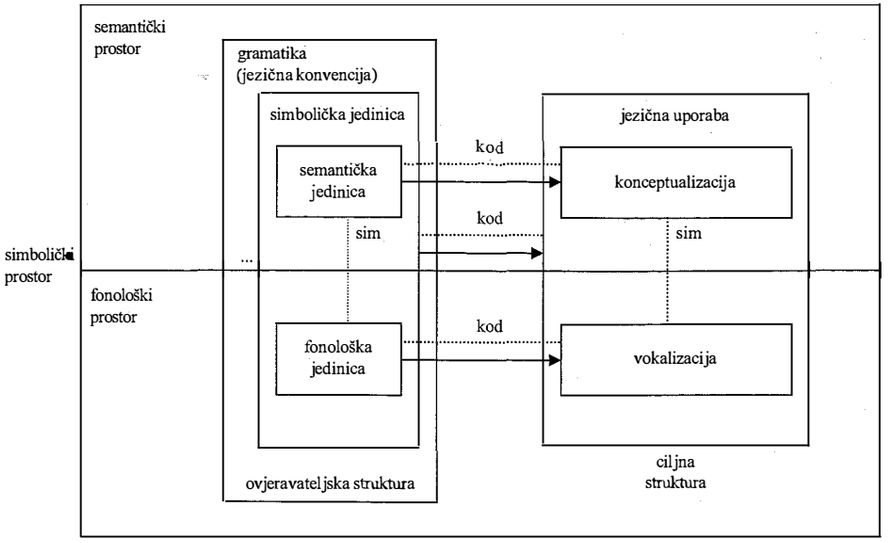

Slika 1.3

Polazeći od iscrpne definicije fonološkoga i semantičkoga prostora navedene u prethodnom citatu, Langacker treći temeljni aspekt ljudske kognitivne organizacije – bipolarni simbolički prostor – definira kao kombinaciju (ili, preciznije rečeno, konfiguraciju) fonološkoga i semantičkoga prostora. Simbolička gramatička struktura može se dakle promatrati kao struktura nastala u simboličkom prostoru, koja se sastoji od semantičke strukture kao jednoga pola, fonološke strukture kao drugoga pola i poveznice koja ta dva pola čvrsto sjedinjuje. Na slici 1.3 poveznice između semantičkoga i fonološkoga pola prikazane su okomitim isprekidanim crtama s oznakom *sim*, a takva mentalistička koncepcija jezičnih jedinica automatski nas, naravno, navodi na uočavanje analogije između Langackerovih pojmova *fonološka jedinica*, *semantička jedinica* i *simbolička jedinica* te njihovih strukturalističkih ekvivalenata *označitelj* (*izraz*), *označenik* (*sadržaj*) i *jezični znak*.[28] Vodoravne isprekidane linije s oznakom *kod* označavaju pak gramatičko kodiranje. One predstavljaju poveznicu između gramatike kao uređenoga sustava, tj. strukturiranoga inventara konvencionalnih jezičnih jedinica s jedne strane i konkretnih uporabnih konteksta s druge strane. Oznaka *kod*

[28] Ipak je vrlo važno napomenuti da se u strukturalističkim metodološkim okvirima o *označitelju* (*izrazu*), *označeniku* (*sadržaju*) i *jezičnom znaku* govori uglavnom u kontekstu leksičkih jedinica (u kontekstu fonoloških vidi npr. u Muljačić 1972: 5), dok se analogni Langackerovi pojmovi *fonološka jedinica*, *semantička jedinica* i *simbolička jedinica* odnose na jedinice svih razina jezičnoga opisa. Te se razine, ponovimo, u metodološkim okvirima kognitivne gramatike ne odvajaju strogo, već samo arbitrarno, dok se načelno smatra da one tvore kontinuum.

podrazumijeva dakle proces gramatičkoga kodiranja prilikom formiranja iskaza, a pritom gramatička sastavnica kao strukturirani inventar konvencionalnih jedinica simboličke naravi ima ulogu *ovjeravatelja* (engl. *sanctioning structure*) upotrijebljenoga iskaza, tj. *ciljne* strukture (engl. *target structure*). Da pojasnimo, to znači da je svako uspješno gramatičko kodiranje omogućeno nužnom količinom preklapanja između konceptualiziranoga sadržaja u konkretnom uporabnom kontekstu i konvencionalnoga koncepta koji predstavlja semantički pol gramatičke jedinice kao i nužnom količinom preklapanja glasovnoga ostvaraja u konkretnom uporabnom kontekstu s konvencionaliziranim fonološkim polom iste jedinice. Ako primjerice simboličku jedinicu poput imenice *drvo* prikažemo kao koordinaciju fonološke jedinice [drvo] i semantičke jedinice [DRVO] koja odgovara konceptu (predodžbi) velike uspravne biljke koja raste iz zemlje i ima stablo i krošnju s lišćem, nužna razina preklapanja semantičkih polova bit će zadovoljena i ako predodžba u konkretnom uporabnom kontekstu uključuje drvo bez lišća tijekom zime, hrast ili bor ili pak drvo viđeno iz zraka, a ne iz uobičajene ljudske perspektive. Isto će tako nužna razina preklapanja fonoloških polova konvencionalne i upotrijebljene jedinice biti zadovoljena ako realizacija fonema /v/ bude nešto otvorenija nego što je to uobičajeno, sve dok ne postoji mogućnost njegova miješanja s nekim drugim fonemom. U tom će smislu, uz navedena minimalna odstupanja koja se mogu tolerirati, upotrijebljena jedinica biti ovjerena od strane simboličke strukture koja predstavlja jezičnu konvenciju i na fonološkoj i na semantičkoj razini.

1.5 Kognitivna gramatika i značenje

Simbolički pristup kognitivne gramatike pretpostavlja ne samo uključivanje značenja u gramatički opis nego i njegovu fundamentalnu ulogu kao motivacijskoga čimbenika u nastajanju različitih jezičnih struktura. Kognitivna gramatika zastupa vrlo široko postavljen **konceptualni pristup značenju**, u okviru kojega se semantičkom jedinicom, odnosno značenjem jezičnoga izraza smatra sama predodžba[29] koja, na temelju konvencionalne povezanosti s fonološkom jedinicom, nastaje u umu interpretatora. Takav pristup značenju utemeljen je pak na **enciklopedijskom znanju** ili **znanju o svijetu**[30] kao opoziciji objektivističkom i formalnologičkom pristupu utemeljenom na uvjetima istinitosti, pa u tom smislu jednu od boljih definicija daje Taylor (1995: 83) smatrajući značenja "[...] kognitivnim strukturama usađenima u različitim vidovima znanja i uvjerenja". Osnovne su konceptualne sastavnice takva pristupa značenju **profil**,

[29] Značenjska interpretacija jezičnih struktura temelji se na različitim vidovima **predočavanja** (engl. *imagery*), od kojih će ovdje biti spomenuti samo najvažniji. Detaljnije o tome vidi u Langacker (1988b).

[30] O pojmu znanja o svijetu, njegovoj genezi i odnosu prema drugim, mahom strukturalističkim, pristupima vidi više u Žic Fuchs (1991).

baza, **domena** i **okvir**. Značenjski sloj koji obuhvaća samo osnovnu predodžbu, odnosno konceptualno istaknutu sastavnicu određene semantičke strukture, bez uključivanja njezine funkcije, odnosa s drugim elementima iste strukture ili drugih važnih znanja, naziva se **profilom** nekog pojma. Taylor (2002: 192–194) i Langacker (1988b: 59) u svojim objašnjenjima toga pojma navode koncept *hipotenuze*. *Hipotenuza* je najduža stranica pravokutnog trokuta, no želimo li odrediti značenje riječi *hipotenuza*, ne možemo ju kao koncept dekontekstualizirati i promatrati zasebno. Sama po sebi *hipotenuza* je tek ravna crta, kao što je to i dužina i pravac. Isto tako, značenje primjerice leksema *otok* također je nemoguće konceptualizirati bez neposrednog konteksta, što bi u tom slučaju bila voda koja ga okružuje sa svih strana. Njegova najuža definicija bila bi *kopnena površina*, ali bi tada *otok* bio lako zamjenjiv s *poluotokom* ili bilo kojim dijelom kopna približne veličine. Iako se dakle u samom procesu konceptualizacije fokus nužno izoštrava na značenjskome profilu, njime nije obuhvaćeno cjelokupno značenje, već ono nužno uključuje i najuži predodžbeni kontekst koji se naziva **bazom**. Baza je neposredni kontekst bez kojega je nemoguća konceptualizacija, a samim time i interpretacija značenja jezičnih jedinica. Profil i baza čvrsto su i nerazdvojivo povezani budući da druga razina pruža prvoj nuždan interpretacijski okvir. Ako analiziramo primjer *hipotenuze*, njezina bi baza bio pravokutni trokut, jer bi bez njega *hipotenuza* bila samo ravna crta, a u kontekstu pravokutnog trokuta ona je najduža stranica toga trokuta koja stoji nasuprot pravom kutu. Količina obavijesti koju pruža baza postaje u tim i sličnim primjerima ključna za razlikovanje jednih pojmova od drugih (u primjeru *hipotenuze* baza je ono što *hipotenuzu* razlikuje od ostalih ravnih crta).[31] No iako bi to što je dosad navedeno bilo dovoljno za davanje značenjskih definicija rječničkoga tipa, profil i baza svojom interakcijom pokrivaju tek mali dio semantičke strukture kakva se uspostavlja i interpretira u konkretnim komunikacijskim kontekstima. Naime uz osnovnu predodžbu, koja obuhvaća značenjski profil i njegovu korelaciju s bazom, značenjska interpretacija uvijek uključuje i aktiviranje jedne ili više konceptualnih domena, tj. odvija se uvijek u okviru širega pozadinskoga znanja. **Domena** je dakle širi interpretacijski kontekst koji se aktivira prilikom konceptualizacije određenog pojma, a taj kontekst ovisi pak o najšire shvaćenom individualnom iskustvu i znanju o svijetu. Ona razumijeva šire područje znanja koje se aktivira u ljudskoj svijesti pri interpretaciji značenja nekoga pojma i koje se vrlo često znatno razlikuje od govornika do govornika. Tako će se prilikom semantičke interpretacije leksema *sol* kod većine govornika aktivirati domena kulinarstva budući da se sol najčešće može susresti kao začin hrani, no tijekom

[31] Dobar je primjer odnosa profila i baze također i konceptualna zavisnost koja vlada među dijelovima tijela. Tako je npr. tijelo baza za konceptualizaciju ruke, ruka za konceptualizaciju šake, šaka za konceptualizaciju prsta, a prst za konceptualizaciju nokta, odnosno još se kaže da navedeni koncepti višega reda služe i kao *opseg predikacije* (engl. *scope of predication*) za hijerarhijski niže koncepte.

zimskih razdoblja, uslijed niskih temperatura i sprečavanja poledice na cestama, vrlo je vjerojatno primjerice i aktiviranje domene stanja u prometu, dok će se kod kemičara, s druge strane, vjerojatno vrlo često aktivirati i domena kemijskih spojeva, pa će oni pomisliti na postupke izdvajanja anorganskih soli i sl. Langacker (1987a) u tom smislu domene dijeli na temeljne i apstraktne te na primarne i sekundarne. **Temeljne domene** (engl. *basic domains*) univerzalne su jer u njima nastaje cjelokupno ljudsko iskustvo, pa ni sama konceptualizacija ne može postojati izvan njih. Langacker temeljnim kognitivnim domenama smatra prostor i vrijeme, ali i druge domene fizičkoga iskustva poput primjerice zvuka, težine, boje, temperature, okusa i mirisa, tj. one domene koje se ne mogu svesti u okvire nekih drugih domena. S druge strane, **apstraktne domene**[32] služe kao temelj i širi interpretacijski kontekst za konceptualizaciju drugih pojmova, no mogu se svesti na neku od temeljnih domena. **Primarne domene** prve se aktiviraju pri pomisli na neki pojam, pa se tako npr. pri pomisli na Ronalda Reagana najprije aktivira domena američkih predsjednika (jer to je ono po čemu je Reagan široj javnosti najpoznatiji), a tek potom, kao **sekundarna domena**, aktivira se domena američkih glumaca (po čemu je Reagan široj javnosti znatno manje poznat). O naravi temeljnih i apstraktnih domena te o njihovu odnosu Taylor (2002: 198) pak kaže sljedeće:

> Pogrešno bi međutim bilo temeljne domene shvaćati kao konceptualne primitive koji služe kao podloga nastajanju složenijih koncepata. Kao prvo, čak i temeljne domene mogu se shvaćati metaforički preko drugih domena. Tako se primjerice vrijeme konceptualizira preko prostora, a tonalitet i temperatura preko orijentacijskih odnosa "visoko" i "nisko". Također, iako fenomenološko iskustvo koje posjedujemo o temeljnim domenama može biti nedjeljivo, te su domene ustrojene na temelju uloge koju imaju u razumijevanju drugih domena. Temperaturu stoga ne konceptualiziramo samo fizički, nego je naše poimanje temperature uvjetovano i ulogom koju ona ima kada konceptualiziramo složenije domene, kao što su npr. klimatski uvjeti, izmjena godišnjih doba, odjeća koju nosimo, zdravlje, emocionalna stanja itd.

Domena je dakle širi konceptualni kontekst u koji smještamo pojam na temelju znanja i iskustava u rasponu od konvencionalnih do individualnih. No budući da potpuna interpretacija značenja vrlo često zahtijeva istovremeno aktiviranje dviju ili više konceptualnih domena, ni razina zasebno definiranih domena često ne obuhvaća cjelovitu semantičku strukturu ostvarenu u konkretnom uporabnom kontekstu, već je to moguće postići tek na razini **okvira**, odnosno **matrice domena**.[33] Okvir je razina znanja o svijetu koja je nadređena domeni.

[32] U Langackerovoj (1987) terminologiji naziv apstraktna domena uključuje i pojam baze.

[33] Langacker (1987: 147) *matricu domena* definira na sljedeći način: "Svako se značenje može prikazati u odnosu prema jednoj ili više kognitivnih **domena** koje se zajedno nazivaju **matricom** domena." Dakle za razliku od kognitivnih domena kao pojedinačnih konceptualnih struktura,

On predstavlja mrežu (matricu) različitih domena koje se redom aktiviraju i tako čine ukupnost značenja pa, ako se vratimo jednom od već navedenih primjera, tek aktiviranjem domene američkih predsjednika i domene glumaca postižemo cjelovitiju predodžbu o Ronaldu Reaganu. Kako se iz svega što je rečeno lako može vidjeti, pojam značenja u kognitivnoj gramatici beziznimno uključuje konceptualizaciju. Sama konceptualizacija podrazumijeva pak konvencionalno predočavanje koje se uvijek, manje ili više izravno, temelji na vizualizaciji pojma. Sve to, kako je u kontekstu ovoga izlaganja već ranije naglašeno, više nego jasno implicira strukturiranost cjelokupne ljudske predodžbe na prostornim načelima, pa stoga i sami prikazi značenja u kognitivnoj gramatici funkcioniraju kao konfiguracije elemenata u fizičkom ili metaforičkom prostoru.[34] S obzirom na to na ovome mjestu valja pojasniti na kojim se postavkama temelje i na koji su način ustrojeni ti, za kognitivnu gramatiku karakteristični, konceptualni prikazi semantičke strukture, koji funkcioniraju i kao jedan od najočitijih vanjskih znakova prepoznavanja toga modela gramatičkoga opisa. S obzirom na prostornu utemeljenost ljudske konceptualizacije, tj. vizualne percepcije entiteta i njihovih odnosa u izvanjezičnoj stvarnosti, cjelokupna je ljudska predodžba ustrojena na odnosu lika i pozadine.[35] Ta činjenica vrlo je značajna i za kognitivnogramatički opis koji je, ponovimo, utemeljen upravo na značenju i uporabnom kontekstu, tj. na govornikovu viđenju, strukturiranju i gramatičkom kodiranju situacije. Za konceptualni prikaz sadržaja jezičnih jedinica ključni su pojmovi **trajektora**

matrica domena, prema Tayloru (1995: 87), statična je mreža kulturološko-civilizacijskih znanja ili konfiguracija znanja koja ujedinjuje više domena povezanih s određenim jezičnim izrazom. Taylor (1995: 87) umjesto naziva *matrica* upotrebljava naziv *okvir* (engl. *frame*), a kao dobra ilustracija odnosa kognitivna domena/okvir može se spomenuti Lakoffov (1987: 74) primjer leksema *majka*, čije potpuno razumijevanje zahtijeva aktivaciju pet različitih kognitivnih domena – bračne, genetske, genealoške, odgojne i domene rađanja – koje zajedno čine okvir, odnosno cjelinu prilikom konceptualizacije i shvaćanja *majke*. Slično je i s konceptom *oca*, koji bi se od *majke* prema strukturalističkom shvaćanju razlikovao samo prema značenjskom obilježju roditelja muškoga spola, a prema kognitivnoj bi analizi razlika bila uspostavljena najmanje preko dviju kognitivnih domena koje ne postoje ili barem nisu toliko izražene kod koncepta *majke* – domene autoriteta i domene odgovornosti.

[34] Kognitivna gramatika u svoj teorijsko-metodološki aparat uključuje i teoriju konceptualne metafore i metonimije Lakoffa i Johnsona (1980) i teoriju konceptualne integracije Fauconniera i Turnera (2002) koja se razvila iz Fauconnierove (1985) teorije mentalnih prostora te je danas uz teoriju konceptualne metafore i metonimije jedna od najpopularnijih kognitivnolingvističkih teorija. Ovdje se zbog ekonomičnosti opisa navode samo temeljna djela.

[35] Odnos lika i pozadine smatrao se, uostalom, jednim od temeljnih organizacijskih načela vizualne percepcije i u okvirima geštaltističke psihologije koja je nastala i razvijala se tijekom 1920-ih i 1930-ih godina prošloga stoljeća u radovima autora kao što su Kurt Koffka (1886–1941), Max Wertheimer (1880–1943) i Wolfgang Köhler (1887–1967). Prema geštaltističkim postavkama nešto opažamo kao lik ako se izdvaja iz svoje okoline. Promatrač razlaže vidno polje u lik i pozadinu i tek se mali dio prizora koji privlači pozornost promatrača ističe oštro i strukturirano, dok ostatak prizora ostaje u nejasno strukturiranoj pozadini.

(engl. *trajector*) i **orijentira** (engl. *landmark*)[36] koji, postavljeni u specifičan međusobni odnos, predstavljaju temeljne elemente svake konceptualne strukture i odražavaju prostornu narav ljudske predodžbe o svijetu. Pojmovi trajektor i orijentir analogni su pak pojmovima *figure* (lik) i *ground* (pozadina), koje u istom značenju upotrebljava L. Talmy (2001: 184) definirajući ih na sljedeći način:

> *Opće konceptualne odrednice primarnoga (Figure) i sekundarnoga (Ground) objekta*
>
> Primarni je objekt onaj koji se kreće ili je konceptualno pokretljiv, a čije je mjesto, put ili orijentacija zamišljena kao varijabla čija je konkretna vrijednost relevantan ishod (rezultat). Sekundarni je objekt referencijski entitet, onaj koji je statičan i smješten u odnosu na referencijski okvir, a u odnosu na koji se označava mjesto, putanja ili usmjerenost primarnoga objekta.

Budući da trajektor svojom istaknutošću, odnosno profiliranošću u scenariju[37] na konceptualnoj razini ima primat u odnosu na orijentir, Talmy (2001: 183) te dvije temeljne podstrukture naziva još i primarnim i sekundarnim objektom te paralelno navodi neke opće odrednice svakoga od njih koje su prikazane i u donjoj tablici.

PRIMARNI OBJEKT	SEKUNDARNI OBJEKT
nepoznata prostorna (ili vremenska) svojstva koja treba odrediti	referencijski entitet poznatih svojstava koja pomažu pri karakteriziranju primarnog objekta
veća pokretljivost	manja pokretljivost (prostorna stabilnost)
manji je	veći je
geometrijski jednostavniji	geometrijski složeniji
kraće je prisutan u svijesti	otprije je prisutan u svijesti

[36] Barbara Kryžan Stanojević i Mateusz-Milan Stanojević u svom prijevodu (2005) knjige Elżbiete Tabakowske (1995) za trajektor i orijentir upotrebljavaju nazive *lik prvoga* i *lik drugoga plana*. Skloniji smo nazivima *trajektor* i *orijentir*, u prvom redu zato što su jezično ekonomičniji. Također, što se *trajektora* tiče, korijen riječi uobičajen je u hrvatskom jeziku – usp. *trajekt*, *trajektna luka* itd. – a opravdanost upotrebe naziva *trajektor* tim je veća što u matematici i fizici postoji termin *trajektorija*, čije je jedno značenje 'krivulja u prostoru koju čine točke kretanja čestice ili tijela u gibanju', a drugo je 'putanja kretanja nekoga tijela u prostoru' (vidi Anić – Goldstein 1999: 1307), pa nema nikakva razloga da se isto tako *trajektor* ne prihvati i kao lingvistički termin. Što se *orijentira* tiče, osim što je jezično ekonomičniji, taj prijevod smatramo boljim od *lika drugoga plana* s obzirom na njegovu definiciju kao referencijske orijentacijske točke.

[37] Naziv *scenarij* često se u kognitivnoj lingvistici upotrebljava kao termin koji pokriva značenje nekakvoga očekivanog slijeda događaja, ističući dinamične aspekte konvencionaliziranoga znanja (vidi Taylor 2002: 203), a neki ga autori, npr. Palmer (1996: 75), upotrebljavaju u značenju bliskom značenju *domene*. U ovoj će se knjizi taj naziv upotrebljavati i u prvospomenutom smislu, ali i šire, kao naziv koji pokriva sve, bilo statične bilo dinamične, aspekte konceptualne konstelacije.

PRIMARNI OBJEKT	SEKUNDARNI OBJEKT
od veće je važnosti u scenariju	manje je važan u scenariju
na početku slabije primjetan	na početku vidljiviji
postaje istaknutiji u scenariju kada se primijeti	postaje dijelom pozadine scenarija kada primarni objekt postane vidljiv
konceptualno je zavisniji	konceptualno je nezavisniji

Kada je dakle u pitanju konceptualni prikaz jezično kodiranoga scenarija, pojam trajektora koristi se u kognitivnoj gramatici kako bi se istaknula relativna profiliranost jednog elementa scenarija u odnosu na druge, a uz konceptualnu istaknutost trajektoru je često, barem u scenarijima koji uključuju fizičke entitete i konkretne prostorne odnose, svojstvena i dinamičnost, bilo aktualna ili potencijalna, što je također vidljivo iz samoga njegova naziva. Dapače, moglo bi se reći kako njegova konceptualna istaknutost često i proizlazi upravo iz svijesti spoznajnoga subjekta o samoj mogućnosti kretanja, budući da je i samoj vizualnoj percepciji svojstveno automatsko, tj. refleksno fokusiranje vidnih organa na pokret i njegovo praćenje. U rečenici *Ključevi su na stolu* trajektor su *ključevi*, dok je *stol* orijentir. Takva, u načelu automatizirana, raspodjela uloga na relaciji lik-pozadina temelji se na činjenici da su ključevi manji i lakše je njima fizički manipulirati, tj. premještati ih s jednog mjesta na drugo i sl., a budući da su slijedom toga konceptualno istaknutiji i na razini označenoga scenarija predstavljaju trajektor, odnosno lik prvoga plana, kodirani su nominativom i imaju funkciju rečeničnoga subjekta. Zbog toga je na slici 1.4 trajektor kao profilirani dio iskaza prikazan deblje otisnutom kružnicom u odnosu na tanje otisnuti lik drugoga plana, tj. orijentir.

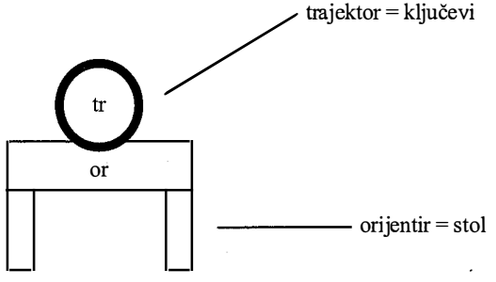

Slika 1.4

Orijentirom se pak naziva onaj lik koji ima ulogu referencijske točke prema kojoj se vrednuje položaj, kretanje, veličina ili koje drugo svojstvo trajektora. On je u prostornim kontekstima najčešće statičan i većih je dimenzija. U relaciji kodiranoj u primjeru *Lopta je ispod stola* stol je konceptualno potisnut u drugi

plan, većih je dimenzija i smanjene dinamičnosti, pa kao takav primarno sugerira položaj konceptualno istaknute lopte, iz čega proizlazi da je on orijentir, a lopta trajektor. Da je zbog svoje masivnosti, statičnosti i veličine stol konceptualno predodređen za lik drugoga plana, tj. za ulogu orijentira, pa mu samim time i na sintaktičkoj razini teže može pripasti uloga subjekta, još je očitije ako se promotri rečenica *Stol je iznad lopte* (slika 1.5), čiji je ostvaraj praktično nemoguće zamisliti u bilo kakvom konkretnom komunikacijskom kontekstu jer zbog svojih već navedenih osobina stol obično služi kao referencijska točka prema kojoj se vrednuje položaj kakvog manjeg predmeta, a ne obrnuto. U tom primjeru postaje očit utjecaj same naravi ljudske konceptualizacije i enciklopedijskoga znanja na gramatičke odnose budući da je teško zamisliti kontekst u kojemu bi statičan i masivniji element scenarija došao u položaj rečeničnoga subjekta nauštrb manjeg i pokretljivijeg elementa. Stoga se, kako je u 1.4.1 već i rečeno, pojmovi trajektor i orijentir u kognitivnoj gramatici koriste i kao oznake za rečenični subjekt i direktni objekt (npr. ***Lopta** je pogodila **stol***) kada se promatraju s aspekta karakterističnih konceptualnosemantičkih odnosa koji su kodirani u tim sintaktičkim kategorijama.

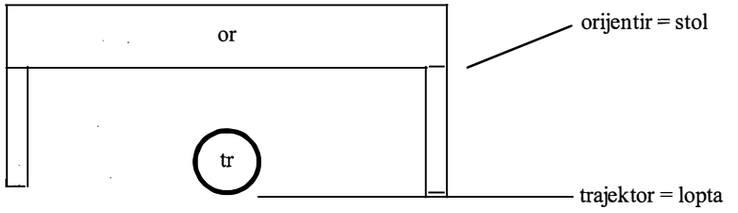

Slika 1.5

Uz odnos lik-pozadina za ljudsku su konceptualizaciju izvanjezičnih odnosa temeljna i dva osnovna tipa uvida u situaciju: **skupno** i **sekvencijsko promatranje** (engl. *summary* i *sequential scanning*). Za prvi tip uvida karakteristična je svojevrsna kondenziranost, tj. sinteza sastavnica koje čine cjelovitu predodžbu, istovremena konceptualizacija njezinih različitih komponenata, a naglasak se stavlja na jasnoću i jedinstvenost vanjskih granica cjeline koju one tvore. Za drugi tip uvida u situaciju karakteristična je pak analitičnost, odnosno stvaranje predodžbe kroz razvojne faze koje su povezane u vremenskom slijedu. Langacker (1987) uspoređuje skupno promatranje s promatranjem fotografije, budući da um sve njezine sastavnice procesira istovremeno, tj. odnosi koji su njome zabilježeni funkcioniraju kao statična cjelina. Nasuprot skupnom promatranju, kojim se naglašava koherentnost konceptualne cjeline, pojam sekvencijskoga promatranja upotrebljava se u kognitivnoj gramatici kako bi se istaknula procesnost, etapnost u nastajanju same predodžbe, tj. profiliranost vremenske dimenzije gramatički

kodiranih odnosa tijekom njihove konceptualizacije. Takvim se uvidom naglašava dinamičan odnos među različitim fazama procesa koji se konceptualizira kao niz odsječaka povezanih u vremenskom slijedu. Kao što je skupno promatranje usporedio s fotografijom, Langacker sekvencijsko promatranje uspoređuje s filmom, tj. *slikom u pokretu*. Dok su kod fotografije sve sastavnice promatranog entiteta dostupne istovremeno, kod filma se aktiviraju etapno, a pritom je dakle ključan čimbenik vrijeme. Stoga su dobar primjer za ilustraciju pojmova skupnoga i sekvencijskoga promatranja upravo primjeri imenskih i glagolskih izraza. *Njegov odlazak od kuće* primjer je imenskog izraza kojim se aktivira skupni uvid u proces s naglaskom na njegovoj završnoj fazi, odnosno konačnosti, dok glagolski izraz *On je otišao od kuće* predstavlja relacijski profil (vidi u nastavku) kojim se aktivira sekvencijski slijed pojedinačnih etapa u procesu odlaska. Na slici 1.6 suprotstavljeni su konceptualni prikazi skupnoga i sekvencijskoga promatranja objektivno iste situacije u dvama navedenim primjerima.

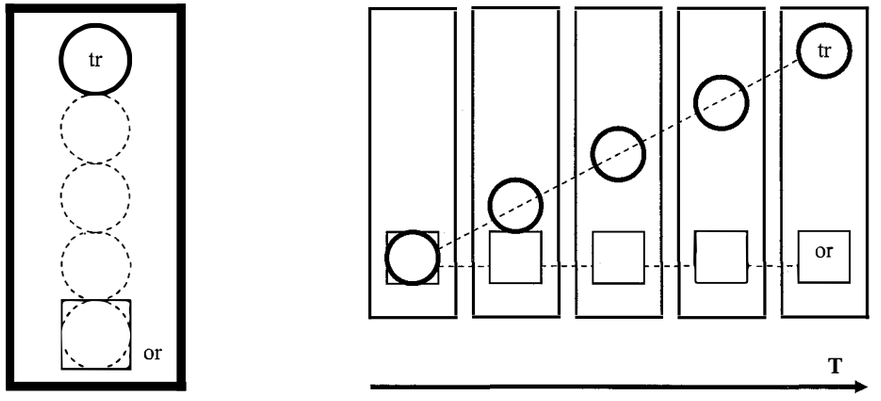

Slika 1.6

U imenskom izrazu *Njegov odlazak od kuće* (lijevo na slici 1.6) naglasak je na cjelovitosti čina odlaska, a ne na tijeku samoga procesa, dok je u glagolskom izrazu *On je otišao od kuće* (desno na slici 1.6) naglasak na tijeku procesa, čime je, naravno, profilirana i sama vremenska domena (T). Uz odnos skupnoga i sekvencijskoga promatranja usko je vezana i sama tipologija značenja jezičnih jedinica, koja u kognitivnoj gramatici stoji u opreci prema tradicijskoj podjeli riječi na imenice, pridjeve, zamjenice, glagole itd. Langacker značenja jezičnih jedinica svrstava u općenite kategorije **nominalnih** i **relacijskih profila**. Semantički pol nominalnih profila može se najopćenitije definirati kao [STVAR], tj. ograničeno područje unutar neke domene, dok se relacijski profili dijele na **nevremenske** i **vremenske relacijske predikacije**. Semantički pol nevremenskih relacijskih predikacija pritom se definira kao [ODNOS], dok se značenje vremenskih

relacijskih predikacija određuje kao [PROCES]. Za konceptualizaciju nominalnih profila, koji u tradicijskoj podjeli odgovaraju imenicama i zamjenicama, kao i nevremenskih relacijskih profila, koji odgovaraju prijedlozima, pridjevima i prilozima, karakteristično je skupno promatranje, tj. istovremeno procesiranje svih elemenata same predodžbe koja je njima kodirana, dok je za vremenske relacijske predikacije, koje u tradicijskoj podjeli na vrste riječi odgovaraju glagolima, karakteristično sekvencijsko promatranje, tj. procesiranje njihovih temeljnih sastavnica kroz vremenski susljedne faze. Vrlo je bitno također naglasiti da su prototipni nominalni profili po svojoj naravi **autonomne konceptualne strukture**, tj. njihova konceptualizacija nije uvjetovana prethodnom konceptualizacijom nekoga drugog entiteta. S druge strane, relacijski profili, bilo vremenski bilo nevremenski, uvjetovani su prethodnom predodžbom nominalnih referenata koji u samoj relaciji sudjeluju, tj. po svojoj su naravi **konceptualno ovisni**.

Uz pojmove znanja o svijetu, odnosa trajektora i orijentira te skupnoga i sekvencijskoga uvida u izvanjezičnu situaciju za kognitivnogramatički opis semantičke strukture jezičnih jedinica ključne su i kategorizacijske taksonomije, unutar kojih se, uvijek u jasnom odnosu međuovisnosti ili, preciznije rečeno, svojevrsnoga reciprociteta, razlikuju **shematične** i **specifične konceptualne strukture**, odnosno **shematične** i **specifične jezične jedinice**.[38]

Shematična konceptualna struktura nastaje apstrahiranjem zajedničkih obilježja koja se mogu uočiti u specifičnijim konceptualnim strukturama, a koja slijedom toga predstavljaju njihove konkretnije varijante. Pritom se osnovna obilježja tih apstraktnijih konceptualnih shema u različitim specifičnim slučajevima ostvaruju na različite načine.[39] Odnos sheme i njezine varijante (engl. *scheme-instance*) definiran je u kognitivnolingvističkoj literaturi na sljedeći način:

> Shema [...] je apstraktna oznaka koja je u potpunosti kompatibilna sa svim članovima kategorije koju definira [...]; ona predstavlja integriranu strukturu koja povezuje zajednička obilježja članova kategorije, koji pak označavaju specifičnije, odnosno detaljnije predodžbe kao različite elaboracije sheme. (Langacker 1987a: 371)
>
> Varijanta **nasljeđuje** specifikacije sheme, no detaljnije ju ostvaruje. Različite varijante ostvaruju shemu na različite načine. S druge strane može se reći da shema **apstrahira** sve ono što je zajedničko njezinim varijantama. (Taylor 2002: 124)

Odnose shematičnosti i specifičnosti najjednostavnije je pojasniti na leksičkoj razini, gdje bi primjerice koncept označen kao *prijevozno sredstvo* bio shematičan u odnosu na koncepte označene riječima *automobil*, *vlak*, *brod* i *avion*, tj. oni bi predstavljali njegove specifične varijante. Nadalje, dodatnim specifici-

[38] O pojmovima shematičnog i specifičnog vidi više i u Belaj (2008).

[39] Iznalaženje zajedničkih i općih shematičnih značenja konstrukcija jedna je od temeljnih pretpostavaka i zadataka kognitivne gramatike, no ponekad se i pristup preko specifičnijih konstrukcija pokazuje pogodnijom metodom opisa, kao primjerice u slučaju engleskoga prezent perfekta. Vidi o tome više u Žic Fuchs (2009).

ranjem pojedinih obilježja navedenih tipova prijevoznih sredstava spustili bismo se za još jednu razinu niže na tako postavljenoj taksonomiji, pa bi *golf*, *ford*, *mercedes* i *citroën* predstavljali specifične varijante koncepta *automobila*, koji je u odnosu na njih shematičan; *teretni vlak* i *putnički vlak* predstavljali bi također specifične varijante shematičnoga koncepta *vlaka*; *parobrod*, *tanker*, *ratni brod* i *putnički brod* predstavljali bi specifične elaboracije koncepta *broda*, a *putnički*, *ratni* i *poljoprivredni avion* bili bi specifični u odnosu na nadređeni shematični koncept *aviona*. Daljnjim grananjem tih specifičnih pojmova na još specifičnije podtipove mogli bismo se spustiti na još nižu razinu opisane taksonomije, no i dosad navedeno poslužit će kao dobro pojašnjenje pojmova shematičnosti i specifičnosti.[40]

Pojmovi shematičnosti i specifičnosti u odnosu konceptualnih struktura vode nas pak, kao što je već rečeno, i prema samom kognitivnom shvaćanju naravi gramatike kao strukturiranoga inventara konvencionalnih jezičnih jedinica koji unutar samoga opisnog modela nije odvojen od leksika, već s njime tvori kontinuum koji za rezultat ima konstrukciju u cjelini, tj. oni zajedno tvore kontinuum konstrukcija.

1.6 Leksik i gramatika

Pored simboličkoga pristupa gramatici koji rezultira negacijom "jake" autonomije gramatike i redukcionističkoga pristupa u kojemu je težište gramatičkoga opisa na pravilima kojima se manje sintaktičke jedinice ulančavaju u veće odnos leksičkih jedinica i gramatičkih obrazaca također je jedno od najvažnijih pitanja po kojima se konstrukcijske gramatike razlikuju od komponencijalno-kompozicijskih modela. Kako je u 1.2 već istaknuto, odvajanje leksika od gramatike na temelju pripisivanja nekomponencijalnosti, arbitrarnosti, nepredvidivosti te idiosinkratičnosti, odnosno nepravilnosti samo leksičkim jedinicama kao jedinim fiksnim jezičnim elementima jedno je od najstabilnijih obilježja svih razvojnih faza generativne gramatike[41], ali i najvećega dijela tradicijskofunkcionalnih pristupa. Budući da se svaka nepravilnost i nepredvidivost pripisuje isključivo leksičkim jedinicama, nasuprot pravilnosti sintaktičkih obrazaca koji podliježu općim pravilima univerzalne gramatike, one moraju biti strogo odvojene u zasebnom skupu, svojevrsnom zatvorenom inventaru neproduktivnih jezičnih jedinica – *leksikonu*. Nasuprot tomu jedna je od polazišnih pretpostavaka konstrukcijskih gramatika da između leksika i gramatike ne postoje oštre granice, a

[40] Shematično i specifično na prvi pogled odgovaraju tradicijskim pojmovima hiperonima i hiponima, no bitna je razlika u tome što se hiperonim i hiponim odnose samo na leksičku razinu, dok se shematične i specifične jedinice odnose na sve konstrukcijske razine, od morfema do rečenice.

[41] Ovdje se misli na razvojne faze od standardne teorije nadalje, jer u ranoj teoriji pojam *leksikona* nije bio dovoljno razrađen, odnosno nije imao zaseban status, a leksičke su se jedinice smatrale dijelom sintaktičke sastavnice, tj. unosile su se u derivaciju pravilima frazne strukture.

čije je eventualno uspostavljanje isključivo arbitrarne naravi, tj. da leksik i gramatika čine kontinuum simboličkih skupova, pretpostavka koja proizlazi iz definicije i statusa konstrukcije kao svake jezične jedinice veće od pojedinačnoga morfema.[42] U tom smislu predmet su konstrukcijskih gramatika konstrukcije u rasponu od leksema do složenih rečenica, koje čine strukturirani inventar u taksonomskim mrežama od najspecifičnijih varijanata do najshematičnijih konstrukcija, gramatičkih obrazaca, tvoreći tako, prema Croft – Cruse (2004: 255), jedinstveni prikaz cjelokupnoga gramatičkog znanja. To znači da status konstrukcije ne ovisi o njezinu stupnju specifičnosti ili shematičnosti – sve konstrukcije u taksonomiji imaju isti status i zajedno, s jedne strane, preko shematičnih razina omogućuju uspostavljanje važnih generalizacija među konstrukcijama, a s druge strane doprinose uključivanju novih konstrukcija u postojeći model na temelju različitih kriterija, tj. načina njihove kategorizacije i ulančavanja u mrežu. Stoga usvajanje jezičnih konstrukcija ne ovisi samo o ovladavanju skupom općih gramatičkih pravila koja ne mogu obuhvatiti u jezicima vrlo brojne idiosinkratične iznimke,[43] već ovisi o usvajanju složenoga mrežnog modela u rasponu od najspecifičnijih do najshematičnijih konstrukcija. Tako uspostavljen model omogućuje onda na temelju različitih kategorizacijskih odnosa stalno uklapanje novih konstrukcija te postupnu konvencionalizaciju njihove uporabe, zbog čega konstrukcijske gramatike i pripadaju tzv. **modelima gramatičkoga opisa utemeljenima na uporabi** (Langacker 1987a, 1988a) (engl. *usage-based models*). Tako recimo Goldberg[44] (1995: 75–81) govori o četiri tipa povezivanja, odnosno ulančavanja konstrukcija u mreže: povezivanju na temelju *polisemnih* odnosa (engl. *polysemy links*) među konstrukcijama, gdje se iz jednoga središnjeg značenja semantičkim ekstenzijama izvode druga značenja koja u većoj ili manjoj mjeri nasljeduju obilježja središnjega značenja, povezivanju na temelju odnosa *tip/varijanta* (eng. *instance links*),[45] pri čemu je jedna konstrukcija specifičnija varijanta druge, povezivanju na temelju odnosa *dio/cjelina* (engl. *subpart links*), gdje je riječ o tome da je jedna konstrukcija dio druge, no postoji neovisno o njoj, te o povezivanju na temelju *metaforičkih ekstenzija*, kada su dvije konstrukcije povezane metaforičkim preslikavanjem (engl. *metaphorical extension*

[42] Langacker (2009: 17) iznosi mišljenje da se čak i pojedinačni morfemi mogu smatrati konstrukcijama, doduše anomaličnima jer je riječ o simboličkim jedinicama koje nisu rezultat spajanja dijelova u cjelinu, odnosno riječ je o simboličkim skupovima koji se sastoje od samo jednoga simboličkog elementa. Na taj način cjelokupan leksik i gramatika, bez iznimaka, tvorili bi mrežu konstrukcija.

[43] Upravo se iz tog razloga generativna gramatika i ne bavi idiosinkratičnim konstrukcijama.

[44] A. Goldberg u svojoj inačici konstrukcijske gramatike za taksonomijske mreže upotrebljava naziv *mreže nasljeđivanja* (engl. *inheritance networks*), dok se u kognitivnoj gramatici upotrebljava naziv *kategorizacijske mreže* ili *mreže kategorizacijskih veza*.

[45] U kognitivnoj gramatici povezivanje na temelju odnosa *tip/varijanta* odgovara pojmu *elaboracije*, odnosno *pune shematičnosti*, a povezivanje na temelju *polisemije* pojmu *ekstenzije*, odnosno *djelomične shematičnosti* (o tome više u Langacker 1987a: 66–71).

links).[46] Ulančavanje konstrukcija u mreže omogućuju četiri opća psihološka načela organizacije jezičnoga inventara, od kojih prva dva, *načelo maksimalne motivacije* i *načelo nesinonimičnosti*, govore o uvjetovanosti formalnih aspekata konstrukcije semantičkim i pragmatičkim aspektima, tj. svaka promjena sintaktičkih odnosa uvjetovana je određenim pomacima u semantičko-pragmatičkim odnosima, a druga dva, *načelo maksimalne izražajnosti* i *načelo maksimalne ekonomičnosti*, tiču se uvjetovanosti broja postojećih konstrukcija komunikacijskim potrebama (Goldberg 1995: 67–68). Vrlo je važno istaknuti da navedena načela nisu svojstvena samo konstrukcijskom modelu A. Goldberg, već su to univerzalna načela koja su u podlozi svim konstrukcijskim pristupima, a i mnogim funkcionalnim uopće. Iako je isticanje konstrukcije kao temeljne i minimalne gramatičke jedinice te pristup organizaciji konstrukcijskoga inventara hijerarhijskim kategorizacijskim mrežama u srži svih konstrukcijskih pristupa, konstrukcijske se gramatike u vezi s tom problematikom također podosta razilaze. Tu se u prvom redu misli na razlike koje u tom smislu postoje između kognitivne gramatike i užekonstrukcijskih pristupa, posebno pristupa A. Goldberg. Naime već iz same definicije konstrukcije u modelu A. Goldberg (vidi 1.3) vidljivo je da težnja užekonstrukcijskih pristupa za minimaliziranjem doprinosa značenja glagola rezultira njihovom prevelikom orijentiranošću na idiomatske i kolokvijalne konstrukcije, što je po našem sudu, bez sumnje, njihova najslabija točka jer u konačnici dovodi u pitanje jedno od temeljnih obilježja gramatičkih struktura, njihovu konvencionaliziranost. Tako recimo primjeri poput već spomenute prijelazne upotrebe glagola *to sneeze* 'kihati' u konstrukciji uzrokovanoga kretanja *Sam sneezed the napkin of the table* 'Sam je otkihnuo rupčić sa stola', što je ujedno i jedan od najcitiranijih primjera u konstrukcijskogramatičkoj literaturi, ili npr. ditranzitivne upotrebe glagola *to kick* 'udariti', također u konstrukciji uzrokovanoga kretanja tipa *Pat kicked Bob the football* 'Pat je udarila Bobu loptu' (Goldberg 1995: 11), podržavaju tako definiranu konstrukciju, no s druge strane ta definicija u drugi plan stavlja kudikamo brojnije regularne konstrukcije koje su rezultat kognitivne usađenosti i konvencije koje proizlaze iz neposredne asocijativne veze između formalnih i semantičkih aspekata. Minimaliziranje doprinosa značenja glagola s jedne strane te maksimaliziranje značenjskoga doprinosa konstrukcije u cjelini s druge strane Goldberg (1995: 11) među ostalim opravdava i izbjegavanjem cirkularnosti u objašnjavanju smisla različitih konstrukcija s istim glagolom, ali različitom argumentnom strukturom, tako da pristupi utemeljeni na glagolu kao glavi konstrukcije moraju uspostavljati novi smisao svaki put kada se pojavi konstrukcija s drugom sintaktičkom strukturom te tada tim

[46] U kontekstu različitih tipova ulančavanja konstrukcija u mreže nije naodmet spomenuti i tzv. višestruko nasljeđivanje, gdje pojedine specifičnije konstrukcije "nasljeđuju" obilježja dviju ili više hijerarhijski viših konstrukcija u mreži. Tako je npr. upitna neprijelazna konstrukcija *Jesi li pješačio?* ujedno i varijanta shematične neprijelazne konstrukcije (Sbj IntrV) i shematične upitne konstrukcije (Sbj Aux–interog V).

istim smislom objašnjavati postojanje te argumentne sintaktičke strukture. Nasuprot tomu problem cirkularnosti u užekonstrukcijskim modelima rješava se uspostavom mrežnoga taksonomijskog modela u kojem se prema već spominjanim načelima i tipovima povezivanja različite konstrukcije (npr. ditranzitivne, rezultativne ili konstrukcije uzrokovanoga kretanja) povezuju s jednom ili manjim brojem prototipnih konstrukcija, a glagol se povezuje s jednim ili nekoliko temeljnih smislova koji moraju biti integrirani u značenje konstrukcije. Nadalje, takvim se pristupom bitno pojednostavljuje gramatički opis uklanjanjem nepotrebnih i redundantnih pravila. I s time bismo se u potpunosti mogli složiti jer cirkularnost i redundancija sasvim sigurno nisu poželjne u gramatici. No ključni problem takva pristupa, a usudit ćemo se reći čak i vrlo ozbiljna analitička pogreška, jest slabo, gotovo nikakvo razlikovanje pojedinačnih, kolokvijalno ograničenih uporaba i značenja, što vrlo argumentirano kritizira i Langacker (2005). Naime A. Goldberg u svom modelu gotovo uopće ne uspostavlja razliku između različitih uporabnih smislova koje pojedini glagol može imati u različitim konstrukcijama i značenja koje odlikuje konceptualnointerpretativna stabilnost, odnosno mentalna usađenost kao rezultat kognitivnih procesa,[47] jednom riječju, obilježja koja za posljedicu imaju konvencionaliziranost. Kako bismo to oprimjerili, poslužit ćemo se nešto duljim navodima:

> Umjesto da se uspostavlja novo značenje svaki put kada se pojavi neka nova sintaktička struktura koja će se tada objašnjavati upravo tim značenjem, konstrukcijski pristup zahtijeva pristup koji počiva na suodnosu *značenja* (ist. B. B. i G. T. F.) glagola i značenja konstrukcije u cjelini. (Goldberg 1995: 12)
>
> [...] ako se mora reći da glagol *to kick* može biti upotrijebljen u ditranzitivnoj konstrukciji kao zaseban dio gramatičkoga znanja, zašto onda ne uspostaviti novo *značenje* (ist. B. B. i G. T. F.) glagola *to kick* u skladu s leksičkim pravilom značenjske promjene [...]? Razlog zbog kojega se uspostavljaju konstrukcije analogan je razlogu zbog kojega su ostali lingvisti željeli uspostaviti leksičko pravilo, a to je obuhvaćanje važnih generalizacija u različitim primjerima. Nadalje, ovdje se tvrdi da ono što je pohranjeno jest znanje o tome da svaki pojedini glagol sa sebi *inherentnim značenjem* može biti upotrijebljen u određenoj konstrukciji. To je isto kao i kada bi se reklo da je složena struktura koja sadrži i glagol i konstrukciju pohranjena u memoriji. Prepoznavanje dakle tog pohranjenog entiteta kao *složene* strukture višestruko je korisnije [...] od pristupa preko leksičkih pravila. Npr. na taj se način izbjegavaju neprihvatljiva značenja glagola, kao što su primjerice 'uzrokovati da se nešto primi udaranjem'. Ono što ima to *značenje* (ist. B. B. i G. T. F.) jest struktura složena od glagola i konstrukcije. (Goldberg 1995: 139–140)

[47] Termini *kognitivno* i *konceptualno* vrlo se često upotrebljavaju automatski i nekritički, no među njima postoji jasna i iznimno bitna razlika. Konceptualizacija razumijeva aktivaciju koncepata kao, uvjetno rečeno, stabilnih i konvencionaliziranih mentalnih struktura koje su rezultat dinamičnih kognitivnih operacija, odnosno, kako je rečeno, procesa.

Vidi se dakle da Goldberg vrlo paušalno upotrebljava termin *značenja*, u pravilu ga poistovjećujući s *uporabnim smislovima* od kojih su neki uvijek češći, obični ji i prihvatljiviji, a drugi pak neobični ji, tj. manje ili više obilježeni, a iz navedenih odlomaka, kao, uostalom, i iz cijele njezine knjige, jasno je da A. Goldberg upravo to ima na umu kada govori o značenju konstrukcija. Posebno to poistovjećivanje dolazi do izražaja kada govori o usađenom znanju da se pojedini glagoli sa sebi inherentnim značenjem upotrebljavaju u određenim konstrukcijama. To npr. znači da je glagolu *to sneeze* 'kihati' imanentno prijelazno značenje ili glagolu *to kick* 'udariti' ditranzitivno te da svaki govornik engleskoga jezika ima usađeno znanje o tome te da je takva njihova uporaba konvencionalizirana, što ni približno ne odgovara istini. Određeni glagoli mogu imati različite uporabne smislove, odnosno pojavljivati se u najrazličitijim neobičnim konstrukcijama, no to nikako ne znači da imaju i to značenje. Ako se pojedini glagoli i nađu u konstrukcijskim značenjima koja im nisu svojstvena, to ne znači da takve konstrukcije tvore konvencionalizirane simboličke jedinice te da glagoli imaju takvo značenje. Stav užekonstrukcijskih gramatičara o davanju prednosti značenju konstrukcije nad značenjem glagola, osim već spomenutoga izbjegavanja cirkularnosti, motiviran je i težnjom za što ekonomičnijim gramatičkim opisom, u smislu da se, umjesto pripisivanja većega broja značenja pojedinom glagolu, svako značenje vezuje uz pojedinačnu konstrukciju, a u skladu s u gramatičkoj tradiciji općepoznatim načelom o "najkraćoj gramatici kao najboljoj gramatici". To je bez sumnje poželjan kriterij, no on ne smije biti u koliziji sa psihološkom realnošću govornika, odnosno s njihovim poimanjem značenjske vrijednosti jezičnih jedinica utemeljenim na konvencionalnim sintaktičko-semantičkim obrascima. Zbog toga Langacker (2005: 151) kritizira A. Goldberg da svojim inzistiranjem na načelu o "najkraćoj kao najboljoj gramatici", uz zanemarivanje drugih kriterija, indirektno oživljava i teze o minimalističkoj leksičkoj semantici, negaciji polisemije te pripisivanju određenih aspekata značenja samo pojedinim jezičnim elementima, čime se u konačnici dovodi u pitanje i jedna od temeljnih postavaka kognitivne lingvistike, postavka o preklapanju značenja. Iako se i sam ograđuje od toga da A. Goldberg doista zastupa takve teze, tvrdeći samo da neke njezine postavke neodoljivo asociraju na njih, te unatoč činjenici da se u potpunosti slažemo s Langackerom da se teorija ne može temeljiti na iznimkama, već na regularnim, konvencionaliziranim konstrukcijama,[48] držimo da je kritika ipak prestroga jer je jednostavno riječ o tome da se pojedini aspekti značenja, kao što su spomenuta polisemija i preklapanje značenja, u užekonstrukcijskim modelima s jedne strane i u kognitivnoj gramatici s druge strane primarno sagledavaju na različitim razinama opisa. Kod prvih primat ima razina složenije konstrukcije, a u kognitivnoj gramatici značenje glagola, koje je temelj uspostavi prototipnih složenih konstrukcija u svojim visokokonvencionaliziranim značenjima te rubnih složenijih konstrukcija koje proizlaze iz značenjskih pomaka, tj. kategorizacijskoga načela semantičkih ekstenzija glagola.[49] Prema tom se kriteriju, odnosno prema naglašavanju važnosti značenja glagola, ali i složenije konstrukcije, za kognitivnu gramatiku može reći da se nalazi negdje između kompozicijskih redukcionističkih pristupa tradicijskoga funkcionalizma, kod kojih složena konstrukcija nije gotovo ni od kakve važnosti jer proizlazi iz kombinacije nižih sintaktičkih jedinica od kojih je značenje glagola kao glave primarno, te užekonstrukcijskih pristupa koji pak polazišnom gramatičkom i semantičkom jedinicom smatraju isključivo složenu konstrukciju.

[48] Daleko od toga da se užekonstrukcijski modeli ne bave i regularnim konstrukcijama, no ostaje činjenica da su oni izrasli iz proučavanja idiomatskih izraza koji još uvijek u njima imaju iznimno važnu ulogu.

Kao što je već istaknuto, značenje podrazumijeva konvencionaliziranost, interpretativnu stabilnost i ustaljenost jezičnih jedinica, konceptualnu i psihološku usađenost, a koja je posljedica dugotrajnih i višestrukih uporabnih konteksta prožetih stalnom interakcijom jezičnoga i izvanjezičnoga znanja, te trenutnu asocijativnu povezanost između formalnih i semantičkih aspekata konstrukcije, a prijelazna upotreba glagola *to sneeze* 'kihati' i slični primjeri nemaju nijedno od tih obilježja i samim tim jednostavno nemaju to značenje, tj. ne predstavljaju konvencionalizirane simboličke jedinice.[50] Oni predstavljaju sporadične i idiosinkratične uporabne iznimke, odnosno, bolje rečeno, oni imaju ili mogu imati takav uporabni smisao, ali ne mogu imati takvo značenje sve dok se njihova uporaba ne rasprostrani i ne ustali u tolikoj mjeri da izvorni govornici u tim kontekstima više ne prepoznaju nikakve anomalije. Pristup kognitivne gramatike podosta se razlikuje od takva pristupa, što je vidljivo već iz same definicije gramatike kao strukturiranoga inventara konvencionaliziranih simboličkih jedinica, pa stoga idiosinkratični uporabni smislovi koji su u središtu analize užekonstrukcijskih modela u kognitivnoj gramatici predstavljaju tek rubne ekstenzije od središnjih prototipnih i regularnih značenja na kojima se mora temeljiti svaka gramatička teorija. Također, povezivanjem značenja s konvencionaliziranošću umjesto s novim i novim nekonvencionaliziranim konstrukcijama uklanja se i opasnost od cirkularnosti koju spominje A. Goldberg jer se o značenju konstrukcija može govoriti tek kada one postanu konvencionalizirane, općeprihvaćene i usađene, a ne svaki put kada se netko odluči upotrijebiti neki glagol u do tada njemu neimanentnom značenju.

[49] Uz načelo ekstenzije, u kognitivnoj gramatici kategorizacijski odnosi počivaju i na načelu elaboracije, na što ćemo se detaljnije referirati u poglavljima koja slijede.

[50] O razlici između uporabnih konteksta i značenja vrlo opširno i vrlo utemeljeno raspravlja i Žic Fuchs (2009) u svojoj monografiji o engleskom *present perfectu* te kaže: "A konvencija nije pak zadana sama po sebi, već se stvara višekratnom opetovanom uporabom određenoga jezičnoga izraza te svaka dodatna, daljnja uporaba stvara uvjete za sve dublju tzv. 'kognitivnu usađenost' [...] dok se ne dosegne razina potpune usađenosti, što u stvari znači da je jezični izraz postao dijelom jezičnoga sustava [...], dio strukturiranog inventara konvencionaliziranih jezičnih jedinica" (Žic Fuchs 2009: 93).

U temeljnom stavu A. Goldberg, ali i mnogih drugih pobornika užekonstrukcijskih pristupa, koji se očituje u definiciji složenijih konstrukcija s naglaskom na nepredvidivosti i neizvodivosti iz drugih konstrukcija ili njihovih dijelova, nazire se "sjena" strukturalističke misli u pogledu negativnoga određenja jezičnoga znaka kao posljedice njegove relacijske naravi. No krajnji cilj, odnosno krajnja posljedica, uspostavljanja razlikovnosti u odnosu na druge jedinice u jezičnom sustavu jest konvencionaliziranost jezičnoga znaka koja nastupa u trenutku kada određena jezična jedinica dostigne maksimalan stupanj razlikovnosti prema drugim jedinicama te tada nepredvidivost i razlikovnost bivaju potisnute u drugi plan jer konvencionaliziranost uključuje nepredvidivost kao svoju temeljnu razvojnu sastavnicu. U tom je smislu logična posljedica takvoga slijeda formiranja jezičnih jedinica da kriterij nepredvidivosti konstrukcije gubi na važnosti jer kao jedini relevantan kriterij ostaje konvencionaliziranost koja uključuje nepredvidivost, tj. razlikovnost i predstavlja završni stadij u uspostavljanju novih jezičnih jedinica. Dakle vrijednost užekonstrukcijskih pristupa treba prije svega tražiti u činjenici da oni umnogome svojim teorijsko-metodološkim aparatom doprinose rasvjetljavanju mnogih neriješenih i spornih pitanja koja se tiču samih razvojnih faza koje različite konstrukcije prelaze na putu do konvencionaliziranih značenjskih struktura. Ako se stvari postave na taj način, onda užekonstrukcijske gramatike i kognitivna gramatika predstavljaju dva teorijska modela koja se u mnogim postavkama nadopunjuju i preklapaju, ali u središte analize ujedno stavljaju i dva različita gramatička aspekta: užekonstrukcijski modeli orijentirani su primarno na "put" (proces) koji konstrukcije prelaze dok ne postanu konvencionalizirane, dok je kognitivna gramatika orijentirana na rezultat tog procesa, odnosno na analizu inventara konvencionaliziranih jezičnih jedinica.

U ovom smo se poglavlju osvrnuli na neka temeljna teorijsko-metodološka pitanja koja konstrukcijske gramatike u jednom smislu čine koherentnim modelom u odnosu na komponencijalni pristup generativne gramatike, ali i na kompozicijski pristup tradicijskoga funkcionalizma. Koherentnost u odnosu na generativni model ne treba posebno isticati jer prema temeljnom obilježju uključivanja semantičke i pragmatičke razine u gramatički opis, a posebno pragmatičke, svi funkcionalni pristupi, koliko god bili raznorodni,[51] čine jedinstven model. Puno je važnija njihova homogenost u odnosu na tradicijski funkcionalizam, i to u prvom redu prema tri osnovna kriterija: prvo, prema načelno neredukcionističkom pristupu, budući da se konstrukcija smatra minimalnom i polazišnom sintaktičko-semantičkom jedinicom, odnosno prema afirmaciji konstrukcije kao cjeline umjesto različitih pravila kojima se ona gradi od nižih sintaktičkih jedinica, a

[51] U tom smislu Newmeyer, citirajući ironičnu, no vrlo lucidnu, opasku Elizabeth Bates, metaforički kaže: "[...] funkcionalizam je kao protestantizam: to je skupina zaraćenih sekti koje se slažu samo u jednome – u nepriznavanju autoriteta pape" (Newmeyer 1998: 13).

koja upravo zbog prioriteta koji se pridaje pravilima u redukcionističkim modelima nema gotovo nikakvu važnost; drugo, prema simboličkom pogledu na konstrukciju pri čemu semantička struktura konstrukcije uključuje i pragmatička i diskursno-funkcionalna obilježja koja u većini tradicijskofunkcionalističkih pristupa čine zasebnu opisnu razinu (posebno recimo u gramatici uloge i referencije (Van Valin – LaPolla 1997)) te treće, prema drukčijem pogledu na status inventara leksičkih jedinica, koji se više ne promatra kao zaseban skup nepredvidivih i idiosinkratičnih obilježja koja jednostavno moraju biti pobrojena, nego s gramatičkim obrascima tvori kontinuum skupova simboličkih jedinica preko taksonomijskih mreža koje se uspostavljaju među konstrukcijama. Takav pogled na odnos leksika i gramatike omogućuje također i širok, neobjektivistički i enciklopedijski pristup značenju koji se od pionirskih Fillmoreovih studija o semantici okvira nalazi u samim temeljima kognitivne lingvistike, pa onda, razumljivo, i u njezinim gramatičkim teorijama. No s druge strane, kada se konstrukcijske gramatike uspoređuju međusobno, onda se njihov status jedinstvenoga teorijskog modela ozbiljno dovodi u pitanje. Njihovu koheziju u prvom redu narušava Langackerova kognitivna gramatika, što je i razlog zbog kojega smo konstrukcijske gramatike podijelili na one u užem i one u širem smislu. Razlike su brojne i među užekonstrukcijskim pristupima, prvenstveno metodološke, ali i kategorijalne kada je u pitanju stupanj redukcionizma u pojedinom modelu (vidi 1.4.1), te smo upravo zbog toga rekli da su oni, u cjelini gledajući, samo načelno neredukcionistički modeli, tj. samo u odnosu na generativni i tradicijskofunkcionalistički model. Međutim unatoč tim razlikama za užekonstrukcijske gramatike ipak bismo se usudili tvrditi da predstavljaju relativno jedinstven teorijski model. Nasuprot tomu kognitivna gramatika od njih se uvelike razlikuje te je ona konstrukcijska samo u širem smislu, bolje rečeno, u vrlo širokom smislu, i to iz više razloga. Prvo, kognitivna gramatika puno je starija teorija, čiji se počeci vezuju uz sredinu 1970-ih godina, točnije 1976. godinu, kada je R. Langacker na njoj počeo raditi, a njezina se prva inačica pojavila pod nazivom *prostorna gramatika* (engl. *space grammar*) u Langacker (1982a). Vrijeme nastanka kognitivne gramatike otprilike se poklapa s nastankom pionirskih radova u okvirima kognitivne lingvistike, posebno s Fillmoreovim radom na *semantici okvira* i Lakoff-Johnsonovim (1980) radom na teoriji konceptualne metafore i metonimije, radova kojima su konstrukcijski pristupi mlađega naraštaja izravno motivirani. Iako i sam Langacker svoju teoriju svrstava u konstrukcijske modele, on to čini samo prema doista temeljnim obilježjima koja ona dijeli s drugim konstrukcijskim pristupima, a i unutar tih obilježja postoje ozbiljne razlike, neke čak i kategorijalne i ključne naravi za poimanje gramatike. To se u prvom redu odnosi na status gramatičkih struktura kao dijela formalnoga aspekta simboličkih jedinica, odnosno riječ je o pitanju, problematiziranom u 1.4.1, treba li gramatičku formu promatrati kao zasebnu prikaznu razinu koja simbolizira semantičku strukturu konstrukcije, što zagovaraju užekonstrukcijski pristupi, ili ona pak *jest* simbolička struktura koja

proizlazi iz simboličke veze između fonološkoga i semantičkoga pola, što je stav kognitivne gramatike.[52] Ta je temeljna razlika povezana i s gotovo svim drugim bitnim razlikama prema užekonstrukcijskim modelima, posebno metodološkim, jer kognitivna gramatika zagovara konceptualnosemantički model prikazivanja gramatičkih struktura, što je izravna posljedica istoga takvog pogleda na sintaktičke kategorije i vrste riječi, iz čega proizlazi i reduciranje gramatike na temeljne, nedjeljive, fonološke i semantičke jedinice.[53] Također smo u 1.5 istaknuli važnu razliku u prioritetu koji imaju konvencionalizirane konstrukcije u kognitivnoj gramatici, tj. idiomatske u užekonstrukcijskim gramatikama. U vezi s tim također se apsolutno priklanjamo Langackerovu stavu jer se teorija ne može temeljiti na iznimkama te u njezinoj srži moraju biti regularne i konvencionalizirane konstrukcije, a one neregularne, obilježene i idiomatske mogu predstavljati samo nadgradnju. I konačno, kognitivna gramatika puno je obuhvatnija teorija jer se ne bavi samo morfosintaktičkim aspektima jezika nego uključuje i mnoge druge aspekte, kao što su kognitivni pristup fonologiji, leksičkoj semantici, tvorbi riječi itd. Zbog svega rečenog na kraju se može reći da se konstrukcijskim gramatikama može pristupiti kao jedinstvenom teorijskom modelu kada se one u okvirima funkcionalne grane u cjelini suprotstave tradicijskim funkcionalnim gramatikama, no nikako kada se uspoređuju međusobno, kako zbog velikih razlika koje postoje između kognitivne gramatike i ostalih modela tako i zbog manjih, no prilično brojnih, razlika unutar samih užekonstrukcijskih pristupa. U nastavku ove knjige provjerit ćemo primjenjivost kognitivne gramatike na značenje, funkciju i strukturu hrvatske imenske sintagme te padežnih oblika imenskih riječi kao njezinih središnjih sastavnica.

[52] Važnost toga pitanja dobro primjećuje i Žic Fuchs (2009: 216) kada kaže: "Ovo je pitanje od fundamentalne važnosti ne samo za razumijevanje kako gramatičke kategorije funkcioniraju u jeziku već ono otvara i daljnje pitanje o suodnosu jezika i mišljenja, pitanje koje bilježi dugu povijest u američkoj lingvistici."

[53] Zanimljivo je, gotovo ironično, ovdje primijetiti da kognitivna gramatika u jednom smislu poimanja redukcionizma, onom problematiziranom ovdje, predstavlja najradikalniji odmak od redukcionističkih modela svojim semantičkim definiranjem gramatičkih kategorija, dok je u drugom smislu ujedno i najredukcionističkiji gramatički model prema kriteriju reduciranja gramatike na fonološke i semantičke jedinice.

Vrste riječi

Vrste riječi nezaobilazno su područje gramatičkoga opisa svakoga jezika, a onda, razumije se, i svakoga pristupa gramatici, bez obzira na to je li riječ o tradicijsko-normativnom pristupu, deskriptivnom, teorijsko-objasnidbenom ili pak poredbeno-povijesnom. U ovom poglavlju dat ćemo pregled kognitivnogramatičkoga pristupa vrstama riječi, s naglaskom na imenicama kao središnjoj sastavnici imenske sintagme. Posebno će biti problematizirane gradivne, zbirne i imenice *pluralia tantum* kao i relacijske u dijelu o hibridnim vrstama riječi, i to primarno u kontekstu utjecaja značenjskih aspekata na njihove gramatičke karakteristike.

Pored općepoznatih i neospornih gramatičkih svojstava vrsta riječi koja ne osporava nijedna teorija kognitivna gramatika fokusira se na univerzalne značenjske aspekte pojedinih vrsta riječi. Točnije rečeno, kognitivna gramatika, u skladu sa svojom temeljnom orijentacijom, problematici vrsta riječi pristupa s konceptualnosemantičkoga gledišta i dijeli ih u dvije temeljne skupine: **nominalne profile** i **relacijske profile** (**predikacije**) koje se dalje dijele na **nevremenske relacije** i **vremenske relacije** ili **procese**.[54] S obzirom na tu podjelu najprije ćemo prikazati najvažnije postavke o temeljnim vrstama riječi (imenicama, pridjevima, prilozima i glagolima) kao prototipovima u pojedinim skupinama, a potom ćemo se posvetiti problematiziranju ostalih vrsta riječi u hrvatskom jeziku koje se mogu smatrati graničnim kategorijama, svojevrsnim, manje ili više, hibridnim tipovima vrsta riječi, i mogućnostima njihova uklapanja u zadane teorijsko-metodološke okvire. Kao što je već rečeno, u analizi će najviše prostora biti posvećeno imenicama.

[54] Treba imati na umu da se *predikacija* odnosi na značenje i nema nikakve veze s predikatom kao rečeničnim dijelom. U tom smislu može se govoriti i o primjerice nominalnim (imeničkim) ili relacijskim *profilima* ili o *predikacijama* jer predikacija podrazumijeva značenje, a profil isticanje u prvi plan, odnosno fokusiranje toga značenja.

2.1 Nominalni profili

U kategoriji nominalnih profila prototip su imenice, a taj se tip predikacija definira kao **omeđeno područje u nekoj domeni**, odnosno simbolička struktura sa shematičnom odredbom semantičkoga pola kao [STVAR]. Takva definicija imenica hrvatskoj gramatičkoj tradiciji nije nepoznata, pa se npr. u Babić i dr. (1991: 480) kaže:

> Imenice su riječi kojima imenujemo predmete mišljenja, to jest sve ono o čemu mislimo kao o posebnim pojavama [...] Čak i onda kada govore o radnjama i zbivanjima imenice kao da zaustavljaju tok radnje ili zbivanja i fiksiraju pojavu u jednom trenu, kao poseban predmet.

Dakle povezivanje opredmećivanja s gramatičkom[55] kategorijom imenice rezultira statičnošću i konceptualnom autonomnošću nasuprot dinamičnosti i konceptualnoj zavisnosti inherentnoj glagolima kao imenicama primarno suprotstavljenoj kategoriji.[56] Konceptualna autonomnost imenica i konceptualna zavisnost glagola proizlaze iz preslikavanja elementarnih i univerzalnih izvanjezičnih odnosa na jezik. Naše viđenje stvarnosti u kognitivnoj gramatici objašnjava se metaforički *modelom bilijarske kugle*, koji uključuje četiri temeljne sastavnice: *prostor*, *vrijeme*, *materijalne objekte* i *energiju*. U prototipnim slučajevima materijalni objekti povezuju se s gramatičkom kategorijom imenice čija je *domena varijantnosti*[57] (engl. *domain of instantiation*) prostor, a konceptualizacija energije podrazumijeva promjenu stanja te nužno kao domenu varijantnosti zahtijeva vrijeme i imanentna je glagolima. Prilikom poimanja bilo kakva događaja aktanti, tj. imenički referenti, prenose energiju jedan drugomu uzrokujući sukcesivno različite vrste promjena stanja, baš kao što i bilijarske kugle, udarajući jedna u drugu, međusobno uzrokuju promjenu položaja na stolu. Konceptualna autonomnost imenica rezultat je naše sposobnosti da imeničke referente poimamo neovisno o bilo kojim drugim aspektima događaja, dok je konceptualna zavisnost glagola rezultat poimanja protoka energije koji nije moguć neovisno o aktantima koji ju prenose, odnosno, bolje rečeno, konceptualizacija protoka energije kao veze među nominalnim referentima nije moguća bez aktivacije entiteta koji tu vezu ostvaruju.[58]

Osim po vještoj metaforičkoj paraleli to je činjenica po kojoj kognitivna gramatika ne predstavlja toliko radikalan otklon, barem kada su u pitanju gramatike hrvatskoga jezika.[59] No ono u čemu ona predstavlja radikalan otklon ne samo u odnosu na hrvatske gramatike nego i u odnosu na gramatičke opise svih drugih jezika, kako normativne tako i deskriptivne i teorijske, jest originalna argumentacija u prilog analizi kognitivnih procesa koji omogućuju poimanje imenice kao autonomnoga opredmećenog entiteta nasuprot zavisnim relacijskim predikacijama.

I "omeđeno područje" i "domenu" i [STVAR] u tako postavljenoj definiciji nominalnih predikacija treba shvatiti vrlo široko kako bi mogla obuhvatiti sve slučajeve, od prototipnih konkretnih do apstraktnijih imeničkih inačica:

> [...] izraz **omeđeno područje** mora se interpretirati dovoljno apstraktno kako bi se prevladala ograničenja njegova prostornoga porijekla. (Langacker 1987a: 190)

Omeđeno područje definira se kao skup međusobno povezanih **entiteta** maksimalne zbijenosti i minimalne kognitivne udaljenosti, čime se omogućuje jasno uspostavljanje granica između istaknutoga nominalnog profila i pozadinske domene kao baze njegove konceptualizacije. Kao i omeđeno područje i entiteti koji ga tvore moraju biti vrlo široko shvaćeni, pa ni oni ne predstavljaju samo fizičke objekte nego mogu doslovno predstavljati bilo što, ovisno o naravi imenice:

> Upotrebljavam ga kao prikladan naziv koji obuhvaća sve što možemo zamisliti i sve na što se možemo referirati u analitičke svrhe: stvari, odnose, mjesta, točke na ljestvici, osjećaje, veze, vrijednosti itd. (Langacker 1987a: 198)

Uzmimo kao primjer konkretnu imenicu *kamp* koja čini omeđeno područje u prostornoj domeni, a tu omeđenost omogućuje zbijenost i povezanost entiteta koji ju čine – u ovom slučaju šatora, kamp-kućica ili nekih drugih priručnih stambenih prostora – koji svojom defokusiranom međusobnom povezanošću (uspostavom relacijskoga odnosa između dva ili više entiteta) profiliraju kamp kao skupno omeđeno područje u odnosu na neku prostornu domenu kao bazu. U prototipnim slučajevima ulogu bazne domene ima, naravno, prostor, a takve se imenice onda razlikuju po naravi entiteta koji ju tvore: njihovoj veličini, prepoznatljivosti, odvojenosti i zbijenosti, kvalitativnim parametrima itd. Dakle, a

[55] Možda nije nužno, ali nije ni naodmet istaknuti da je opredmećenost kod imenica u prvom redu gramatičko svojstvo koje se može (kod prototipnih, konkretnih imenica), ali i ne mora (npr. kod deverbativnih ili deadjektivnih), poklapati s leksičkom predmetnošću.

[56] Kognitivna gramatika, posebno u vezi s glagolima, razlikuje se od većine drugih teorija (u prvom redu različitih inačica *gramatike zavisnosti*) kada je u pitanju poimanje zavisnosti i nezavisnosti pojedinih vrsta riječi kao sastavnica sintagmi, no o tome će više riječi biti u 4.1.

[57] O domeni varijantnosti bit će više riječi u 3.1.

[58] O modelu bilijarske kugle vidi više u Langacker (1991: 13–14).

[59] U odnosu na američku teorijskogramatičku tradiciju, u kojoj već desetljećima dominira generativno-transformacijski pristup, ona i po tom temeljnom stavu predstavlja radikalan otklon, što R. Langacker (vidi npr. Langacker 2005: 123) često oprimjeruje riječima R. Jackendoffa: "Zapitajmo se imaju li sve vrste riječi uvijek stabilno značenje [...] Točno je da će bilo koja riječ kojom se imenuje predmet biti imenica. No s druge strane ne imenuje svaka imenica predmet. 'Potres' tako imenuje radnju kao i 'koncert'; 'crvenilo' i 'veličina' imenuju svojstva; 'mjesto' i 'lokacija', jasno, imenuju položaje. Zapravo za svaki entitet koji možemo zamisliti, postoje imenice koje ga imenuju. Stoga se gramatička kategorija imenica ne može definirati na osnovi vrste entiteta koji imenuje [...] Određeni tip entiteta također ne mora odgovarati samo jednoj vrsti riječi, pa možemo zaključiti da se vrste riječi ne mogu definirati na temelju značenjskih kriterija" (Jackendoff 1994: 68–69).

kako je već navedeno, entitetima se može smatrati sve što čini sastav imeničkoga referenta, kako kod konkretnih objekata tako i kod apstraktnih pojava. U tom smislu, primjerice, imenice *kamp* i *kreda* čine konkretni entiteti koji se razlikuju po veličini i materijalu, ali njihova maksimalna zbijenost i minimalna kognitivna udaljenost uvjetuju njihovo poimanje kao omeđenoga područja u prostornoj domeni. Zbijenost, odnosno udaljenost entiteta različitoga su stupnja kod različitih referenata te su u obrnuto proporcionalnom odnosu s uloženim kognitivnim naporom prilikom prepoznavanja nekoga objekta kao omeđenoga područja, bez obzira na veličinu toga objekta. Veća zbijenost entiteta uvjetuje i veći stupanj kompaktnosti koji rezultira manjim kognitivnim naporom koji ulažemo kategorizirajući ih kao **stvari**. Tako je npr. *kredu*, *šalicu*, *hladnjak* ili *zgradu* zbog minimalne udaljenosti među entitetima, njihovim sastavnim dijelovima, lakše poimati kao omeđena područja u prostoru negoli je to slučaj s imenicama *kamp*, *naselje*, *grad*, *država* ili *kontinent*. No i potonje imenice, kod kojih je udaljenost među entitetima veća, velika ili iznimno velika, kao u slučaju *naseljenih mjesta* kao entiteta koji tvore *državu* ili *država* koje čine *kontinent*, također ćemo konceptualizirati kao omeđena područja uvjetovana maksimalnom zbijenošću entiteta, odnosno njihovom minimalnom međusobnom udaljenošću, što nam omogućavaju elementarni fizikalni zakoni, tj. izvanjezično iskustvo smanjivanja (zbijanja) objekta promatranoga s veće udaljenosti. Tako ćemo npr. veličinu nekoga *grada* promatranoga s visine od nekoliko kilometara percipirati jednako veličini, primjerice, *tanjura* promatranoga iz neposredne blizine. Takva izvanjezična iskustva duboko su usađena u ljudskom umu; ona su uvijek prisutna, a njihova se aktivacija preslikava na jezične strukture, što nedvojbeno govori u prilog činjenici da za konceptualizaciju imeničkih referenata kao konceptualno autonomnih objekata, sastavljenih od defokusiranih povezanih entiteta koji tvore profiliranu cjelinu, nije važna ni kvalitativna ni kvantitativna narav tih entiteta kao ni njihova objektivna međusobna udaljenost, nego jedino naša percepcija koja nam pomoću različitih kognitivnih mehanizama omogućuje svojevrsno imaginarno, mentalno kretanje kroz prostor, približavanje nekom objektu, odnosno udaljavanje od njega, kako bismo na mentalnoj razini dostigli kritičnu točku maksimalne zbijenosti i kompaktnosti njegovih entiteta koja uvjetuje njegovo percipiranje, a onda i poimanje kao autonomnoga omeđenog područja. Po istom načelu kognitivne zbijenosti entiteta kao omeđena područja u nekoj domeni percipiramo i apstraktnije brojive imenice tipa *trenutak*, *sat*, *dan*, *tjedan*, *godina*, *bljesak*, *vrisak*, *krik* i sl. Tako *sat* percipiramo kao omeđeni vremenski interval unutar vremenskog ciklusa jednoga dana, *dan* u okviru tjedna, a *vrisak* ili *krik* kao omeđen kratak interval unutar višega tonskoga spektra zvučne ljestvice. Jednom riječju, radi se o skupu konkretnih i apstraktnih, ponekad povezanih, ponekad ne, temeljnih kognitivnih domena u čijim okvirima imeničke referente brojivih imenica konceptualiziramo kao omeđena područja. Nominalne predikacije shematski su prikazane na slici 2.1, pri čemu deblje otisnuti krug simbolizira omeđeno područje u nekoj domeni koje se konceptualizira skupno kao ukupnost međusobno povezanih entiteta koji ga čine, a čija je relacijska narav defokusirana, odnosno potisnuta u drugi plan zajedno s procesualnošću vezanom uz vremensku domenu. Dakle nominalne predikacije, zajedno s nevremenskim relacijama o kojima će biti riječi u nastavku, poimaju se preko kognitivne operacije *skupnoga promatranja* pomoću koje su sva obilježja složenoga nominalnog profila simultano, holistički, kognitivno dostupna te svojom skupnom aktivacijom čine koherentnu cjelinu, svojevrsni *geštalt*, gdje nije istaknuta protežnost razvojnih faza scenarija u vremenu (slika 2.1).

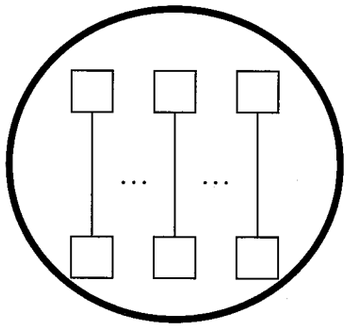

Slika 2.1

2.1.1 Gradivne, tvarne ili nebrojive imenice

Situacija je nešto složenija kod nebrojivih, gradivnih imenica koje označavaju homogenu neograničenu masu tipa *brašna*, *pijeska*, *mramora*, *vode* i sl. kod kojih omeđeno područje nije tako lako definirati kao kod brojivih, a samim time i jasno ograničenih imenica. Razlika između brojivih i gradivnih imenica u kognitivnoj gramatici uspostavlja se na temelju četiriju kriterija: **omeđenosti**, **homogenosti**, **stežljivosti** i **udvostručivanja** (**reduplikacije**) (Langacker 1991: 19), i to upravo tim redom jer je svaki sljedeći kriterij posljedica prethodnih. Ključna je razlika između ta dva tipa imenica kriterij omeđenosti, a ostala tri njegove su posljedice. Brojive su imenice, kako je već rečeno, omeđene u nekoj temeljnoj kognitivnoj domeni, najčešće prostoru i vremenu, a posljedica je takve omeđenosti nehomogenost (heterogenost), nestežljivost i mogućnost umnožavanja. S druge strane, gradivnim imenicama nije svojstvena omeđenost toga tipa, iz čega proizlazi i njihova homogenost, stežljivost te nemogućnost umnožavanja.[60] U

[60] Zbog navedenih razlika između brojivih i nebrojivih imenica, a u prvom redu zbog kriterija (ne)omeđenosti, u literaturi se, i to ne samo kognitivnoj, vrlo često povlači paralela između opozicija brojivo/nebrojivo i vidske razlike svršeno/nesvršeno kod glagola, pri čemu brojive imenice odgovaraju svršenim glagolima, a nebrojive nesvršenima. Razlika je jedino u domeni njihova pojavljivanja – prostoru kod imenica, a vremenu kod glagola. "Nesvršeni je glagol analogan tvarnoj imenici jer rezultira homogenošću (razvojnih faza), stežljivošću, nemogućnošću umnožavanja i

svrhu razlikovanja konceptualne vrijednosti brojivih i gradivnih imenica, homogenost se odnosi na neutralizaciju prostorne omeđenosti koja kod brojivih imenica proizlazi iz jasne razgraničenosti, odnosno omeđenosti pojedinih članova kategorije, što kod gradivnih imenica nije slučaj.

Neomeđenost i homogenost gradivnih imenica rezultiraju i njihovom stežljivošću, tj. kontraktibilnošću, u smislu da se na svaki dio gradivne imenice uvijek može referirati tom imenicom, što kod brojivih imenica nije slučaj. Tako recimo upotrebljavamo imenicu *pijesak* i kada se referira na dinu pijeska, ali isto tako i ako od te dine odvojimo npr. šaku pijeska. S druge strane, odlomimo li npr. nogu od *stola*, za taj dio više ne možemo upotrijebiti imenicu *stol*. I konačno, neomeđenost, homogenost i stežljivost kao konceptualni kriteriji za definiranje gradivnih imenica kao posljedicu imaju nemogućnost njihova umnožavanja, koje kao krajnji kriterij u nizu povezuje konceptualizaciju i gramatiku, a ta se hijerarhija može prikazati na sljedeći način:

[[KONCEPT. (**omeđenost** > **homogenost** > **stežljivost** > **umnožavanje**)] > [GRAM. > (**broj**)]]

Nemogućnost umnožavanja izravno rezultira negramatičnošću množinskih oblika gradivnih imenica, pa se zbog toga ne može reći npr.:

(1) *Djeca se igraju u **dva pijeska** u dva bazena na igralištu.

nego samo:

(2) Djeca se igraju u **pijesku** u dva bazena na igralištu.

Množinski oblici gradivnih imenica mogući su samo iznimno, i to kada kontekst zahtijeva razlikovanje pojedinih tipova gradivnih imenica, kao npr. u rečenici *Sva **brašna** koja smo isprobali odgovaraju za pripremu tog kolača*, pri čemu se misli na sve vrste brašna, recimo glatko i oštro i njihove različite podtipove ili recimo u primjerima tipa *Sve **vode** na Zemlji uskoro će biti zagađene*, gdje se također misli na različite vrste voda – mora, rijeke, jezera itd. Zbog takve njihove naravi omeđeno se područje[61] kod gradivnih imenica u kognitivnoj gramatici (vidi Langacker 1991: 18) objašnjava u domeni **kvalitativnoga prostora** organiziranoga po kvalitativnim parametrima kao što su boja, okus, tvrdoća, oštrina itd., pa se svaka takva imenica "omeđuje" upravo odabirom određenih parameta-

odsutnošću inherentne omeđenosti u svojoj domeni varijantnosti koju predstavlja vrijeme [...] S druge strane svršeni glagol ima suprotna svojstva zbog čega je izravno analogan brojivoj imenici" (Langacker 1991: 21). Vidi o tome također u Langacker (1987b), Jackendoff (1991), Brinton (1991), Herweg (1991), Rijkhoff (2004) i Mehlig (1996).

[61] Nije naodmet ponoviti da su u kognitivnoj gramatici sve imenice definirane kao omeđeno područje u nekoj domeni. U tom smislu takva shematična omeđenost svojstvena je i gradivnim imenicama, no tu omeđenost treba jasno i strogo razlikovati od (ne)omeđenosti o kojoj smo govorili u kontekstu razlika između nebrojivih (tvarnih) i brojivih imenica.

ra iz spektra kvalitativnoga prostora, i to tako da se kvalitativnom homogenošću osigura razlikovnost prema drugim imenicama koje opet posjeduju druge parametre. Moguće, ali rjeđe, pojavljivanje gradivnih imenica u množinskom obliku kao u primjerima gore rezultat je, recimo to tako, raspršivanja ili disperzije kvalitativne homogenosti, pa se tako npr. u rečenici *Sve **vode** na Zemlji uskoro će biti zagađene* kvalitativna uniformnost vode dijeli po određenim parametrima kao što su slatkoća i slanost te dinamičnost i statičnost po kojima se razlikuju vode tekućice od stajaćica. Načelo kvalitativne homogenosti koje se ostvaruje u domeni kvalitativnoga prostora vrlo je slično strukturalističkom negativnom određenju jezičnoga znaka, njegove relacijske naravi, prema kojemu je nešto to što jest jer nije nešto drugo. Pojasnimo to recimo na primjeru imenica *voda* i *led*, gdje je *led* omeđeno područje u domeni kvalitativnoga prostora sve dotle dok za njega ključan kvalitativni parametar čvrstoće, koji ga jedini razlikuje od vode, ne prijeđe kritičnu negativnu točku, tj. dok se led ne počne otapati u tekuće stanje vode.[62] Na sličan način pristupa se i apstraktnim imenicama koje se također konceptualiziraju kao omeđena područja u nekoj domeni prema određenim parametrima, npr. parametrima u kategoriji emocija u slučaju imenica tipa *ljubav*, *tuga*, *veselje*, *radost* itd. Nadalje, a u skladu s temeljnim ljudskim kognitivnim načelom poimanja apstraktnijih fenomena preko konkretnijih, apstraktne su imenice vrlo često podložne različitim oblicima metaforizacije pod zajedničkim nazivnikom "opredmećivanja". Drugim riječima, apstraktne se imenice najčešće poimaju kao konkretni predmeti, odnosno stvari, različitim, uglavnom ontološkim, metaforičkim postupcima.[63] Tako se npr. govori o količini *ljubavi*, *mržnje* ili *zdravlja*, čvrstoći *veze* ili *uvjerenja*, krutim *stavovima* ili *mišljenju*, dubini *pogleda* ili boji *glasa*. O apstraktnim će imenicama, i to u prvom redu odglagolnim, više riječi biti u 2.3.1.2.

Razlike između brojivih i nebrojivih imenica nisu ni izbliza tako jasne i stroge kako se na prvi pogled čini. Mogućnost njihova čestoga preklapanja proizlazi iz relativno fluidne naravi kriterija omeđenosti i homogenosti, pa je upravo omeđenost članova kategorije kod brojivih imenica razlog zbog kojeg Jackendoff (1991), uz taj kriterij, za razlikovanje brojivih i nebrojivih imenica uvodi i kriterij unutarnje strukture[64] kako bi razlikovao kontekste tipa *Bilo je **vode** svugdje po podu* i *Bilo je **knjiga** svugdje po podu*, u kojima su i imenica *voda* i imenica

[62] Isto je i u fonologiji gdje se fonemi definiraju po načelu alijeteta (različitosti od ostalog). Suprotstavimo li na taj način recimo foneme /b/ i /p/, koji se razlikuju jedino po inherentnom distinktivnom obilježju zvučnost-bezvučnost, /b/ ćemo, bez obzira na količinu šuma u komunikacijskom kanalu, prepoznavati kao /b/ sve dotle dok se ne prijeđe kritična točka razlikovnosti, odnosno dok zvučnost ne postane bezvučnost.

[63] O ontološkim metaforama i njihovoj motivaciji vidi više u Lakoff – Johnson (1980: 25–33).

[64] Uz kriterije omeđenosti i brojivosti Radden – Dirven (2007: 64) također navode kriterij unutarnje strukture koji odgovara Langackerovu kriteriju homogenosti, samo ga oni nazivaju unutarnjom kompozicijom (engl. *internal composition*).

knjiga upotrijebljene kao neomeđene, no za razliku od *vode*, koju Jackendoff kao i druge gradivne imenice obilježava oznakom –omeđeno, množinska upotreba imenice *knjiga* koja u tom kontekstu također signalizira neomeđenost obilježena je i pozitivnom unutarnjom strukturom (+unutarnja struktura) te se po tom kriteriju razlikuje od gradivnih imenica koje su uvijek obilježene oznakom –unutarnja struktura. Prema kriterijima omeđenosti i unutarnje strukture Jackendoff (1991) brojive i nebrojive imenice dijeli u četiri kategorije: kategorija *individuals* (npr. *knjiga*, *konj*...) ima obilježja +omeđeno i –unutarnja struktura, kategorija *groups* (npr. *odbor*, *povjerenstvo*...) ima obilježja +omeđeno i +unutarnja struktura, kategorija *substances* (npr. *voda*, *pijesak*...) ima obilježja –omeđeno i –unutarnja struktura, a kategorija *aggregates* (npr. *knjige*, *psi*...) ima obilježja –omeđeno i +unutarnja struktura. O kontekstualnoj uvjetovanosti brojivosti, odnosno nebrojivosti imenica u engleskom jeziku govori i Allan (1980), navodeći dosta primjera u kojima brojive imenice mogu biti upotrijebljene[65] kao nebrojive i obratno, što je činjenica i mnogih drugih jezika. U tom smislu bit je Allanove rasprave u tome da granica između brojivih i nebrojivih imenica nije tako jasna[66] kao što se obično misli te da njihovu razlikovanju treba prije pristupati na razini imenske skupine nego same imenice. Na istom su tragu i Radden – Dirven (2007: 71–74) te Taylor (2002: 366–389) kada govore o kontinuumu brojivih i tvarnih imenica u engleskom jeziku, odnosno o različitim kontekstima u kojima se brojive imenice konceptualiziraju i upotrebljavaju kao tvarne i obratno. Hrvatski jezik također u velikom broju primjera ne uspostavlja jasne granice između brojivih i nebrojivih imenica, tj. nebrojive, tvarne imenice mogu biti upotrijebljene kao brojive imenice omeđene količine, pri čemu postaju brojive i podložne pluralizaciji. Takvi su primjerice konteksti s tvarnim imenicama koje označavaju vrste napitaka (*pivo*, *vino*, *kava* itd.), a u određenim se kontekstima omeđuju i postaju brojive preko metonimije TVAR ZA ODREĐENU KOLIČINU TVARI. Npr. u rečenicama:

(3) Donesite nam još dva **piva**.

(4) Molim Vas još jedno **vino**.

(5) Kupio je samo dva **graška**, a trebat će tri za tu količinu francuske salate.

[65] Govori se o brojivim i nebrojivim *upotrebama*, a ne o *značenjima* primarno nebrojivih ili brojivih imenica. Treba uvijek imati na umu da značenje kao svoje temeljne karakteristike razumijeva konvencionaliziranost i kognitivnu usađenost. Stoga, ako se neka primarno brojiva ili nebrojiva imenica upotrijebi u nebrojivom, odnosno brojivom kontekstu, to ne znači da ona ima i to *značenje*, već samo da to može značiti u tom uporabnom kontekstu. O razlikama između značenja i uporabe vidi posebno u Langacker (2005) i Žic Fuchs (2009).

[66] Mogućnost preklapanja kategorija, odnosno njihove nejasne granice jedan je od temeljnih kriterija na kojima u kognitivnoj lingvistici počiva kritika aristotelovskoga objektivističkog pristupa kategorijama kao zatvorenim skupovima u kojima se pripadnost kategoriji temelji isključivo na binarnim esencijalnim obilježjima. Kategorije brojivih i nebrojivih imenica još su jedan u nizu primjera koji potvrđuju sve manjkavosti objektivističkoga pristupa kategorizaciji.

imenice *pivo*, *vino i grašak* ne odnose se na dvije različite vrste piva, drugu vrstu vina od prethodno popijene i na dvije različite vrste graška, nego na dvije boce ili krigle piva, na još jednu bocu vina te na dvije konzerve pasteriziranoga graška ili dvije vrećice zamrznutoga graška. S druge strane moguće je obrnuto metonimijsko preslikavanje tipa KOLIČINSKA MJERA ZA KOLIČINU NEKE TVARI, gdje se nebrojive imenice omeđuju preko neke količinske mjere u kojoj se obično poslužuju, kao npr. u kontekstima:

(6) Donesite nam još dvije **krigle**.

(7) Molim Vas još jednu **butelju**.

Brojivi su konteksti tvarnih imenica također i oni u kojima se, a kao što je ranije već spomenuto u primjeru s *vodom*, tvarne imenice upotrebljavaju u značenju vrste kao u (8–9):

(8) **Kutjevačka** vina bolja su od **beljskih**.

(9) Najviše volim **češka** i **njemačka** piva, a posebno njihova **svijetla**.

Kao što nebrojive imenice koje predstavljaju tvari mogu biti konceptualizirane kao brojive, tj. kao omeđeni predmeti, tako, s druge strane, i brojive imenice mogu biti upotrijebljene kao nebrojive, odnosno tvarne. U kontekstu domene prehrane Radden – Dirven (2007: 73) navode zanimljiv primjer s *hobotnicom* u rečenici *We had octopus for lunch* 'Za ručak smo imali hobotnicu'. Osim toga u hrvatskom jeziku također postoji čitav niz primjera u kojima se za nebrojivu namirnicu životinjskoga porijekla upotrebljava brojiva imenica za životinju, npr.:

(10) Za ručak smo jeli **morskog psa/vepra/lignje/medvjeda/sipu**...

No za razliku od engleskoga jezika koji tako postupa i s običnijim mesnim namirnicama, tj. isti oblik upotrebljava i u značenju životinje i u značenju namirnice (npr. *chicken* 'pile/piletina', *duck* 'patka/pačetina', ili *lamb* 'janje/janjetina'), u hrvatskom je to slučaj samo s rjeđim i egzotičnijim životinjskim namirnicama, dok se nebrojive imenice koje označavaju uobičajene namirnice životinjskoga porijekla tvore sufiksom *-etin(a)* (*piletina*, *teletina*, *janjetina*, *svinjetina* itd.). Što se hrvatskoga jezika tiče, a što ističe i Brdar (2009), zanimljivo je i to da se neke uobičajene namirnice životinjskoga porijekla mogu upotrebljavati i u osnovnom i u deriviranom obliku, usp.:

(11) Za ručak smo imali **pile/piletinu**, **janje/janjetinu**, **patku/pačetinu**, **gusku/guščetinu**, **prase/prasetinu**.

dok za druge to ne vrijedi. Tako se, barem u uobičajenim kontekstima, ne može reći:

(12) Za ručak smo imali ***konja/*tele/*svinju**.

već samo:

(13) Za ručak smo imali **konjetinu/teletinu/svinjetinu**.

Razlog je tomu kulturološke naravi. Naime imenički parnjaci tipa *pile/piletina*, *patka/pačetina*, *janje/janjetina*, *prase/prasetina* ne znače isto. Kažemo li npr. da smo za ručak imali *patku* ili *pile*, aktivira se značenje posluživanja cijele životinje i imenica ostaje brojiva, a njihovi derivacijski parnjaci *piletina* i *pačetina* jesu nebrojive imenice sa značenjem homogene mase izrezanoga mesa na nekakvom pladnju. Takvo je razlikovanje u hrvatskom jeziku kulturološki uvjetovano jer se manje životinje poslužuju kao objed na oba načina, odnosno *pile*, *patka*, *guska*, *janje*, *prase* itd. mogu biti posluženi kao cjelina, što se obično radi u nekakvim slavljeničko-blagdanskim prigodama, ali i u dijelovima, što je pak češće u kontekstima svakodnevnih objeda. S druge strane *svinja*, *tele* ili *konj* zbog svoje se veličine nikada ne poslužuju u komadu, pa su mogući samo nebrojivi oblici *svinjetina*, *teletina* i *konjetina*.[67]

Upotreba brojive imenice kao nebrojive u hrvatskom je jeziku posebno česta kada su u pitanju ostale namirnice, pri čemu se brojive imenice koje označavaju namirnice tipa *krumpira*, *mrkve*, *rajčice* ili *brokule* homogeniziraju i konceptualiziraju kao tvari:

(14) U trgovini sam kupio samo **krumpir**, **mrkvu** i **brokulu**, a **rajčice** nije bilo.

(15) Kao prilog uz to jelo poslužili su nam **pečeni krumpir**, **kuhanu mrkvu** i **brokulu**, a za salatu smo uzeli **rajčicu**.

Iako je iz primjera (14) jasno da u trgovini nije kupljen jedan krumpir, jedna mrkva i jedna brokula, a nedostajala nije samo jedna rajčica te da je u (15) kao prilog posluženo više krumpira, mrkvi i brokula i više rajčica u salati, tvarni su jedninski konteksti s tim imenicama osjetno češći. Razlog je tomu što su kvalitativni parametri pojedinih primjeraka tih namirnica gotovo identični, odnosno razlike su u unutarnjoj strukturi zanemarive, što omogućuje njihovo niveliranje i, posljedično, zanemarivanje. Posebno se to odnosi na jela od tih namirnica kada razlika u unutarnjoj strukturi uopće nema, npr. na pire-**krumpir**, gdje je riječ o homogenoj masi, pa stoga množinska upotreba (*pire-**krumpiri**) imenice *krumpir* u tom kontekstu nikako nije moguća, dok je u kontekstima s pečenim ili kuhanim krumpirom moguća, no zbog navedenih razloga puno rjeđa (usp. *Za ručak smo imali **pečeni krumpir** / **pečene krumpire***). Imenice tipa *krumpira*, *mrkve* i *brokule* bit će upotrijebljene u množini eventualno onda kada govornik želi konceptualno težište prebaciti s tipa hrane na količinu, odnosno na pojedinačne

[67] Kao dobar primjer iznimke od toga pravila može se navesti imenica *vol*, koja unatoč svojoj veličini nema oblik na *-etin(a)* (**voletina*), tj. može se reći samo *Za ručak smo jeli vola*. I to je kulturološki uvjetovano jer se *vol* na ovim prostorima priprema isključivo kao cjelina na ražnju u posebnim prigodama, odnosno ne prodaje se i ne priprema u komadima.

komade jela ili ako je, a što je još rjeđe, primjerice, riječ o kontekstu objeda u kojem su poslužene dvije različite vrste pečenoga krumpira, npr. *crveni* i *bijeli*, kao u (16):

(16) Kao prilog su nam poslužili **pečene krumpire**, malo crvenog, malo bijelog, što nas je ugodno iznenadilo.

Jednom riječju, što je unutarnja struktura referenta neke brojive imenice homogenija, tj. što se kvalitativni parametri članova kategorije manje razlikuju, mogućnost je njezine upotrebe kao tvarne veća i obrnuto. Pri tome treba imati na umu da se to odnosi isključivo na našu konceptualizaciju tih parametara, a ne na njihovu stvarnu, izvanjezičnu, narav kao što je npr. veličina ili kemijski sastav pojedinih čestica koje se i fizički i kemijski mogu uvelike razlikovati. Tako se i *krumpiri* i *rajčice* međusobno podosta razlikuju, u prvom redu oblikom i veličinom, no to nas ne sprečava da te parametre na konceptualnoj razini zanemarimo te *krumpir* i *rajčicu* češće upotrebljavamo kao tvarne, nebrojive imenice jer dajemo prednost drugim parametrima, u prvom redu okusu.

U hrvatskom su jeziku također česte i brojive imenice koje se kao tvarne pojavljuju isključivo u gramatičkom obliku množine iako imaju i jedninske oblike. Takve su imenice npr. *mahune*, *rezanci*, *špageti*, *lazanje* ili *krastavci*. Razlog njihove isključive množinske upotrebe funkcionalne je naravi jer su to redom namirnice koje se ne kupuju i ne jedu pojedinačno, nego uvijek skupno. Kako je rečeno, sve one imaju jedninske oblike (*mahuna*, *rezanac*, *špageta*, *lazanja*), no njihova je uporaba ograničena na rijetke kontekste koji zahtijevaju pojedinačnu referenciju, kao u (17–20):

(17) Zaboravio si očistiti još jednu **mahunu**.

(18) Dok je jeo, jedan mu je **rezanac** ispao na pod.

(19) U tanjuru su ti ostala još tri **špageta**; baš si i njih mogao pojesti!

(20) Nedostaje mi još jedna **lazanja** da složim i drugi red.

Te je imenice zanimljivo usporediti s prototipnijim tvarnim imenicama kao što su *leća*, *grašak* ili *grah*, koje imaju samo jedninske oblike unatoč činjenici da im je unutarnja struktura slična potonjima, tj. i one se sastoje od većega broja primjeraka te se također nikada ne kupuju i ne jedu pojedinačno. Da bi se objasnile njihove gramatičke razlike unatoč očitim sličnostima u unutarnjoj strukturi, kao ključan kriterij nameće se diferencijacija unutarnje strukture prema parametru veličine pojedinačnih entiteta koji čine skup. Što su pojedini primjerci skupa manji, smanjuje se i razlikovnost među njima, tj. povećava se stupanj njihove konceptualizacije kao homogene jedinstvene mase, a gramatička su implikacija onda njihovi jedninski oblici. Osim što uvjetuje razlike u gramatičkom broju, kriterij veličine dijelova skupa uvjetuje još neke jezične posebnosti, kao što je recimo češća ili rjeđa dodatna kvalifikacija referenata tih imenica. Tako npr. ako na

zemlji ugledamo *mahunu* ili *špaget* te upitamo nekoga što je to, odgovor će sasvim sigurno biti samo *mahuna* ili *špaget*. U istoj situaciji s *graškom* ili *grahom* odgovor može biti *grašak* i *grah*, no vrlo je vjerojatan i odgovor *zrno graška*, tj. *zrno graha*, što parafrazirano zapravo znači jedan mali dio od graška, odnosno graha koji se konceptualiziraju kao homogena masa. U istom slučaju s još manjim sastavnim dijelovima, kao npr. kod imenice *pijesak*, odgovor najvjerojatnije neće biti da je to *pijesak*, nego jedno *zrno*, odnosno, još prije, *zrnce pijeska*. Iako se prema već spomenutom temeljnom i načelnom kriteriju stežljivosti koji proizlazi iz homogenosti i neomeđenosti tvarnih imenica i za zrnce pijeska može reći da je pijesak, to je ipak manje vjerojatno jer je imenica pijesak specifična i po tome što osim kriterija veličine dijelova treba uključiti i kriterij funkcionalnih razlika između dijelova i cjeline, u prvom redu namjene. Veće količine pijeska, bilo da se radi o *šaci*, *lopati*, *kubiku* ili *dini* pijeska, imaju svaka svoju namjenu, odnosno svoje značenje koje se ostvaruje u određenoj domeni. Tako *lopata* ili *kubik pijeska* značenje ostvaruju u domeni građevine, *dina pijeska* u geografskoj domeni, a *šaka pijeska* npr. u domeni borbe kada se pijesak nekomu baca u oči. Nasuprot tomu *zrnce pijeska* nema nikakvo značenje koje bi bilo povezano s uobičajenim značenjima imenice pijesak kada dolazi u većim količinama, jednostavno zato što pojedinačna zrnca pijeska ne mogu ostvarivati nijednu od uobičajenih funkcija pijeska. Slične funkcionalne razlike između dijela i cjeline tvarnih imenica prisutne su i kod imenice *šljunak*, s tim da je manje vjerojatno da ćemo se na jedan kamenčić referirati kao na *kamenčić šljunka*, jer, za razliku od zrnaca pijeska koja izvan cjeline nemaju nikakvu kulturološki bitnu funkciju, pojedinačni kamenčići imaju funkciju, ali različitu od slučaja kada dolaze u većim količinama, tj. u cjelinama koje nazivamo *šljunak*. Imenica šljunak svoje značenje ostvaruje u domeni građevine, a pojedinačni kamenčići npr. u domeni igre ili zabave kada se šutaju po zemlji ili bacaju u vodu, pa ćemo za njih najvjerojatnije reći da su samo kamenčići. S imenicama tipa *grašak*, *grah* ili *riža* to nije slučaj jer kod njih i pojedinačni primjerci skupa značenje ostvaruju u domeni prehrane,[68] tj. mogu se pojesti, te stoga njihova pojedinačna upotreba ne zahtijeva nužno dodatnu kvalifikaciju imenicom *zrno*. Isto značenje pojedinačnih primjeraka i cjeline u domeni prehrane još je izraženije kod imenica *mahune*, *krastavci*, *rezanci* itd. te i u tome treba tražiti odgovore zbog čega dodatne kvalifikacije kod njih uopće nema.

U ovoj raspravi nema potrebe dalje se zadržavati na problematici tvarnih imenica jer je i ovih nekoliko primjera jasno pokazalo da granica između brojivih i nebrojivih imenica kao gramatičkih ekvivalenata izvanjezičnih i konceptualnih

[68] U rijetkim slučajevima kada to nije tako, odnosno kada pojedinačni primjerci tih imenica značenje ostvaruju u nekoj drugoj domeni, dodatna je kvalifikacija imenicom zrno obavezna. U tom smislu dobri su primjeri bajke *Kraljevna na zrnu graška*, kontekst poklizavanja na *zrno graška*, gdje sigurno neće biti rečeno da se netko pokliznuo na *grašak*, nego na *zrno graška*, te recimo posljednjih godina uznapredovala tehnika ispisivanja imena na *zrnu riže*, gdje se također ne govori o ispisivanju imena na *riži*, nego isključivo na *zrnu riže*.

kategorija objekata i tvari najčešće nije jasna te da strogo odvajanje brojivih od nebrojivih imenica nije moguće. Hoće li neka imenica biti upotrijebljena kao brojiva ili pak tvarna, stvar je primarno konteksta, konceptualnih karakteristika koje se žele istaknuti ili domene u kojoj se ostvaruje njezino značenje. Taylor (2002) čak ide toliko daleko da tvrdi da se gotovo svaka imenica, ovisno o kontekstu, može upotrijebiti i kao brojiva i kao nebrojiva:

> [...] moglo bi se reći da vjerojatna svaka imenica u određenom kontekstu može biti upotrijebljena i kao brojiva i kao nebrojiva iako takva konceptualizacija ponekad može biti vrlo neobična. (Taylor 2002: 379)

No unatoč brojnim nebrojivim upotrebama načelno brojivih imenica i obratno, ipak bismo se mogli složiti s Taylorom (2002: 369) i Langackerom (1999: 9–10) da objekti i tvari predstavljaju svojevrsne "konceptualne arhetipove" čije se prepoznavanje temelji na nekim urođenim kognitivnim sposobnostima te se stoga i brojive i nebrojive imenice, barem one prototipne, mogu smatrati zasebnim gramatičkim kategorijama.

2.1.2 Zbirne imenice

Ključna teza kognitivne gramatike da gramatika simbolizira semantičku strukturu konstrukcije[69] dolazi do izražaja i kod zbirnih imenica, koje u hrvatskom jeziku predstavljaju vrlo zanimljivu imeničku kategoriju i predstavljaju leksičko-gramatički ili tvorbeni (usp. Pranjković 2013: 36) tip kvantifikacije.[70] Njihova je posebnost u tome što označavaju skup istovrsnih predmeta te im se semantički pol može definirati jednostavno kao [SKUP], tj. značе množinu, ali kolektivnu, jer je konceptualno neutralizirana razlikovnost i brojivost pojedinačnih članova toga skupa, tj. konceptualiziraju se kao jedna cjelina, te stoga uglavnom dolaze u jednini ženskoga i srednjega roda, pripadajući imeničkoj morfološkoj kategoriji *singularia tantum*, ali je kod njih zapravo riječ o svojevrsnoj neutralizaciji opre-

[69] Iako je u uvodnom dijelu to već implicirano, još jednom valja istaknuti da se pojam konstrukcije u ovoj knjizi ne upotrebljava paušalno i općenito, već kao termin konstrukcijskih pristupa gramatici koji uključuje sve strukture veće od pojedinačnoga morfema, tj. sve jezične elemente koji nastaju bilo kojom vrstom kombiniranja dvaju ili više jednostavnijih elemenata.

[70] U jezicima, pa tako i u hrvatskom, postoji nekoliko temeljnih tipova kvantifikacije. Prvi je tip *primarna* ili morfološka kvantifikacija koja se tiče gramatičke kategorije broja, odnosno jednine i množine; drugi se odnosi na kvantifikaciju *brojem* kao vrstom riječi, a treći je *leksička* kvantifikacija koja obuhvaća druge vrste riječi (uglavnom priloge i neodređene zamjenice). S obzirom na takvu podjelu za zbirne se imenice s pravom može reći da predstavljaju leksičko-gramatički tip kvantifikacije jer se na kvantitetu upućuje i leksičkim značenjem imenice i njezinim gramatičkim (tvorbeno-morfološkim) svojstvima. Isto se može reći i za imenice *pluralia tantum*, s tim što se gramatička kvantifikacija kod njih ne odnosi na tvorbene (sufiksalne), već samo na morfološke aspekte. Ti se temeljni tipovi kvantifikacije onda dalje dijele na svoje podvrste, no ovdje se nećemo time detaljnije baviti. O brojevima i o različitim podvrstama leksičkih kvantifikatora bit će više riječi u sljedećem poglavlju, a za detaljan pregled tipova kvantifikatora i o kvantifikaciji uopće upućujemo na izvrsnu monografiju Lj. Šarić (2002).

ke po broju, kao i po rodu, odnosno, kako kaže Pranjković (1984: 175), o njima se može govoriti kao o "množinskoj jednini" ili "jedninskoj množini". Slijedom toga o broju zbirnih imenica može se govoriti i u kontekstu pojma općega broja[71] (Andrzejewski 1960; Corbett 2000: 117–119), odnosno, prema Jespersenu (1924: 198), zajedničkoga broja, koji neutralizira referenciju na broj. Upravo zbog te činjenice zbirne su imenice možda i najbolje oprimjerenje već opisane kognitivne operacije skupnoga promatranja, a načelna razlika između brojivih, gradivnih i zbirnih imenica prikazana je na slici 2.2.

a) brojive imenice b) zbirne imenice c) gradivne imenice

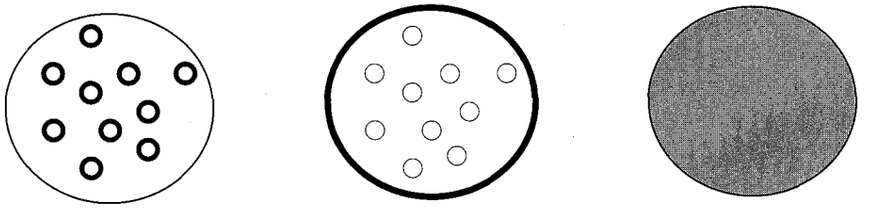

Slika 2.2

U hrvatskom se jeziku može govoriti o dva temeljna tipa zbirnih imenica. Prvi se tip odnosi na način izražavanja zbirnosti te se razlikuju one koje zbirnost izražavaju leksički (npr. *klika*, *slama*), pri čemu je zbirnost primarno semantičke naravi, tj. ne izražava se posebnim sufiksalnim morfemima, te one koje ju izražavaju tvorbeno specifičnim sufiksalnim morfemima izvođenjem iz osnovne imenice (npr. *janjad*, *granje*, *snoplje*).[72] Drugi temeljni tip razlikuje zbirne imenice u jednini (npr. *telad*, *djeca*, *vlastela*, *gospoda*) i u množini (npr. *ospice*, *kozice* i sl.).[73] Osim te temeljne podjele zbirne se imenice mogu podijeliti u još nekoliko tvorbeno-deklinacijskih podtipova, a najčešći su sljedeći: imenice ženskoga roda na *-a* i rijetko *-b(a)* (npr. *djeca*, *braća*, *gospoda*, *vlastela*, *družba*, *klika*, *svojta*, *svita*), imenice ženskoga roda na *-ad(Ø)* i, rjeđe, na *-adij(a)*, *-jarij(a)*, *-urlij(a)* i *-urdij(a)* (npr. *janjad*, *ženskadija*, *mlađarija*, *dječurlija*, *balavurdija*) te imenice srednjega roda na *-j(e)* i *-stv(o)* (npr. *lišće*, *perje*, *granje*, *cvijeće*, *snoplje*,

[71] Pojam općega broja od iznimne je važnosti u jezicima u kojima su imenice neutralne u odnosu na kategoriju broja, odnosno imaju samo opće značenje, a želi li se referirati na broj, moraju biti upotrijebljeni posebni oblici. Jedan je od takvih jezika i *bayso* (Corbett – Hayward 1987, Corbett 2000), jezik od nekoliko stotina govornika u južnoj Etiopiji. O još nekim jezicima kojima je svojstvena kategorija općega broja vidi u Corbett (2000: 9–20).

[72] Vidi o tome npr. i u Pranjković (1984: 171), Raguž (1997: 4) i Peti (2001: 219).

[73] Zbirne imenice u jednini puno su češće u većini slavenskih jezika, pa tako i u hrvatskom, dok su one u množini češće u bugarskom i makedonskom. O tome vidi više u Mozdzierz (1994) i Peti (2001). Zbirnim imenicama u množini još ćemo se vratiti u kontekstu analize imenica *pluralia tantum*.

pučanstvo, *članstvo*, *građanstvo*, *konjaništvo*). Hrvatske gramatike i znanstvene rasprave u poglavljima posvećenim zbirnim imenicama u pravilu se zadržavaju na njihovoj tipologiji, definiciji te pobrajanju pravila predikatne sročnosti sa zbirnim imenicama kao subjektima. Jedna od rijetkih kroatističkih rasprava koja ide korak dalje od spomenute problematike jest rasprava M. Petija (2001) u kojoj autor zbirnim imenicama pristupa preko kategorije *zbrojine* koja predstavlja gramatički oblik izraza *zbroja* kao oblika sadržaja, odnosno predstavlja, kako je već rečeno, opći broj kojim se istovremeno izražava i jedno i mnogo. U srži Petijeve rasprave jest odbacivanje pristupa zbirnim imenicama kao kategoriji suprotstavljenoj jednini i množini kao vanjskim (morfološkim) oblicima gramatičke kategorije broja te, posljedično, stav da je zbrojina posebna gramatička kategorija koja predstavlja zaseban unutarnji[74] oblik broja te kojoj ne treba pristupati u opoziciji s jednošću (singularom), već s jedinosti (singulativom) kao čisto metodološkim konstruktom koji ne predstavlja zasebnu jezičnu kategoriju. O singulativu govori i Pranjković (1984) suprotstavljajući ga zbirnoj množini, npr. *tele* (*singulativ*) – *telad* (*zbirna množina*), no za razliku od njega Peti pretpostavlja zbrojinu (mnoštvo) kao oblik iz kojega se izvodi singulativ (jedinost), pa odnos nije *tele* – *telad*, nego *telad* – *tele*. U tom smislu jednina i množina kao vanjski oblici broja znače jednost i mnogost, a zbrojina i singulativ mnoštvo i jedinost. Po Petijevu mišljenju uvođenje kategorije zbrojine elegantno bi razriješilo i problem predikatne sročnosti zbirnih imenica u poziciji subjekta, koji jezikoslovcima i gramatičarima zadaje ozbiljne probleme s obzirom na česta kolebanja zbirnih imenica u slaganju s predikatnim oblicima u broju (npr. *Telad* ***pase*** i *Telad* ***pasu***), ali i u rodu kada je riječ o pridjevima kao predikatnim imenima (*Telad* ***je neposlušna*** i *Telad* ***su neposlušna***) te glagolskom pridjevu radnom u perfektivnim oblicima (*Telad* ***je pasla*** i *Telad* ***su pasla***). Ako se problematici predikatne sročnosti također pristupi preko kategorije zbrojine, onda kolebanja nestaju jer i predikati, kao

[74] Govoreći o unutarnjim i vanjskim obilježjima kategorije gramatičkoga broja, Peti (2001: 237) se poziva na Corbettovo (2000) nazivlje *controller number* i *target number*. Iako iz Petijeva teksta nije potpuno jasno u kojem se smislu na to referira, implikacija je da su Petijeva unutarnja i vanjska obilježja broja ekvivalenti Corbettovim *controller* i *target number*, što nikako ne stoji. Broj "upravljač" (*controller number*) i broj "meta" (*target number*), isto kao i rod "upravljač" (*controller gender*) i rod "meta" (*target gender*) – vidi o tome također i u Corbett (1983, 1989, 1991) – nazivi su koji se odnose na element koji određuje sročnost po broju (*controller number*), najčešće subjektna imenska skupina, odnosno na element čiji je oblik određen, uvjetovan, sročnošću po broju (*target number*), a to su u prvom redu modifikatori (npr. pridjevi, demonstrativi ili kvantifikatori) te glagoli ili participi kao predikati: "Element koji određuje sročnost (kao što je subjektna imenska sintagma – NP) nazvat ćemo **upravljač**. Element čije je oblik određen sročnošću jest **meta** [...] Upravljač sročnosti jest imenska sintagma (NP). U različitim jezicima mete variraju više negoli se misli. Osim uobičajenih meta kao što su glagoli i pridjevi, tu ulogu mogu imati i demonstrativi, članovi, posesivi, participi, adpozicije, prilozi i dopunjači" (Corbett 2000: 178). O mogućim brojevima "metama" u jezicima vidi i u Corbett (2000: 136), a o tipovima rodova "meta" (*target genders*), odnosno elementima preko kojih se očituje sročnost u rodu u Corbett (1991: 106–115). Zbog toga je zbirna imenica broj "upravljač", a predikatni su oblici, bilo glagolski bilo imenski, te različiti tipovi modifikatora s kojima je ona sročna brojevi "mete".

i subjektne zbirne imenice, imaju unutrašnje oblike zbrojine, dakle ne jednine i množine s kojima nikako ne mogu stajati u opoziciji ili pak srednjega i ženskoga roda, već jednostavno samo zbrojine koja neutralizira i opoziciju broja (jedninu i množinu) i opoziciju roda. Drugim riječima, u rečenicama tipa *Tele pase* i *Telad pase* riječ je o istim vanjskim, morfološkim, oblicima predikata, no različitim unutarnjim: *pase* u *Tele pase* jest u jednini koja proizlazi iz opozicije prema množini u *Telići pasu*, ali *pase* u *Telad pase* samo je vanjska jednina, a unutarnja zbrojina jer je riječ o zbrojinskom predikatnom obliku naslijeđenom od zbirne imenice koji se ne izvodi iz opozicije prema množini. Iako je Petijeva analiza vrlo izazovna i zanimljiva kako s filozofskoga tako i s lingvističkoga gledišta, u prvom redu strukturalističkoga s obzirom na izvođenje vrijednosti jezičnoga znaka iz opozicija u sustavu, kognitivnoj gramatici ona je teško prihvatljiva, i to iz dva temeljna razloga: prvi se odnosi na uspostavljanje zbrojine kao apstraktne kategorije na temelju strogoga odvajanja jezičnoga sustava od izvanjezičnoga znanja i uporabe, a drugi je razlog objektivistička kategorizacija zbirnih imenica kao skupa jednakovrijednih članova koje karakterizira značenje zbroja i izraz zbrojine. Po našem je sudu upravo pitanje predikatne sročnosti zbirnih imenica najproblematičnije područje Petijeve analize u kojem objektivistička kategorizacija te zanemarivanje konceptualnih čimbenika i širine značenjskih aspekata najviše dolaze do izražaja. Naime Petijevo rješenje jest jednostavno i iz njegove pozicije smisleno, no i unatoč tomu što bi se moglo reći da su i jedninski i množinski vanjski morfološki oblici predikata jednostavno u unutarnjem obliku zbrojine, činjenica je da se njihov oblik ipak razlikuje, tj. da je s istom imenicom formalno ponekad jedninski, a ponekad množinski, te ostaje neriješeno pitanje zašto je to tako. Petijeva analiza implicira odgovor da je to tako, tj. da kolebanja u broju postoje zato što je riječ o istom obliku zbrojine koji govornici podsvjesno osjećaju, posljedično gube osjećaj za jedninu i množinu koja je zbrojinom neutralizirana te zbog toga paušalno upotrebljavaju malo jedninske, a malo množinske oblike. Međutim jezik tako ne funkcionira. Formalni aspekti jezika u najvećem su broju slučajeva određeni semantičko-pragmatičkim čimbenicima, a govornici jezične oblike ne upotrebljavaju paušalno, već su oni snažno konceptualno motivirani. Upravo je sročnost zbirnih imenica s predikatom najzanimljiviji problem koji je, po našem sudu, snažno semantički motiviran, odnosno, bolje rečeno, zanimljivi su mogući odgovori na pitanja zašto pojedini tipovi zbirnih imenica ostvaruju različite tipove predikatne sročnosti. Posebno se to odnosi na prvospomenuti tip imenica na *-a* i *-b(a)* gdje su imenice tipa *djeca*, *braća* i *gospoda* sročne s predikatom u množini te u perfektu i sa srednjim rodom glagolskoga pridjeva radnog kod složenih glagolskih oblika, tj. srednjim rodom pridjeva kao leksičkoga dijela imenskog predikata:[75]

[75] U nastavku ćemo zbog jednostavnosti govoriti o jedninskoj i množinskoj sročnosti ženskoga i srednjega roda.

(21) Djeca **stoje** na ulici.

(22) Djeca su **stajala** na ulici.

(23) Djeca su danas vrlo **neposlušna**.

(24) Braća su me jučer **posjetila**.

(25) Gospoda su **zakasnila** na vlak.

Zanimljivo je da se u toj skupini imenica obično navodi i imenica *vlastela* (npr. Silić – Pranjković 2005: 298, Babić 1998: 59), koja u suvremenom jeziku sasvim sigurno više nema množinsku sročnost srednjega roda, već je, isto kao i imenice *klika* i *družba*, sročna s predikatom u jednini i sa ženskim rodom. Tu činjenicu ne treba posebno potkrepljivati, iako ju i suvremeni korpusi[76] obilato potvrđuju, jer te razlike osjeća svaki izvorni govornik hrvatskoga jezika:

(26) Takav položaj bio je stoga zgodan jer **se** vlastela **mogla** često među sobom pohađati [...]

(27) *Takav položaj bio je stoga zgodan jer **su se** vlastela **mogla** često među sobom pohađati [...][77]

Neka su dakle od pitanja koja se nameću, i na koja kognitivna gramatika, a s obzirom na svoje temeljne teorijsko-metodološke postavke, mora barem pokušati dati odgovore, sljedeća: zašto imenice *djeca*, *braća*, *gospoda*, *vlastela*, *klika*, *družba*..., koje morfološki pripadaju istom sklonidbenom tipu, ostvaruju različite tipove predikatne sročnosti (jedne množinsku i srednjega roda, druge pak jedninsku i ženskoga roda); zašto imenice tvorene sufiksom *-ad(Ø)*, tipa *unučad*, *čeljad*, *telad*, *janjad* i sl. mogu imati i gramatičku sročnost s predikatom u jednini ženskoga roda, npr.:

(28) Unučad mi **je stigla** rano ujutro.

(29) Gdje čeljad **nije bijesna**, ni kuća nije tijesna.

(30) Janjad **je** veselo **skakutala** po livadi.

[76] Za potrebe ove knjige korištena su dva korpusa hrvatskoga jezika: *Riznica* Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje te *Hrvatski nacionalni korpus*.

[77] Ovaj primjer množinske sročnosti citiran je iz Babić (1998: 59), a inače je iz djela *Melita* J. E. Tomića. Inače Babić na osnovi tog i sličnih primjera tvrdi da imenica *vlastela* ima u hrvatskom jeziku isključivo množinsku predikatnu sročnost. Iako normativna pitanja uopće nisu predmet raprave u ovoj knjizi, na ovom mjestu nije zgorega napomenuti da su radovi S. Babića o pitanjima sročnosti u hrvatskom jeziku, skupljeni i objavljeni u Babić (1998), utemeljeni isključivo na primjerima iz beletrističkoga stila. Stoga je i u toj knjizi čitav niz tvrdnji utemeljenih na primjerima iz književnih djela, i to mahom iz ranijih razdoblja hrvatske književnosti, koji u suvremenom jeziku više uopće nisu u upotrebi, odnosno u potpunoj su koliziji s uzusom.

koja je neobilježena i kudikamo češća, ali, rjeđe, i semantičku množinsku sročnost koja kod složenih glagolskih oblika dolazi u kombinaciji sa srednjim rodom nosioca leksičkoga značenja,[78] npr.:

(31) Sva janjad **raštrkala su se** po livadi.

(32) Unučad **su** mi **stigla** na ručak.

te zašto je primjerice kod tih imenica množinska sročnost češća kod imenice *unučad* nego kod ostalih. Odgovore na ta pitanja nije moguće dati samo na osnovi jednoga kriterija, te ćemo se stoga u analizi osvrnuti na nekoliko univerzalnih tipoloških postavki koje u dobroj mjeri razrješavaju i problem kolebanja predikatne sročnosti zbirnih imenica u hrvatskom jeziku. Razmotrimo najprije činjenicu da se kolebanja u broju odnose u prvom redu na predikatnu sročnost, tj. na predikat kao "metu" sročnosti kojom upravlja zbirna imenica, a ne na atributnu (modifikatorsku) sročnost koja je isključivo sintaktičke naravi, odnosno modifikator je uvijek u jednini kao i zbirna imenica.

Usporedi:

N. **šarena** telad	N. **nestašna** unučad
G. **šarene** teladi / ***šarenih** teladi	G. **nestašne** unučadi / ***nestašnih** unučadi

Veća mogućnost kolebanja između sintaktičke i semantičke sročnosti kod predikatnih oblika proizlazi iz univerzalnog načela hijerarhije sročnosti, a koja se sastoji od četiri "mete":

Hijerarhija sročnosti (*Agreement Hierarchy* prema Corbett 1979, 1991: 226, 2000: 190)

atribucija > predikacija > odnosne zamjenice > lične zamjenice

Hijerarhija sročnosti odnosi se i na sročnost po broju i na sročnost po rodu,[79] a jednostavno kaže da se mogućnost semantičke sročnosti oblika "mete" povećava kretanjem udesno:

[78] Primjeri množinske sročnosti kod ovoga tipa zbirnih imenica iznimno su rijetki i svojstveni su gotovo isključivo književnoumjetničkom stilu koji, budući da ne pripada stilovima tzv. kolektivne stilistike, nikako nije mjerilo uporabne čestotnosti, a čak su i u književnim djelima rijetki, što ističe i Babić (1998: 63).

[79] Ovdje nas u prvom redu zanima sročnost po broju, no hijerarhijom sročnosti dobro se mogu u hrvatskom jeziku objasniti i kolebanja u sročnosti po rodu u imenica G-e vrste tipa *varalica* i *kukavica* kod kojih je u atributnoj sročnosti također u najvećem broju slučajeva riječ o sintaktičkoj sročnosti, dok su kod predikatne sročnosti kolebanja puno češća, tj. predikat može biti i muškoga i ženskoga roda (*Varalica/kukavica* ***je stigao****/Varalica/kukavica* ***je stigla***, ali ***stara*** *varalica/?****stari*** *varalica*, ***stara*** *kukavica/??****stari*** *kukavica*). Još je više u skladu s hijerarhijom sročnosti situacija kod imenica srednjega roda koje se tvore sufiksom -(*l*)*o* tipa *njuškalo* i *piskaralo* (usp. *Njuškalo/piskaralo* ***je stiglo***, *Njuškalo/piskaralo* ***je stigao***, ali ***staro*** *njuškalo/****stari*** *njuškalo*, ***staro*** *piskaralo/****stari*** *piskaralo*). Što se tiče imenica G-e vrste tipa *sluga* i *kolega*, kod njih u jednini ne

> Kako se kreće prema desno na hijerarhiji sročnosti, za svaki upravljač koji dopušta alternativne oblike sročnosti, vjerojatnost će se semantičke sročnosti jednolično povećavati, tj. bez pojavljivanja njezina smanjivanja. (Corbett 2000: 190)

Iako hijerarhija sročnosti načelno dobro objašnjava veći stupanj semantičke sročnosti[80] kod predikatnih "meta", iz čega onda i proizlaze dvojstva u predikatnoj sročnosti zbirnih imenica, ona ne može objasniti korpusom obilato potvrđenu činjenicu da je unutar same kategorije predikata veći stupanj kolebanja u sročnosti kod imenskih predikata s pridjevom i imenicom kao leksičkim dijelom te kod glagolskog pridjeva radnog u perfektu negoli kod samih glagola u predikatnoj ulozi. Drugim riječima, češći su, iako i dalje rjeđi u odnosu na jedninsku sročnost, primjeri množinske sročnosti s participima, pridjevima i imenicama kao dijelovima predikata, npr.:

(33) ?Janjad **su skakutala** po livadi.

(34) ?Janjad **su nestašna**.

nego kod glagola:

(35) ??Janjad **pasu**.

što je iznimno rijetko u pretraženom korpusu. Raspravljajući o predikatnoj sročnosti po broju uz oslovljavanje iz počasti uz subjektnu ličnu zamjenicu *vi* tipa *Vi ste lijepi*/*Vi ste lijepa* u slavenskim jezicima, Corbett (2000: 193–195), slijedeći Comriea (1975), a kako bi objasnio razlike u semantičkoj sročnosti glagolskih i imenskih predikata, uspostavlja četveročlanu hijerarhiju predikatnih "meta" kao svojevrsnu pothijerarhiju unutar hijerarhije sročnosti, a koja izgleda ovako:

Hijerarhija predikata (*Predicate Hierarchy* prema Corbett 2000: 195)

glagol > participi > pridjev > imenica

postoji mogućnost sintaktičke sročnosti ni kod modifikatorskih ni kod predikatnih "meta" (usp. ****stara*** *kolega*, **Kolega* ***je stigla***) jer one u jednini znače isključivo osobu muškoga spola te stoga zahtijevaju i sročnost u muškom rodu. No kada je riječ o njihovim množinskim oblicima, u kojima te imenice mogu označavati i osobe muškoga i osobe ženskoga spola, hijerarhija sročnosti opet objašnjava veća kolebanja kod predikatne sročnosti, odnosno veću mogućnost semantičke sročnosti (usp. *Kolege* ***su stigle***, *Kolege* ***su stigli***), za razliku od puno češće sintaktičke sročnosti kod modifikatorskih "meta" (usp. ***poštene*** *kolege/?****pošteni*** *kolege*, ***poslušne*** *sluge/?****poslušni*** *sluge*).

[80] Kao potpora hijerarhiji sročnosti ide također i univerzalno pravilo koje kaže da je mogućnost semantičke sročnosti veća u slučajevima kada "meta" dolazi iza "upravljača" sročnosti i obratno, kada se "meta" nalazi ispred "upravljača", veća je vjerojatnost sintaktičke sročnosti. To se u prvom redu odnosi na jezike kod kojih paralelno postoji i mogućnost premodifikacije i mogućnost postmodifikacije kao recimo u nekim španjolskim dijalektima, pri čemu isti oblik u premodifikatorskoj poziciji ima oblik sintaktičke sročnosti, a u postmodifikatorskoj semantičke (Corbett 2000: 192–193). No i hrvatski se jezik uklapa u to pravilo jer je kod atributnih premodifikatora riječ o sintaktičkoj sročnosti, a kod predikatnih "meta" koje slijede "upravljač" sročnosti postoji i mogućnost semantičke sročnosti.

i funkcionira na isti način kao i opća hijerarhija sročnosti, tj. mogućnost semantičke sročnosti povećava se kretanjem udesno. Primijenimo li tu hijerarhiju na problematiku razlika u sročnosti kod različitih vrsta predikata kao "meta" subjektnih zbirnih imenica kao "upravljača", dolazimo do vrlo zanimljivih zaključaka koji su potpuno u skladu s hijerarhijom predikata, odnosno najveći postotak jedninske sintaktičke sročnosti nalazimo kod glagola u funkciji predikata tipa *Janjad pase*, nešto manji kod glagolskoga pridjeva radnog, a još manji kod pridjeva i imenica kao leksičkih dijelova predikata, gdje su primjeri množinske, semantičke, sročnosti puno veći. Dosada smo govorili o implikacijama dviju tipoloških hijerarhija na problematiku predikatne sročnosti zbirnih imenica te se s jedne strane, a kao posljedica hijerarhije sročnosti, pokazalo da niža rangiranost predikata na općoj hijerarhiji sročnosti rezultira povećavanjem semantičke sročnosti i u slučaju hrvatskih zbirnih imenica kao subjektnih upravljača te da se, s druge strane, vezano uz predikatnu hijerarhiju, semantička sročnost također povećava i proporcionalno s odmakom od glagolske naravi predikata. No ni hijerarhija sročnosti ni predikatna hijerarhija ne mogu objasniti činjenicu da je stupanj semantičke predikatne sročnosti puno češći kod imenica koje označavaju ljudske referente (*djeca*, *braća*, *gospoda*, *unučad*...) nego kod imenica koje stoje za životinje (*janjad*, *telad*...) ili, još rjeđe, nežive entitete (*dugmad*, *burad*...), pa objašnjenje treba tražiti u trećoj i, svakako, najpoznatijoj tipološkoj hijerarhiji – hijerarhiji živosti – koja je u lingvistici poznata još od sredine 1970-ih godina prošloga stoljeća (Smith-Stark 1974, Silverstein 1976)[81] i kojom se objašnjavaju brojne morfosintaktičke zakonitosti u mnogim jezicima (vidi Comrie 1989: 188–194). Ta se hijerarhija spominje u doista veliku broju lingvističkih rasprava i ima više inačica, a u svojoj kraćoj, i za potrebe naše rasprave dovoljnoj, izgleda ovako:

Hijerarhija živosti

[*ŽIVO* ***ljudi*** > *životinje ŽIVO*] > [*NEŽIVO* ***materijalni objekti*** > *apstraktni objekti NEŽIVO*]

s ljudskim entitetima i materijalnim objektima kao prototipovima u domenama živoga i neživoga. Ta je inačica hijerarhije živosti prema Langackeru (1991: 322), a on ju spominje u raspravi o subjektu (1991: 305–321) i naziva ju empatijskom hijerarhijom kao jednim od četiriju čimbenika topikalnosti[82] (uz semantičke uloge, određenost i odnos lika i pozadine). Gotovo istom inačicom, *ljudsko* > *životinjsko* > *neživo*, služi se i Comrie (1989: 185). Kako je već rečeno, nama je ta inačica dovoljna, a potpuna hijerarhija npr. prema Corbett (2000: 56) glasi *govornik* (*ja*) > *sugovornik* (*ti*) > *3. lice* > *srodstvo* > *ljudsko* > *ostalo živo* > *neživo*. Punu hijerarhiju, u nešto izmijenjenom obliku *govornik* > *sugovornik* >*ljudsko* > *životinjsko* > *materijalni objekti* > *apstraktni entiteti*, daje također i Langacker (1991: 307). U potpunosti bismo se mogli složiti s Corbettom (2000: 62) koji, načelno slijedeći Comriea (1989: 197–199), navodi da je hijerarhija živosti u svom punom obliku zapravo kombinacija više međusobno povezanih hijerarhija, i to hijerarhije gramatičkoga lica (*prvo* > *drugo* > *treće*), imenske hijerarhije (*zamjenice* > *imenice*) i hijerarhije živosti u užem smislu (*ljudsko* > *životinjsko* > *neživo*). Kažemo, načelno slijedi Comriea, jer i on u smislu kompleksnosti hijerarhije živosti spominje više međusobno povezanih čimbenika, no spominje i neke koje Corbett ne navodi kao primjerice *hijerarhiju topikalnosti* (eng. *topic-worthiness*), odnosno veću ili manju mogućnost popunjavanja pragmatičke funkcije *topika*, što je posebno relevantno u hijerarhiji gramatičkoga lica, koje je kudikamo više povezano s topikalnošću nego sa živošću u užem smislu, *istaknutost*, tj. veću ili manju mogućnost individualizacije, i *određenost*, te stoga zaključuje:

> Naš je dakle zaključak da se hijerarhija živosti ne može svesti ni na jedan pojedinačni parametar, pa ni na samu živost u doslovnom smislu, već ona prije odražava prirodnu ljudsku interakciju koja se tiče nekoliko parametara, kao što je živost u doslovnom smislu, ali također i određenost kao i različita sredstva koja pospješuju individualiziranost entiteta [...] čime se povećava vjerojatnost da on popuni pragmatičku funkciju *topika* (teme). Različiti pojedinačni parametri [...] često su međusobno povezani, no postoje također i nedjeljive pojedinačne razlike, pa se stoga model živosti u cjelini može prije smatrati složenim spletom različitih parametara nego jednom pravocrtnom i jednoličnom hijerarhijom. (Comrie 1989: 199)

Među brojnim morfosintaktičkim fenomenima hijerarhija živosti ima ozbiljne implikacije i na problematiku predikatne sročnosti zbirnih imenica, i to tako da je mogućnost semantičke sročnosti veća što je entitet više rangiran na hijerarhiji živosti. Drugim riječima, viša rangiranost "upravljača" na hijerarhiji podržava semantičku sročnost "mete", što potvrđuje i Corbett:

> [...] vjerojatnost je semantičke sročnosti veća kod onih (upravljača, op. B. B. i G. T. F.) koji označavaju živo nego kod onih koji označavaju neživo. (Corbett 2000: 217)

Dakle hijerarhija živosti daje vrlo jasan načelan odgovor na pitanje zašto su množinski oblici predikatne sročnosti kao "mete", tj. semantička predikatna sročnost, najčešći kod zbirnih imenica koje označavaju ljudsko tipa *djeca*, *braća*, *gospoda*, rjeđi kod imenica koje označavaju životinje tipa *telad*, *janjad*, *prasad*, a najrjeđi s imenicama koje označavaju neživo tipa *dugmad* i *burad*. No ni gore postavljena hijerarhija živosti u užem smislu ne može objasniti mnoge varijacije kada su u pitanju razlike u jedninskoj, odnosno množinskoj, sintaktičkoj, odnosno semantičkoj, predikatnoj sročnosti unutar pojedinih kategorija u hijerarhiji. Tako

[81] Silversteinov je rad zapravo prvi jer datira iz 1973. godine, no objavljen je tek 1976. To su prva dva ozbiljnija rada koja se tiču tipoloških implikacija hijerarhije živosti, no problematika koju kasnije obrađuje ta hijerarhija parcijalno se spominje i u nekim ranijim istraživanjima, npr. Forchheimer (1953).

[82] Važne tipološke spoznaje iz područja suodnosa pragmatike i sintakse preko pojma topikalnosti lingvistika duguje u prvom redu T. Givónu (među velikim brojem radova izdvajamo 1984, 1985, 1990, 2001a, 2001b).

ona ne može objasniti činjenicu da imenice *vlastela*, *klika* i *družba* ostvaruju isključivo sintaktičku jedninsku predikatnu sročnost unatoč tomu što su rangirane na samom vrhu hijerarhije, kao što ne može objasniti primjerice ni to da također visoko rangirana imenica *unučad* ponekad ostvaruje jedninsku, a ponekad množinsku sročnost. Osvrnimo se najprije na zbirne imenice na *-a* i *-b(a)*. Kao što je već rečeno, u toj skupini imenice *djeca* i *braća* imaju isključivo množinsku sročnost srednjega roda, imenice *vlastela*, *klika* i *družba* jedninsku ženskoga roda, dok imenica *gospoda* najčešće ostvaruje množinsku sročnost srednjega roda:

(36) Gospoda **su se** konačno **udostojila** doći.

i, rjeđe, množinsku sročnost muškoga roda:

(37) ?Gospoda **su se** konačno **udostojili** doći.

Dakle temeljno je ovdje pitanje broja predikatne sročnosti, pri čemu se, logično, jedninskim oblicima neutraliziraju razlike među članovima skupa te je kao posljedica toga na konceptualnoj razini u većoj mjeri omogućeno njihovo sažimanje u jednu cjelinu, odnosno njihovo percipiranje kao jednoga entiteta, a množinska sročnost, s druge strane, ukazuje na veći stupanj poimanja članova skupa kao zasebnih jedinki.[83] S tom će se tvrdnjom zasigurno svatko složiti, no preostaje odgovoriti na pitanje zašto se zbirne imenice po tom kriteriju razlikuju, tj. što je to što uzrokuje težnju za većim ili manjim razlikovanjem članova neke kategorije. Kako je već istaknuto, hijerarhija živosti nije jedinstvena, već je ona spoj različitih semantičko-pragmatičkih čimbenika od kojih je ponekad jedan, ponekad drugi, ponekad pak treći više ili manje primjenjiv u analizi pojedinih gramatičkih fenomena. Kada je u pitanju predikatna sročnost zbirnih imenica, držimo da je ključan kriterij **empatija** koja uvjetuje već spomenutu istaknutost, odnosno stupanj individualizacije o kojem govori Comrie (1989: 199), a koji u kontekstu analize predikatne sročnosti zbirnih imenica odgovara Radden-Dirvenovoj dihotomiji skupno/pojedinačno strukturiranje. U tom smislu empatiju, tj.

[83] Dotičući se u svojoj gramatici i zbirnih imenica, to, kao i većina engleskih deskriptivnih gramatika, primjećuju i Radden – Dirven (2007: 74–76). Iako je u engleskom jeziku množinska predikatna sročnost iznimno rijetka, a kod imenica koje označuju nežive referente (npr. *forest* 'šuma') i nemoguća, a što je potpuno u skladu s hijerarhijom živosti gdje više rangirani entiteti podržavaju veću mogućnost semantičke sročnosti, imenice koje označuju skup ljudi, tipa *jury* 'porota', *committee* 'odbor' ili *police* 'policija', mogu, doduše rijetko, ostvarivati i množinsku sročnost, a ta dva tipa sročnosti Radden – Dirven objašnjavaju dvama tipovima konceptualnoga strukturiranja – **skupnim strukturiranjem** (engl. *group construal*), pri čemu se pojedinačni članovi skupa potiskuju u drugi plan, niveliraju se i poimaju kao jedan nediferencirani skup (kao npr. *vlastela* u hrvatskom jeziku) i **pojedinačnim strukturiranjem** (engl. *individual construal*), gdje dolazi do veće profilacije članova skupa koja rezultira množinskom predikatnom sročnošću. Nažalost, ne idu dalje od toga, odnosno ne pokušavaju dublje ući u konceptualne razloge zbog kojih je kod nekih imenica koje označavaju ljudske entitete, uz jedninsku, moguća i množinska predikatna sročnost.

empatijsku hijerarhiju, nećemo smatrati ekvivalentom hijerarhiji živosti kao što to čini Langacker (1991: 306–307), nego ćemo ju, uz već spomenute Corbettove i Comrieve hijerarhije lica, topikalnosti, određenosti itd., smatrati još jednom u nizu hijerarhija koja u interakciji s ostalima, a u prvom redu s hijerarhijom živosti u užem smislu (*ljudsko* > *životinjsko* > *neživo*) te s hijerarhijom istaknutosti, podržava općenitiju hijerarhiju živosti. Načelan utjecaj empatije na predikatnu sročnost jest u tome da ljudi teže uspostavljanju većih razlika među onim što im je blisko, uz što su više vezani, do čega im je više stalo i među onim što je u većoj mjeri dio njihove svakodnevice, što ima veći utjecaj na njihov svakodnevni život, tj. među onim što im je iskustveno bliže i važnije. To je jedno od osnovnih načela našega kognitivnog ustroja te se u davanju odgovora na postavljeno pitanje razlika u predikatnoj sročnosti među imenicama istoga stupnja živosti ključnim čimbenikom može smatrati upravo empatija, čiju ćemo hijerarhiju postaviti na sljedeći način:

Hijerarhija empatije

[ŽIVO *ljudi* (***mlado/iskustveno i emocionalno blisko*** > *odraslo/iskustveno i emotivno udaljenje*) > *životinje* (***mlado/iskustveno i emocionalno blisko*** > *odraslo/iskustveno i emotivno udaljenje*) ŽIVO] > [NEŽIVO ***materijalni objekti*** > *apstraktni objekti* NEŽIVO]

te se u kontekstu tako postavljene hijerarhije mogu objasniti različiti tipovi predikatne sročnosti zbirnih imenica. *Djeca* prema tim kriterijima predstavljaju empatijski prototip kao najviše rangirana kategorija budući da ostvaruju sva tri podebljana potkriterija te je njihova množinska sročnost sasvim razumljiva, jer koliko god imenica *djeca* označavala jedan skup, na prvi pogled ravnopravnih, članova kategorije "mlado" kod ljudi, uvijek je, makar i podsvjesno, prisutna težnja da se svako dijete promatra kao zasebna jedinka. Dodatno se relevantnost empatijskih kriterija potvrđuje i kada se imenica *djeca* suprotstavi zbirnim imenicama tipa *dječurlija*, *balavurdija*, *studentarija*, *mlađarija* itd. koje bez iznimke imaju jedninsku predikatnu sročnost. Iako bi sve te imenice prema potkriteriju "mlado" trebale biti svrstane na vrh hijerarhije, one su sve primarno, nekad manjeg, nekad većeg stupnja, pogrdnoga značenja pa se empatija radikalno smanjuje prema kriteriju nedostatka emocionalne bliskosti. Prema kriteriju emocionalne bliskosti jasnija postaje i množinska sročnost imenice *braća*, ali i jedninska sročnost imenica *družba* i *klika* koje su po svim kriterijima udaljene od empatijskoga prototipa. Empatijsko nijansiranje snažno je motivirano u prvom redu najrazličitijim kulturološkim[84] aspektima, pa tako imenica *vlastela* danas u suvremenom jeziku ima samo jedninsku sročnost, no hijerarhija empatije dobro objašnjava i primjere

[84] U kognitivnoj se lingvistici odnosu jezika i kulture posvećuje iznimna pozornost, što je, bez sumnje, najvažnije nasljeđe američke tradicijske lingvistike od F. Boasa preko E. Sapira do B. L. Whorfa. O tome vidi više u Žic-Fuchs (2009).

njezine množinske sročnosti u književnim djelima ranijih razdoblja budući da je vlastelinski stalež u to vrijeme bio sastavni dio iskustva ljudi te je, posljedično, i postojala potreba za većim razlikovanjem pojedinačnih pripadnika te kategorije, a i oslovljavanje iz poštovanja također ne treba zanemariti. Danas *vlastela* više ne postoji, pa i nije dio neposrednoga iskustva suvremenoga čovjeka, što rezultira niveliranjem članova te kategorije, njihovim svojevrsnim shematiziranjem, skupnim strukturiranjem, a što se u gramatici očituje jedninskom sročnošću. Nasuprot *vlasteli* referenti imenice *gospoda* sastavni su dio suvremenoga života te se njezina množinska predikatna sročnost kao gramatička posljedica konceptualne operacije individualnoga strukturiranja može tumačiti upravo empatijskim kriterijem iskustvene bliskosti, a sporadična sročnost s muškim rodom, kao odlika, u prvom redu, razgovornoga stila, time što se njezini referenti najčešće konceptualiziraju kao pripadnici muškoga spola, što, naravno, ne mora odgovarati izvanjezičnoj konstelaciji. Slična je situacija i kod brojevnih imenica *dvojica*, *obojica*, *trojica* itd., s tim što je kod njih množinska sročnost muškoga roda puno češća jer one označavaju isključivo referente muškoga spola.

Zbirne imenice na *-ad*(*Ø*) u najvećem broju slučajeva ostvaruju jedninsku sročnost jer pripadaju kategoriji životinja koje su na hijerarhiji niže rangirana bića. No osim toga njihova je zbirna množina također snažno kulturološki uvjetovana, što se najbolje vidi suprotstave li se zbirni oblici neutralnim množinskim oblicima (usp. *janjad*/*janjići*, *telad*/*telići*, *prasad*/*prasići*...). Naime sasvim sigurno nikada nećemo čuti neko gradsko dijete da kaže recimo:

(38) ???Mama, vidi kako je umiljata ova **štenad**.

već će biti upotrijebljena obična množina *štenci* jer ljudi, a posebno djeca, pokazuju visok stupanj empatije prema životinjskoj mladunčadi.[85] Upotreba zbirne množine osjetno je češća u ruralnim krajevima, i to posebno u kontekstima uzgoja domaćih životinja u prehrambene ili poslovne svrhe, što kao posljedicu ima smanjivanje empatije koje pak rezultira neutralizacijom razlika među pojedinim pripadnicima vrste, skupnim strukturiranjem, te samim tim i jedninskom predikatnom sročnošću. Rjeđi primjeri množinske predikatne sročnosti kod ovoga tipa zbirnih imenica vezuju se gotovo isključivo[86] uz imenice koje označavaju ljudsko "mlado", kao što su recimo *unučad* i *cigančad*, što je opet u skladu s navedenom empatijskom hijerarhijom. Posebno je u tom smislu zanimljiva imenica *unučad*,

[85] Vidi se to i po tome da je djeci svojstveno i pridavanje vlastitih imena različitoj mladunčadi, čime se u maksimalnoj mjeri osigurava individualizacija, odnosno razlikovnost prema ostalim jedinkama skupa.

[86] U korpusu je, a posebno što se tiče stilova kolektivne stilistike, neznatan broj primjera množinske sročnosti sa zbirnim imenicama na *-ad*(*Ø*) koje označavaju životinjsko mlado, a još ih je manje kada su u pitanju imenice koje označavaju nešto neživo, tipa *dugmad*, *tanad* ili *burad*, čime se empatijski kriterij, kao i općenitiji kriterij hijerarhije živosti, u argumentaciji tipologije predikatne sročnosti samo dodatno potvrđuje.

čija je češća jedninska sročnost također kulturološki uvjetovana. Naime imenica *unučad* češće je u uporabi kod starije populacije, i to posebno u slučajevima velikih obitelji kada osoba ima veći broj unuka, pa je u takvim uporabnim kontekstima više riječ o isticanju tipa potomstva nego individualnih karakteristika svakoga pojedinog člana. U tom smislu uporaba imenice *unučad* teže je zamisliva ako osoba recimo ima dva ili tri unuka, pa će, ako se i upotrijebi, zbog većega potencijala individualne profilacije biti češća množinska sročnost ili, što je još vjerojatnije, upotreba obične množine *unuci*, a vjerojatnija je ako ih netko ima više jer se tada individualne karakteristike pojedinih unuka puno lakše potiskuju u drugi plan. Relevantnost uključivanja empatije u analizu predikatne sročnosti zbirnih imenica dodatno potvrđuje i sročnost imenica *nedonoščad*, *novorođenčad* i *dojenčad*, jer korpus potvrđuje kudikamo češću množinsku sročnost s imenicama *novorođenčad* i *dojenčad*, dok imenica *nedonoščad* ima gotovo isključivo jedninsku sročnost. Iako sve tri imenice zadovoljavaju navedena tri empatijska potkriterija (mlado, iskustveno i emocionalno blisko) u kategoriji ljudskoga kao vrha hijerarhije, kriterij emocionalne bliskosti ipak je osjetno manji kod imenice *nedonoščad*. Naime ta imenica ima pomalo pejorativno značenje, a označava nedovoljno razvijenu, prijevremeno rođenu djecu. U tom smislu smanjivanje empatije kod *nedonoščadi* u odnosu na *novorođenčad* i *dojenčad* uvjetovana je u prvom redu smanjivanjem razlikovnosti među članovima skupa kao rezultatom nedovoljne fizičke razvijenosti, odnosno formiranosti pojedinih razlikovnih fizičkih osobina koje su kod referenata potonjih imenica više izražene, a u prvom redu kod *dojenčadi* kao nešto starije djece. U kategoriji zbirnih imenica na *-ad*(*Ø*) posebno je zanimljiva imenica *momčad*, koja ima isključivo jedninsku predikatnu sročnost jer *momčad* u većini sportova čini više od dva ili tri člana, pa je, posljedično, i mogućnost profilacije individualnih karakteristika članova skupa neznatna. Ta je imenica također zanimljiva po tome što je na sinkronijskoj razini izgubila značenjsku vezu s običnom množinom *momci*, s kojom je tvorbeno povezana. Budući da zbog očiglednih značenjskih razlika nema konteksta gdje bi te dvije imenice bile zamjenjive, imenica *momčad* jedina je u kategoriji zbirnih imenica na *-ad*(*Ø*) koja potpuno neutralno ostvaruje i množinski oblik *momčadi*. Odnos manjega ili većega stupnja empatije razvijene kod konceptualizatora (K) u odnosu na određene pripadnike kategorije konkretizirane zbirnom imenicom označen je na slici 2.3 debljim, odnosno tanjim linijama kako većih krugova koji signaliziraju stupanj skupnoga promatranja članova tako i manjih unutar njih koji stoje za pripadnike skupa, ali i strelica čija je debljina također proporcionalna iskustvenoj ili emocionalnoj bliskosti referenata zbirne imenice i konceptualizatora. U tom smislu najdeblje označeni veliki krug s isprekidanim manjim krugovima te isprekidanom strelicom koja od konceptualizatora vodi prema njemu označava najmanju empatiju razvijenu kod konceptualizatora, kao npr. u slučaju imenice *vlastela*, gdje je skupno promatranje pripadnika kategorije kao jednoga entiteta najvećega stupnja. Nešto tanje linije većega kruga, a samim tim i deblje linije manjih krugo-

va (ovdje treba primijetiti i obrnuto proporcionalan odnos skupnoga promatranja s jedne strane i kognitivne dostupnosti pojedinih članova skupa kao zasebnih jedinki s druge strane) predstavljaju zbirne imenice tipa *unučad*, koje mogu imati i jedninsku i množinsku predikatnu sročnost s obzirom na veći stupanj empatije prema jedinkama skupa prisutne kod konceptualizatora, a zbirne imenice tipa *djeca*, s isključivo množinskom sročnošću, koja proizlazi iz najvećega stupnja empatije prema članovima kategorije, predstavljene su najdeblje označenim pripadnicima skupa, najtanjim krugom koji označava skup kao i najdebljom strelicom koja signalizira najveći stupanj iskustvene i emocionalne bliskosti.

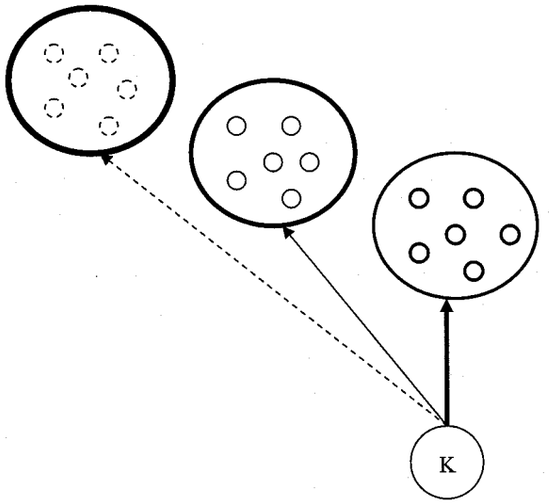

Slika 2.3

2.1.3 Imenice pluralia tantum

Kao što se više entiteta može promatrati kao jedna cjelina u slučaju zbirnih imenica, tako se i cjeloviti predmeti mogu promatrati kao umnoženi, odnosno sastavljeni od dva ili, rjeđe, više istih, manje ili više simetričnih, ili vrlo sličnih dijelova te onda govorimo o imeničkoj kategoriji *pluralia tantum*. Iako imenice *pluralia tantum*, kao i one *singularia tantum*, zbog isključivosti morfoloških oblika jednine ili množine u prvom redu predstavljaju morfološku kategoriju, one su ujedno i semantička kategorija jer su njihovi morfološki oblici konceptualno motivirani, a zadatak je kognitivne gramatike da tu motivaciju objasni. No krenimo redom. Promotri li se kategorija imenica *pluralia tantum* u cjelini, nepobitno se dolazi do zaključka da najveći broj primjera čine imenice[87] čiji su referenti pojedinačni predmeti najčešće sastavljeni od dva dijela ili je dijelova više, a

[87] Za potrebe ove rasprave zanemarujemo različite morfološke vrste kojima te imenice pripadaju.

binarnost je u prvom planu.[88] To su imenice tipa *hlače*, *gaće*, *škare*, *pluća*, *jetra*,[89] *grudi*, *sapi*, *pleća*, *leđa*, *ljestve*, *desni*, *sanjke*, *novine*, *ralje*, *diple*, *jaslice*, *tačke*, *naočale*, *vrata*, *okovi*, *lisice* (u značenju predmeta), *kastanjete*, *mladenci* itd. ili, vrlo rijetko, tri dijela kao što su recimo *vile* ili *osti*. Također, riječ je o dva ili tri sastavna, najčešće simetrična i neodvojiva dijela koji samo zajedno čine predmet cjelovitim i prepoznatljivim. Odreže li se tako jedna nogavica *hlača*, to više nisu *hlače*, *naočale* bez jednoga okvira nisu *naočale*, *pluća* bez lijevoga ili desnoga krila nisu *pluća*, *mladenci* bez mlade ili mladoženje nisu *mladenci*, *osti* bez jednoga šiljka više nisu *osti*, odnosno *trozub* itd. i upravo zato govorimo o *dva para hlača*, *tri para gaća* i sl. Dakle u vezi s raspravom o imenicama *pluralia tantum* postavljaju se dva temeljna pitanja:

(i) Što uvjetuje da su u osjetnoj većini imenicama *pluralia tantum* konkretizirani referenti sastavljeni od dva ili tri neodvojiva dijela?

(ii) Zašto među imenicama *pluralia tantum*, doduše rjeđe, ima i onih čiji se referenti sastoje od više dijelova?

Da bi se odgovorilo na prvo pitanje, od presudne je važnosti reći nešto o naravi množine, što se može sažeti u nekoliko vrlo važnih pitanja:

a) Što je to množina?

b) Je li množina uvijek množina, tj. konceptualiziramo li množinu uvijek na isti način?

c) Radi li se o istom tipu množine uz brojeve *dva*, *tri* i *četiri* s jedne strane i uz brojeve veće od *četiri* s druge strane, odnosno znače li brojevi od *pet* naviše doista množinu?

Hrvatske gramatike (npr. Barić i dr. 1995: 214, Silić – Pranjković 2005: 141) u poglavljima o brojevima ne uspostavljaju nikakvu značenjsku razliku između brojeva *dva*, *tri*, *četiri* i brojeva većih od četiri, jednostavno navodeći da se glavnim brojevima izriče količina onoga što se kazuje imenicom. Iz toga proizlazi da recimo konstrukcija *tri ptice* znači količinu od *tri ptice* isto kao što konstrukcija *pet ptica* znači količinu od *pet ptica*. Zaključak, naravno, nije potpuno pogrešan, ali je neprecizan i ne osvjetljava ni približno pravu narav kvantifikacije glavnim brojevima, jer konstrukcije s *dva*, *tri* i *četiri* jednostavno ne znače isto što i

[88] Dijelovi su kod nekih imenica jasno vidljivi, a kod nekih je motivacija slabije izražena, no ona postoji. Tako primjerice *pleća* i *leđa* tvore cjelinu, ali je riječ o dva dijela, s lijeve i desne strane kralježnice. Kod *vrata* se prisjetimo izgleda salunskih vrata, *tačke* imaju dvije ručke, *sanjke* dva dijela pomoću kojih se kreću, *novine*, kada se listaju, imaju lijevu i desnu stranu itd.

[89] Imenica *jetra*, posebno u razgovornom stilu, često, reklo bi se i češće, dolazi i u jednini ženskoga roda, što također ima vrlo jasnu iskustvenu podlogu budući da su pluća, prije svega, samim oblikom jasno prepoznatljiva kao parni organ, tj. u prvi se plan ističe njihova sastavljenost od dva simetrična dijela, dok u slučaju konceptualizacije jetre ta činjenica nikako nije u prvom planu. Nadalje, iskustvena baza konceptualizacije pluća kao parnoga organa ojačana je i činjenicom da je gotovo svaki čovjek barem jedanput vidio rendgensku sliku pluća s liječničkoga pregleda, dok je u slučaju jetre to neusporedivo rjeđe.

konstrukcije s brojevima većima od četiri. Razlika između ta dva tipa kvantifikacije ukratko bi se mogla sažeti kao razlika između količine i veličine. Naime konstrukcije s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* označavaju množinu u pravom smislu riječi, odnosno količinu pojedinačnih entiteta individualizirane referencije konkretiziranih nekom imenicom, dok konstrukcije s brojevima većima od četiri ne znače množinu pojedinačnih predmeta, već primarno označavaju veličinu skupa. To znači da *pet ptica* ne označava pet pojedinačnih referenata koji pripadaju kategoriji ptica, već prije jedan skup koji se sastoji od pet članova, odnosno jedan skup čija je veličina pet. Isto je, jasno, i sa svim drugim brojevima većima od četiri, bez obzira na veličinu, pa i npr. *deset tisuća osamsto ptica* označava samo veličinu jednoga skupa,[90] tj., parafrazirano, *deset tisuća osamsto ptica* komprimira značenje *skup od deset tisuća osamsto ptica*, što je opet komprimirano značenje parafraze *skup od deset tisuća osamsto od ptica.* Uključivanjem ablativnih parafraza jasniji postaju i strukturni aspekti tih konstrukcija, tj. jasnija postaje i motivacija genitivne dopune takvih brojeva. Riječ je o dijelnom genitivu, točnije količinskom kao jednom od njegovih podtipova, kojim se označava dio nečega, tj. dio **od** nečega, pa kao što npr. *komad kruha* znači jedan dio od ukupne količine kruha o kojoj je u određenom kontekstu riječ, tako i *pet ptica* znači jedan dio (jedan skup) **od** neke količine ptica. Još više ta dijelnost dolazi do izražaja u njima strukturno istim priložnim konstrukcijama s neodređenim kvantifikatorima, pa se npr. sintagme *malo* ili *mnogo ptica* također mogu parafrazirati kao malo ili puno **od** neke ukupne količine ptica kao referentne mase.[91] Drugim riječima, to znači da konstrukcije s brojevima većima od *četiri* zapravo ne označavaju množinu, nego prije ukupnost sličniju jednini, pri čemu je kvantifikator samo u funkciji oznake veličine te ukupnosti, tj. skupa (slika 2.4).

Takvi konceptualni odnosi imaju i ozbiljne sintaktičke implikacije, i to preko predikatne sročnosti. Subjektne imenice kvantificirane brojevima *dva*, *tri* i *četiri* ostvaruju množinsku predikatnu sročnost, a one kvantificirane brojevima iznad četiri jedninsku:

(39) Dvije/tri/četiri ptice **sjede** na grani.
(40) *Dvije/tri/četiri ptice **sjedi** na grani.
(41) Dvije/tri/četiri ptice **sjedile su** na grani.
(42) *Dvije/tri/četiri ptice **sjedilo je** na grani.
(43) Pet/šest... sto/tisuću ptica **sjedi** na grani.
(44) ??Pet/šest... sto/tisuću ptica **sjede** na grani.
(45) Pet/šest... sto/tisuću ptica **sjedilo je** na grani.
(46) *Pet/šest... sto/tisuću ptica **sjedile su** na grani.

[90] Proporcionalno veličini broja povećava se i stupanj skupnoga promatranja.

[91] O sintagmatskim odnosima u konstrukcijama s brojevima većima od *četiri* i u njima sličnim priložnim konstrukcijama bit će više riječi u 4.4.

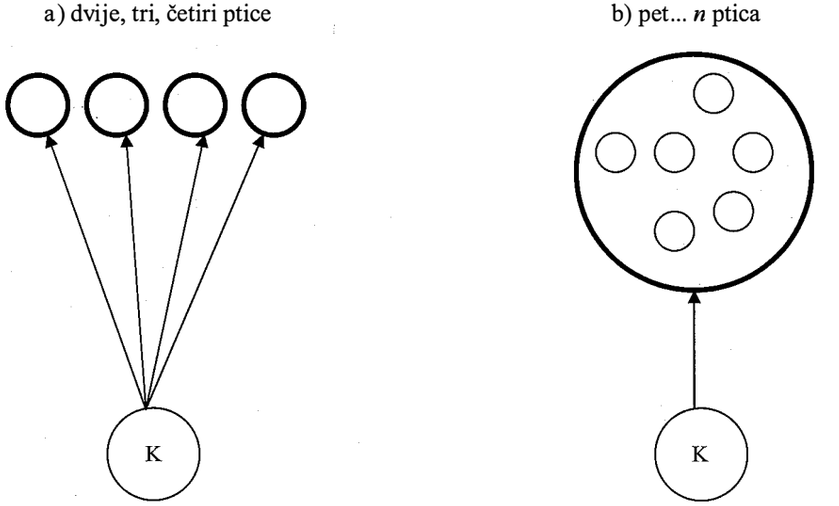

Slika 2.4

Iznimka su veći brojevi koji završavaju na *dva*, *tri* ili *četiri* (*dvadeset dva*, *četrdeset tri*, *pedeset četiri* itd.), čija je jedninska predikatna sročnost uvjetovana doprinosom značenja tih brojeva. U razgovornom se jeziku sporadično može naići i na množinsku predikatnu sročnost kod imenica kvantificiranih brojevima većima od četiri kao u (44), no ona je kudikamo rjeđa i govornici ju osjećaju kao obilježenu, a i vjerojatnija je kada je u predikatnoj funkciji glagol koji ne ulazi u opoziciju po rodu. Kada je u predikatnoj funkciji glagolski pridjev (46) koji ima obilježja roda, konstrukcije su još neprihvatljivije i još rjeđe, reklo bi se čak i neovjerene, jer veća količina imeničkih referenata, osim što smanjuje mogućnost njihove individualizirane konceptualizacije, također smanjuje i mogućnost njihova razlikovanja prema rodu te je neutralni srednji rod tada jedini izbor, kao u (45). Slična je situacija i u svim ostalim slavenskim jezicima, i ne samo u slavenskim (detaljni statistički podaci mogu se naći u Corbett 2000: 215), gdje također množinska sročnost prevladava kod imenica kvantificiranih brojevima od dva do četiri, a jedninska s većim brojevima. Iznimka su bugarski i makedonski, koji ostvaruju isključivo množinsku predikatnu sročnost, bez obzira na veličinu kvantifikatora u subjektnoj imenskoj sintagmi. Iznimno važnima čine nam se riječi G. Corbetta koje potvrđuju ovdje iznesenu tezu da kvantifikatori veći od četiri ne označavaju množinu u smislu referencije na više pojedinačnih entiteta, nego skup nediferenciranih entiteta promatranih kao cjelina, što kao posljedicu ima njihovo približavanje oblicima jednine, a što je logična posljedica obrnuto proporcionalnoga odnosa između povećavanja broja članova skupa s jedne strane i smanjivanja mogućnosti individualizacije referenata, odnosno njihova niveliranja u jednu cjelinu s druge strane.

> [...] u slavenskim jezicima situacija je sljedeća: što je u subjektnoj sintagmi veći broj, manja je vjerojatnost da će biti ostvarena množinska predikatna sročnost. **Skupine koje kvantificiramo većim brojevima jesu skupine koje su manje individualizirane te je stoga veća vjerojatnost da ćemo ih promatrati kao cjelinu. Upravo je zato i veća vjerojatnost da će one i gramatički biti konkretizirane kao imenice** (ist. B. B. i G. T. F.). Kao posljedica toga, kada postoji mogućnost izbora u sročnosti, veći će brojevi, a s obzirom na to da je veća vjerojatnost njihova poimanja kao imenica, upravljati jedninskom sročnošću. (Corbett 2000: 216–217)

Posebnu pozornost treba obratiti na istaknuti dio citata koji govori o tendenciji njihova gramatičkog kodiranja kao imenica, pa će u tom smislu biti jasnije i već navedene parafraze imenskih skupina tipa *pet ptica* kao *skupa od pet ptica*, a jasnija će biti i slika 2.4b koja aproksimativno odgovara prikazu imenica u kognitivnoj gramatici preko operacije skupnoga promatranja.[92] Time bi se mogla tumačiti i činjenica da je većina zbirnih imenica u jednini jer one u pravilu referiraju na skup s više od četiri člana – neke uvijek kao *lišće* ili *granje*, a neke u pravilu kao *janjad*, *telad*, *gospoda* itd.

Primijeni li se dosada rečeno na problematiku hrvatskih imenica *pluralia tantum*, očitim postaje i zašto većina njih označava predmete sastavljene od dva ili tri dijela, a odgovor leži u komplementarnosti gramatičkoga broja množine s entitetima čije poimanje uključuje brojeve od dva do četiri koji omogućuju individualizaciju referenata. U skladu su s rečenim i gramatičke posljedice kvantifikacije imenica *pluralia tantum*, koja se prema hrvatskim gramatikama ne može konkretizirati zbirnom brojevnom imenicom[93] ili glavnim brojem, već isključivo

[92] Da ne bude nesporazuma, ovdje se nikako ne želi reći da su ti brojevi zapravo imenice, već samo to da su nekim svojim značenjskim osobinama bliski imenicama, kao što su otvaranjem mjesta genitivnoj dopuni bliski i količinskim prilozima te priloženim imenicama u gramatikaliziranim konstrukcijama tipa ***hrpa** ljudi* (usp. ***pet** ljudi // **mnogo** ljudi / **hrpa**, **brdo** ljudi*), a nisu prilozi jer je između njih i priloga kudikamo više razlika nego sličnosti. Tako npr. glavni brojevi, za razliku od količinskih priloga, ne mogu kvantificirati tvarne imenice (usp. **šest pijeska / **mnogo**, **puno** pijeska*) ni modificirati glagol (**On **pet** radi / On **puno** radi*). O sličnostima i razlikama između glavnih brojeva iznad četiri i količinskih priloga vidi također i u Tafra (1989) te Marković (2012: 486), a kako smo već istaknuli, o toj će problematici još biti riječi i u 4.4.

[93] Za brojeve *dvoje*, *troje*, *četvero* itd. predlažemo naziv *zbirne brojevne imenice*. U literaturi se ta brojevna kategorija naziva ili zbirnim brojevima (npr. Barić i dr. 1995, Tafra 2000, Peti 2001) ili brojevnim imenicama (npr. Silić – Pranjković 2005, Marković 2012) ili pak i brojevnim imenicama i zbirnim imenicama (Babić i dr. 1991: 666–667). Terminološki je možda i najprecizniji Raguž (1997: 105) koji o njima govori kao o zbirnim imenicama koje pripadaju općenitijoj kategoriji brojevnih imenica. No on zbirnim imenicama smatra i imenice *dvojica*, *trojica*..., a razliku u odnosu na imenice *dvoje*, *troje*... vidi samo u rodu (ženski naprema srednjem), što nam je teško prihvatljivo jer zbirnost kod njih nikako nije u tolikoj mjeri izražena. Sličnost zbirnih brojevnih imenica s imenicama proizlazi iz toga što mogu biti determinirane i kvantificirane (***ono** troje djece*, ***moje** troje djece*, ***sve** troje djece*), a mogu i samostalno stajati (npr. *Upozorio sam vas na **dvoje***, *Došlo je samo **dvoje***.) Zbog toga bismo se donekle mogli složiti sa Silićem i Pranjkovićem (2005: 145) i s Markovićem (2012: 488) koji zastupaju naziv brojevne imenice umjesto zbirni broj. No s druge strane njihova imenička svojstva nisu toliko izražena kao kod prototipnijih brojevnih imenica tipa *dvojica*, *trojica*, *četvorica*, već i zato što naginju gubitku sklonidbenih oblika, posebno onda kada uz njih stoje genitivne dopune (usp. *s troje prijatelja / ??s troma prijateljima*, *o troje prijatelja / ??o troma prijateljima*). To je još izraženije kod većih brojeva kao *petero*, *šestero* itd., koje sasvim sigurno nitko ne bi sklanjao, pa se po obilježju gubitka sklonidbe oni morfološki približavaju nesklonjivim glavnim brojevima. Dakle budući da ti brojevi znače ukupnost, zbirnost, a da ujedno i posjeduju određena svojstva imenica, no ne u tolikoj mjeri kao imenice *dvojica*, *trojica* itd., mislimo da bi toj, svojevrsnoj hibridnoj, kategoriji predloženi naziv najbolje odgovarao.

brojevnim pridjevom (***dvoje** hlače*, ***petora**[94] vrata*, ***troje** naočale* itd.). Kvantifikacija zbirnom brojevnom imenicom *dvoje*, *troje* itd. svakako ne dolazi u obzir (usp. **dvoje hlača*, **troje naočala*) jer zbirna brojevna imenica neutralizira i broj i rod, a kod imenica *pluralia tantum* neutraliziran je samo broj. S druge strane, brojevni pridjev neutralizira samo broj, što ga čini kompatibilnim s imenicama *pluralia tantum*. Kada su u pitanju brojevni pridjevi tvoreni od osnova brojeva *dva*, *tri* ili *četiri*, tu dvojbe nema, pa dolazi u obzir samo ***dvoje**/**troje**/**četvore** hlače*, a nikako **dvije/tri/četiri hlače*. No kada je riječ o brojevima većima od četiri, tu norma nikako nije u skladu s uzusom jer govornici tada imenicu kvantificiraju i brojevnim pridjevom (***petore** naočale*, ***šestore** hlače*, ***sedmore** škare* itd.), ali i glavnim brojem (***pet** naočala*, ***šest** hlača*, ***sedam** škara* itd.). Dapače, rezultati ispitivanja provedeni na uzorku od pedesetak ispitanika, studenata kroatistike Filozofskoga fakulteta u Osijeku, pokazuju da je kvantifikacija imenica *pluralia tantum* u slučaju brojeva većih od četiri čak i češća glavnim brojem negoli brojevnim pridjevom, a i autori ove knjige priklanjaju se tim rezultatima. Zašto je to tako? Odgovor je opet u činjenici da glavni brojevi iznad četiri znače jedino veličinu skupa i u tom se smislu približavaju značenju jednine. Budući da imenice *pluralia tantum* označavaju cjelinu sastavljenu od nerazlučivih dijelova, uz njih je isključiva upotreba brojevnog pridjeva od brojeva *dva*, *tri* i *četiri* potpuno logična jer brojevni pridjev također znači par ili skup koji čini cjelinu te su u tom smislu modifikator i imenica komplementarni. S druge strane, upotreba glavnih brojeva *dva*, *tri* i *četiri* kao modifikatora imenica *pluralia tantum* rezultira neovjerenom konstrukcijom (*****dvije** naočale*, *****tri** škare*, *****četiri** hlače*) jer brojevi *dva*, *tri* i *četiri* znače množinsku individualnu, a ne skupnu, referenciju te su stoga svojim značenjem u koliziji s imenicom koja označava skup, odnosno cjelinu.[95] Nasuprot tomu upotrebu glavnih brojeva iznad četiri uz imenice *pluralia tantum* licencira upravo to što oni ne znače množinu u smislu množinske individualne referencije, već množinu u smislu veličine skupa te

[94] Po strani ćemo ovdje ostaviti normativno pitanje oblika *peteri/petori*, *četveri/četvori* itd. oko kojega hrvatske gramatike nisu usuglašene, pa neki gramatičari, npr. Babić i dr. (1991), preferiraju oblik *peteri*, a drugi pak oblik *petori*, npr. Silić – Pranjković (2005). Možemo samo reći da se priklanjamo obliku *petori*, *-e*, *-a* koji je osjetno češći i neutralniji.

[95] Iznimka su imenice *čarape*, *čizme*, *cipele*, *sandale* i sl. koje čine par i sastoje se od dvaju odvojenih dijelova te stoga podliježu kvantifikaciji glavnim brojevima *dva*, *tri* i *četiri* – ***dvije** čarape*, ***četiri** čizme*, ***tri** cipele*... – no u tom slučaju označavaju rasparene predmete. Tako ***dvije** čarape* znače dvije čarape iz dvaju različitih parova, a ***dvoje** čarape* dva para čarapa.

su tim svojim značenjem komplementarni s imenicom koja također označava cjelinu.

Preostaje nam još reći nešto i o imenicama *pluralia tantum* koje se sastoje od više dijelova. Takvim se imenicama obično smatraju[96] npr. *ospice*, *boginje*, *kozice* (*vodene kozice*), *mekinje*, *tortelini*, *ravioli*, *njoki*, *financije*, *orgije*, *poklade*, *terme*, *svatovi* i sl., no te imenice, iako su na prvi pogled sve *pluralia tantum*, ne predstavljaju koherentnu kategoriju jednostavno zato što neke od njih u određenim kontekstima mogu doći u jednini, a druge nikako. Imenice koje u specifičnim kontekstima mogu imati jedninske oblike jesu npr. *ospice*, *kozice*, *ravioli*, *tortelini* i *njoki*, kao u sljedećim primjerima:

(47) Molim te pojedi još i tu jednu **tortelinu/njoku/raviolu**! Zar baš uvijek moraš nešto ostaviti u tanjuru?! (kontekst rasprave majke i djeteta)

(48) Danas mu je puno bolje. Još se tu i tamo vidi pokoja **ospica/kozica**, no vjerujem da će sutra i one nestati.

S druge strane, nema konteksta gdje bi imenice tipa *terme*, *mekinje*, *financije*, *orgije* ili *poklade*, imale jedninske oblike **terma*, **mekinja*, **financija*, **orgija*, **poklada*.[97] One su stoga prototipne imenice *pluralia tantum*, a nepostojanje jedninskih oblika, u odnosu na spomenute imenice koje ih imaju, funkcionalne je naravi jer je, isto kao i kod imenica koje se sastoje od dva ili tri dijela, riječ o tome da dijelovi izvan konteksta cjeline nemaju nikakvu funkciju. Kao što jedna nogavica ne čini hlače, jedna nožica škare itd., tako i kod imenica koje se sastoje od više dijelova pojedini dijelovi ne mogu, dolazeći samostalno, zadržati značenje cjeline. Drugim riječima, primjerice *terme*, među ostalim, u svom značenju sadrže postojanje više bazena na jednom manjem prostoru te jedan bazen ne može zadržati aktivaciju domene termi pa, posljedično, u jeziku ne postoji jednina **terma*. Samljevenih ljusaka zrnja žita ima na tisuće i ne može se izdvojiti jedna, pa ni u jeziku ne možemo govoriti o **mekinji*, već samo o *mekinjama*. *Orgije* znače isključivo raskalašenu seksualnu zabavu u kojoj sudjeluje više parova te seksualni čin između jednoga muškarca i jedne žene nije **orgija*. *Financije* aktiviraju domenu različitih novčanih poslova i transakcija te stoga ne postoji **financija* i, konačno, *poklade*, a i već spomenuti *svatovi*, svoje značenje ostvaruju preko pozadinskoga znanja o slavljima i proslavama koje nužno uključuje sudjelovanje većega broja ljudi, što u jeziku rezultira nepostojanjem jedninskoga oblika **poklada*. Zbog toga ćemo imenice kao što su *boginje*, *ospice*, *kozice*, *ravioli*, *tortelini* ili *njoki*, odnosno sve one kod kojih dijelovi nisu neraskidivo povezani, kod kojih u određenim kontekstima postoji mogućnost njihova samostalnoga funkcioniranja bez promjene temeljnoga značenja množinskoga oblika, smatrati svojevrsnom prijelaznom kategorijom između zbirnih imenica kojima su bliske zbog mogućnosti uspostave jednine te skupnoga promatranja većega broja entiteta (usp. *janje/janjad* // *njoka/njoki*) i imenica *pluralia tantum* s kojima dijele množinske oblike u najvećem broju uporabnih konteksta.

[96] Prilično temeljit popis takvih imenica daje Marković (2012: 273, 280–282).

[97] U kontekstu tih imenica zanimljiva je imenica *svatovi* koja je također bliža ovom tipu nego imenicama koje mogu imati jedninske oblike. Naime imenica *svatovi* formalno ima jedninu *svat*, no u suvremenom se jeziku značenjska veza između njih polako gubi jer se upotrebom jedne ili druge aktiviraju različite kognitivne domene. Imenica *svatovi* aktivira isključivo domenu svadbenoga slavlja, dok se imenica *svat* danas uglavnom upotrebljava u drugim značenjima, npr. kada se za nekoga kaže da je *čudan svat* u značenju osobe nekonvencionalnih i neobičnih osobina, a tek se sekundarno ona može povezivati sa *svatovima* i domenom slavlja (o primarnim domenama vidi više u Langacker 1987a: 165, a o primarnim i sekundarnim u Taylor 1995: 85–86).

Pristupimo li jedninskim i množinskim oblicima imenica u hrvatskom jeziku kao kontinuumu na čijem se početku nalazi prototipna jednina, a na kraju prototipna množina, kao što to čine Radden – Dirven (2007: 78) u engleskom jeziku, zbirne imenice i imenice *pluralia tantum* nalaze se u sredini kontinuuma: zbirne bliže jednini, a *pluralia tantum* bliže množini. U kategoriji zbirnih imenica bliže jednini nalaze se one koje uvijek ili najčešće ostvaruju jedninsku predikatnu sročnost, odnosno one kod kojih je glagol također u jednini, npr. *lišće*, *granje*, *janjad*, *telad* itd., a nešto su udaljenije od prototipne jednine one zbirne imenice koje uvijek ili uglavnom ostvaruju množinsku predikatnu sročnost, tj. one kod kojih je glagol u množini, npr. *djeca*, *gospoda*, *braća* itd. Prijelaz prema prototipnim množinskim oblicima predstavljaju imenice *pluralia tantum* koje također čine dva tipa imenica. Bliže lijevoj strani kontinuuma nalaze se imenice tipa *ospice*, *ravioli*, *njoki* itd., za koje smo rekli da predstavljaju svojevrsnu prijelaznu kategoriju od zbirnih imenica prema imenicama *pluralia tantum*, a desnom kraju kontinuuma bliže su pak one koje dolaze isključivo u množini tipa *hlače*, *škare* ili *naočale*. Debljina većih krugova na slici 2.5, na kojoj I stoji za imenicu, a G za glagol, označava veći, odnosno manji stupanj skupnoga promatranja imeničkoga referenta, što se u gramatici očituje jedninskim ili množinskim oblicima imenice.

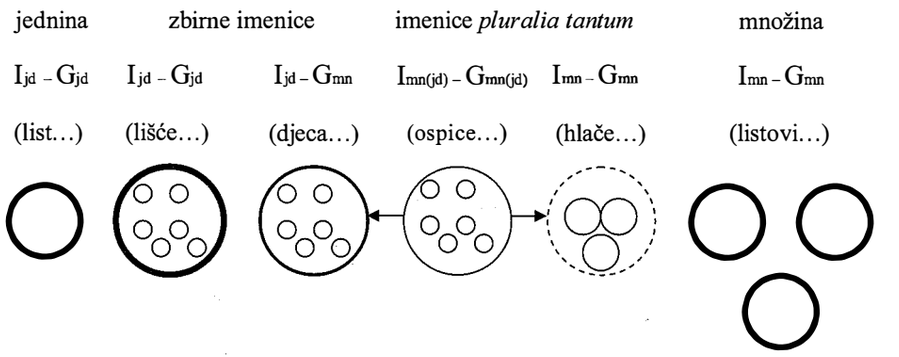

Slika 2.5

Kada je hrvatski jezik u pitanju, nominalnim predikacijama još pripadaju lične zamjenice, povratna zamjenica, pokazne zamjenice, neke upitne zamjenice (*tko*, *što* i *koji* u nekim značenjima, npr. *Koji su došli?*, *Tko je sve došao?*), neke neodređene zamjenice (npr. *netko*, *nešto*, *nitko*, *ništa*), glavni brojevi u nominalnoj funkciji (npr. *Jedan je došao*), brojevne imenice i zbirne brojevne imenice. Neke nominalne predikacije dijele određena obilježja i s relacijskim predikacijama, no o tome će biti više riječi u 2.3.1.

2.2 Relacijske predikacije

U dvama potpoglavljima koja slijede objasnit ćemo drugi dio temeljne podjele vrsta riječi u kognitivnoj gramatici koji se, nasuprot nominalnim profilima, odnosi na relacijske predikacije, a koje se u toj konceptualnosemantički utemeljenoj tipologiji značenja nadalje dijele na dvije podskupine – nevremenske relacijske predikacije i vremenske relacijske predikacije.

2.2.1 Nevremenske relacijske predikacije

Za razliku od nominalnih predikacija relacijske predikacije odlikuju se, kako im i sam naziv kaže, profiliranjem veze između dvije supstrukture scenarija – trajektora i orijentira kao referencijske točke prema kojoj se trajektor vrednuje[98] te se stoga njihov semantički pol definira kao [ODNOS] (vidi 1.5). Nevremenskim relacijama pripadaju prijedlozi, pridjevi i prilozi te, rubno, i veznici budući da je njihova funkcija u prvom redu sintaktičke naravi (slika 2.6).

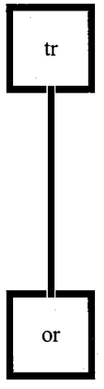

Slika 2.6

[98] Kao što je u kontekstu opisa modela bilijarske kugle već istaknuto (vidi 2.1), u scenarijima s relacijskim predikacijama, uz samu vezu između entiteta, moraju istovremeno biti profilirani, konceptualno istaknuti, i entiteti jer konceptualizacija veze nije moguća bez paralelne konceptualizacije onoga što se povezuje.

Kao i nominalne predikacije, i nevremenske relacije isključuju kategoriju vremena u smislu sekvencijske aktivacije događajnih etapa kroz neki vremenski period budući da se odnos označen nevremenskom relacijom ne mijenja kroz vrijeme. To se dobro vidi usporedbom primjera (49) i (50) s prijedlogom *nakon*:

(49) Kava **nakon** sastanka.

(50) Ići ćemo na kavu **nakon** sastanka.

iako u odnosu prema vremenskoj domeni, odnosno iako vrijeme ima ulogu konceptualne baze, u (49) nije profilirana sekvencijska protežnost događaja u vremenu, kroz određeni vremenski period, dok u (50), zbog procesualnosti inherentne glagolu, jest. Drugim riječima, primjer (49) označava isključivo statičnu relaciju između kave kao trajektora i sastanka kao orijentira u određenom vremenskom trenutku, a primjer (50) sekvencijsku protežnost jednoga događaja smještenoga u budućnost. Kod prijedložnih nevremenskih relacija, a za razliku od pridjevnih i priložnih, i trajektor i orijentir uvijek su leksički ostvareni.

Odnos trajektora i orijentira kod pridjevnih nevremenskih relacija objasnit ćemo na primjeru imenske skupine ***visok čovjek***. Na slici 2.7 prikazana je relacija između trajektora (čovjek) i orijentira kao okomite veličine iznad norme (n) na visinskoj ljestvici, koja predstavlja nekakvu normalnu, uobičajenu, odnosno prototipnu srednju visinu čovjeka. Orijentir je dakle kod pridjevnih relacija sadržan u značenju pridjeva, no ne predstavlja ga sam pridjev kao leksička jedinica. On je, kao i trajektor, zapravo nominalni profil (u ovom slučaju *visina*) impliciran značenjem pridjeva.

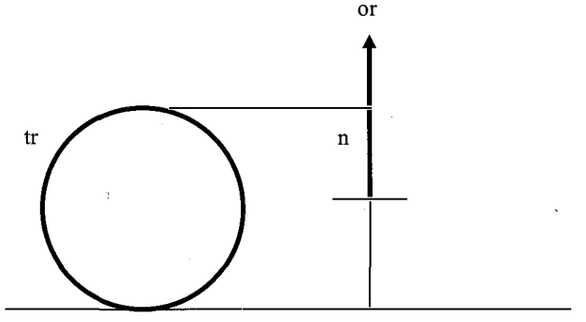

Slika 2.7

Budući da su prilozi iznimno kompleksna vrsta riječi jer su izrazito polifunkcionalni te dijele osobine većine, ako ne i svih, drugih vrsta riječi (usp. Pranjković 1993: 27–32), ovdje nikako nema prostora da se priložna problematika u potpunosti osvijetli. Stoga ćemo se osvrnuti samo na prototipne priloge adverbijalne funkcije te na tzv. "pridjevne priloge", odnosno priloge koji služe

kao odredba pridjeva ili drugih priloga, a o značenju količinskih priloga i njihovoj sintaktičkoj ulozi bit će više riječi u 4.4. I kod priložnih relacija orijentir je također sadržan u samom značenju priloga, no za razliku od pridjeva trajektor nije nominalan, već je relacijske naravi, a riječ je o procesu kao relaciji imanentnoj glagolima.

Ako je recimo riječ o prilogu načina (npr. ***brzo*** *piše*, ***razumljivo*** *govori*, ***sporo*** *hoda* itd.), trajektor će biti proces modificiran prilogom, a orijentir, slično kao i kod pridjeva, opet određeno područje iznad ili ispod normativne granice na ljestvici (slika 2.8). Ako je pak riječ o prilogu mjesta ili vremena (npr. ***Tamo*** *ćemo se naći*, ***Sutra*** *dolazim u Zagreb* itd.), u funkciji orijentira bit će određena točka u prostornoj domeni ili na vremenskoj ljestvici.

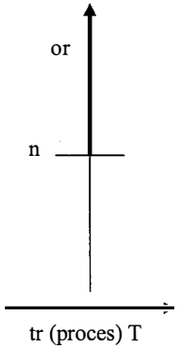

Slika 2.8

Odnos trajektora i orijentira sličan je i kod priloga tipa *vrlo*, *jako*, *veoma*, *poprilično*, *jako* itd., koji funkcioniraju kao priložne gradacijske čestice.[99] Kod takvih priložnih izraza (npr. ***vrlo*** *lijep dečko*, ***jako*** *dobra pjesma*, ***poprilično*** *visoko drvo*) u funkciji relacijskoga trajektora nalazi se cijela pridjevna nevremenska relacijska predikacija koja se također sastoji od specifičnoga odnosa trajektora i orijentira, a orijentir je kao i kod adverbijalnih priloga neko područje sadržano u značenju modificiranoga pridjeva, područje ispod ili, kao u navedenim primjerima, iznad normativne granice (slika 2.9).

Osim prijedloga, pridjeva i priloga u nevremenske relacijske predikacije ubrajaju se još i brojevi u modifikatorskoj funkciji, brojevni pridjevi, posvojne zamjenice, povratno-posvojna zamjenica, odnosne zamjenice, neke neodređene zamjenice (npr. *nečiji*, *nekakav*, *svačiji*), neke upitne zamjenice (*čiji*, *kakav*, *kolik*(*i*)), zamjenički pridjevi i prilozi, glagolski pridjev trpni te neka značenja infinitiva. Kao i kod nominalnih predikacija i neke kategorije koje se ubrajaju u

[99] Vidi o tome više u Silić – Pranjković (2005: 255).

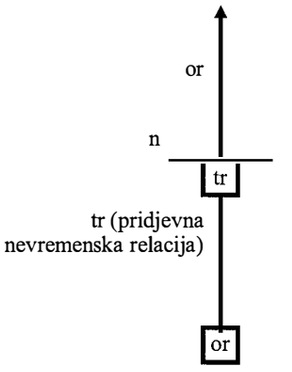

Slika 2.9

nevremenske relacije imaju određene specifičnosti o kojima će također biti riječi u poglavlju 2.3.

2.2.2 Procesi

Semantički pol glagola kao simboličke jedinice u kognitivnoj gramatici definira se kao [PROCES]. To znači da glagoli imaju pozitivan vremenski profil, a konceptualizacija procesa odvija se pomoću kognitivne operacije sekvencijskoga promatranja. Za razliku od skupnoga promatranja svojstvenoga nominalnim predikacijama, a obilježenoga simultanom aktivacijom veza među entitetima u vidu svojevrsnoga *geštalta*, kod sekvencijskoga promatranja određenoga scenarija riječ je o sukcesivnom konceptualnom kretanju kroz pojedinačne razvojne faze događaja kojima odgovara po jedna točka na vremenskoj osi. To je shematski prikazano na slici 2.10, gdje je pozitivan vremenski profil, ključan za glagole, označen debljom strelicom.

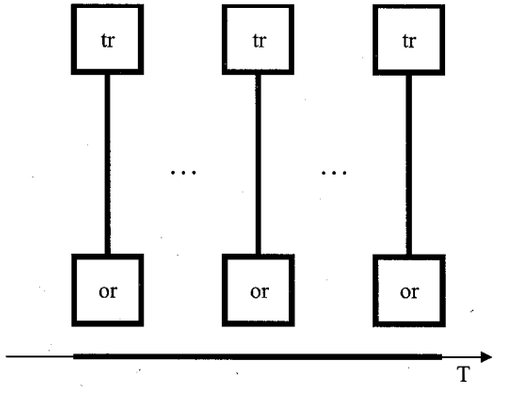

Slika 2.10

Točnije rečeno, sekvencijsko promatranje svojstveno glagolima može se objasniti odnosom konceptualizatora, poimanoga vremena događajne strukture i stvarnoga, izvanjezičnoga, vremena u kojem se konceptualizacija odvija, što se prema Langackeru (1987a: 250) može prikazati formulom

$$\begin{bmatrix} R_0/t_0 \\ K \end{bmatrix} > T_0 \quad \begin{bmatrix} R_1/t_1 \\ K \end{bmatrix} > T_1 \quad \begin{bmatrix} R_2/t_2 \\ K \end{bmatrix} T_2 \quad > \ldots > \quad \begin{bmatrix} R_n/t_n \\ K \end{bmatrix} T_n$$

gdje *K* stoji za konceptualizatora, *R* za relaciju, *t* za poimano vrijeme, a *T* za stvarno ili procesualno vrijeme. Sekvencijsko promatranje odvija se tako da se konceptualizator postupno, sekvencijski, "kreće" od jedne relacijske etape ostvarene u jednom trenutku poimanoga vremena prema drugim etapama, pri čemu se konceptualizacija svake etape, a riječ je, naravno, o milisekundama, odvija u određenom trenutku stvarnoga vremena. Na slici 2.11 ti su odnosi prikazani na primjeru rečenice *Ivan izlazi iz kuće*, pri čemu se svaka etapa relacijske predikacije sastoji od odnosa između trajektora (*Ivan*) i orijentira (*kuća*). Isprekidane linije označavaju projekciju svake pojedine etape u vremenskoj domeni, a zajedno čine vremenski profil procesa.

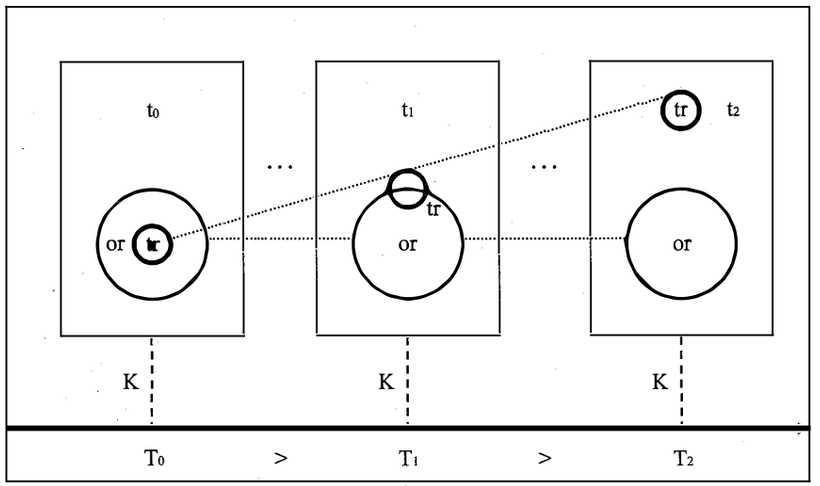

Slika 2.11

Pored glagola relacijskim predikacijama s procesom kao semantičkim polom u hrvatskome pripadaju još glagolski prilozi i glagolski pridjev radni onda kada nije u službi pravoga pridjeva.

2.3 Granične (hibridne) kategorije

U prethodnom smo poglavlju prikazali i objasnili temeljnu podjelu vrsta riječi u kognitivnoj gramatici, a sada ćemo se osvrnuti na neke hibridne kategorije unutar svake od navedenih skupina, kategorije koje dijele određena obilježja i s drugim vrstama riječi, odnosno, bolje rečeno, čije objašnjenje zahtijeva pozivanje na neke kategorijalne odrednice drugih vrsta riječi.

2.3.1 Nominalne hibridne kategorije

U kategoriji nominalnih predikacija u tom su smislu zanimljive tzv. **relacijske imenice**, dakle nominalni profili čija konceptualizacija nije moguća bez uključivanja ili nekog drugog nominalnog profila ili procesa s kojim su relacijski povezani. Takve se imenice mogu podijeliti u tri kategorije:

a) *imenice u relaciji s nekom drugom imenicom*

b) *imenice kojima proces služi kao konceptualna baza – nominalizacije* i

c) *dvostruko relacijske imenice.*

2.3.1.1 Imenice u relaciji s nekom drugom imenicom

Prvu kategoriju predstavljaju imenice tipa *sestra*, *brat*, *ujak*, *stric*, *otac*, *majka*, *prijatelj*, *suradnik* itd. koje obavezno zahtijevaju ne samo konceptualnu referenciju prema nekom drugom entitetu s kojim stoje u fokusiranoj, primarnoj *od*-relaciji porijekla (usp. *otac od nekoga/nečiji otac*, *brat od nekoga/nečiji brat*) nego najčešće i aktivaciju širega pozadinskog znanja koje se aktivira uspostavom tog primarnog odnosa kao svojevrsna sekundarna relacija.[100] U slučaju imenica koje označavaju rodbinske veze, a one su među najčešćima u ovoj kategoriji, pozadinsko znanje, primjerice, uključuje čitav splet rodbinskih odnosa, životnoga ciklusa, obitelji i sl. S druge pak strane, imenice *prijatelj* ili *suradnik* sekundarno aktiviraju pozadinske relacije spleta međuljudskih ili poslovnih odnosa. Zbog svoje relacijske naravi takve imenice uglavnom zahtijevaju i sintaktičku konkretizaciju te veze, najčešće modifikacijom posvojnim zamjenicama ili posvojnim dativom:

(51) **Njegov** otac umro je dok je bio vrlo mlad / Otac **mu** je umro dok je bio vrlo mlad.

(52) **Njezini** roditelji vrlo su strogi / Roditelji su **joj** vrlo strogi.

a i kada odnos nije ekspliciran nekim sintaktičkim sredstvom, on se u komunikacijskom kontekstu podrazumijeva, čak i onda kada se te relacijske imenice upotrebljavaju u generičkom značenju. Tako se i u kontekstima tipa *Bez obzira na sve **brat** je uvijek **brat*** ili *Pravi se **prijatelji** poznaju tek u nevolji* relacijske

[100] O tome opširnije vidi u Langacker (1987a: 185).

imenice ovoga tipa uvijek mogu parafrazirati i konkretizirajući entitet s kojim su povezane. Npr. ako nekomu kažemo rečenicu *Pravi se **prijatelji** poznaju tek u nevolji*, ona je upućena sugovorniku i odnosi se u prvom redu na njegove *prijatelje* te se interpretira parafrazom *Tko su **ti** pravi prijatelji, vidjet ćeš tek kada budeš u nekoj kriznoj situaciji.*

2.3.1.2 Imenice kojima proces služi kao konceptualna baza – nominalizacije

Drugu kategoriju relacijskih imenica čine odglagolne imenice kojima je zajedničko obilježje da im proces služi kao konceptualna baza za skupno promatranje. Drugim riječima, sve takve imenice označavaju ujedno i nekakav proces kao semantički pol značenja glagola, no taj proces, za razliku od glagola, nije profiliran, odnosno kod njih proces funkcionira kao nezaobilazan "oslonac" poimanju profiliranoga sudionika toga procesa (Langacker 1991: 23–24). Prvu podskupinu odglagolnih imenica u jednoj potkategoriji tvore **agentivne odglagolne imenice** kao što su *trkač*, *skakač*, *skijaš*, *kovač* i sl., koje profiliraju trajektor (subjekt) glagola, a drugoj podskupini pripadaju **trpne imenice** tipa *zaposlenik*, *kažnjenik*, *osuđenik* koje profiliraju orijentir (objekt) glagola. Objasnit ćemo to na primjeru agentivne odglagolne imenice *trkač*. Konstrukcija te odglagolne imenice objašnjava se kao složena struktura koja nastaje udruživanjem glagolskog korijena (V) *trk-* čiji je doprinos profilirana procesualna relacija dvaju nominalnih sudionika (trajektora i orijentira) poimana u vremenu i nominalnoga sufiksa (NS) *-ač(Ø)* čija je baza shematičan proces, a profil je trajektor toga procesa. Na slici 2.12 točkaste linije označavaju podudaranje (korespondenciju) između procesa profiliranoga glagolskom osnovom i shematičnoga procesa u bazi nominalnoga sufiksa, a podebljani kvadrat nominalnoga sufiksa ukazuje na činjenicu da upravo on ima ulogu *odrednika profila*[101] (eng. *profile determinant*) u složenoj strukturi, tj. konstrukciji odglagolne imenice nastale kombinacijom glagolske osnove i sufiksa, što se u složenoj strukturi odglagolne imenice (OI) očituje nasljeđivanjem profilacije trajektora, odnosno subjekta glagola *trčati*. Konceptualna struktura odglagolnih imenica tipa *kažnjenik* razlikuje se jedino po tome što je profiliran orijentir shematičnoga procesa u bazi nominalnoga sufiksa jer one profiliraju objekt glagola.

Druga veća skupina relacijskih imenica s procesom kao bazom također se tvorbeno može podijeliti u dvije podskupine. Prvu podskupinu čine imenice koje se najčešće tvore sufiksima *-(a)c(Ø)*, *-aj(Ø)*, *-jaj(Ø)*, *-(a)k(Ø)*, *-a*, *-b(a)* i *-acij(a)* tipa *udarac*, *pobačaj*, *popravak*, *opomena*, *obmana*, *rasprava*, *istraga*, *cika*, *dreka*, *vika*, *obrad(b)a*, *vršidba*, *vibracija*, *modernizacija* i sl. Zbog svoje neomeđenosti u vremenu, odnosno ograničenoga trajanja te imenice predstavljaju **epizodične situacije** te ih se može nazvati **epizodičnim odglagolnim imenicama**. Drugu podskupinu predstavljaju imenice koje najčešće završavaju na *-anj(e)* i

[101] O odredniku profila (glavi) i drugim sintagmatskim (strukturnim) sastavnicama imenske sintagme bit će više riječi u 4.2.

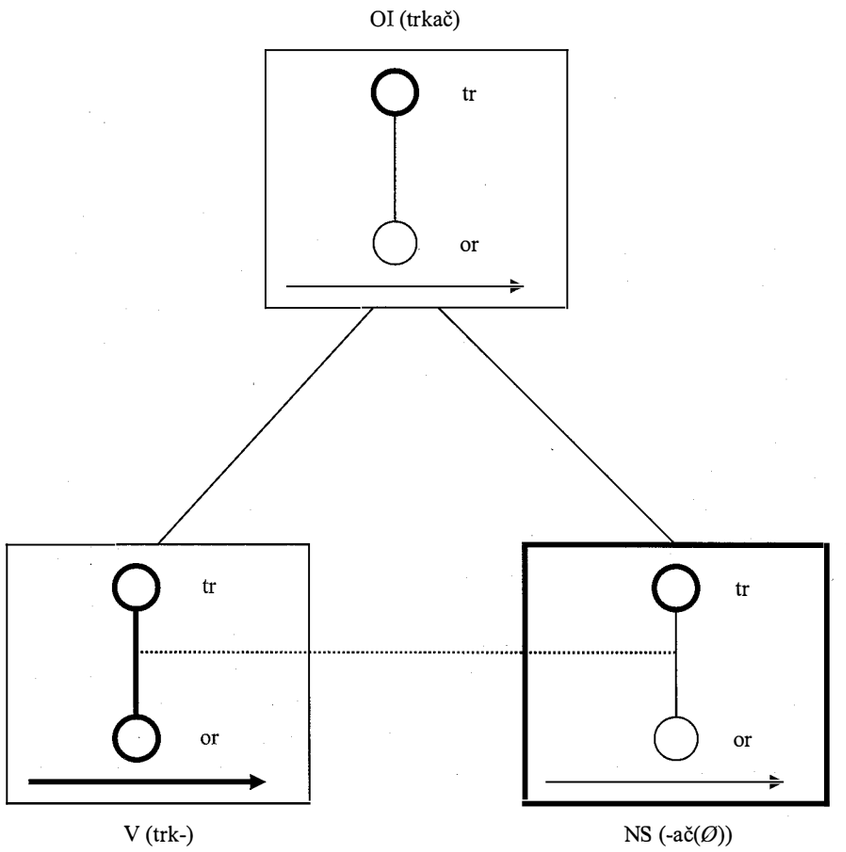

Slika 2.12

-jenj(e)[102] kao što su *udaranje*, *popravljanje*, *opominjanje*, *obmanjivanje*, *vibriranje*, *moderniziranje*, *bilježenje*, *mrštenje*, *kipljenje*, *čišćenje*, *znanje*, *vikanje*, *vršenje*, *cičanje*, *drečanje* itd., koje zbog svoje protežnosti u vremenu označavaju **trajne situacije** konkretizirane **trajnim odglagolnim imenicama**. Naziv *epizodične* i *trajne situacije* upotrebljavaju Radden – Dirven (2007: 78–86) u svojoj analizi apstraktnih imenica. Nadalje, svaku od te dvije veće skupine oni dijele na događaje i stanja, čime se dobiva četveročlana podjela na *epizodične događaje* i *epizodična stanja* te na *trajne događaje* i *trajna stanja*. Parnjak epizodičnim događajima i epizodičnim stanjima u kategoriji konkretnih imenica jesu brojive imenice, dok trajni događaji i trajna stanja odgovaraju nebrojivim, odnosno tvarnim imenicama te im se stoga može pristupiti preko četiriju metafora:

[102] Kada razlikovanje sufikasa *-anj(e)*, *-jenj(e)* i *-nj(e)* nije bitno za raspravu, u nastavku će zbog metodološke jednostavnosti ti sufiksi biti objedinjeni sufiksom *-nj(e)*.

a) EPIZODIČNI DOGAĐAJI SU FIZIČKI PREDMETI

b) EPIZODIČNA STANJA SU FIZIČKI PREDMETI

c) TRAJNI DOGAĐAJI SU TVARI

d) TRAJNA STANJA SU TVARI

Kao što se i u kategoriji konkretnih imenica ne može povući oštra granica između brojivih i nebrojivih imenica, pa se brojive vrlo često upotrebljavaju kao nebrojive i obratno, odnosno riječ je prije o kontinuumu između predmeta i tvari negoli o strogoj kategorijalnoj polarizaciji, i ova četiri tipa apstraktnih imenica zapravo predstavljaju kontinuum prema stupnju opredmećivanja od epizodičnih događaja, koji su najsličniji prototipnim predmetima u kategoriji brojivih imenica, pa do trajnih stanja koja predstavljaju drugi pol, tj. odgovaraju prototipnim nebrojivim, odnosno tvarnim imenicama. *Epizodične događaje* predstavljaju imenice tipa *let*, *popravak*, *protest*, *napad* i sl., koje ispunjavaju sve kriterije tipičnih brojivih imenica, tj. omeđene su u vremenu[103] isto kao i konkretne brojive u prostoru, nehomogene su i posljedično podliježu umnožavanju (***dva** popravka*, ***tri** napada* itd.). Nasuprot njima *trajna stanja* predstavljaju apstraktne imenice kao što su *sreća*, *mudrost*, *ljepota*, *ružnoća*, *niskost*, *znanje*, *jasnoća* itd., koje predstavljaju trajna svojstva te zbog toga dobar dio njih nije tvorbeno povezan s glagolom, nego s pridjevom, a i kod onih koje jesu opredmećeni procesi ta veza nije konceptualno toliko istaknuta. U sredini kontinuuma nalaze se s jedne strane, u kategoriji komplementarnoj brojivim konkretnim imenicama, *epizodična stanja* koja su prolazna, tj. kraćega trajanja, a predstavljaju ih recimo imenice *bol*, *sumnja* itd. u kontekstima tipa *Imam jake **bolove** u leđima*, *Imamo neke **sumnje** u vezi s tim*, a s druge strane, u kategoriji komplementarnoj tvarnim imenicama, nalaze se *trajni događaji* obilježeni duljim trajanjem, koje predstavljaju imenice tipa *popravljanje*, *napadanje*, *letenje* itd. Epizodična stanja predstavljaju prijelaz od brojivih prema nebrojivim apstraktnim imenicama jer za razliku od trajnih događaja i trajnih stanja potpuno neutralno dolaze u množinskim oblicima, ali istovremeno ne podliježu kvantifikaciji brojevima (usp. *Imam jake **bolove** u leđima* / **Imam **dva jaka bola** u leđima*; *Imam neke **sumnje** u vezi s tim* / **Imam **tri sumnje** u vezi s tim*), što znači da imenice koje predstavljaju epizodična stanja otprilike u istoj mjeri metaforički imaju i obilježja predmetnosti koja im omogućuje njihova privremenost, odnosno epizodičnost i obilježja tvarnosti koja ostvaruju time što označavaju stanja, a ne događaje. Naime stanjima je kao i tvarima imanentno značenje neomeđenosti te ona ne mogu biti izravno kvantificirana. Stoga se jedino može reći *Imam jake bolove na **dva mjesta** u leđima* ili *Imam neke sumnje u vezi s tim, u prvom redu oko **tri pitanja***, tj. mogu se kvantificirati samo domene njihova ostvarivanja, ali ne i ona sama jer su obilježena protežnošću nejasnih i nedefiniranih granica. Slično kao i kod konkretnih imenica, upotreba neke apstraktne imenice u brojivom ili nebrojivom značenju u prvom redu ovisi o uporabnom kontekstu koji je i razlog što govorimo o kontinuumu koji možemo prikazati na sljedeći način:

[[PREDMETI (**epizodični događaji** > epizodična stanja)] > [TVARI > (trajni događaji > **trajna stanja**)]]

Razlika između epizodičnih i trajnih odglagolnih imenica u hrvatskom jeziku posebno dolazi do izražaja u suprotstavljanju epizodičnih i trajnih događaja, kao što su *udarac*/*udaranje*, *opomena*/*opominjanje*, *vibracija*/*vibriranje*, *popravak*/*popravljanje*, *obmana*/*obmanjivanje* itd. Iako proces služi kao konceptualna baza i jednima i drugima, one se podosta razlikuju po stupnju glagolske naravi, točnije, razlikuju se po stupnju ostvarivanja procesualnosti, odnosno, kako je već rečeno, po protežnosti u vremenu. Dakle ponovimo: kriteriji prema kojima se razlikuju konkretne brojive i tvarne imenice, u prvom redu omeđenost, homogenost i umnožavanje, primjenjivi su i na ta dva tipa odglagolnih imenica te se može reći da epizodične imenice tipa *udarac*, *popravak* ili *obmana* odgovaraju konkretnim brojivim imenicama jer su omeđene, nehomogene i podliježu umnožavanju, dok njihovi trajni parnjaci *udaranje*, *popravljanje* i *obmanjivanje* odgovaraju tvarnim imenicama zbog svoje neomeđenosti, homogenosti i nemogućnosti umnožavanja. Kod konkretnih brojivih imenica, prisjetimo se, domena za definiranje omeđenosti bio je prostor, a kod "brojivih" odglagolnih to je vrijeme jer one označavaju skupno promatranu radnju u jednom kraćem vremenskom intervalu. Nasuprot njima kod njihovih odglagolnih parnjaka na *-nj(e)* sekvencijalnost imanentna glagolima dolazi puno više do izražaja rezultirajući njihovom protežnošću, tj. neomeđenošću u vremenu. Njihove konceptualnoznačenjske karakteristike izraženije omeđenosti ili neomeđenosti očituju se i na gramatičkoj razini. Kao dobar sintaktički test u prilog tomu može poslužiti jedan tip raščlanjenoga (dekomponiranoga) predikata[104] u kojemu se samoznačni glagol raščlanjuje na perifrazni glagol i obaveznu imeničku dopunu (npr. *popraviti* / *izvršiti popravak*, *udariti* / *zadati udarac*), pri čemu su "brojive" epizodične odglagolne imenice kao dijelovi takvih predikata, bez iznimke, kudikamo češće od trajnih imenica na *-nj(e)*, a čija upotreba uglavnom rezultira ili potpuno neovjerenim ili, vrlo rijetko, konstrukcijama na granici prihvatljivosti:

popraviti=izvršiti **popravak**	udariti=zadati **udarac**
???izvršiti **popravljanje**	*zadati **udaranje**
predložiti=dati **prijedlog**	nagraditi=uručiti **nagradu**
*dati **predlaganje**	*uručiti **nagrađivanje**

[103] Omeđenost u vremenu odnosi se kod tih imenica na protežnost opredmećenoga događaja u kraćem vremenskom intervalu.

[104] O vrstama dekomponiranoga predikata vidi više u Radovanović (1990: 53–77), a detaljan popis perifraznih glagola daju Silić – Pranjković (2005: 188–189).

Nespojivost odglagolnih imenica *popravljanje*, *udaranje*, *predlaganje* i *nagrađivanje* s glagolima *izvršiti*, *zadati*, *dati*, *uručiti* i *dobiti* proizlazi iz toga što su imenicama označeni trajni događaji u koliziji s glagolima koji pripadaju izrazima *postignuća*[105] i obilježeni su završenošću i trenutnošću. Promjenom glagolskoga vida kod nekih perifraznih glagola kao mogućnost obavezne imeničke dopune otvara se i uvrštavanje imenica koje označavaju trajne događaje iako su i tada epizodične imenice neutralan izbor, npr. *popravljati=vršiti* ***popravak*** / *?vršiti* ***popravljanje***. Veća prihvatljivost trajne odglagolne imenice uz nesvršeni perifrazni glagol rezultat je promjene glagolskoga izraza iz *postignuća* u *radnju* koja je obilježena nezavršenošću, odnosno trajnošću, čime postaje značenjski komplementarna s trajnom odglagolnom imenicom. No ni promjena vida i glagolskoga izraza često nije jamstvo mogućnosti uvrštavanja trajnih odglagolnih imenica, kao što je primjerice slučaj s glagolima u gornjim primjerima koji ni kao *radnje* u nesvršenom obliku nisu spojivi s trajnim odglagolnim imenicama, usp. *udarati=zadavati* ***udarce*** / **zadavati* ***udaranja***, *predlagati=davati* ***prijedloge*** / **davati* ***predlaganja***, *nagrađivati=uručivati* ***nagrade*** / *uručivati* ***nagrađivanja***, budući da je i unatoč značenju trajnoga ponavljanja određene radnje riječ o opetovanom ponavljanju većega broja kraćih, trenutnih i završenih radnji komplementarnih jedino sa značenjem vremenske omeđenosti epizodičnih imenica.

Nasuprot vremenski neomeđenim trajnim imenicama na *-nj(e)*, vremenska omeđenost "brojivih" epizodičnih odglagolnih imenica kao posljedicu ima i mogućnost umnožavanja, pa je potpuno neutralno npr.:

(53) **Dvije-tri** kraće **šetnje** dnevno svakomu dobro dođu.

ali je vrlo obilježeno:

(54) ???**Dva-tri** kraća **šetanja** dnevno svakomu dobro dođu.

ili:

(55) Jučer je u njihovoj radionici obavljeno **dvadeset** različitih **popravaka** obuće.

(56) ???Jučer je u njihovoj radionici obavljeno **dvadeset** različitih **popravljanja** obuće.

[105] Glagoli *postignuća* (engl. *achievements*) predstavljaju jedan od četiriju Vendlerovih (1957) glagolskih izraza u kojima se pojedini glagoli mogu pojaviti. Ostala tri su izrazi stanja (engl. *states*), radnje (engl. *activities*) i umijeća (engl. *accomplishments*). Inače, a zbog vrlo čestoga nepreciznog ili pogrešnog tumačenja Vendlerove podjele, nije naodmet istaknuti da prijevod *glagolski izrazi* odgovara izvornoj Vendlerovoj (1957) terminologiji (*activity*, *state*, *achievement* i *accomplishment* ***terms***) i odnosi se na klasifikaciju glagola ovisno o izrazu, tj. sintaktičkom kontekstu u kojemu se pojavljuje, pa jedan te isti glagol može u različitim izrazima biti različito klasificiran. Vidi o tome i u Žic Fuchs (2009: 68). U hrvatskom jeziku, a i inače u jezicima koji imaju razgranatu prefiksalnu tvorbu, to nije toliko često, no u engleskom i njemu sličnim jezicima ta je klasifikacija od presudne važnosti.

S druge strane, uz odglagolne imenice na *-nj(e)* mogu stajati kvantifikatori svojstveni gradivnim imenicama kao što su recimo *puno* ili *malo*, koji također potvrđuju njihovu homogenost i nemogućnost umnožavanja:

(57) Na tom igralištu bilo je jako **puno pijeska**.

(58) Od **puno žaljenja** za prošlim vremenima nikada nema velike koristi.

(59) *Od **puno žalbe** za prošlim vremenima nikada nema velike koristi.[106]

Nadalje, budući da odglagolne imenice na *-nj(e)* posjeduju više značenjskih obilježja glagola, uz njih je vjerojatnija interpretacija genitivne modifikatorske dopune kao objektnoga nego kao subjektnoga genitiva, naravno zbog tješnje veze glagola i objekta kao njegova unutarnjeg argumenta. Zbog toga će u dvosmislenim kontekstima, u kojima su ispunjeni i ostali preduvjeti dvosmislene interpretacije,[107] gdje genitivna dopuna može biti interpretirana i kao subjektni i kao objektni genitiv, a želi se ostvariti veći stupanj interpretacije dopune kao objektnoga genitiva, odglagolne imenice na *-nj(e)* biti puno češće i neutralnije jer upotreba "brojive" odglagolne imenice genitivnu dopunu, nekad više, nekad manje, svrstava u kategoriju subjektnoga genitiva (vidi 7.1.9):

(60) U društvu nije poželjno neargumentirano **optuživanje** ljudi.

(61) ??U društvu nisu poželjne neargumentirane **optužbe** ljudi.

(62) U svakoj vladi vrlo je važno **obavještavanje** premijera o svim potencijalnim problemima.

(63) ???U svakoj vladi vrlo je važna **obavijest** premijera o svim potencijalnim problemima.

S druge strane, u kontekstima gdje nema opasnosti od dvoznačne interpretacije, odnosno u kontekstima u kojima genitivna dopuna može biti interpretirana jedino kao objektni genitiv, dva će tipa odglagolnih imenica biti međusobno zamjenjiva:

(64) **Sjetva** pšenice obavlja se u proljeće.

(65) **Sijanje** pšenice obavlja se u proljeće.

[106] To, naravno, ne znači da kvantifikatori tipa *puno* i *malo* ne mogu stajati i uz "brojive" odglagolne imenice, no tada one gube svoju epizodičnu narav ili poprimajući značenje imenica na *-nj(e)* (npr. *Preporučuje se* ***puno šetnje*** / ***puno šetanja***) ili dolazeći u značenju konkretnih imenica (npr. *Danas je porezna uprava zaprimila* ***puno žalbi*** / *U njegovoj je zlatarskoj radnji jučer bilo reklamacija na* ***puno popravaka*** u značenju *reklamacija na puno konkretnih popravljenih komada nakita*).

[107] Uz širi pragmatički kontekst jedan je od kriterija kojim se razrješava dvosmislenost interpretacije genitivne dopune odglagolnih imenica također i (ne)prijelaznost glagola s kojim je pojedina odglagolna imenica u tvorbenoj vezi kao i samo leksičko značenje genitivne modifikatorske dopune (u prvom redu opreka živo-neživo) ako je riječ o fakultativno prijelaznim glagolima tipa *pjevati*, *pisati* i sl. O tim kriterijima vidi više u Radovanović (1990: 38–41).

Kada se govori o neomeđenosti odglagolnih imenica na *-nj(e)*, treba imati na umu da je riječ o neomeđenosti samo u odnosu na "brojive" odglagolne imenice, isto kao što su gradivne imenice neomeđene u odnosu na konkretne brojive. Budući da se imenice u cjelini u kognitivnoj gramatici definiraju kao omeđeno područje u nekoj domeni, i gradivne se imenice, podsjetimo se, omeđuju u domeni kvalitativnoga prostora, dok se omeđenost njima po tom kriteriju komplementarnih odglagolnih imenica na *-nj(e)*, kao uostalom i omeđenost svih ostalih nominaliziranih konstrukcija, objašnjava konceptualnim postupkom skupnoga promatranja u relaciji prema sekvencijalnosti glagola. Kako je već rečeno, kod konkretnih imenica kao prototipova nominalnih predikacija omeđeno područje sastoji se od skupno promatranih konkretnih povezanih entiteta, dok tim entitetima u kategoriji glagola kao relacijskih predikacija odgovaraju odnosi, tj. pojedinačne razvojne faze događajne strukture koje se sastoje od odnosa dviju podstruktura scenarija – trajektora i orijentira. Imajući to na umu, paralelizam načina omeđivanja kod gradivnih imenica i odglagolnih imenica na *-nj(e)* očituje se u tome što konkretnim parametrima kvalitativnoga prostora (boji, gustoći, tvrdoći itd.) kao domene omeđivanja gradivnih imenica u kategoriji odglagolnih imenica odgovara apstraktna supstanca odnosa (entiteta) kao sastavnih dijelova procesa, a ti se odnosi prepoznaju jedino u vezi s procesom koji definiraju i karakteriziraju. Hrvatskim odglagolnim imenicama sa sufiksom *-nj(e)* konceptualno odgovaraju engleske odglagolne imenice na *-ing* tipa *sleeping* ili *walking*, čije omeđivanje u domeni apstraktnoga kvalitativnog prostora Langacker (1991: 28) promatra na sljedeći način:

> [...] apstraktna tvar koju označavaju imenice kao što je *šetanje* ili *prigovaranje* ne postoji sama po sebi, već se očituje jedino preko procesualnosti. Entiteti koji ju čine nisu dijelovi tvari, nego prije odnosi, točnije etape procesa o kojemu je riječ. Kvalitativna karakterizacija te apstraktne tvari počiva na konceptualizaciji toga procesa: samo kroz njihovo poimanje kao procesu imanentnih etapa nizovi takvih odnosa mogu se prepoznati kao varijante tvari.

No kao što se i vidjelo, ni skupno promatranje, iako svojstveno svim imenicama, nije u istoj mjeri ostvarivo kod svih tipova imenica, tj. ono je u manjoj mjeri izraženo kod odglagolnih imenica na *-nj(e)* jer su one, a budući da označavaju trajne događaje, prema konceptualnom kriteriju veće protežnosti u vremenu, te onda i prema svojim gramatičkim značajkama u kategoriji odglagolnih imenica, najsličnije glagolima. Odnos glagola, "brojivih" odglagolnih imenica te odglagolnih imenica tvorenih sufiksom *-nj(e)* prikazan je na slici 2.13, pri čemu debljina linija ovala na konceptualnoj razini označava manji, odnosno veći stupanj prisutnosti osobina imenica. Kod glagola je kao sekvencijski promatranih relacijskih predikacija to područje samo potencijalno prisutno te isprekidane linije signaliziraju jedino mogućnost njegove profilacije ako se glagolskoj osnovi doda kakav imenički sufiks (slika 2.13a). Slika 2.13b predstavlja odglagolne

imenice tvorene sufiksom *-nj(e)* kod kojih je prisutno skupno promatranje relacijskih entiteta, no ono je manjega intenziteta (tanja linija ovala) nego kod "brojivih" odglagolnih imenica (deblja linija ovala). Veća konceptualna veza odglagolnih imenica na *-nj(e)* s kategorijom glagola, a u smislu nešto veće profilacije trajanja u vremenu, prikazana je na slici 2.13b i istaknutijom strelicom procesualnosti u odnosu na "brojive" odglagolne imenice (slika 2.13c) kod kojih je procesualnost defokusirana.

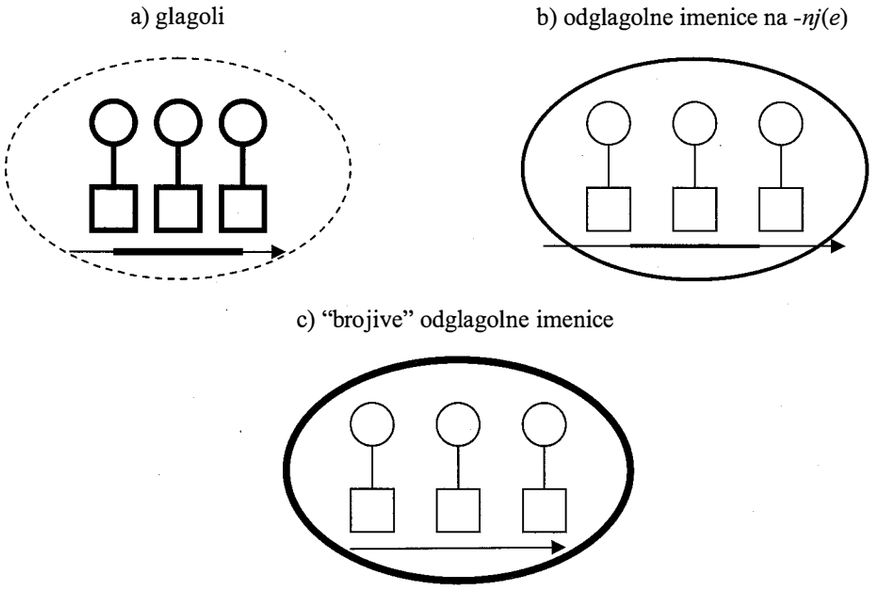

Slika 2.13

2.3.1.3 Dvostrukorelacijske imenice

I konačno, trećoj kategoriji relacijskih imenica pripadaju odglagolne imenice tipa *oproštaj*, *sjećanje*, *povratak* i sl. koje ćemo nazvati dvostrukorelacijskim imenicama jer osim relacije koju po samoj definiciji uspostavljaju s procesom, takve imenice, kao i imenice prve skupine, također zahtijevaju i relacijsku referenciju prema nekoj drugoj nominalnoj predikaciji, pa su one zapravo kombinacija prvih dvaju hibridnih tipova. Tri opisane vrste relacijskih imenica shematski su prikazane na slici 2.14.

2.3.1.4 Zamjenice kao relacijska kategorija

Već je ranije spomenuto (2.1) da kategoriji nominalnih predikacija osim imenica pripadaju u prvom redu i neke zamjenice, pa ćemo se ovdje ukratko osvrnuti i na njih. Kao ni netom opisani tipovi imenica ni zamjenice se ne mogu smatrati

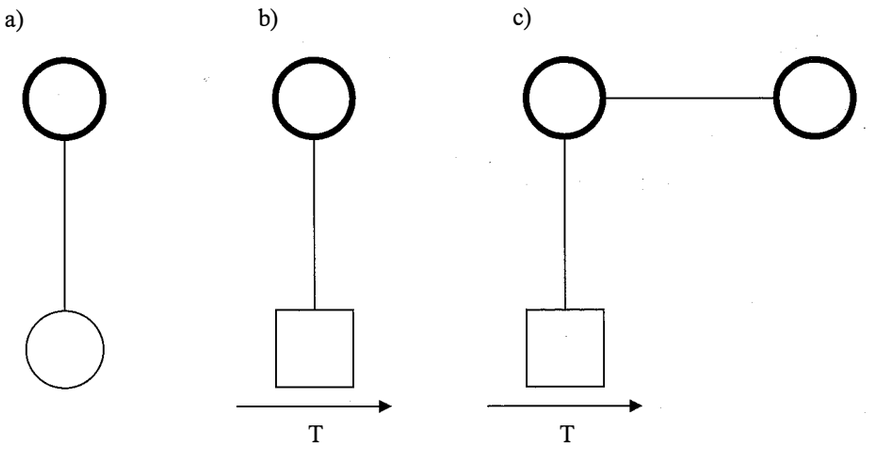

Slika 2.14

prototipovima nominalnih predikacija jer one uvijek stoje u nekakvom odnosu prema nekom drugom entitetu. Sve zamjenice signaliziraju relaciju prema nekomu ili nečemu, prema nekoj drugoj riječi ili skupu riječi, već po samoj svojoj zamjenjivačkoj (pronominalnoj) funkciji, ali i po funkciji upućivanja (foričnosti). Iako je upućivanje na ovaj ili onaj način svojstveno svim zamjenicama, ono posebno dolazi do izražaja kod pokaznih zamjenica (*ovaj*, *taj*, *onaj*) i drugih iz njih izvedenih demonstrativa, zamjeničkih pridjeva (*ovakav*, *takav*, *onakav*) i priloga (*ovoliko*, *toliko*, *onoliko*, *ovdje*, *tu*, *ondje*),[108] gdje se ono, kako ističe i Pranjković (2013: 34), ostvaruje ili uspostavljanjem odnosa između lica i predmeta kod pokaznih zamjenica ili između lica i svojstva kod zamjeničkih pridjeva ili između lica i količine ili lica i prostora kod zamjeničkih priloga. Takvo je upućivanje onda *unutarnje*, *inherentno* ili *egzoforično* jer je ono dio sadržaja zamjenice, dio njezina leksičkoga značenja, tj. te zamjenice čini relacija između lica i neke od navedenih izvanjezičnih kategorija. Nasuprot takvu vidu upućivanja može se govoriti i o *vanjskom*, *eksternom* ili *endoforičnom* upućivanju koje se tiče odnosa zamjenice i nekoga drugog elementa iskaza, tj. upućivanju koje služi uspostavljanju odnosa između dva elementa iskaza.[109] Takvo upućivanje može biti anaforično, koje se tiče upućivanja na ono što prethodi, i kataforično, kada je riječ o upućivanju na ono što slijedi. Takvo je vanjsko upućivanje s relacijskom naravi zamjenica posebice povezano preko anaforičnosti svojstvene u prvom redu odnosnim zamjenicama te povratnoj (*sebe*) i povratno-posvojnoj (*svoj*) zamjenici.

[108] Zamjenički pridjevi i prilozi, naravno, ne pripadaju nominalnim predikacijama, ali ih spominjemo u ovom kontekstu zbog njihove tijesne tvorbene veze s pokaznim zamjenicama.

[109] Uzmemo li kao polazište strukturu teksta, onda je upravo obrnuto, odnosno tipovi endoforičnoga upućivanja bili bi unutarnji, a egzoforično upućivanje mogli bismo nazvati vanjskim zbog upućivanja na izvanjezičnu situaciju.

S druge strane kataforična funkcija zamjenica najviše dolazi do izražaja kod zamjeničkih pridjeva i priloga (npr. *Bilo je to* ***ovako****: ...*; *Dogodilo se to* ***ovdje****, u ovom malom mjestu pokraj Osijeka*). I lične zamjenice kao nominalna kategorija imaju određena relacijska obilježja, i to preko odnosa s prostorom, tj. preko udaljenosti referenta na kojeg se upućuje. Tako *ja*/*mi* upućuje na govornika (govornike) nulte prostorne udaljenosti, *ti*/*vi* na nešto udaljenijega sugovornika (sugovornike),[110] a *on*/*oni* na osobu (osobe) o kojoj (kojima) se govori, dakle još udaljeniju od govornika. S obzirom na stupnjeve deikse lične zamjenice *ja* i *mi* ne mogu se poistovjetiti s proksimalom kod pokaznih zamjenica, zamjeničkih pridjeva ili priloga, jer potonje kategorije označavaju minimalnu udaljenost onoga o čemu se govori od govornika. Zbog toga se govori o nultoj prostornoj udaljenosti jer doslovne prostorne udaljenosti zapravo nema. No bez sumnje može se povući paralela prema proksimalu, tim više što zamjenice *ti* i *on* odgovaraju medijalu, odnosno distalu pokaznih zamjenica. O vezi zamjeničkih nominalnih profila s relacijskim predikacijama preko deiktičnosti koja uključuje prostorne odnose može se, jasno, govoriti i u kontekstu pokaznih zamjenica.

2.3.2 Rubni i hibridni tipovi glagola i nevremenskih relacijskih predikacija

U kategoriji glagola osvrnut ćemo se na pitanje statusa pomoćnih, egzistencijalnih te glagola posjedovanja i stanja, a u kategoriji nevremenskih relacijskih predikacija na glagolski pridjev trpni i infinitiv čiji hibridni status više varira s obzirom na uporabni kontekst, tj. uporabni kontekst određuje prevladavaju li kod njega imenička ili relacijska obilježja. Dok se dakle glagolski pridjev trpni i infinitiv mogu smatrati hibridnim kategorijama u pravom smislu, prvonavedeni tipovi glagola to nisu, ali su rubni primjeri jer su anomalični s obzirom na obilježje sekvencijalnosti imanentno procesima. Drugim riječima, ni kod pomoćnih (*biti*,[111] *htjeti*) ni kod egzistencijalnih (npr. *postojati*, *živjeti*, *stanovati*), ni kod glagola posjedovanja i stanja (*imati*, *posjedovati*, *sjediti*, *ležati* itd.) ne može se govoriti o prototipnoj sekvencijalnosti u smislu mogućnosti raščlanjivanja njima iskazanoga procesa na pojedinačne vremenske etape jer ti glagoli jednostavno označavaju statičnu protežnost, najčešće nekoga stanja, u vremenu koja se sastoji od jednakovrijednih razvojnih etapa te stoga pripadaju jednostavnim relacijskim predikacijama,[112] a razlikuju se u prvom redu prema trajanju te protežnosti koja

[110] Treba istaknuti da zamjenica *mi* uvijek uključuje i govornika, tj. zamjenicu *ja*, a zamjenica *vi* sugovornika, tj. zamjenicu *ti*.

[111] O značenju glagola *biti* vidi detaljnije u Langacker (1982a, 1982b i 1987b).

[112] U kognitivnoj gramatici jedna je od podjela relacijskih predikacija i na *statične* i *dinamične*. Ovdje se nećemo detaljnije osvrtati i na tu podjelu, nego ćemo samo ukratko reći da se prema tom kriteriju razlikuju četiri tipa predikacija: (i) *jednostavne vremenske predikacije* (glagoli stanja), (ii) *složene vremenske predikacije* (ostali glagoli s dinamičnom strukturom, odnosno prototipovi sekvencijskoga promatranja), (iii) *jednostavne nevremenske relacije* (jednostavni prijedložni ili pridjevni odnosi tipa *knjiga na stolu*, *lopta ispod stola*, *crvena majica*) i (iv) *složene nevremenske*

može biti dulja ili kraća, ovisno o kontekstu. Tako se primjerice egzistencijalnim glagolima i glagolom *biti* najčešće označava neograničeno trajanje (*U mom gradu **postoji** jedna vrlo neobična zgrada* / *U mom **je** gradu jedna vrlo neobična zgrada*, *Ivan **živi** u Zagrebu*, *On **stanuje** u najljepšem dijelu grada* i sl.), zbog čega su oni shematični u odnosu na kategoriju nesvršenih glagola, nekim glagolima stanja u pravilu se označava trajanje ograničenoga opsega (*Ivan navečer obično **sjedi** na kauču*, *On **spava** svako popodne* itd.), dok su glagoli posjedovanja i s obzirom na trajanje i s obzirom na etapnu razvedenost konceptualne strukture najrubniji primjeri jer označavaju pripadnost kojoj je svojstveno neograničeno trajanje i statičnost najvećega stupnja. Zanemare li se brojne, ali za ovu raspravu manje bitne, konceptualnosemantičke razlike među tim glagolima, oni se mogu objediniti na slici 2.15, na kojoj spojene relacijske notacije označavaju etapnu nerazvedenost procesualne strukture, a dvije strelice kraću, ograničenu (gornja strelica), ili dulju, neograničenu (donja strelica), vremensku protežnost procesa profiliranoga glagolom kao vremenskom relacijom.

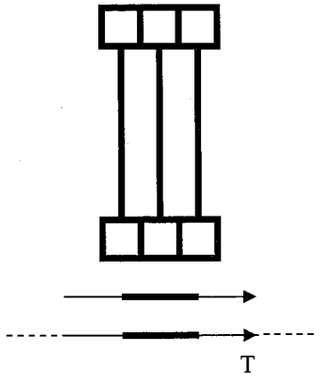

Slika 2.15

U kategoriji nevremenskih relacijskih predikacija kao granična kategorija zanimljiv je glagolski pridjev trpni, koji spominje i Langacker (1987a: 221). Kao i kod odglagolnih imenica proces ima vrlo važnu ulogu i u konceptualizaciji scenarija koji se aktiviraju upotrebom glagolskoga pridjeva trpnog, i to bez obzira na to radi li se o njegovoj pridjevnoj (npr. ***razbijena** čaša*) ili predikatnoj (*Čaša **je razbijena***) ulozi. I u jednom i u drugom slučaju, baš kao i kod odglagolnih imenica, proces služi kao konceptualna baza. On dakle nije profiliran, ali je

relacije (prijedložni odnosi koji profiliraju složenije odnose trajektora i orijentira, bilo u smislu višestrukih trajektora (npr. *drveće oko škole*) bilo u smislu protežnosti trajektora u prostoru (npr. *tunel kroz Učku*, *ograda oko dvorišta*)), ali i neke hibridne kategorije kao što su glagolski pridjev trpni i infinitiv. O podjeli relacijskih predikacija vidi detaljnije u Taylor (2002: 217–219) te u Langacker (1987a: 214–243, 249).

interpretacija značenja o njemu ovisna jer profilirano završno stanje (deblje otisnuta završna relacija) proizlazi iz događajnih etapa koje su mu prethodile i o kojima postoji svijest. Razumljivo, proces će kao konceptualna značenjska baza biti puno više istaknut u slučajevima predikatne funkcije trpnoga pridjeva u pasivnim rečenicama (slika 2.16b) nego u pridjevnoj funkciji koja je prikazana na slici 2.16a. Upravo zbog veće istaknutosti procesualnosti kod njegove predikatne funkcije, a samim tim i većega stupnja svijesti o sekvencijskoj bazi koja evocira niz relacijskih struktura koje su prethodile profiliranom završnom stadiju, ta se njegova funkcija može smatrati jednim tipom *složene nevremenske relacije*, a njegova pridjevna funkcija puno je bliža prototipnim pridjevnim *jednostavnim*, odnosno *statičnim nevremenskim relacijama* kod kojih je profilirana jedna relacijska struktura, jer su razvojne procesualne etape u bazi toliko defokusirane da je svijest o njima prisutna jedino preko tvorbene veze s glagolom.

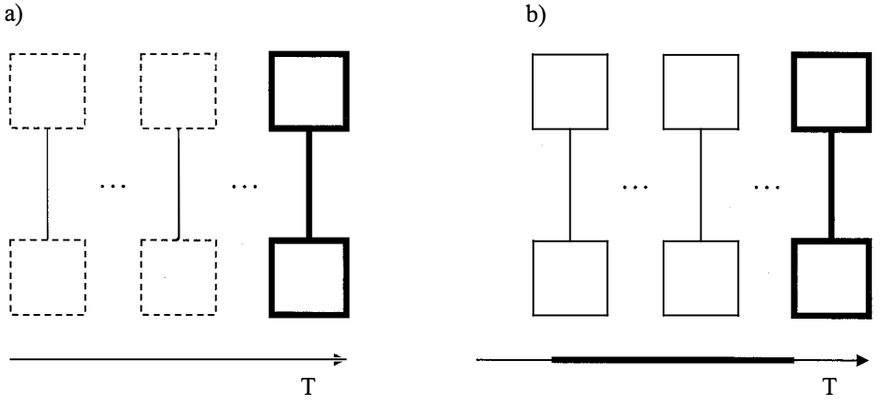

Slika 2.16

Kao što je već rečeno, infinitiv je prava hibridna kategorija koja dijeli obilježja i glagola i imenice, što uočavaju i gramatike hrvatskoga jezika:

> Njime se imenuje radnja (proces) ili rezultat procesa, pa je po tome blizak glagolskim imenicama [...], a od glagola ima unutarnje kategorije, tj. svojstva vida i (ne)prijelaznost. (Silić – Pranjković 2005: 197)[113]

Infinitiv je dakle nesumnjivo glagolski oblik, jer ima unutarnje glagolske kategorije (vida i (ne)prijelaznosti) svojstvene glagolima kao vrsti riječi, ali je blizak i imenicama kao nominalnim predikacijama zbog nedostatka vanjskih glagolskih kategorija (vremena, načina, lica i broja) imanentnih glagolima kao oblicima, od kojih je svakako najbitnija kategorija vremena. Infinitiv je najbliži glagolskim imenicama onda kada dolazi u službi subjekta (npr. ***Raditi** je kori-*

[113] Usp. također i Babić i dr. (1991: 668) te Barić i dr. (1995: 235).

sno / ***Rad*** *je koristan*, ***Planinariti*** *je zdravo* / ***Planinarenje*** *je zdravo* itd.). Tada "opredmećivanje" procesa najviše dolazi do izražaja uopćavanjem radnje, njezinim svojevrsnim "vađenjem" iz vremena, što rezultira statičnom generičnošću procesa. Te su njegove osobine na slici 2.17 prikazane podebljanim krugom, koji kao i kod imenica signalizira skupno promatranje, te isprekidanom strelicom koja upućuje na neograničeno trajanje opredmećenoga procesa.

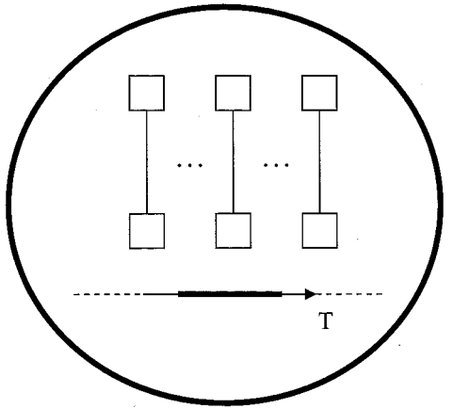

Slika 2.17

Infinitiv u predikatnoj ulozi nešto je bliži glagolima kao procesualnim relacijskim predikacijama, što je i razumljivo jer tada do izražaja dolazi njegova unutarnja glagolska kategorija prijelaznosti, no on i tada zadržava svoju tijesnu vezu s komplementarnom odglagolnom imenicom. To se dobro vidi suprotstave li se infinitivne konstrukcije sebi bliskoznačnim namjernim rečenicama s finitnim glagolskim oblikom i konstrukciji s odglagolnom imenicom:

(66) Došao sam te **posjetiti**.

(67) Došao sam da te **posjetim**.

(68) Došao sam ti u **posjet**.

Infinitivna konstrukcija (66) svakako je značenjski nešto bliža konstrukciji s odglagolnom imenicom (68) jer su, za razliku od (67), i jedna i druga u vezi s kognitivnom operacijom skupnoga promatranja. Na taj se način mogu objasniti i često isticani stavovi hrvatskih gramatika da konstrukciju *da+prezent* ne treba zamjenjivati infinitivom kada se želi više istaknuti namjera, volja ili želja, a razlog je upravo u činjenici što značenjska obilježja namjere, volje i želje razumijevaju prototipnu procesualnost sekvencijskoga tipa kojoj odgovara upotreba finitnoga glagolskog oblika konkretiziranoga u namjernoj zavisnoj surečenici. Infinitiv u predikatnoj ulozi prikazan je na slici 2.18, gdje je više istaknuta njegova procesualna relacijska narav negoli u slučajevima kada je on u nominalnoj funkciji subjekta, no i u toj funkciji, a kako se i vidjelo na primjeru njegovih distribucijskih svojstava, on zadržava vezu s imenicom, što je na slici 2.18 prikazano krugom kao znakom skupnoga promatranja, ali nešto tanjim u odnosu na sliku 2.17, gdje su nominalna svojstva infinitiva puno izraženija.

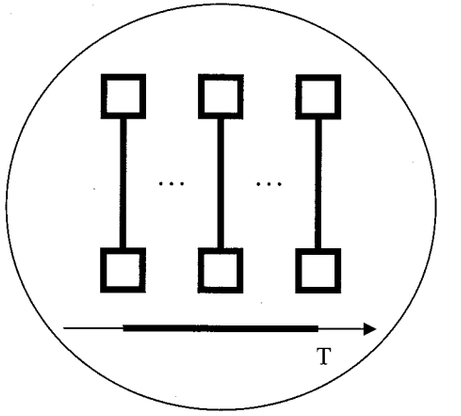

Slika 2.18

S gledišta kognitivne gramatike zanimljiva je i funkcija infinitiva kao imeničkoga modifikatora u konstrukciji *za*+infinitiv, svojstvena posebno razgovornom i administrativnom stilu. Evo nekih primjera takve upotrebe infinitiva: *voće za prodati*, *odluka za ne vjerovati*, *zadaća za ispraviti*, *štednjak za popraviti* itd. Za takve se infinitive može reći da su zapravo trostruko hibridni. S jedne strane oni, kao i uvijek, imaju proces kao konceptualnu bazu te tako zadržavaju vezu s glagolima, s druge strane usko su povezani s odgovarajućim im odglagolnim imenicama s kojima stoje u odnosu komplementarne distribucije (usp. npr. *zadaća za* ***ispraviti*** / *zadaća za* ***ispravak***, *štednjak za* ***popraviti*** / *štednjak za* ***popravak***, *voće za* ***prodati*** / *voće za* ***prodaju***) pa se preko skupnoga promatranja većega broja relacija približavaju imenicama kao nominalnim profilima i, konačno, takva infinitivna konstrukcija, preko svoje modifikatorske uloge, dijeli obilježja i s nevremenskim relacijskim predikacijama, točnije pridjevima kao prototipnim modifikatorima, te se ta infinitivna služba također može smatrati složenom nevremenskom relacijom jer istovremeno s jedne strane profilira relaciju preko svoje sličnosti s pridjevima kao prototipnim modifikatorima, a s druge strane podliježe konceptualnoj operaciji skupnoga promatranja. Razlike između glagola (procesa), infinitiva i odglagolnih imenica mogu se prema Langackeru (1987a: 250–252) prikazati i sljedećim formulama:

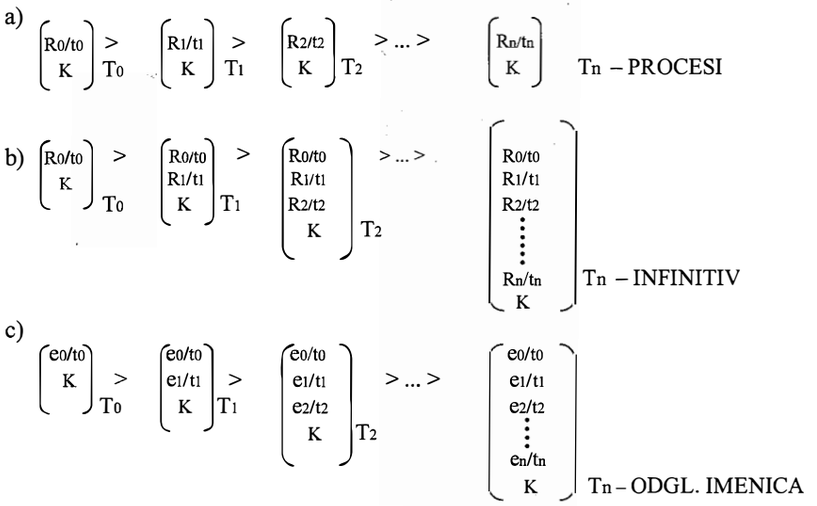

Slika 2.19

Već je rečeno da je za glagole karakteristična kognitivna operacija sekvencijskoga promatranja, pri čemu se konceptualizator (K) postupno "kreće" od jedne relacijske etape ostvarene u jednom trenutku poimanoga vremena prema drugim etapama (R/t), a konceptualizacija svake etape odvija se u određenom trenutku stvarnoga vremena (T). Nasuprot procesima, infinitivu i odglagolnim imenicama imanentno je skupno promatranje koje u svakoj sljedećoj fazi konceptualizacije sažima, tj. objedinjuje prethodne faze, a krajnji je rezultat poimanje svih etapa kao jedne cjeline. Temeljna je razlika između infinitiva i odglagolne imenice u tome što je kod infinitiva naglasak na skupnoj konceptualizaciji relacija [R0/t0... Rn/tn], što je uvjetovano njegovom vezom s glagolima kao relacijskim predikacijama, a kod odglagolnih imenica naglasak je na skupnoj konceptualizaciji entiteta [e0/t0 ... en/tn] kao posljedici defokusiranosti relacijskih veza kod nominalnih profila.

Imenska sintagma

U ovom će dijelu biti riječi o semantičkim i sintagmatskim (strukturnim) aspektima ustroja imenske sintagme u hrvatskom jeziku. Kada se govori o semantičkim aspektima, ključna je opozicija ona između **tipa** i **varijante**, na kojoj počiva razlika između imenice i imenske sintagme, pri čemu je od presudne važnosti koncept **usidrenja**, tj. uspostave mentalnoga kontakta govornika i sugovornika s referentom imenske sintagme. U skladu s tim posebna će pozornost biti posvećena elementima usidrenja u hrvatskom jeziku – **determinatorima** i **kvantifikatorima** – te njihovim vrstama. Detaljno će također biti razrađena i ikoničnost ustroja višestrukosloženih imenskih sintagmi, odnosno snažna semantička motiviranost redoslijeda sastavnica kod višestrukosloženih imenskih sintagmi. Sintagmatski ili strukturni aspekti ustroja imenske sintagme počivaju na odnosu **odrednika profila** (**glave**), **modifikatora** i **dopune** (**komplementa**), koji u kognitivnoj gramatici nemaju status formalnih gramatičkih relacija, već su konceptualno uvjetovani i proizlaze iz simboličkoga ustroja jezičnih jedinica, a dio o sintagmatskim odnosima zaključit ćemo poglavljem o taksonomskom ustroju nominalnih konstrukcija u hrvatskom jeziku, od visokoshematičnih konstrukcijskih shema do najspecifičnijih varijanata, iz kojega proizlazi jedna od ključnih teza konstrukcijskih pristupa – teza o kontinuumu leksika i gramatike.

SEMANTIČKI ASPEKTI USTROJA IMENSKE SINTAGME

3.1 Tipovi i varijante

Analiza semantičke strukture imenske sintagme u kognitivnoj gramatici počiva na temeljnoj premisi da **imenica označava tip, a imenska sintagma**[114] **varijantu, odnosno konkretan ostvaraj toga tipa**, razliku koja je u semantici poznatija kao opozicija *type/token*.[115] Razumijevanje odnosa između tipa i varijante tijesno je povezano s razumijevanjem odnosa između pojmova shematič-

[114] U kognitivnoj gramatici za *imensku sintagmu* upotrebljava se naziv *nominal*, koji uključuje varijantnost i referenciju te je u tom smislu suprotstavljen *imenici*, koja predstavlja tip jer kognitivna gramatika rijetko upotrebljava tradicionalno nazivlje kao i njihove uobičajene oznake NP, VP itd., koje su čisto gramatičke oznake i ne evociraju uključivanje semantičkih i fonoloških aspekata. Vrlo je važno istaknuti da *imenica* u kognitivnoj gramatici ne podrazumijeva samo jednočlane imenice već i složene specifikacije tipa, odnosno spojeve imenice i pridjeva, sve dok ne podliježu nekom obliku referencije, tj. dok nisu upotrijebljene u nekom konkretnom kontekstu. Ovdje ćemo u značenju *nominala* ipak upotrebljavati naziv *imenska sintagma* jer je u jezikoslovnoj kroatistici uobičajeniji, a *imenicom* ćemo smatrati samo jednočlane imenice. Nije naodmet spomenuti i to da neki autori, kao npr. Kordić (1992), razlikuju *nominal* i *nominalnu* (*imensku*) *sintagmu*, pri čemu se nominalom smatra obavezni konstituent imenske sintagme koji čini imenica samostalno (supstantivno) ili s atributima ili zamjenica i pridjev sa supstantivnom funkcijom, a imenska sintagma uključuje i determinatore kao neobavezne sastavnice. Drugim riječima, determinatori se ne smatraju sastavnicom nominala.

[115] Detaljnije o distinkciji *type/token* te o samoj povijesti naziva još od C. S. Peircea vidi npr. u Lyons (1977: 13–18). Inače, razlikovanje tipova i varijanti ima i svoje dublje korijene u filozofiji i logici, u prvom redu kod Fregea (1892) čiji pojmovi *Sinn* (značenje) i *Bedeutung* (referencija/denotacija: *referencija* je puno češći prijevod, no neki filozofi preferiraju *denotaciju*, kao npr. Russell 1905 i Losonsky 2006 koji ga slijedi u tom stavu) ugrubo odgovaraju pojmovima tipa i varijante, kao i Carnapovi (1947) pojmovi *intencije* (naziva koji preuzima od W. Hamiltona, koji ga prvi upotrebljava umjesto portrojalovskoga naziva *opsega* (engl. *comprehension*)) i *ekstenzije*. U kognitivnolingvističkoj literaturi vrlo zanimljiva i vrijedna zapažanja daje i Fauconnier (1985) govoreći u kontekstu svoje teorije mentalnih prostora o distinkciji *uloga/vrijednost* (engl. *role/value*), koja također načelno odgovara opoziciji tip/varijanta. Vidi o tome i u Langacker (1991: 71–73).

nog i specifičnog, no te dvije vrste odnosa ne mogu se u potpunosti poistovjetiti. Stoga ćemo ovdje razmotriti na koji su način povezane specifikacija i varijantnost. No krenimo redom. Govoreći o odnosu između sheme i varijante Taylor (2002: 123–142), slijedeći Langackera (1987a: 369–386), shemom smatra nadređene leksičke koncepte koji su sa svojim specifičnijim varijantama u odnosu **elaboracije**, odnosno kaže se da varijante elaboriraju shemu, pri čemu varijante nasljeđuju obilježja sheme, ali ju istovremeno i detaljiziraju, tj. specificiraju ili elaboriraju, dok su same varijante međusobno povezane odnosom **sličnosti**, što proizlazi iz činjenice da su one varijante istoga shematičnog koncepta koji sadrži sva temeljna značenjska obilježja specificirana u pojedinima od njih. Taj je odnos između sheme i varijante prikazan na slici 3.1, prema Taylor (2002: 125):

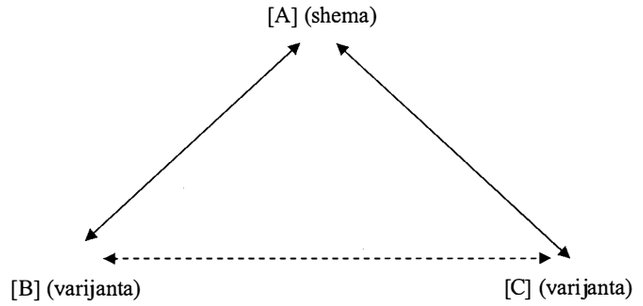

Slika 3.1

Uvrstimo li u taj model recimo primjer *sisavac* > *mačka – pas* > *jazavčar – terijer* > *jorkširski terijer – zapadnoškotski terijer*, dobit ćemo taksonomiju odnosa shematičnosti i specifičnosti, odnosno elaboracije i sličnosti prikazanu na slici 3.2.[116]

Temeljno je pitanje, a koje problematizira i Langacker (1991: 61), može li se taj klasifikacijski sustav proširiti na sljedeći način: *sisavac* > *mačka – pas* > *jazavčar – terijer* > *jorkširski terijer – zapadnoškotski terijer* > *Bongo – Ogi...*, odnosno u kojem su odnosu konkretni, pojedinačni primjerci neke pasmine sa sebi nadređenim elementima u taksonomiji? Mogu li npr. i *terijer* i *Bongo* biti varijante i, ako mogu, je li riječ o istim tipovima varijantnosti? Na postavljena pitanja može se dati i pozitivan i negativan odgovor. Razmotrimo najprije argumentaciju koja ide u prilog negativnom odgovoru. Negativan odgovor proizlazi iz činjenice da klasifikacijski odnosi kao što su primjerice *sisavac* > *pas* jesu odnosi između **tipa** i **podtipa** utemeljeni na elaboraciji, pri čemu su tipovi shematični u odnosu na svoje specifičnije podtipove, a odnosi kao *pas* > *Bongo* u našem primjeru jesu odnosi između **tipa** i **varijante** utemeljeni na varijantnosti.

[116] Ovdje je riječ o djelomičnoj taksonomiji jer su zbog ekonomičnosti rasprave ispuštene neke međurazine klasifikacije, kao npr. različite životinjske porodice i rodovi.

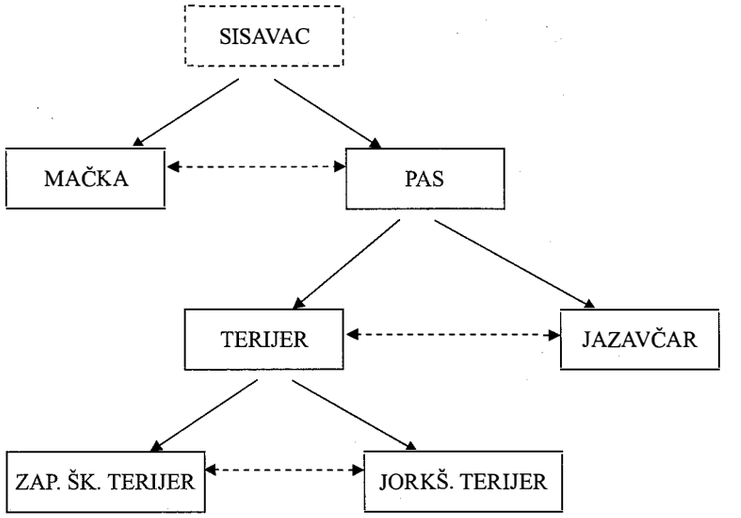

Slika 3.2

Dakle elaboracijom se uspostavljaju odnosi između tipa i podtipa, a ne između tipa i varijante ili podtipa i varijante. No na čemu počiva razlika između tipa i varijante, tj. na čemu počiva varijantnost? Razlika između tipa i varijante u kognitivnoj gramatici objašnjava se preko pojma **domene varijantnosti** u kojoj samo varijanta, ne i tip, zauzima **točno određeno mjesto u prostoru** kada je riječ o nominalnim kategorijama, tj. točno određeno vremensko razdoblje kada su u pitanju glagoli, koje se ostvaruje preko njihovih finitnih oblika. Stoga je od presudne važnosti imati na umu da razlika između tipa i varijante ne počiva na samoj domeni prostora ili vremena jer konceptualizacija i tipa i varijante kod imenica aktivira određeni oblik s određenim proporcijskim parametrima koji su neraskidivo povezani sa samim prostorom, odnosno profilirani oblik nije moguće konceptualizirati izvan prostora, kao što je i profil svakoga glagola preko sekvencijskoga promatranja povezan s domenom vremena. Razlika između primjerice imenice (tipa) *pas* i imenske sintagme (varijante) *ovaj pas* nije dakle u aktivaciji ili neaktivaciji same prostorne domene jer se ona aktivira i u jednom i u drugom slučaju,[117] tj. prostor u domeni varijantnosti čini bazu konceptualizacije i kod tipa i kod varijante, već razlika između njih počiva na stupnju shematičnosti/specifičnosti prostora kao baze, pri čemu je određenost proporcijskih parametara referenta u proporcionalnom odnosu sa stupnjem specificiranosti prostorne domene u kojoj se konceptualizira. Drugim riječima, to znači da visokoshematični tipovi imenica kao što je npr. *sisavac* svoj profil ostvaruju u isto tako shematičnom

[117] Potvrđuje se to i prisjetimo li se same definicije imenice kao omeđenoga područja u nekoj domeni (vidi 2.1), koju u prototipnim slučajevima fizičkih objekata čini prostor.

prostoru tipa koji se specificira, odnosno postaje jasnije određen proporcionalno svojoj specifikaciji (slika 3.3).

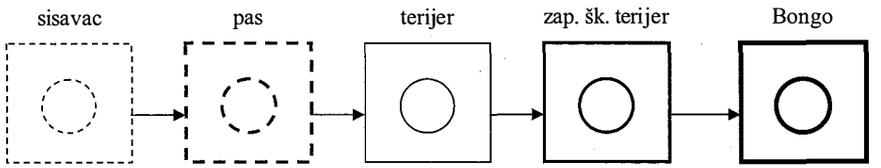

Slika 3.3

Razlika dakle između tipa/podtipa s jedne strane i varijante s druge očituje se u tome što se varijanta, kada govorimo o imenicama, smješta u točno određeni prostor jasno određenih granica u domeni varijantnosti. Langacker (1991: 57) tu razliku slikovito objašnjava govoreći o tipu kao entitetu koji pluta po domeni varijantnosti čekajući da bude smješten na točno određeno mjesto. Proširi li se terminološki takvo viđenje odnosa tipa i varijante, za tip se može reći da je **potencijalna veličina** čija se konceptualizacija ostvaruje u **shematičnom prostoru tipa**, ono za što postoji mogućnost da bude realizirano u konkretnom trenutku i na konkretnom mjestu, odnosno, preslikano na jezik, u konkretnom komunikacijskom kontekstu. Nasuprot tipu varijanta je, tj. imenska sintagma, **aktualna veličina**, tj. nešto što je ostvareno na **specifičnom mjestu**[118] u domeni varijantnosti, tj. lociranjem izabrano od svih potencijalnih realizacija (na slici 3.4 prikazanih isprekidanim linijama) koje čine **maksimalnu ekstenziju**[119] tipa (Et), odnosno sve njegove potencijalne varijante.

No na već postavljena pitanja o uključivanju varijanti, tj. pojedinačnih, konkretnih, ostvaraja tipa u kategorizacijsku hijerarhiju kao najnižih razina može se dati i pozitivan odgovor. U tom smislu Langacker (1991: 61) govori o varijantama kao o **posebnim slučajevima elaboracije** jer činjenica jest da su varijante s podtipovima povezane preko odnosa shematičnosti i specifičnosti, odnosno kao što su podtipovi specifični u odnosu na tipove koje elaboriraju, tako su i varijante specifične u odnosu na podtipove koje variraju, tj. one su najspecifičnije razine kategorizacijske hijerarhije. Dapače, njihova specifičnost može biti, a najčešće i jest, proširena najrazličitijim vrstama znanja koja se ostvaruju u različitim kognitivnim domenama. Tako *Bongo* iz našega primjera nije specifičan u odnosu na podtip zapadnoškotskoga terijera samo po tome što je njegova varijanta već se

[118] Uvijek treba imati na umu da se točno određeno mjesto u domeni varijantnosti odnosi na konceptualizirani, zamišljeni, odnosno mentalni prostor koji zajednički stvaraju i dijele govornik i sugovornik, a koji se može odnositi na stvarni svijet, ali i ne mora. Tako npr. *svi divovi*, u rečenici *Svi divovi žive u dvorcima*, predstavljaju nominalnu varijantu, a, naravno, nije riječ o konkretnom fizičkom prostoru u stvarnom svijetu.

[119] O pojmu *maksimalne ekstenzije* vidi više u Langacker (2009: 169).

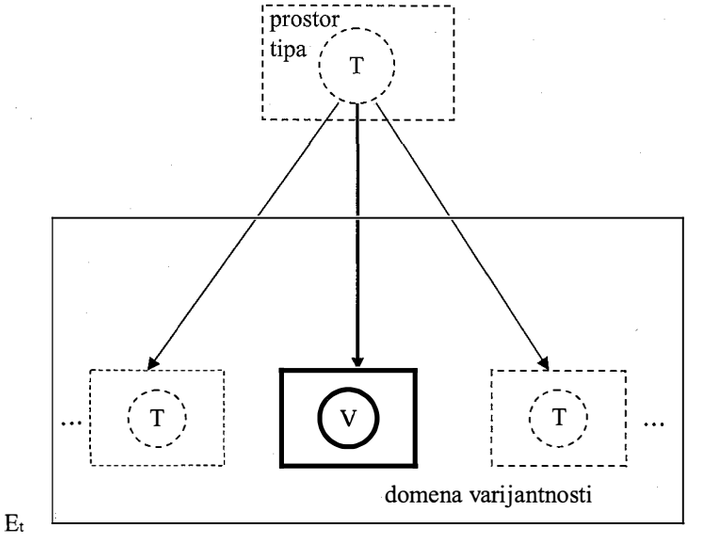

Slika 3.4

njegovom upotrebom aktiviraju i ostala znanja koja govornik i sugovornik imaju o njemu (znanja o njegovoj naravi, vlasnicima, prostoru u kojem živi, navikama itd.). Vidi se dakle da se pojmu varijante ne može pristupiti jednostrano jer je ona s prototipnim odnosima elaboracije povezana odnosom shematičnosti i specifičnosti, pa se i podtipovi, a s obzirom na to da su specifični u odnosu na tipove koje elaboriraju, mogu smatrati varijantama svojih tipova. No kako bi se takvo poimanje varijanti razlikovalo od varijantnosti koju karakterizira specifično mjesto u domeni varijantnosti, moglo bi se govoriti o **varijantama u širem** i **u užem smislu**. Varijante u širem smislu predstavljao bi odnos podtipa i tipa, pa bi onda, tako shvaćena, elaboracija bila poseban tip varijantnosti, a varijantama u užem smislu bila bi svojstvena realizacija na specifičnom mjestu u domeni varijantnosti te bi takvo shvaćanje varijante razumijevalo, kako je već rečeno, shvaćanje varijantnosti kao posebne vrste elaboracije. Nama su ovdje bitnije varijante u užem smislu jer se preko njih objašnjava odnos između imenice, koja predstavlja tip, i imenske sintagme kao varijante, te će se u nastavku varijanta odnositi isključivo na varijante u užem smislu.

3.2 Pridjevna premodifikacija (specifikacija)[120]

Posebno je važno istaknuti da je specifikacija imanentna tipu, a ne varijanti. To znači da koliko god neki tip bio specificiran, on ne predstavlja varijantu, već samo točnije određeni podtip. Tako npr. i *stol*, ali i *bijeli stol*, *veliki bijeli stol*, *veliki bijeli drveni stol*, *veliki stol na sredini sobe*, *veliki stol od mramora* itd., bez obzira na vrstu ili broj pridjevnih premodifikatora ili prijedložnih, tj. besprijedložnih postmodifikatora koji ga specificiraju, predstavljaju samo manje ili više specificiran tip, a nikako varijantu, koja se ostvaruje tek implicitnim ili eksplicitnim sredstvima referencije na razini imenske sintagme u konkretnom komunikacijskom kontekstu. O različitim vidovima postmodifikacije bit će više riječi u dijelu o sintaksi padeža, a ovdje ćemo se posvetiti tipologiji i redoslijedu pridjevnih premodifikatora uz imenicu koju specificiraju, odnosno načelno ćemo pokazati da je njihov redoslijed vrlo snažno semantički motiviran, moglo bi se reći gotovo ikoničan, tj. proizlazi iz značenjskih aspekata pojedinih pridjevnih vrsta. O pitanju redoslijeda premodifikacijskih pridjeva u jezikoslovnoj kroatistici nije bilo puno govora. Hrvatske gramatike (npr. Katičić 1991: 400–408, Barić i dr. 1995: 545–551, Silić – Pranjković 2005: 310) u poglavljima posvećenima toj problematici zadovoljavaju se popisivanjem kombinacija različitih tipova atributa uz imenicu, ne ulazeći uopće u analizu čimbenika i kriterija koji uvjetuju određeni položaj. U kontekstu odmaka od pukoga popisa kombinacijskih mogućnosti svakako treba spomenuti Silićeva (1984: 20) zapažanja u kojima autor, slijedeći Mistríka (1966), dijeli pridjevne atribute na kvalitativne, diferencijalne, posvojne

[120] U kognitivnoj gramatici naziv *modifikator* upotrebljava se, uz *dopunu* (*komplement*), u prvom redu u kontekstu analize sintagmatskih (strukturnih) aspekata imenske sintagme. On tada kao funkcionalna kategorija obuhvaća pridjevne atribute (sročne) i nepridjevne atribute apozitivnog i neapozitivnog tipa te kvantifikatorske i determinatorske pridjevne zamjenice. O podjeli atributa, među ostalima, vidi više u Topolińska (1981: 3–4) i Silić (1984: 20–21). Tada modifikatori funkcioniraju kao zavisne sastavnice modifikatorske konstrukcije, odnosno kao mjesta elaboracije sa shematičnim trajektorom koji odgovara profilu imenice kao nezavisne sastavnice – glave – koja ga elaborira (vidi 4.2). No modifikator u kognitivnoj gramatici ima i širu upotrebu, tj. može se upotrebljavati i u opisu semantičke strukture iako se tada puno češće upotrebljava naziv *specifikacija* koji ne uključuje kvantifikatore i determinatore. Naziv *specifikacija* nije problematičan naziv, ali problematičan je od njega izveden naziv *specifikator* (koji bi obuhvaćao sročne pridjevne atribute, nesročne imenske koji ne bi uključivali determinator ili kvantifikator te apozitive) jer je on, doduše u drugom značenju, sastavni dio metodologije generativne gramatike. Kako ne bi došlo do terminološke zbrke, ovdje ćemo govoriti o *pridjevnoj premodifikaciji* u značenju specifikacije tipa jer je taj naziv kudikamo običniji i frekventniji u većini lingvističkih teorija. Također treba istaknuti da naziv modifikator ni kao dio semantičke strukture imenske sintagme ni u sintagmatskom smislu nema nikakve veze sa shvaćanjem modifikacije u tradicijskoj gramatici gdje se modifikatorima smatraju različite priložne jedinice, konektori i čestice. Među hrvatskim gramatičarima modifikaciju tako shvaća ju Silić – Pranjković (2005). Ovdje također treba reći da pridjevi u hrvatskome jeziku mogu dolaziti i desno od imenice. Takvim se konstrukcijama ovdje nećemo baviti jer su rijetke i riječ je o obilježenom redu riječi, koji je ili rezultat frazeologiziranosti ili je pak riječ o konstrukcijama svojstvenim beletrističkom ili biblijskom stilu (vidi o tome npr. u Silić – Pranjković 2005: 314).

i relativne te na temelju primjera *svaka bratova nova bijela košulja* uspostavlja njihov redoslijed: *relativni atribut + posvojni atribut + diferencijalni atribut + kvalitativni atribut + imenica*, a osnovnim kriterijem manje ili veće udaljenosti atributa od imenice smatra se kriterij semantičke predikcije (predvidivosti) čiji je viši stupanj proporcionalan bližem položaju atributa u odnosu na imenicu.[121] Tako se kaže da između kvalitativnoga atributa i imenice postoji viši stupanj semantičke predvidivosti nego između diferencijalnoga i imenice, pa stoga kvalitativni atribut neposredno prethodi imenici; viši je opet stupanj između diferencijalnoga atributa i imenice nego između posvojnoga i imenice pa je opet njegov položaj bliži imenici od položaja posvojnoga itd., no ne ulazi se dublje u analizu semantičke predvidivosti, odnosno ne objašnjava se na čemu ona počiva i o čemu ovisi, kao što se ne govori ništa ni o položaju odnosnih pridjeva kao atributa. Relativne i posvojne atribute zasada ćemo ostaviti postrani jer se oni ne tiču specifikacije, već kvantifikacije i determinacije, a posvetit ćemo se semantičkoj motiviranosti položaja pridjevnih premodifikatora.

3.2.1 Odnosni pridjevi

Temeljni kriteriji koji uvjetuju hoće li neki pridjevni premodifikator biti bliži imenici ili pak udaljeniji od nje jesu **postojanost** i **nepromjenjivost** svojstava imeničkoga referenta koja se konkretiziraju pridjevom kao modifikatorom. S obzirom na to imenici će biti bliži oni pridjevni modifikatori koji označavaju veći stupanj postojanosti svojstava imeničkoga referenta, jednostavno zato što su nepromjenjiva svojstva u izravnoj vezi s **identifikacijom** entiteta kao takvoga; oni označavaju skup temeljnih obilježja, tj. onu kritičnu masu obilježja po kojoj se entitetu osigurava razlikovnost prema drugim primjercima iste kategorije. Tako npr. crte lica i boja očiju kao stalna i nepromjenjiva svojstva ljudima osiguravaju status zasebnih jedinki, dok promjenjiva obilježja kao što su recimo boja kose ili vrsta odjeće koju nose ne mogu biti primarni kriterij identifikacije. U tom smislu, tj. prema kriteriju identifikacije utemeljene na postojanosti svojstava konkretiziranih pridjevom, već njihova podjela na kvalitativne i odnosne[122] sugerira da će

[121] Nešto napomena o tome daje i Marković (2010: 242–243). Inače, redoslijed premodifikacijskih sastavnica imenske sintagme, tako ili slično definiran, činjenica je mnogih svjetskih jezika, pa o njemu, točnije o redoslijedu demonstrativa, brojeva i opisnih pridjeva, govori i dvadeseta Greenbergova (1963) univerzalija.

[122] Misli se na odnosne pridjeve u užem smislu, tj. ovdje u njih ne ubrajamo gradivne pridjeve koji se često smatraju podvrstom odnosnih. Gradivni pridjevi povezani su i s odnosnima i s kvalitativnima. Njihova veza s odnosnim pridjevima proizlazi iz nemogućnosti komparacije (usp. **drveniji*, **mramorniji* // **barokniji*, **osječkiji* itd.) te nemogućnosti opisne komparacije dodavanjem gradacijskih čestica *vrlo*, *veoma*, *jako* i sl. (usp. ***vrlo** *srebrn*, ***jako** *drven*, ***veoma** *željezan* // ***vrlo** *barokan*, ***jako** *osječki*, ***veoma** *ratni*). Postrani ovdje ostavljamo činjenicu da i odnosni i gradivni pridjevi u određenim, vrlo rijetkim i obilježenim, kontekstima dolaze u komparativnim oblicima. To se u prvom redu odnosi na beletristički stil koji je, kako ističu Silić – Pranjković (2005: 387), stil na razmeđi standarda i sustava, pa su onda takvi komparativni oblici odnosnih i

odnosni pridjevi biti bliži imenici jer su oni kudikamo više povezani s identifikacijom, što je vidljivo već i iz pitanja na koja odgovaraju, tj. iz pitanja *koji?* (onaj koji se odnosi na nešto), imanentnog odnosnim pridjevima, i pitanja *kakav?*, koje se vezuje uz kvalitativne pridjeve, npr.:

(1) **hrvatski** jezik (koji?) – stari **hrvatski** jezik – ***hrvatski** stari jezik

(2) **američki** sportaši (koji?) – izvrsni **američki** sportaši – ***američki** izvrsni sportaši

(3) **večernje** izdanje (koje?) – zanimljivo **večernje** izdanje – ***večernje** zanimljivo izdanje

(4) **autobusni** kolodvor (koji?) – novi **autobusni** kolodvor – ***autobusni** novi kolodvor

Zanimljivo je primijetiti da ako se u tim primjerima uvrsti još jedan odnosni pridjev šireg značenja, npr. *današnje večernje izdanje*, kriterij poretka jest širina značenja, odnosno obavijesnost, pa obavjesniji pridjev užega značenja dolazi bliže imenici (usp. ***današnje večernje** izdanje / ***večernje današnje** izdanje*). Isto je i u primjerima ***hrvatski književni** jezik / ***književni hrvatski** jezik* ili ***osječki autobusni** kolodvor / ***autobusni osječki** kolodvor*.[123]

Kako je već istaknuto, značenjska obilježja postojanosti, nepromjenjivosti, koja nose odnosni pridjevi imaju i vrlo ozbiljne gramatičke posljedice u vidu nedostatka komparativnih i superlativnih oblika te nemogućnosti opisne komparacije gradacijskim česticama, jer ono što je stalno i nepromjenjivo nije podložno promjenama, nijansiranju, povećavanju, smanjivanju ili intenziviranju u bilo kojem drugom smislu.

Doprinos odnosnih pridjeva temeljnoj identifikaciji imeničkoga referenta, a što rezultira njihovim položajem neposredno do imenice koju modificiraju, treba tražiti u još nekim činjenicama koje također uvelike doprinose postojanosti njima konkretiziranih obilježja. Riječ je o činjenicama koje također govore u prilog tezi da odnosni pridjevi doista govore o takvim temeljnim identifikacijskim obilježjima imenice, a tiču se razlika između odnosnih pridjeva u užem smislu i posvojnih pridjeva koji se, slično kao i gradivni, u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji

gradivnih pridjeva u njemu i razumljivi jer su u skladu s čisto lingvističkim pravilima sustava, a neke primjere njihovih komparativnih oblika donosi i Znika (1997: 350). S druge strane gradivni su pridjevi povezani s kvalitativnima jer za razliku od odnosnih imaju određeni i neodređeni vid te često dolaze u prenesenom značenju pa funkcioniraju kao kvalitativni pridjevi (npr. *staklena brada* u kontekstu boksa, *željezna ruka* u kontekstu stroge vladavine itd.). O sličnostima i razlikama između gradivnih, odnosnih i kvalitativnih pridjeva te preklapanjima njihovih značenja vidi više u Babić i dr. (1991: 614–615), Babić (1991: 352–410) te Znika (1997).

[123] Sintagme ***književni hrvatski** jezik* i ***autobusni osječki** kolodvor* eventualno se mogu upotrijebiti samo ako se pridjevi *književni* i *autobusni* ističu kako bi se uspostavila razlika prema nekom drugom pojavnom obliku hrvatskoga jezika, npr. *standardnom* ili prema nekoj drugoj vrsti kolodvora, npr. *željezničkom*.

uglavnom smatraju podvrstom odnosnih.[124] No nama su ovdje bitne dvije razlike između odnosnih i posvojnih pridjeva koje se u hrvatskim stručnim i znanstvenim radovima redovito spominju. Prva se tiče činjenice koju uočava već i Maretić (1963: 376) da se prototipnim sufiksima posvojnih pridjeva (*-ov*(Ø) *-ev*(Ø), *-in*(Ø)) u pravilu tvore pridjevi od imenica koje označavaju što živo, a Babić (1991: 379) i Znika (1999: 384) suprotstavljaju im odnosne pridjeve na *-sk*(*i*) i *-n*(*i*) koji su po tom obilježju neutralni, tj. sufiksima *-sk*(*i*) i *-n*(*i*) mogu se tvoriti i pridjevi od imenica koje označavaju neživo, što je kudikamo češće u slučaju pridjeva na *-n*(*i*), ali nije neobično ni kada je u pitanju sufiks *-sk*(*i*). Druga je bitna razlika između posvojnih i odnosnih pridjeva u tome što kada se tvore od istih osnova, posvojni označavaju odnos prema jednini, a odnosni prema množini. U tom smislu Babić (1991: 355) i Znika (1999: 380) donose primjer *admiralov/ admiralski*, gdje se *admiralov* odnosi na *admirala*, a *admiralski* na *admirale*, a Znika (1999: 384) također dobro primjećuje vezu između jednine i živosti kada tvrdi da se jedinična pripadnost izrečena posvojnim pridjevom aktualizira i činjenicom da oni označavaju pripadnost nečemu živom. Budući da je kod odnosnih pridjeva opreka živo/neživo neutralizirana, da se odnosni pridjevi u velikom broju slučajeva tvore od imenica koje označavaju nešto neživo, razumljiva je i njihova orijentacija prema množinskoj interpretaciji. Općenito o značenju sufiksa *-sk*(*i*) Babić kaže:

> Takvi se pridjevi odnose na **množinu** ili na **bilo kojega** (ist. B. B. i G. T. F.) pojedinca, npr. *carski*, 'koji se odnosi na careve ili na bilo kojega cara' [...] Po tome su takvi pridjevi u opreci s pridjevima *-ov*, *-ev*, *-in* od iste osnove, koji označuju odnos prema poznatom, spomenutom pojedincu. (Babić 1991: 376)[125]

U citiranom odlomku dobro se uočava da se odnosni pridjevi na *-sk*(*i*), osim množinom, mogu parafrazirati i univerzalnim relativnim kvantifikatorom *bilo koji*, kojemu je, vidjet će se u nastavku, svojstvena neprecizna pojedinačna referencija koja slabi individualiziranost entiteta koji čine skup. Tim svojim značenjem kvantifikator *bilo koji* u opreci je s kvantifikatorom *svaki*, koji označava i aktualizira preciznu pojedinačnu referenciju, a istovremeno se približava množinskom značenju kvantifikatora *svi* kojim se referira na cjelinu, tj. kojim se konceptualno potire referencija na pojedinačne članove skupa.

No u kakvoj su vezi množina i neutralizacija po obilježju živosti kod odnosnih pridjeva s postojanošću obilježja koja se njima izriču, a koja pak utječu na njihova temeljna identifikacijska svojstva koja opet uvjetuju njihov položaj neposredno do imenice koju modificiraju? Riječ je o tome da obilježja množine i

[124] Detaljniju razradu razlika između posvojnih i odnosnih pridjeva, doduše u nmogočemu slijedeći Babića (1991), donosi Znika (1999), koja osnovnim razlogom zbog kojega se posvojni pridjevi eventualno, uz puno brojnije razlike među njima, mogu promatrati kao podvrsta odnosnih smatra tvorbeni odnos s imenicom koja ih je motivirala (1999: 380).

[125] O odnosu posvojnih pridjeva i jednine vidi također više u Babić (1991: 359–361).

neživoga doprinose uopćavanju obilježja, što s druge strane ujedno znači i da se smanjuje mogućnost dojma njihove promjenjivosti; ona su stalna i nisu podložna konceptualnoj diferencijaciji, a samim tim i promjenjivosti koja je imanentna pojedinačno promatranim živim entitetima, odnosno ona kod njih najviše dolazi do izražaja. Upravo zbog toga, zbog jedinične pripadnosti nečemu živom, posvojni pridjevi imaju izraženiju lokalnu, vanjsku, referencijsku ulogu. Drugim riječima, njima konkretizirana jediničnost i živost uvjetuje i njihovu određenost koja je jedno od temeljnih svojstava elemenata usidrenja, u prvom redu determinatora.[126] Upravo stoga što im je određenost inherentna, posvojni pridjevi imaju samo neodređene sklonidbene oblike (usp. *na Markovu trgu* / *?na Markovom trgu*),[127] a odnosni iz istoga razloga samo određene jer je njima inherentna leksička neodređenost, tj. općenitost uvjetovana neutralizacijom po obilježju živosti i odnosom prema množini, pa stoga određenost realiziraju gramatički određenim oblicima.[128]

3.2.2 Gradivni i opisni (kvalitativni) pridjevi

Prema postavljenim kriterijima postojanosti obilježja imeničkoga referenta koja se iskazuju pridjevom prilikom nizanja više pridjeva odnosne slijede gradivni. Budući da oni govore o građi predmeta koja je isto tako visoko rangirana prema

[126] O kategorijalnom statusu posvojnih pridjeva više će riječi biti u 3.3.2.1, a ovdje nije naodmet napomenuti da se oni u generativnoj gramatici (npr. Kuna 2003) često svrstavaju u kategoriju determinatora kao realizacija funkcionalne kategorije DP koja je neutralna po obilježju određenosti, a gdje su posvojni sufiksi *-ov*(Ø), *-ev*(Ø) i *-in*(Ø) glave podređene joj posvojne skupine (PossP) čije je temeljno obilježje [+Određeno]. Inače, u generativnoj se gramatici u općenitiju kategoriju determinatora (D) ubrajaju i relativni univerzalni te neodređeni apsolutni kvantifikatori, pa se determinatori dijele na kvantifikatorske i referencijalne koji obuhvaćaju članove, pridjevne i lične zamjenice, no treba istaknuti da se često govori i o potkategoriji kvantifikatora (Q). Vidi o tome više u Radford (1997: 38–43). Kako je već u uvodnom dijelu istaknuto, kognitivna gramatika, a i ne samo ona, jasno i s pravom luči kategorije determinatora i navedenih kvantifikacijskih izraza jer razlike među njima posebno dolaze do izražaja kada je u pitanju njihov položaj u odnosu na imenicu, njihova distribucija, mogućnost kombiniranja s brojivim i nebrojivim (tvarnim ili gradivnim) imenicama, nemogućnost demonstrativnih determinatora da funkcioniraju kao dio predikatne sintagme (usp.**Djeca su* ***ona***, **Djeca su* ***ova*** / *Djece je* ***malo***, *Djece je* ***puno***) itd. Razlikama u odnosu na položaj i distribuciju u višestrukosloženim imenskim sintagmama nešto ćemo se detaljnije posvetiti u nastavku, a više o njihovim sintaktičkim razlikama vidi u Šarić (2002: 212–223). Ističemo također da determinatore općenito ne smatramo vrstom riječi s funkcijom atributa kao recimo Mrazović – Vukadinović (1990: 242–255), nego funkcionalnom kategorijom koju mogu popunjavati različite vrste riječi s istom funkcijom i istim distribucijskim obilježjima. Detaljnije o argumentaciji koja ide u prilog determinatorima kao funkcionalnoj kategoriji vidi i u Kordić (1992).

[127] Određeni oblik posvojnoga pridjeva ne smatramo potpuno neovjerenim jer je vrlo čest, posebno u razgovornom stilu, no neodređeni su oblici zbog navedenih razloga logičniji i stoga preporučljiviji.

[128] Razlika se između pojedinačne referencije posvojnoga pridjeva i opće referencije odnosnoga također dobro vidi i kod pridjeva izvedenih od iste osnove tipa ***Maretićeva*** *norma* / ***maretićevska*** *norma*, a općenitost odnosnih pridjeva izvedenih od riječi stranoga porijekla ima i pravopisne implikacije, kao npr. u ***Shakespeareovo*** *kazalište* / ***šekspirijansko*** *kazalište*.

kriteriju postojanosti (može se govoriti i o hijerarhiji postojanosti), razumljivo je da su i oni kao elementi specifikacije tipa smješteni vrlo blizu imenici. Zamjena mjesta s odnosnim pridjevom narušava redoslijed elemenata u hijerarhiji postojanosti te rezultira konstrukcijom nižega stupnja prihvatljivosti, bolje rečeno, višega stupnja neovjerenosti, jer iako se za građu slobodno može reći da je nepromjenjiva, ona je konkretnija od obilježja koja nose odnosni pridjevi te je u tom smislu smanjen stupanj općenitosti prema odnosnim pridjevima. S obzirom na njihovu visoku rangiranost u hijerarhiji postojanosti zamjena mjesta gradivnoga i odnosnoga pridjeva neće rezultirati konstrukcijom visokoga stupnja neovjerenosti. Usporedi:

(5a) **drveni** barokni stolovi
(6a) **željezne** gradske ograde
(7a) **kameni** kućni pragovi
(8a) **mramorni** kupaonički namještaj
(5b) ?barokni **drveni** stolovi
(6b) ?gradske **željezne** ograde
(7b) ?kućni **kameni** pragovi
(8b) ?kupaonički **mramorni** namještaj

Kriterij postojanosti svojstava kod višestrukomodificiranih imenica opisne pridjeve još više udaljava od njih jer su njima konkretizirana obilježja još promjenjivija, u prvom redu zato što velik broj opisnih pridjeva označava svojstva koja su podložna subjektivnoj procjeni. Tako je npr. vrlo relativno je li nešto *lijepo*, *ružno*, *loše*, *dobro*, *brzo*, *sporo*, *obično*, *neobično* itd. To je dobrim dijelom uvjetovano osobnom procjenom i stavom pojedinca te su zbog toga takva obilježja promjenjiva, barem kada se suprotstave obilježjima koja izriču odnosni i gradivni pridjevi, gdje ne postoji nikakva mogućnost subjektivnoga stava jer ako je nešto npr. *drveno*, nitko ne može reći da je *željezno*, ali s druge strane ako je nekomu nešto *lijepo*, drugomu može biti *ružno* itd. Već sama činjenica da je kvalitativnosti općenito inherentnija promjenjivost kao posljedicu ima iznimnu značenjsku raznorodnost pridjeva koji ju izriču. Zbog toga analiza položaja kvalitativnih pridjeva kao imeničkih premodifikatora nikako ne može pretendirati na konačnost, ali može se pokazati da je i kod njih kriterij postojanosti i nepromjenjivosti obilježja imeničkoga referenta temeljni kriterij koji uvjetuje manju ili veću udaljenost od imenice. U analizi ćemo se poslužiti Dixonovom (1982, 2004) i Corbettovom (2004)[129] tipologijom značenja pridjeva koju na hrvatski jezik primjenjuje Marković (2010: 88–91) i koja nikako nije konačna, ali sasvim

[129] Corbett (2004) zapravo proširuje Dixonovu tipologiju dvjema kategorijama koje su relevantne za slavenske jezike.

sigurno daje više nego solidan uvid u najvažnije značenjske kategorije hrvatskih pridjeva.[130]

Među opisnim pridjevima najpostojanija svojstva označavaju pridjevi za BOJU jer su ona najmanje podložna subjektivnoj procjeni, barem kada je riječ o fokalnim bojama kao najboljim primjercima kategorije. Stoga pridjevi za boju dolaze neposredno ispred gradivnih pridjeva jer se boja, za razliku od građe, ipak može promijeniti. Kao i u slučaju zamjene mjesta gradivnoga i odnosnoga pridjeva, i ovdje zamjena mjesta najbližih sastavnica, tj. zamjena mjesta pridjeva za boju i gradivnoga pridjeva, rezultira konstrukcijom nižega stupnja neovjerenosti, a preskakanje jedne sastavnice, tj. u ovom slučaju zamjena mjesta opisnoga pridjeva za boju i odnosnoga pridjeva, konstrukcijom višega stupnja neovjerenosti, što se i vidi kada se gornjim primjerima pridruži opisni pridjev za boju:

(9a) **smeđi** drveni barokni stolovi
(10a) **sive** željezne gradske ograde
(11a) **bijeli** kameni kućni pragovi
(12a) **crni** mramorni kupaonički namještaj
(9b) ?drveni **smeđi** barokni stolovi
(10b) ?željezne **sive** gradske ograde
(11b) ?kameni **bijeli** kućni pragovi
(12b) ?mramorni **crni** kupaonički namještaj
(9c) ??drveni barokni **smeđi** stolovi
(10c) ??željezne gradske **sive** ograde
(11c) ??kameni kućni **bijeli** pragovi
(12c) ??mramorni kupaonički **crni** namještaj

Opisne pridjeve za boju slijede pridjevi koji znače BRZINU, DIMENZIJU i DOB. Budući da je između tih kategorija teže povući čvrstu granicu prema kriteriju postojanosti obilježja, razumljivo je da kod njih postoji veća sloboda mogućnosti zamjene mjesta, ali nikada u odnosu na boju koja se prema zadanim kriterijima od njih jasno razlikuje, pa neovjerenost konstrukcije raste proporcionalno pomicanju pridjeva za boju ulijevo. Pogledajmo sljedeće primjere:[131]

[130] Markovićeva (2010) primjena na hrvatski jezik tiče se svih pridjeva, pa onda i kvantifikatora i zamjeničkih pridjeva kao demonstrativnih determinatora, te ćemo stoga ovdje izdvojiti samo značenjske tipove koji se tiču kvalitativnih pridjeva.

[131] Zbog jednostavnosti opisa, a i zbog već istaknute činjenice da su vrlo rijetki primjeri konstrukcija s više od tri modifikatora, iz primjera koji slijede izostavljaju se gradivni i odnosni pridjevi koji, naravno, zadržavaju svoj položaj najbliže imenici. I u nastavku će se, a u vezi s položajem kvantifikatora i determinatora, pristupati na isti način, tj. neće se navoditi sve sastavnice imenske sintagme, već će se uz onu o kojoj se govori navoditi još dvije ili tri koje joj prethode.

(13a) **veliki stari spori** bijeli zečevi
(13b) **stari veliki spori** bijeli zečevi
(13c) **spori veliki stari** bijeli zečevi
(13d) **veliki spori stari** bijeli zečevi
(13e) ??**veliki** bijeli **stari spori** zečevi
(13f) ???bijeli **stari spori veliki** zečevi
(13g) ??**stari** bijeli **veliki spori** zečevi
(13h) ??**spori** bijeli **veliki stari** zečevi
(13i) ???bijeli **spori veliki stari** zečevi

Znika (1997: 351) dobro primjećuje da određeni oblici pridjeva u pravilu identificiraju, mi ćemo reći *usidruju*, jedinku, no mogu identificirati i vrstu u cjelini, tj. imati generičko značenje (vidi 3.3.2.1). Takva je funkcija određenih oblika posebno svojstvena pridjevima za boju, kao u primjerima tipa *bijela kava*, *crni prišt*, *bijeli bor* i sl. No treba primijetiti da njihova generička značenja ozbiljno utječu i na redoslijed sastavnica imenske sintagme jer generičnost rezultira i čvrstom, terminologiziranom, vezom između pridjeva i imenice koju, za razliku od neterminologiziranih veza, nije moguće rastavljati nekim drugim modifikatorom te se kvalitativni pridjevi u takvim konstrukcijama zapravo ponašaju kao odnosni. Stoga je recimo u izrazu *lijepa bijela košulja* moguće promijeniti redoslijed sastavnica, pa konstrukcija *?bijela lijepa košulja* neće biti potpuno neovjerena, no konstrukcije **bijela ukusna kava*, **crni zarazni prišt* ili **bijeli prekrasni bor* nikako nisu prihvatljive. Nije naodmet istaknuti i to da će stupanj neovjerenosti neterminologiziranih pridjevno-imeničkih veza također biti kontekstualno uvjetovan, pa će konstrukcija *??bijela lijepa košulja* biti neobičnija ako je riječ o kontekstu u kojem se govori samo o jednoj košulji koja je *lijepa* i *bijela*, a prihvatljivija, ili čak potpuno prihvatljiva (*?bijela lijepa košulja*, *bijela lijepa košulja*) ako je *lijepih košulja* više, odnosno ako se iz skupa *lijepih košulja* (koji uključuje npr. i *crne* i *plave*) želi istaknuti baš *bijelu*, a o čemu će biti još riječi u nastavku.

I konačno, kvalitativne pridjeve koji su u smislu najvećega stupnja subjektivnosti nosioci najpromjenjivijih osobina imeničkoga referenta čine značenjski razredi VRIJEDNOSTI, SLOŽENOSTI I KVALIFIKACIJE, FIZIČKOGA I TJELESNOGA SVOJSTVA te LJUDSKIH OSOBINA koji zauzimaju krajnje lijevo mjesto na razini specifikacije tipa. Isto kao i u slučaju prethodne skupine pridjeva koji označavaju BRZINU, DIMENZIJU i DOB, i kod ovih se pridjevnih značenjskih razreda ne može povući stroga granica, pa su i oni međusobno zamjenjivi bez bitnijega utjecaja na ovjerenost konstrukcije. No kao što pridjevi za BRZINU, DIMENZIJU i DOB ne mogu zamijeniti mjesto s pridjevima koji označavaju BOJU, tako ni pridjevi koji označavaju VRIJEDNOST, SLOŽENOST I KVALIFIKACIJU, FIZIČKO I TJELESNO SVOJSTVO i LJUDSKU OSOBINU nemaju slobodu zamjene mjesta s pridjevima za BRZINU, DIMENZIJU i DOB. No zamijene li mjesto, dobivena je konstrukcija nešto nižega stupnja neovjereno-

sti od gornjih konstrukcija u kojima je došlo do zamjene mjesta s pridjevima za BOJU. Tomu je tako jer razlike prema kriteriju promjenjivosti svojstava između pridjeva za BRZINU, DIMENZIJU, DOB, VRIJEDNOST, SLOŽENOST I KVALIFIKACIJU, FIZIČKO I TJELESNO SVOJSTVO te LJUDSKU OSOBINU nisu toliko velike kao razlike između tih kategorija i pridjeva za BOJU. No ipak su nešto neovjerenije konstrukcije u kojima se pridjevi za BRZINU, DIMENZIJU i DOB pomaknu na početak, odnosno kada se više udalje od imenice, što se i vidi iz sljedećih primjera:

(14a) **lijepi mirni** veliki zečevi
(14b) **mirni lijepi** veliki zečevi
(15a) **lijepi zdravi** stari zečevi
(15b) **zdravi lijepi** stari zečevi
(16a) **mirni zdravi** spori zečevi
(16b) **zdravi mirni** spori zečevi
(17a) ?**zdravi** veliki **mirni** zečevi
(17b) ??veliki **zdravi mirni** zečevi
(18a) ?**lijepi** stari **zdravi** zečevi
(18b) ??stari **lijepi zdravi** zečevi
(19a) ?**mirni** spori **zdravi** zečevi
(19b) ??spori **mirni zdravi** zečevi

3.3 Usidrenje (referencija)[132]

Dok se za ulogu pridjevnih premodifikatora i različitih tipova postmodifikatora, čija je uloga samo specifikacija tipa, može reći da predstavlja **deskriptivnu** razinu ustroja imenske sintagme koja selektira, tj. nudi izbor mogućih referenata, za usidrenje se može reći da predstavlja **deiktičnu** razinu kojom se identificira, odnosno izdvaja jedan referent za potrebe konkretnoga komunikacijskog konteksta. Usidrenje stoga predstavlja semantičku funkciju ili semantički aspekt organizacije konceptualne strukture koji nam omogućuje da nešto prepoznamo kao imensku sintagmu. Kada se govori o usidrenju imenske sintagme, treba jasno razlikovati tri njegova aspekta: (i) **pozadinu** (engl. *ground*), (ii) **varijantu**, tj. entitet koji se usidrava i (iii) **odnos** koji se u procesu usidrenja uspostavlja između pozadine i varijante, a kojim se specificira status profiliranoga entiteta u odnosu na pozadinu. Pozadinu predstavlja komunikacijski kontekst kojemu pripadaju govornik

[132] Kao prijevod engleskoga naziva *grounding* upotrebljava se *usidrenje* jer je to uobičajeni prijevod u hrvatskoj kognitivnolingvističkoj zajednici. Slobodno se može upotrebljavati i naziv *referencija*, no *usidrenje* bolje oslikava metaforičnost engleskoga naziva koji proizlazi iz kognitivnolingvističkoga konceptualnog pristupa značenju, tj. u skladu je s konceptualnoznačenjskim čimbenicima koji mu služe kao motivacija i o kojima će biti više riječi u nastavku. Usput, u tom smislu ne bi bilo zgorega razmisliti i o prijevodu *uzemljenje*.

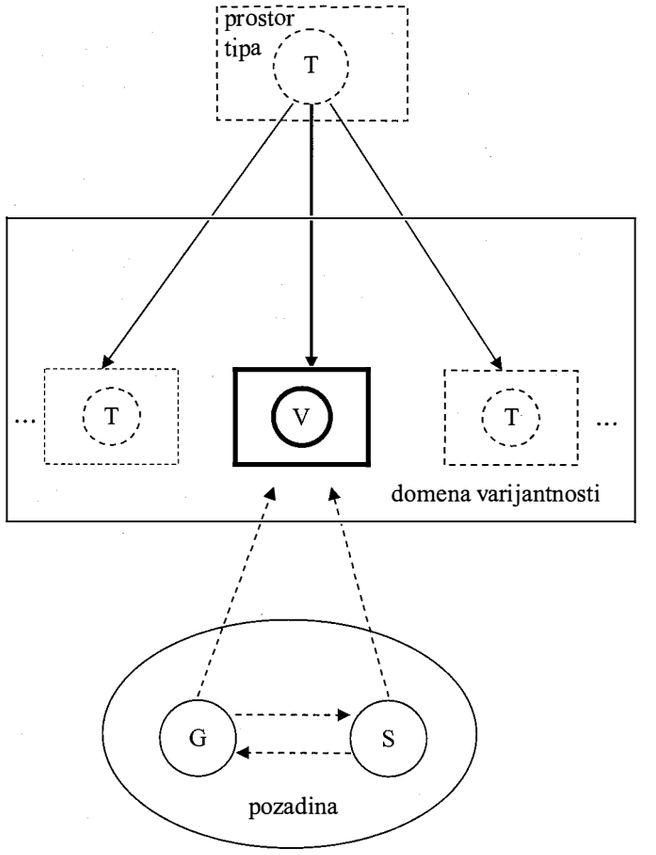

Slika 3.5

(G) i sugovornik (S),[133] odnos koji se uspostavlja među njima, vrijeme i mjesto komunikacije, znanja koja oni dijele, situacija u kojoj se odvija govorni čin itd., a usidrenje predstavlja proces koji "smješta" varijantu u odnosu na pozadinu, tj. omogućuje sudionicima[134] govornoga čina da uspostave "mentalni kontakt" s referentom imenske sintagme kao varijante, da ga identificiraju ili, bolje rečeno, da koordiniraju referenciju. Odnosi između pozadine, varijante i procesa usidrenja prikazani su na slici 3.5, gdje isprekidane strelice označavaju i verbalnu interakci-

[133] Umjesto općenitijih naziva *pošiljatelj* i *primatelj* poruke upotrebljavaju se nazivi govornik i sugovornik jer se razumijeva u prvom redu verbalna jezična komunikacija, odnosno sudionici govornoga čina. Naravno, sugovornik ovdje treba biti shvaćen apstraktnije i šire, u smislu da značenjski pokriva i primatelja pisanih jezičnih poruka.

[134] Usidrenje se u prvom redu odnosi na formiranje određenih znanja o referentu u konceptualnom sustavu slušatelja, no ima slučajeva gdje ni govornik ni slušatelj u određenom kontekstu nemaju dovoljno znanja o referentu imenske sintagme.

ju između govornika i sugovornika i apstraktan mentalni kontakt koji kao rezultat te interakcije oni kao pozadinski elementi uspostavljaju s varijantom.

Jezične su strategije usidrenja dakle završni stadij izgradnje semantičke strukture imenske sintagme, a sam proces može se usporediti sa zumiranjem nekoga entiteta (dobar je primjer recimo promatranje slijetanja zrakoplova), pri čemu bi njegovo promatranje s većih udaljenosti odgovaralo tipu koji je teško spoznatljiv kao i udaljeni entitet. Proporcionalno približavanju entiteta, tj. smanjivanju udaljenosti između njega i promatrača, sve više njegovih obilježja postaje jasnije i dijelom znanja promatrača, što je i motivacija u jezicima iznimno plodnoj metafori RAZUMIJEVANJE JE GLEDANJE. Kada se entitet potpuno približi promatraču, on postaje potpuno prepoznatljiv i poznat, što bi u semantičkom strukturiranju imenske sintagme odgovaralo procesu usidrenja preko uspostave mentalnoga kontakta sudionika govornoga čina s varijantom konkretiziranom u domeni varijantnosti (slika 3.6).

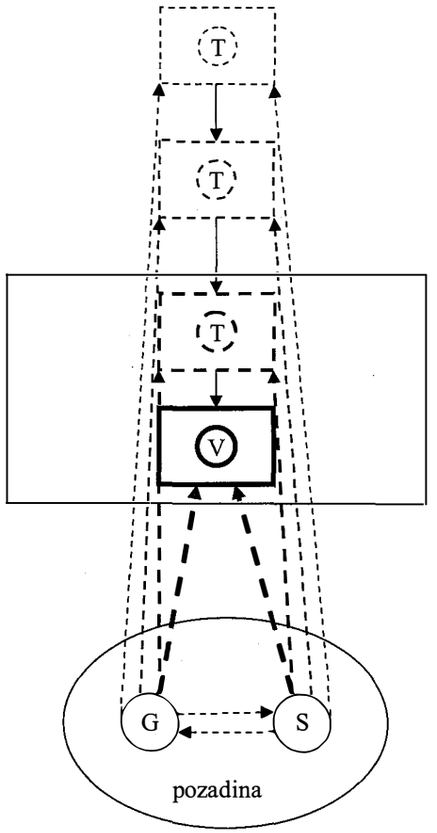

Slika 3.6

Usidrenje podrazumijeva dvije temeljne pragmatičke faze koje se odvijaju na dvije razine usidrenja: prva je **efektivna razina**, koja se tiče usmjeravanja pozornosti na neku varijantu te težnje za njezinom identifikacijom, a slijedi ju **epistemička**,[135] koja se, nakon uspješno provedene identifikacije referenta, odnosi na razvijanje različitih kontekstualno, diskursno i enciklopedijski, uvjetovanih znanja o njemu te se tako uspostavlja odnos između pozadine i varijante. Epistemička razina usidrenja dakle uključuje različite jezične elemente koji imaju dvostruku ulogu:

(i) *oni ističu imenički referent* i

(ii) *subjektivno oblikuju pozadinu, a objektivno istaknuti, odnosno usidreni imenički referent.*

Razumijevanje razlike između subjektiviziranih i objektiviziranih elemenata u interakciji između sudionika konceptualizacije (govornika i sugovornika), a koja rezultira odnosom koji se uspostavlja između njih i entiteta koji se konceptualizira, u kognitivnoj gramatici (npr. Langacker 1987a: 128–132, 1991: 89–95) predstavlja iznimno važnu razliku na kojoj počiva značenjska, a onda i sintaktička narav epistemičkih predikacija. Pojam subjektivnosti tiče se pozadine, odnosno govornika i sugovornika kao sudionika konceptualizacije, a objektivnost se vezuje uz entitet koji se konceptualizira u okvirima nekog prizora koji je na slici 3.7 prikazan isprekidanim ovalom i gdje OP stoji za objektivni prizor. Nekim epistemičkim izrazima, i to u pravilu visokoepistemičkim, svojstveno je da istovremeno uvjetuju maksimalnu razinu subjektiviziranosti pozadine, tj. govornika i sugovornika kao sudionika i izvora konceptualizacije, i maksimalnu razinu objektiviziranosti konceptualiziranoga entiteta unutar nekoga prizora. Maksimalna subjektiviziranost pozadine odnosi se na to da se govornik i sugovornik potpuno povlače u sebe, defokusiraju iz scenarija, tj. da su potpuno nesvjesni svoga sudjelovanja u konceptualizaciji u smislu da pozornost usmjeravaju isključivo na entitet koji je kao njezin predmet maksimalno objektiviziran, što je prikazano na slici 3.7c, a odnosi se na usidravanje npr. pokaznim zamjenicama (***ovaj*** *stol*, ***taj*** *krevet*, ***onaj*** *ormar*) ili nekim kvantifikatorima (***svi*** *ljudi*, ***svaki*** *čovjek* itd.). Nasuprot takvu usidravanju imenske sintagme pomoću visokoepistemičkih izraza za koje se također može reći da "sakrivaju" pozadinu, slike 3.7a i 3.7b prikazuju veću uključenost pozadine u objektivni prizor, odnosno nižu razinu subjektiviziranosti pozadinskih elemenata, što je označeno debljim krugom koji predstavlja pozadinu (P). Slika 3.7a tako prikazuje najnižu razinu subjektiviziranosti pozadine jer predstavlja poistovjećivanje konceptualizatora, subjekta, i objekta konceptualizacije, što je slučaj kada imensku sintagmu predstavljaju lične zamjenice prvoga i drugoga lica (*ja*, *ti*, *mi*, *vi*). Nešto veća razina subjektiviziranosti pozadine prikazana je na slici 3.7b, gdje objekt konceptualizacije ne

[135] O efektivnoj i epistemičkoj razini usidrenja vidi više u Langacker (2009: 167–180).

predstavlja samo neki od pozadinskih elemenata nego i neki drugi entitet koji ne pripada pozadini, ali je konceptualno neodvojiv od nje jer je profiliran odnos između njega i pozadine, tj. riječ je o različitim relacijskim predikacijama koje na različite načine uključuju neki od pozadinskih elemenata. Takvu konstelaciju objektivnoga prizora predstavljaju npr. izrazi tipa *Stol se nalazi blizu mene*, *Trgovina je preko puta*, *Prvi restoran je tri kilometra odavde*, ali i neke epistemičke predikacije, npr. posvojne zamjenice koje također profiliraju odnos između pozadinskoga elementa kao posjednika i posjedovanoga entiteta (*moje naočale* ili *tvoje košulje*). Dakle visokoepistemičkim elementima usidrenja svojstveno je da ne profiliraju ni pozadinu ni odnos, nego uvijek [STVAR], tj. entitet koji usidravaju, čime tvore epistemički odnos između pozadine i tog profiliranog i maksimalno objektiviziranoga entiteta – objekta konceptualizacije. Pozadina je, doduše, sastavni dio baze visokoepistemičkih predikacija jer se njihovo značenje nužno oslanja na pozadinu, ali ona nije profilirana, za razliku od slučajeva prikazanih na slici 3.7b, gdje je profiliran odnos, a onda automatski i povezani entiteti jer odnos se ne može poimati bez sudionika koji ga čine. Tako prototipni epistemički elementi usidrenja kao što su npr. pokazne zamjenice u izrazima tipa *ovaj stol* profiliraju *stol*, ali u odnosu na neprofiliranu bazu koju predstavlja pozadina, u ovom slučaju 1. lice, govornik, tj. prostorna blizina koja se uz njega vezuje.

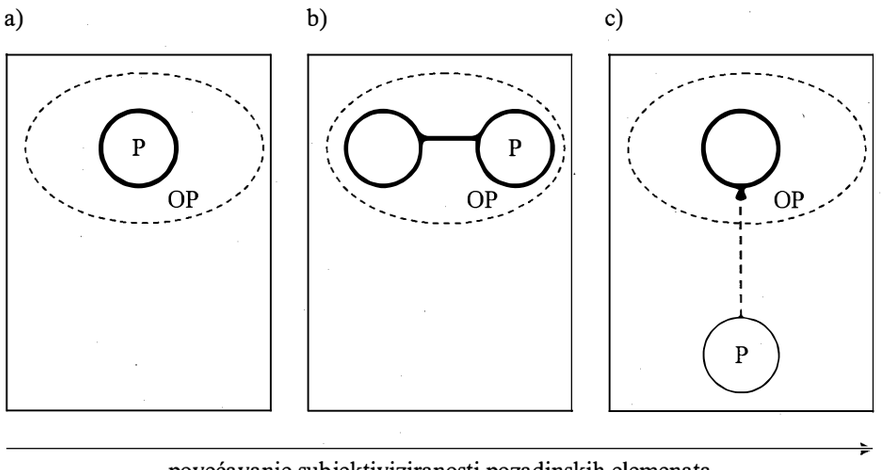

Slika 3.7

Činjenica da visokoepistemički izrazi profiliraju [STVAR], a ne pozadinu ili [ODNOS], objašnjava i neovjerenost konstrukcija u kojima se oni pojavljuju kao predikatno ime jer nesubjektna dopuna glagolu *biti* mora biti relacijska predikacija s obzirom na to da rečenica uvijek označava relaciju:

(20) Sutra će utakmicu započeti svi ti naši visoki dečki.

(20a) Dečki su **visoki**.

(20b) Dečki su **naši**.

(20c) *Dečki su **ti**.

(20d) *Dečki su **svi**.

Odnos varijantnosti i usidrenja složeno je i jezičnospecifično pitanje, a elementi usidrenja u hrvatskom su jeziku u velikoj mjeri impicitni i kontekstualno uvjetovani (vidi 3.3.3). Takvo stanje u prvom redu proizlazi iz činjenice da hrvatski jezik nema članove kao zasebnu determinatorsku vrstu riječi, što uvelike utječe na razvedenost determinatora koji su jedno od osnovnih jezičnih sredstava u procesu usidrenja imenske sintagme. Stoga ćemo sredstva usidrenja podijeliti u dvije temeljne skupine: u skupinu **eksplicitnih** i u skupinu **implicitnih** sredstava. Eksplicitna sredstva odnose se na (i) **determinaciju**, koja uključuje posvojne pridjeve (rubno), posvojne, pokazne i neke neodređene pridjevne zamjenice, zamjeničke demonstrativne pridjeve, nenaglašene jedinice *jedan* i *neki* u funkciji neodređenih članova te određene oblike pridjeva; (ii) **apsolutnu kvantifikaciju neodređenim kvantifikatorima** *puno*, *mnogo*, *mnogi*, *malo*, *nešto*, *dosta*, *nekoliko* i *nekolicina*.[136] Neodređeni apsolutni kvantifikatori funkcioniraju kao elementi usidrenja bilo da se interpretiraju kao "čiste" oznake količine, recimo u primjeru *Puno/malo/mnogo knjiga je na polici*, bilo da dolaze u proporcijskom značenju koje zahtijeva referenciju na druge članove skupa koji nisu izravno zahvaćeni denotacijom kvantifikatora, a čime se približavaju značenju proporcijskih relativnih kvantifikatora o kojima će više riječi biti u nastavku.[137] Takvo je njihovo značenje prisutno npr. u rečenicama tipa *Danas sam u novi stan uspio prebaciti puno svojih knjiga* gdje interpretacija kvantifikatora *puno* zahtijeva i znanja o veličini cijeloga skupa *mojih knjiga* kako bi se približno znalo o kojoj je količini riječ.[138] Treća skupina eksplicitnih sredstava usidrenja odnosi se na (iii) **relativnu kvantifikaciju**, koja uključuje univerzalne kvantifikatore (totalizatore) *svi*, *svaki*, *bilo koji*, djelomične kvantifikatore kao što su naglašeno *neki* i *većina* te kvantifikator *nijedan*, a koji, uz činjenicu da govore o kvantiteti referenta, u svoje značenje uključuju i odnos prema cijelom skupu, odnosno ukupnoj referencijskoj količini. Skupina implicitnih sredstava usidrenja uključuje (i) **implicitnu kvantifikaciju**, kojom se uspostavom nultoga kvantifikatora usidravaju

[136] U ovome se razilazimo s Langackerom (1991) i Taylorom (2002), koji nijedan apsolutni kvantifikator ne smatraju eksplicitnim elementom usidrenja, a što će u nastavku biti i detaljnije objašnjeno.

[137] Zbog toga se i ti kvantifikatori ponekad nazivaju *djelomičnima* (npr. Šarić 2002: 209–210), no taj ćemo naziv zadržati za relativne kvantifikatore *većina* i naglašeno *neki* jer se djelomičnost odnosi na kvantifikaciju koja obavezno zahtijeva referenciju i na druge članove skupa, što kod neodređenih apsolutnih kvantifikatora ne mora nužno biti slučaj.

[138] O proporcijskim kvantifikatorima u hrvatskom jeziku vidi više u Šarić (2002: 203–212).

generičke imenske sintagme, te (ii) **implicitnu determinaciju**, koja obuhvaća nulte neodređene članove *neki* i *jedan* te nulte određene članove koji se najčešće interpretiraju demonstrativom ili posvojnom zamjenicom. Varijantnost i usidrenje načelno su dvije različite faze u izgradnji imenske sintagme, ali u najvećem broju slučajeva isprepletene, bolje rečeno, nerazdvojne, pa se u kognitivnogramatičkoj literaturi, uz temeljnu definiciju imenske sintagme kao varijante, često govori i o imenskoj sintagmi kao **usidrenoj varijanti** (npr. Taylor 2002: 345). Kako je već rečeno, eksplicitni elementi usidrenja jesu determinatori, neodređeni apsolutni kvantifikatori, koji u oba svoja značenja nužno sudjeluju u formiranju znanja o referentu kako kod govornika tako i kod sugovornika, te relativni kvantifikatori. Za razliku od njih **brojevi** kao druga vrsta apsolutnih kvantifikatora to sami po sebi nisu jer oni govore jedino o točno određenoj količini ili veličini referenta, pa uspostava "mentalnoga kontakta" s referentom ovisi o drugim čimbenicima, bilo eksplicitnim elementima usidrenja bilo o kontekstu koji implicitno kod govornika i sugovornika aktivira potrebna znanja o referentu. Dakle semantička struktura složenih imenskih sintagmi polazi od tipa, predstavljenog imenicom sa svojim pridjevnim premodifikatorima koji doprinose njegovoj specifikaciji, preko varijante uz koju se kao zasebni elementi vezuju brojevi pa do usidrenja koje se ostvaruje determinatorima, neodređenim apsolutnim kvantifikatorima te relativnim kvantifikatorima kao krajnjim vanjskim epistemičkim sastavnicama koje ne govore ništa o naravi imeničkoga referenta, o imanentnim mu svojstvima, već ga samo smještaju u komunikacijski kontekst. Semantička struktura imenske sintagme, s desne prema lijevoj strani, shematski se može prikazati na sljedeći način:

[(USIDRENJE (relativna kvantifikacija, neodređeni apsolutni kvantifikatori) – (determinacija) (VARIJANTNOST (apsolutni kvantifikatori – brojevi) (TIP (specifikacija))))]

3.3.1 Prema usidrenoj varijanti – brojevi kao apsolutni kvantifikatori

Apsolutna kvantifikacija brojevima predstavlja prvi stadij eksplicitne varijantnosti imenske sintagme[139] jer su oni sami po sebi neodređeni u smislu da ne daju slušatelju kao primatelju poruke dovoljno obavijesti na osnovi kojih bi mogao razviti odgovarajuću količinu znanja o referentu za uspostavu uspješne komunikacije.[140] Drugim riječima, oni eksplicitno ne usidravaju imensku sintagmu, nego njezin referent samo čine varijantom budući da obavijest o količini članova

[139] Prisjetimo se da imenska sintagma uvijek predstavlja varijantu, ali varijantnost se u slučajevima kada sintagmu predstavlja samo imenica ili imenica sa svojim pridjevnim modifikatorima ne ostvaruje eksplicitno, već implicitno nultim determinatorima ili kvantifikatorima (vidi 3.3.3).

[140] Tako definiranu neodređenost treba strogo lučiti od određenosti, odnosno neodređenosti apsolutnih kvantifikatora u smislu referencije na količinu članova skupa, zbog čega brojevi u tom smislu i jesu određeni apsolutni kvantifikatori.

nekoga skupa jedinki podrazumijeva ostvarivanje tipa u domeni varijantnosti. S obzirom na već spomenutu činjenicu da varijantnost u većini slučajeva pretpostavlja i usidravanje brojevi se, slično kao i pridjevni modifikatori ili samostalna imenica, a kada je riječ o njihovoj nespecifičnoj interpretaciji, implicitno usidravaju nekim nultim elementom, najčešće univerzalnim kvantifikatorom (ØK)*bilo koji*. To je slučaj u (21):

(21) Za selidbu će nam biti potrebno još **ØKpet ljudi.**

gdje je riječ o nespecifičnom[141] značenju koje je implicitno usidreno pretpostavljanjem isto tako nespecifičnoga univerzalnog kvantifikatora *bilo koji* jer rečenica govori o *bilo kojih pet ljudi* iz skupa *ljudi*. Vidi se to i po tome što je kao reakcija na taj iskaz besmisleno postavljanje pitanja **Kojih pet ljudi?*, odnosno preko implicitnoga univerzalnog kvantifikatora slušatelj ostvaruje dovoljnu količinu potrebnoga znanja o referentu, znanja koje u tom slučaju razumijeva nepotrebnost dodatne specifikacije kvantificiranoga referenta. Osim univerzalnim kvantifikatorom *bilo koji* brojevi kod nespecifične interpretacije također mogu biti i implicitno usidreni nultim determinatorom (ØD), tj. neodređenim nenaglašenim članom *neki* kao u (22):

(22a) Dok sam plaćao račun u trgovini, **ØDdva starija čovjeka** raspravljala su se s prodavačicom.

(22b) Dok sam plaćao račun u trgovini, **neka dva starija čovjeka** raspravljala su se s prodavačicom.

Drukčija je pak situacija sa specifičnom interpretacijom u primjeru (23):

(23) Čuo sam da je za taj zakon glasalo devedeset zastupnika, pedeset šest zastupnika bilo je protiv, a **pet zastupnika** bilo je suzdržano.

u kojemu pretpostavljanje nekoga implicitnog nultog determinatora ili kvantifikatora ne dolazi u obzir, tj. kvantificirana imenska sintagma *pet zastupnika* ne može se interpretirati kao **bilo kojih* / **nekih* / **onih pet zastupnika bilo je suzdržano*. Tomu je tako jer je s jedne strane specifično značenje brojeva u koliziji s neodređenošću značenja determinatora *neki* i univerzalnoga kvantifikatora *bilo koji*, a s druge je strane također i u koliziji sa značenjem distalnoga demonstrativa *oni* koji podrazumijeva prethodno postojanje određenih znanja kod sugovornika. Stoga je pitanje *Kojih je pet zastupnika bilo suzdržano?* normalna reakcija sugovornika jer ta rečenica zahtijeva specifičnu interpretaciju kvantificiranoga referenta te u tim slučajevima, dok govornik ne odgovori na pitanje, odnosno dok dodatno ne specificira referent, imenska sintagma ne predstavlja usidrenu varijantu, već samo varijantu, tim više ako ni govornik ne zna o ko-

[141] Referencija se, bilo eksplicitna bilo implicitna, dijeli i na neodređenu i određenu, a neodređena se dalje dijeli na specifičnu i nespecifičnu, o čemu će više riječi biti u 3.3.2.1.

jim se zastupnicima radi. Drugim riječima, može se reći da kada brojevi, koji su, kako smo rekli, već po samoj definiciji neodređeni, zahtijevaju specifičnu interpretaciju, oni ne mogu biti specificirani nekim neodređenim gramatičkim elementom kao sredstvom usidrenja, već kao shematična mjesta elaboracije[142] moraju biti specificirani, odnosno usidreni, nekim dodatnim leksičkim sredstvima. Implicitnom usidrenju imenske sintagme, pored specifičnih kontekstualnih znanja, uvelike pridonosi i aktivacija šireg enciklopedijskoga znanja. Tako u primjeru (23) sintagme *devedeset zastupnika* i *pedeset šest zastupnika* predstavljaju usidrene varijante jer aktivacija domene trenutne političke konstelacije u Hrvatskoj uvjetuje znanja o raspodjeli zastupničkih mjesta u Saboru koja posjeduju govornik i sugovornik, pa je jasno da je devedeset zastupnika vladajuće koalicije bilo za, a pedeset šest oporbenih protiv. Činjenica da brojevi predstavljaju prvo eksplicitno jezično sredstvo ostvarivanja varijantnosti, tj. označavaju prijelaz od tipa prema usidrenoj varijanti, odražava se i na njihov položaj unutar višestrukosložene imenske sintagme te oni neposredno prethode pridjevnim premodifikatorima:

(24a) **pet** velikih bijelih belgijskih zečeva
(24b) ?velikih **pet** bijelih belgijskih zečeva
(24c) *velikih bijelih **pet** belgijskih zečeva
(24d) *velikih bijelih belgijskih **pet** zečeva
(24e) ?bijelih **pet** velikih belgijskih zečeva
(24f) *bijelih velikih **pet** belgijskih zečeva
(24g) *bijelih velikih belgijskih **pet** zečeva
(24h) ?belgijskih **pet** velikih bijelih zečeva
(24i) *belgijskih velikih **pet** bijelih zečeva
(24j) *belgijskih velikih bijelih **pet** zečeva

Vidi se dakle da je pomicanje kvantifikatora s vanjskoga položaja prema imenici proporcionalno povećavanju stupnja neovjerenosti nominalne konstrukcije. Donekle su prihvatljivi (jedan upitnik) samo primjeri u kojima je broj pomaknut za jedno mjesto, ali u tom se slučaju mijenja značenje, pa su te konstrukcije čak i potpuno prihvatljive ako postoje suprotstavljene skupine od *pet **malih** bijelih belgijskih zečeva*, od *pet velikih **smeđih** belgijskih zečeva* te npr. od *pet velikih bijelih **njemačkih** zečeva*. U tim se slučajevima premještanjem premodifikatora na prvo mjesto ne želi istaknuti broj (količina) zečeva, nego njihova veličina, boja i porijeklo, što se bolje vidi iz suprotstavljenih konteksta tipa:

(25a) Pet **velikih** bijelih belgijskih zečeva jutros je ostalo u svojim kavezima.
(25b) **Velikih** pet bijelih belgijskih zečeva jutros je ostalo u svojim kavezima.

[142] O pojmu *mjesta eleboracije* detaljno će se govoriti u 4.1 i 4.2.

(25c) **Bijelih** pet velikih belgijskih zečeva jutros je ostalo u svojim kavezima.
(25d) **Belgijskih** pet velikih bijelih zečeva jutros je ostalo u svojim kavezima.

Primjer (25a) s kvantifikatorom u početnom položaju govori samo o tome da velikih bijelih belgijskih zečeva ima pet i da su oni jutros ostali u svojim kavezima, dok (25b), (25c) i (25d) jedan skup zečeva suprotstavljaju drugom te su kao reakcija na taj iskaz sasvim očekivana pitanja *A što je s ostalim zečevima?* ili *A što je s malima? // A što je sa smeđim zečevima, jesu li oni pušteni? / A što je s njemačkim bijelim zečevima?* i sl. Takvo značenjsko nijansiranje nije moguće kada se kvantifikator pomakne za više od jednoga mjesta jer bi primjer kao što je **velikih bijelih **pet** belgijskih zečeva* implicirao postojanje skupa zečeva koji se neutralnoj konstrukciji, čiji je referent skup od *pet velikih bijelih belgijskih zečeva*, suprotstavlja i po veličini i po boji, odnosno pretpostavljao bi postojanje skupine od npr. *pet malih smeđih belgijskih zečeva.* Još je, naravno, manja vjerojatnost postojanja skupa od primjerice *pet malih smeđih njemačkih zečeva*, a koji bi morao postojati ako bismo ovjerenom željeli smatrati konstrukciju **velikih bijelih belgijskih **pet** zečeva.* Dakle neovjerenost konstrukcija s brojevima pomaknutima za više od jednoga mjesta proizlazi iz nemogućih ili gotovo nemogućih izvanjezičnih konstelacija koje bi mogle biti referenti višestrukosloženih imenskih sintagmi, a što je još jedan u nizu primjera kojim se potvrđuje stalan odnos i prožimanje jezičnoga i izvanjezičnoga znanja – znanja o svijetu.

3.3.2 Eksplicitna sredstva usidravanja imenske sintagme

U ovome potpoglavlju kao eksplicitna sredstva usidravanja imenske sintagme analiziraju se determinatori, neodređeni apsolutni kvantifikatori i relativni kvantifikatori.

3.3.2.1 Determinacija

Status determinatora kao funkcionalne kategorije proizlazi iz činjenice da su oni zatvoren razred, pa su, posljedično, više gramatička nego leksička sredstva referencije, odnosno, kako kaže Kordić (1992: 29), determinacija je specificiranje načina referencije imenske sintagme više gramatičkim nego leksičkim sredstvima. U tako postavljenoj definiciji naglasak je na *više* gramatička, što je potpuno prihvatljivo i kognitivnoj gramatici koja negira objektivističko povlačenje strogih granica među kategorijama, pa onda i između gramatičkih i leksičkih. Štoviše, tako definiran, i kategorijalni bi se status determinatora mogao podvući pod jednu od temeljnih premisa konstrukcijskih pristupa, pa onda i kognitivne gramatike, onu o kontinuumu leksika i gramatike u oblikovanju konstrukcija različitoga stupnja shematičnosti. Dakle determinatori, bar ne svi, nisu isključivo gramatička sredstva referencije, već oni to mogu biti u manjoj ili u većoj mjeri, tj. i među njima postoje svojevrsne prijelazne kategorije, od pridjevnih premodifikatora prema determinatorima, a koje imaju i leksička i gramatička obilježja.

Posvojni pridjevi najbolji su primjer takve prijelazne kategorije. Oni imaju određenu količinu leksičkih obilježja samim tim što pripadaju pridjevima kao leksičkoj, autosemantičkoj, kategoriji, no istovremeno imaju i istaknuta obilježja determinatora jer zbog svoje jedinične pripadnosti nečemu živom imaju lokalnu, vanjsku, referencijsku ulogu, pa njima konkretizirana jediničnost i živost uvjetuje i njihovu određenost, koja je jedno od temeljnih svojstava elemenata usidrenja kao primarno gramatičkih sastavnica imenske sintagme.

Snažno istaknuta određenost posvojnih pridjeva vidi se po tome što njima, za razliku od kvalitativnih pridjeva, ne trebaju gramatički morfemi za izražavanje određenosti, nego je, kao što je istaknuto, određenost konkretizirana već tvorbenim morfemom. Kuna (2003: 258) dobro primjećuje da je obilježje određenosti koje dobivaju preko posvojnih sufiksa toliko izraženo da također utječe i na određenost cijele imenske sintagme, odnosno na druge pridjeve s kojima se oni kombiniraju, a koji obavezno moraju biti u određenom obliku, a oni, naravno, u neodređenom. Usporedi:

(26a) **IvanovØ novi** stol
(26b) ***Ivanovi novi** stol
(26c) ***IvanovØ novØ** stol
(26d) **IvaninØ crni** kaput
(26e) ***Ivanini crni** kaput
(26f) ***IvaninØ crnØ** kaput

Da je kod posvojnih pridjeva tvorbeni sufiks (*-ov*(*Ø*), *-ev*(*Ø*), *-in*(*Ø*)) doista ekvivalent gramatičkom morfemu određenih oblika, pokazuju identični primjeri s kvalitativnim pridjevima:

(27a) **crveni ljuti** bombon
(27b) ***crvenØ ljuti** bombon
(27c) ***crveni ljutØ** bombon

Ispreplet anje gramatičkih i leksičkih osobina kod posvojnih pridjeva možda i najzornije pokazuje njihova relativno slobodna distribucija u odnosu na imenicu koju određuju. Iako kao sredstvo usidrenja imenske sintagme imaju ulogu smještanja referenta varijante u određeni komunikacijski kontekst, pa u skladu s tim bez problema mogu zauzimati vanjski položaj lijevo od broja, upravo im velika količina leksičkih obilježja koja nose omogućuje slobodnu distribuciju u odnosu na brojeve i relativno slobodnu u odnosu na kvalitativne pridjeve, ali nikako i na odnosne:[143]

[143] Treba imati u vidu da, a kao i u primjerima s pridjevnim premodifikatorima, neovjerenost konstrukcija s posvojnim pridjevima može varirati ako se pomicanjem determinatora želi istaknuti postojanje još nečijega skupa entiteta o kojima je riječ, pa i *pet velikih **očevih** belgijskih zečeva*

(28a) **očevih** pet velikih belgijskih zečeva
(28b) pet **očevih** velikih belgijskih zečeva
(28c) ?pet velikih **očevih** belgijskih zečeva
(28d) *pet velikih belgijskih **očevih** zečeva

Takva njihova distribucija proizlazi iz činjenice da će se bliže imenici kao prototipnoj leksičkoj kategoriji nalaziti sastavnice s više leksičkih nego gramatičkih obilježja te da onda mogućnost pomicanja pojedinih sastavnica udesno, prema imenici, ovisi o količini i naravi leksičkih obilježja pojedine sastavnice. Kod posvojnih je pridjeva količina leksičkih i gramatičkih obilježja otprilike podjednako izražena, što im s jedne strane omogućuje slobodnu distribuciju u odnosu na svoje neposredne sastavnice, no količina njihovih leksičkih obilježja ipak je manja negoli kod ostalih pridjevnih premodifikatora, što se i sintaktički očituje u manjoj prihvatljivosti ili neprihvatljivosti konstrukcija u kojima oni zamijene mjesto s kvalitativnim i odnosnim pridjevima, čime se približavaju determinatorima. Posvojni se pridjevi, isto kao i kvalitativni, mogu terminologizirati, pa će u takvim konstrukcijama oni izgubiti svoje posvojno značenje, a poprimiti kvalitativno kao u primjerima tipa *geigerov brojač*, *adamova jabučica* ili *edipov kompleks*,[144] što će blokirati bilo kakvu mogućnost njihova odvajanja od imenice:

(29a) novi crveni **geigerov** brojač
(29b) ***geigerov** novi crveni brojač
(29c) *novi **geigerov** crveni brojač
(29d) velika ispupčena **adamova** jabučica
(29e) ***adamova** velika ispupčena jabučica
(29f) *velika **adamova** ispupčena jabučica

Za razliku od posvojnih pridjeva koji, kako smo vidjeli, u procesu gramatikalizacije tvore prijelaz od leksičkih prema funkcionalnim kategorijama, čisti su, pravi, determinatori (posvojne zamjenice, demonstrativi i članovi)[145] u kudikamo većoj mjeri gramatička sredstva specificiranja referencije, a količina njihovih gramatičkih obilježja proporcionalna je njihovu vanjskom položaju u imenskoj

može biti prihvatljivo postoji li skup od *pet **malih** očevih belgijskih zečeva*. Slična pragmatička mogućnost razlikovanja značenja postoji i kod posvojnih zamjenica, ali, vidjet će se, ne i kod demonstrativa.

[144] Upravo je to i razlog zbog kojega ih pišemo malim početnim slovom (usp. ***Adamova** velika **adamova** jabučica*).

[145] Ovdje bi pripadala i povratno-posvojna zamjenica *svoj*, koja zbog značenja povratnosti ne može biti u poziciji subjekta ili modifikatora u subjektnoj sintagmi, već u neutralnim kontekstima može jedino biti dio objektne sintagme. Kažemo u neutralnim kontekstima jer u nekim obilježenima može biti i subjekt (npr. *Tko će kome ako ne **svoj** svome*) ili dio predikatne sintagme imenskoga predikata (npr. *On je **svoj** na svome*). Više o njezinim sintaktičko-semantičkim posebnostima vidi u Kuna (2008).

sintagmi. Na toj, nazovimo ju tako, hijerarhiji "ispražnjavanja" leksičkoga značenja posvojne pridjeve slijede **posvojne zamjenice**, čije je više gramatičko značenje istaknuto već samom činjenicom da pripadaju kategoriji zamjenica. Kako i jedna i druga kategorija izražava posvojnost, zamjenice i pridjevi ne mogu se međusobno kombinirati (***njegovih očevih** pet bijelih zečeva, ***sestrinih njezinih** pet bijelih zečeva*), a distribucija je posvojnih zamjenica u odnosu na brojeve i odnosne pridjeve identična distribuciji posvojnih pridjeva:

(30a) **mojih** pet velikih belgijskih zečeva
(30b) pet **mojih** velikih belgijskih zečeva
(30c) *pet velikih belgijskih **mojih** zečeva

No mala razlika ipak postoji kada je u pitanju distribucija u odnosu na kvalitativne pridjeve. Konstrukcije u kojima posvojna zamjenica i kvalitativni pridjev zamijene mjesta nešto su nižega stupnja ovjerenosti od istih konstrukcija s posvojnim pridjevom, što također, preko otežanoga pomicanja udesno, ukazuje na to da su determinacijska obilježja kod posvojnih zamjenica izraženija nego kod posvojnih pridjeva:

(31a) ?pet velikih **očevih** belgijskih zečeva
(31b) ??pet velikih **mojih** belgijskih zečeva

Isto uočava i Silić (1992–1993: 405) na primjerima *njegova nova bijela košulja* i *bratova nova bijela košulja*, tvrdeći da posvojna zamjenica može imati samo regresivnu distribuciju:

(32a) **njegova** nova bijela košulja
(32b) *nova **njegova** bijela košulja
(32c) *nova bijela **njegova** košulja

za razliku od posvojnoga pridjeva koji ne podliježe takvu ograničenju:

(33a) **bratova** nova bijela košulja
(33b) nova **bratova** bijela košulja
(33c) nova bijela **bratova** košulja

Dakle distribucijska obilježja posvojnih pridjeva, brojeva i posvojnih zamjenica ozbiljan su dokaz, tj. sintaktička posljedica činjenice da među različitim etapama semantičkoga ustroja imenske sintagme, od tipa preko varijante do usidrene varijante, ne postoje oštre granice, odnosno da postoje određene prijelazne gramatičke kategorije koje posjeduju obilježja imanentna različitim razinama semantičkoga ustroja. To u prvom redu među pridjevima dokazuju posvojni pridjevi kao jedinice s najmanje leksičkih obilježja, koji stoga i čine prijelaz od tipa prema varijanti (prisjetimo se slobodne distribucije s brojevima kao prvim

stadijem varijantnosti te nešto većih distribucijskih ograničenja kada su u pitanju kvalitativni i odnosni pridjevi kao prototipni pridjevni modifikatori – 28a–28d), ali ujedno i prijelaz prema usidrenoj varijanti s obzirom na snažno izraženu određenost koja ih približava funkcionalnoj kategoriji determinatora. Uz već spomenute argumente treba istaknuti i njihov paralelizam s prototipnim determinatorima, posvojnim i pokaznim zamjenicama, kada je u pitanju obavezni određeni oblik pridjeva koji ih slijedi:

(34a) **Kanditov ljuti** bombon
(34b) ***Kanditov ljut** bombon
(34c) **moj ljuti** bombon
(34d) ***moj ljut** bombon
(34e) **ovaj ljuti** bombon
(34f) ***ovaj ljut** bombon

Zbog toga bi se posvojni pridjevi mogli nazvati *determinacijskim pridjevnim modifikatorima*, tj. kategorijom kojom završava modifikacija i počinje determinacija.

Pokazne zamjenice, odnosno **demonstrativi**, kojima pripadaju i iz njih izvedeni demonstrativni zamjenički pridjevi (*ovakav*, *takav* i *onakav*, *ovolik*, *tolik*, *onolik*), još su snažnije sredstvo usidrenja od posvojnih zamjenica jer omogućavaju nedvosmisleno i trenutno prepoznavanje referenta u određenom komunikacijskom kontekstu, koje počiva na još izraženijoj objektivizaciji konceptualiziranoga entiteta i, posljedično, isto tako visoku stupnju subjektivizacije govornika i sugovornika kao pozadinskih elemenata (vidi 3.3, slika 3.7). Kod posvojnih zamjenica to nije toliko izraženo jer one simboliziraju [ODNOS] između objekta konceptualizacije i nekoga od sudionika (usp. sliku 3.7b) te tako predstavljaju prijelazan stadij prema visokoepistemičkim predikacijama koje profiliraju [STVAR], odnosno koje potpuno defokusiraju kako pozadinu (govornika i sugovornika) tako i odnos između pozadine i profiliranoga usidrenog entiteta. Ovdje je također vrlo bitno istaknuti i razliku između posvojnih zamjenica i zamjeničkih pridjeva *ovakav*, *takav*, *onakav*, *ovolik*, *tolik* i *onolik*. Zamjenički pridjevi, a s obzirom na svoja pridjevna obilježja, također pripadaju relacijskim predikacijama, tj. i oni profiliraju [ODNOS], no kod njih nije riječ o odnosu između nekoga od pozadinskih elemenata i profiliranoga imeničkog referenta, točnije o odnosu pripadanja nekom od pozadinskih elemenata, već o odnosu između imeničkoga referenta i nekoga svojstva (kvalitete) koje se ne vezuje uz govornika ili sugovornika u slučaju zamjeničkih pridjeva *ovakav*, *takav* i *onakav* ili o odnosu između imeničkoga referenta i kvantitete kod zamjeničkih pridjeva *ovolik*, *tolik* i *onolik*. U tom smislu Langackerov prikaz povećavanja subjektivnosti pozadinskih elemenata (slika 3.7) može se, kada je hrvatski jezik u pitanju, proširiti slikom 3.8 na kojoj se jasno vidi razlika u profiliranom odnosu između objekta

konceptualizacije i nekoga od sudionika kod posvojnih zamjenica s jedne strane (slika 3.8a) te odnosa između imeničkoga referenta i nekoga svojstva ili količine kod demonstrativnih zamjeničkih pridjeva s druge strane (slika 3.8b).

a) posvojne zamjenice

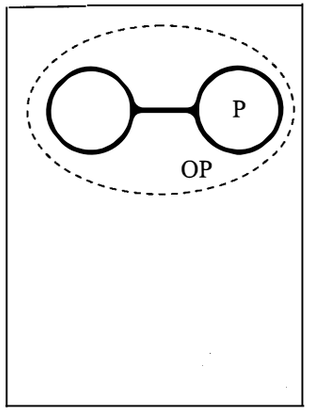

b) zamjenički pridjevi

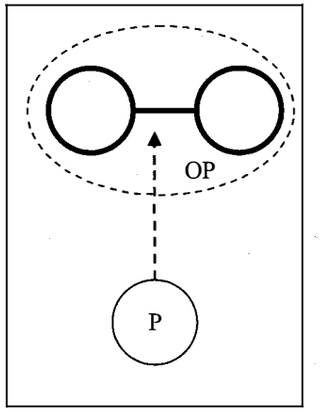

Slika 3.8

Snažno istaknuta epistemičnost pokaznih zamjenica vidi se i po tome što one, za razliku od posvojnih pridjeva i posvojnih zamjenica, ne ostavljaju nikakvu mogućnost nedoumica u vezi s prepoznavanjem referenta imenske sintagme te se upravo zbog toga mogu smatrati visokoepistemičkim elementima usidrenja. Posebno to dolazi do izražaja u kontekstima s množinskim referentima, pa je recimo u kontekstu iskaza ***Moje*** *ideje u posljednje vrijeme uglavnom ne nailaze na razumijevanje kolega* sugovornikovo pitanje *Koje tvoje ideje?* potpuno razumljivo i prihvatljivo, dok je ono besmisleno kao reakcija na iskaz ***Te/takve*** *moje ideje u posljednje vrijeme uglavnom ne nailaze na razumijevanje kolega.* Intenziviranje usidrenja koje se provodi demonstrativima jasno je vidljivo i na sintaktičkoj razini jer je distribucija demonstrativa izrazito ograničena, za razliku od posvojnih pridjeva i posvojnih zamjenica kod kojih je ona, vidjeli smo, relativno slobodna, posebno kada je riječ o posvojnim pridjevima. Stoga demonstrativi u skladu sa svojom visokoepistemičkom funkcijom zauzimaju položaj lijevo od posvojnih pridjeva i posvojnih zamjenica, ne dopuštajući zamjenu mjesta, odnosno pomicanje udesno, što se i vidi iz sljedećih primjera:

(35a) **ovih** mojih/očevih pet velikih belgijskih zečeva
(35b) ?pet **ovih** mojih/očevih velikih belgijskih zečeva
(35c) *mojih/očevih **ovih** pet velikih belgijskih zečeva
(35d) * pet mojih/očevih **ovih** velikih belgijskih zečeva

Primjer (35b) prihvatljiv je ako skup na koji se referira sadrži više od pet zečeva, a želi se izdvojiti samo pet, kao npr. u kontekstu tipa *Pet **ovih** mojih/očevih velikih belgijskih zečeva je oboljelo, dok su drugi zasada zdravi*, no (35c) i (35d) teško mogu biti prihvatljivi jer bi njihova ovjerenost zahtijevala malo vjerojatan kontekst u kojemu izravni referencijski skup na koji se ukazuje demonstrativom sadrži i više od pet zečeva, s ograničenjem da u tom skupu također i jedan dio zečeva pripada meni ili ocu, a drugi nekomu trećem, pa bi zamjena pretpostavljala suprotstavljanje skupa od *pet mojih* ili *očevih* zečeva skupu koji se sastoji od neke druge količine nečijih trećih zečeva, npr. skupu od drugih *pet stričevih* zečeva. Pomicanje determinatora udesno iz navedenih je razloga moguće samo u imenskim sintagmama koje sadrže kvantifikator, a inače ne (usp. ***Ovaj moj*** *stol je star* / **Stol je **ovaj moj*** *star* // ***Ona njegova*** *kuća je nova* / **Kuća je **ona njegova*** *nova*).[146] Može se stoga reći da izrazita referencijalnost demonstrativnih pokaznih zamjenica i iz njih izvedenih zamjeničkih pridjeva, osim što rezultira dokidanjem slobodne distribucije, ujedno kao posljedicu ima i uklanjanje mogućnosti različite značenjske interpretacije.

Određeni oblik pridjeva sintetičko[147] je sredstvo usidrenja imenske sintagme te je stoga povezano i isprepleće se s većinom drugih, analitičkih, vidova referencije. U tom smislu o njemu je već bilo riječi u okviru rasprave o odnosnim i posvojnim pridjevima za koje smo rekli da mogu imati samo određene, odnosno neodređene oblike te smo objasnili i zašto je tomu tako. Također smo rekli da je zbog snažno izražene određenosti posvojnih pridjeva te posvojnih i pokaznih zamjenica upotreba određenoga oblika obavezna kod pridjeva koji ih slijede (***Kanditov ljuti*** *bombon* / ***moj ljuti*** *bombon* / ***ovaj ljuti*** *bombon*), a gramatička kategorija pridjevnoga vida ima također važne implikacije i na strukturu predikatne imenske sintagme, o čemu ćemo detaljnije govoriti u 3.4. Ovdje ćemo se stoga ukratko osvrnuti na još neke činjenice o upotrebi određenoga ili neodređenoga oblika pridjeva koje hrvatske gramatike samo konstatiraju te ćemo dati neka dodatna objašnjenja koja se tiču njihove uloge i motivacije. Tako hrvatske gramatike (npr. Barić i dr. 1995: 179) konstatiraju da određeni oblik obavezno dolazi: (i) *u imenskim sintagmama koje ili označavaju neki naziv* (npr. ***bijeli*** *bor*, ***pitomi*** *kesten*, ***crni*** *kruh* itd.) i (ii) *kao dio vlastitoga imena* (npr. ***Beli*** *Manastir* ili ***Dugi*** *otok*). Motivacija i uloga određenoga oblika u prvom slučaju jest izdvajanje podtipa i njegovo suprotstavljanje drugim podtipovima, pa pridjev odgovara na pitanje *koji*?, a ne *kakav*?. Tako ***pitomi*** *kesten* nije ***pitom***, već onaj koji

[146] O neovjerenosti konstrukcija ovoga tipa s pomaknutim determinatorima u nekvantificiranim sintagmama govori i Šarić (2002: 216), no ne ulazi dublje u semantičke, točnije referencijske, razloge nemogućnosti takva pomicanja.

[147] Osim nastavcima određeni oblik pridjeva izražava se i prozodijskim sredstvima, pri čemu su najčešće u opreci dugouzlazni za neodređeni oblik i dugosilazni za određeni. No u razgovornom je jeziku izražavanje određenosti rijetko, pogotovo prozodijskim sredstvima.

nije ***divlji***; ***crni*** *kruh* nije ***crn***, nego je onaj koji nije *bijeli* itd. Može se stoga reći da je uloga određenoga oblika pridjeva u imenskim sintagmama koje označavaju nazive da na neki način gramatički signalizira prvi stupanj usidrenja tipa, da provodi svojevrsno njegovo unutarnje, neposredno usidravanje, tj. usidravanje i izvan imenske sintagme, o čemu se ne može govoriti kod samo leksički ostvarenih podtipova. Prisjetimo se da je funkcija neodređenoga oblika pridjeva samo specifikacija tipa te stoga imenica bez obzira na broj pridjevnih premodifikatora koji uz nju stoje i dalje označava samo tip sve dok nije usidrena u konkretnom komunikacijskom kontekstu. Stoga ***bijel*** *bor* može biti bor na koji je pao snijeg, bor koji je netko poprskao umjetnim snijegom, bor okićen bijelim ukrasima itd., tj. *bijel bor* je tip koji obavezno zahtijeva neku kritičnu količinu obavijesti analitičkim sredstvima koja će ga usidriti, odnosno koja će ga učiniti varijantom. Nasuprot tomu ***bijeli*** *bor* ne može biti ništa drugo osim konkretne vrste (podtipa) bora, pa je određeni oblik pridjeva tu već "obavio" dio posla na putu od tipa do varijante, a različita analitička sredstva referencije u funkciji su njegova dodatnoga, izvanjskoga, usidravanja u domeni varijantnosti.[148] Ona, naravno, mogu biti različita (demonstrativi: *Kupi mi* ***onaj*** *bijeli bor*, posvojne zamjenice i pridjevi: ***Naš*** *bijeli bor je ljepši od* ***vašega***, apsolutni kvantifikatori: *Na tržnici ovih dana ima* ***mnogo*** *bijelih borova* itd.). Referencijska uloga određenoga oblika još je izraženija kod vlastitih imena tipa *Dugi otok* jer tada on kao sintetičko gramatičko sredstvo determinacije imensku sintagmu ne čini podtipom, nego varijantom, potpuno ju usidrujući referencijom na pojedinačni primjerak skupa. U kontekstu odnosa određenoga oblika pridjeva i vlastitih imena nije naodmet istaknuti da nedvosmislena varijantnost (određenost, determiniranost) vlastitih imena utječe i na određenost pridjevnih oblika koji nisu dio vlastitoga imena, tj. pridjevni premodifikatori uz vlastita imena mogu biti samo u određenom obliku (usp. ***Visoki*** *susjed Ivan prošao je pored nas* / ****Visok*** *susjed Ivan prošao je pored nas*, *Prošle godine vidjeli smo* ***prekrasni*** *Pariz* / **Prošle godine vidjeli smo* ***prekrasan*** *Pariz* itd.). Pored pridjeva, u vezi s upotrebom određenih oblika nameće se još jedno zanimljivo pitanje vezano uz posvojne zamjenice. Poznato je naime da pridjevne zamjenice imaju samo određene sklonidbene oblike, osim posvojnih zamjenica trećega lica jednine i množine (*njegov*, *njezin*, *njihov*) za koje sve hrvatske gramatike navode da primarno, neutralno i kao odlika biranoga stila imaju nastavke imeničke sklonidbe, tj. neodređene oblike, no mogu imati i određene oblike koji se uglavnom upotrebljavaju u razgovornom i administrativnom stilu.[149] Takvo stanje odgovara stanju kod posvojnih pridjeva, što je doprinos sufiksa *-ov*(Ø) i *-in*(Ø) koje te dvije gramatičke kategorije dijele, a dijele ih zato što

[148] Još jedanput ističemo da se u praksi opreka između određenoga i neodređenoga oblika pridjeva rijetko čuva.

[149] Jedino Babić i dr. (1991: 655) ne navode određene oblike kao mogućnost u sklonidbi tih zamjenica.

i posvojni pridjevi i te posvojne zamjenice upućuju na posjednika u trećem licu koje je referencijski "slabije" od prvog i drugog lica, odnosno tiče se posjednika koji nije sudionik komunikacijskoga čina. Posljedično, referencijska "jačina", tj. veći stupanj usidrenosti referenta koji označava entitet u posjedu govornika ili sugovornika, a na koji se upućuje posvojnim zamjenicama prvoga i drugoga lica, zahtijeva konkretiziranje tih zamjenica određenim sklonidbenim oblicima kako bi forma i stupanj referencije bili kompatibilni. S druge strane niži stupanj usidrenosti referenta koji označava entitet u posjedu onoga o kojem se govori i na kojeg se upućuje posvojnom zamjenicom trećega lica, a također zbog zahtjeva kompatibilnosti oblika i ostvarenoga stupnja referencije, rezultira kao i kod posvojnih pridjeva neodređenim sklonidbenim oblicima kao neobilježenim gramatičkim rješenjem.

Kao što je već spomenuto, u hrvatskom jeziku determinatorima se još mogu smatrati **nenaglašeni oblik neodređene zamjenice *neki* te leksem *jedan*** koji imaju funkciju neodređenih članova.[150] Neodređeni član *jedan* Silić (1992–1993: 409) naziva aktualizatorom jer se njime "ne utvrđuje količina predmeta (dakle nije kvantifikator) ni svojstvo predmeta (dakle nije kvalifikator) nego se njime neaktualizirani jezični svijet aktualizira", iz čega je vidljivo da se aktualizator zapravo upotrebljava u značenju elementa usidrenja (referencije). S time bismo se u potpunosti mogli složiti,[151] a naziv je metodološki kognitivnoj gramatici prihvatljiv tim više što su determinatori središnji elementi referencije koji se vezuju uz varijantu kao aktualnu veličinu, odnosno može se reći da oni aktualiziraju imenički tip kao potencijalnu veličinu (vidi 3.1). Osim po svojoj aktualizatorskoj ulozi *jedan* se kao neodređeni član od *jedan* kao broja i pridjeva razlikuje i time što nema samostalnoga naglaska, tj. ponaša se kao proklitika, tvoreći s riječju koja ga slijedi jednu naglasnu cjelinu. S druge strane upravo je nenaglašenost obilježje koje *jedan* kao član dijeli s *neki* kao članom, a koji se također nenaglašenošću razlikuje od *neki* kao relativnoga kvantifikatora, o čemu će biti još riječi

[150] M. Ivić (1971, 1973) tvrdi da se o leksemu *jedan* ne može govoriti kao o neodređenom članu jer ne postoji određeni član. Silić (1992–1993: 411) je drukčijega mišljenja koje smatramo prihvatljivijim, a to je da "fizička odsutnost gramatičkoga sredstva ne mora dokidati njegovu funkciju". To, drugim riječima, znači da se može govoriti o nultim određenim članovima o kojima će još riječi biti u 3.3.3.2. Treba ovdje također istaknuti da je Silić-Pranjkovićeva gramatika jedina hrvatska gramatika koja govori o nultim određenim članovima te o leksemu *jedan* u funkciji neodređenoga člana (2005: 135).

[151] Inače, sam je naziv, barem koliko je nama poznato, prvi put upotrijebio Bally (1950: 77–100), a u serbo-kroatistici ga prvi put spominje M. Ivić (1955) u kontekstu rasprave o obveznim vremenskim padežnim odredbama. Silić u spomenutoj raspravi aktualizator *jedan* smatra vrstom determinatora, no, iako to eksplicitno ne objašnjava, determinator ne upotrebljava u značenju funkcionalne kategorije s primarno gramatičkom funkcijom, kako se on shvaća u suvremenim gramatičkim teorijama, već, kao i Radovanović (1990: 77–117), a slijedeći terminološku tradiciju M. Ivić (1962, 1964) u njezinim raspravama o obveznim odredbama, u značenju atributa, odnosno modifikatora.

u 3.3.2.3.[152] Njihova determinatorska uloga neodređenoga člana ostvaruje se u primjerima sljedećega tipa:

(36) Govori glasnije! **Neka djeca** opet galame tamo na ulici pa te ništa ne čujem.

(37) Ma, došli su mi jučer **neki gosti** pa nisam mogao ići s vama.

(38) Posljednjih se godina u gradu mogu vidjeti **neki ljudi** kojih prije nije bilo.

(39) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **jednog prijatelja** jučer na kavi.

(40) Da, to sam već čuo u **jednom razgovoru**.

(41) Kupio sam to od **jedne žene** na tržnici.

No postoje li među tim dvama neodređenim članovima i nekakve razlike? Na postavljeno pitanje može se dati potvrdan odgovor. Iako su ta dva člana u većini konteksta zamjenjiva jer im je obama primarna funkcija upućivanje na neki neodređeni referent i pritom ih upravo ta neodređenost čini sredstvima usidrenja imenske sintagme jer omogućuje dovoljnu količinu znanja o referentu u smislu pragmatičke zališnosti dodatnoga preciziranja – određivanja – referenta, među njima ipak postoje određene distribucijske razlike. Drugim riječima, oni nisu zamjenjivi u svim kontekstima. Prvo što treba primijetiti jest da *neki* ima slobodnu distribuciju s obzirom na jedninu, odnosno množinu referenta, dok *jedan* neutralno dolazi s jedninom, a s množinom obilježeno i rijetko, a što je, naravno, posljedica doprinosa njegova osnovnog značenja unikatnosti (usp. *Kupio sam to na tržnici od neke žene / Kupio sam to na tržnici od jedne žene // Kupio sam to na tržnici od nekih žena / ?Kupio sam to na tržnici od jednih žena*). Osim takvih konteksta u kojima je riječ o manjoj ili većoj obilježenosti iskaza, postoje i konteksti gdje *neki* i *jedan* nikako nisu zamjenjivi, tj. *jedan* ne može biti zamijenjen članom *neki*. Iako oba upućuju na neodređeni referent, interpretacija neodređenoga člana razlikuje se i po kriteriju specifične i nespecifične interpretacije (usp. i Katunar – Willer-Gold – Gnjatović 2013), kojega smo se već dotaknuli u kontekstu analize brojeva kao apsolutnih kvantifikatora. Langacker (1991: 104) za specifičnu interpretaciju kaže da se ona odnosi na činjenicu da govornik ili netko treći čije se riječi opisuju ima neka znanja o referentu, tj. ima na umu neku specifičnu varijantu iz maksimalnog raspona tipa, dok je u slučaju nespecifične interpretacije riječ o odabiru bilo koje varijante. U tom smislu vrlo je važno razlikovati specifičnu neodređenu interpretaciju od određene iako to u jezicima koji nemaju članove kao gramatička sredstva ponekad nije lako. Specifična interpretacija neodređenoga člana mogla bi se pojašniti i tako da za komunikacijski kontekst ili nije bitno daljnje preciziranje referenta koje bi ga onda činilo određenim ili govornik nema o referentu toliko obavijesti kojima bi ga iz kategorije specifične neodređenosti prebacio u kategoriju određenosti. Pokušajmo razlike između specifične neodređene, nespecifične neodređene i određene interpretacije objasniti na primjeru rečenice *Ivan želi kupiti psa*. Nespecifična neodređena interpretacija znači da *Ivan* želi kupiti bilo kakvog *psa*, tj. riječ je o izboru bilo koje varijante iz maksimalnoga raspona tipa; specifična neodređena interpretacija jest da govornik zna kojeg *psa Ivan* želi kupiti (zna npr. da *Ivan* želi *smeđu mini pudlicu blage naravi i srednje duge dlake*), a određena interpretacija izdvaja konkretnu jedinku, što bi u našem primjeru značilo da *Ivan* recimo želi kupiti *pudlicu svoga susjeda* jer je čuo da susjed prodaje psa. Razmotrimo sada na sljedećim primjerima kako specifična i nespecifična interpretacija neodređenih članova utječe na njihovu distribuciju:

(42a) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti reći da sam to čuo jučer od **jednog** poznanika.

(42b) ???Ako me pitaš kako to znam, mogu ti reći da sam to čuo jučer od **nekog** poznanika.

(42c) *Ako me pitaš kako to znam, mogu ti reći da sam to čuo jučer od **nekog** prijatelja.

Visok stupanj anomaličnosti primjera (42b) proistječe iz kolizije nespecifičnoga značenja neodređenoga člana *neki* i konteksta koji zahtijeva specifičnu interpretaciju jer govornik sasvim sigurno zna o kojem se *poznaniku* radi, prvo jer mu je poznanik, a drugo jer je jučer bio s njim, no u pragmatičkom ga kontekstu ne želi imenom identificirati (što bi onda, naravno, rezultiralo određenom interpretacijom) jer ili smatra da to za dani kontekst nije toliko bitno ili mu je možda zaboravio ime budući da mu je samo poznanik, a ne i prijatelj. Potonji razlog ne može vrijediti u (42c) gdje je riječ o *prijatelju*, što samim tim sugerira da govornik o njemu posjeduje i detaljnija znanja, zbog čega se specifična interpretacija još snažnije nameće, a, posljedično, i upotreba nespecifičnoga člana *neki* rezultira potpuno neprihvatljivim iskazom. Primjer (42b), ali zbog navedenih razloga ne i (42c), bio bi prihvatljiv ako bi glasio *Ako me pitaš kako to znam, mogu ti reći da sam to čuo jučer od **nekog** poznanika, no zaboravio sam kako se zove* jer sadržaj suprotne rečenice utječe na specifičnost značenja čineći ga nespecifičnim, a onda i kompatibilnim s članom *neki*. Kao što postoje konteksti koji zahtijevaju specifičnu interpretaciju, tako postoje i oni koji zahtijevaju nespecifičnu, pa tada može biti upotrijebljen samo neodređeni član *neki*. Tako je primjerice u sljedećim kontekstima:

(43) Doći ću za **nekih** pola sata.

(44) Platio sam to **nekih** sto kuna.

u kojima član *neki* nikako ne može biti zamijenjen članom *jedan*, usp.:

(45) *Doći ću za **jednih** pola sata.

(46) *Platio sam to **jednih** sto kuna.

[152] Nenaglašenost se ne odnosi na slučajeve kada se članovi *jedan* i *neki* nađu ispred enklitika koje su uvijek nenaglašene: usp. *Jedan **me je** prijatelj danas tražio / Neki **su nas** ljudi danas tražili.*

Razlog je nemogućnosti njihove zamjene nedvosmislena nespecifična, točnije neprecizna, interpretacija vremenskoga i količinskoga adverbijala, što se i jasno vidi iz parafraza *Doći ću za **otprilike** pola sata* i *Platio sam to **oko** sto kuna.*

Iz navedenih primjera nameće se zaključak da su u većini konteksta neodređeni članovi *neki* i *jedan* u slobodnoj ili relativno slobodnoj distribuciji, osim u slučajevima kada kontekst zahtijeva specifičnu, odnosno nespecifičnu interpretaciju, pa tada može biti upotrijebljen samo jedan od ta dva člana.[153]

Neodređenim članovima *neki* i *jedan* može se determinirati i specificirani tip (47–52):

(47) Govori glasnije! **Neka razmažena** djeca opet galame tamo na ulici pa te ništa ne čujem.

(48) Ma, došli su mi jučer **neki nenajavljeni** gosti pa nisam mogao ići s vama.

(49) Posljednjih se godina u gradu mogu vidjeti **neki čudni** ljudi kojih prije nije bilo.

(50) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **jednog dobrog** prijatelja jučer na kavi.

(51) Da, to sam već čuo u **jednom drugom** razgovoru.

(52) Kupio sam to od **jedne starije** žene na tržnici.

U potpunosti bismo se mogli složiti i sa Silićem (1992–1993: 409) koji dobro primjećuje da determinator *jedan* kao neodređeni (nenaglašeni) član ne mora određivati samo imenicu, već može primarno determinirati i pridjev, odnosno, kako on kaže, svojstvo predmetnosti, a ne predmet, funkcionirajući tada najčešće kao analitičko sredstvo isticanja neodređenosti pridjeva koji je u određenom obliku, a isto se može reći i za neodređeni član *neki*.

Zbog svojih determinatorskih svojstava neodređeni članovi *neki* i *jedan*, kao i članovi općenito u jezicima u kojima postoje kao posebna gramatička kategorija, pojavljuju se kao krajnji lijevi elementi imenske sintagme, bez ikakve mogućnosti pomicanja udesno:

(53a) **neki** veliki belgijski zečevi

(53b) *veliki **neki** belgijski zečevi

(53c) *veliki belgijski **neki** zečevi

(54a) **jedni** veliki belgijski zečevi

(54b) *veliki **jedni** belgijski zečevi

(54c) *veliki belgijski **jedni** zečevi

[153] U slučajevima gdje *neki* nikako nije zamjenjiv s *jedan* moglo bi se razmisliti i o tome da se *neki* tada smatra česticom, no njezina promjenjivost tada stvara dodatan analitički problem. Stoga ćemo zadržati stav da *neki* i tada ima ulogu člana.

Budući da je članovima *neki* i *jedan* primarno svojstvo neodređenost, oni se ne mogu kombinirati s demonstrativima kao izrazitim sredstvom usidrenja, ali mogu s posvojnim pridjevima i posvojnim zamjenicama kao hijerarhijski nižim sredstvima usidrenja, što se posebno odnosi na neodređeni član *jedan*:

(55a) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **jednog Ivanovog** dobrog prijatelja jučer na kavi.

(55b) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **jednog mog** dobrog prijatelja jučer na kavi.

(56a) Ne sjećam se, ali vjerojatno sam to čuo od **nekog Ivanovog** dobrog prijatelja.

(56b) Ne sjećam se, ali vjerojatno sam to čuo od **nekog tvog** dobrog prijatelja.

S druge strane, neodređeni član *neki* može se kombinirati s brojevima, a *jedan* ne može:[154]

(57a) **nekih** pet velikih belgijskih zečeva

(57b) ***jednih** pet velikih belgijskih zečeva

Mogućnost kombiniranja neodređenoga člana *neki* s glavnim brojevima rezultat je kompatibilnosti njegove nespecifičnosti i nespecifičnosti kao doprinosa značenja broja.[155] S druge strane nespecifično značenje broja nekompatibilno je sa specifičnim značenjem člana *jedan*, pa se stoga on ne može upotrijebiti ondje gdje kontekst nužno zahtijeva nespecifičnu interpretaciju, isto kao što se, vidjeli smo, ni *neki* ne može upotrijebiti u kontekstima koji zahtijevaju specifičnu interpretaciju.

Osim brojevne funkcije i funkcije člana za *jedan* se uvijek ističe da ima i kvalifikatorsku, odnosno pridjevnu funkciju (npr. ***Jedni** majstori su tek otišli, a drugi već dolaze*). No osim brojevne, pridjevne i čiste determinatorske u funkciji neodređenoga člana *jedan* može imati još jednu ulogu koja je značenjski između kvalifikatorske i uloge člana. Kažemo između jer je *jedan* u toj ulozi s jedne strane blizak članu po tome što, kao i u kontekstima kada funkcionira kao prototipni član, nema samostalnoga naglaska, a s druge strane kvalifikatoru ga približava činjenica da ipak nije značenjski potpuno ispražnjen, već mu je primarna funkcija da dodatno ističe, naglašava, neko već poznato svojstvo imeničkoga referenta. Zbog toga ćemo tu njegovu četvrtu funkciju nazvati funkcijom *determinacijskoga intenzifikatora*, a koja je vidljiva iz sljedećih parova primjera:

[154] Pomicanje udesno, naravno, ni tu ne dolazi u obzir: **pet **nekih** velikih belgijskih zečeva*, **pet velikih **nekih** belgijskih zečeva* itd.

[155] Nespecifičnost i specifičnost svojstvo je neodređenih referenata, a prisjetimo se da smo već rekli da su brojevi po samoj naravi stvari neodređeni jer govore samo o količini, a ne i o tome **koji** su točno referenti u pitanju. Sintagma je *pet velikih belgijskih zečeva*, uz to što je neodređena, i nespecifična jer ako primjerice kažemo *Pet velikih belgijskih zečeva trči po dvorištu*, ne mislimo na specifičnih *pet zečeva*, već na bilo kojih, **nekih** pet i upravo je u tome kompatibilnost s istaknutim nespecifičnim značenjem neodređenoga člana *neki*.

(58a) Posljednjih je godina Barcelonu vrlo teško pobijediti.

(58b) Posljednjih je godina **jednu** Barcelonu vrlo teško pobijediti.

(59a) Možda bi Hrvatskom košarkaškom savezu Toni Kukoč bio od pomoći.

(59b) Možda bi Hrvatskom košarkaškom savezu **jedan** Toni Kukoč bio od pomoći.

(60a) Pa neće mi valjda lokalni hrvatski političar pričati o poštenju.

(60b) Pa neće mi valjda **jedan** lokalni hrvatski političar pričati o poštenju.

Iz navedenih primjera jasno se vidi da rečenice bez intenzifikatora *jedan* i one u kojima je on uvršten značenjski nisu ekvivalentne jer je u (58b), (59b) i (60b) svojstvo referenta (*Barcelone*, *Tonija Kukoča* i *lokalnoga hrvatskog političara*) izraženije, pa su parafraze tipa:

(61) Posljednjih je godina vrlo teško pobijediti momčad takve kvalitete kao što je Barcelona.

(62) Možda bi hrvatskom košarkaškom savezu pomogla osoba takvih kvaliteta (netko takav) kao što je Toni Kukoč.

(63) Pa neće mi valjda netko tko je u tolikoj mjeri nepošten pričati o poštenju.

puno vjerojatnije kao interpretacija rečenica s determinacijskim intenzifikatorom *jedan* nego kao interpretacija rečenica bez njega. Intenzifikator *jedan* kao sredstvo referencije vrlo je čest baš uz vlastite imenice, što je na prvi pogled pomalo čudno jer se vlastitim imenicama kojima se identificira pojedinac ostvaruje potpuna[156] referencija, odnosno maksimalna razina znanja o referentu koju dijele govornik i sugovornik, pa vlastita imena stoga u pravilu ne zahtijevaju dodatna sredstva usidrenja. No kada je riječ o isticanju osobine leksemom *jedan* kao intenzifikatorom, onda kod vlastitih imena više nije istaknuta samo varijantnost, pa u takvim kontekstima imena referiraju i na obilježja tipa. Dobro se to vidi iz primjera (64a–65a) i njihovih parafraza (64b–65b):

(64a) Toliko su jaki da bi ih teško pobijedio i **jedan** Real.

(64b) Toliko su jaki da bi ih teško pobijedila i **neka tako dobra momčad** kao što je Real.

(65a) Hrvatskom košarkaškom savezu ne bi pomogao ni **jedan** Toni Kukoč.

(65b) Hrvatskom košarkaškom savezu ne bi pomogla **ni osoba koja posjeduje kvalitete** Tonija Kukoča.

[156] Ima, naravno, slučajeva u kojima se ni vlastitim imenom odmah ne identificira jedinka, no oni su rjeđi. Takvi su primjerice sljedeći konteksti:

(X) Jučer sam u gradu sreo Marka Marića.

(Y) Kojeg Marka Marića? Moga susjeda ili nekog drugog?

(X) Ma ne tvoga susjeda, već, znaš, onoga prijatelja moga brata koji je prošli mjesec imao onu prometnu.

(Y) A, znam! I, što kaže?

u kojima se iz označenih dijelova vidi da naglasak nije samo na *Realu* i *Toniju Kukoču* kao pojedinačnim referentima, već da postoji i primjesa značenja kojom se ističe i bilo koja jedinka, potencijalna varijanta, koja posjeduje tipske osobine referenata navedenih vlastitih imenica. Da *jedan* kao determinacijski intenzifikator doista ističe i tip i varijantu, dodatno se potvrđuje i njegovom frekventnošću u predikatnim imenskim sintagmama (npr. *On je **jedan** najobičniji prevarant*) koje predstavljaju svojevrsnu iznimku jer češće označavaju tip nego varijantu, no o tome će više riječi biti u 3.4.

3.3.2.2 Neodređena apsolutna kvantifikacija

U 3.3 je već rečeno da neodređeni apsolutni kvantifikatori funkcioniraju kao elementi usidrenja bez obzira na to dolaze li kao čiste oznake količine ili se približavaju proporcijskim značenjima koja zahtijevaju referenciju na druge članove skupa te u takvim kontekstima dijele neka značenjska obilježja s djelomičnim relativnim kvantifikatorima, kao što su npr. *većina* i naglašeno *neki*. No i u jednom i u drugom slučaju oni su eksplicitni elementi usidrenja jer upravo na osnovi neodređenosti referenta koji ne zahtijeva dodatnu specifikaciju govornik i sugovornik uspostavljaju dovoljnu količinu znanja koja omogućuje uspješnu komunikaciju, odnosno nedvosmislenu identifikaciju referenta. Neodređenim apsolutnim kvantifikatorima, ponovimo, pripadaju kvantifikatori *puno*, *mnogo*, *mnogi*, *malo*, *nešto*, *dosta*, *nekoliko i nekolicina* koji se, a budući da i sami označavaju apsolutne kvantifikacijske vrijednosti, ne mogu kombinirati s brojevima (usp. ***mnogih** pet zečeva*, ***puno** sedam žena*, ***nekoliko** devet ljudi*), ali ni s univerzalnim i djelomičnim relativnim kvantifikatorima (npr. **svih **mnogo** ljudi*, **svakih **nekoliko** učenika*, **svih **puno** stolova*, **većina **puno** stolica*, **nekih **mnogo** ljudi* itd.),[157] što je u slučaju univerzalnih kvantifikatora posljedica značenjske kolizije između neprecizne količine na koju se referira neodređenim apsolutnim kvantifikatorom i količinske totalizacije provedene univerzalnim kvantifikatorima, a u slučaju kombiniranja s djelomičnim relativnim kvantifikatorima neovjerenost konstrukcija rezultat je također nespojivosti značenja neodređene količine i značenja čija interpretacija zahtijeva i referenciju na ostatak, a koji u tom slučaju, upravo zbog neodređenosti ukupne količine, nije moguće konceptualizirati. S druge strane neodređeni apsolutni kvantifikatori mogu se kombinirati s posvojnim pridjevima i zamjenicama te s demonstrativima:

(66a) **nekolicina** ovih mojih velikih belgijskih zečeva

(66b) ??ovih **nekolicina** (ova **nekolicina**) mojih velikih belgijskih zečeva

(67a) **mnogo/puno** ovih mojih velikih belgijskih zečeva

(67b) ??ovih **mnogo/puno** mojih velikih belgijskih zečeva

[157] Iznimka je od toga okamenjeni vremenski adverbijal *svako malo* ili *svako toliko* (npr. ***Svako malo/toliko** netko prođe*).

(68a) **mnogi** ovi moji veliki belgijski zečevi
(68b) ?ovi **mnogi** moji veliki belgijski zečevi
(69a) **malo** ovih mojih velikih belgijskih zečeva
(69b) ??ovih **malo** mojih velikih belgijskih zečeva
(70a) **nešto** ovih mojih velikih belgijskih zečeva
(70b) ??ovih **nešto** mojih velikih belgijskih zečeva
(71a) **nekoliko** ovih mojih velikih belgijskih zečeva
(71b) ?ovih **nekoliko** mojih velikih belgijskih zečeva
(72a) **dosta** ovih mojih velikih belgijskih zečeva
(72b) ??ovih **dosta** mojih velikih belgijskih zečeva

Dakle neutralan je i neobilježen položaj neodređenih apsolutnih kvantifikatora lijevo od demonstrativa, što znači da su oni još intenzivnije sredstvo usidrenja, tj. da se njima ostvaruje potpuna referencija, a zamjena mjesta s determinatorom rezultira većim ili manjim stupnjem neovjerenosti konstrukcije.[158] Prisjetimo se da smo se u 3.3.2.1, ispitujući epistemičku funkciju demonstrativa, poslužili primjerom ***Te/takve** moje ideje u posljednje vrijeme uglavnom ne nailaze na razumijevanje kolega* te smo rekli da su na iskaze toga tipa zališna pitanja tipa *Koje tvoje ideje?*, odnosno pitanja koja se tiču prepoznavanja referenta jer je funkcija pokaznih zamjenica i zamjeničkih pridjeva upravo njegova nedvosmislena identifikacija. No je li na spomenuti iskaz isto tako zališno i sugovornikovo pitanje *Zar baš sve te tvoje ideje?* Odgovor je, naravno, negativan jer demonstrativi kao determinatori ne upućuju na količinu, što je funkcija kvantifikatora kojima se provodi količinsko usidravanje referenta, pa odgovor na postavljeno pitanje može primjerice biti *Ne baš sve, ali **puno** njih*, čime se sugovorniku preko neodređenoga apsolutnog kvantifikatora više ne ostavlja mogućnost zahtijevanja daljnje specifikacije. Dok brojevi, prisjetimo se, kao apsolutni kvantifikatori mogu imati i specifično i nespecifično značenje, pri čemu nespecifična značenja uvijek pretpostavljaju ili nulti kvantifikator ili nulti determinator, a zbog čega nespecifična upotreba brojeva i predstavlja usidrenu varijantu, neodređenim apsolutnim kvantifikatorima nespecifičnost je inherentna, tj. oni, referirajući na neodređenu i nespecifičnu količinu nekoga skupa, kod sudionika govornoga čina osiguravaju dovoljnu količinu znanja koja ne zahtijeva daljnju specifikaciju. Stoga ako se npr. kaže:

Puno/malo/nekoliko prijatelja došlo mi je na rođendan.

[158] Iako zbog jednostavnosti opisa nije prikazano u primjerima, podrazumijeva se, kao i kod drugih tipova nominalnih sastavnica, da se proporcionalno pomicanju kvantifikatora udesno povećava i neovjerenost konstrukcije.

nepotrebno je pitati i *kojih?* i *koliko?* jer neodređeni apsolutni kvantifikator govori i o tome da je riječ o količini koja u tom komunikacijskom kontekstu ne zahtijeva preciziranje kvantitete, a ujedno i o količini jedinki koje također ne zahtijevaju ni precizniju kvalitativnu identifikaciju, pa se zapravo može reći da neodređeni apsolutni kvantifikatori manjkom detaljnijih obavijesti kod sugovornika stvaraju kritičnu količinu potrebnoga znanja o referentu. No treba odgovoriti i na pitanje zašto je to tako, odnosno što uvjetuje da neodređenost i nespecifičnost referentnoga skupa ovoga tipa apsolutnih kvantifikatora utječe na ostvarenu količinu znanja kod sugovornika, tj. rezultira maksimalnim, završnim, usidrenjem imenske sintagme, i što to uvjetuje njihovu neodređenost? Odgovor na drugo pitanje izvire iz činjenice da neodređenost referenta proizlazi iz potiranja individualnoga poimanja članova skupa koje je obrnuto proporcionalno njegovoj veličini, tj. što je veći broj entiteta koji ga čine, manja je mogućnost njihova pojedinačnoga poimanja. Tako svi navedeni kvantifikatori referiraju na skup koji se sastoji od više jedinki, u pravilu više od tri ili, eventualno, četiri, što, barem u hrvatskom jeziku, predstavlja granicu mogućnosti individualne konceptualizacije,[159] a brojnost će ovisiti o konkretnom kontekstu, što nam trenutno nije toliko bitno. Svim neodređenim apsolutnim kvantifikatorima zajedničko je da aktiviraju konceptualizaciju skupa kao cjeline, a ne pojedinačnih jedinki koje taj skup čine. Da je to tako, dokazuju i njihova gramatička obilježja, kao što je npr. predikatna sročnost koja je s navedenim kvantifikatorima uvijek jedninska (usp. *Puno / dosta / mnogo / malo / nešto / nekoliko ptica **sjedi** na grani // *Puno / dosta / mnogo / malo / nešto / nekoliko ptica **sjede** na grani*), a u perfektu je predikat i srednjega roda, čime se neodređenost koja proizlazi iz veličine skupa i dodatno potvrđuje (*Puno / dosta / mnogo / malo / nešto / nekoliko ptica **sjedilo je** na grani // *Puno / dosta / mnogo / malo / nešto / nekoliko ptica **sjedile su** na grani*). Također (usp. 2.1.1) jedino neodređeni apsolutni kvantifikatori mogu kvantificirati nebrojive (tvarne) imenice koje nemaju množinskih oblika, što je izravna gramatička posljedica nemogućnosti njihova izvanjezičnoga umnožavanja koje proizlazi iz njihove homogenosti, neomeđenosti i stežljivosti, tj. kontraktibilnosti (usp. *Puno / dosta / mnogo / malo / nešto vode / pijeska / vina...*). Vidi se dakle da je neodređenost posljedica niveliranja individualnih karakteristika članova skupa koje pak uzrokuje brojnost entiteta koji ga čine. To u konačnici, a za razliku od brojeva koji većom referencijom na pojedinačne jedinke skupa podliježu specifikaciji, odno-

[159] U 2.1.3 je već rečeno da brojevi iznad *četiri* ne označavaju toliko količinu jedinki u skupu koliko veličinu skupa kao cjeline. Zanimljivo je također da ni kategorija brojeva od *pet* nadalje nije potpuno homogena kada je u pitanju jedninska sročnost. Iako ona, a kako je i rečeno, kod svih brojeva većih od *četiri* predstavlja neutralnu varijantu, množinska će sročnost, barem prema našem jezičnom osjećaju, biti vjerojatnija s manjim negoli s većim brojevima, pa će se češće moći čuti *?Pet ptica **sjede** na grani* nego npr. *??Šeststo sedamdeset sedam ptica **sjede** na grani*, čime se samo dodatno potvrđuje navedena teza o smanjivanju mogućnosti individualne konceptualizacije proporcionalno povećanju broja jedinki nekoga skupa. O tim pitanjima bit će još riječi u 4.4.

sno otvaraju mogućnost proširenja znanja o referentu, stvara dovoljnu količinu kontekstualnoga znanja između govornika i sugovornika, blokirajući ujedno svaku daljnju mogućnost specifikacije referenta. No iako su prema navedenim obilježjima neodređeni apsolutni kvantifikatori vrlo koherentna kategorija, kvantifikatori *mnogi* i *nekoliko* ipak se donekle razlikuju od ostalih prema izraženijoj individualizaciji referenata skupa, što posebno dolazi do izražaja kada se suprotstave svojim, uvjetno rečeno, skupnim parnjacima *mnogo* i *nekolicina*.[160] Veći stupanj individualizacije referenata donekle ih približava određenim apsolutnim kvantifikatorima, pa se time može tumačiti i njihova nešto slobodnija distribucija, tj. veća mogućnost pomicanja udesno, što je u gornjim primjerima označeno jednim upitnikom.

3.3.2.3 Relativna kvantifikacija

Što se tiče ostvarivanja potpunoga usidrenja imenske sintagme, relativni su kvantifikatori ravnopravni neodređenim apsolutnim kvantifikatorima, pa se stoga, kako je već rečeno (vidi 3.3.2.2), i ne mogu međusobno kombinirati, no, naravno, način je usidrenja drukčiji, što je posljedica njihove značenjske razlike. Rekli smo da relativnim kvantifikatorima pripadaju univerzalni kvantifikatori (totalizatori) *svi*, *svaki*, *bilo koji*, djelomični kvantifikatori *većina* i naglašeno *neki* te kvantifikator *nijedan*, a oni se od apsolutnih razlikuju po tome što uz količinu, tj. kvantitetu elemenata referentnoga skupa, svojim značenjem obuhvaćaju i odnos prema cijelom skupu, tj. ukupnoj referencijskoj količini. Kod univerzalnih kvantifikatora, kako im i sam naziv kaže, referencijska količina sastoji se od svih mogućih varijanti, kod kvantifikatora *većina* i *neki* ona implicira veći ili manji preostali dio, a kod kvantifikatora *nijedan* ona odgovara nuli, čime se u sva tri slučaja ne ostavlja nikakva mogućnost nedoumice ili nepoznanice o referentu, odnosno, kao i kod neodređenih apsolutnih kvantifikatora, ostvaruje se maksimalna količina znanja zajedničkoga govorniku i sugovorniku. S obzirom na način profiliranja referencijske količine u kognitivnoj se gramatici (Langacker 1991: 107–118) relativni kvantifikatori još dijele na proporcijske i univerzalne. Proporcijski su kvantifikatori *svi*, *većina* i naglašeno *neki*, a odlikuju se skupnim profiliranjem referenata skupa kao određene dimenzije ukupne referencijske količine. Konceptualnoznačenjski doprinos kvantifikatora *neki* i *većina* prikazujemo na slici 3.9, iz koje se vidi da se ta dva kvantifikatora razlikuju prema količini koju profiliraju, a onda i po preostalom dijelu referencijske količine (RK). Dok *neki* profilira količinu koja u pravilu ne prelazi polovicu ukupne količine, a kreće se otprilike u rasponu od jedne četvrtine do polovice, što je označeno punom strelicom, kvantifikator *većina* profilira količinu bližu ukupnoj količini, otprilike tri četvrtine, s

[160] Budući da je kvantifikator *nekolicina* imenica, kod njega posebno dolazi do izražaja skupno promatranje kao osnovna konceptualna operacija pri definiranju nominalnih profila.

tim da profilirana količina obavezno obuhvaća broj članova skupa veći od polovice, što je također na slici 3.9b prikazano punom strelicom.

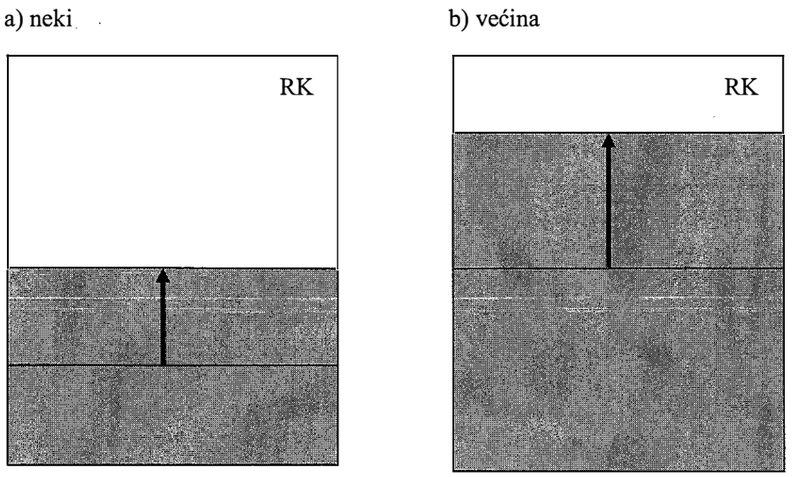

Slika 3.9

Kvantifikator *svi* je i proporcijski i univerzalan, a ostali se univerzalni kvantifikatori, *svaki*, *bilo koji* i *nijedan*, od proporcijskih, ali i od kvantifikatora *svi*, razlikuju utoliko što profiliraju jedan član skupa, jednu varijantu, koja stoji za sve varijante, odnosno, u slučaju kvantifikatora *nijedan*, jednu varijantu sa suprotnim učinkom, varijantu koja specificira nultu količinsku vrijednost ukupnoga broja varijanti. Langacker (1988c: 8) razliku između univerzalnih kvantifikatora *svi*, *bilo koji* i *svaki*[161] prikazuje slikom 3.10, koja zorno prikazuje razlike među tim kvantifikatorima. Kvantifikator *svi* svoje značenje ostvaruje skupnim promatranjem, tj. članovi skupa promatraju se kolektivno (podebljan pravokutnik i jedna strelica), čime je njihova individualna vrijednost potisnuta u drugi plan. Univerzalni kvantifikatori *bilo koji* i *svaki* profiliraju jedan član skupa, ali tako da se njegova obilježja pridružuju i ostalim članovima, a razlikuju se po tome što *bilo koji* označava neprecizan, nasumičan, odabir člana, a *svaki* precizan (valovita strelica naspram ravnih). Za razliku od Langackerova prikaza na slici 3.10b odabrani član skupa čija se obilježja pripisuju i ostalima označen je nešto

[161] Langacker govori i o četvrtom univerzalnom kvantifikatoru *each*, čiji bi hrvatski prijevod bio *svaki pojedini* i koji se od kvantifikatora svaki (engl. *every*) razlikuje samo po izraženijoj sekvencijalnosti. Drugim riječima, razlika je prema kvantifikatoru *svaki* u nešto duljem konceptualnom zadržavanju na svakom od članova skupa, tj. u konceptualizaciju je kvantifikatora *svaki pojedini* vremenska domena uključena više nego kod *svaki*. Kvantifikator *svaki pojedini* ne navodimo u kontekstu ove rasprave jer je on, za razliku od *each* u engleskom, u hrvatskom jeziku rijedak, a nije ni sintaktički toliko relevantan kao njegov engleski parnjak.

tanjim krugom nego na slici 3.10c jer značenje nasumične referencije kvantifikatora *bilo koji* utječe i na samu profilaciju odabranoga člana, tj. nasumičan odabir utječe i na fokalni status referenta koji je manjega intenziteta nego kod kvantifikatora *svaki*, čija precizna referencija zahtijeva i dulje zadržavanje pozornosti na odabranom članu, što pak rezultira i većim stupnjem njegove konceptualne istaknutosti.

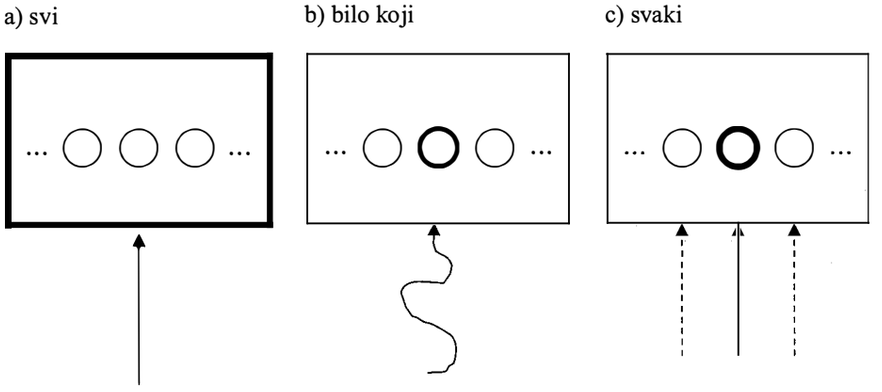

Slika 3.10

Budući da svojim značenjem obuhvaćaju sve članove skupa, samo na različit način, univerzalni se relativni kvantifikatori, a za razliku od neodređenih apsolutnih, mogu kombinirati s brojevima (usp. *svih pet*, *svakih pet*, *bilo kojih pet*), što vrijedi i za kvantifikator *nijedan*, no uz njega obavezno ide tip partitivnoga genitiva – ablativni genitiv izdvajanja (usp. *nijedan od pet*, *nijedan od njih pet* – vidi 7.1.1). Podjela relativnih kvantifikatora na proporcijske i univerzalne, odnosno na one koji podliježu skupnom promatranju i na one koje karakterizira sekvencijsko promatranje uvjetovano manjim ili većim isticanjem pojedinačnih entiteta skupa, ima određene implikacije i na distribuciju sastavnica višestrukosloženih imenskih sintagmi. Kako se iz primjera (73–78) i vidi, neutralan je položaj svih relativnih kvantifikatora, isto kao i neodređenih apsolutnih, krajnji lijevi:

(73) **svi** ovi moji veliki belgijski zečevi

(74) **većina** ovih mojih velikih belgijskih zečeva

(75a) **neki** ovi moji veliki belgijski zečevi (neki kao relativni proporcijski kvantifikator)

(75b) ***neki** ovi moji veliki belgijski zečevi (neki kao determinator)

(76) **svaki** ovaj moj veliki belgijski zec

(77) **bilo koji** ovaj moj veliki belgijski zec

(78) **nijedan** ovaj moj veliki belgijski zec

Primjeri (75a–75b) dobro oslikavaju razliku između neodređene zamjenice *neki* u funkciji relativnoga kvantifikatora i u funkciji determinatora (neodređenoga člana). Kao relativni proporcijski kvantifikator *neki* je potpuno ovjereno uz demonstrativ jer u rečenicama tipa ***Neki** ovi moji veliki belgijski zečevi odbijaju hranu već dva dana* on znači ***neki** od ovih koje tu vidiš odbijaju hranu, a **neki** ne*, odnosno *jedan dio zečeva odbija hranu, a drugi normalno jedu*. S druge strane, kao determinator ne može biti upotrijebljen uz demonstrativ jer tada kao neodređeni član označava neodređenu referenciju, a *ovaj* određenu (usp. ***Neki** čovjek stoji pred vratima* / ****Neki ovaj** čovjek stoji pred vratima*),[162] pa su njihova značenja u koliziji. Neodređeni član iz istih razloga ne može stajati ni uz posvojne pridjeve i posvojne zamjenice (usp. ****Neki** očevi veliki belgijski zečevi* / ****Neki** moji veliki belgijski zečevi*).[163] Kada je u pitanju mogućnost pomicanja relativnih kvantifikatora udesno, tj. mogućnost zamjene mjesta s demonstrativom, situacija je aproksimativno usporediva s odnosima koji vladaju u kategoriji neodređenih apsolutnih kvantifikatora, gdje, vidjeli smo, izraženija individualna referencija kvantifikatora *mnogi* i *nekoliko* uvjetuje manju neovjerenost konstrukcija u kojima oni zamjenjuju mjesto s demonstrativom. Slično je i kod relativnih univerzalnih kvantifikatora *svaki*, *bilo koji* i *nijedan* za koje smo također rekli da manje ili više izraženom sekvencijalnošću potiču individualnu referenciju tako što pojedinačni referent stoji za sve članove skupa te se na taj način jasno značenjski suprotstavljaju proporcijskim kvantifikatorima kojima se ističe ukupnost jednoga dijela ili cijeloga skupa suprotstavljena ostatku referencijske količine. Stoga je i distribucija kvantifikatora *svaki*, *bilo koji* i *nijedan* nešto slobodnija te su, posljedično, i konstrukcije u kojima oni zamjenjuju mjesto s demonstrativom nešto nižega stupnja neovjerenosti:

(79) ???ovih **većina** mojih velikih belgijskih zečeva

(80) ???ovi **neki** moji veliki belgijski zečevi

(81) ??ovi **svi** moji veliki belgijski zečevi

(82) ?(?)ovaj **bilo koji** moj veliki belgijski zec

(83) ?ovaj **nijedan** moj veliki belgijski zec

(84) ?ovaj **svaki** moj veliki belgijski zec

[162] Ovdje nije naodmet istaknuti da kombinacija demonstrativa i neodređenoga člana u hrvatskom jeziku može rezultirati i ovjerenom konstrukcijom. To su slučajevi koje Katunar – Willer-Gold – Gnjatović (2013) nazivaju *konstrukcijskom specifičnošću*, a riječ je o tome da se neodređeno specifično značenje izražava medijalom pokazne zamjenice i neodređenim članom *neki*, npr. *Prije nego sam otišla u London, znala sam **ta neka** nova estradna imena* (primjer je njihov 2013: 38). Ne vidimo također ni ozbiljnije zapreke da se tako definirana konstrukcijska specifičnost ne proširi i na zamjeničke pridjeve u kombinaciji s neodređenim članom *neki* (*takav+neki*) jer te konstrukcije u razgovornom jeziku nisu ništa manje frekventne (npr. *U posljednje vrijeme obuzimaju ga **takve neke** čudne ideje da se već pomalo i brinemo*). Naravno, tada konstrukcija funkcionira više kao kvalifikator nego kao identifikator.

[163] Isto vrijedi i za neodređeni član *jedan* (usp. ***Jedan** čovjek stoji pred vratima* / ****Jedan** ovaj čovjek stoji pred vratima* / ****Jedni** očevi veliki belgijski zečevi* / ****Jedni** moji veliki belgijski zečevi*).

Posebno su neobične, može se reći čak i na granici potpune neovjerenosti, konstrukcije s pomaknutim kvantifikatorima *većina*[164] i *neki* jer kod njih proporcijsko značenje dolazi više do izražaja nego kod kvantifikatora *svi*, koji zbog nultoga ostatka referencijske količine nije samo proporcijski već i univerzalni kvantifikator. Značenje kvantifikatora *bilo koji* nešto je bliže značenju kvantifikatora *svi* (zbog toga i jedan upitnik u zagradi) jer on svoje univerzalno značenje, referenciju na sve članove skupa, ostvaruje nasumičnom pojedinačnom referencijom, za razliku od kvantifikatora *svaki* i *nijedan* kojima je svojstvena precizna referencija ostvarena izraženijom sekvencijalnošću.[165]

Preostaje nam u kontekstu relativne kvantifikacije reći još nešto i o kvantifikatorima *oba*, *obje*, *obadva*, *obadvije*, koje hrvatske gramatike redovito svrstavaju u glavne brojeve, no oni se od njih i podosta razlikuju. *Oba* i njegove inačice mogu se smatrati glavnim brojem samo prema značenju točno određenoga broja članova na koje se referira, prema sklonidbenoj jednakovrijednosti s *dva* i *dvije* u slučaju kvantifikatora *oba* i *obje* te prema predikatnoj sročnosti koja je ista kao i kod brojeva *dva*, *tri* i *četiri* (usp. *Dva/tri/četiri čovjeka* ***su stigla*** // *Oba/obadva čovjeka* ***su stigla***; *Dvije/tri/četiri žene* ***su stigle*** // *Obje/obadvije žene* ***su stigle***). Ono po čemu se *oba/obje/obadva/obadvije* razlikuje od spomenutih glavnih brojeva jesu ozbiljna sintaktička ograničenja koja proizlaze iz temeljne semantičke opreke prema ostalim glavnim brojevima,[166] a to je skupno profiliranje dvaju članova skupa. Ta je opreka prikazana na slici 3.11, gdje su suprotstavljeni kvantifikatori *svi*, *oba/obje* i *dva/dvije*, a iz koje je očigledan paralelizam između kvantifikatora *svi* i *oba* jer i jedan i drugi profiliraju skup kao cjelinu, a razlikuju se jedino po tome što *svi* profilira neodređenu količinu (tri točkice s jedne i druge strane), a *oba* određenu. Nasuprot njima *dva/dvije*, kao i *tri* i *četiri*, profilira svaki član posebno, odnosno pojedinačno.

Kvantifikatori *obadva/obadvije* značenjski su vrlo bliski kvantifikatorima *oba/obje*, a razlika je jedino u naglašenijoj distributivnosti prvonavedenih (usp. i Tafra 1999: 777), što za posljedicu ima da se njima, uz profiliranu ukupnost kojom se i jedan i drugi suprotstavljaju kvantifikatoru *dva/dvije*, ujedno više ističu i sami članovi skupa, što rezultira naglašenijim značenjem ukupnosti. Drugim riječima, kvantifikatori *obadva/obadvije* prije podliježu parafrazi "i jedan i drugi" nego kvantifikatori *oba/obje*, pa naglašenija distributivnost u većoj mjeri dopri-

[164] Posebno to vrijedi za kvantifikator *većina*, koji je kao i već spomenuti (3.3.2.2) neodređeni apsolutni kvantifikator *nekolicina* imenica, pa je stoga i kod njega skupno promatranje još izraženije.

[165] Jednakovrijednost kvantifikatora *svaki* i *nijedan*, samo suprotnoga učinka, koja proizlazi iz izraženije sekvencijalnosti, potvrđuje se i njihovim parafraziranjem: *svaki* znači *i ovaj, i ovaj, i ovaj...*, a *nijedan* znači *ni ovaj, ni ovaj, ni ovaj...*

[166] Posebno prema brojevima *dva*, *tri* i *četiri*, ali i prema onima većima od *četiri*, doduše u manjoj mjeri, jer smo rekli (vidi 2.1.3) da ti brojevi, a zbog većega broja članova skupa, podliježu skupnom promatranju te broj tada u većoj mjeri profilira veličinu skupa nego samu količinu pojedinačnih primjeraka.

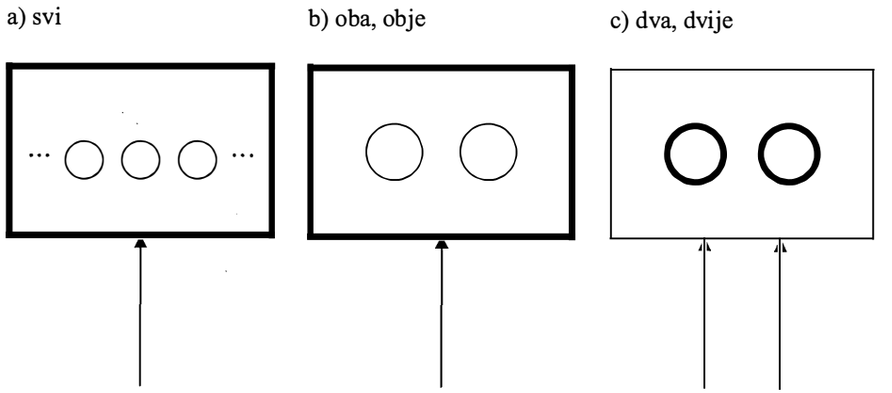

Slika 3.11

nosi isticanju totalnosti skupa. Razlike između ta dva kvantifikatora prikazane su na slici 3.12, gdje je naglašenija distributivnost na slici 3.12b označena nešto debljim krugovima koji predstavljaju članove skupa te dvjema isprekidanim strelicama koje signaliziraju nešto izraženiju referenciju na pojedinačne članove, no zbog primarnoga značenja ukupnosti ne toliko izraženu kao kod kvantifikatora *dva/dvije*, što je na gornjoj slici 3.11 označeno punim strelicama.

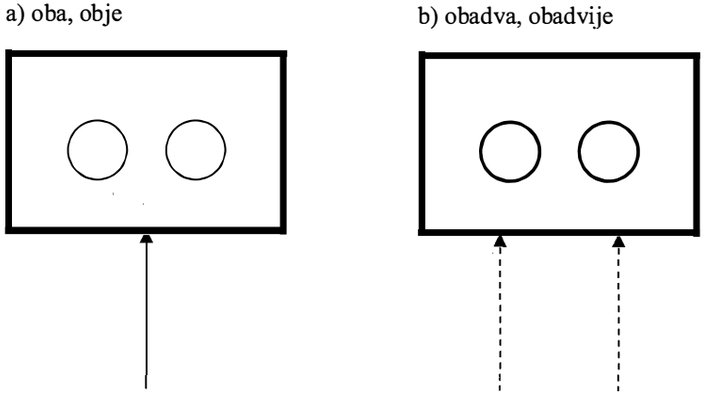

Slika 3.12

S obzirom na svoje značenje ukupnosti blisko univerzalnom kvantifikatoru (totalizatoru) *svi*, kvantifikatori *oba/obje/obadva/obadvije*, osim apsolutnim, pripadaju dakle i univerzalnim relativnim kvantifikatorima, što se vidi i po distribucijskim svojstvima koja s njima dijele:

(85a) **svi** ovi moji veliki belgijski zečevi

(85b) ??ovi **svi** moji veliki belgijski zečevi

(85c) ???ovi moji **svi** veliki belgijski zečevi

(86a) **oba/obadva** ova moja velika belgijska zeca

(86b) ??ova **oba/obadva** moja velika belgijska zeca

(86c) ???ova moja **oba/obadva** velika belgijska zeca

Nasuprot tomu distribucija kvantifikatora *oba/obadva* razlikuje se od distribucije glavnih brojeva:

(87a) ova moja **dva** velika belgijska zeca

(87b) ?**dva** ova moja velika belgijska zeca[167]

(88a) **oba/obadva** ova moja velika belgijska zeca

(88b) ???ova moja **oba/obadva** velika belgijska zeca

Distribucijski paralelizam između kvantifikatora *oba* i univerzalnih kvantifikatora, osim totalizacije kao njima imanentnog i primarnog semantičkog obilježja, proizlazi i iz značenja poznatosti referenta koji se kvantificira[168] (što je, doduše, i posljedica univerzalnoga značenja), čime se dodatno potvrđuje opravdanost njihova opisa unutar iste kategorije univerzalnih kvantifikatora, a s obzirom na osobito istaknutu epistemičku funkciju kao sredstava završnoga usidrenja imenske sintagme. Dakle distribucijska su svojstva kvantifikatora *oba* i njegovih inačica prvi pokazatelj odstupanja od sintaktičko-semantičkih obilježja glavnih brojeva, a drugi je ozbiljan sintaktički dokaz u prilog tezi da se *oba* nalazi na granici apsolutne i relativne kvantifikacije nemogućnost konkretiziranja uloge predikatnoga imena, odnosno on, za razliku od glavnih brojeva, nikako ne može biti dopuna glagolu *biti*. Budući da kvantifikator *oba* podliježe skupnom promatranju, to i njega svrstava u kategoriju shematičnih epistemičkih nominalnih sastavnica, univerzalnih relativnih kvantifikatora, koji, kao ni pokazne zamjenice, ne profiliraju [ODNOS], nego [STVAR], pa posljedično, a kako je u 3.3 već detaljno objašnjeno, ne mogu funkcionirati kao predikatno ime:

(89a) Dva velika crna psa laju u dvorištu.

(89b) Psi su crni.

(89c) Psi su veliki.

[167] Prisjetimo se da smo u 3.3.2.1 rekli da glavni broj pomaknut na početak može rezultirati čak i ovjerenom konstrukcijom ako skup na koji se referira sadrži više od *dva zeca*, a želi se izdvojiti samo *dva*. S druge strane distribucija kvantifikatora *oba* ni približno nije toliko slobodna jer on ni u kojem kontekstu ne može imati funkciju izdvajanja jedne količine od ostatka, tj. on zbog svoje kolektivnosti referira isključivo na skup kao cjelinu od dva člana.

[168] Usp. o tome i u Ivić (1973: 329) te u Tafra (1999: 777). Posebno zanimljiv primjer donosi B. Tafra navodeći poznate riječi šibenskoga branitelja Filipa Gaćine iz 1991. godine "Obadva, obadva, oba su pala!", gdje je osim toga da su srušena dva zrakoplova, prenesena i obavijest o tome da su srušena dva koja su vojnici već gađali, odnosno ta su dva zrakoplova govorniku i sugovorniku već poznata iz konteksta ranijega gađanja koji je prethodio rušenju.

(89d) Psa su **dva**.

(90a) Oba velika crna psa laju u dvorištu.

(90b) Psi su crni.

(90c) Psi su veliki.

(90d) *Psa su **oba**.

3.3.3 Implicitne strategije usidrenja

Upotrijebljen kao imenska sintagma, tip, bilo samostalno bilo sa svojim pridjevnim premodifikatorima, i to bez obzira na stupanj specifikacije, odnosno na broj modifikatora koji uz njega stoje,[169] uvijek predstavlja usidrenu varijantu. To znači da su determinatori i kvantifikatori u takvim imenskim sintagmama implicitno prisutni i u slučajevima kada izostaju kao eksplicitna sredstva usidrenja, tj. prisutni su u vidu nultoga determinatora i nultoga kvantifikatora. Takve implicitno usidrene imenske sintagme uključuju generičke izraze koji sadrže nulti kvantifikator te izraze koji impliciraju neodređenu determinaciju nultim članovima *jedan* ili *neki* ili pak određenu nultim posvojnim i pokaznim zamjenicama.

3.3.3.1 Generičke imenske sintagme i implicitna kvantifikacija

Generičke izraze predstavljaju primjeri tipa:

(91) **ØKTigrovi** su najopasnije mačke.

(92) **ØKCrne mačke** donose nesreću.

(93) **ØKLavovi** su krvoločne životinje.

(94) **ØKLjudi** teško opraštaju uspjeh drugih.

(95) **ØKŠtakori** su prenosnici različitih bolesti.

Generički izrazi u (91–95) usidravaju se pretpostavljanjem nultoga relativnoga kvantifikatora *svi* (ØK), a rečenice znače da npr. svim primjercima mačaka koje nazivamo tigrovima možemo pripisati svojstvo najopasnije mačke ili da za svaku mačku crne boje vrijedi tvrdnja da donosi nesreću. Dakle kada su u pitanju generički izrazi, Langacker (1991: 63) ističe kako je riječ o poklapanju prostora tipa i prostora domene varijantnosti, odnosno tip ujedno funkcionira i kao varijanta. No iako načelno točan, taj stav zahtijeva određenu modifikaciju u smislu razlikovanja regularnih, prototipnih, varijanata i varijanata tipova kod generičkih izraza. Naime ako je generičkim izrazima svojstvena svojevrsna varijantnost tipa, u tim je onda slučajevima, posljedično, teže govoriti o varijanti koja zauzima točno određeno mjesto u domeni varijantnosti jer takvi izrazi zadržavaju

[169] Broj premodifikatora gotovo nikada nije veći od tri, što se može smatrati određenom načelnom univerzalijom, iako različiti jezici različito toleriraju broj modifikatora. Vidi o tome više u Marković (2010: 54).

i određena obilježja tipa, i to tako da preko totalnoga, univerzalnoga kvantifikatora uključuju sve varijante, što rezultira smanjenom mogućnošću konceptualne specifikacije kako prostora tako i entiteta kao varijante smještene u tom prostoru. Da je kod generičkih izraza riječ o svojevrsnom preklapanju varijante i tipa, vidi se i po tome, a što primjećuje i Taylor (2002: 358–359), da generički izrazi koji pretpostavljaju nulti relativni kvantifikator *svi* ne mogu biti jednako interpretirani kao i iskazi s eksplicitno uključenim kvantifikatorom kao npr. u sljedećim rečenicama:

(96) **ØKLavovi** su krvoločne životinje.

(97) **Svi lavovi** su krvoločne životinje.

Generička imenska sintagma u (96) znači da su *lavovi* u načelu, kao vrsta (tip) krvoločne životinje, a (97) ne može tako biti interpretiran i zbog toga je netočan jer postoje i lavovi koji su drukčije naravi i nisu krvoločni, kao što su recimo pripitomljeni lavovi odrasli s ljudima u kontroliranim uvjetima. Značenjske razlike između ta dva tipa imenskih sintagmi omogućava nam razlikovanje *strukturnoga* i *fenomenološkoga* znanja, o čemu govore Goldsmith – Woisetschlaeger (1982). Strukturno znanje pomoću kojega interpretiramo i generičke imenske sintagme Langacker (1991: 264) naziva *strukturiranim modelom svijeta* (engl. *structured world model*) i ono se odnosi na konvencionalizirano apstrahiranje individualnih obilježja, iznimaka i nepravilnosti koje postoje u stvarnosti i koje se tiču fenomenološkoga znanja.

Smanjena mogućnost konceptualne specifikacije na slici 3.13 prikazana je isprekidanim linijama, a oval i tri točkice s obiju strana predstavljaju uključivanje, tj. apstrahiranje svih varijanata kao ostvaraja tipa, odnosno svih varijanata kao rezultata našega konvencionaliziranoga strukturiranja znanja koja posjedujemo o bićima, stvarima, pojavama i odnosima u izvanjezičnom svijetu. Obostrane strelice označavaju preklapanje tipa i varijante, a deblje isprekidane linije središnjega tipa/varijante signaliziraju govornikovu i sugovornikovu konceptualizaciju jednoga predstavnika kategorije o kojoj je riječ, koji implicitno metonimijski stoji za sve predstavnike. Narav toga shematičnog predstavnika, razumljivo, varira od govornika do govornika i uvjetovana je njegovim iskustvom i uvjerenjima.

Na isti način interpretiramo i jedninske generičke sintagme kao u primjerima tipa:

(98) **ØKLav** je krvoločna životinja.

(99) **ØKPas** je čovjekov najbolji prijatelj.

a razlika je prema množinskim primjerima samo u tome što jedninski pretpostavljaju relativni kvantifikator *svaki* koji je kompatibilan s individualnom referencijom.

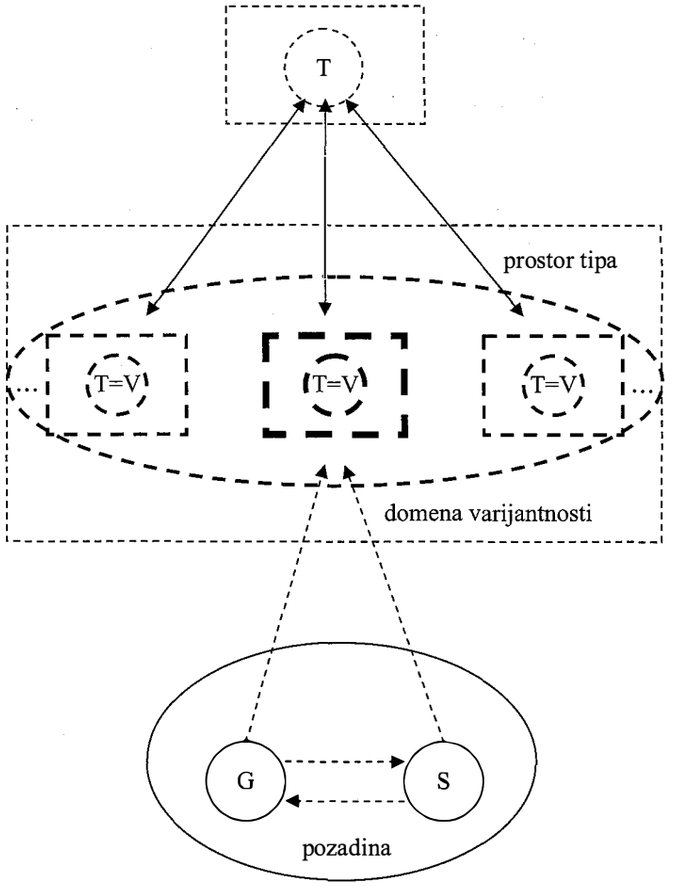

Slika 3.13

Generičke imenske sintagme konkretiziraju se često i poimeničenim, supstantiviziranim, pridjevima kako u množini tako i u jednini, i to u rasponu od neutralnih generičkih izraza pa do onih poslovičnoga tipa:

(100) **ØKMladi** rijetko slušaju **ØKstarije**.

(101) **ØKNeposlušni** u politici ne opstaju dugo.

(102) Tako su to radili naši **ØKstari**.

(103) **ØKSit ØKgladnu** ne vjeruje.

Osim pridjeva supstantivizirati se mogu i druge imenske riječi, a u generičkim sintagmama supstantivizaciji uglavnom podliježu pokazne zamjenice i zamjenički pridjevi, i to najčešće medijalni (*taj*, *takav*) i distalni oblici (*onaj*,

onakav) koji su za generičke izraze pogodniji jer više doprinose uopćavanju značenja, odmičući referenciju od konkretnoga komunikacijskog konteksta:

(104) Tako prolaze **ØKoni** koji ne slušaju.

(105) **ØKTakvi** ljudi u životu ne prolaze dobro.

(106) Ne vjerujem **ØKonima** koji se stalno smješkaju.

Treba također istaknuti da u generičkim imenskim sintagmama sa supstantiviziranim demonstrativima redovito dolazi do poklapanja, odnosno paralelizma zamjeničkih lica koja se uspoređuju česticom *kao*, a svako odstupanje od toga pravila rezultira manjom ili većom neovjerenošću konstrukcije, ovisno o stupnju deiktičkoga nesrazmjera između referenata koji se uspoređuju:

(107) **ØKOvakvi** kao **ja** u životu ne prolaze dobro.

(108) **ØKTakvi** kao **ti** u životu ne prolaze dobro.

(109) **ØKOnakvi** kao **on** u životu ne prolaze dobro.

(110) ?**ØKOvakvi** kao **ti** u životu ne prolaze dobro.

(111) ?**ØKTakvi** kao **on** u životu ne prolaze dobro.

(112) ??**ØKOvakvi** kao **on** u životu ne prolaze dobro.

(113) ***ØKOnakvi** kao **ti** u životu ne prolaze dobro.

(114) ***ØKOnakvi** kao **ja** u životu ne prolaze dobro.

Iako je u primjerima (113–114) deiktički nesrazmjer između referenata identičan nesrazmjeru u (110–112), potonji su ipak većega stupnja ovjerenosti. Razlog je tomu što distalna generička imenska sintagma u (113–114) nedvosmisleno udaljava referenciju od govornika i sugovornika (*ja/ti*) te zbog toga dolazi do apsolutne kolizije u povezivanju referenata uspoređenih sintagmi. S druge strane u (111–112) nije riječ o apsolutnoj i nedvosmislenoj koliziji između referenata označenih različitim licima zamjenica jer referent trećega lica lične zamjenice *on* ne mora, ali može biti prisutan u komunikacijskoj situaciji te stoga na neki način postaje kompatibilniji s generičkim referentom konkretiziranim proksimalnim ili medijalnim zamjeničkim pridjevom.

Supstantivizirani pridjevi i pokazne zamjenice nisu, naravno, karakteristični samo za generičke sintagme. No dok u generičkim sintagmama poimeničeni pridjevi dolaze najčešće u neodređenom obliku, koji je kudikamo češći, neutralniji i ne podliježe nikakvim ograničenjima (usp. ***Sit gladnu** ne vjeruje / ?**Sit gladnom** ne vjeruje / *Siti gladnu ne vjeruje / *Siti gladnom ne vjeruje*), u imenskim sintagmama individualizirane referencije on je gotovo bez iznimke u određenom obliku (usp. npr. u kontekstu šaha sljedeći iskaz: ***Crni** je odmah kaznio **bijelog** zbog te pogreške / *Crn je odmah kaznio **bijela** zbog te pogreške*). Takva distribucija supstantiviziranih pridjeva proizlazi iz proporcionalnoga odnosa između uopćavanja i neodređenosti s jedne strane te individualizacije i određenosti s druge strane.

3.3.3.2 Implicitna determinacija

Druga je mogućnost implicitnoga usidravanja imenske sintagme pretpostavljanje nultoga determinatora u vidu neodređenih članova *neki* i *jedan*, pa primjeri (115–120) potpuno isto funkcioniraju i bez eksplicitno konkretiziranih neodređenih članova jer se oni pretpostavljaju u obliku nultoga determinatora:

(115) Govori glasnije! **ØD**Djeca opet galame tamo na ulici pa te ništa ne čujem.

(116) Ma, došli su mi jučer **ØD**gosti pa nisam mogao ići s vama.

(117) Posljednjih se godina u gradu mogu vidjeti **ØD**ljudi kojih prije nije bilo.

(118) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **ØD**prijatelja jučer na kavi.

(119) Da, to sam već čuo u **ØD**razgovoru.

(120) Kupio sam to od **ØD**žene na tržnici.

Te se rečenice dakle interpretiraju kao i rečenice (36–41) s konkretiziranim neodređenim članovima *neki* i *jedan*, a ista interpretacija impliciranjem neodređenih članova bila bi i u slučaju specificiranoga tipa, pa bi i rečenice:

(121) Govori glasnije! **ØD**Razmažena djeca opet galame tamo na ulici pa te ništa ne čujem.

(122) Ma, došli su mi jučer **ØD**nenajavljeni gosti pa nisam mogao ići s vama.

(123) Posljednjih se godina u gradu mogu vidjeti **ØD**čudni ljudi kojih prije nije bilo.

(124) Ako me pitaš kako to znam, mogu ti samo reći da sam čuo od **ØD**dobrog prijatelja jučer na kavi.

(125) Da, to sam već čuo u **ØD**drugom razgovoru.

(126) Kupio sam to od **ØD**starije žene na tržnici.

također bile ekvivalentne primjerima (47–52).

Osim u funkciji determinatora *neki* i *jedan* kao neodređenih članova, nulti determinator može biti i u funkciji određenoga člana kao u (127–129):

(127) Idi, molim te, u podrum pa prebriši **ØD**stolice i donesi ih gore.

(128) Jesi li dobro zatvorio vrata da **ØD**pas ne može pobjeći?

(129) Zovi **ØD**djecu pa da zajedno ručamo.

U (127) se kao nulti determinator pretpostavlja demonstrativ, pa se *stolice* interpretiraju kao *one stolice*, a u takvim bi se kontekstima mogao pretpostaviti i nulti univerzalni kvantifikator i nulti determinator (**ØKØD***stolice*) pa bi interpretacija bila *sve one stolice*, dok se u (128–129) imenska sintagma determinira implicitnim posvojnim zamjenicama *naš* i *našu*. Usidrenje nultim determinatorom u hrvatskom je jeziku snažno kontekstualno uvjetovano, odnosno najčešće se primjenjuje onda kada kontekst ne dopušta izbor, tj. kada se imenska

sintagma mora interpretirati jednoznačno. U drugim slučajevima primjenjuje se neko od eksplicitnih referencijskih sredstava. Tako primjerice ako netko kaže *Moram kupiti psa*, gotovo sigurno ne misli na nekog određenog psa, pa je najvjerojatnija neodređena nespecifična interpretacija *Moram kupiti* ***nekog/jednog/bilo kojeg*** *psa*. Ako se želi ostvariti neodređena specifična interpretacija, najvjerojatnije će se reći *Moram kupiti* ***ovakvog/takvog/onakvog*** *psa*, a u slučaju određene interpretacije vjerojatnija je upotreba pokazne zamjenice, *Moram kupiti* ***ovog/tog/onog*** *psa*, koja referenciju sa svojstva potenciranog zamjeničkim pridjevom prebacuje na konkretni entitet. Zanimljivo je također primijetiti i da određenost konkretizirana demonstrativnim determinatorima može varirati, podlijegati nijansiranju, tj., ovisno o kontekstu, više ili manje dolaziti do izražaja. Iako pretpostavljeni nulti demonstrativni determinator u primjerima tipa (127) bez ikakve sumnje ima ulogu određenoga člana, on tu nije naglašen pa, slično kao i neodređeni član *neki*, funkcionira kao proklitika, čineći sa supstantivom jednu naglasnu cjelinu [*onestolice*]. Tomu je tako jednostavno zato što su te *stolice* jedine koje u podrumu postoje. Želi li se određenost više istaknuti, tj. postoji li potreba razlikovanja dviju skupina stolica, jedna se skupina ne može odrediti nultim determinatorom, već se demonstrativ mora eksplicirati. Stoga ako primjerice u vrtu postoje dvije skupine stolica, a mi želimo da netko donese jednu od tih skupina i razmjesti ih oko stola, ne možemo reći *Donesi* **ØD***stolice i razmjesti ih oko stola*, nego, popraćeno nekim vidom gestikulacije, *Donesi one stolice i razmjesti ih oko stola* u značenju *one tamo, a ne one druge*, pri čemu demonstrativ tvori zasebnu naglasnu cjelinu [*one*] [*stolice*]. Takvi i slični primjeri također dokazuju da se usidrenje nultim determinatorom provodi gotovo isključivo onda kada kontekst nameće jednoznačnu interpretaciju imenske sintagme.

3.4 Predikatne imenske sintagme

Predikatne imenske sintagme u hrvatskom jeziku dolaze ili kao dopune kopulativnom glagolu *biti* u nominativu (npr. *Ivan je liječnik*), izrazito obilježeno u instrumentalu (npr. *Ivan je liječnikom*),[170] ili u obliku besprijedložnoga genitiva (npr. *On je loše volje*), ili kao dopune semikopulativnim glagolima kao što su npr. *postati*, *ostati*, *pokazati se*, *učiniti* (*se*) itd. s kojima dolaze ili u nominativu ili u instrumentalu (npr. *Postao je predsjednik*, *Ostao je predsjednikom*) te uglavnom predstavljaju iznimku od pravila da imenica označava tip, a imenska sintagma varijantu, odnosno usidrenu varijantu. Tomu je tako jer hrvatski jezik, kao i mnogi drugi jezici, nema kategoriju članova koji bi determinirali predikatne imenske

[170] O značenjskim razlikama između nominativnih i instrumentalnih predikatnih imena i njihovim sintaktičkim posljedicama na komplementaciju kopulativnoga ili semikopulativnoga glagola detaljno će se raspravljati u 11.1.3.

sintagme i na taj ih način činili varijantama,[171] pa Langacker (1991: 69) zbog toga i zauzima stav da predikatna imenska sintagma u tim jezicima predstavlja tip, a ne varijantu.

Pogledajmo sljedeće primjere:

(130) Ivan je **liječnik**.

(131) Marko je postao **student**.

(132) Matija je ostao **dobar dječak**.

Imenice *liječnik*, *student* i *dječak* u (130–132), kako je već rečeno, dopunjuju glagole *biti*, *postati* i *ostati* jer elaboriraju njihov shematični orijentir, dok subjektne imenske sintagme *Ivan*, *Marko* i *Matija*, također kao dopune, elaboriraju shematični trajektor glagola.[172] Procesualni doprinos glagola *biti*, *postati* i *ostati* kao visokoshematičnih u odnosu na kategoriju nesvršenih glagola (2.3.2) uvjetuje interpretaciju tih konstrukcija kao statičnih, u vremenu protežnih, relacija jednakih razvojnih faza (jednake sekvencijalnosti) u kojima se trajektoru pripisuje nekakvo obilježje nominalnoga karaktera s kojim se on poistovjećuje i što takve konstrukcije čini aproksimativno paralelnima konstrukcijama u kojima kao dopuna glagolu stoji primjerice pridjev (usp. *Ivan je* ***liječnik*** / *Ivan je* ***pametan***). U tom smislu odnos subjektnih i predikatnih imenskih sintagmi sličan je odnosu dviju imenica u postmodifikacijskim apozitivnim sintagmama[173] – *liječnik Ivan*,

[171] U engleskom predikatne imenske sintagme mogu biti determinirane i neodređenim i određenim članom (npr. *John is* ***a*** *painter* / *John is* ***the*** *painter*), ali, doduše rjeđe, mogu dolaziti i bez članova onda kada označavaju nekakvu funkciju ili titulu kao u Taylorovim (2002: 362) primjerima *He became* ***King*** *of England* i *He is* ***chairman*** *of the committee*.

[172] O odnosu elaboracije kao i o ostalim pojmovima koji se vezuju uz sintagmatski ustroj imenske sintagme bit će više riječi u četvrtom poglavlju.

[173] O apozitivnim sintagmama detaljnije će se raspravljati u 4.6, no ovdje je bitno istaknuti da u njima u većini slučajeva desni član modificira lijevi jer mu sužava značenje, a ne obratno, kako najčešće tvrde hrvatske gramatike. Kada se apozitivnim sintagmama suprotstave rečenice s imenskim predikatima (npr. *susjed Marko* / *Marko je susjed*), ti se odnosi nasljeđuju pa je subjekt prema Petiju (2003, 2007) redovito imenica konkretnijega značenja, a predikatno ime imenica apstraktnijega značenja koja je usto i naglašena. Toj problematici na sličan način pristupa i Raguž (1997: 325–326) koji kaže da je subjekt uvijek "jača" vrsta riječi, a po "jačini" su na prvom mjestu lične zamjenice, pa potom vlastita imena. "Jačina" vrsta riječi u lingvistici je poznata kao hijerarhija empatije (vidi 2.1.2), koja se u kognitivnoj gramatici (Langacker 1991: 307), kada je riječ o problematici pridruživanja gramatičke relacije subjekta, definira kao egocentrično postavljena hijerarhijska ljestvica na kojoj je najveći stupanj kognitivne istaknutosti inherentan samom govorniku kao inicijalnoj točki kontinuuma uspostavljenog na sljedeći način:

Hijerarhija empatije
govornik > *slušatelj* > *drugi ljudi* > *životinje* > *fizički objekti* > *apstraktni entiteti*

Tako je postavljena hijerarhija nešto razvedenija od one o kojoj smo govorili u 2.1.2 u kontekstu rasprave o zbirnim imenicama, a navedeni elementi hijerarhijski su poredani s obzirom na potencijal izazivanja empatije kod govornika, tj. na temelju njihove sličnosti s tvorcem iskaza ili na temelju interesa koji s njime dijele. Naravno, najveći empatijski potencijal karakterističan

student Marko, *dobar dječak Matija* – a razlika je jedino u prisutnosti/odsutnosti vremenske domene koja uvjetuje da se referenti subjektne i predikatne imenske sintagme u procesualnim relacijama poimaju više ili manje[174] odvojeno jedni od drugih, a njihova se identifikacija provodi sukcesivno u protežnosti vremena. Slika 3.14 prikazuje opću shemu odnosa subjektne imenske sintagme (trajektora) i predikatne imenske sintagme (orijentira) u primjeru *Ivan je liječnik*, gdje predikatno ime *liječnik* predstavlja tip (L/T) prikazan isprekidanim krugom, a subjekt *Ivan* varijantu (I/V) prikazanu debljim krugom kao elaboraciju (puna strelica) tipa na specifičnom mjestu u domeni varijantnosti. Točkasta deblja linija označava korespondenciju, preklapanje tipa i varijante, tj. signalizira da je riječ o istom entitetu.

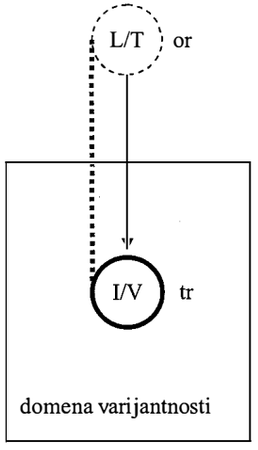

Slika 3.14

No situacija, barem kada je hrvatski jezik u pitanju, nije baš tako jednostavna i jedoobrazna, pa stoga Langackerov stav da predikatna imenska sintagma, ako nije determinirana članom, uvijek označava tip, zahtijeva određene modifikacije. Iako uglavnom predstavljaju tip, predikatne imenske sintagme mogu se približiti varijantama elaborirajući različite podtipove, kao u sljedećim primjerima:

(133) Ivo Josipović postao je **predsjednik**.

(134) Dragutin Lesar ostao je **zastupnik** u još jednom mandatu.

je za odnos govornika prema samom sebi prilikom konceptualizacije različitih procesa u kojima sudjeluje i o kojima komunicira te su upravo zato lična zamjenica ja, a potom i ostale, najviše rangirane kao potencijalni subjekti. Vidi o tome i u Tanacković Faletar – Belaj (2013: 625–655).

[174] To ovisi o naravi glagola. Ako je u pitanju kopulativni glagol *biti*, poimanje je referenata kao odvojenih entiteta smanjeno, a ako je riječ o semikopulativnim glagolima, ono je višega stupnja. O tome će također biti još riječi u 11.1.3.

Imenske sintagme *predsjednik* i *zastupnik* ne predstavljaju opće tipove jer je iz konteksta jasno da se radi o podtipu *predsjednika* i *zastupnika*, točnije o predsjedniku Republike Hrvatske i zastupniku u Saboru Republike Hrvatske, a podtipovima ih čine specifična obilježja po kojima se razlikuju od predsjednika i zastupnika u drugim državama i drugim parlamentima. Ti su odnosi prikazani na slici 3.15 gdje su *Ivo Josipović* (IJ) kao trajektor i *predsjednik* (P) kao orijentir prikazani kao varijanta (V) u domeni varijantnosti i podtip (PT) s kojim je varijanta u posebnom odnosu elaboracije (puna strelica od podtipa prema varijanti). Točkasta linija označava njihovu identifikaciju, podudaranje, tj. njihovo preklapanje. Predikatna imenska sintagma *predsjednik* predstavlja dakle podtip *predsjednika* kao tipa (P/T) prikazanoga isprekidanim krugom i, posljedično, jednu od njegovih elaboracija (puna strelica od tipa prema podtipu).[175] Ono što uvjetuje, odnosno omogućava interpretaciju predikatne imenske sintagme *predsjednik* kao podtipa jest mreža izvanjezičnoga znanja – znanja o svijetu – koja se aktivira subjektnom sintagmom *Ivo Josipović*, a što je prikazano debljom isprekidanom strelicom koja vodi od znanja o svijetu do predikatne imenske sintagme.

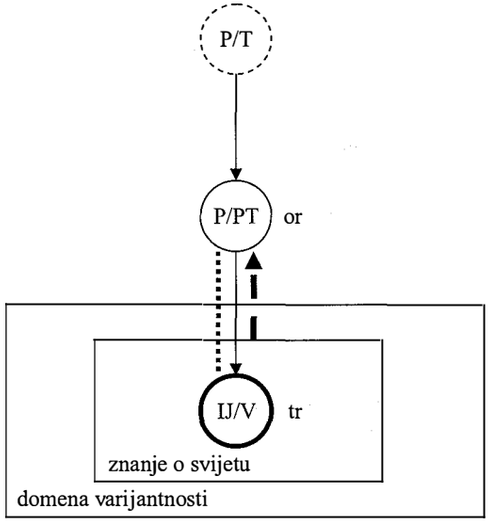

Slika 3.15

Dakle hoće li neka imenica kao predikatno ime biti interpretirana kao tip ili kao podtip, ovisi o njezinoj kontekstualnoj kombinaciji sa subjektnom sintagmom, ali istovremeno i o značenju same te imenice. Tako bi se vrlo teško mogli pronaći konteksti u kojima bi imenice kao što su *predsjednik*, *kralj*, *zastup-*

[175] Treba primijetiti da je podtip prikazan tanjom punom linijom jer je specifičniji od tipa, a varijanta još debljom jer je najvišega stupnja specifičnosti.

nik itd., a koje su značenjski specifične jer predstavljaju općepoznatu funkciju, u predikatnoj ulozi mogle biti protumačene kao tipovi jer kontekst ih najčešće smješta u određenu domenu u kojoj se ostvaruju kao podtipovi na temelju općih znanja koja se tada aktiviraju. Za razumijevanje odnosa između tipova, podtipova i varijanata kod takvih imenica možda bi najbolje odgovarala već spomenuta Fauconnierova (1985) distinkcija između *uloge* (tipa) i *vrijednosti* (varijante), pri čemu uloge kao što su *predsjednik*, *kralj*, *zastupnik* itd. obuhvaćaju svoje vrijednosti koje se ostvaruju preko različitih pojedinaca koji vrše tu funkciju u određenom vremenu i na određenom mjestu. Fauconnier razliku između uloge i vrijednosti objašnjava na primjeru *pape* (vidi o tome i u Langacker 1991: 71–73) gdje *papa* kao funkcija predstavlja ulogu, a pojedinci koji su bili ili jesu pape u različitim vremenskim periodima predstavljaju različite vrijednosti te uloge. No uloge *predsjednika*, *kralja* ili *zastupnika* nešto su drukčije naravi od uloge *pape* jer papa je jedan, a predsjednika ili kraljeva je više, odnosno o tim se ulogama može govoriti u kontekstu različitih država, pa predsjednik ili kralj zapravo podliježu svojevrsnoj dvostrukoj artikulaciji uloge koja odgovara već spomenutom odnosu između tipa i podtipa. Tako npr. u slučaju uloge *predsjednika* možemo govoriti najprije o općoj ulozi (tipu) predsjednika koja obuhvaća svoje poduloge (podtipove) u smislu predsjednika kao funkcije unutar svake pojedine države, a te se pak poduloge, koje elaboriraju opći tip, poprilično razlikuju prema mnogim parametrima, u prvom redu prema parametru predsjedničkih ovlasti koje su u nekim državama veće, a u nekima manje. S druge strane poduloge, tj. podtipove, variraju specifični ostvaraji – varijante, odnosno vrijednosti – koje predstavljaju pojedinci koji se u određenom trenutku nalaze na funkciji predsjednika određene države, a za taj smo odnos već rekli da se može smatrati posebnim vidom elaboracije. Primijeni li se rečeno na naš primjer *Ivo Josipović postao je predsjednik*, postaje još jasnije zašto predsjednik kao predikatna imenska sintagma predstavlja podtip, a ne tip. Ona je podtip jer ju podtipom čini podudaranje s konkretnom vrijednošću (varijantom) koja uvjetuje takvo njezino tumačenje na osnovi aktivacije različitih vidova enciklopedijskoga znanja.

Osim kao tip i podtip predikatna imenska sintagma može biti tumačena i kao varijanta. Varijantnost predikatne imenske sintagme tada ne proizlazi iz uvriježenoga značenja imenice koja označava neku podulogu ili podtip, a čije pak prepoznavanje proizlazi iz njezina podudaranja sa subjektom koji preko aktivacije mreže znanja uvjetuje njezinu identifikaciju kao podtipa, već je rezultat specifičnih konteksta. Dobro se to vidi iz suprotstavljanja sljedećih primjera:

(135a) Marko je **lopov**.

(135b) MARKO je **ØDlopov**.

Primjer (135a) ekvivalentan je primjerima (130–132) u kojima predikatna imenska sintagma predstavlja tip, tj. samo obilježje sklonosti krađi koje se pripisuje subjektu. Nasuprot tomu u (135b) predikatna imenska sintagma predstavlja varijantu usidrenu nultim demonstrativnim determinatorom *taj* ili *onaj*, pa se rečenica interpretira parafrazom *Marko* (*a ne Petar, Matija ili netko drugi*) *je taj* (*onaj*) *lopov kojeg već tjednima traže* u kojoj isticanje (naglašavanje) subjekta[176] *Marko* uvjetuje uspostavljanje odnosa između determinirane predikatne imenske sintagme glavne rečenice kao antecedenta i anaforičkoga veznika restriktivne odnosne rečenice, čime se ukazuje da je riječ o točno određenom i specifičnom lopovu. Dakle imenice tipa *lopov* ne predstavljaju neku općepoznatu i uvriježenu funkciju pa je njihovo podudaranje sa subjektnom sintagmom u pravilu arbitrarno, zbog čega one u većini slučajeva i predstavljaju tip, a ne varijantu. Stoga u (135b) usidravanje predikatnoga imena ne proizlazi iz nekih stabilnih i općepoznatih znanja i činjenica zajedničkih većini pripadnika neke jezične zajednice kao u (133–134), već je rezultat specifičnoga konteksta. U našem primjeru takav specifičan kontekst može recimo biti situacija učestalih krađa u nekom naselju i višetjedna potraga za lopovom koja je konačno završila, a u razgovoru dvaju poznanika jedan kaže *MARKO je lopov*, znajući istovremeno da sugovornik još ne zna tko je lopov, ali i da pozna *Marka* pa će se zasigurno iznenaditi kada čuje o komu se radi. Odnosi između subjekta i predikatne imenske sintagme u slučajevima kada ona predstavlja varijantu prikazani su na slici 3.16, gdje varijante u domeni varijantnosti predstavljaju i subjekt/trajektor *Marko* (M/V) i predikatna imenska sintagma/orijentir *lopov* (L/V). Kao i u prethodnim slučajevima, imenica lopov kao tip (L/T) označena je isprekidanim krugom, dok puna strelica koja vodi prema predikatnoj sintagmi, lopovu kao varijanti, označava odnos elaboracije. Kako je već istaknuto, varijantnost predikatne sintagme u tim slučajevima

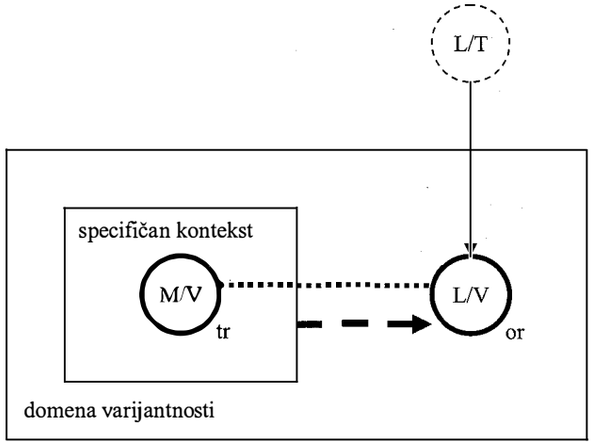

Slika 3.16

[176] Kako je već rečeno, u neutralnim kontekstima gdje predikatna imenska sintagma predstavlja tip, naglašeno je predikatno ime, a ne subjekt.

uvjetuju specifični konteksti, što je označeno debljom isprekidanom strelicom usmjerenom prema predikatnoj sintagmi.

Osim implicitno nultim determinatorom usidravanje predikatnoga imena može biti i eksplicitno određenim oblikom pridjeva:

(136a) Ivan je **nestašan** dečko.

(136b) Ivan je **nestašni** dečko.

Predikatna imenska sintagma u (136a) predstavlja tip jer pridjev u neodređenom obliku samo specificira imenicu *dečko*, dok je u (136b) riječ o predikatnoj sintagmi kao varijanti jer je usidrena determinacijom određenim oblikom pridjeva. Inače, opisni pridjevi, kada samostalno čine leksički dio imenskoga predikata, ne mogu biti u određenom obliku:[177]

(137a) Stol je **star**.

(137b) *Stol je **stari**.

Tu činjenicu ističu sve hrvatske gramatike, ali ne objašnjavaju zašto je to tako. Razlog je u tome što određeni oblici pridjeva tada najčešće samo specificiraju subjektnu imensku sintagmu koja je već implicitno usidrena nekim drugim nultim determinatorom. Tako su primjerice u rečenicama *Cvijet je baš lijep*, *Zid je dosta visok* itd. subjektne imenske sintagme implicitno usidrene nultim demonstrativnim determinatorom (ØD*Cvijet je baš lijep*, ØD*Zid je dosta visok*) te se interpretiraju kao ***Ovaj*** (***taj***, ***onaj***) *cvijet je baš lijep* i ***Ovaj*** (***taj***, ***onaj***) *zid je dosta visok*, pa dodatno usidravanje određenim oblikom pridjeva nije potrebno, tj. redundantno je i takve su konstrukcije zbog toga neovjerene (usp. ****Ovaj*** *cvijet je baš* ***lijepi*** / ****Ovaj*** *zid je dosta* ***visoki***). No u nekim kontekstima konstrukcije s određenim oblikom pridjeva mogu biti ovjerene. One su ovjerene kada određeni oblik pridjeva služi razlikovanju dvaju ili više entiteta. Dakle konstrukcija *Ovaj stol je* ***stari*** bit će ovjerena ako se referent imenske sintagme *ovaj stol* želi suprotstaviti nekom drugom stolu. Tada takvi iskazi podliježu parafrazama tipa *Ovaj stol je* ***stari*** *stol, a onaj tamo je* ***novi*** (*stol*). Čak i konstrukcije s implicitno determiniranim subjektnim imenskim sintagmama kao *Stol je* ***stari***, a kojima se ne uspostavlja razlika između dva predmeta istoga (pod)tipa, mogu biti ovjerene ako kontekst zahtijeva primjerice interpretaciju *Stol je* ***stari*** *komad namještaja u ovoj sobi, a stolica je* ***novi*** (*komad namještaja*), odnosno suprotstavljanje dvaju različitih (pod)tipova po nekom kvalitativnom parametru.

Isti su razlozi upotrebe neodređenoga oblika i ako su subjekti imenske sintagme s generičkim značenjem (3.3.3.1) jer su i one usidrene nultim relativnim

[177] Određeni oblik teže je prihvatljiv, osim u razgovornom jeziku gdje je frekventniji, i kada je riječ o imenskom predikatnom proširku, odnosno predikatnom atributu: usp. *Zatekli smo ga u sobi* ***opuštena*** *i* ***bezbrižna****, a gosti samo što nisu došli* / *?Zatekli smo ga u sobi* ***opuštenog*** *i* ***bezbrižnog****, a gosti samo što nisu došli.*

(univerzalnim) kvantifikatorom (npr. *Lav je* ***proždrljiv*** *sisavac*). No i u tim slučajevima može se upotrijebiti određeni oblik ako se npr. želi jedan tip, jednu vrstu, suprotstaviti nekoj drugoj, pa je npr. ovjereno *Lav je* ***proždrljivi*** *sisavac* ako iskaz implicira da neki drugi podtip sisavca, npr. majmun, to nije. Ako je pak svojstvo izrečeno pridjevom modificirano nekom gradacijskom česticom, pridjev kao predikatno ime može imati samo neodređeni oblik jer gradacijske čestice na različite načine ističu svojstvo, pa je u fokusu kvalitativnost, a ne opreka prema nekomu ili nečemu drugom (npr. *Lav je* ***vrlo proždrljiv*** *sisavac* / *******Lav je* ***vrlo proždrljivi*** *sisavac, a majmun nije*).

Kada se u subjektnoj imenskoj sintagmi nađu vlastita imena, mogućnost upotrebe određenoga oblika pridjeva u predikatnoj sintagmi vrlo je mala jer vlastita imena identificiraju jedinku, pa stoga nema mogućnosti izbora:

(138a) Moj Ivan je **kuštrav**.

(138b) *Moj Ivan je **kuštravi**.

No čak i kada su vlastita imena u pitanju, može doći do konteksta u kojem će upotreba određenoga oblika biti ovjerena. Takav je jedan kontekst recimo razgovor između dvije majke koje obje imaju sinove istih godina koji se zovu *Ivan* i neke treće osobe, pa, objašnjavajući toj trećoj osobi kako da razlikuje dječake, jedna kaže *Moj Ivan je* ***kuštravi*** u značenju *Moj Ivan ti je kuštravi Ivan*, tj. *Moj Ivan ti je onaj Ivan koji ima kuštravu, a ne ravnu kosu.*

SINTAGMATSKI ASPEKTI USTROJA IMENSKE SINTAGME

U ovom ćemo se poglavlju posvetiti sintagmatskim ili strukturnim odnosima imenske sintagme u hrvatskom jeziku, tj. pokazat ćemo na koji se način jednostavnije simboličke jedinice ulančavaju i integriraju u složenije strukture, tvoreći tako mrežu konstrukcija od pojedinačnih morfema do konstrukcijskih shema koje predstavljaju najopćenitiji gramatički obrasci s visokoshematičnim semantičkim i fonološkim polom. Najprije ćemo se posvetiti odnosu **glave**, **modifikatora** i **dopune** (**komplementa**) – trima osnovnim kognitivnogramatičkim pojmovima kada su u pitanju sintagmatski odnosi unutar konstrukcija, i to kroz prizmu četiriju temeljnih aspekata svake konstrukcije: **podudaranja** (**korespondencije**), **profilacije**, **elaboracije** te **konstituentnosti**, odnosno naravi različitih sintaktičkih kategorija kao konstrukcijskih sastavnica koje sudjeluju u oblikovanju složenijih struktura. Na kraju će biti riječi o temeljnim konstrukcijskim shemama imenske sintagme koje proizlaze iz njihova odnosa.

4.1 Nezavisne i zavisne sastavnice konstrukcije

Kombinacija dviju ili više jezičnih jedinica, bez obzira na to radi li se o razini riječi, sintagme ili pak rečenice, uvijek pretpostavlja ustroj na temelju odnosa autonomije i zavisnosti (engl. *A/D alignment* ili *A/D asymmetry*, npr. u Langacker (1987a: 306; 2008: 199)), tj. u bilo kojoj složenoj jezičnoj strukturi jedna je simbolička jedinica uvijek nezavisna, a druga o njoj ovisna. Tako je već počevši od fonološke strukture riječi gdje su samoglasnici nezavisni jer su nositelji sloga i jer samostalno mogu tvoriti slog, dok su suglasnici o njima ovisni, odnosno tek uz "podršku" nekoga samoglasnika mogu tvoriti slog. Isto je i na višim strukturnim razinama. Na konstrukcijskoj razini riječi tvorbeni i gramatički morfemi zavisne su sastavnice jer ne mogu stajati samostalno, tj. zahtijevaju "podršku" leksičkih ili korijenskih morfema, tvorbenih ili morfoloških osnova kako bi tek u kombi-

naciji s njima mogli ispuniti svoju ulogu u oblikovanju riječi. Tako primjerice imenica *pjevačica* nastaje najprije semantičkom i fonološkom integracijom sufiksa *-ač(Ø)* kao zavisne sastavnice i tvorbene glagolske osnove *pjev-* kao nezavisne, tvoreći imenicu *pjevač* [[PROCES/pjev-] [STVAR/-ač(Ø)]] (vidi 2.3.1.2) koja se zatim na višoj konstrukcijskoj razini kao nova nezavisna sastavnica kombinira sa sufiksom *-ic-* i nastavkom *-a* (*-ic(a)*) kao zavisnom sastavnicom [[STVAR/pjevač] [ŽENSKO/-ic-a]], tvoreći mocijski parnjak *pjevačica* [STVAR/pjevačica]. Sintagme i rečenice također nastaju integracijom nezavisnih i zavisnih sastavnica. Imenske sintagme (NP)[178] tipa *zeleni šešir* ili *lopta pod stolom* nastaju integracijom zavisnih sastavnica *zeleni* i *pod stolom* s nezavisnima *šešir* i *lopta*; prijedložne skupine (PP) tipa *pod stolom* integracijom zavisne prijedložne sastavnice *pod* i nezavisne imeničke *stolom*; glagolske sintagme (VP) kao npr. *izrađujem figurice* integracijom zavisne glagolske sastavnice *izrađujem* i nezavisne imeničke *figurice*; pridjevne sintagme (AP) tipa *željan uspjeha* integracijom nezavisne pridjevne sastavnice *željan* i zavisne imeničke *uspjeha* i, konačno, odnos autonomnih i zavisnih sastavnica uvjetuje ustroj i jednostavnih i složenih rečenica kao primjerice u strukturama tipa *Ivan piše zadaću* i *Sreo sam prijatelja kojega dugo nisam vidio* gdje su u prvom primjeru *Ivan* i *zadaću* kao subjekt i objekt nezavisne, a glagol *piše* zavisna sastavnica, a u drugom je primjeru glavna rečenica nezavisna, a atributna zavisna, što je na toj razini i najvidljivije već i s obzirom na samu terminologiju podjele složenih rečenica. Isključujući pridjevnu sintagmu, načelno se dakle može reći da status nezavisne sastavnice u hrvatskom jeziku imaju nominalni profili (imenice i zamjenice), a status zavisne relacijske predikacije (pridjevi, prijedlozi i prilozi kao nevremenske relacije te glagoli kao procesi) koje, kako im i sam naziv kaže, u složenijim konstrukcijama zahtijevaju elaboraciju preko odnosa s nekom nezavisnom sastavnicom. Budući da svaka relacijska predikacija razumijeva odnos između nekoga trajektora i orijentira kao svojih konceptualnih i gramatičkih podstruktura, njihova zavisnost proizlazi iz činjenice da, a ovisno o vrsti relacije, otvaraju shematična mjesta u svojoj strukturi koja imaju elaboracijski potencijal, odnosno koja će biti mjesta elaboracije nekom specifičnom leksičkom jedinicom ili *e-mjesta* (engl. *e-site*). U nastavku ćemo se detaljnije posvetiti nezavisnim i zavisnim sastavnicama imenske sintagme na kojima se, zajedno s pojmovima odrednika profila (glave), modifikatora i dopune, temelji njezin sintagmatski ustroj.

[178] Već je rečeno (vidi 1.4.1) da kognitivna gramatika izbjegava frazne notacije NP, N, VP, V, PP itd., no ponekad se ipak upotrebljavaju radi ekonomičnosti rasprave. Tako se i ovdje koriste isključivo kao abrevijacije u svrhu jasnoće rasprave, a nikako kao dio teorijsko-metodološkoga aparata. Prikazi simboličkih skupova u kognitivnoj gramatici ugrubo odgovaraju derivacijskim stablima u generativnoj gramatici, no sastavnice (konstituente) konstrukcije čine simboličke jedinice koje se integriraju u složenije strukture kako na semantičkom tako i na fonološkom polu, te stoga ne predstavljaju semantički i fonološki ispražnjene gramatičke primitive prikazane navedenim kategorijalnim simbolima. U tome je temeljna razlika između poimanja strukturnih odnosa u kognitivnoj gramatici i u ostalim teorijama, u prvom redu u generativnoj gramatici, ali i u drugim, pa i funkcionalističkim, teorijama koje manje-više nasljeđuju te notacije.

4.2 O odredniku profila (glavi), modifikatoru i dopuni

Svaka konstrukcija veća od pojedinačnoga morfema[179] sadrži sastavnicu čiji profil nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Ta je sastavnica u većini gramatičkih teorija poznata pod nazivom *glava*[180] konstrukcije, a u kognitivnoj gramatici naziva se **odrednik profila** jer određuje, determinira, značenje i kategorijalni status cijele konstrukcije. Tako je primjerice u imenskosintagmatskim konstrukcijama tipa *zeleni šešir* odrednik profila imenica *šešir* jer konstrukcija u cjelini profilira šešir, a ne njegovu boju, a u konstrukcijama *lopta pod stolom* odrednik profila također je imenica *lopta* jer cijela konstrukcija ističe loptu, a ne mjesto gdje se ona nalazi. U prijedložnim konstrukcijama (PP) kao što je *pod stolom* odrednik profila je prijedlog jer konstrukcija u cjelini označava relaciju, a ne stvar, a u glagolskim (VP) tipa *pisati zadaću* to je glagol jer konstrukcija u cjelini više profilira procesualnu relaciju pisanja nego predmet pisanja. Odrednik profila, odnosno glava također je i temelj razumijevanja odnosa među sastavnicama konstrukcija razine riječi, pa su i tvorbeni morfemi, prefiksi i sufiksi, odrednici profila. Tako je u već spomenutoj konstrukciji odglagolne imenice *pjevač* odrednik profila sufiks *-ač(Ø)* jer je on nositelj shematičnoga profila [STVARI] koji nasljeđuje

[179] Prisjetimo se da se i morfem može smatrati konstrukcijom, doduše anomaličnom jer se sastoji samo od jednoga simboličkog elementa.

[180] Pojam *glave* konstrukcije danas je općeprihvaćen u većini sintaktičkih teorija. Iako ga spominje već Bloomfield (1933: 159) u svojoj raspravi o endocentričnim i egzocentričnim konstrukcijama te ga definira na temelju distribucijskih kriterija prema kojima je glava ona sastavnica nekoga konstituenta čija je distribucija jednaka distribuciji cijeloga konstituenta, pojam glave posebnu važnost dobiva u različitim inačicama *gramatike zavisnosti* (engl. *dependency grammar*) od Tesnièrea (1959) preko Haysa (1964) i Gaifmana (1965) pa do Robinson (1970), Andersona (1971), Hudsona (1976) ili Matthewsa (1981). Među hrvatskim gramatikama tradicijsku inačicu *gramatike zavisnosti* primjenjuju Silić – Pranjković (2005). Na ovom je mjestu također važno istaknuti da se zavisnost u spomenutim inačicama najčešće shvaća suprotno od poimanja nezavisnih i zavisnih sastavnica u kognitivnoj gramatici, što izrijekom navodi i Langacker (1987a: 306). Dok kognitivna gramatika, kako je već istaknuto, nezavisnim (autonomnim) sastavnicama smatra nominalne profile, a zavisnima relacijske predikacije, u *gramatikama zavisnosti* nezavisna je sastavnica obično relacijska predikacija (pridjev ili glagol) koja predodređuje, o kojoj ovisi, koliko se i koji se nominalni argumenti u rečenici mogu pojaviti. Takvo shvaćanje zavisnih i nezavisnih sastavnica prisutno je i u standardnoj teoriji generativne gramatike (Chomsky 1965) preko supkategorizacijskih okvira. Istaknutu ulogu pojam glave ima i u različitim inačicama *x-bar*-teorije (Chomsky 1970, Jackendoff 1977) te u poopćenoj gramatici frazne strukture (Gazdar i dr. 1985). Većina lingvista danas prihvaća nekakvu opću definiciju glave kao konstrukcijske sastavnice čija obilježja nasljeđuje konstrukcija u cjelini. U jednoj od najpoznatijih i najcjelovitijih rasprava o pojmu glave tomu se gledištu priklonio i Zwicky (1985) koji se, navodeći osam mogućih kriterija za određivanje glave, opredjeljuje za kriterij "morfosintaktičkoga mjesta" kao općega i među različitim konstrukcijama najstabilnijega kriterija – nositelja fleksijskih sintaktičkih relacija između konstrukcije u cjelini i ostalih sintaktičkih jedinica – a koji može poslužiti kao temelj uspostavi općega kriterija *perkolacije* koji zahtijeva podudaranje obilježja glave s obilježjima nadređenoga joj konstituenta ("majke"). O nekim revizijama njegovih stavova vidi u Hudson (1987), a o različitim pristupima i viđenjima glave konstrukcije vidi više u Corbett – Fraser – McGlashan (1993).

konstrukcija u cjelini, tj. *pjevač* je imenica u kojoj nije profilirana relacija pjevanja, već nominalni profil, tj. osoba koja pjeva. Dakle može se reći da je odrednik profila u nekoj konstrukciji XY sastavnica X ako njegov profil odgovara profilu konstrukcije XY i tako joj određuje gramatičku kategoriju ili, kako kaže Taylor (2002: 230), ako je njegov profil shematičan u odnosu na profil XY-a.

Svaka konstrukcija, pa tako i imenska sintagma, osim odrednika profila sadrži i druge sastavnice koje s odrednikom profila mogu biti ili u odnosu modifikacije ili u odnosu komplementacije. Ako je riječ o konstrukciji u kojoj je odrednik profila zavisna sastavnica, nezavisna je sastavnica dopuna pa je riječ o odnosu komplementacije jer dopuna elaborira neku podstrukturu odrednika profila, tj. odrednik profila ima ulogu mjesta elaboracije. Tako je u prijedložnoj konstrukciji (PP) sheme [P N] prijedlog odrednik profila, a ujedno i zavisna sastavnica koja otvara mjesto elaboracije svoga shematičnog orijentira koji elaborira neka imenska sintagma za koju tada kažemo da je dopuna prijedloga. Recimo u konstrukciji *pod stolom* prijedlog *pod* je zavisna sastavnica jer je relacijska predikacija koja ne može stajati samostalno već mora biti elaborirana nekom nezavisnom sastavnicom, odnosno nekim nominalnim profilom, u ovom slučaju imenskom sintagmom *stolom*, koji ju dopunjuje funkcionirajući kao njezin orijentir. S druge strane ako je odrednik profila u nekoj konstrukciji nezavisna sastavnica, riječ je o odnosu modifikacije jer tada neka od podstruktura modifikatora kao zavisne sastavnice služi kao mjesto elaboracije. Prototipni primjer takva odnosa jest npr. imenska sintagma premodifikacijskoga tipa [ADJ N] u kojoj je imenica nezavisna sastavnica, odrednik profila, koja elaborira shematičan trajektor pridjeva kao jednu od podstruktura njegova relacijskog semantičkog pola. Dakle kognitivna gramatika kategorijama glave, dopune i modifikatora, kao uostalom i svim ostalim gramatičkim kategorijama, pristupa s konceptualnoznačenjskoga stajališta, ne smatrajući ih čistim gramatičkim konstruktima, odnosno nedjeljivim gramatičkim primitivima. Budući da gramatika i leksik tvore kontinuum skupova simboličkih jedinica, tj. da je gramatika strukturirani inventar simboličkih jedinica, ona obuhvaća značenje kao jedan od svoja dva pola. Slika 4.1 donekle je modificiran Langackerov (2008: 203) prikaz tih temeljnih odnosa, gdje je odrednik profila (glava) konstrukcije označen podebljanim kvadratom jer to je profil koji nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Unutar njega, u slučaju komplementacije, isprekidanim pravokutnikom označen je shematičan orijentir koji služi kao mjesto elaboracije koje konkretnim leksičkim materijalom popunjava dopuna. U slučaju modifikacije, kako je već i rečeno, e-mjesto jest modifikator, tj. njegov shematični trajektor koji je također na slici označen isprekidanim pravokutnikom, a koji elaborira imenički odrednik profila. Isprekidane linije označavaju odnos podudaranja (korespondencije) između sastavnica konstrukcije čiji je zadatak da ukaže na konceptualno preklapanje dijelova konstrukcije kao temelja njihove integracije u složeniju strukturu, dok pune strelice označavaju već objašnjeni odnos elaboracije koji vlada među sastavnicama konstrukcije.

a) komplementacija

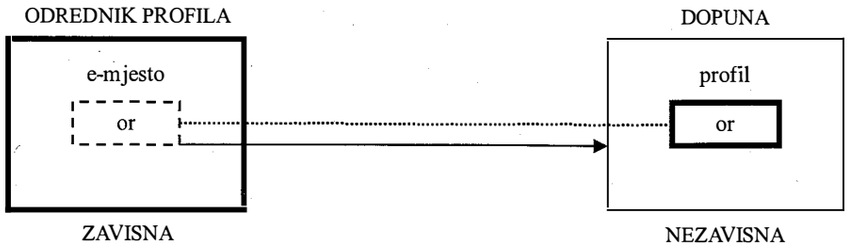

b) modifikacija

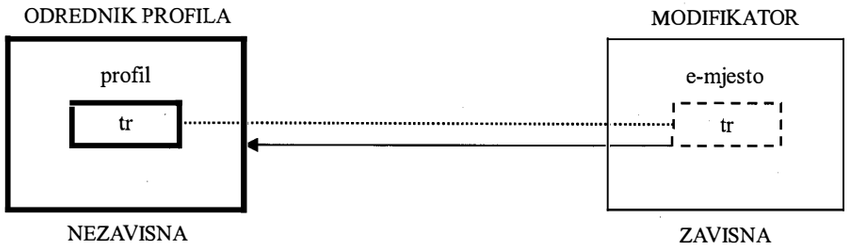

Slika 4.1

Prije negoli se prijeđe na analizu temeljnih strukturnih tipova imenske sintagme u hrvatskom jeziku, potrebno je još nešto reći o poimanju odrednika profila, odnosno glave u kognitivnoj gramatici. Kognitivna gramatika na pojam odrednika profila nominalne konstrukcije ne gleda jednoobrazno, tj. ne uključuje samo formalne aspekte njegova odnosa s *modifikatorom* i *dopunom*, već dopušta njegovo dvojako shvaćanje: kao **globalne** i kao **lokalne glave**.[181] Globalna je glava uvijek imenica kao središnja sastavnica imenske sintagme – ona sastavnica koja omogućuje opis tipa, što ne bi bio slučaj kada bi definicija glave počivala samo na formalnim (sintaktičkim) kriterijima. To se posebno tiče već spomenutih (2.1.3, 3.3.2.2) imenskih sintagmi s nekim vrstama kvantifikatora tipa *pet ptica*, *mnogo ptica*, *malo soli* itd. gdje je, čisto formalno (sintaktički) gledano, glava kvantifikator, a imenica je dopuna pa je riječ o kvantifikatorskoj, a ne o imenskoj sintagmi. Na čisto sintaktičkim kriterijima zavisnosti počiva recimo definicija glave u Silić-Pranjkovićevoj (2005: 271–275) gramatici, odnosno, kako oni kažu, glavnoga tagmema (ili jezgrenog, usp. Pranjković 2013: 37), pa u skladu s tim kvantificirane imenice spomenutoga tipa nazivaju priložnim spojevima ri-

[181] Takav pristup nije specifikum kognitivne gramatike, već postoji i u drugim teorijama, ali pod različitim nazivima i objašnjen, naravno, drugim metodama (vidi npr. Radford 1993: 73–114) u kontekstu teorije upravljanja i vezanja gdje se npr. imenske sintagme tipa *dobri studenti* analiziraju kao sintagme s dvije glave – neposrednom pridjevnom i krajnjom nominalnom.

ječi, a spojeve gdje je glava imenica, imenička zamjenica ili brojevna imenica imeničkim spojevima riječi.[182] Nasuprot tomu shvaćanje odrednika profila kao globalne glave omogućuje i da se kvantificirani spojevi riječi smatraju imenskim sintagmama prema imenici kao središnjoj sastavnici konstrukcije. No odrednici profila mogu se poimati i kao **lokalne** ili **konstrukcijske glave** koje služe opisu konstrukcija nižega reda, i to u odnosu prema dopuni i modifikatoru. Tako je npr. u složenoj imenskoj sintagmi *visok čovjek s naočalama* globalna glava *čovjek* čiji profil nasljeđuje cijela nominalna konstrukcija, a lokalne ili konstrukcijske glave jesu *čovjek* u *visok čovjek* kao glava modifikatorske konstrukcije, *s* u *s naočalama* kao glava komplementske konstrukcije i *visok čovjek* u odnosu na prijedložnu skupinu *s naočalama* opet kao glava modifikatorske konstrukcije. Ili u već spomenutim konstrukcijama s brojevima većima od *četiri*, tipa *pet lijepih ptica*, lokalna je glava komplementske konstrukcije *pet* jer predodređuje, uvjetuje, oblik dopune, a globalna je glava *ptica* jer konstrukcija u cjelini više profilira sam nominalni profil nego njegovu količinu. Isto je primjerice u *puno soli* ili *malo ulja* gdje je također profilirana *sol* i *ulje* kudikamo više od količine već i zbog toga što je i u tim priložnim spojevima, kao i kod priloga kao glagolskih i pridjevnih modifikatora, imenica u genitivu trajektor, a količina sadržana u značenju priloga defokusirani orijentir.

4.3 Temeljni konstrukcijski tipovi imenske sintagme u hrvatskom jeziku

U ovom odjeljku osvrnut ćemo se na fonološku i semantičku integraciju četiriju temeljnih modifikacijskih odnosa u hrvatskim složenim imenskim sintagmama,[183] čije će specifičnije elaboracije biti detaljnije analizirane u dijelu o sintaksi padeža. Oni uključuju:

(i) premodifikaciju
(ii) prijedložno-padežnu postmodifikaciju
(iii) besprijedložnu postmodifikaciju i
(iv) priložnu postmodifikaciju

[182] U tom smislu nije potpuno jasno zašto Silić i Pranjković upotrebljavaju naziv *imenički*, a ne *imenski spojevi riječi*, odnosno *imenska* ili *nominalna sintagma* jer pridjev *imenički* izveden je od *imenica* te sugerira da je glava takvih spojeva samo imenica, što, naravno, nije tako jer ona uključuje i imenske zamjenice kao glave. Upravo zbog toga u lingvističkoj literaturi puno su češći nazivi *imenska sintagma* ili *imenska skupina*.

[183] U ovom trenutku radi pojednostavljenja analize, a i stoga što za problematiku sintagmatskih odnosa u nominalnim konstrukcijama nije presudno, zanemarujemo činjenicu da modificirane imenice, bez obzira na vrstu i broj modifikatora koji im prethode ili koji ih slijede, ne predstavljaju imensku sintagmu sve dotle dok predstavljaju tip, a imenskom sintagmom čini ih tek varijantnost, odnosno usidrenje. U tom smislu konstrukcije kojima ćemo se ovdje baviti zapravo predstavljaju složene imenice, a ne imenske sintagme. To uvijek treba imati na umu, no, ponavljamo, u ovom ćemo trenutku tu činjenicu zanemariti te ćemo o svim složenim imenicama govoriti kao o imenskim sintagmama notacije NP.

4.3.1 Premodifikacija

Iako u funkciji premodifikatora mogu biti i determinatori i kvantifikatori, fonološku i semantičku integraciju sastavnica toga tipa nominalnih konstrukcija objasnit ćemo na prototipnoj pridjevno-imeničkoj konstrukciji sheme [[ADJ N] NP]. Slika 4.2 prikazuje elaboraciju navedene sheme specifičnijim simboličkim jedinicama [MALA / mala] i [LOPTA / lopta] koje se integriraju u složeniju strukturu [MALA LOPTA / mala lopta]. Pridjev *mala* (prikazan dolje lijevo) kao i svaka druga nevremenska relacija ima dvije podstrukture – trajektor i orijentir. Orijentir je kod nevremenskih relacija defokusiran (i zato je označen tanjim kvadratićem M), a, prisjetimo se (2.2.1), kod pridjeva se on odnosi na svojstvo izrečeno pridjevom, što je u ovom slučaju veličina koja se smješta ispod normativne granice na ljestvici veličine. S obzirom na to da je riječ o relacijskim predikacijama, profiliran je odnos (deblje otisnuta linija) koji se uspostavlja s također profiliranim shematičnim trajektorom (deblje, ali isprekidane linije kruga koji ga prikazuje označavaju da je on istovremeno i profiliran i shematičan) kao potencijalnim mjestom elaboracije (e-mjestom) otvorenim za specifikaciju konkretnom leksičkom jedinicom. Desni donji pravokutnik prikazuje imenicu *lopta* koja kao nezavisna sastavnica elaborira (puna strelica koja vodi od pridjeva prema imenici), specificira, potencijalni i shematičan trajektor pridjeva kao zavisne sastavnice, podudarajući se s njim (točkasta linija koja ih povezuje označavajući da je riječ o istom entitetu). Budući da je u pridjevnim premodifikacijskim nominalnim konstrukcijama imenica odrednik profila (glava), ona je označena debljim linijama. U završnoj fazi integracije semantičkih polova dviju jednostavnijih konstrukcija *mala* i *lopta* rezultira složenijom konstrukcijom *mala lopta*, koja nasljeđuje nominalni profil kao trajektor jer *mala lopta* označava loptu, a ne njezinu veličinu. Točkaste linije koje vode od shematičnoga trajektora pridjeva i od specifičnijega imeničkoga prema trajektoru složene konstrukcije također ukazuju na podudaranje (korespondenciju) njihovih profila, a konstrukcija u cjelini označava nevremensku relacijsku predikaciju u kojoj je imenica odrednik profila, a pridjev defokusirani modifikator. Paralelno s integracijom sastavnica na semantičkom polu odvija se preko linearnosti fonoloških jedinica i integracija na fonološkom polu koja simbolizira semantički pol, tj. vokalizacija simbolizira konceptualizaciju. Budući da je nizanju fonoloških jedinica, točnije rečeno fonova koji pak simboliziraju foneme, imanentno vrijeme (T),[184] može se reći da linearnost i temporalnost fonološkoga pola simboliziraju semantički pol, a korespondencija među fonološkim jedinicama odvija se po istom načelu kao i kod semantičkoga pola. Mala crtica koja povezuje pravokutnike fonološkoga i

[184] Na taj način integracija na fonološkom polu i nevremenske relacije povezuje s kategorijom vremena.

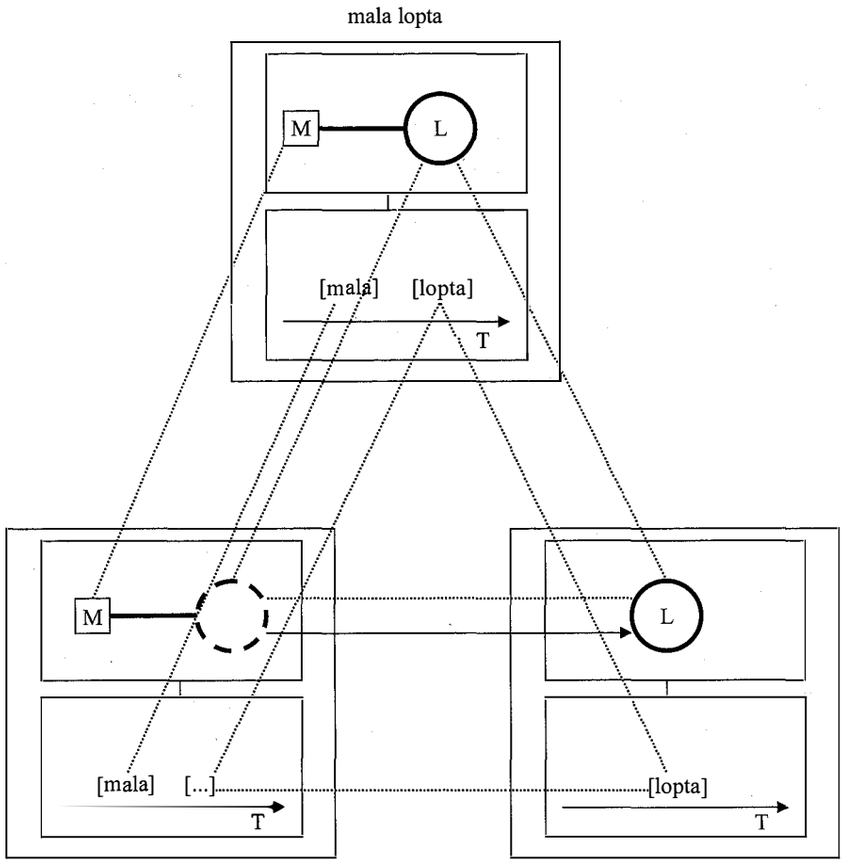

Slika 4.2

semantičkoga pola signalizira njihovu simboličku vezu, odnosno ujedinjuje ih u simboličku jedinicu.[185]

4.3.2 Prijedložno-padežna postmodifikacija

Slika 4.3 prikazuje integraciju nominalne konstrukcije *mala lopta* kao elaboracije sheme [[ADJ] [N] NP] s prijedložnom konstrukcijom *ispod stola* kao elaboracijom sheme [[P] [N] PP] u još složeniju nominalnu konstrukciju *mala lopta ispod stola* sheme [[N] [PP] NP]. Lijeva strana slike prikazuje integraciju pridjeva i imenice u složeniju pridjevno-imeničku konstrukciju, što je gore već objašnjeno,

[185] Zbog pojednostavljenja prikaza integracije simboličkih jedinica u nastavku rasprave nećemo prikazivati integraciju na fonološkom polu, no, razumije se, uvijek treba imati na umu da se ona odvija paralelno s integracijom na semantičkom polu, točnije simbolizira ju.

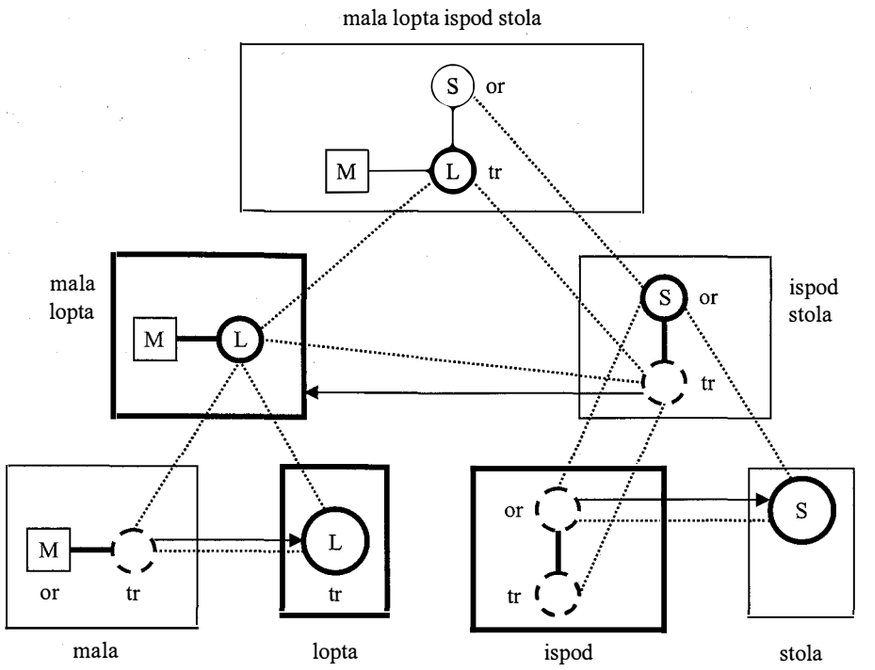

Slika 4.3

a desna strana integraciju prijedloga *ispod* i imenice *stola*[186] u složeniju prijedložnu skupinu *ispod stola*. Integracija prijedloga *ispod* i imenice *stola* predstavlja odnos komplementacije jer je prijedlog kao odrednik profila (podebljani kvadrat) zavisna sastavnica, a imenica kao dopuna nezavisna. Kao i pridjevi, i prijedlozi pripadaju nevremenskim relacijama koje također otvaraju mjesto podstrukturama trajektora i orijentira. Semantička struktura prijedloga sadrži i shematičan trajektor i shematičan orijentir (isprekidani podebljani krugovi), tj. otvara mjesto i potencijalnom subjektu i potencijalnom objektu (nešto (?) *ispod* nečega (?)), a u konstrukciji *ispod stola*, *stol* kao nominalna nezavisna sastavnica elaborira shematičan orijentir prijedloga *ispod*, tj. funkcionira kao njegov objekt, tvoreći tako s njim složeniju konstrukciju prijedložne skupine koja profilira relaciju *ispod*, a ne nominalni orijentir, odnosno složenija konstrukcija nasljeđuje profil prijedloga, zbog čega, kako je već rečeno, on i jest odrednik profila. Na sljedećoj razini slaganja konstrukcije dolazi do integracije imenske sintagme *mala lopta* i prijedložne skupine *pod stolom* tako da sada konstrukcija *mala lopta* ima ulogu odrednika profila ili lokalne glave (deblje otisnuti kvadrat). Budući da je *mala*

[186] Ovdje zanemarujemo taksonomijsku razinu nastanka imeničke konstrukcije *stola* integracijom osnove i genitivnoga nastavka, o čemu će više riječi biti u sljedećem odjeljku posvećenom besprijedložnoj postmodifikaciji.

lopta složena nominalna sastavnica, ona je onda ujedno i nezavisna sastavnica te je stoga riječ o odnosu modifikacije jer je odrednik profila nezavisna sastavnica. Ulogu modifikatora ima prijedložna skupina kao zavisna sastavnica jer sada njezin shematični trajektor služi kao mjesto elaboracije koje popunjava, zauzima, nominalna sastavnica *mala lopta*, formirajući tako još složeniju konstrukciju višega reda *mala lopta ispod stola* u kojoj *lopta* ima ulogu globalnoga odrednika profila, tj. globalne glave, glave cijele konstrukcije. Isto kao i na prethodnoj slici, točkaste linije označavaju podudaranje trajektora i orijentira na različitim konstrukcijskim razinama, a pune strelice označavaju odnos elaboracije, tj. ukazuju na to da na prvoj razini integracije *lopta* kao specifičnija sastavnica predstavlja elaboraciju shematičnoga trajektora pridjeva *mala*, *stola* kao specifičnija sastavnica elaboraciju shematičnoga orijentira prijedloga *ispod*, a na sljedećoj razini konstrukcija *mala lopta* specifičnu elaboraciju shematičnoga trajektora složenoga prijedložno-padežnog modifikatora *ispod stola*.

4.3.3 Besprijedložna postmodifikacija

Besprijedložnu modifikaciju objasnit ćemo na primjeru imenske sintagme *trgovi Osijeka* kao elaboracije općenitije sheme [[N] [(ODNOS) N] NP] gdje (ODNOS) označava da je riječ o imenici u nekom kosom padežu kao zavisnoj relacijskoj kategoriji s postmodifikatorskom ulogom. Početna razina integracije sastavnica konstrukcija besprijedložnoga postmodifikatorskog tipa obuhvaća nastanak imeničke konstrukcije u nekom od zavisnih padežnih oblika, što u ovom slučaju uključuje integraciju genitivnoga nastavka *-a* i imeničke morfološke osnove *Osijek*. Budući da su kosi padeži statične relacijske kategorije koje predstavljaju padežni nastavci kao simboličke jedinice čiji je semantički pol [ODNOS], a fonološki određeni nastavak, te se stoga mogu prikazati kao složeni simbolički skupovi notacije [ODNOS/-Ø, -a, -u...], padežni su nastavci zapravo vrsta nevremenskih relacijskih predikacija koji kao takvi također obavezno imaju trajektor i orijentir kao svoje podstrukture. Kao što je kod pridjeva orijentir svojstvo, pripadnost ili odnos prema nečemu, a ovisno o tome radi li se o opisnim, posvojnim ili odnosnim pridjevima (npr. ljepota je orijentir opisnoga pridjeva *lijep*, pripadnost Marku posvojnog pridjeva *Markov*, a odnos prema Osijeku odnosnoga pridjeva *osječki*), tako je i orijentir padežnoga nastavka relacija koju on označava, a u ovom je slučaju to genitivna relacija. Kako je orijentir nevremenskih relacija defokusiran, i kod padežnoga nastavka *-a* prikazan je na slici 4.4 tanjim kvadratićem (g). Po naravi stvari padežni je nastavak zavisna sastavnica te isto kao i pridjev ima shematičan trajektor koji elaborira nezavisna imenička sastavnica *Osijek* koja je ujedno i odrednik profila (glava), a ako je odrednik profila nezavisna sastavnica, riječ je o odnosu modifikacije te je onda padežni nastavak *a* modifikator imeničke osnove *Osijek*. Za razliku od nekih sufiksa (npr. već spomenuti sufiks *-ač*(*Ø*)) i prefiksa koji su također zavisne sastavnice konstrukcije, ali su ujedno i glave pa zbog toga s osnovom ulaze u odnos komplementacije, tj.

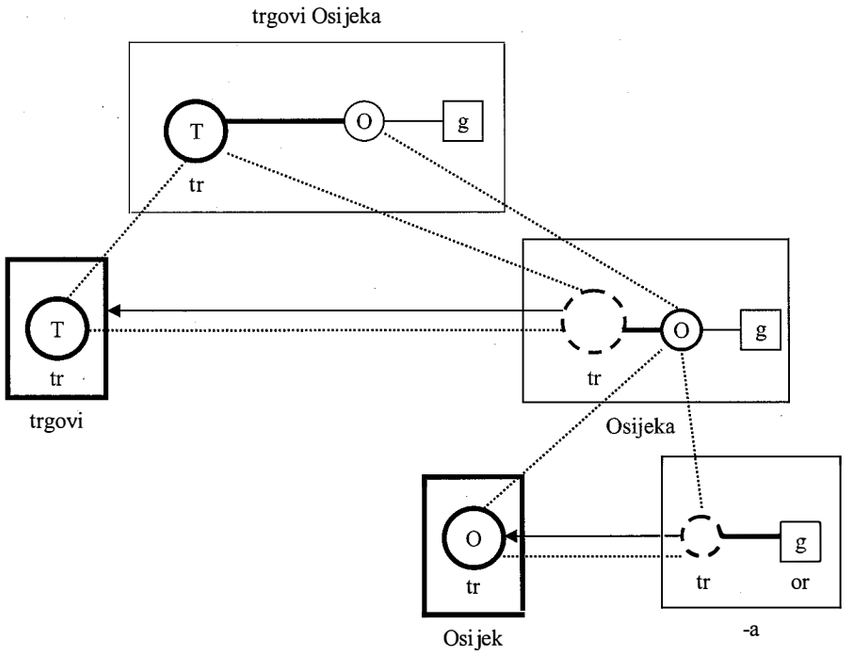

Slika 4.4

osnove su im dopune, padežni nastavci, kao ni drugi gramatički morfemi, nisu glave konstrukcije jer integracijom s osnovom riječi ne mijenjaju njezin kategorijalni status, već samo morfološki oblik pa konkretno u našem slučaju složena genitivna konstrukcija *Osijeka* nasljeđuje profil od imeničke osnove *Osijek*, a ne od nastavka *-a*, tj. *Osijeka* profilira više *Osijek* negoli samu relaciju. S druge strane tvorbeni morfemi – sufiksi – kao što su primjerice *-ač*(*Ø*), *-nic*(*a*) ili *-ov*(*Ø*) na različite načine mijenjaju kategorijalni status riječi kombinirajući se s osnovom. Tako *-ač*(*Ø*) mijenja vrstu riječi, tj. integracijom s glagolskom osnovom tvori imenicu, *-nic*(*a*) u kombinaciji recimo s osnovom *lugar-* mijenja značenje riječi u *lugarnica*, dok *-ov*(*Ø*) također mijenja vrstu riječi pa integracijom s imeničkom osnovom tvori posvojni pridjev. Isto je i s nekim prefiksima koji također na različite načine mijenjaju značenje riječi. Drugim riječima, u tim slučajevima konstrukcija u cjelini nasljeđuje profil sufiksa ili prefiksa, tj. znači ono što označava afiks. Na sljedećoj razini integracije dobiveni genitivni oblik *Osijeka* kao zavisna modifikatorska sastavnica kombinira se s nezavisnom sastavnicom *trgovi* tako što potonja elaborira shematični trajektor (veći isprekidani krug) imenice u genitivu na isti način kao što imenica elaborira shematičan trajektor pridjeva u slučaju premodifikacije (usp. *trgovi Osijeka* / *osječki trgovi*). Budući da je riječ o odnosu modifikacije, nezavisna sastavnica *trgovi* ima ulogu odrednika profila jer složena konstrukcija *trgovi Osijeka* profilira *trgove*, a ne *Osijek*.

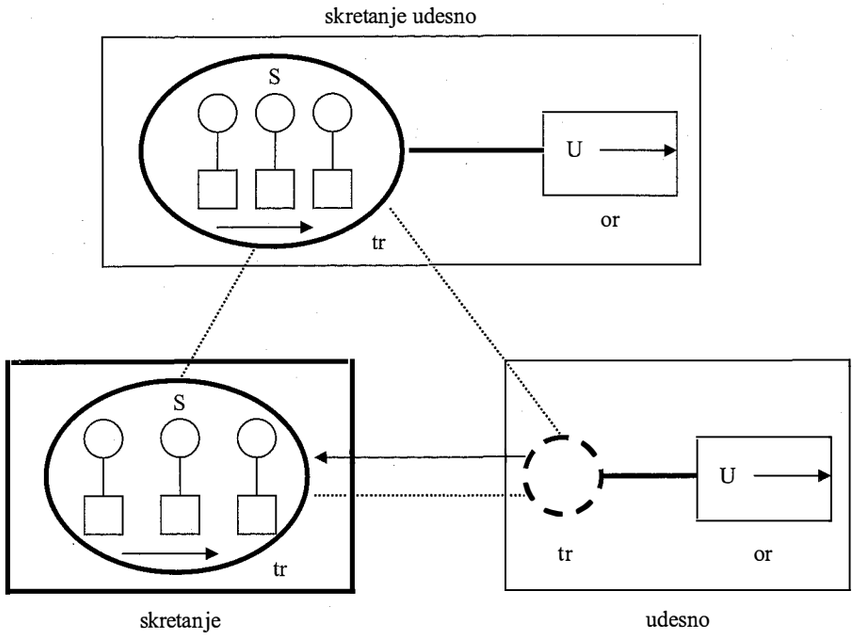

Slika 4.5

4.3.4 Priložna postmodifikacija

Posljednji i najrjeđi tip modifikacije unutar imenske sintagme jest priložna postmodifikacija. Jedna od brojnih sintaktičkih službi priloga jest i modifikatorska, a budući da se prilozi najčešće vezuju uz glagole, da im je prototipna funkcija označavanje okolnosti u kojima se odvija glagolska radnja, oni će u postmodifikatorskoj ulozi stajati najčešće uz odglagolne imenice, npr. *razgovor utroje*, *skretanje udesno*, *odlazak nabrzinu*, *pad ničice*, *učenje noću*, *spavanje danju* itd. ali i uz druge imenice, npr. *onaj čovjek ispred*, *prvi red desno*, *hladnoća zimi*, *vrućina ljeti*.[187] Na slici 4.5 prikazana je integracija konstrukcije *skretanje udesno* koja predstavlja jednu od elaboracija postmodifikatorske priložne sheme [[N] [ADV] NP]. Prilozi također pripadaju nevremenskim relacijama te stoga i njihovo značenje proizlazi iz odnosa koji se uspostavlja između trajektora i orijentira (usp. također 2.2.1). Orijentir priloga defokusiran je kao i orijentir pridjeva, a također je sadržan u značenju priloga, što je u ovom slučaju prostorna orijentacija prema desno označena strelicom. S obzirom na svoju relacijsku narav i prilozi su kao modifikatori u funkciji zavisne sastavnice čiji shematičan trajektor (isprekidani krug) elaborira skupno promatran proces u obliku odglagolne imenice kao nezavisne sastavnice i, naravno, odrednika profila jer je riječ o modifikaciji, pa stoga cijela konstrukcija profilira skretanje, a ne smjer.

[187] O atributnoj ulozi priloga vidi i u Silić – Pranjković (2005: 241, 312).

4.4 Komplementacija/modifikacija – i jedno i dvoje

Za razliku od drugih teorija kognitivna gramatika ne zastupa stav da se komplementacija i modifikacija uvijek nužno isključuju, što je potpuno u skladu s njezinim neobjektivističkim temeljima. U tom smislu Taylor (2002: 234–235) daje primjer engleske konstrukcije *father of twins* (otac blizanaca) u kojoj prijedložna skupina *of twins* može biti protumačena kao modifikator jer *father* elaborira shematični trajektor u semantičkoj strukturi prijedložne skupine. No s druge strane, *father* je ujedno i relacijska imenica, što ju čini zavisnom i zbog toga obavezno zahtijeva elaboraciju svoje semantičke strukture prijedložnom skupinom koja je u tom slučaju njezina dopuna. Vidi se dakle da određene konstrukcije mogu istovremeno biti i modifikatori i dopune, što nije specifikum samo engleskoga već i drugih jezika, uključujući i hrvatski. Dobar primjer preklapanja odnosa modifikacije i komplementacije u hrvatskom jeziku jesu već spominjane konstrukcije s priložnim kvantifikatorima *puno*, *malo*, *mnogo*, *nekoliko*, *previše* itd., a kao elaboracija konstrukcijske sheme [[ADV] [N] NP], jer navedeni količinski prilozi zapravo komprimiraju shematičnu relacijsku imenicu *količina* te ih upravo ta činjenica, koju također podupire i vrlo istaknuto skupno promatranje referenata tih priloga (usp. već spominjani odnos kvantifikatora *mnogi*/*mnogo*), značenjski približava imenicama. Iako Pranjković (1993: 29–30) u kontekstu rasprave o sličnosti priloga i imenica ne spominje količinske priloge, problematiku naznačuje u Silić – Pranjković (2005: 241):

> Prilozi, posebice količinski, mogu dolaziti i kao glavne sastavnice spojeva riječi u kojim se ponašaju kao imenice koje označuju količinu (usp. **litra** vina), npr. **malo** soli, **mnogo** vike, **previše** gluposti.

a o takvim se konstrukcijama govori kao o priložnim spojevima riječi u kojima imenica u genitivu funkcionira kao zavisni tagmem (Silić – Pranjković 2005: 275) sa sintaktičkom funkcijom nesročnoga atributa (2005: 312). Upravo zbog njihove sličnosti s imenicama, i to tolike da bismo se čak usudili govoriti o njima kao o *priložnim imenicama*,[188] smatramo da se imenica u genitivu uz njih može tumačiti i kao dopuna i kao modifikator, što ćemo i pokazati na primjeru konstrukcije *malo vode*. Slika 4.6 prikazuje integraciju konstrukcije *malo vode* u kojoj prilog *malo* komprimira značenje premodifikacijske konstrukcije *mala količina*. Na prvoj razini integracije kombiniraju se s jedne strane pridjev *mala* i imenica *količina* gdje kao i kod svake druge premodifikacijske konstrukcije imenica

[188] Usporedi već spominjane odnose prilog / poprilożena gramatikalizirana imenica s kvantifikatorskom ulogom – ***mnogo** ljudi* = ***brdo** ljudi* / ***hrpa** ljudi* / ***masa** ljudi* – ili mogućnost njihove pridjevne premodifikacije u konstrukciji *svako* ***malo*** gdje prilog *malo* također komprimira imeničko značenje vremenskoga odsječka, razmaka, pa se može govoriti o određenom semantičkom prijelazu od priložnoga prema imeničkom značenju (usp. *Svako* ***malo** netko pozvoni* > *Netko pozvoni svako* ***malo vremena*** > *Netko stalno zvoni u* ***malim vremenskim razmacima*** > *Svaki* ***čas** netko pozvoni*).

kao nezavisna sastavnica i odrednik profila elaborira shematični trajektor u semantičkoj strukturi pridjeva. Podebljan pravokutnik i oval označavaju imenicu kao nezavisnu sastavnicu i odrednik profila, a isprekidana strelica unutar ovala označava shematičnost imenice *količina* u smislu njezine relacijske naravi koja, kao i svaka druga relacijska imenica (usp. gore imenicu *otac* u *otac blizanaca*), također zahtijeva elaboraciju svoje semantičke strukture. Na lijevoj strani dolje prikazana je integracija genitivnoga morfema *-e* koji se sastoji od genitivne relacije kao orijentira i shematičnoga trajektora koji elaborira imenička osnova *vod-* kao odrednik profila u složenu genitivnu konstrukciju *vode* (usp. *Osijeka* u *trgovi Osijeka*). Dobivene složenije konstrukcije *mala količina* i *vode* na sljedećoj, višoj, razini integracije kombiniraju se i tvore još složeniju konstrukciju *mala količina vode*, pri čemu *mala količina* u procesu integracije funkcionira i kao lokalna glava koja eleborira shematičan trajektor (veći isprekidani krug) u semantičkoj strukturi imeničkoga besprijedložnog modifikatora *vode* (puna strelica usmjerena ulijevo), ali istovremeno *mala količina*, a zbog relacijske naravi imenice *količina* funkcionira i kao zavisna sastavnica čiju semantičku strukturu elaborira imenica u genitivu *vode* (puna strelica usmjerena prema desno),[189] a ako je odrednik profila zavisna sastavnica, onda je riječ o odnosu komplementacije. Dobivena konstrukcija na toj razini integracije iznimno je važna jer je ona rezultat već spomenutoga dvostrukog odnosa među sastavnicama – i odnosa komplementacije i odnosa modifikacije. Naime vidi se da na toj razini integracije strelica koja označava profil *količine* unutar ovala više nije isprekidana, već podebljana. To je stoga što *količina* u integraciji s genitivnim postmodifikatorom *vode* više nije shematična, jer je istovremeno sastavnica *vode* elaborirala i njezinu semantičku strukturu. Upravo zato genitivna sastavnica *vode* paralelno funkcionira i kao besprijedložni postmodifikator i kao dopuna, pa konstrukcije toga tipa predstavljaju specifične elaboracije dviju konstrukcijskih shema – komplementacije i modifikacije. Na završnoj razini integracije odnosi među sastavnicama ostaju isti, samo što se imenička sastavnica *mala količina* sažima u značenje priloga *malo* (koji profilira količinu ispod neke normativne granice označene malim slovom *n*), što je omogućeno podudaranjem njihovih značenja, tj. komplementarnosti njihovih relacijskih profila, budući da prilozi pripadaju relacijskim predikacijama, a *količina* je pak relacijska imenica.

Isto tako, relacijska narav priloga *malo* kao komprimirane imenske sintagme *mala količina*, tj. njezina konceptualna neodvojivost od genitivnoga modifikatora, odnosno dopune *vode*, bolje rečeno, njezina sadržanost u *vodi*, razlog je više što se takve priložnokvantifikatorske konstrukcije redovito opisuju u kontekstu analize imenskih sintagmi jer konstrukcija u cjelini profilira imenički re-

[189] Zbog jednostavnosti opisa ne prikazujemo posebno integraciju u kojoj bi dopuna *vode* elaborirala dio semantičke strukture sastavnice *mala količina*, već to naznačujemo samo punom strelicom usmjerenom udesno.

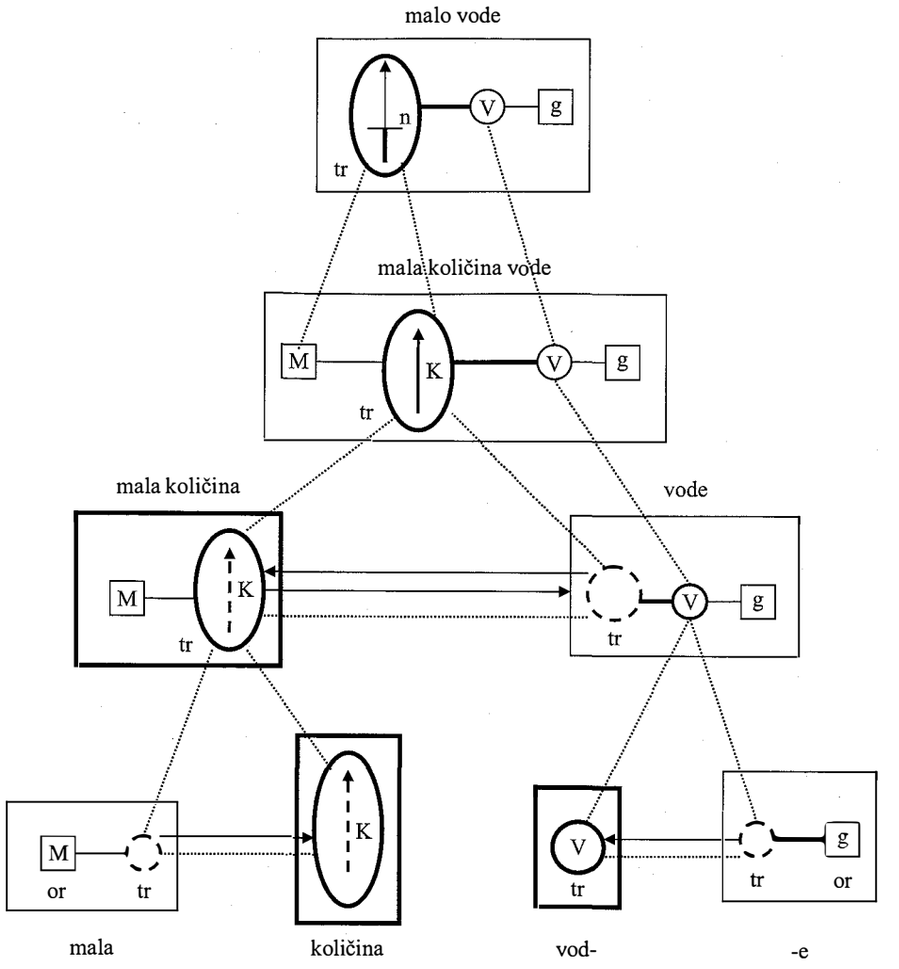

Slika 4.6

ferent u određenoj količini, pa stoga u njima imenica ima ulogu globalne glave. Drugim riječima, kao što je u relacijskim konstrukcijama u kojima prilozi modificiraju glagolsku radnju ili druge priloge i pridjeve kao gradacijske čestice (npr. *brzo trči*, *lijepo piše*, *vrlo lijep stol*, *jako pametan čovjek* itd.) trajektor proces o kojemu je riječ ili cijela pridjevna relacija, a orijentir je neko područje ispod ili iznad normativne granice sadržano u samom značenju priloga ili gradacijske čestice, tako je i u konstrukcijama s količinskim prilozima trajektor imenica čiji profil nasljeđuje konstrukcija, a orijentir količina ispod ili iznad normativne granice, ovisno o značenju priloga. Značenje konstrukcije *malo vode* prikazano je na slici 4.7, gdje su i orijentir (*malo*, područje ispod normativne granice (*n*)) i tra-

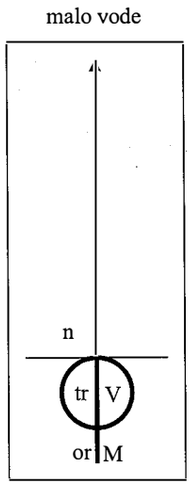

Slika 4.7

jektor (*voda*, kojoj se pripisuje količina ispod norme) prikazani istom debljinom linije kao znakom njihove konceptualne neodvojivosti.

Iz istih se razloga kao i u konstrukcijama s količinskim prilozima i kao dopuna i kao modifikator mogu tumačiti i genitivni oblici uz gramatikalizirane priložene imenice tipa *brdo*, *masa*, *hrpa*, *more*, *čudo* i sl. (usp. *brdo* ***novca***, *masa* ***ljudi***, *hrpa* ***djece***, (*cijelo*) *čudo* ***djece***, *more* ***turista***) koje značenjski odgovaraju količinskim prilozima. Komplementacijsko-modifikacijska svojstva genitivnih oblika uz te imenice još više dolaze do izražaja kada se njihova priložena značenja suprotstave njihovim neutralnim imeničkim uz koje onda, naravno, genitivni oblik funkcionira samo kao modifikator (usp. *hrpa* ***ljudi*** / *hrpa* ***šljunka***). Dobar sintaktički test koji dokazuje razliku između njihove priložne i imeničke funkcije jest mogućnost/nemogućnost vezanja anafore, odnosno anaforičke riječi. Imenice *hrpa*, *brdo* itd. u priložnom značenju ne mogu vezati anaforu, dok upotrijebljene kao imenice mogu:

(1) **Hrpa** ljudi bila je na prosvjednom skupu. *Satima **je vikala** iz sveg glasa / Satima **su vikali** iz sveg glasa.

(2) **Hrpa** šljunka stajala je satima na cesti. Nitko **ju** nije ni pogledao / ?Nitko **ga** nije ni pogledao.[190]

Nemogućnost vezanja anafore kada te imenice funkcioniraju kao prilozi također je i argument više u prilog tezi da odrednik profila na razini cijele konstrukcije (globalna glava) nije kvantifikator, već imenica, zbog čega se takve konstrukcije, kako je već rečeno, i smatraju imenskim sintagmama. Također, priloženim imenicama, kao i količinskim prilozima, dopuna/modifikator mogu biti gradivne imenice, što je također dokaz njihove sintaktičko-semantičke ekvivalencije (usp. *puno pijeska* / *hrpa pijeska*). Opisanom komplementacijsko-modifikacijskom odnosu u konstrukcijama s količinskim prilozima i priloženim imenicama vrlo su slične i konstrukcije s već spominjanim glavnim, nepromjenjivim, brojevima većima od četiri koji preko kognitivne operacije skupnoga promatranja također u sebi komprimiraju određena imenička svojstva, pa smo već rekli da ti brojevi ne referiraju na pojedinačne primjerke, nego samo na veličinu skupa. U konačnici, ta činjenica, tj. značenjske poveznice između brojeva većih od četiri i količinskih priloga, lingviste, kako je već rečeno, i navodi da se bave sličnostima i razlikama između te dvije kategorije. I količinski prilozi i glavni brojevi veći od četiri pripadaju kategoriji apsolutnih kvantifikatora, i jedni i drugi ističu ukupnost, a ne pojedinačnost članova skupa, a osnovna je razlika među njima u tome što glavni brojevi točno određuju veličinu skupa, a količinski prilozi govore o neodređenoj količini, pa zato, za razliku od glavnih brojeva, i mogu kvantificirati nebrojive imenice. Kako se količina imeničkih svojstava povećava, smanjuju se komplementacijska svojstva genitivne sastavnice, a povećavaju modifikatorska jer što je imeničko značenje izraženije, mogućnost je da sastavnice imenske sintagme budu u odnosu komplementacije manja, budući da su imenice kao glave nezavisne sastavnice, a ako je pak glava nezavisna, onda je riječ o modifikaciji. Zbog toga se genitivni oblici uz zbirne brojevne imenice *dvoje*, *troje*..., a posebno uz brojevne imenice *dvojica*, *trojica*... koje imaju još više imeničkih svojstava, po čemu su još nezavisnije sastavnice konstrukcije, teže mogu tumačiti kao dopune, a više kao modifikatori. No komplementacija kod njih nije potpuno isključena jer i uz njih dolaze oblici dijelnoga količinskoga genitiva koji je svojstven i količinskim prilozima i glavnim brojevima od pet nadalje. Uz dekontekstualizirane[191] količinske priloge, priložene imenice i glavne brojeve dijelni je genitiv množine obavezan jer su oni kao glave izrazito zavisne sastavnice te su stoga izraženija i njihova komplementacijska svojstva:

(3a) **Mnogo** studenata danas polaže ispit.

(3b) ***Mnogo** danas polaže ispit.

(4a) **Hrpa** studenata danas polaže ispit.

(4b) ***Hrpa** danas polaže ispit.

(5a) **Pet** studenata danas polaže ispit.

(5b) ***Pet** danas polaže ispit.

[190] U konstrukcijama u kojima su upotrijebljene kao imenice anaforu neutralno veže glava konstrukcije, ali može ju, doduše nešto obilježenije, vezati i genitivni modifikator zbog značenjske kompatibilnosti sastavnica, što je označeno jednim upitnikom.

[191] Kažemo dekontekstualizirane jer ako je iz prethodnoga konteksta poznata narav referenta označenoga dijelnim genitivom, on može biti ispušten zbog pragmatičke redundancije, tj. anaforičkoga ustroja diskursa, npr. *Danas je na ispit izašlo dvadeset studenata: pet je palo, a petnaest je položilo.*

Za razliku od njih, uz zbirne brojevne imenice i brojevne imenice dijelni genitiv nije obavezan, ali izraženija imenička svojstva prototipne brojevne imenice, u odnosu na njihove zbirne parnjake, ipak čine nezavisnijim sastavnicama, zbog čega je uz njih dijelni genitiv nešto neobavezniji:[192]

(6a) **Dvoje** studenata danas polaže ispit.

(6b) ?**Dvoje** danas polaže ispit.

(7a) **Dvojica** studenata danas polažu ispit.

(7b) **Dvojica** danas polažu ispit.

Kontinuum jezičnih jedinica – glava – koje uvjetuju interpretaciju konstrukcije kao komplementacijske, odnosno modifikacijske može se prikazati sljedećom hijerarhijom (ne)zavisnosti glave gdje K/m označava izraženija komplementacijska i manje izražena modifikacijska svojstva genitivnih oblika uz navedene jezične jedinice kao glave, M/k izraženija modifikacijska i manje izražena komplementacijska, a M samo modifikacijska.[193]

Hijerarhija (ne)zavisnosti glave imenske sintagme

KOMPLEMENTACIJA	>	>	>	>	>	*MODIFIKACIJA*
K/m		*K/m*		*M/k*	*M/k*	*M*

kol. prilozi > popriložene imenice > gl. brojevi > zb. br. imenice > br. imenice > imenice

4.5 O konstrukcijama s brojevima *dva, tri* i *četiri*

Dužni smo nešto reći i o sintaktičko-semantičkom statusu brojeva *dva* (*oba*), *tri* i *četiri*. Ti brojevi već tradicionalno hrvatskim gramatikama predstavljaju problem jer sklonidbeno odudaraju od drugih imenskih riječi i njihovih spojeva. Tako hrvatske gramatike redovito tvrde da imenice uz te brojeve u *G-e* i *G-i* sklonidbi dolaze u oblicima jednakima množinskim oblicima i to im naizgled ne predstavlja problem, a da u *G-a* vrsti u nominativu, akuzativu i vokativu dolaze u obliku jednaku današnjem genitivu jednine koji je dijakronijski bio akuzativ dvojine, točnije dvojinski akuzativ mjere, a u ostalim padežima u oblicima jednakima množini. Navedenim tvrdnjama nema se što prigovoriti prihvati li se pogled na padež kao čisto formalnu kategoriju. No kategorija padeža daleko je od same forme; padež je relacija i u tom smislu on je spoj forme i značenja i odnosa prema drugim padežima. Stoga nam je Pranjkovićev (2013: 130) stav da je potpuno besmisleno tvrdi-

[192] Upitnik u primjeru (10) nikako ne znači da s tom konstrukcijom nešto nije u redu, već samo to da je nešto obilježenija u odnosu na konstrukciju u kojoj je upotrijebljena prototipna brojevna imenica, čije je manje izraženo skupno promatranje, koje rezultira i slobodnijim odnosom s dijelnim genitivom, vidljivo i po množinskoj predikatnoj sročnosti (usp. *Dvoje danas **polaže** ispit* / *Dvojica danas **polažu** ispit*).

[193] Iznimka su ovdje, naravno, relacijske imenice.

ti da je npr. imenica u *dva čovjeka* u genitivu jednine, a u *dvije žene* u nominativu množine apsolutno prihvatljiv. Zanimljiv je i stav iznesen u Piper i dr. (2005) da bi se sintagme tipa *dva čovjeka* mogle smatrati nominativom paukala, no tada se, a što ističe i Pranjković (2013: 131), pojavljuje problem relacijske naravi, tj. odnosa toga "nominativa paukala" prema drugim padežima u paradigmi jer ne postoji genitiv ili dativ paukala s obzirom na to da su oblici *dvaju ljudi* i *dvama ljudima* u genitivu, odnosno dativu množine. Uvede li se u gramatikama posebna paradigma za dual, a što predlaže Marković (2012: 496), takvo se rješenje čini prihvatljivim jer bi tada nominativ na *-a* (*dva čovjeka*) u dualu bio npr. u opreci prema *-ima* u dativu, lokativu i instrumentalu (*dvama ljudima*) iste dualne paradigme, a ne u opreci prema oblično istim, množinskim oblicima. No i tu postoji ozbiljan problem jer bi došlo do presedana da članovi iste (dualne) paradigme imaju različite (supletivne) osnove. Pranjković (2013: 131) ide drugim putem i predlaže rješenje po kojem u konstrukcijama tipa *dva čovjeka* nije riječ o "padežu (imenice), već o posebnoj (okamenjenoj) konstrukciji (ostatku duala)" te upravo iz toga razloga i smatra da se o tim brojevima ne može govoriti ni kao o atributima (atributima ih naime smatraju Piper i dr. (2005: 885), a i Marković (2012: 486)), već kao o posebnom tipu paukalnih kvantifikatora koji dolaze uz takve okamenjene, nepadežne oblike imenica. Bilo kako bilo, prihvaćanje jednoga ili drugoga mišljenja ne utječe posebno na stav da se ti brojevi sintaktički ponašaju kao atributi jer iznimka bi bila samo tri padeža jednoga sklonidbenog tipa, što se bez daljnjega može tumačiti anomalijom u jezičnom razvoju, odnosno ostatkom ranijega stanja. Mislimo dakle da je najpreciznije reći da se brojevi *dva*, *tri* i *četiri* sintagmatski ponašaju kao modifikatori, a semantički, naravno, kao apsolutni kvantifikatori.[194] Modifikatorska svojstva s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* dijele i kvantifikatori *oba* i *obje*, no oni, a kako je u 3.3.2.3 već istaknuto, semantički predstavljaju graničnu kategoriju između apsolutne i univerzalne (totalne) relativne kvantifikacije.

Da ti brojevi imaju snažno izražena modifikatorska svojstva, potvrđuje u prvom redu njihova sročnost s imenicom. Nema naime nikakve sintagmatske razlike između *dvije žene* i *lijepe žene*, glava konstrukcije jest imenica kao nezavisna sastavnica koja elaborira shematičan trajektor modifikatora – broja u prvom i pridjeva u drugom slučaju. Isto tako, prihvati li se rješenje o posebnoj paukalnoj paradigmi, a, ponavljamo, to je rješenje koje smatramo najprihvatljivijim, nema nikakve sintagmatske razlike ni između konstrukcija kao što su *dva stola* i *lijepi stolovi*. Tada ćemo reći da je u prvom slučaju *dva* modifikator u odnosu na paukalni nominativ *stola* jer je npr. u *dvaju stolova* imenica *stolova* u genitivu također paukala. Isto tako u drugom slučaju pridjev *lijepi* modificira nominativ mno-

[194] Situacija s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* jedan je od boljih primjera koji pokazuje sve manjkavosti naziva *atribut* za sintaktičku kategoriju jer atribut označava u prvom redu kvalifikacijska obilježja, a brojevi *dva*, *tri* i *četiri* nisu kvalifikatori, već kvantifikatori. Nije naodmet istaknuti da se upravo zbog te činjenice u nekim teorijama, npr. u gramatici uloge i referencije (vidi Van Valin – LaPolla 1997: 127), atribut upotrebljava i kao naziv za semantičku ulogu (engl. *attribute*/*attributant*).

žine *stolovi* kojemu je *lijepih stolova* unutar množinske paradigme sklonidbeno ekvivalentno upravo onako kako je *dvaju stolova* ekvivalentno obliku *dva stola* u okviru paukalne paradigme. No najvažnije je pitanje iz čega proizlazi strukturna razlika između sintagmi s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* i sintagmi s brojevima većima od četiri? O tome je već bilo govora (2.1.3, 3.3.2.2), no nije naodmet još jedanput istaknuti da su sintagmatski odnosi s brojevima *dva*, *tri* i *četiri* također rezultat značenjskih aspekata tih brojeva, odnosno referencije na pojedinačne članove skupa koju omogućuje njihov manji broj jer što je manje članova nekoga skupa, veća je mogućnost pojedinačne referencije, odnosno njihova poimanja kao zasebnih jedinki. To pak rezultira time da imenica koju kvantificiraju ima sve padežne oblike, a ne samo množinski dijelni genitiv. Nasuprot tomu, a što u prvom redu vrijedi za skupove koje označavaju brojevi od *pet* nadalje i količinski prilozi, veći broj članova smanjuje individualna obilježja, tj. utječe na njihovo poimanje kao manje ili više nediferenciranoga skupa[195] koji se konceptualizira kao **dio** nekakve cjeline te uvjetuje konkretiziranje dijelnim genitivom.[196]

4.6 Apozicijska imenska sintagma

Naziv apozicija dolazi od latinskoga *appositum* što znači 'ono što je dodano, postavljeno uz nešto'. Apoziciji se u hrvatskoj, ali i svjetskoj, stručnoj i znanstvenoj literaturi ne posvećuje osobita pozornost, tj. ona je pomalo nepravedno zapostavljena u odnosu na druge vrste odnosa[197] u imenskim sintagmama te ćemo joj ovdje stoga posvetiti nešto više pozornosti jer ni izbliza nije riječ o tako

[195] Kako je već istaknuto, stupanj nediferenciranosti ovisi o broju jedinki skupa i o naravi kvantifikatora.

[196] Već smo rekli da isto vrijedi i za zbirne brojevne (*dvoje*, *troje*...) te brojevne imenice (*dvojica*, *trojica*...), no dijelni genitiv uz njih posljedica je njihova prototipnijega skupnoga promatranja jer pripadaju kategoriji imenica, pa broj članova skupa tu ne igra nikakvu ulogu, odnosno *dvoje/troje/četvero studenata* isto je što se tiče stupnja skupnoga promatranja kao i *petero* ili *šestero studenata*.

[197] Apozicijom je, a kako ističe i Marković (2008: 134), bolje smatrati odnos (usp. *apozicija* kao i *atribucija*) u koji stupaju dvije imenice nego jedan od članova toga odnosa jer je on upitan kao naziv za sintaktičku kategoriju "...bilo zbog bremena tradicionalnih odredbi bilo zbog neadekvatne tvorbe" Marković (2008: 120). Za naziv sintaktičke kategorije Marković predlaže naziv *apozitiv*, s čime se također u potpunosti slažemo. Isto nam je tako prihvatljiv i naziv *apozitivna sintagma* koji označava konstrukcije koje se sastoje od glave i zavisnoga dijela – apozitiva. No treba imati na umu da se nazivi sintagmama dodjeljuju prema glavi sintagme, a u apozitivnoj sintagmi apozitiv to nije, pa je onda eventualno preciznije govoriti o *apozitivnoj imenskoj sintagmi* koja bi istovremeno isticala da je riječ o sintagmi koja se sastoji od imenice koja nije apozitiv i ima ulogu glave i apozitiva kao zavisne sastavnice koja funkcionira kao svojevrsni rubni tip modifikatora. Drugo je rješenje, a koje smatramo prihvatljivijim i kojemu ćemo se prikloniti, da se govori o *apozicijskoj imenskoj sintagmi* jer taj naziv ne odudara od uobičajenoga nazivlja isticanjem zavisnoga člana kao što je to slučaj u nazivu *apozitivna imenska sintagma*, već ističe odnos u kojemu se nalaze dvije imenice. Apozicijska imenska sintagma može se podijeliti na onu u užem i onu u širem smislu koja bi uključivala odnos između različitih postponiranih nerestriktivnih dodataka i glave koja ne mora nužno biti imenica ili imenska riječ, no to nije toliko bitno za ovu raspravu jer se takvim konstrukcijama nećemo baviti, pa upućujemo na Markovićev članak ili na gramatiku Mrazović-Vukadinović (1990: 331–336) gdje su takvi odnosi detaljnije opisani.

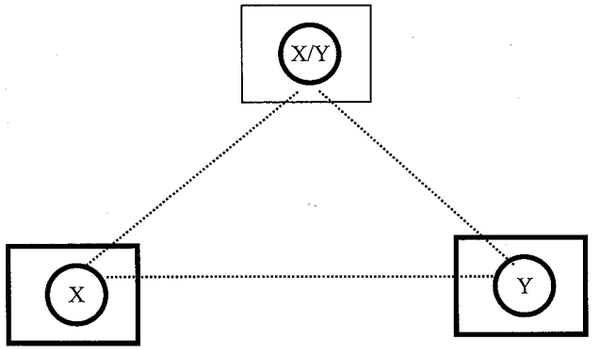

Slika 4.8

jednostavnoj problematici kako se obično misli. No krenimo redom. U hrvatskim se gramatikama (npr. Barić i dr. 1995: 563–565, Katičić 1991: 448–452, Silić – Pranjković 2005: 313–314) apozicija definira kao imenica koja pobliže označava drugu imenicu ili imeničku zamjenicu i s njom se najčešće slaže u rodu, broju i padežu (npr. *Rijeka Drava tiho teče*, *Vidio sam susjeda Petra*, *Na ulici su psi lutalice*...). No vrlo su česta i odstupanja od potpune sročnosti, posebno u rodu i broju (npr. *Rijeka Nil vrlo je dugačka i opasna*, *Selo Petrijevci najveće je u Valpovštini*...), a Silić – Pranjković (2005: 314) dobro primjećuju da, doduše rijetko, može doći do neslaganja i u padežu te navode primjer *Prenoćili smo u hotelu "Kolovare"*. Hrvatske se gramatike također u poglavljima posvećenima apoziciji uglavnom slažu i u tome, a posebno je to izraženo u Barić i dr. (1995) i Katičić (1991), da položaj apozicije ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj imenici, pa tada stoji ispred nje (npr. **grad** Osijek, **rijeka** Drava, **profesor** Perić...) ili se pak dodaje općoj imenici ili imeničkoj zamjenici pa ju onda slijedi (npr. ptica **selica**, golub **pismonoša**, mi **lingvisti**...).[198] S druge strane Silić – Pranjković (2005: 262, 271) priklanjaju se rješenju da apozicija kao odredbenica ili zavisni tagmem uvijek stoji ispred imenice (određenice ili glavnoga tagmema) koju određuje. Ozbiljnu i vrlo utemeljenu kritiku takvih stavova daje Marković (2008) koji dokazuje da položaj apozicije ne ovisi o tome dodaje li se ona vlastitoj ili općoj imenici te da je apozicija uvijek desni član apozicijske imenske sintagme, odnosno da desni član uvijek modificira lijevi. U kognitivnoj se gramatici (Langacker 1991: 149, 2008: 194–195, 2009: 19; Taylor 2002: 235–238) apoziciji ne posvećuje osobita pozornost,[199] a sukus stavova je u tome da je riječ o spoju dva nominalna profila (bilo imenica bilo imenskih sintagmi) koji se podudaraju te na različite načine označavaju jedan te isti entitet, što je prikazano na slici 4.8.

[198] Stav da apozicija može stajati i ispred i iza imenice koju određuje nije stav samo hrvatskih gramatika već i drugih radova posvećenih apoziciji, kao npr. Znika (2008).

[199] Zanimljivo je u tom smislu, pa i pomalo začuđujuće, da Radden – Dirven (2007: 144) ne idu dalje od same definicije apozicije.

Budući da se profili obiju nominalnih sastavnica podudaraju te da apozicijska imenska sintagma u cjelini nasljeđuje profil obiju sastavnica, Langacker u navedenim kraćim osvrtima na apoziciju postavlja pitanje koja sastavnica onda ima ulogu odrednika profila, glave, te navodi dvije terminološke mogućnosti: ili da se o apozicijskoj imenskoj sintagmi govori kao o sintagmi s dva odrednika profila ili kao o sintagmi bez odrednika profila, opredjeljujući se, doduše arbitrarno i neobvezujuće, za drugo rješenje, odnosno da se u kontekstu analize apozicijskih imenskih sintagmi ne govori o odredniku profila koji bi trebao ostati kao terminološko rješenje samo u slučajevima gdje konstrukcija u cjelini nasljeđuje profil jedne sastavnice, kao u prototipnim slučajevima modifikacije i komplementacije. Taylor slijedi Langackera u mišljenju da je u apozicijskoj imenskoj sintagmi riječ o odnosu dvaju nominalnih profila od kojih oba korespondiraju s profilom složene konstrukcije te u skladu s tim daje sljedeću definiciju: u konstrukciji XY, X i Y su u apozicijskom odnosu ako i X i Y označavaju isti entitet (2002: 235). No također se i odmiče od Langackera primjećujući da je u apozicijskim sintagmama uglavnom riječ o tome da je jedna od dvije sastavnice nadređena drugoj, što dokazuje primjerima predikatne sročnosti (*You the butcher are... / *You the butcher is...*) koja se uvijek upravlja prema prvoj sastavnici, odnosno subjektu kao glavi sintagme. Takvi su primjeri vrlo česti i u hrvatskom jeziku (usp. *Rijeka Nil vrlo je dugačka / *Rijeka Nil vrlo je dugačak*, *Selo Babina Greda najveće je u Slavoniji / * Selo Babina Greda najveća je u Slavoniji*, *Nogometni klub Barcelona osvojio je Ligu prvaka / *Nogometni klub Barcelona osvojila je Ligu prvaka*) te su vrlo ozbiljan argument u prilog tezi da je u apozicijskim sintagmama glava uvijek prvi, lijevi član, a desni je u službi modifikatora, odnosno apozicije. Taylorovo nam je gledište u ovom slučaju kudikamo prihvatljivije od Langackerova jer dvije simboličke jedinice u sintagmi nikada nisu ravnopravne, tj. uvijek je riječ o tome da je jedna nadređena drugoj iako to, a budući da je riječ o spoju dvaju nominalnih profila kao nezavisnih sastavnica, u apozicijskoj sintagmi najmanje dolazi do izražaja, a takav je Taylorov stav u skladu i s već spomenutim Markovićevim (2008) viđenjem odnosa kada je u pitanju hrvatska apozicijska sintagma. Vidi se dakle da su lingvisti i gramatičari poprilično podijeljenih stavova kada su u pitanju sintaktički i semantički odnosi unutar apozicijske sintagme, puno više nego kada su u pitanju odnosi u drugim tipovima nominalnih konstrukcija, pa zbog toga pomalo čudi što je od imenskih sintagmi apozicijskoj u stručnoj i znanstvenoj literaturi, kako svjetskoj tako i hrvatskoj, posvećeno uvjerljivo najmanje pozornosti. Iako Markovićevi stavovi, kako je već rečeno, predstavljaju vrlo ozbiljan, argumentiran i metodološki osuvremenjen odmak od hrvatske gramatičke tradicije kada su u pitanju odnosi unutar apozicijske sintagme,[200] te nam je stoga stav da apozitivom u

[200] Iz toga treba izdvojiti, a što ističe i Marković (2008: 121), Pavešić-Vinceov stav koji je, doduše samo u naznakama, na tragu argumentacije u prilog tezi da desni član apozicijske sintagme uvijek modificira lijevi: "Kao apozicija može se shvatiti i veza dviju imenica od kojih je druga ime za jedan primjerak onoga što znači prva, npr. *grad Sarajevo*, *rijeka Sava*, *otok Brač*, *advokat Zlatko Prelac*. Druga riječ ovakvih veza može se shvatiti i kao bliže određenje prve, tj. kao atribut, te se stoga ne odvaja zarezom" (Pavešić – Vince 1971: 428).

apozicijskoj sintagmi treba smatrati desni član bez obzira na to stoji li on uz vlastitu ili opću imenicu načelno potpuno prihvatljiv,[201] neka njegova rješenja ipak smatramo spornima. Zbog toga formulacija "načelno prihvatljiv" možda i najbolje oslikava naš stav o problematici apozicijske sintagme u hrvatskom jeziku, a koji ćemo ovdje ukratko iznijeti i obrazložiti. Dakle prihvatljiva nam je načelna teza da desni član apozicijske sintagme modificira lijevi, no nije nam prihvatljivo da je to uvijek tako, odnosno da nema iznimaka od toga pravila.[202] To nam nije prihvatljivo već i stoga što svako pravilo ima iznimke,[203] a kada su u pitanju imenice i njihovi konstrukcijski spojevi, iznimaka po samoj naravi stvari mora biti jer su imenice nezavisne simboličke jedinice i kao takve su nositelji značenja u jeziku osjetno više od drugih, zavisnih, jedinica. Kako je već istaknuto u uvodnom poglavlju, kognitivna gramatika zastupa enciklopedijski pristup značenju, a gramatika na njemu počiva, tj. gramatika jest simbolička struktura koja onda nedvosmisleno obuhvaća značenje kao jedan od svoja dva pola, a ako je to tako, onda značenje mora biti polazište, što u Markovićevoj analizi jednoga dijela primjera nije iako ga i sam pretpostavlja kao polazišnu točku. Riječ je naime o tome da Marković (2008: 122) i primjere tipa *žena akademik*, *žena vrač*, *gost profesor* i *gost lektor* smatra elaboracijama[204] apozicijskosintagmatskih konstrukcija tipa X NP Y NP u kojima desni član modificira lijevi te izrijekom kaže:

> Y (*akademik*, *vrač*, *profesor*, *lektor*) povećava sadržaj pojma X (*žena*, *gost*) i smanjuje mu opseg, koliko god se **intuicijski** (ist. B. B. i G. T. F.) možda činilo da je obratno [...] – riječ je o *gostu* koji je, uz to što je *gost*, još i *profesor* ili *lektor*. Drugim riječima, *gostujući profesor* **semantički** (ist. B. B. i G. T. F.) nije isto što i *gost profesor* (*gostujući profesor* odgovara konstrukciji *profesor gost*, kao što bi i *pismonosni golub* odgovaralo *golubu pismonoši*, a ne *pismonoši golubu*). Postavlja se pitanje: je li semantika dviju imenica koje ulaze u apozitivnu sintagmu ta koja određuje njihov redoslijed ili je obratno? Primjeri pokazuju da je obratno: redoslijed imenica određuje semantiku sintagme. Ako koji bilo od primjera preokrenemo, dobit ćemo sintagme drugačijega značenja.

[201] Tako je potpuno točno i njegovo zapažanje (2008: 123) da nizanje imenica udesno, npr. [[[golub gaćan pismonoša], sve više sužava opseg prve imenice na isti način kao što se pomicanjem ulijevo sužava opseg imenice u slučaju premodifikacije, a o čemu je detaljno bilo riječi u dijelu o semantičkim aspektima ustroja imenske sintagme.

[202] Ostavljamo ovdje postrani imeničke polusloženice tipa *rak-rana*, *spomen-ploča*, *pop-glazba* itd. kod kojih lijevi član modificira desni, no riječ je o drugoj kategoriji kojom se ovdje nećemo baviti.

[203] To, dakako, ne vrijedi isključivo ako se prihvati strukturalistička postavka da u sustavu ne postoje iznimke, već isključivo pravilnosti, no tada iz analize nužno moraju biti isključeni značenjski aspekti, što je kognitivnoj gramatici metodološki neprihvatljivo.

[204] Marković ne upotrebljava naziv *elaboracija*.

Ovaj odlomak nije naveden stoga što Markovićeve stavove smatramo pogrešnima (na kraju krajeva točnost i pogrešnost počesto su stvar perspektive pristupa problematici i metode koja se primjenjuje), već zato što su oni teško prihvatljivi kognitivnoj gramatici. Radi se dakle o tome da primjeri tipa *gost profesor* jednostavno ne označavaju *gosta* koji je uz to što je *gost* još i *profesor*, nego obratno, *profesora* koji je uz to što je *profesor* ujedno i *gost*. Isto je i s primjerima *žena akademik*, *žena vrač* i *gost lektor*, i to nije intuicija, već je to njihovo duboko usađeno i konvencionalizirano značenje koje tako tumači većina govornika hrvatskoga jezika. I to je činjenica.[205] E sada, ako je to tako, a duboko vjerujemo da jest, treba odgovoriti i na pitanje zašto je to tako? U temeljima odgovora na postavljeno pitanje nalazi se već spomenuta činjenica da apozicijsku sintagmu tvore dvije imenice kao nezavisne sastavnice i nositelji značenja u jeziku, značenja koje proizlazi iz aktivacije spektra kognitivnih domena kao širih kontekstualno uvjetovanih konceptualnih okvira. Objasnimo o čemu je riječ na primjeru apozicijskih sintagmi *žena akademik* i *žena vrač*! Najprije se postavlja pitanje zašto u jeziku ne postoje izrazi *muškarac akademik* i *muškarac vrač*? Zato što takve sintagme ne bi ništa isticale jer su i *akademici*, nažalost, i *vračevi* mahom muškarci, pa kada se u sintagmi nađe *žena*, obavijesnost se povećava i sintagma dobiva smisao. Upotreba npr. leksema *vrač* aktivira kognitivnu domenu plemenskoga društvenog uređenja u kojemu vlada praznovjerje i općenito, barem iz perspektive zapadne civilizacije, primitivni oblici načina življenja, a vračevi su u većini slučajeva muškarci, pa kada se kaže *žena vrač*, ta sintagma označava *vrača* koji je, suprotno uobičajenim situacijama, žena, a ne muškarac. *Vrač* je dakle odrednik profila, a ne *žena*. Slično je, doduše ne toliko istaknuto, i sa sintagmom *žena akademik*, za koji se slobodno može reći da je ujedno i jedan od eklatantnijih primjera seksizma u jeziku, gdje je odrednik profila također desni, drugi, član sintagme, tj. *žena* modificira *akademika*. Da je to doista tako, potvrđuje se i suprotstavljanjem primjera *žena vrač* i *žena akademik* primjerima s mocijskim parnjacima *žena vračara* i *žena akademkinja* koji su, nasuprot prvima, potpuno neutralni i pripadaju prototipnim odnosima koji vladaju unutar apozicijske sintagme, tj. desni član u tim slučajevima modificira lijevi, pa su *žena vračara* i *žena akademkinja* žene koje su, uz to što su žene, ujedno i *vračare* ili *akademkinje*. Tomu je tako jer *vračara* i *vrač* ne znače isto, odnosno ne aktiviraju iste kognitivne domene: dok *vrač* aktivira već spomenutu domenu plemenskoga uređenja u kojoj nije bio običaj da *vračevi* budu žene, *vračara* u prvom redu, kao primarnu domenu, aktivira domenu praznovjerja, različitih oblika proricanja sudbine itd.; a osobe koje se bave proricanjem sudbine i sličnim djelatnostima redovito su žene, čime je i uvjetovan rod desnoga člana sintagme. Slično je i sa sintagmama *gost profesor* i *gost lektor*, u kojima *gost* aktivira jednu iz matrice domena leksema *profesor* – onu akademske zajednice i sveučilišta – gdje pro-

[205] Barem prema našim ispitivanjima koja smo proveli među tridesetak izvornih govornika.

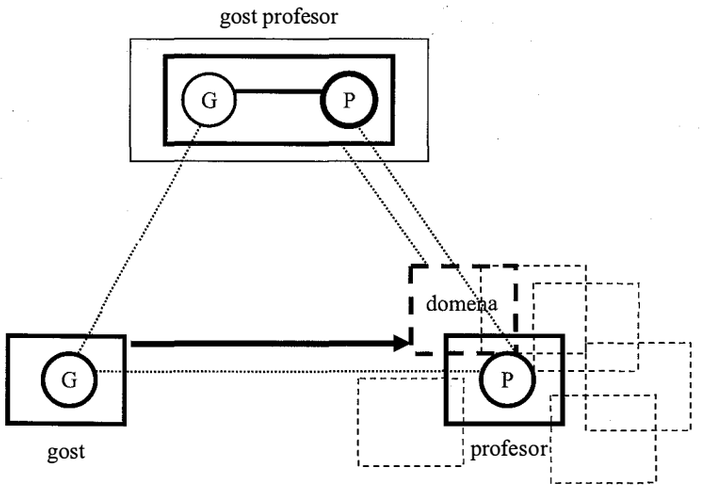

Slika 4.9

fesori često sa svojih matičnih ustanova odlaze predavati na druga sveučilišta te su oni onda *profesori* koji su ujedno i *gosti*, a ne *gosti* koji su *profesori*, tj. *gost profesor* jest *gostujući profesor*.[206] Dakle konstrukcije kao *gost profesor* i *žena vrač* ne nasljeđuju profil *žene* i *gosta*, odnosno *žena vrač* nije u prvom redu *žena* i *gost profesor* nije u prvom redu *gost*, pa su odrednici profila u sintagmama toga tipa drugi, desni, članovi, u ovom slučaju *profesor* i *vrač*. Također, nema potrebe ni pitati određuje li redoslijed sastavnica značenje sintagme ili značenje redoslijed jer u navedenim iznimkama od pravila da desni član modificira lijevi obrnuti redoslijed nije ni moguć, tj. ne postoje sintagme *profesor gost*, *lektor gost*, *vrač žena* ili *akademik žena*, a ne postoje zato što govornicima nisu potrebne. Navedeno pitanje implicira odvajanje kako semantike od pragmatike tako i semantike i pragmatike od gramatike, a to je nešto što se kosi sa samim kognitivističkim temeljima. Ti su odnosi prikazani na slici 4.9 gdje u odnos stupaju dvije nominalne sastavnice (*gost* i *profesor*) čiji profili korespondiraju (točkasta linija koja ih povezuje). Pri tome sastavnica *profesor* ima nekoliko potencijalnih domena od kojih se u kombinaciji sa sastavnicom *gost* aktivira (deblja puna strelica) jedna od njih (deblji isprekidani kvadrat) te se na njoj temelji interpretacija značenja složene konstrukcije *gost profesor* (deblje otisnuti pravokutnik gornje, složene konstrukcije). Budući da konstrukcija nasljeđuje profil *profesora*, a ne *gosta*, on je označen debljim krugom, a *gost* nešto tanjim, ali ipak debljim od prethodno prikazanih pridjevnih, prijedložno-padežnih, besprijedložnih i priložnih modi-

[206] Inače, sintagma *gost profesor* preuzeta je iz njemačkog, pa je vjerojatno i to jedan od razloga zbog kojih njezino značenje odstupa od prototipnih odnosa glave i modifikatora u apozicijskoj sintagmi.

fikatora jer je riječ o nezavisnoj sastavnici čiji je profil u složenoj konstrukciji izraženiji od recimo profila pridjevnoga premodifikatora u konstrukcijama tipa *mala lopta*.

S druge strane, sintagme tipa *ptica selica*, *ptica pjevica*, *golub pismonoša*, *kanu jednoklek*, *nož skakavac* itd., koje čine većinu apozicijskih konstrukcija u hrvatskom jeziku, podliježu pravilu da je lijevi član glava sintagme, a desni modifikator jer on, uz to što aktivira određenu domenu glave sintagme, predstavlja i njezinu elaboraciju i na taj način sužava značenjski opseg prvoga člana (glave) čiji profil nasljeđuje konstrukcija u cjelini. Tako je *nož skakavac* primarno *nož*, a tek potom i specifična vrsta – podtip – noža kao tipa; *ptica selica* u prvom je redu *ptica*, a tek onda i vrsta ptice koja ujesen odlazi u toplije krajeve itd. Konceptualni odnosi prototipnih apozicijskih sintagmi prikazani su na slici 4.10 na primjeru sintagme *ptica selica* koja nastaje tako da desni član sintagme (*selica*), aktivirajući jednu od potencijalnih domena leksema *ptica* (deblja puna strelica i deblji isprekidani kvadrat), elaborira shematičniji lijevi član, glavu (tanja puna strelica), odnosno predstavlja jednu od njezinih elaboracija ili podtipova. Nastala složena konstrukcija *ptica selica* ostvaruje svoje značenje u domeni *seobe* te istovremeno predstavlja i elaboraciju shematičnije imenice *ptica* koja predstavlja općenitiji tip. Budući da je riječ o dvije nezavisne sastavnice, isto kao i kod gore prikazane konstrukcije *gost profesor*, modifikatorski, u ovom slučaju desni, član prikazan je nešto debljim krugom od prototipnih modifikatora kao zavisnih konstrukcija.

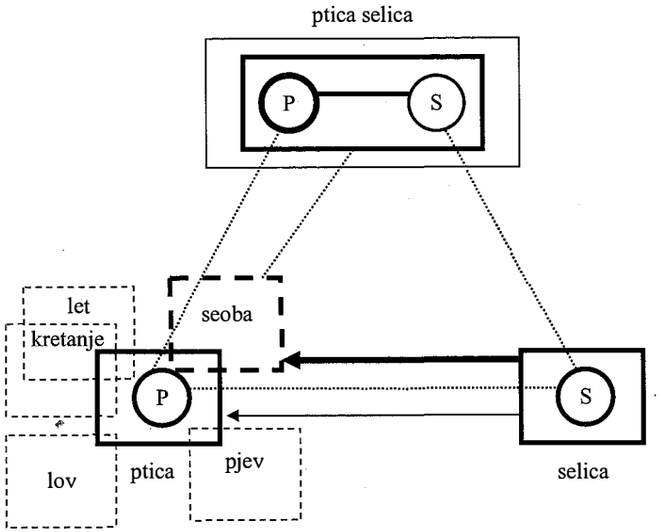

Slika 4.10

Razlika je dakle između konstrukcija tipa *gost profesor* i *ptica selica* u tome što dijelovi konstrukcije u *gost profesor* ili *žena vrač* nisu u odnosu elaboracije, tj. *gost profesor* nije vrsta *profesora* (niti je *žena vrač* vrsta *vrača*) ili barem nije vrsta u užem smislu (nije podtip) u kojem su to recimo *sveučilišni profesor*, *srednjoškolski profesor*, *profesor matematike*, *profesor kemije* itd., pa stoga ni lijevi član kao modifikator (*gost* i *žena*) u takvim apozicijskim sintagmama nije restriktivan kao desni u sintagmama tipa *ptica selica*, *ptica grabljivica*, *ptica trkačica* ili *ptica pjevica*. Drugim riječima, u apozicijskim sintagmama kao što je *gost profesor* dijelovi su konstrukcije u, uvjetno rečeno, "slobodnijem" odnosu, koji više počiva na aktivaciji neke od kognitivnih domena iz matrice odrednika profila nego na njezinoj strogoj elaboraciji. No što je s apozicijskim sintagmama tipa *susjed profesor* i *rijeka Drava*? Na čemu počiva odnos među dijelovima takvih konstrukcija i što je odrednik profila, a što modifikator u tim slučajevima? Prva potpada pod temeljni, prototipni, odnos među sastavnicama, tj. predstavlja konstrukciju u kojoj je lijevi član odrednik profila, a desni modifikator. Za razliku od *gosta profesora*, *susjed profesor* je dakle *susjed* koji je i *profesor*, a ne *profesor* koji je *susjed*, pa apozicijska sintagma nasljeđuje profil *susjeda*, a ne *profesora*. Razlika između te dvije apozicijske konstrukcije jest u tome što interpretacija značenja leksema *profesor* ni u kojem kontekstu ne uključuje značenje leksema *susjed*, odnosno *susjedstvo* ne predstavlja nijednu domenu u matrici *profesora*, pa je uloga sastavnice *profesor* samo sužavanje opsega sastavnice *susjed*, no ne elaboracijom u smislu odnosa tipa i podtipa kao kod već spominjanih sintagmi tipa *ptica selica*. Što se tiče apozicijskih sintagmi tipa *rijeka Drava*, u njima ulogu apozitivnoga modifikatora također ima desni član[207] koji predstavlja varijantu lijevoga člana, ali je ujedno riječ i o posebnom slučaju elaboracije. Prisjetimo se (3.1) da se odnosi elaboracije (između tipa i podtipa) i varijantnosti (između tipa i varijante) nužno ne isključuju, već su povezani preko odnosa shematičnosti i specifičnosti, tj. varijante su najspecifičnije razine kategorizacijske hijerarhije. *Drava* dakle u *rijeka Drava* predstavlja šire shvaćenu elaboraciju, jer nije riječ o prototipnom slučaju koji razumijeva odnos između tipa i podtipa, i uže shvaćenu varijantu jer joj je imanentno ostvarivanje na specifičnom mjestu u

[207] Na prvi se pogled čini da je u apozicijskim sintagmama s vlastitim imenima desni član odrednik profila, a ne apozitivni modifikator. Na takav zaključak navodi činjenica da je u sintagmama tipa *rijeka Drava* više profilirana *Drava* kao varijanta rijeke negoli sama *rijeka*. Međutim to nije tako, što se i vidi suprotstavi li se sintagmi *rijeka Drava* npr. sintagma *hotel "Drava"*, gdje je odrednik profila sasvim sigurno *hotel*, a ne *Drava*. U sintagmama tipa *rijeka Drava* riječ je o tome da je lijevi član dio temeljnoga značenja desnoga člana te su stoga oni na konceptualnoj razini teško odvojivi, dok u sintagmama tipa *hotel "Drava"* to nije tako, pa su, posljedično, i članovi sintagme konceptualno razlučivi, što opet rezultira time da je samostalno profiliranje lijevoga člana puno lakše. Da je u apozicijskim sintagmama s vlastitim imenima odrednik profila lijevi član, dobro se vidi i usporede li se primjeri tipa *Stigao je susjed Ivan* i *Stigao je Ivan*. U potonjoj konstrukciji profilirana je osoba koja se zove Ivan, a u prvoj je profilirana činjenica da je taj isti Ivan ujedno i nečiji susjed.

domeni varijantnosti. Također, a budući da je u službi desnoga člana vlastito ime, riječ je o maksimalnoj restrikciji lijevoga člana, odnosno o maksimalnom usidrenju sintagme preko identifikacije. Očituje se to i u sintaksi apozicijskih sintagmi s vlastitim imenima u kojima vlastito ime nikako ne može zauzimati položaj lijeve sastavnice ako nije riječ o nerestriktivnom (objasnidbenom) odnosu kada se ime odvaja zarezom, a što nije sinonimno odnosu u koji s glavom stupa desni član kao restriktivni modifikator u apozicijskim sintagmama u užem smislu:

(8a) Učitelj **Ivan** je stigao.

(8b) ***Ivan** učitelj je stigao.

(8c) **Ivan**, učitelj, je stigao.

jer, kako izvrsno primjećuje i Marković (2008: 127), ime ne može podlijegati daljnjoj restrikciji, odnosno daljnjem sužavanju značenja, što je svojstveno desnim članovima kao restriktivnim modifikatorima u apozicijskim sintagmama u užem smislu.

Preostaje nam još osvrnuti se na već spomenuto pitanje predikatne sročnosti koje dolazi do izražaja u apozicijskim sintagmama u kojima se sastavnice razlikuju po rodu. Ako su u apozicijskim sintagmama tipa *žena vrač* i *žena akademik* odrednici profila, tj. glave sintagme *vrač* i *akademik*, kako onda objasniti da lijevi član upravlja predikatnom sročnošću, što je svojstveno glavi, a ne modifikatoru, što kao jedan od ključnih argumenata u prilog tezi da je glava apozicijske sintagme uvijek lijevi član ističe i Marković (2008: 130):

(9a) **Žena** vrač **stigla** je u selo.

(9b) *Žena **vrač stigao** je u selo.

(10a) **Žena** akademik **primila** je jučer nagradu.

(10b) *Žena **akademik primio** je jučer nagradu.

Predikatna je sročnost doista vrlo jak argument u prilog spomenutoj tezi, no kognitivnoj gramatici ne predstavlja nepremostiv problem. Već smo ranije istaknuli da se pojam glave ne samo u kognitivnoj gramatici već i u mnogim drugim pristupima ne shvaća jedoobrazno i isključivo. Kognitivna gramatika također se uklapa u taj trend jer, prisjetimo se (4.2), razlikuje lokalne (konstrukcijske) glave i globalne glave, a glava se, isto kao i modifikator i dopuna, preko pojma odrednika profila definira konceptualno prije negoli čisto formalno, odnosno konceptualnosemantički kriterij nasljeđivanja i profilacije značenja jedne od sastavnica ključan je kriterij koji posebno dolazi do izražaja na razini globalnih glava. Za razliku od globalnih glava lokalne glave, osim što objašnjavaju odnose na konstrukcijskim razinama nižega reda, u većoj mjeri podliježu i formalnim kriterijima. Kada bi formalni morfosintaktički kriterij bio jedini relevantan, onda već spominjane sintagme s priložnim i brojevnim kvantifikatorima u konstrukcijama tipa *mnogo šarenih ptica* ili *sto šarenih ptica* nikako ne bismo mogli smatrati imenskim sintagmama jer, čisto sintaktički gledajući, glava su kvantifikatori *mnogo* i *sto*, a *šarenih ptica* je dopuna pa je riječ o kvantifikatorskoj sintagmi (KP) u kojoj kvantifikator, a ne imenica, upravlja i predikatnom sročnošću (usp. ***Mnogo** šarenih ptica **sjedi** na grani / **Sto** šarenih ptica **poletjelo je** u isti tren ??**Mnogo** šarenih ptica **sjede** na grani / ??**Sto** šarenih ptica **poletjele su** u isti tren*). No unatoč tome, a kako je već rečeno u prethodnom odjeljku, navedene konstrukcije uglavnom se smatraju imenskim sintagmama jer imenica je globalna glava, tj. konstrukcije kao što su *mnogo šarenih ptica* i *sto šarenih ptica* nasljeđuju profil imenice, a ne kvantifikatora, odnosno profilirane su *ptice* prije nego sama količina koja je konceptualno neodvojiva od imeničkoga profila. S druge strane ništa nas ne sprečava da istovremeno kažemo da su kvantifikatori u tim sintagmama lokalne glave koje upravljaju morfosintaktičkim obilježjima svojih dopuna. Na isti način može se pristupiti i apozicijskim sintagmama tipa *žena vrač* i *žena akademik* te reći da je u njima prema morfosintaktičkim kriterijima lokalna glava *žena* koja upravlja predikatnom sročnošću, a globalne su glave *vrač* i *akademik* jer konstrukcije nasljeđuju njihove profile prije nego profil *žene*. Može se dakle reći da apozicijska imenska sintagma predstavlja konstrukciju u kojoj obje sastavnice označavaju (profiliraju) isti entitet, no ona ujedno predstavlja i specifičan vid modifikacije u kojemu u prototipnim slučajevima desna sastavnica konstrukcije modificira lijevu, a u rječim, neprototipnim, lijeva desnu. Takve neprototipne konstrukcije proizlaze s jedne strane iz neelaboracijskoga odnosa između sastavnica, što pak s druge strane omogućava njihov "slobodniji" odnos čija interpretacija preko aktivacije neke od kognitivnih domena počiva na šire shvaćenom, enciklopedijskom pristupu značenju.

4.7 Konstrukcijske sheme imenske sintagme i njihova opća taksonomija

Iz rasprave u 1.6 vidjelo se da je opća, pa možda i najvažnija, analitička postavka konstrukcijskih pristupa teza da leksik i gramatika tvore kontinuum konstrukcija jer se upravo na temelju nje konstrukcijski pristupi u cjelini razlikuju od komponencijalno-kompozicijskih gramatičkih modela. Leksik dakle ne predstavlja zaseban skup idiosinkratičnih, arbitrarnih i neproduktivnih jezičnih jedinica kojemu se pripisuju i kojim se objašnjavaju nepravilnosti koje ne postoje među, od njega strogo odvojenim, gramatičkim obrascima koji se odlikuju pravilnostima univerzalnih načela i jezičnospecifičnijih parametara, već zajedno s njima tvori kontinuum psihološki ukorijenjenih i konvencionaliziranih simboličkih struktura u rasponu od najshematičnijih konstrukcijskih shema (gramatičkih obrazaca) do najspecifičnijih konstrukcija – konkretnih leksičkih jedinica. Zbog toga se leksičke jedinice od gramatičkih obrazaca koje elaboriraju ne razlikuju ni po čemu osim po stupnju shematičnosti te se zajedno s njima elaboracijom i ekstenzijom povezuju u kategorizacijsko-taksonomske mreže koje počivaju na integraciji, kako fonološkoga tako i semantičkoga pola, jednostavnijih i manjih konstrukcija

u složenije i veće. Zadatak je konstrukcijskih shema, među ostalim, i opisati kako se jednostavnije jezične jedinice integriraju u složenije, što ćemo u ovom odjeljku ukratko i pokazati na primjeru kategorizacijskih odnosa imenske sintagme u hrvatskom jeziku. Na slici 4.11 prikazani su odnosi elaboracije i ekstenzije među njezinim konstrukcijskim shemama. Najshematičnija razina obuhvaća dvije konstrukcijske sheme – premodifikaciju ([[MODIFIKATOR] [N] NP]) i postmodifikaciju ([[N] [MODIFIKATOR] NP]) – odnosno apstrahira dva položaja modifikatora – prenominalni i postnominalni.[208] Na toj razini konstrukcijske taksonomije premodifikacijska shema predstavlja prototip zbog sročnosti s glavom konstrukcije, a postmodifikacijska ekstenziju od prototipa.[209] Premodifikacijsku shemu elaboriraju tri specifičnije sheme, [[ADJ] [N] NP], [[DET] [N] NP] i [[REL K] [N] NP], koje apstrahiraju pridjeve, determinatore i relativne kvantifikatore s prenominalnom modifikatorskom ulogom, pri čemu pridjevna modifikacija predstavlja prototip te je stoga s rubnijim shemama koje obuhvaćaju determinatore i kvantifikatore kao premodifikatore u odnosu ekstenzije. Opću shemu premodifikacije rubno i svojim manjim dijelom elaborira i konstrukcijska shema apozicijske sintagme [[N] [N] NP], i to specifičnim konstrukcijama tipa *gost profesor* za koje smo već rekli da predstavljaju otklon od prototipnoga odnosa koji vlada unutar nje, odnosa koji predstavlja apozitiv kao postmodifikator, pa je u tom smislu i apozicijska sintagma ekstenzija od prototipne premodifikacijske sheme [[ADJ] [N] NP]. Postmodifikacijska shema puno je složenija od premodifikacijske. Obuhvaća šest elaboracija u vidu sljedećih specifičnijih konstrukcijskih shema: prijedložno-padežnu postmodifikaciju – [[N] [[P] [N] PP] NP] – besprijedložnu postmodifikaciju – [[N] [(ODNOS) N] NP] – priložnu postmodifikaciju – [[N] [ADV] NP] – postmodifikaciju apozicijskom imenskom sintagmom – [[N] [N] NP] – te postmodifikaciju količinskih priloga i brojeva kao apsolutnih kvantifikatora – [[ADV] [(ODNOS GEN) N] NP] i [[APS K] [(ODNOS GEN) N] NP]. Prototipne su postmodifikacijske sheme [[N] [[P] [N] PP] NP] i [[N] [(ODNOS) N] NP], kako prema kriteriju kognitivne (psihološke) usađenosti tako i prema kriteriju čestotnosti,[210] dok ostale postmodifikacijske elaboracije predstavljaju ekstenziju od te dvije prototipne konstrukcije: priložna postmodifikacija jer je najrjeđa, apozicijska sintagma zbog imeničke naravi apozitiva čiji profil konstrukcija u cjelini nasljeđuje u kudikamo većoj mjeri negoli u slučaju ostalih

[208] Da budemo precizni, na vrhu taksonomije nalazila bi se zapravo shema koja bi neutralizirala prenominalni i postnominalni položaj modifikatora te bi tako bila shematična u odnosu na ta dva specifičnija odnosa. Moglo bi ju se recimo prikazati kao [[MODIFIKACIJA] [N] [MODIFIKACIJA] NP], no mislimo da je u samom prikazu na slici 4.11 dovoljno krenuti od premodifikacije i postmodifikacije kao najviših konstrukcijskotaksonomskih razina.

[209] Već je rečeno da se u kognitivnoj gramatici odnos elaboracije prikazuje punom strelicom, a odnos ekstenzije (otklona od prototipne elaboracije) isprekidanom strelicom pa to više nećemo posebno isticati.

[210] O kriterijima utvrđivanja prototipa vidi više u Geeraerts (1988: 207–229).

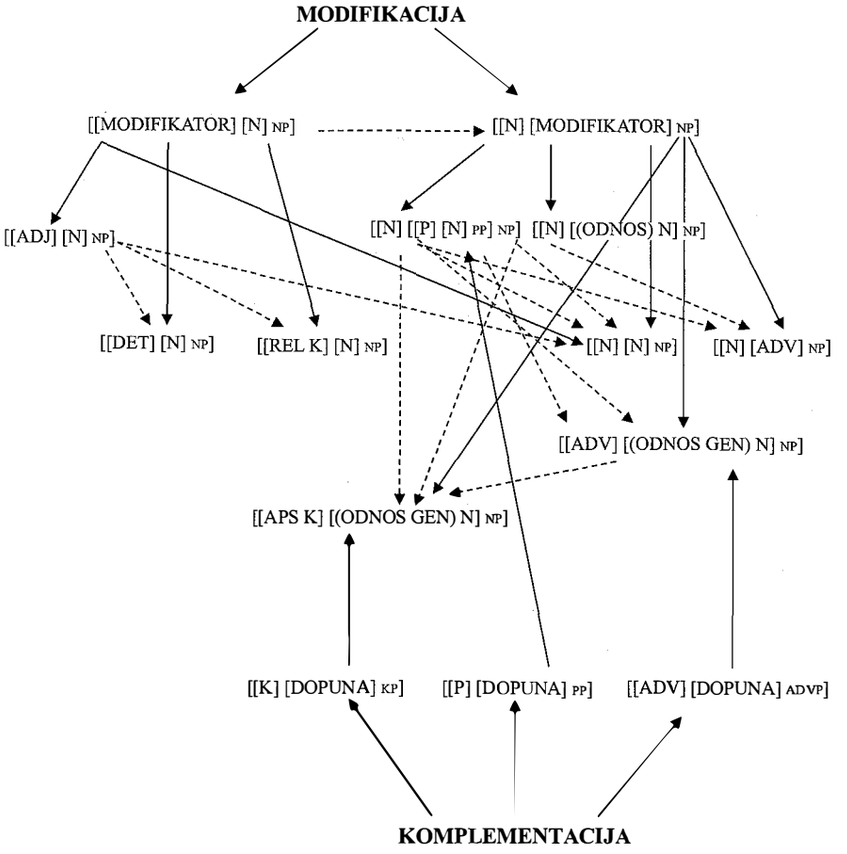

Slika 4.11

modifikatora,[211] a sintagme s količinskim prilozima i brojevima zbog genitivnih oblika koji se mogu tumačiti i kao modifikatori i kao dopune. Zato su one ujedno i elaboracije općenitijih komplementacijskih shema[212] [[ADV] [DOPUNA] ADVP] i [[K] [DOPUNA] KP], a shema [[APS K] [(ODNOS GEN) N] NP] predstavlja još i dodatnu ekstenziju u odnosu na prototipniju shemu [[ADV] [(ODNOS GEN) N] NP] jer je skupno promatranje, preko kojega se uspostavlja njihova veza s kategorijom imenica i što je razlog da se genitivni oblici uz njih mogu tumačiti i kao modifikatori, izraženije kod količinskih priloga nego kod brojeva. S komplementacijom je djelomično povezana i prijedložno-padežna postmodifikacij-

[211] Prisjetimo se da R. Langacker zbog toga i ne govori o odnosu glave i modifikatora u apozicijskoj sintagmi.

[212] Kako bi se izbjeglo dodatno i nepotrebno opterećivanje prikaza na slici 4.11, prikazane su samo one opće komplementacijske sheme koje su povezane s modifikacijom.

ska shema [[N] [[P] [N] PP] NP] budući da su prijedlog i imenica koji čine složeni modifikator u vidu prijedložne skupine u odnosu glave i dopune.

Prikazani odnosi među konstrukcijskim shemama na slici 4.11 svedeni su na temeljne odnose i oni, naravno, podliježu daljnjim elaboracijama (specifikacijama). Tako uz konstrukcijsku shemu [[ADJ] [N] NP] postoje i njoj paralelne sheme [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] ili [[ADJ] [[ADJ] [ADJ] [N] NP] NP] koje uključuju više pridjevnih modifikatora, dva, tri ili, rjeđe, četiri. Tu su i sheme koje kombiniraju različite vrste modifikatora: determinator i pridjev ([[DET] [[ADJ] [N] NP] NP]), dva determinatora i pridjev ([[DET] [[DET] [ADJ] [N] NP] NP]), dvije vrste determinatora, npr. demonstrativ i posvojnu zamjenicu ([[DET] [[DET] [N] NP] NP]), različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva ([[K] [[DET] [ADJ] [N] NP] NP]) itd. One imaju važnu ulogu u izgradnji imenske sintagme jer ukazuju na prijelaz od tipa preko varijante do usidrene varijante, odnosno licenciraju sastavnice koje mogu sudjelovati na pojedinim razinama semantičke strukture imenske sintagme. Te se sheme onda dalje elaboriraju, pa tako specifičnije sheme pridjevne premodifikacije govore o značenjima pridjeva te o njihovoj distribuciji. Shema [[GRAĐA] [[ODNOS] [N] NP] NP] licencira specifičnije konstrukcije tipa *drveni barokni stol* umjesto *?barokni drveni stol*, smještajući odnosne pridjeve neposredno do imenice, tj. kategorizirajući ih kao pridjeve koji su nositelji najnepromjenjivijih svojstava imeničkoga referenta. Nadalje, konstrukcijska shema [[BOJA] [[GRAĐA] [ODNOS] [N] NP] NP] specificira da pridjevi koji označavaju boju također prema načelu ikoničnosti moraju prethoditi pridjevima za građu, konstrukcijska shema [[VELIČINA] [[BOJA] [GRAĐA] [ODNOS] [N] NP] NP] da je boja imanentnije svojstvo imeničkoga referenta od veličine, pa su pridjevni modifikatori koji označavaju veličinu još udaljeniji od imenice itd. Slični se kategorizacijski odnosi uspostavljaju i među drugim vrstama kako premodifikatora tako i postmodifikatora, a u dijelu o sintaksi padeža bit će detaljnije prikazane konstrukcijske mreže za svaki pojedini padež, mreže koje obuhvaćaju konstrukcije u rasponu od visokoshematičnih i specifičnijih konstrukcijskih shema pa do najspecifičnijih kategorizacijskih razina, elaboracija leksičkim jedinicama.

Sintaksa padeža

Ovaj ćemo dio započeti poglavljem koje se bavi problematikom semantičkih uloga, odnosno dubinskih padeža, nezaobilaznih u proučavanju padežne problematike. To je pitanje odigralo iznimno važnu ulogu u raslojavanju i razvoju kako formalnih tako i funkcionalnih pristupa gramatici, a u funkcionalnim je pristupima ono postalo temelj proučavanja odnosa sintakse i semantike. Stoga ovo poglavlje daje sustavan pregled geneze, kritika, razrade i važnosti pojma semantičkih uloga u kontekstu različitih formalnih i funkcionalnih pristupa gramatičkomu opisu.

Iznijet ćemo također i sustavan pregled bavljenja padežnom problematikom u najrazličitijim gramatičkim tradicijama od samih početaka lingvističke misli do današnjega vremena te skicirati temeljne tendencije koje se kroz povijest mogu uočiti u različitim pristupima tom problemu, a potom ćemo iscrpnom analizom jezičnih podataka, uz dosljednu primjenu metodološkoga aparata kognitivne gramatike, dokazati semantičku motiviranost padežnoga kodiranja. Pritom se sam semantički opis, utemeljen na pretpostavci o postojanju jedinstvenih, odnosno shematičnih konceptualnih ustrojstava koja objedinjuju sva specifična značenja pojedinih padeža u hrvatskome jeziku, s obzirom na svoje novine i bitne razlike postavlja u nedvosmislen odnos prema drugim, donekle srodnim, teorijskim pristupima poput, s jedne strane, strukturalističkoga koji je utemeljen na komponencijalnoj analizi jedinstvenih padežnih značenja ili pak kognitivnih pristupa koji ista značenja opisuju kroz uspostavu daleko manje izravnih poveznica u okviru tzv. semantičkih mreža. Potom se dodatno pojašnjavaju i sami kognitivni mehanizmi koji sudjeluju u procesu padežnoga kodiranja kako bi se što dosljednije osporila teza o "jakoj" autonomiji koju zastupaju formalni pristupi. U skladu s tim i sva potpoglavlja u kojima se opisuje sintaksa i semantika pojedinih padeža završavaju opisom utjecaja semantičkih odnosa na sintaktičku strukturu te uspostavom mreža padežnih značenja i hijerarhija konstrukcija u kojima se ona ostvaruju.

SEMANTIČKE ULOGE

Pitanje semantičkih uloga, koje je aktualizirano u ranijim razvojnim fazama generativne gramatike te kasnije uklopljeno u teoriju načela i parametara kao jedno od njezinih središnjih načela, jedno je od semantičkih pitanja koja su snažno utjecala na razvoj suvremene lingvističke misli. Ono je nezaobilazno u proučavanju padežne problematike i ne samo da je odigralo vrlo važnu ulogu u raslojavanju i daljnjem razvoju generativne gramatike kao formalnoga pristupa gramatičkom opisu s najvećim brojem sljedbenika već je postalo i temelj proučavanja odnosa sintakse i semantike u svim funkcionalnim pristupima, pa se stoga u narednim potpoglavljima u osnovnim crtama elaborira njegova geneza i razvoj.

5.1 Nastanak, recepcija, razrada i gramatičke implikacije pojma semantičkih uloga

O semantičkim se ulogama u okvirima generativne gramatike govori još od sredine 1960-ih godina. Njihovo proučavanje započeto je pionirskim radovima J. Grubera (1965) i C. Fillmorea (1968), a uz ime R. Jackendoffa (1972) vežu se prvi pokušaji njihova uklapanja u gramatičku teoriju.[213] Disertacija J. Grubera (1965) prva je ozbiljnija semantička studija koja se u okvirima generativne gramatike bavila pitanjem semantičkih uloga, no taj je pojam na velika vrata u svjetsku lingvistiku ušao tri godine kasnije, u okviru Fillmoreove (1968) *teorije dubinskih padeža*, odnosno *padežne gramatike*, koja je na svjetskoj lingvističkoj sceni imala znatno snažniji odjek od Gruberove studije. Iako je Fillmore djelo-

[213] Točnije, proširenu standardnu teoriju, koja je poznata i pod nazivom interpretativna semantika, a tako se naziva kako bi se što bolje uspostavila razlika prema drugoj struji toga vremena, generativnoj semantici, koja je pojam dubinske strukture poistovjetila sa semantičkom interpretacijom, zastupajući na taj način semantički motiviranu dubinsku strukturu.

vao u okvirima transformacijsko-generativne gramatike i svoj je model, ustvari, načelno smatrao varijantom navedene teorije, on je, kako je već spomenuto, i bez prethodnoga plana počeo funkcionirati poput svojevrsnog "kotača zamašnjaka" u brzom i višesmjernom razvoju funkcionalnih pristupa gramatičkom opisu tijekom narednih desetljeća.[214] Cilj Fillmoreove studije iz 1968. bio je pokazati da u dubinskoj strukturi prirodnih jezika (točnije u temeljnoj sastavnici gramatike, u pravilima baze) postoji relativno ograničen, ali univerzalan i urođen broj "skrivenih" kategorija (engl. *covert categories*), semantičkih padeža, odnosno, danas općeprihvaćenom terminologijom, *semantičkih uloga*, koje proizlaze iz skupa univerzalnih koncepata[215] kojima ljudi raspolažu o temeljnim odnosima koji se svakodnevno ostvaruju u izvanjezičnom svijetu, tj. o ulogama koje pojedini sudionici u radnjama, događajima, stanjima itd. imaju.

> Padežne oznake obuhvaćaju skup univerzalnih, vjerojatno prirođenih, predodžbi koje pokrivaju određene tipove prosudbi kakve ljudska bića mogu donositi o događajima oko sebe, prosudbi o tome tko ih uzrokuje, komu se događaju i što se pritom mijenja. (Fillmore 1968: 24)

Fillmore je dakle, za razliku od Chomskog koji je smatrao da se površinski pojmovi subjekta i objekta (kao i morfoloških padeža) izvode iz primitivnijih kategorijalnih simbola sintaktičke naravi, pretpostavio da se u temeljima površinskih sintaktičkih odnosa nalaze univerzalne semantičke kategorije, odnosno, kako ih on naziva, dubinski padeži. Dakako, samo pitanje univerzalnosti površinskih sintaktičkih kategorija poput subjekta i objekta jedno je od još uvijek nerazriješenih pitanja u svjetskoj lingvistici[216] koja su u fokus lingvističkoga zanimanja postavljena, među ostalim, i Fillmoreovom studijom.

> Tvrdim da svim tim radovima nedostaje valjan uvid u padežne odnose i da u njima izostaje predodžba temeljne strukture u kojoj padežni odnosi predstavljaju pojmovne primitive i u kojoj pojmovi poput "subjekta" ili "direktnoga objekta" ne postoje. Potonji se promatraju kao pojmovi primjereni za opis površinske strukture nekih (ali vjerojatno ne svih) jezika. (Fillmore 1968: 2–3)

[214] Studija *The case for case* izazvala je toliko plodnu i intenzivnu raspravu da je Fillmore u svrhu dodatnoga pojašnjavanja svojih temeljnih teza objavio i rad *The case for case reopened* (1977).

[215] Za opsežnu raspravu o univerzalnosti koncepata toga tipa i mogućnosti primjene teorije prototipa u njihovoj kategorizaciji vidi Dahl (1987).

[216] Tako se primjerice s jedne strane tvrdi kako subjekt i objekt zapravo uopće ne predstavljaju univerzalne kategorije, dok ih se s druge strane smatra temeljima univerzalne gramatike. Gramatičari koji njihovo postojanje smatraju univerzalnim jezičnim obilježjem ne slažu se nadalje oko toga treba li ih opisivati u svjetlu značenjskih odnosa, "čistih" formalnih odnosa, njihove pragmatičke funkcije ili pak u svjetlu kombinacije tih triju parametara (usp. rasprave u Foley – Van Valin 1984). Također, lingvisti koji navedene kategorije smatraju univerzalnima ne slažu se ni oko toga radi li se o gramatičkim primitivima, kao što se tvrdi u okvirima relacijske gramatike (usp. Perlmutter 1983, Perlmutter – Rosen 1984), ili ih se može definirati kroz povezivanje s još bazičnijim teorijskim konstruktima kao što su konfiguracije fraznih struktura (Chomsky 1965).

Na temelju navedenih postavki, Fillmore u svojoj studiji kao dubinske padeže razlikuje Agens, Instrumental, Dativ, Objekt, Faktitiv, Mjesto, Benefaktiv i Vrijeme,[217] a definira ih prema sljedećem načelu:

> **Agens (A)** Padež tipičnoga živog pokretača radnje označene glagolom.
>
> **Dativ (D)** Padež živoga bića zahvaćenog glagolskim stanjem ili radnjom.
>
> **Objekt (O)** Značenjski najneutralniji padež, padež bilo čega što se može izraziti imenicom čija je uloga u glagolskoj radnji ili stanju određena samim značenjem glagola; koncept bi trebao biti ograničen na predmete koji su zahvaćeni radnjom ili stanjem označenim glagolom. Pojam ne treba miješati s direktnim objektom, kao ni s oznakom za površinski padež koja je sinonim akuzativu.
>
> [...]
>
> (Fillmore 1968: 24–25)

Sama rečenična jezgra sastoji se u Fillmoreovu teorijskom modelu od modalnosti (M), koja uključuje vrijeme, vid, način, negaciju itd., i propozicije (P), koju čine glagol (V) i dubinski padež(i) (Cn).[218] Svaki dubinski padež sastoji se pritom od morfema koji pridružuje padež (K)[219] i neke NP. U skladu s univerzalnim strukturnim obrascem P + V + C1 + ... + Cn (Fillmore 1968: 24) i gore navedenim inventarom dubinskih padeža Fillmore nadalje pretpostavlja da različiti jezici sadrže skup temeljnih formula poput sljedećega:

V + A	(*intranzitivnost*, *aktivni subjekt*)
V + O	(*intranzitivnost*, *neaktivni subjekt*)
V + O + A	(*tranzitivnost*)
V + O + D + A	(*ditranzitivnost*)

Navedene formule odgovaraju osnovnim tipovima rečenica. Intranzitivna rečenica može se tako sastojati od glagola i Agensa ili glagola i Objekta, što ovisi o prirodi aktivnosti rečeničnoga subjekta. Tranzitivna rečenica sastoji se od glagola, Agensa i Objekta. Ditranzitivna formula prethodnoj tranzitivnoj formuli pridružuje i dativnu relaciju, kao npr. u rečenici *Marija* (A) *daje* (V) *ključeve* (O)

[217] Dubinski se padeži ovdje bilježe velikim slovom upravo zato da se neki od njih (npr. Objekt, Dativ ili Instrumental) ne bi krivo interpretirali kao površinske morfosintaktičke kategorije. Notacija velikim slovom zadržat će se i u nastavku za sve semantičke uloge.

[218] Pojam *tematskih*, odnosno *semantičkih uloga* naknadno je zaživio u lingvističkoj literaturi nauštrb Fillmoreova pojma *dubinskih padeža*, a popise takvih univerzalnih uloga, koji su idejno srodni navedenom Fillmoreovu popisu, ali su od njega često, posebice u okvirima funkcionalnih pristupa, i znatno širi, usustavljivali su naknadno i brojni drugi autori, o čemu će biti više riječi u nastavku ovoga poglavlja.

[219] K stoji za *Kasus* i u temeljnoj sastavnici ujedinjuje različite kategorije (npr. prijedloge ili afikse) koje su realizacije tog istog dubinskog elementa.

mom ocu (D). Važno je primijetiti da se redoslijed padežnih relacija u dubinskoj ditranzitivnoj formuli ne poklapa s redoslijedom elemenata u površinskoj realizaciji navedene rečenice. Prema Fillmoreu se naime od dubinske strukture tipa V + O + D + A do navedene površinske strukture *Marija* (A) *daje* (V) *ključeve* (O) *mom ocu* (D) dolazilo nizom transformacija prema obrascima koji su prethodno već bili uspostavljeni u okvirima transformacijsko-generativne gramatike. Umetanje glagola u rečenici ovisi o specifičnim padežnim okvirima, sličnima supkategorizacijskim okvirima standardne teorije, koji govore o tome koji se padeži mogu kombinirati s kojim glagolima. Tako primjerice padežni okvir za glagol *otvoriti* izgleda ovako:

+ [____ O (I) (A)].

Prikazani okvir ukazuje na činjenicu da navedeni glagol obavezno zahtijeva padež Objekta, odnosno predmet otvaranja, a fakultativno i padeže Instrumentala i Agensa pojedinačno ili zajedno (usp. **Otvorio sam / Vrata su se otvorila / Propuh je otvorio vrata / Otvorio sam vrata ključem*). Prednost je tako zamišljenoga modela u tome što on, nasuprot gramatičkim modelima utemeljenim na pojmovima subjekta i objekta, nudi mogućnost izostavljanja redundantnih semantičkih obavijesti, čime se gramatika bitno pojednostavljuje, te ujedno otvara mogućnost klasifikacije glagola prema padežnim okvirima. Fillmoreova je teorija također među prvima istaknula i mogućnost uspostave tzv. *hijerarhija semantičkih uloga*, nasljedovanih gotovo u svim kasnijim funkcionalnim pristupima,[220] tj. hijerarhija pridruživanja semantičkih uloga sintaktičkim kategorijama.[221]

> U najvećem broju kombinacija postoji padež koji predstavlja "preferiran" i "neobilježen" izbor za ulogu subjekta; za neke pak i ne postoji stvarni izbor, već je subjekt unaprijed određen. Općenito, čini se da je "neobilježeni" izbor subjekta reguliran sljedećim pravilom: ako postoji A, on će biti subjekt; u drugim slučajevima, ako postoji I, on postaje subjekt; u suprotnom, subjekt postaje O. (Fillmore 1968: 33)

[220] U većini funkcionalnih pristupa gramatičke relacije subjekta, direktnog i indirektnog objekta sekundarne su naravi u odnosu na prioritet koji imaju semantičke uloge, a ta ovisnost gramatičkih relacija o pridruživanju semantičkih uloga, kako je u uvodnom poglavlju već istaknuto, u različitim se funkcionalnim teorijama različito naziva, npr. *Semantic Function Hierarchy* (Dik, 1978, 1989), *Topic Accession Hierarchy* (Givón 1984), *Actor-Undergoer Hierarchy* (Van Valin – LaPolla 1997) itd. Sve su to hijerarhije u kojima se semantičke uloge kreću slijeva nadesno, pri čemu je lijeva strana svojstvena pridruživanju subjekta, a desna pridruživanju objekta. Kod Fillmorea bi to izgledalo otprilike ovako: A > I > O ... / subjekt > objekt. Pridruživanje gramatičke relacije subjekta otežava se što se više u hijerarhiji krećemo prema desnoj strani, a takvo kretanje istovremeno, odnosno recipročno olakšava pridruživanje objekta. Hijerarhije i pravila toga tipa prisutne su i kod nekih predstavnika formalnih pristupa (npr. Bayer 2004), pa se preko semantičkih uloga također mogu tražiti i određene poveznice između formalnih i funkcionalnih pristupa. Detaljnije o semantičkim ulogama u različitim teorijama vidi u Wilkins (1988).

[221] O utjecaju hijerarhije tematskih uloga, ali i drugih konceptualno utemeljenih hijerarhija na izbor rečeničnoga subjekta u hrvatskome jeziku vidi više u Tanacković Faletar – Belaj (2013).

Koncept semantičkih uloga dobio je iznimno važnu ulogu i u teoriji načela i parametara, no pristup je tu izrazito objektiviziran, u prvom redu zato što su semantičke uloge kao značenjske kategorije samo svojevrstan dodatak D-strukturi i, suprotno funkcionalnim pristupima, izrazito su podređene sintaksi. Njihova veza s gramatičkim relacijama subjekta i objekta ne uspostavlja se preko spomenutih hijerarhija, nego prema tzv. UTA-hipotezi koju je predložio Baker (1988), a prema kojoj su iste semantičke relacije predstavljene istim strukturnim relacijama na razini D-strukture:

> Identične tematske relacije između jedinica predstavljene su istovjetnim strukturnim vezama između tih jedinica na razini D-strukture. (Baker 1988: 46)

S druge strane, površinske razlike među njima rezultat su transformacijskih pravila pomicanja. Pridruživanje semantičkih uloga provodi se na osnovi θ-kriterija[222] koji kaže da *svakom sintaktičkom argumentu mora biti pridružena samo jedna θ-uloga te da svakom argumentu mora biti pridružena neka uloga.* Pridruživanje može biti izravno, kakvo je pridruživanje unutarnjim argumentima (objektu) za koje je odgovoran sam glagol, i vanjsko, kakvo je pridruživanje subjektu preko glagola i dopune, pa se onda kaže da glagoli izravno θ-označavaju svoje dopune, a neizravno θ-označavaju subjekte.[223] S obzirom na sve dosad navedeno, može se reći da je Fillmoreova teorija dubinskih padeža odigrala u lingvistici dvostruku ulogu. S jedne strane, ona je utrla put proučavanju semantičkih uloga i njihova odnosa sa sintaktičkim argumentima u funkcionalnim pristupima koji su se ubrzo počeli razvijati u nekoliko različitih smjerova.[224] S druge pak strane, presudno je doprinijela njihovu uključivanju u noviju generativnu teoriju u kojoj su nasljedovane određene, kako eksplicitne tako i implicitne, teško održive pretpostavke Fillmoreove teorije, a o kojima, među ostalima, vrlo utemeljeno raspravlja i Jackendoff (1990).[225] Prva je takva pretpostavka, a koja proizlazi iz

[222] Prema grčkom slovu *theta* (θ), koje odgovara engleskom *th*.

[223] O tome vidi više npr. u Chomsky (1986) i Marantz (1984).

[224] I sam Fillmore ubrzo je napustio formalne pristupe jeziku, postavši tijekom 1970-ih i 1980-ih godina dvadesetoga stoljeća jedan od najistaknutijih semantičara unutar kognitivne lingvistike svojom semantikom okvira (engl. *frame semantics*, Fillmore 1975, 1977, 1985) te jedan od utemeljitelja konstrukcijske gramatike (Fillmore – Kay – O'Connor 1988, Fillmore – Kay 1993, Kay – Fillmore 1999).

[225] Jackendoffova (1990) formalna teorija *konceptualne semantike*, koja se nadovezuje na njegove ranije, također vrlo zapažene semantičke studije (Jackendoff 1983, 1987), jedna je od najzapaženijih studija koje se bave semantičkom strukturom jezika. Iako bi se iz naziva moglo zaključiti da je riječ o kognitivnom pristupu, tomu ipak nije tako. Jackendoffova je teorija, kako i sam naglašava (1990: 16), izrazito formalne naravi, jer je riječ o strogoj formalizaciji konceptualne strukture koja uz sintaktičku i fonološku strukturu čini neovisnu jezičnostrukturnu opisnu razinu, iz čega slijedi da on zastupa i autonomiju sintakse. Svaka od tih razina sadrži zasebna pravila odgovorna za strukturiranje pojedine razine, ali i pravila povezivanja kojima se uspostavljaju veze među razinama. Također, budući da je njegova teorija u dosta segmenata posvećena i problematici usvajanja i učenja koncepata, Jackendoff za svoju teoriju uvodi naziv *unutarnjih koncepata*,

činjenice da se na semantičke uloge gleda kao na dio sintakse, ta da se one sastoje od ograničenoga broja uloga. Lingvistima koji zastupaju takav pogled problem vrlo često predstavlja činjenica da ograničeni inventari semantičkih uloga kojima raspolažu nisu u deskriptivnom smislu sveobuhvatni, s obzirom na to da se u različitim jezicima lako može prikupiti zavidan broj primjera sintaktičkih argumenata kojima ne odgovara nijedna od uloga koje nude tako uspostavljeni popisi. U takvim slučajevima autori u pravilu posežu za ulogom Teme,[226] odnosno Objekta, koji je u Fillmoreovu nazivlju zapravo implicitno obuhvaćao Temu i Pacijens. Jackendoff pak, slijedeći Gruberovo (1965) intuitivno shvaćanje naravi toga problema, rješenje vidi u promjeni same perspektive gledanja na semantičke uloge, koje bi se po njegovu mišljenju trebale promatrati kao dio konceptualne strukture, a ne kao dio sintakse.

> Ključna točka, iz koje proizlazi sve drugo, jest to da *tematske uloge predstavljaju sastavnicu razine konceptualne strukture, a ne dio sintakse.* (Jackendoff 1990: 46)

Brojnost primjera za koje se u ograničenu inventaru semantičkih uloga ne može naći odgovarajući ekvivalent s jedne strane i potreba da se izbjegne rješavanje problema *ad hoc* konstruiranjem nepostojećih semantičkih uloga s druge strane navele su Jackendoffa da uz semantičke uloge u svoj teorijski model uvede i skup *većih konceptualnih kategorija* u koje bi se onda bez problema uklapali i svi primjeri za koje ne postoje nazivi u inventaru semantičkih uloga. Te su kategorije kod Jackendoffa *Stvar* (*Objekt*), *Događaj*, *Stanje*, *Radnja*, *Mjesto*, *Put*, *Svojstvo* i *Količina*, pa se problematični primjeri u teorijama koje se koriste semantičkim ulogama jednostavno analiziraju kao funkcija jedne od tih većih konceptualnih kategorija.

Druga Fillmoreova pretpostavka, a na kojoj je ujedno utemeljen i θ-kriterij u teoriji načela i parametara, jest ta da se svakom sintaktičkom argumentu (A-položaju) pridružuje jedna semantička uloga. Jackendoff (1990: 59–60) vrlo argumentirano pobija i tu pretpostavku, navodeći s jedne strane primjere u kojima se istoj NP može pridružiti više semantičkih uloga (npr. uz glagole transfe-

odnosno *unutarnjega konceptualnog znanja* (engl. *I-concepts* i *I-conceptual knowlege*) kao programatskoga temelja, a analogno pojmu *I-jezika* kod N. Chomskog. Dakle Jackendoff zastupa tezu da se različiti rečenični koncepti generiraju u umu na temelju ograničenoga broja nedjeljivih konceptualnosemantičkih primitiva, analogno gramatičkim primitivima u generativnoj gramatici, te načela po kojima se oni kombiniraju (to je ujedno i jedna od središnjih teza na kojima počiva kritika kognitivnolingvističkih pristupa). Ono što Jackendoffa razlikuje od Chomskog jest odbijanje sintaktocentričnoga pristupa jer je, kako je i rečeno, semantička komponenta sa svojim pravilima zasebna strukturna razina jednakovrijedna sintaktičkoj. S druge strane Jackendoff i s kognitivnim gramatičarima (u prvom redu s Talmyem i Langackerom) dijeli neke osnovne postulate kao što su npr. mentalna reprezentacija izvanjezičnoga svijeta i njezina veza s jezikom te kodiranje prostornih koncepata i proučavanje njihove ekstenzije na druga konceptualna polja, no čini to koristeći se sasvim drugom metodom.

[226] Vjerojatno je to i razlog zbog kojega se *Tema* smatra najčešćom ulogom.

ra tipa *kupiti* ili *prodati* koji subjektu i objektu paralelno pridružuju semantičke uloge Izvora i Cilja) te s druge strane primjere u kojima različite NP imaju istu semantičku ulogu (npr. *Bill brought some books with him* gdje je isključena refleksivizacija **Bill brought some books with himself*).[227] Sve to ukazuje na to da θ-kriterij nije održiv u tako strogom obliku, kao što zasigurno nije održivo nijedno pravilo koje pokušava strogo formalizirati značenjske odnose. No osim što je pojavom njegova teorijskoga modela otvorena jedna od najdugotrajnijih rasprava na svjetskoj lingvističkoj sceni, samo Fillmoreovo označavanje takvih univerzalnih semantičkih relacija terminom *padež* nailazilo je i na vrlo oštre kritike:

> Smatram kako pojam "dubinski padež" nije najsretnije odabran; za mene je to ustvari pogrešan naziv, a ako se njime žele koristiti, lingvisti to trebaju činiti krajnje oprezno. (Mel'čuk 1986: 78)

No čini se da su kritičari toga termina u navedenome kontekstu Fillmorea ipak krivo shvatili. U već spomenutom radu *The case for case reopened* Fillmore (1977: 67) uočava uzrok toga nesporazuma i nudi naknadno pojašnjenje:

> [...] proučavanje uporabe površinskih padeža zahtijeva nešto više od teorije dubinskih padeža. (Blake 1994: 82)

Drugim riječima, kako precizira i Janda (1993: 31), Fillmoreov model nije namijenjen opisivanju semantičke strukture specifičnih površinskih padeža, iako se površinski padeži koriste kako bi se izrazili, tj. kodirali odnosi koje on naziva "padežima". S druge pak strane, Bachman (1980: 18) smatra Fillmoreove ideje vrlo zanimljivima i heuristički značajnima, ali u praktičnom smislu preapstraktnima. No najozbiljnija i najčešće ponavljana kritika tiče se ipak činjenice da ni Fillmore ni njegovi sljedbenici nisu stvorili konačan popis dubinskih padeža, odnosno semantičkih uloga, a budući da je upravo stvaranje univerzalnoga i definitivnoga popisa bilo jedan od ključnih ciljeva novouspostavljenoga modela, teško je previdjeti taj propust (usp. Janda 1993: 31).[228] Otprilike u isto vrijeme kada je započela rasprava o semantičkim ulogama kao dubinskim univerzalnim kategorijama, pojavile su se i različite inačice tzv. *lokalističkih teorija* ili *teorija lokalizma* čije temeljne pretpostavke, za razliku od semantičkih uloga, nisu uklopljene u metodologiju središnje struje generativne gramatike, ali su ostavile zamjetan

[227] Ovomu se može dodati da ima i primjera koji u isto vrijeme krše θ-kriterij na oba načina. Riječ je recimo o primjerima koji označavaju odnos tipa dio-cjelina, npr. *Ivan je slomio nogu*, gdje se s jedne strane subjektu može pripisati više tematskih uloga (Pacijens, Doživljavač, ne-voljni Agens), a s druge strane subjekt i objekt, u uvjetima neutralne interpretacije, imaju istu tematsku ulogu Pacijensa.

[228] Svojevrsnim odgovorom na navedenu kritiku moglo bi se smatrati već opisano rješenje R. Jackendoffa (1990), koji uz specifičnije tematske uloge u svoju teoriju uvodi i skup *većih konceptualnih kategorija* kako bi se u njih uklopili slučajevi za koje ne postoje adekvatne oznake u različitim inventarima semantičkih uloga, a na čemu se i temelji najčešća kritika različitih teorijskih modela koji ih uključuju u svoj metodološki aparat.

trag u budućim funkcionalnim pristupima.[229] Kao i u slučaju Fillmoreove padežne teorije, tu je također riječ o pristupu nastalom u tradiciji generativne gramatike, koji je usto u svojim temeljnim postavkama vrlo sličan Fillmoreovu. Naime lokalističke teorije, baš kao i Fillmoreova teorija, pretpostavljaju postojanje univerzalnih dubinskih padežnih kategorija, iskazanih bilo prijedložnim padežnim izrazima bilo flektivno, no za razliku od Fillmorea u lokalističkim su teorijama dubinski padeži znatno uže shvaćeni kao prostorne kategorije, odnosno prostorni padeži mjesta (*lokativ*), smjera (*ablativ* i *adlativ/alativ*), a ponekad i pravca (*perlativ*). Najpoznatija je među njima svakako Andersonova (1971, 1977) lokalistička teorija padeža, a u manje-više sličnim metodološkim okvirima objavljeno je u 1970-ima i početkom 1980-ih godina dosta rasprava, uglavnom pojedinačnih radova, od kojih se mogu spomenuti npr. Miller (1974), Šaumjan (1974) i Fleischmann (1983). J. Anderson uspostavio je i definirao skup padežnih odnosa koji se sastoji od samo četiri člana: Apsolutiva, Lokativa, Ergativa i Ablativa. No navedeni pojmovi nisu postali općeprihvaćeni u označavanju dubinskih semantičkih relacija, a postavlja se i pitanje na koji način ta četiri univerzalna odnosa mogu obuhvatiti velik broj semantičkih uloga koje su definirali autori poput Fillmorea, Chafea, Cooka i dr. Na to pitanje odgovor je pokušao dati B. Blake (1994: 82):

> Postoje tri osobine lokalističke padežne gramatike koje to objašnjavaju: (a) lokalizam, (b) padežne relacije interpretirane u skladu sa sintagmatskim kontrastima, (c) višestruko pripisivanje padežnih relacija.

Prema lokalističkoj interpretaciji padeži kao gramatička kategorija zapravo nastaju širenjem prostornih značenja, tj. odnosa na apstraktnije domene. Tako će primjerice prema lokalističkoj interpretaciji subjekt u rečenici *Ivan ima knjigu* dobiti padežnu oznaku [Lokativ], što će slijedom lokalističke interpretacije biti pojašnjeno s obzirom na činjenicu da je objekt (*knjiga*) smješten, tj. lociran u domenu posvojnosti subjekta. Takva interpretacija prilično je fleksibilna i postaje jasno da se njezinom primjenom broj padežnih relacija može znatno smanjiti. Nadalje, Apsolutiv i Lokativ u lokalističkoj se teoriji interpretiraju kao cilj (odredište) u ergativnim i ablativnim kontekstima.

> Primjerice NP *the stick* bit će označena kao [abs] kako u primjeru *The stick broke* tako i u primjeru *The teacher broke the stick*, ali će biti interpretirana kao "cilj radnje" (pacijens) samo u tranzitivnoj rečenici. (Blake 1994: 82)

Na sličan će način Lokativ biti interpretiran kao prostorni cilj (odredište) u rečenici (1a), ali ne i u rečenici (1b):

[229] Npr. kognitivna gramatika u svojoj se prvoj inačici (Langacker 1982a) pojavila pod nazivom *space grammar*. Iako metodološki potpuno oprečna lokalističkim teorijama s kraja 1960-ih i početka 1970-ih godina, kognitivna gramatika također se može smatrati lokalističkom teorijom u širem smislu budući da i ona prostor smatra jednom od temeljnih kategorija i domena te jednim od polazišta lingvističke (u prvom redu semantičke) analize.

(1) a. They rode from Ghent to Aix.
[abl] [loc]

b. They remained in Aix.
[loc]

(prema Anderson 1977: 115)

Također, u Andersonovoj lokalističkoj teoriji argumentu može biti pridruženo više od jedne padežne uloge. Njihovo kombiniranje pruža mogućnost modificiranja temeljnoga inventara, a same kombinacije postaju na taj način slične snopovima razlikovnih obilježja. Širi sustavi semantičkih uloga razlikovat će Agens u primjeru (2a) od Doživljavača u primjeru (2b), a Anderson (1977: 45, 87, 145) ih razlikuje na sljedeći način:

(2) a. She bit it.
[erg] [abs]

b. She knew it.
[erg] [abs]
[loc]

Pridruživanje padežne oznake [loc] u primjeru (2b) motivirano je usporedbom s rečenicama poput one u primjeru (3). U toj je rečenici naime oznaka [loc] također pridružena Doživljavaču s obzirom na činjenicu da je spoznaja smještena, odnosno locirana u njegovu umu.

(3) He taught English to migrants.
[erg] [abs] [loc]
[abl]

Anderson je očito motiviran željom da uspostavi čvrste poveznice između izvanjezičnih uloga i padežnih relacija. Lokalistička priroda njegovih interpretacija također dolazi do izražaja kada *teacher* označava kao [abl] budući da se radi o apstraktnom vidu izvora znanja. Valja primijetiti i kako upravo navedeni [abl] upućuje na interpretaciju padežne relacije [loc] kao prostornoga cilja u istoj rečenici. Anderson se koristi višestrukim pripisivanjem padeža kako bi opisao parove poput sljedećih:

a. He sprayed the paint on the wall.
[erg] [abs] [loc]

b. He sprayed the wall with paint.
[erg] [loc] [abs]
[abs]

(Blake 1994: 83)

Ch. Fillmore (1971) kritizirao je Andersonov pristup s obzirom na činjenicu da unutar lokalističke teorije padežne relacije koje se pridružuju argumentima ostaju neizmijenjene prilikom parafraziranja. Radi se naime o tome da Anderson pokušava obilježiti stalna, odnosno "objektivna" svojstva argumenata i istovremeno prikazati "subjektivne" razlike u mogućim perspektivama. U rečenici *He sprayed the paint on the wall* tako nailazimo na prijelazni glagol i tipične uloge subjekta, direktnoga objekta i lokalne fraze, dok je u rečenici *He sprayed the wall with paint* pak obilježena veza između semantičke uloge i gramatičke relacije. Naime zid je u njoj označen etiketama [abs] i [loc], a boja zadržava oznaku [abs] iz prethodne rečenice. Dva navedena primjera razlikuju se s obzirom na činjenicu da druga rečenica podrazumijeva holističku interpretaciju, tj. bit će upotrijebljena samo ako je cijeli zid (ili barem njegov najveći dio) prekriven bojom, a Anderson upravo to ima u vidu kada s padežnom oznakom [abs] povezuje holističku interpretaciju.

> U svakoj je rečenici barem jedan predstavnik uloge [abs], a S i P uvijek će biti [abs], bez obzira na druge relacije koje pritom mogu uključivati. Valja zamijetiti kako Anderson prijedlog *with* uspješno tumači kao oznaku za izmješteni [abs] umjesto za sredstvo. Istovjetan odnos može se uočiti u relacijskoj gramatici, gdje bi prijedlog *with* bio interpretiran kao oznaka za izmješteni direktni objekt [...]. (Blake 1994: 84)

Jedan od najzanimljivijih aspekata Andersonova pristupa zasigurno je i njegovo uvjerenje da je gramatika svih jezika na dubinskoj razini organizirana prema apsolutivno-ergativnom načelu.[230] Slijedom te pretpostavke pogledajmo na koji su način argumentima pridružene padežne uloge u primjerima (4a), (4b) i (4c):

(4)	a.	The	stone	moved.	
			[abs]		
	b.	John	moved.		
		[abs]			
		[erg]			
	c.	John	moved	the	stone.
		[erg]			[abs]

(prema Anderson 1977: 82)

Motivacija za takvo pridruživanje padežnih oznaka jest sljedeća: vršitelju se pridružuje oznaka [erg], a trpitelju oznaka [abs]. Prema takvu čitanju rečenice

[230] U tom je smislu i *lexicase*, gramatički model koji je razvio M. Starosta (1988), sličan Andersonovu lokalističkomu modelu po tome što smatra da je gramatika svih jezika utemeljena na apsolutivno-ergativnom načelu. Metodologija kojom se služi ta teorija razlikuje pet temeljnih padežnih relacija: Pacijens, Agens, Korespondent, Lokus i Način.

(4b) *John* je i vršitelj (on se svjesno i svojevoljno kreće) i (opći) trpitelj (njegovo mjesto biva izmijenjeno). Anderson vjeruje da se padežne uloge na dubinskoj razini u svim jezicima pridružuju argumentima na prikazani način, ali da u mnogima od njih fenomen formiranja rečeničnoga subjekta "površinski" prikriva tu apsolutivno-ergativnu relaciju. U jezicima koje Klimov (1973) naziva *aktivnima* takvi odnosi padežnih relacija reflektiraju se potom na morfološkoj razini. Za razliku od Andersonova lokalističkoga modela u funkcionalnim je pristupima broj semantičkih uloga kojima se raspolaže kudikamo veći. Tijekom 1960-ih i 1970-ih više je autora ponudilo vlastite inventare semantičkih uloga – usp. primjerice Halliday (1967–1968), Chafe (1970), Longacre (1976), Dik (1978), Cook (1979) i dr., a o daleko većoj razvedenosti inventara semantičkih uloga u funkcionalnim pristupima može se primjerice zaključivati i iz vrlo iscrpnoga popisa uloga u *gramatici uloge i referencije* Roberta D. Van Valina i Randya J. LaPolle (1997), koja uključuje cijeli spektar uloga, od onih agentivnoga tipa (npr. Konzument, Tvorac, Izvođač, Promatrač, Prosuđivač itd.) do onih trpnoga tipa (npr. Želja, Meta, Posjedovano, Prosudba itd.), kao što je prikazano kontinuumom semantičkih uloga u Van Valin – LaPolla (1997: 127).

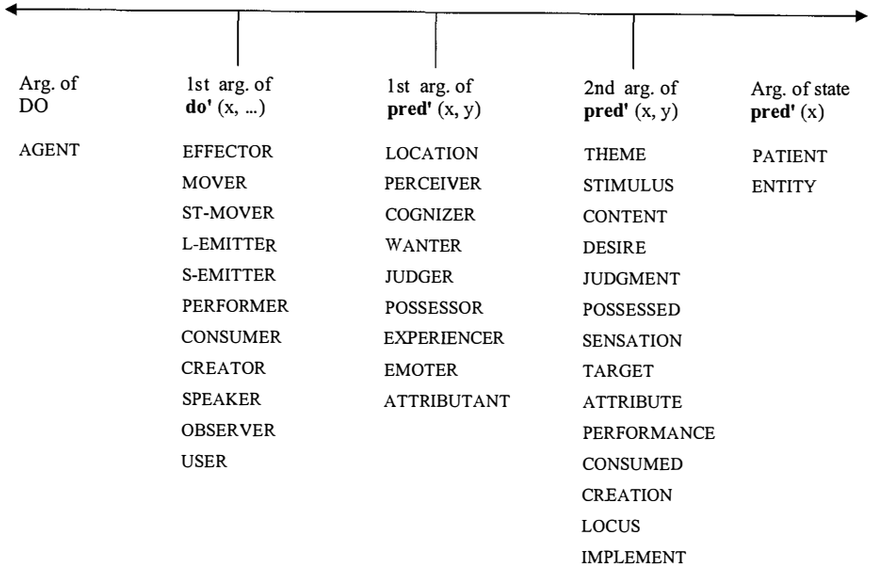

Slika 5.1

No kako je iz prikaza na slici 5.1 vidljivo, Van Valin – LaPolla ne prave razliku između tih pojedinačnih uloga agentivnoga i trpnoga tipa s jedne strane i većih uloga tipa Agensa i Pacijensa s druge strane, već na njih gledaju kao na prijelazne uloge između dva suprotstavljena pola. Nasuprot tomu, u nekim

konstrukcijskim gramatikama (npr. Goldberg 1995), kako je u 1.4.1 već rečeno, takve se pojedinačne uloge jasno razlučuju od "klasičnih" semantičkih uloga Gruber-Fillmoreova tipa, pa slijedom navedenoga A. Goldberg pojedinačne uloge naziva *sudioničkim ulogama* (engl. *participant roles*) i vezuje ih isključivo uz semantički okvir glagola, dok uobičajene, veće semantičke uloge, kao što su Agens, Recipijens, Pacijens itd., naziva *argumentnim ulogama* (engl. *argument roles*), vezujući ih pritom uz konstrukciju u cjelini.

> Dio semantičkoga okvira glagola uključuje i razdiobu *sudioničkih uloga*. Sudioničke uloge treba razlikovati od uloga vezanih uz konstrukciju, koje će se nazivati *argumentnim ulogama*. Tom razlikom želi se istaknuti činjenica da su glagoli povezani s ulogama specifičnim za njihove semantičke okvire, dok su konstrukcije povezane s općenitijim ulogama kao što u agens, pacijens ili cilj, koje se otprilike podudaraju s ranim Fillmoreovim padežnim ulogama ili Gruberovim tematskim ulogama. Sudioničke uloge ostvaraji su općenitijih argumentnih uloga, a pritom uključuju i specifična selekcijska ograničenja. (Goldberg 1995: 43)

S druge strane, R. Langacker (1991: 284) govoreći o važnosti semantičkih uloga u svome teorijskome modelu kaže:

> Naknadno uspostavljeni kognitivni modeli počivaju na našoj predodžbi temeljnih semantičkih uloga kao što su agens, pacijens, sredstvo ili doživljavač. [...] Inventar semantičkih uloga uvijek se može dorađivati i raščlanjivati na specifičnije podtipove na temelju novih jezičnih podataka ili detaljnije analize – u krajnjem slučaju, svaki glagol određuje specifičan skup sudioničkih uloga koji odražava njegove značenjske posebnosti [...].

S obzirom na to da svaka vrsta sličnosti koju možemo zamijetiti među aktantima u različitim glagolskim procesima pruža temelje za uspostavu najraznovrsnijih generalizacija, nerealno je očekivati da će ikada biti uspostavljen fiksan i ograničen inventar uloga koji bi mogao pokriti apsolutno sve fenomene u apsolutno svim prirodnim jezicima.

> Držim kako semantičke uloge nisu primarno i iznad svega lingvistički konstrukti, već prije protolingvističke predodžbe utemeljene na svakodnevnom iskustvu. [...] Kako bih skrenuo pažnju na njihov primarni status i nelingvističke korijene, nazivat ću ih **arhetipskim ulogama**. (Langacker 1991: 284–285)

Takve arhetipske uloge za Langackera su Agens, Pacijens, Instrument, Doživljavač i Kretač (engl. *mover*, entitet koji trpi promjenu mjesta). Uz njih u kontekstu glagolskih procesa koji uključuju samo jednoga aktanta navodi ulogu Teme te Nultu ulogu (engl. *zero*) kao njezin specifičan podtip u slučajevima kada aktant jednostavno postoji, tj. zauzima određeno mjesto ili pak posjeduje kakvo statično svojstvo, a svakoj od tih uloga, u skladu s metodološkim aparatom kognitivne gramatike, pridružuje i shematske prikaze (Langacker 1991: 288).

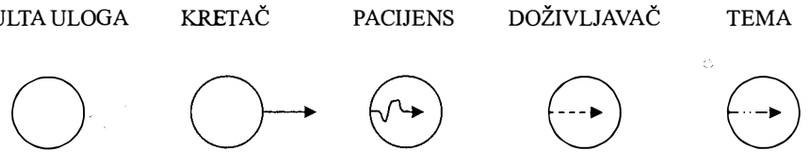

Slika 5.2

5.2 Pojam semantičkih uloga i starija gramatička tradicija

U kontekstu rasprave o konceptu univerzalnih semantičkih uloga također je vrlo zanimljivo spomenuti i odnos navedenoga koncepta prema najstarijoj lingvističkoj tradiciji, odnosno, preciznije, prema nama poznatim počecima jezikoslovne misli. U kontekstu proučavanja morfološki označenih padeža, a za razliku od kasnijega, po svojoj prirodi razmjerno jednostavnoga, uspostavljanja izravne veze između padežnoga označavanja i značenjskih odnosa u grčkoj i rimskoj gramatičkoj tradiciji, o kojemu će biti više riječi u 6.2, odnos padeža i semantike u djelima indijske gramatičke tradicije bio je znatno kompleksniji i posredniji. Najpoznatija gramatika u indijskoj tradiciji, na kojoj je utemeljena glavnina kasnijih radova indijskih gramatičara sve do današnjega vremena, jest Pāninijeva gramatika sanskrta (oko 6. stoljeća prije Krista).[231] Pāninijeva gramatika poznata je pod imenom *Astādhyāyī* ('osam knjiga') i sastoji se od 4000 ustustavljenih i međusobno uvjetovanih pravila koja su s jedne strane raspodijeljena tematski, a s druge strane prema stupnju općenitosti. Općenitija pravila postavljena su tako ispred specifičnijih pravila te iscrpnoga popisa iznimaka. Sama pravila zauzimaju tridesetak ispisanih stranica, no budući da su pisana vrlo zgusnutim metajezikom, potrebni su im vrlo opširni komentari i pojašnjenja. Što se tiče morfoloških padeža, oni su u Pāninijevoj gramatici označeni numerički (brojkama od 1 do 8), a ta činjenica, za razliku od antičkih naziva za morfološke padeže koji se u svjetskoj lingvistici koriste i danas, onemogućuje izravno povezivanje morfoloških oblika s bilo kakvim odnosima na značenjskom planu kakvo je, kao što je već napomenuto, bilo karakteristično upravo za gramatičku tradiciju antičke Grčke i Rima. Kako bi se bolje pojasnili odnosi u sanskrtskom padežnom sustavu, u tablici 1 donosimo padežne oblike imenice *devas* (bog) pridružujući navedenoj paradigmi s lijeve strane Pāninijeve numeričke oznake, a s desne strane hrvatske padežne nazive.[232]

[231] Smatra se da je Pānini živio na području sjeverne Indije (danas je to područje Pakistana), ali nije jasno je li gramatika njegovo autorsko djelo ili se pak radi o zajedničkom djelu čitave jedne škole mišljenja. Također, to djelo nije izniknulo na prethodno neplodnom tlu, već imena desetak gramatičara koji su mu prethodili svjedoče o bogatoj i snažnoj tradiciji proučavanja sanskrta.

[232] Usp. Blake (1994: 66).

NUMERIČKA OZNAKA U INDIJSKOJ TRADICIJI	DEKLINACIJSKA PARADIGMA	HRVATSKI PADEŽNI NAZIV
1	*devas*	Nominativ
2	*devam*	Akuzativ
3	*devena*	Instrumental
4	*devāya*	Dativ
5	*devāt*	Ablativ
6	*devasya*	Genitiv
7	*deve*	Lokativ
8	*deva*	Vokativ

Tablica 1

No već je Pānini, nesumnjivo, bio svjestan brojnih semantičkih čimbenika koji su igrali važnu i sustavnu ulogu u površinskom padežnom kodiranju. Te semantičke pravilnosti imale su veze sa samim značenjem glagola i, vrlo zanimljivo, nečime što iz današnje perspektive možemo smatrati davnim vidom, tj. začetkom teorije semantičkih uloga, a što je danas poznato kao *kāraka*-teorija. U sanskrtu glagol *kr* znači 'činiti štogod', a *kāraka* je zapravo odglagolska imenica koja se u skladu s tim može prevesti kao *činitelj*, i to u smislu aktanta, tj. sudionika u glagolskome procesu, što znači da je to teorija koja sustavno proučava prirodu sudjelovanja nominalnih referenata u glagolskim procesima i u tom smislu predstavlja davnu anticipaciju Fillmoreova pojma *dubinskoga padeža* kao i njegova izravnoga derivata – pojma *semantičkih uloga*. Pāninijeva gramatika donosi vrlo eksplicitne definicije *kāraka*-uloga, a kako bi se pojasnila načela njihove uspostave, ovdje prema Butt (2006: 16) navodimo pravila koja govore o dvije središnje uloge. One su označene kao *kartr* i *karman*, a ti termini predstavljaju približne ekvivalente *agensu* i *pacijensu*, pojmovima kojima se u suvremenoj literaturi označavaju uloge prototipnoga vršitelja i trpitelja.

a. Pravilo 1,4,49: kartur ipsitatamam karma
   "*Karman* je predmet agensove želje."
b. Pravilo 1,4,54: svatantrah karta
   "Agens (*kartr*) je onaj koji djeluje neovisno."

Dvije navedene uloge nalaze se na kraju tablice 2, koja sadrži cjelovit popis i pojašnjenje *kāraka*-uloga u skladu s Pāninijevim definicijama (prema Butt 2006: 18). Tom su popisu radi pojašnjenja u zagradi uz definiciju pridruženi i suvremeni ekvivalenti, tj. nazivi za pojedine semantičke uloge.

Apādāna	fiksna točka s koje što polazi (ablativ)
Sampradāna	ono što se nalazi u karmanovu obzoru (cilj)
Karana	najučinkovitiji način (sredstvo)
Adhikarana	lokus, mjesto (lokativ)
Karman	predmet agensove želje (pacijens)
Kartr	onaj koji je neovisan (agens)

Tablica 2

Definicije *kāraka*-uloga u tablici 2 odnose se samo na "reprezentativne" situacije, dok se same uloge ostvaruju u spektru odnosa koji je znatno širi od navedenoga. Zato Pāninijeva gramatika donosi i popis pravila koja također navodi M. Butt (2006: 18), a u kojima su definirani glagolski skupovi ili su pak popisani pojedinačni glagoli uz koje se obavezno pojavljuju određene *kāraka*-uloge, što predstavlja vrlo izravnu i očitu anticipaciju Fillmoreova pojma *padežnih okvira*.

Pravilo 1,4,33: rucyarthanam priyamanah
"Uz glagole udovoljavanja, onaj komu je udovoljeno jest sampradana (cilj). Primjer: Devadatta voli slatkiše."

Pravilo 1,4,46: adhisinsthasam karma
"Lokus je karman (pacijens) uz glagole sin (ležati), stha (stajati), as (sjediti) kada im prethodi adhi (glagolski prefiks koji otprilike znači 'iznad', 'nad', 'na')."

S druge pak strane pravila poput upravo navedenih, koja definiraju skupove glagola povezane s određenim *kāraka*-ulogama, povezana su s drugim skupom pravila – onima koja govore o površinskoj, tj. morfološkoj realizaciji padeža.

Pravilo 2,3,2: karmani dvitiya
"Padež 2 (akuzativ) koristi se kada je karman (pacijens) izražen."

Pravilo 2,3,3: tritiya ca hos chandasi
"Padež 3 (instrumental) također se koristi u slučaju karmana (pacijensa) od hu (žrtva) u vedskim stihovima."

(Butt 2006: 19)

Generalni učinak tako uspostavljena sustava međuovisnih pravila jest činjenica da u Pāninijevoj gramatici ne možemo uočiti jednoznačnu vezu između morfološki označenih padeža i pojedinačnih *kāraka*-uloga. Situacija je znatno kompleksnija i može se primjerice za uloge *agensa* i *pacijensa* predočiti shematskim prikazom na slici 5.3.

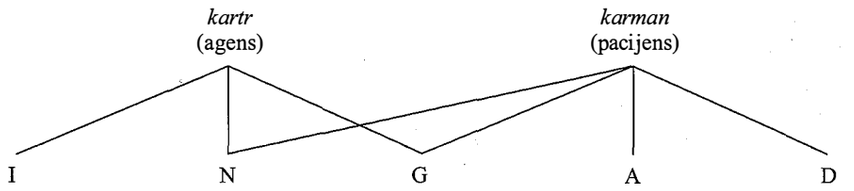

Slika 5.3

U suprotnosti prema gramatičkoj tradiciji antičke Grčke i Rima, u čijim se djelima, kao što će se kasnije vidjeti, vrlo lako može iščitati odnos između morfoloških padeža i njihovih "reprezentativnih" značenja po načelu "jedan za jedan", Pāninijev sustav nudi daleko posredniju i fleksibilniju "definiciju" odnosa padeža i značenja, koja nigdje nije eksplicitna i jednoznačna, već ju treba pažljivo iščitavati "između redaka", tj. iz kompleksnoga sustava općih i specifičnih gramatičkih pravila koja donosi njegova gramatika.

Ako u svjetlu svega što smo upravo naveli promotrimo jednu od temeljnih teza na kojoj počiva *padežna teorija* Charlesa Fillmorea usustavljena u studiji *The case for case*, kapitalnoj studiji koja je, kako je već rečeno, svojim pojavljivanjem otvorila neka krucijalna pitanja i u znatnoj mjeri predodredila smjer kojim će se na svjetskoj lingvističkoj sceni kretati buduće rasprave o nekim temeljnim gramatičkim pitanjima, shvatit ćemo da se prava "idejna revolucija" na ovom planu zbila prije više od dva i pol tisućljeća, dok se u okvirima Fillmoreove teorije dogodila svojevrsna "metodološka evolucija" koja je omogućila elegantnije i jasnije prikazivanje istih onih činjenica koje je iz svog kuta gledanja na gramatičke odnose davno uočio Pānini. Ako još jednom promotrimo već navedena Pāninijeva pravila kojima se definira veza između glagolskih značenja i *kāraka*-uloga, nemoguće je ne primijetiti njihovu kompatibilnost s formulom na kojoj je svoju *padežnu teoriju* utemeljio Charles Fillmore. Kako je već ranije rečeno, u okviru njegova teorijskoga modela temeljni dio rečenice sadrži propoziciju (P), koja se sastoji od vremenski neodređenog skupa veza koje uključuju glagole (V) i imenice. Te se veze nazivaju padežnim vezama (C), a realiziraju se po načelu $P + V + C1 + ... + Cn$. Pojmom padežnih veza (C) zapravo je označen koncept koji je idejno gotovo identičan Pāninijevim *kāraka*-ulogama, budući da je i njihov izbor unaprijed određen semantikom glagola, pa veza između Pāninijeva sustava pravila kojima se određuje uporaba *kāraka*-uloga u različitim kontekstima (tj. uz različite glagole) i temeljne Fillmoreove formule, čini se, ne može biti očitija.[233]

[233] U kontekstu Pāninijeva utjecaja na lingvistiku 20. stoljeća zanimljivo je napomenuti i kako je L. Bloomfield pisao o njegovoj gramatici kao o "jednom od najsjajnijih spomenika ljudske inteligencije" (1933: 11), a sam koncept gramatike kao uređenoga sustava međusobno uvjetovanih općih i specifičnih pravila karakterističan je upravo za transformacijsko-generativni pristup.

POJAM PADEŽA KROZ POVIJEST I NJEGOVA KOGNITIVNA KONCEPCIJA

Iako korijeni promišljanja kategorije padeža u indoeuropskim jezicima sežu do radova prvih nama poznatih jezikoslovaca, te tako još od djela indijskih (Pānini), antičkih (Dionizije Tračanin, Varon, Remije Palemon) i srednjovjekovnih gramatičara (Maksim Planud, Simon i Martin od Danske) sve do današnjega vremena možemo pratiti dugu nit bavljenja padežnom problematikom, a u prošlom stoljeću pak gotovo da i nije bilo lingvističke teorije koja tom problemu nije posvetila određenu pozornost, neka temeljna pitanja o navedenoj kategoriji još su uvijek podložna raspravi u kojoj, čini se, na obzoru nema jednoznačnih odgovora. Stoga se u ovome poglavlju, slično kao i u prethodnom koje se bavilo genezom i razvojem pojma semantičkih uloga, u kratkim crtama elaboriraju različiti teorijsko-metodološki pogledi na padež kao morfološku kategoriju u sustavima flektivnih jezika.

6.1 Što je padež?

U jezikoslovnoj kroatistici sve do danas (naravno, ako se izuzme općeuporabna razina opisa padeža u pojedinim gramatičkim priručnicima) nije provedeno sustavno istraživanje niti je objavljeno jedinstveno djelo koje bi ponudilo cjelovitu tipologiju značenja i gramatičkih funkcija kosih padeža u hrvatskom jeziku, iako različite lingvističke teorije nastale tijekom 20. stoljeća pružaju više nego dobre temelje za pokušaj provedbe toga zahtjevnog zadatka.[234] S obzirom na različita

[234] Tako npr. u Barić i dr. (1995) možemo uočiti tek naznake tipologije padežnih funkcija u poglavlju koje se bavi gramatičkom strukturom rečenice, tj. u potpoglavljima o izravnom i neizravnom objektu, imeničkom atributu itd., a slično postupa i Katičić (1991). Cjelovitu i sustavnu tipologiju značenja i funkcija kosih padeža u zasebnom poglavlju na četrdesetak stranica donose samo Silić – Pranjković (2005: 200–239), pa će nam upravo to poglavlje poslužiti kao strukturni okvir u dijelu koji se bavi sintaksom i semantikom padeža.

razmišljanja i stavove istraživača, jedno od temeljnih, a danas još uvijek nerasvijetljenih pitanja koja se tiču kategorije padeža moglo bi se postaviti na sljedeći način: je li padež koherentna semantičko-gramatička kategorija obilježena nekim vidom općega značenja (a onda i njegovim konkretnim ostvarajima u specifičnim uporabnim kontekstima) ili je to isključivo gramatička kategorija vezana uz određenu sintaktičku funkciju i, eventualno (u sustavima flektivnih jezika), uz poseban morfološki oblik? Odgovoriti na navedeno pitanje zapravo znači opredijeliti se za jedan od dva prevladavajuća teorijska pristupa: onaj koji padež shvaća prije svega kao semantičku, a onda i gramatičku kategoriju, ili onaj koji u padežu vidi samo gramatičku kategoriju.[235]

Još su L. Hjelmslev (1935, 1937) i R. Jakobson (1936), u skladu s čvrstim strukturalističkim vjerovanjem u stalnu korelaciju između forme i značenja (izraza i sadržaja), pretpostavili da su padeži nositelji određenih fundamentalnih značenja, odnosno da svaki konkretan ostvaraj oblika određenoga padeža podrazumijeva isti opći, invarijantni "semantički doprinos" najrazličitijim kontekstima u kojima se taj oblik pojavljuje. U skladu sa strukturalističkom metodom komponencijalne analize R. Jakobson smatrao je da je opće značenje (njem. *Gesamtbedeutung*)[236] svakoga padeža[237] moguće definirati uz pomoć ograničenoga broja distinktivnih semantičkih obilježja (+/− *direktivnost*, +/− *opseg*, +/− *status*, +/− *oblikovanje*), a padeže je tom metodologijom podijelio u dvije skupine: *pune* ili *središnje*, koji su apstraktniji i gramatički značajniji, a semantički manje istaknuti (nominativ, genitiv i akuzativ), i *sporedne* ili *periferne*, koji su konkretniji i gramatički manje značajni, ali su semantički istaknutiji (dativ, lokativ i instrumental).

Takav pristup padežnoj problematici imao je vrlo snažan utjecaj i ostao je aktualan više od četiri desetljeća, pa su tek u teorijskim okvirima *transformacijsko-generativne gramatike* ponuđeni bitno drukčiji odgovori na ista pitanja. U svojim prvim razvojnim fazama spomenuta teorija pokazivala je vrlo malo zanimanje za semantiku, a tako je bilo i s kategorijom padeža.[238] Tek je kasnije N.

[235] Usp. o tome i uvodno poglavlje u Palić (2006).

[236] "*Gesamtbedeutung* određenog padeža ne ovisi o okruženju i ne može se izvesti iz individualnih značenja (*Sonderbedeutungen*) ili iz glavnoga značenja (*Hauptbedeutung*)" (Blake 1994: 40).

[237] "Opće značenje svakoga padeža 'određeno je cijelim padežnim sustavom danoga jezika' i može se utvrditi samo istraživanjem strukture toga sustava, a hipoteze od opće važnosti mogu se utvrditi samo komparativnom analizom i tipološkim proučavanjima pojedinačnih jezičnih struktura. **Ne mogu se ustanoviti padežna značenja koja bi bila univerzalno valjana za sva vremena i neovisna o kakvu posebnu sustavu (ili vrsti sustava) padežnih opreka**" (istaknuli B. B. i G. T. F.) (Jakobson 2008 [1936]: 398).

[238] Ovdje se prije svega misli na *ranu teoriju* (Chomsky 1957), u kojoj je semantika isključena iz gramatike u užem smislu (iako ne i iz lingvistike). Gramatika je u toj fazi bila ustrojena kao zatvoren sustav pravila koji je potpuno neovisan o značenju i u čije temelje nije uključen nijedan semantički pojam. U fazi *standardne teorije* semantička je sastavnica uključena u gramatiku, i to kao uređaj koji pridružuje semantička "čitanja" rečenicama koje je proizvela sintaktička sastavnica. Do spomenutoga združivanja semantike i gramatike došlo je u knjizi *An Integrated Theory of Linguistic Descriptions* Jerrolda J. Katza i Paula M. Postala (1964), u kojoj se predlaže uklanjanje poopćenih transformacija iz faze *rane teorije* budući da se svaka poopćena transformacija može zamijeniti poopćenim fraznim obilježivačem i obveznom jedinstvenom transformacijom. Središnja Katzova i Postalova tvrdnja, prema kojoj projekcijska pravila semantičke sastavnice djeluju na sve dubinske strukture i isključivo na dubinske strukture rečenica, a transformacije ne utječu na značenje, bila je, a kako je u 1.1 već rečeno, ujedno i povod nastanku dviju škola u dotad jedinstvenim okvirima generativne gramatike – interpretativne i generativne semantike.

Chomsky (1981, 1982) zauzeo o tom pitanju nešto jasnije stavove, koji se uglavnom svode na to da su padeži unaprijed određeni sintaktičkom strukturom, a ako je tako, onda ne može biti govora o bilo kakvoj vrsti njihova doprinosa semantičkoj interpretaciji rečenice, čime se implicira ili da su oni bez ikakva značenja ili da ponavljaju značenje koje je već ostvareno u njihovu neposrednom kontekstu.

Paralelno s razvojem transformacijsko-generativne gramatike (a često i kao manje ili više izravna reakcija na neke od njezinih temeljnih postavki) pojavljivali su se tijekom druge polovice 20. stoljeća brojni drugi i drukčiji pristupi koji su u fokus lingvističkih istraživanja (svaki na svoj način) ponovno postavljali padežnu problematiku, a svima njima zajednički je nazivnik, unatoč različitim polazištima, bilo ponovno uključivanje semantike u proučavanje i opis padeža. To vrijedi i za Fillmoreovu (1968) *teoriju dubinskih padeža*, odnosno *padežnu teoriju*, i za Andersonovu (1971, 1977) *lokalističku teoriju*, i za *teoriju semantičkih primitiva* A. Wierzbicke (1972, 1980, 1988) i za kognitivističke pristupe R. Langackera (1987, 1991, 1999, 2008), L. Jande (1993), E. Dąbrowske (1997) i dr. S obzirom na takvu brojnost i raznolikost teorijskih pristupa, u uvodu donosimo sustavan povijesni pregled bavljenja padežnom problematikom koji omogućuje kritičku usporedbu različitih relevantnih teorijskih pogleda na tu gramatičku kategoriju, ukazujući pritom na korijene neslaganja između različitih teorija, ali i na neke njihove dodirne točke koje se tu, usprkos manjim ili većim "površinskim" proturječjima, pažljivim promatranjem nesumnjivo mogu uočiti.

Tako već ovom prilikom možemo primjerice ukazati na svojevrsnu ontološku suglasnost koja je uočljiva između padežnih teorija koje karakterizira lokalistički pristup i temeljnih postavki kognitivnogramatičkoga pristupa, gdje se kategorija prostora promatra kao jedna od temeljnih domena ljudskoga iskustva, a sam jezik predstavlja tek jednu od međusobno višestruko uvjetovanih ljudskih kognitivnih sposobnosti. U skladu s tim poimanje prostornih odnosa može se shvatiti i kao svojevrstan temelj cjelokupnomu ljudskom poimanju izvanjezične stvarnosti, pa je proučavanje tih odnosa nezaobilazan dio semantičkoga, a samim time i gramatičkoga opisa jezičnih jedinica. Naglasimo još jednom da se teorija koju danas poznajemo kao kognitivnu gramatiku prvotno pojavila pod nazivom *prostorna gramatika* (Langacker 1982a), a u skladu s upravo iznesenim stavovima možemo ju (u najširem smislu) smatrati jednim od lokalističkih pristupa gramatičkom opisu. Također već ovdje možemo ukazati i na srodnost kognitivnoga i

strukturalističkoga pogleda na kategoriju padeža, budući da oba u svoj opis uključuju semantičku komponentu, a teza o *invarijantnom značenju* koja, kao što će se vidjeti, predstavlja težište strukturalističkoga opisa, nailazi na svoju aktualizaciju u okviru kognitivnogramatičkoga pristupa, i to kroz već spominjane pojmove *shematičnoga* i *specifičnoga* u značenjskome opisu. Ključna pak razlika između ta dva pristupa leži u činjenici da je za strukturalistički pristup karakteristično dekomponiranje značenja na sastavne dijelove metodom komponencijalne analize, dok je težnja pristupa koji zastupamo u ovoj knjizi opisati način na koji padežna značenja funkcioniraju kao koherentne cjeline, a ne kao puki snopovi individualnih razlikovnih obilježja.

Upravo u težnji da se opća padežna značenja, u skladu s dokazima o perceptivnoj primarnosti cjeline u odnosu na njezine sastavne dijelove do kojih je došla geštalt-psihologija, opišu kao cjelovite konceptualne strukture, a ne kao skupovi semantičkih obilježja, provedena je i cjelokupna analiza značenja kosih padeža u poglavljima koja slijede. Nakon kratkoga uvodnog pregleda i kritičkoga osvrta na bavljenje padežnom problematikom kroz povijest, a s obzirom na već spomenutu zapostavljenost cjelovitoga i sustavnoga proučavanja padežnih značenja u jezikoslovnoj kroatistici, u tim poglavljima provest će se koherentan semantički opis nesamostalnih (kosih) padeža u hrvatskome jeziku, a na samom kraju dat će se, u skladu s provedenom analizom, i jedno moguće obrazloženje načina na koji funkcioniraju kognitivni mehanizmi uključeni u proces padežnoga kodiranja. Pri opisu padežnih značenja težište će biti stavljeno na kompleksne odnose jezika i prostora, tj. pokušat će se utvrditi na koje se sve načine i u kojoj mjeri prostorni odnosi kao temelj cjelokupne ljudske konceptualizacije reflektiraju na gramatičke odnose. Poimanje prostornih odnosa pokušat će se pak dodatno rasvijetliti iz perspektive relevantnih spoznaja o naravi ljudske vizualne percepcije do kojih je došla geštalt-psihologija (Köhler 1972, Strickland 2000) i na kojima ustvari počiva kognitivna kritika strukturalističkoga opisa invarijantnih padežnih značenja, ali i iz perspektive suvremene neuroznanosti (Binder – Hirokawa – Windhorst 2009), kako bi se utemeljenost kognitivnoga opisa padežnih značenja u ovome radu dokazala i s gledišta drugih znanstvenih disciplina, koje s pitanjima gramatičkoga značenja tek naoko nemaju nikakve veze.

6.2 Gramatička tradicija antičke Grčke i Rima i njezini tragovi u današnjem poimanju padeža

Počeci proučavanja padeža u gramatičkoj tradiciji Zapada vezani su uz antičku Grčku i filozofsku školu Aristarha iz Samotrake (217–145. godine prije Krista), koji je živio u Aleksandriji i bavio se pitanjima gramatike i gramatičke terminologije. Jedan od njegovih učenika bio je i Dionizije Tračanin (oko 170–90. godine prije Krista), pisac gramatike grčkoga jezika. Njegov je rad sačuvan u fragmentima i poznat je pod nazivom *Tékhnē*, a uz njega vezujemo i nastanak naziva za pet morfološki označenih padeža u grčkome jeziku. Kada su u pitanju padežni nazivi,

i u suvremenim gramatikama flektivnih jezika zamjetni su tragovi grčke tradicije. Naime latinizmi kojima se današnje gramatike služe u imenovanju morfoloških padeža zapravo su najvećim dijelom nastali kao izravni prijevodi grčkih naziva Dionizija Tračanina, a ovdje valja dodati i kako su sami hrvatski pojmovi *padež* i *sklonidba* u posrednoj, ali vrlo čvrstoj vezi sa svojim grčkim ekvivalentima, budući da su nastali prevođenjem latinskih termina, koji su pak preslika svojih grčkih uzora (usp. i Blake 1994: 19). U lijevome stupcu tablice 3 navedeni su izvorni Dionizijevi nazivi za pet morfološki ostvarenih padeža u grčkom jeziku, a u središnjem stupcu nalaze se njihovi latinski ekvivalenti u oblicima koji su poznati i hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. U desnome stupcu pojašnjena je pak semantička motivacija kojom se pri imenovanju padeža vodio Dionizije Tračanin. Latinski nazivi za morfološki ostvarene padeže (od kojih su nastali i prilagođeni hrvatski termini u središnjem stupcu) poznati su nam pak iz djela *Ars Grammatica* rimskoga gramatičara Remija Palemona (1. st. poslije Krista),[239] koje se nastavlja na rad Dionizija Tračanina, ali je u njemu zamjetan i snažan utjecaj Varonova (116–27. godine prije Krista) djela *De Lingua Latina*. Tako se primjerice upravo Varonu pripisuje latinski naziv za akuzativ kao i davni "nesporazum" u prevođenju s grčkoga koji je Palemon naknadno propustio ispraviti, pa je stoga ostao aktualan sve do danas. Naime grčka riječ *aitiatikē* ima nekoliko značenja, a jedno od njih, koje je najvjerojatnije u vidu imao Dionizije Tračanin, jest i značenje *trpnosti* u procesu koji je *uzrokovao* neki drugi aktant. Varon je pak prepoznao njezino drugo značenje, značenje *optuživanja*, pa ju je stoga preveo kao *akuzativ*,[240] a taj su njegov prijevod nakon Palemona nastavili preuzimati i drugi gramatičari (usp. Blake 1994: 20, Robins 1967: 35 i Calboli 1972: 100).

GRČKI NAZIVI DIONIZIJA TRAČANINA	HRVATSKI OBLICI LATINSKIH PREVEDENICA	DIONIZIJEVA SEMANTIČKA MOTIVACIJA
Orthē	*nominativ*	'ispravni padež'
Genikē	*genitiv*	'padež porijekla', 'padež oca'
Dotikē	*dativ*	'davanje', 'upućivanje'
Aitiatikē	*akuzativ*	'trpnost u izvanjski uzrokovanom procesu'
Kletikē	*vokativ*	'zvanje'

Tablica 3

[239] Palemonovo djelo nije sačuvano u izvornom obliku, ali su se tijekom narednih desetljeća brojni gramatičari često referirali i nadovezivali na njegov rad, preuzimajući ili preoblikujući njegove zaključke, pa se stoga *Ars Grammatica* velikim dijelom ipak može rekonstruirati.

[240] Prema lat. *accuso, 1. – tužiti, pozvati na sud*, odn. *accusatio, -onis, f. – optužba, sudska tužba.*

Govoreći o toj Varonovoj prevoditeljskoj pogrešci, M. Butt dolazi do važnog zaključka o antičkom poimanju veze između deklinacijske paradigme i značenjskih odnosa:

> Ta greška u prijevodu ilustrira vrlo važnu činjenicu vezanu uz pretpostavke na kojima se temeljio pogled na padeže. U grčkom i latinskom jeziku padeži se označavaju različitim skupovima morfoloških nastavaka i imenica. Pojavljivanje tih nastavaka bilo je **vezano uz pojedine značenjske funkcije** (istaknuli B. B. i G. T. F.). Te uočene značenjske funkcije bile su potom izravno upisane u padežne nazive koji su se činili reprezentativnima. Naziv dativ vezan je uz latinski glagol *dare*, 'davati', i u tom smislu odražava sudionika koji je primatelj predmeta ili kakva apstraktnog entiteta. Naziv vokativ odnosi se na oblik kojim se osobu oslovljava, a povezan je s latinskim *vocare*, 'zvati, pozivati'. (Butt 2006: 14)

Već na ovome mjestu možemo dakle uočiti čvrstu poveznicu između naziva za padeže i njihovih "reprezentativnih" funkcija u antičkoj tradiciji čiji su autori, kao što se iz navedenoga vrlo dobro vidi, tu gramatičku kategoriju intuitivno smještali u semantičke okvire.[241] Čini se stoga da s dobrim razlozima možemo tvrditi kako su morfološki padeži u gramatičkoj tradiciji Zapada od samih početaka smatrani i semantičkim kategorijama.[242] Antičko je razdoblje presudno utjecalo na europsku gramatičku tradiciju. No uporaba latinske padežne terminologije u novim kontekstima često je, kao što primjećuje i Miriam Butt, kao nuspojavu imala određena očekivanja i aprioristične pretpostavke o "ponašanju" padeža u jezicima koji su naknadno opisivani po uzoru na klasična djela antičkih gramatičara, tj. o broju i opsegu funkcija koje bi određeni padež u tim jezicima trebao vršiti.

> To se posebno odnosi na istraživanja prethodno neopisanih jezika. Ako zadani oblik odgovara onomu što smatramo dativom ili instrumentalom u jeziku X, istraživači ne znaju kako postupiti kada se taj oblik koristi za različite druge "nedativne" ili "neinstrumentalne" namjene. (Butt 2006: 14)

No ako malo bolje razmislimo, u navedenoj činjenici možda ipak s pravom možemo, umjesto pukoga nasljedovanja klasičnih uzora, prepoznati prve naznake gramatičarskoga traganja (doduše neosviještenoga) za pojavnim oblicima "jezičnih univerzalija", i to stoljećima prije nego što je taj pojam (naravno, u potpuno drukčijim metodološkim okvirima i uz jasne definicije) u svjetsku lingvistiku "na velika vrata" uvela transformacijsko-generativna gramatika, razradivši ga

[241] Uska veza između morfoloških padeža i njihovih reprezentativnih značenja može se primijetiti i kod stoika (3. st. pr. Kr.), filozofske škole koja se razvijala neovisno o školi mišljenja koja je iznjedrila gramatičarske ideje Dionizija Tračanina. U te je dvije antičke škole padež kao morfološka kategorija dakle od samih početaka bio vrlo čvrsto usidren u semantičkim okvirima, odnosno velika se pozornost posvećivala vezi između forme i značenja.

[242] Takav se stav primjerice ni u kojem slučaju ne može iščitati iz numeričkih oznaka za morfološke padeže u indijskoj gramatičarskoj tradiciji koja, kao što se već moglo vidjeti u poglavlju 5.2, između padežnih oblika i semantičkih odnosa uspostavlja daleko posredniju vezu.

osobito u okvirima teorije načela i parametara te minimalističkoga programa kao njezina logičnoga slijeda (Chomsky 1981, 1986, 1995).

Oduševljenje idejom jezičnih univerzalija očitovalo se na različite načine kroz povijest lingvističke misli, s različitim motivima i na različitim razinama. Devetnaesto stoljeće obilježeno je u tom smislu traganjem za zajedničkim jezičnim osobinama koje su, na temelju pisanih ostataka pomno analizirajući strukturu sanskrta i uspoređujući ju sa strukturom drugih indoeuropskih jezika, pokušavali apstrahirati pobornici poredbeno-povijesne metode (W. Jones, R. Rask, K. Verner, J. Grimm, F. Bopp, A. Schleicher i dr.), a jedan od njihovih ciljeva pritom je bilo i rekonstruiranje hipotetskoga indoeuropskog prajezika.[243] S druge strane, kao što napominje M. Butt, istraživači i pisci gramatika manje poznatih i prethodno neopisivanih jezika često su tijekom različitih razdoblja europske gramatičke tradicije u novim sustavima zapravo tragali za ostvarajima gramatičkih kategorija koje su već opisali njihovi antički uzori. Takav postupak nije bio besmislen kada se radilo o genetski srodnim, pa samim time i strukturno bliskim jezicima indoeuropske porodice (kao što je već istaknuto, i sami nazivi za padeže u latinskom jeziku nastali su doslovnim prevođenjem grčkih naziva i dodavanjem ablativa kojega nije bilo u grčkom jeziku), no opisani "protouniverzalistički koncept" ozbiljno je uzdrman krajem 19. i početkom 20. stoljeća, kada su se antropološki istraživači jezika američkih starosjedilaca (F. Boas, E. Sapir, B. L. Whorf i dr.) susreli s tipološki potpuno drukčijim gramatičkim sustavima.[244] Bilo im je naime na samome početku jasno da klasične gramatičke kategorije kojima se koriste njihove kolege s druge strane Atlantika pri opisivanju indoeuropskih jezika zapravo u njihovu poslu nemaju nikakvu praktičnu vrijednost. Iz te spoznaje proizašla je i znamenita kritika "teoretiziranja iz fotelje" njihovih europskih kolega, čiji se rad često temeljio na analizi postojećih pisanih tekstova, a deduktivne analitičke metode na također već napisanim gramatičkim djelima. Specifična situacija u kojoj su se našli američki etnolingvisti (budući da su opisivali jezike usmenih kultura, bez ikakvih pisanih tragova) iznjedrila je posve autentične induktivne metode terenskoga rada (engl. *from inside out*) kao i spoznaju o potrebi potpuno drukčije utemeljene kategorizacije jezičnih podataka. U ovom je kontekstu važno napomenuti da to njihovo okretanje specifičnostima konkretnih jezika nauštrb traganja za jezičnim univerzalijama i prepoznavanja otprije poznatih kategorija u novim gramatičkim sustavima zapravo predstavlja vrlo čvrstu poveznicu između američke tradicijske lingvistike i kognitivne gramatike, tj. cjelokupne kognitivne lingvistike koja, budući da jezik smatra samo jednom od čovjekovih međusobno uvjetovanih kognitivnih funkcija, jezični opis smješta u najširi kulturološki i iskustveni kontekst koji je klasičnoj europskoj filologiji često ostajao izvan vidokruga zbog izoliranosti pisanih tekstova koje su proučavali od bilo kakvoga prirodnog okruženja, odnosno komunikacijske situacije u kojoj su nastali.

[243] Usp. Bopp (1836) i Harris (1999).

[244] Usp. Boas (1911) i Whorf (1956).

6.3 Srednjovjekovni korijeni ideje općega padežnoga značenja i njegova definiranja u lokalističkim okvirima

Nakon kratka pregleda povijesti proučavanja padeža u antičkoj gramatičkoj tradiciji u nastavku će se govoriti o drugoj temeljnoj tendenciji koja je proizašla iz proučavanja padeža kroz povijest, a u koju se uklapa i analiza u poglavljima koja slijede. Za taj je pristup karakteristično upravo bavljenje morfološkim padežima flektivnih jezika u pokušaju njihova jednoznačnoga definiranja na značenjskome planu. U tom je smislu ključan pojam *općega padežnog značenja*, koje se ostvaruje u vidu semantičkih invarijanti, karakterističnih za uporabu istoga padeža u najrazličitijim kontekstima. Tijekom povijesti te su invarijante (a samim time i opća padežna značenja) definirane na različite načine i s različitih gledišta, no često je upravo lokalizam, tj. definiranje značenja na temelju prostornih odnosa, bio zajednički nazivnik brojnim kronološki udaljenim i metodološki raznorodnim pristupima za koje je karakteristična ta temeljna tendencija. Njezini korijeni mogu se uočiti već u srednjem vijeku, gdje u radovima bizantskoga gramatičara Maksima Planuda s jedne strane te u radovima njegovih suvremenika Simona i Martina od Danske s druge strane[245] možemo uočiti prve pokušaje lokalističkoga definiranja padežnih značenja kao i ranu anticipaciju strukturalističkoga pojma *općega značenja* (usp. i Blake 1994: 36).

Lokalističke opozicije u latinskom padežnom sustavu o kojima govori Simon od Danske mogu se i formalno uobličiti u tablični prikaz koji predstavlja značenja padeža kao snopove razlikovnih obilježja. Pritom simboli (+) i (−) označavaju obilježenost, odnosno neobilježenost padeža s obzirom na obilježja navedena u prvom stupcu tablice 4 (prema Blake 1994: 37).[246]

	N	A	G	D	Abl
Ishodište	−	−	+	−	+
Cilj	−	+	−	+	−
Supstancija prema supstanciji	−	−	+	+	−
Supstancija prema akciji	−	+	−	−	+

Tablica 4

[245] Maksim Planud živio je između 1260. i 1310. godine, a Simon i Martin bili su njegovi suvremenici koji su do sličnih rješenja došli djelujući u okvirima modističke škole mišljenja (1250–1320) na pariškom sveučilištu.

[246] Pojam razlikovnih obilježja i njihovo označavanje znakovima +/− nisu, naravno, bili poznati srednjovjekovnim gramatičarima, ali se ipak, s obzirom na tendenciju ustustavljivanja i definiranja jedinstvenih padežnih značenja u djelima tih autora, iz svega što su napisali daju pomnim čitanjem i uz pomoć strukturalističkoga metodološkog aparata izvesti formalni prikazi u predočenim tablicama.

Na sličan je način značenja padeža u latinskom jeziku promatrao i Simonov suvremenik Martin, čiji je značenjski opis također utemeljen na lokalističkim pojmovima (prema Blake 1994: 38).

	N	A	G	D	Abl	V
Ishodišna točka	+	−	+	−	−	−
Završna točka	−	+	−	+	+	−
Supstancija prema supstanciji	−	−	+	+	+	−
Supstancija prema akciji	+	+	−	+	+	−
u/na		−		+	−	−
iz/od		−		−	+	−
prema		+		−	−	+

Tablica 5

Na lokalističkim su temeljima prikazani i odnosi u grčkom padežnom sustavu koje je opisao Maksim Planud, a njegovu interpretaciju grčkoga padežnog sustava izložio je L. Hjelmslev. Opisani sustav sastoji se od pet morfoloških padeža: nominativa, genitiva, dativa, akuzativa i vokativa, ali Planud vokativ kao samostalni padež s funkcijom koja se bitno razlikuje od rečeničnih funkcija preostalih četiriju padeža nije ni uključio u svoj lokalistički opis. Što se pak tiče nominativa, genitiva, dativa i akuzativa, sustavnost njihova odnosa vidljiva je iz tablice 6 (prema Hjelmslev 1935: 13–15).

(u/na)	+	0	−	(iz/od)
Zavisno	A	D	G	
Nezavisno		N		

Tablica 6

Lokalistički pristupi trojice srednjovjekovnih gramatičara padežnim sustavima latinskoga i grčkoga jezika predstavljaju korijen pojma općega značenja, odnosno semantičkih invarijanti, pa stoga ne čudi već spomenuti podatak da se L. Hjelmslev (1935), koji se zajedno s R. Jakobsonom smatra začetnikom komponencijalne analize padežnih značenja, poziva i u svojim postavkama nadovezuje upravo na Maksima Planuda. Naime za Hjelmsleva padeži, kao i gramatički oblici uopće, nisu označavali više različitih i međusobno nepovezanih odnosa,

već su posjedovali koherentna i apstraktna značenja iz kojih su se mogle izvesti (i s kojima su se uvijek mogle povezati) različite konkretne uporabe. Njegov opis usto, s obzirom na samu terminologiju kojom se koristio u definiranju invarijantnih padežnih značenja, možemo smatrati lokalistički motiviranim opisom padežnoga sustava i aktualizacijom tradicije čije korijene uočavamo u 13. stoljeću, u potpunom skladu s utjecajem koji je na njega imao Maksim Planud. Stoga je i za Hjelmsleva temeljna dimenzija padežnoga značenja *usmjerenost* (*direktivnost*) s *približavanjem* (franc. *rapprochement*) i *udaljavanjem* (franc. *éloignement*) kao pozitivnim i negativnim vrijednostima, tj. krajnjim točkama značenjskoga kontinuuma, a specifičnu konstelaciju odnosa unutar tako postavljenoga kontinuuma predstavlja i Hjelmslevljev (1937) lokalistički opis padežnoga sustava inuitskoga jezika.

Drugu semantičku dimenziju toga padežnog sustava predstavlja stupanj blizine s dvije krajnje točke: *koherentnošću* i *nekoherentnošću*. I navedena je dimenzija, poput prethodno opisane dimenzije *usmjerenosti*, očito lokalistički motivirana, a opoziciju *koherentno/nekoherentno* Hjelmslev objašnjava na primjerima prijedložno-padežnih izraza, pa tako koherentnost označava fizički kontakt dvaju entiteta ili prodiranje jednoga u drugi, dok nekoherentnost označava tek njihovu blizinu. Ti odnosi prikazani su, u skladu s rasporedom navedenih razlikovnih obilježja, u tablici 7 (prema Hjelmslev 1937: 34).

	[−koherentno]	[+koherentno]
[+iz/od, −u/na]	Ergativ	Ablativ
[−iz/od, +u/na]	Ekvativ	Adlativ
[+iz/od, +u/na]	Instrumental	Perlativ
[−iz/od, −u/na]	Nominativ	Lokativ

Tablica 7

Kada govorimo o pojmu općega padežnog značenja, treba istaknuti da je u vezi s tim pitanjem uz Louisa Hjelmsleva ključan, a vjerojatno i znatno širi utjecaj ostvario Roman Jakobson, koji je svojom studijom *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus* (1936) stvorio teorijski okvir unutar kojega je tijekom nekoliko narednih desetljeća djelovala većina lingvista koji su se bavili padežnom problematikom. Jakobson je u razmaku od dvadesetak godina (1936, 1958) zapravo ponudio dva opisa ruskoga padežnog sustava, ali su se obje studije zadržale na istim temeljnim premisama o općem značenju padeža, tj. značenjskim invarijantama do kojih se dolazi pomnim istraživanjem podataka uz pomoć metode komponencijalne analize. Na osnovi četveročlanoga skupa binarnih opozicija Jakobson (1936) dekomponira opća (invarijantna) značenja padeža u ruskom jeziku opisujući ih kao snopove razlikovnih obilježja prikazane u tablici 8.

PADEŽ	USMJERENOST	OPSEG	STATUS	OBLIKOVANJE
nominativ				
akuzativ	+			
genitiv 1		+		
instrumental			+	
dativ	+		+	
lokativ 1		+	+	
genitiv 2		+		+
lokativ 2		+	+	+

Tablica 8

Opće značenje svakog pojedinog ruskog padeža za Jakobsona, kao što se vidi iz tablice, zapravo podrazumijeva specifičnu kombinaciju pozitivnih i negativnih vrijednosti četiriju razlikovnih semantičkih obilježja. Ta su razlikovna obilježja +/− *usmjerenost*, +/− *opseg*, +/− *status* i +/− *oblikovanje*. Obilježje usmjerenosti pritom je definirano kao direktivnost prema referentu, opseg se definira kao ograničenje protežnosti referenta, obilježje statusa odnosi se na periferan status referenta, a obilježje oblikovanja na ograničavanje funkcije referenta na sadržavanje ili sadržanost. Iako je Jakobsonov rad iz 1936. imao snažan utjecaj na daljnje bavljenje padežnom problematikom, treba napomenuti kako su tijekom šezdesetih godina u sklopu opisa instrumentala u ruskome jeziku nastali i vrlo opsežni radovi koji se bave definiranjem i naglašavanjem različitih značenja toga padeža, aktualizirajući pritom neke otprije poznate stavove ruskih jezikoslovaca koji su oštro poricali postojanje bilo kakvih invarijanti na planu gramatičkoga značenja (Potebnja 1888). Jedan od glasnijih pobornika takve tradicije bio je i R. Mrázek (1964), koji je semantički opis instrumentala u ruskom jeziku u svome radu sveo na puko popisivanje i opisivanje različitih uporabnih konteksta u kojima se navedeni padež pojavljuje, pa se teško može smatrati da je metoda kojom se autor koristi u tom radu nešto više od kompiliranja jezičnih podataka, što rezultira vrlo iscrpnim, ali u biti pojednostavljenim "inventarom uporaba" određenoga padeža. Takvu "atomističku" tradiciju u značenjskom opisu vrlo je oštro (a po mišljenju autora ove knjige i nadasve opravdano) kritizirao sam Roman Jakobson. Ključna kritika koja se sa strukturalističkoga gledišta može uputiti na adresu zagovornika spomenutoga "atomističkog" pristupa tiče

se činjenice da iscrpnu analizu nikada ne slijedi sinteza, pa se na taj način jedinstvena gramatička kategorija raščlanjuje na odvojene skupine, opsežno i do najsitnijih detalja opisuju se njihove razlike, a pritom se gubi iz vida ono što im je svima zajedničko i što padežnu kategoriju čini koherentnom. U skladu s tim temeljnim načelom i R. Jakobson zamjera opisanom pristupu upravo spomenutu neosjetljivost, tj. potpuno previđanje elemenata koji padeže čine koherentnim semantičkim kategorijama. Već u uvodu studije iz 1936. on se oštro kritički osvrće na temeljne teze od kojih polazi "atomističko" proučavanje padežnih značenja u ruskom jeziku, a prije svega kritizira već spomenute stavove A. Potebnje (1888) koji "odbacuje nauk o gramatičkome općem značenju kao o nečemu iz čega posebna značenja (*Sonderbedeutungen*) proizlaze kao akcidencija, tvrdeći umjesto toga da je 'opće značenje' puka apstrakcija, umjetan konstrukt, 'samo proizvod pojedinačnoga mišljenja, potpuno lišen stvarnoga postojanja u jeziku'" (Jakobson 2008 [1936]: 395). Prema takvim stavovima opća su značenja u lingvističkom opisu suvišna budući da se u jeziku pojavljuju samo pojedinačni ostvaraji kakvoga oblika, a svaki od njih u konkretnom komunikacijskom kontekstu posjeduje samo jedno neraščlanjivo značenje, iz čega proizlazi krajnji zaključak da svaki ostvaraj zapravo predstavlja zaseban oblik.

> Razne pojedinačne upotrebe riječi za Potebnju su jednostavno "riječi jedne te iste porodice koje zvuče slično", a sva su njihova značenja "jednako djelomična i jednako bitna" [...]. Poricanje općih značenja tako je dovedeno do krajnosti – dapače, do točke potpune i nimalo prosvjetljujuće **atomizacije** jezičnih pojava. (Jakobson 2008 [1936]: 396)

Promotrimo li ih malo pažljivije, temeljna polazišta tradicijskoga pristupa A. Potebnje i njihova kritika u radu R. Jakobsona zapravo se mogu svesti na opreku *homonimije* i *polisemije*, budući da Potebnja govori o različitim značenjima istoga oblika koja međusobno ni na koji način nisu povezana, što predstavlja bit definicije homonimnoga odnosa, dok Jakobson smatra kako su različita konkretna značenja istoga izraza međusobno povezana jedinstvenim općim značenjem koje kategoriju na planu sadržaja čini koherentnom, predstavljajući ju kao skup polisemnih odnosa. Samo razlikovanje homonimnih i polisemnih kategorija predstavlja ujedno i jednu od najvažnijih uporišnih točaka naše analize, a ključna opreka između ta dva tipa odnosa predočena je shematskim prikazima na slici 6.1 i 6.2. Na slici 6.1 prikazan je odnos izraza i sadržaja u skupini homonimnih odnosa, gdje su različita značenja (A, B, C) međusobno potpuno nepovezana, a to što se ostvaruju putem istoga izraza (X) može se objasniti samo koincidencijom, odnosno, ako tvrdnju dovedemo do njezinih krajnjih implikacija, ovdje se ne radi samo o različitim značenjima već i o različitim izrazima koji se tek, sasvim slučajno, jednako glasovno ostvaruju, pa bismo na planu izraza umjesto jednoga polja sa simbolom (X) zapravo mogli imati tri odvojena polja s istim simbolom.

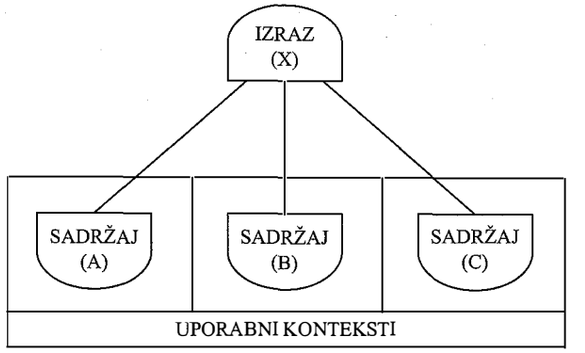

Slika 6.1

Kao što je već rečeno, kritika Romana Jakobsona usmjerena je upravo prema takvom načinu opisivanja padežnih značenja. Za razliku od skupova homonimnih odnosa koje u padežnim kategorijama vide Potebnja i Mrazék, on padeže putem općih značenja, odnosno semantičkih invarijanti prikazuje kao polisemne kategorije.

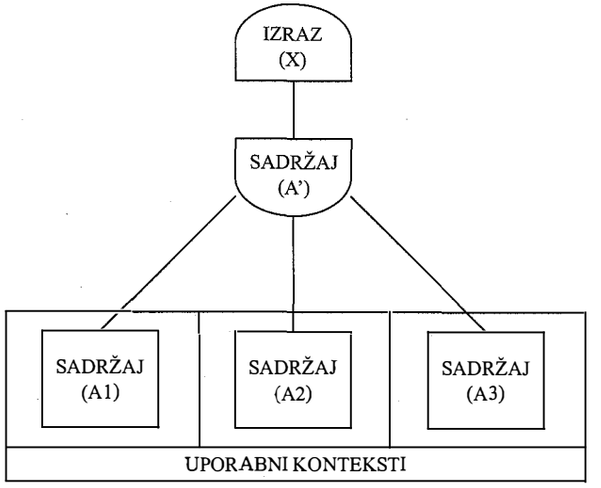

Slika 6.2

Prikaz padežnih kategorija kao skupova polisemnih odnosa na slici 6.2 u skladu je sa strukturalističkim vjerovanjem u stalnu korelaciju izraza i sadržaja. Prema tom prikazu svakom izrazu X odgovara jedinstveno opće (invarijantno) značenje označeno simbolom A', dok konkretna (pod)značenja A1, A2, A3 itd. proizlaze iz različitih uporabnih konteksta kao pojedinačne elaboracije istoga općeg značenja. Na taj je način u Jakobsonovu pristupu cjelokupna padežna

kategorija objedinjena na planu sadržaja, tj. različita su padežna (pod)značenja međusobno čvrsto povezana, pa slijedom toga i pojavni oblici istoga padeža u različitim kontekstima, iz kojih proizlaze ta različita (pod)značenja, tvore skup polisemnih, a ne homonimnih odnosa.

U svojoj studiji iz 1958. godine Jakobson dodatno pojednostavljuje opis ruskoga padežnog sustava svodeći četiri ranije navedena suodnosa na tri obilježja, i to spajanjem usmjerenosti (engl. *directedness*) i oblikovanja u obilježje direktivnosti (engl. *directionality*). U istoj je studiji suodnos opsega zamijenjen kvantifikacijom, a statusna perifernost preimenovana je u marginalnost, no opća značenja ruskih padeža i dalje se definiraju prema istoj metodologiji kao snopovi razlikovnih obilježja.

PADEŽ	DIREKTIVNOST	KVANTIFIKACIJA	MARGINALNOST
nominativ			
akuzativ	+		
genitiv 1		+	
instrumental			+
dativ	+		+
lokativ 1		+	+
genitiv 2	+	+	
lokativ 2	+	+	+

Tablica 9

Vratimo li se sada osnovnoj tezi koja je već naznačena u uvodu, a prema kojoj padeži predstavljaju koherentne semantičke kategorije čija su pojedinačna značenja objedinjena zajedničkim shematičnim značenjem, tj. jedinstvenom značenjskom supershemom, primijetit ćemo njezinu veliku sličnost s upravo opisanim Jakobsonovim tezama. Stoga je vrlo utemeljeno zapitati se po čemu se to ona bitno razlikuje od navedenih teza o semantičkim invarijantama i donosi li uopće ikakvu novinu. U skladu s kognitivnim poimanjem gramatičkih odnosa kao odraza zakonitosti koje se mogu uočiti na semantičkome planu autori ni u kojem slučaju ne dovode u pitanje postojanje općih značenja o kojima govori R. Jakobson. Temeljna kritika njegova opisa tiče se prije svega same njihove prirode, tj. temeljnih premisa iz kojih su ona izvedena i uspostavljena unutar opisanoga strukturalističkog modela. No prije nego što se posvetimo toj temi, treba reći još ponešto o recepciji i kritici komponencijalnoga opisa padežnih značenja tijekom druge polovice 20. stoljeća. Jakobsonov pristup često je kritiziran zbog

visokoga stupnja apstraktnosti i prevelike opisne moći (budući da je njegova univerzalna primjenjivost često zastirala pogled na specifičnosti padežnih sustava u genetski nesrodnim ili tipološki različitim jezicima) kao i zbog nemogućnosti pronalaženja empirijskih dokaza koji bi mogli potkrijepiti navedene teze.[247] Isačenko (1965: 95) tako komponencijalnu analizu padežnih značenja smatra vrlo elegantnim rješenjem, ali istovremeno drži i kako je ona previše apstraktna da bi imala značajniju praktičnu vrijednost. Podsjetimo, komponencijalna analiza dala je, također na vrlo elegantan način, konkretne i značajne rezultate u rasvjetljavanju odnosa koji određuju fonološku razinu jezičnoga opisa, a praktična vrijednost tih rezultata i danas je neupitna. No u metodološki srodnom opisu padežnih značenja Jakobsonovi kritičari nisu vidjeli nikakvu praktičnu vrijednost, već samo pretjerano uopćavanje činjenica kojim je omogućeno opisivanje potpuno različitih sustava na gotovo identičan način. U prilog takvim stavovima išla je npr. i činjenica da je C. H. van Schooneveld (1978), jedan od najambicioznijih i najdosljednijih pobornika Jakobsonova pristupa opisu gramatičkoga značenja, na metodi komponencijalne analize uspostavio obrazac koji omogućuje značenjski opis svih morfema koji u ruskom jeziku služe za strukturiranje rečenice, dok je M. A. Burston (1977) uspješno primijenila istu mrežu semantičkih odnosa u opisu jezika pali, koji ima potpuno drukčiji padežni sustav. Takvo preraspoređivanje univerzalnih semantičkih obilježja i njihovo usklađivanje s genetski raznorodnim i tipološkim raznovrsnim jezičnim podacima mnogima se, ukratko, činilo prelakim poslom čiji krajnji cilj postaje nejasan, a takav pristup ujedno gubi iz vida vrlo konkretne i značajne jezične specifičnosti. S druge strane Jakobsonovim je kritičarima ujedno, iz sasvim opravdanih razloga, bio neprihvatljiv i ranije opisani atomistički pristup, tj. svođenje semantičke strukture određenoga padeža na puki popis njegovih pojedinačnih uporaba.

A. Wierzbicka (1980) prepoznala je vrlo rano problem obaju pristupa u knjizi znakovitoga naslova *The case for surface case*. Potebnjini i Mrazékovi popisi padežnih uporaba bili su joj previše nekoherentni, dok su se Jakobsonova razlikovna obilježja u isto vrijeme doimala previše apstraktnima. Stoga su njezini napori u proučavanju semantike padeža od samoga početka bili usmjereni prema uspostavljanju drukčijega modela opisa i primjeni semantičkoga metajezika koji je nastao upravo za tu svrhu. Autorica je pritom željela postići dvije stvari: zadržati mogućnost opisivanja padeža kao značenjski jedinstvene kategorije, ali i postaviti pojedinačna padežna značenja u pregledne, strukturirane i precizno definirane odnose te tako jasno ukazati na njihove međusobne razlike. Upravo precizne definicije pojedinačnih padežnih značenja utemeljene na specifičnom semantičkom metajeziku trebale su ispuniti oba navedena cilja. Naime istovjet-

[247] Naime za razliku od unutarnjih razlikovnih obilježja u fonologiji, koja predstavljaju mjerljive fizikalne, odnosno akustičke veličine i čije se postojanje može dokazati radom u fonetskim laboratorijima, semantički suodnosi o kojima govori Jakobson za njegove su kritičare bili "čisti" teorijski konstrukti čije se postojanje nikako nije moglo empirijski dokazati.

nošću elemenata (*semantičkih primitiva*) koji se pojavljuju u različitim definicijama istovremeno bi se ukazivalo i na značenjsku različitost i na jedinstvo, tj. stalnu povezanost različitih podznačenja. A. Wierzbicka poslužila se upravo takvim pristupom kako bi opisala instrumental u ruskome jeziku, nudeći pritom sedamnaest definicija instrumentalnih podznačenja. Taj je rad, može se reći, ispunio ključne ciljeve koje je sama autorica postavila pred cjelovit semantički opis. U njemu su jasno definirana različita padežna značenja, ali su ona ujedno prikazana u svojoj međusobnoj povezanosti, tj. odnos konkretnih semantičkih podskupina unutar cjelovite kategorije ruskoga instrumentala prikazan je kao svojevrsno semantičko "jedinstvo u različitosti". Na taj je način izbjegnuto generaliziranje nauštrb specifičnih razlika koje je karakteristično za Jakobsonovu komponencijalnu analizu, ali i atomističko cijepanje jedinstvene kategorije na skup nepovezanih činjenica koje je uočljivo kod Mrazéka i Potebnje. Način na koji je Wierzbicka prikazala povezanost sedamnaest različitih značenja instrumentala može se vidjeti na slici 6.3. Na njoj su različita podznačenja toga padeža povezana u jedinstvenu mrežu, a same poveznice između pojedinih semantičkih potkategorija više su ili manje čvrste, već s obzirom na to koliko se zajedničkih elemenata (*semantičkih primitiva*) nalazi u njihovim definicijama. Tako značenja povezana jednom linijom (odnosno njihove definicije) posjeduju samo jedan zajednički element, dok se kod definicija značenja koja su povezana dvjema ili trima linijama mogu uočiti dva, odnosno tri zajednička semantička primitiva. S obzirom na navedeno A. Wierzbicku možemo smatrati i pretečom analize padežnih značenja kroz uspostavu semantičkih mreža. O takvu će pristupu biti više riječi u nastavku, a ovdje je važno napomenuti kako upravo taj opisni model prevladava u većini analiza koje su utemeljene na kognitivnoj metodi.

O pristupu A. Wierzbicke u uvodu svoje monografije posvećene instrumentalu u ruskom i dativu u češkom jeziku s određenom je pak dozom kritičnosti govorila L. Janda.

> Ipak, napomene o strukturi kategorije instrumentala ostaju difuzno naznačene u metajezičnim definicijama. Veze među podznačenjima implicitno su naznačene, ali se ne ekspliciraju. No monografija Wierzbicke vrlo je značajna budući da na jasan način definira probleme i nudi upotrebljive alate za semantički opis padežnih kategorija. (Janda 1993: 27)

Ista autorica osvrće se i na raniji Jakobsonov pristup, također posebno kritizirajući apstraktnost njegovih razlikovnih obilježja.

> Jakobsonovo označavanje obilježja +periferno za instrumental uključuje sve ranije navedene uloge. Instrumental ni u kojem slučaju nije ravnopravan sudionik u događajnom lancu; on služi tek kao dodatak radnji ili nekom od njezinih sudionika [...], ili kao pratnja sudioniku [...], ili kao okvir radnje [...]. Instrumental je uistinu periferan padež *par excellence*, kao što sugerira Jakobson, jer obuhvaća sve "nevažne" funkcije koje je moguće zamisliti. Činjenica da se sve te periferne funkcije mogu

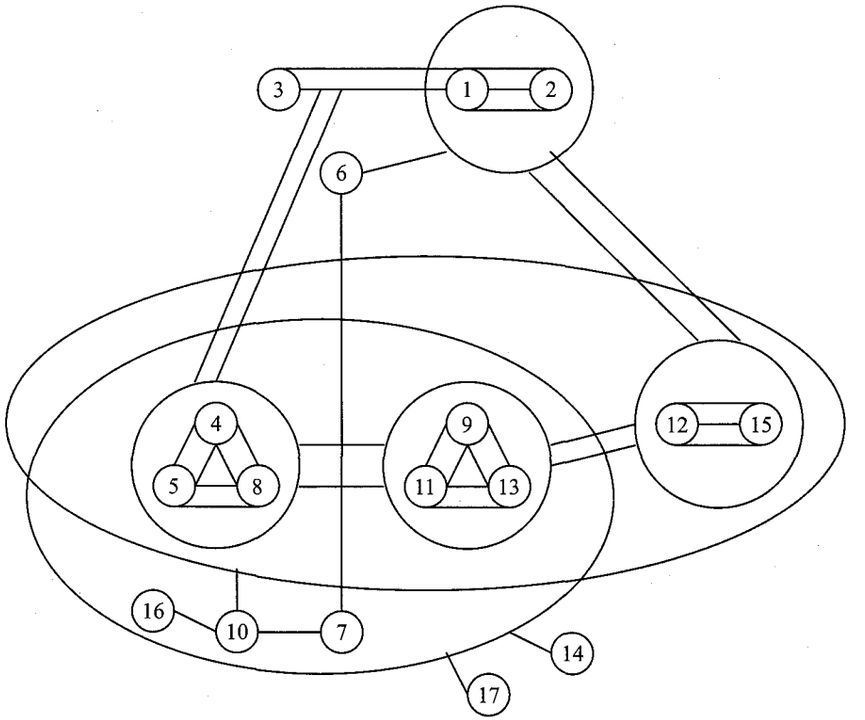

1. Sredstvo
2. Predmet u rečenicama koje izražavaju radnju
3. Dio tijela
4. Predmet u refleksivnim rečenicama koje izražavaju radnju
5. Emocije
6. Neobjašnjiva sila
7. Agens u pasivnim rečenicama
8. Događaj u rečenicama koje izražavaju radnju
9. Događaj u rečenicama koje izražavaju zbivanje
10. Usporedba
11. Način
12. Prostor
13. Vrijeme
14. Trajanje
15. Prijenos
16. Osobne karakteristike
17. Predikat

Slika 6.3

prikazati u jedinstvenoj mreži potkrepljuje Jakobsonovu tezu. To također opovrgava tvrdnje da je obilježje +periferno zapravo lišeno značenja i da ga je Jakobson uveo kao priručno sredstvo kako bi objasnio nešto što je u stvarnosti nekoherentna zbrka. (Janda 1993: 141)

U skladu s takvom kritikom L. Janda ponudila je i vlastito viđenje istoga problema prikazujući kognitivnom metodom različita značenja ruskoga instrumentala kao elaboracije četiriju temeljnih i međusobno povezanih konceptualnih shema, odnosno općih značenja na način koji je prikazan na slici 6.4.

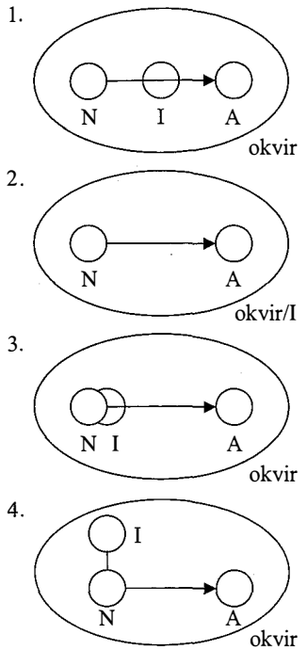

Nominativ djeluje na akuzativ posredstvom instrumentala unutar okvira radnje.	Instrumental provodnika
Nominativ djeluje na akuzativ unutar okvira radnje. Okvir je instrumental.	Instrumental okvira radnje
Nominativ poistovjećen s instrumentalom djeluje na akuzativ unutar okvira radnje.	Atributni instrumental
Nominativ zajedno s instrumentalom djeluje na akuzativ unutar okvira radnje.	Instrumental blizine

Slika 6.4

Četiri prikazane sheme naknadno se elaboriraju na pripadajuće podsheme većega stupnja specifičnosti, ali L. Janda usto pokušava eksplicitnije od A. Wierzbicke opisati narav njihove povezanosti, tj. međusobne uvjetovanosti.

> Ustvari se cijela mreža može promatrati kao paradigma perifernosti određena dvjema varijablama: referentnom točkom perifernosti, koja se može izraziti kao sam događaj ili njegov sudionik te 2. relativna integracija periferne sastavnice, koja se može smatrati unutrašnjom ili vanjskom u odnosu na referentnu točku. Iz te disjunktivne definicije proizlaze sve instrumentalne sheme:
>
> – Unutrašnja perifernost prema događaju: instrumental provodnika, shema 1
> – Vanjska perifernost prema događaju: instrumental okvira radnje, shema 2
> – Unutrašnja perifernost prema sudioniku: atributni instrumental, shema 3
> – Vanjska perifernost prema sudioniku: instrumental blizine, shema 4.
>
> (Janda 1993: 142)

Taj odnos četiriju temeljnih shema u mreži značenja ruskoga instrumentala prikazan je pak na slici 6.5 (prema Janda 1993: 141).

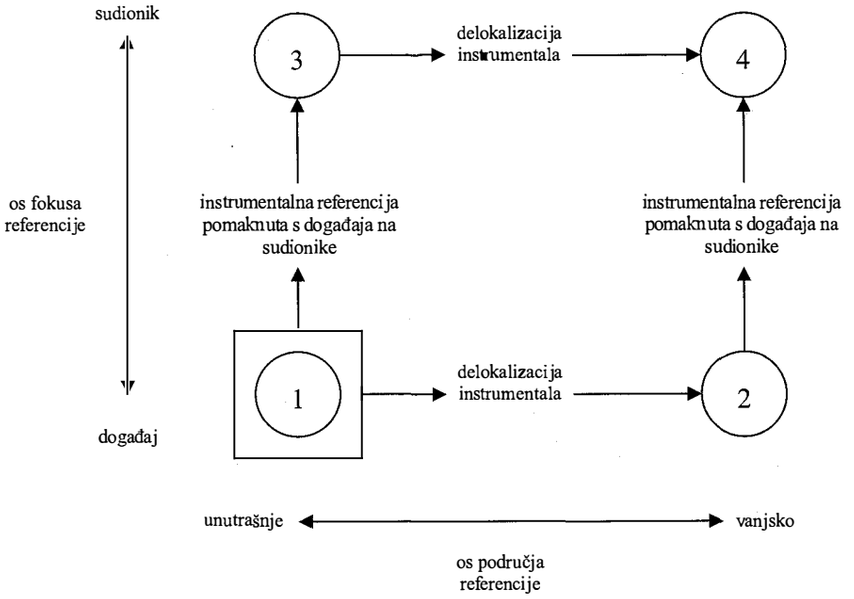

Slika 6.5

U skladu s dosad navedenim činjenicama možemo problem sažeti i reći da su pobornici "atomističkoga" pristupa padežnom značenju pretjerano naglašavali različitost specifičnih padežnih značenja, dok su pobornici komponencijalne analize, s druge strane, pretjerano inzistirali na naglašavanju njihova semantičkoga jedinstva. Kritičari tih dvaju pristupa (Wierzbicka 1980, Janda 1993, Dąbrowska 1997 i dr.) pokušavali su naknadno pronaći "solomonsko rješenje" kojim bi bila zadovoljena oba, u svojoj biti točna, ali istovremeno i jednostrana stajališta, tj. uz pomoć drukčije metodologije opisati značenjsko "jedinstvo u različitosti" morfoloških padeža.

Uz već navedene autorice koje su se u okviru opisa ruskoga instrumentala kritički osvrnule na komponencijalnu analizu padežnih značenja i za čiji je rad karakteristično povezivanje različitih instrumentalnih značenja u semantičke mreže, vjerojatno najuspjeliju i najjezgrovitiju metodološku kritiku same komponencijalne analize, tj. opisivanja jezičnih jedinica (kako na planu izraza tako i na planu sadržaja) u vidu snopova razlikovnih obilježja, ponudio je R. Langacker (1987). Prema toj kritici, a u potpunom skladu s temeljnim postavkama geštalt-psihologije o kojima će biti više riječi u 6.4, jezičnu jedinicu kao cjelinu, bilo fonološku, semantičku ili simboličku, čini nešto više od pukoga zbroja sastavnih

dijelova. Stoga za cjelovit opis kompleksne jedinice nije dovoljno tek popisati njezine sastavnice, tj. pojedinačna obilježja od kojih se ona sastoji, već je potrebno i pojasniti na koji način svi navedeni dijelovi tvore cjelinu. Budući da se na spomenutoj Langackerovoj kritici temelji cjelokupna analiza u poglavljima koja slijede, a upravo iz nje proizlaze i bitne novine u opisu padežne semantike, i to kako u odnosu na strukturalističku metodu dekomponiranja značenja tako i u odnosu na kognitivnu metodu uspostave semantičkih mreža, ona se ovdje navodi u cijelosti.

> Jezične jedinice najvećim su dijelom visokointegrirani strukturni kompleksi ili sustavi koji predstavljaju znatno više od pukoga skupa svojih prepoznatljivih dijelova. Usprkos tomu lingvisti na te sustave često primjenjuju komponencijalnu analizu, prikazujući ih kao neuređene snopove diskretnih obilježja. Tako je primjerice glas [i] fonološka struktura koja se dade razložiti na obilježja: [–KONSONANT, +VOKAL, +VISOK, +PREDNJI, –ZAOKRUŽEN], a koncept [STRIC] može se razložiti na značenjske sastavnice [MUŠKO, KOLATERALNO, GENERACIJSKI UZLAZNO]. Ovdje se nećemo baviti ni izborom obilježja ni njihovom prirodom (binarnost ili stupnjevitost, diskretnost ili kontinuiranost itd.); umjesto toga promatrat ćemo implikacije samoga koncepta razlikovnih obilježja. Držim da je prikazivanje razlikovnih obilježja sasvim legitimno (ako se primjereno interpretira), ali samo po sebi ne prikazuje u potpunosti sustavnost promatranih pojava. Kako bi se opis upotpunio, prikaz obilježja strukturnoga kompleksa mora se upotpuniti holističkim gledanjem koje uzima u obzir i integriranost njegove prirode. Takav uvid zapravo je ključan i za sadržajan opis samih razlikovnih obilježja.
>
> Što zapravo mislim kada kažem da je glas poput [i] integriran sustav koji se ne može reducirati na svoje dijelove? Naposljetku, njegovu artikulaciju zaista možemo razložiti na niz sastavnica kakve se pojavljuju u tipičnoj analizi razlikovnih obilježja: titranje glasnica, uzdizanje jezika prema nepcu (bez kontakta ili nastanka tjesnaca koji bi mogao uzrokovati vrtloženje zračne struje), pomicanje jezika prema prednjem dijelu nepca, širenje usana i njihovo pomicanje unazad itd. Kad bi glas [i] bio puki zbir tih sastavnica, mogao bih ga izgovoriti izvodeći navedene artikulacijske geste jednu po jednu: prvo titrajući glasnicama, zatim pomičući jezik naprijed itd. No jasno je da to ne mogu. Zvuk nije puki zbir tih sastavnica, već nastaje njihovim miješanjem u okviru tečne i koordinirane artikulacijske rutine. Stoga cjelovit opis zvuka ipak zahtijeva više od nabrajanja svih njegovih sastavnih dijelova. On mora pored svega – i povrh svega – naznačiti kakvi su odnosi tih dijelova u vremenu, na koji način oni utječu jedni na druge i kako jedni druge omogućuju. To su ključne značajke sustavne prirode zvuka.
>
> Slične opaske važe i za predodžbe. U svom najužem genealoškom smislu STRIC se referira na tri osobe: ego, srodnika koji služi kao poveznica i osobu na koju se referira sam izraz. On također uključuje (među ostalima) i odnose braće/sestara i potomaka. No kad bi taj pojam bio puki snop navedenih osoba i veza, ne bi se primjerice nikako mogli razlikovati STRIC i NEĆAK. Stoga moramo naznačiti kako su ti entiteti povezani i na koji način čine koherentnu, integriranu strukturu. Preciznije, određenim osobama pripisuju se određene uloge u konkretnim odnosima: osoba prepoznata kao stric pridružena je u bratskom odnosu srodniku koji predstavlja poveznicu, a on je pak povezan s egom kao roditelj u odnosu prema potomku. Obično, naravno, ne usmjeravamo svoju pozornost na te pojedinačne odrednice; kada aktiviramo koncept STRIC, mi navedenom konfiguracijom manipuliramo holistički, kao jednom vrstom **geštalta**. (istaknuli B. B. i G. T. F.) (Langacker 1987a: 19–20)

Na ovom se mjestu, u skladu s navedenom kritikom, može postaviti i pomalo obeshrabrujuće pitanje: je li, s obzirom na dosad viđene pristupe i njihove krajnje dosege, uopće moguće široki spektar značenja bilo kojega kosog padeža u određenom jeziku prikazati holistički, u vidu cjelovite konceptualne strukture, koja bi k tomu još bila postavljena u nedvosmislen odnos s drugim ljudskim kognitivnim sposobnostima, te pritom ostati dosljedan temeljnim postavkama kognitivne gramatike prikazujući ujedno i formativnu funkciju značenjskih odnosa u procesu strukturiranja rečenice? Budući da su upravo navedene teze R. Langackera, kao što je već naznačeno, u potpunom suglasju s osnovnim postavkama geštalt-psihologije, a na njima je utemeljena i analiza padežnih značenja u ovoj knjizi, prije davanja odgovora na to pitanje nužno je posvetiti se, barem u kratkim crtama, samom nastanku i značaju geštalt-psihologije u pojašnjavanju zakonitosti vizualne percepcije kao ishodišta cjelokupne ljudske konceptualizacije koja, među ostalim, determinira i padežno kodiranje kao jedan od svojih formalnih odraza u prirodnim jezicima. Navedene teze pokušat će se potkrijepiti i sa stajališta suvremene neuroznanosti, gdje su u okvirima *teorije kognitivnih mapa* pruženi važni dokazi prostorne utemeljenosti ljudske predodžbe koji vrlo izravno opravdavaju i holistički pristup u opisu značenja kosih padeža kroz jedinstvene shematične koncepte **ishodišta**, **usmjerenosti**, **cilja**, **smještenosti** i **paralelizma**.

6.4 Geštaltistička psihologija i zakonitosti vizualne percepcije

Geštaltistička psihologija ili *geštaltizam*[248] psihološka je teorija uma prema kojoj operativna načela ljudskoga mozga tvore cjelinu, paralelna su, tj. analogna i teže samostalnoj organizaciji. Pojam *geštalt-učinak* odnosi se na ljudski kapacitet davanja konkretnoga oblika osjetilnim podražajima, posebice u smislu vizualnoga prepoznavanja likova, odnosno cjelovitih formi umjesto jednostavnoga uočavanja međusobno nepovezanih linija. U psihologiji se geštaltizam kao teorija obično suprotstavlja strukturalizmu, čiji je ključni predstavnik bio W. Wundt (1832–1920),[249] a tvrdnja prema kojoj je "cjelina znatno više od pukoga zbroja dijelova" obično se navodi kada se želi pojasniti temeljna postavka, odnosno srž

[248] Dio izlaganja koji slijedi nastao je na temelju knjige W. Köhlera (1972), a dopunjen je podacima pronađenim u enciklopedijskom priručniku psihologije (Strickland 2000).

[249] Baš kao što se i na geštaltističkim načelima zasnovana kognitivna kritika suprotstavlja strukturalističkoj metodi komponencijalne analize gramatičkoga značenja.

te teorije. Najistaknutiji teoretičari geštaltizma poput K. Koffke (1886–1941), M. Wertheimera (1880–1943) i W. Köhlera (1887–1967) bili su složni u mišljenju da prilikom vizualnog percipiranja objekta cjelina ima prednost u odnosu na svoje sastavne dijelove, tj. da se predodžba lika u odnosu na pozadinu ne uspostavlja na temelju prethodnoga uočavanja njegovih sastavnica i njihova naknadnoga dovođenja u odnos. Taj geštaltistički ili holistički pristup poslužio je kao temelj za definiranje mentalnih obrazaca koji određuju način na koji percipiramo vanjski svijet. Ti zakoni mogu se uočiti u različitim pojavnim oblicima, poput primjerice zajedničkoga grupiranja sličnih ili bliskih objekata i sl. Iako je geštaltizam u psihologiji često kritiziran jer obično uočava, ali ne objašnjava zakonitosti ljudske percepcije, pružio je temelje za buduće istraživanje percepcije, ponašanja, mišljenja, rješavanja problema i psihopatologije. Univerzalni obrasci ljudske percepcije mogu se prema teoriji geštaltizma sažeti na dva temeljna načela:

(i) *Načelo cjelovitosti* – Svjesno iskustvo mora se promatrati kao cjelina (uzimajući u obzir sve fizičke i misaone aspekte pojedinca istovremeno, tj. u njihovoj međusobnoj uvjetovanosti) jer priroda ljudskoga uma nalaže da se svaki element promatra kao dio većega i kompleksnijega sustava dinamičnih odnosa.

(ii) *Načelo psihofizičkoga izomorfizma* – Postoji stalna korelacija između svjesnoga iskustva i moždanih aktivnosti.

Na temelju dviju navedenih postavki definirana su i dva temeljna metodološka načela:

(i) *Eksperimentalna analiza fenomena* – U skladu s načelom cjelovitosti svako psihološko istraživanje treba krenuti od cjelovitih fenomena, a ne smije biti usredotočeno samo na njihove osjetilne kvalitete.

(ii) *Biotički eksperiment* – Geštaltistička teorija ukazala je na potrebu provođenja "stvarnosnih eksperimenata" koji su u suprotnosti s klasičnim laboratorijskim provođenjem eksperimenata u kontroliranim uvjetima. To bi zapravo značilo eksperimentiranje u prirodnim situacijama, provođeno u stvarnim uvjetima, u kojima bi s većim stupnjem vjernosti bilo moguće reproducirati ono što je karakteristično za promatrani objekt.

Geštaltističko proučavanje odnosa konkretnih osjetilnih podražaja i iskustveno utemeljenih perceptivnih obrazaca rezultiralo je uočavanjem stalne tendencije mentalnoga "dovršavanja" i "popravljanja" viđenoga u skladu s prethodnim iskustvom i znanjem. Ta tendencija označava se terminom *zakon pregnantnosti* ili *zakon dobroga geštalta*. Zakon pregnantnosti jedan je od središnjih pojmova geštaltizma i označava stalno prisutnu tendenciju da se nova osjetilna iskustva usklade s otprije poznatim obrascima te da se na taj način postigne što veća jednostavnost, sklad, simetričnost i pravilnost predodžbe. S njim se u vezu dovode

različite zakonitosti koje postaju vidljive prilikom proučavanja ljudske percepcije. Ako se npr. tijekom eksperimenta ispitanicima nakratko pokažu nepotpuni jednostavni likovi, oni neće primijetiti praznine. Tako i mjesta na kojima su crte prekinute oni vide zatvorenima, a dijelove koji nedostaju prilikom opažanja "mentalno nadopunjavaju". Tendencija da se nesavršena predodžba poboljša javlja se prije svega kada je vrijeme podražaja kratko ili kada oblik vidimo nejasno. To se mentalno poboljšavanje može sastojati od ispunjavanja međuprostora, stvaranja simetrije, svođenja novih oblika na već poznate i sl. U većini slučajeva zapravo je riječ o tendenciji postizanja veće pravilnosti. No tendencija za "poboljšavanjem" promatranoga lika postoji i pri duljem i jasnijem promatranju, a to bi se moglo objasniti napetošću koja nastupa zbog toga što neki predložak odstupa od dobre i uređene predodžbe te željom da se poboljšanjem vrste podražaja, ako je ikako moguće, napetost ublaži. Budući da je prilikom opažanja promatrač izložen daleko većoj količini obavijesti nego što ih može neposredno memorirati, opažanje mora biti organizirano, odnosno strukturirano kako bi se mnoštvo obavijesti ograničilo i učinilo "podnošljivijim". To ograničavanje rezultira "dobrim geštaltom", a što je manja količina obavijesti potrebna za strukturiranje neposredne situacije (tj. aktualnoga osjetilnog podražaja) pomoću već poznatoga strukturnog okvira (u usporedbi s drugim alternativama), to je veća mogućnost da ćemo lik takvim i opaziti. Uslijed tendencije pregnantnosti, koja vodi prema mentalnom "ispravljanju" oblika u vidu njihova geometrijskoga "poboljšanja" (postizanja "dobroga geštalta") kako bi se postigla veća jednostavnost i pravilnost (budući da se jednostavniji i pravilniji oblik lakše pohranjuje u pamćenju), sustav opažanja primjerice izravnava kutove i lagane zavoje, "dovršava" nesavršene likove i popunjava praznine, pokazujući sposobnost prevladavanja poremećaja, nejednakosti u jačini ili oštrini pojedinih dijelova slike itd. "Dobar geštalt" ostvaruje se dakle kao rezultat tendencije pregnantnosti, kroz otprije postojeće perceptivne obrasce, odnosno zakone perceptivne organizacije koji promatrača vode prema određenoj vrsti interpretacije vizualnoga podražaja. Same zakonitosti perceptivne organizacije uključuju pak sljedeće pojmove:

(i) *Odnos lik-pozadina* – Nešto opažamo kao lik ako se izdvaja iz svoje okoline. Promatrač razlaže vidno polje u lik i pozadinu i tek se mali dio prizora koji privlači pozornost promatrača ističe oštro i strukturirano, dok ostatak prizora ostaje u nejasno strukturiranoj pozadini.

(ii) *Zakon sličnosti* – Slični se elementi vide kao da pripadaju zajedno i spajaju se u lik. Svaki aspekt podražaja, kao npr. svjetlost, boja, oblik, orijentacija u prostoru, pokret i kontinuitet, može izazvati nastajanje grupa prema sličnosti, tj. formiranje cjelovitih likova.

(iii) *Zakon blizine* – Točke ili linije koje su blizu jedna drugoj spajaju se u jedan lik. Susjedni elementi prije se doživljavaju kao da pripadaju zajedno nego slični elementi koji su više udaljeni.

(iv) *Zakon zaokruženosti* – Obrubljene površine (dakle one čije su vanjske granice jasne i oštre) lakše se doživljavaju kao lik.

(v) *Zakon nesmetanog protjecanja* – Postoji tendencija da se crte i rubovi doživljavaju kao neprekinuti.

(vi) *Zakon iskustva* – Zbog iskustva povezujemo opaženo s već poznatim (kao kada se primjerice iz apstraktnih slika nesvjesno pokušava strukturirati kakav lik koji bi nalikovao nekoj poznatoj, tj. konvencionalnoj predodžbi).

Sama priroda ljudskoga opažanja uvjetovana je dakle različitim organizacijskim procesima. Procesi opažanja omogućavaju organizmu djelotvornu prilagodbu okolini, a pritom vid ima ključnu ulogu. No slika koju dobivamo iz naše okolice nije raster površina različite svjetlosti, boje i orijentacije, već uvijek opažamo cjelovite likove. Proces vidnoga opažanja nije samo aktivan nego i selektivan. Mi se ne fokusiramo na svaku točku vidnoga polja, već pokušavamo nizom kratkih pogleda obuhvatiti bitno – strukturu slike. Samo ono što pogodi *foveu*[250] vidimo jasno, dok periferija vidnog polja ostaje nejasna. Slijedom pokreta oka (otprilike 4 pokreta u sekundi) nastojimo obuhvatiti okolicu, a ti su pokreti skokoviti i usmjereni. Unaprijed određujemo kamo ćemo gledati, a pri normalnu gledanju svijeta subjekt ima dva izvora očekivanja: 1) naučio je nešto o tome s kojim će se oblicima u svijetu susresti, 2) velika periferija mrežnice, kod koje je oštrina vida mala, upućuje na to što će dospjeti u vidno polje promatrača kad usmjeri pogled na njegov određeni dio. Pozornost i usmjerenost prema cilju nužne su pretpostavke stizanja najinformativnijih dijelova slike do *fovee*. Neposredno (bez memoriranja, tj. pohranjivanja u pamćenju) u svijesti možemo zadržati tek pet do sedam nepovezanih podataka, ali za vrijeme promatranja samo jednog prizora u slijedu pokreta očiju dolazi do nas više vizualnih podataka no što ih je moguće zapamtiti. Da bismo vremenski slijed pogleda spojili u jedinstven vidni doživljaj, moramo posegnuti za poznatim, tj. za onim što je već ostalo pohranjeno u pamćenju kao cjelovita struktura. Što je veće naše znanje i iskustvo, to će nam trebati manje fiksiranja (oštrog fokusiranja u *fovei*) da bismo pogledom obuhvatili i interpretirali neki prizor i to se brže snalazimo u svijetu. Uočavamo dakle da se najveći dio slike, kako ju opažamo u svakom trenutku, ne nalazi ni na retini oka ni na razini same slike, već je prije rezultat prethodnoga iskustva, tj. proizlazi iz integracije osjetilnoga podražaja s prethodnim iskustvom i znanjem kao i s očekivanjima koja iz njih proizlaze. Brojni su primjeri pomoću kojih postajemo svjesni takve aktivne organizacijske naravi ljudskoga opažanja. Da bismo se snašli u okolici, uvijek usmjeravamo pažnju na ograničeni dio vidnog polja. Likovi na koje usredotočujemo pogled ističu se na pozadini koja nije

[250] Površina u blizini središta *retine* (mrežnice) u kojoj se nalaze samo čunjići, zbog čega je na tom mjestu vid najoštriji.

strukturirana te tako prepoznajemo predmete i snalazimo se. Teže je prepoznati likove na jako strukturiranoj pozadini, prije svega kada oni oblikom i bojom nalikuju pozadini. Promotrimo za početak sliku 6.6.

Slika 6.6

Na slici 6.6 prikazan je dalmatiner koji njuši zemlju u sjeni krošnje. Perceptivna primarnost cjeline u odnosu na dijelove koji ju čine dokazuje se na ovom primjeru činjenicom da pas kao integrirana cjelina, odnosno lik u svijesti promatrača "izranja" odmah, a ne nakon prethodnoga uočavanja dijelova kao što su uši, nos, udovi i sl. S druge strane sklonost prepoznavanju poznatih i jednostavnih vizualnih obrazaca koja je utemeljena na prethodnom iskustvu promatrača postaje vidljiva ako promotrimo sliku 6.7.

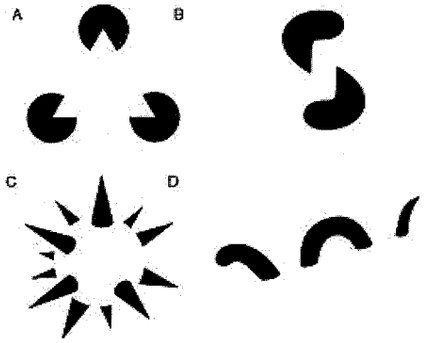

Slika 6.7

Konstruktivna ili generativna komponenta percepcije omogućuje da percipirani objekt sadrži eksplicitnije i sustavnije, tj. pravilnije i jednostavnije prostorne podatke od osjetilnoga podražaja na kojemu je utemeljen. Tako ćemo primjerice na slici 6.7A prepoznati trokut iako se na njoj takav geometrijski lik uopće ne nalazi. Na slikama 6.7B i 6.7D prepoznat ćemo međusobno nepovezane oblike

kao dijelove jedinstvene cjeline koja je mjestimice vizualno nedostupna, dok ćemo na slici 6.7C "vidjeti" cjelovito trodimenzionalno tijelo, odnosno kuglu, iako ništa slično na njoj zapravo ne postoji. Također, na temelju izmjene odnosa lika i pozadine moguća je višestruka interpretacija istoga vizualnog podražaja, kao što je primjerice slučaj i na slici 6.8.

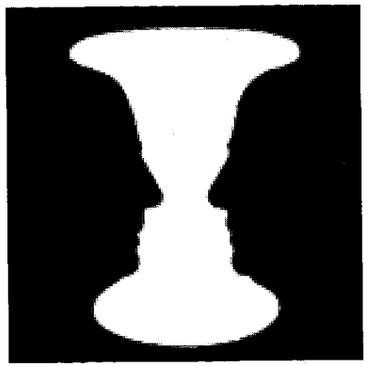

Slika 6.8

Ostvarivanje različitih interpretacija istoga osjetilnog podražaja u svijesti promatrača omogućeno je dakle izmjenom odnosa lika i pozadine, pa na slici 6.8 možemo uočiti bijelu vazu, ali i dva crna ljudska profila okrenuta jedan prema drugomu. S druge strane postojanje konceptualnih obrazaca prema kojima različite vizualne podražaje kategoriziramo kao ostvaraje iste kategorije postaje očito ako promotrimo sliku 6.9.

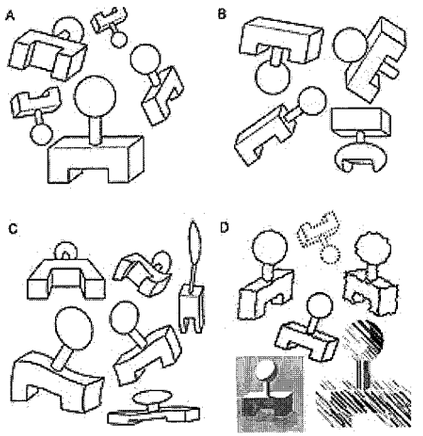

Slika 6.9

Invarijantnost (ili, kognitivnim nazivljem, **shematičnost**) je dakle bitno perceptivno načelo prema kojemu cjelovite geometrijske oblike prepoznajemo kao identične neovisno o kutu pod kojim ih promatramo, njihovu rotiranju, relativnu položaju u odnosu na okolne objekte, svjetlosnim lomovima, zakrivljenosti njihovih osnovnih kontura, različitom osvjetljenju ili drukčijim osobinama njihovih sastavnih elemenata. Tako će npr. oblici na slici 6.9A biti odmah prepoznati kao identični bez obzira na stupnjeve i smjer rotacije, kao što će odmah biti jasna i njihova razlika u odnosu na oblike na slici 6.9B. S objektima na slici 6.9A također ćemo lako poistovjetiti i one na slici 6.9C, bez obzira na njihove elastične deformacije (jer ti objekti, bez obzira na zakrivljenja, zadržavaju stabilnost osnovnih kontura) i različitu perspektivu, ali i one na slici 6.9D, bez obzira na različite grafičke tehnike njihova prikazivanja.

6.5 Neurološka teorija mentalnih mapa i prostorni temelji ljudske konceptualizacije

Nakon kratkoga uvida u najvažnije geštaltističke dokaze koji idu u prilog tvrdnjama o perceptivnoj primarnosti cjeline u odnosu na njezine dijelove, vratimo se Langackerovoj kritici strukturalističkoga pristupa koja se, kao i geštaltistička kritika strukturalizma u psihologiji, može u kontekstu opisa padežnoga značenja sažeti u tvrdnju da opisati bilo koju semantičku jedinicu kao koherentnu cjelinu ni u kojem slučaju ne znači samo popisati njezine sastavne dijelove. Stoga je dakle ovdje temeljni cilj opisati značenja kosih padeža kao cjeline, a ne kao snopove izoliranih obilježja koja se međusobno na različite načine kombiniraju. Budući da se samo značenje ostvaruje tek kroz konceptualizaciju, tj. vizualno utemeljenu predodžbu, a vizualizacija u pravilu nije ništa drugo nego uspostava nekoga vida prostorne konstelacije, na temelju shematičnih koncepata zasnovanih na prostornim odnosima *ishodišta*, *usmjerenosti*, *cilja*, *smještenosti* i *paralelizma*, koji se kao takvi ne mogu dekomponirati na sastavne dijelove jer bi pritom izgubili svoj smisao, pokušat ćemo u središnjem dijelu konceptualno objediniti različita konkretna značenja pojedinačnih kosih padeža. Stoga je na ovome mjestu nužno i s gledišta drugih znanstvenih disciplina opravdati tvrdnju da je upravo prostor temeljna domena cjelokupne ljudske konceptualizacije te da uslijed uočavanja navedenih tipova odnosa tijela u prostoru zaista dolazi do apstrahiranja i uspostave shematičnih konceptualnih obrazaca koji su "plodno tlo" za najrazličitije metaforičke i metonimijske ekstenzije i služe nam kao strukturni okviri u predodžbi apstraktnih i konceptualno teže dostupnih odnosa, a na njima je, slijedom toga, utemeljeno i samo padežno kodiranje. Kao što je ranije naznačeno, u prilog takvoj tezi ide i neurološka teorija *kognitivnih* ili *mentalnih mapa* koje kao prostorno utemeljeni konceptualni obrasci određuju narav ljudske predodžbe, a sami morfološki ostvareni padeži mogli bi se u tom smislu smatrati gramatičkim eksponentima takvih predodžbenih referentnih okvira.

Kognitivna mapa, *mentalna mapa* ili *misaona mapa* pojmovi su koji označavaju tip mentalnoga procesiranja koje se sastoji od serije misaonih transformacija pomoću kojih pojedinac može dobiti, kodirati, pohraniti, prizvati ili pak dekodirati podatke o položaju i osobinama određenoga entiteta u odnosu na njegovo aktualno fizičko ili metaforičko prostorno okruženje. Edward C. Tolman (1948) smatra se zaslužnim za uvođenje pojma kognitivnih mapa u smislu uspostavljenih misaonih modela i sustava vjerovanja kojima se ljudi služe kako bi percipirali, kontekstualizirali, pojednostavili i osmislili podatke čija je narav inače znatno kompleksnija. Pojednostavljeno rečeno, kognitivne su mape pomagalo kojim se služimo prilikom pohrane podataka i znanja o prostornim odnosima, budući da nam one omogućuju vizualizaciju i pojednostavljivanje kompleksnih "ulaznih" podataka, što otvara mogućnost njihova pamćenja i ponovnoga prizivanja. Ta vrsta prostornoga poimanja može također poslužiti kao temelj za metaforičko poimanje, odnosno strukturiranje neprostornih odnosa prema prostornim zakonitostima. Tada se u "neprostornim" situacijama snalazimo tako da prizivamo i apliciramo određene prostorne predodžbe (prethodno uspostavljene mentalne mape) na nove, apstraktnije i konceptualno teže dostupne kontekste, kako bismo se u njima uspješno orijentirali i ispunili nove zadatke.

> Pojam kognitivne mape izveden je iz Kantove epistemologije. Kant je držao kako ljudi i životinje posjeduju inherentne perceptivne sheme za obradu osjetilnih podataka te da je jedna od njih i geometrijsko-prostorni okvir. Tolman, psiholog s početka 20. stoljeća, razradio je taj pojam tvrdeći da štakori i druge životinje posjeduju kognitivne mape koje im omogućuju fleksibilno i učinkovito snalaženje u prostoru. (Binder – Hirokawa – Windhorst 2009: 794–795)

Bitno je dodati i kako O'Keefe – Nadel (1978), slijedeći Kantove i Tolmanove postavke o urođenosti ljudske predodžbe vanjskoga svijeta na temelju prostornih odnosa, navode upravo hipokampus kao dio mozga u kojem su locirani sustavi alocentričnih strukturnih okvira[251] koji omogućuju brzu i pravilnu interpretaciju percipiranih odnosa među entitetima od strane vanjskoga promatrača te, slijedom toga, njegovu brzu i pravilnu orijentaciju i snalaženje u novim okolnostima.

Nakon ovih uvodnih teorijskih razmatranja može se prijeći na uspostavu pet već spomenutih prostorno utemeljenih predodžbenih shema koje kao cjeloviti koncepti objedinjuju različita značenja kosih padeža u hrvatskome jeziku, a potom i na analizu konkretnih primjera kojom se prikazuje narav uklapanja različitih padežnih značenja u te objedinjujuće koncepte. Stoga ćemo u sljedećem potpoglavlju ukratko opisati prototipna značenja kosih padeža u hrvatskome jeziku, tj. scenarije na kojima su utemeljeni objedinjujući shematični koncepti

[251] Uz *alocentrične* referentne okvire poimanja prostornih odnosa, za koje je karakteristična neka vanjska, neovisna točka gledišta, tj. koji nisu određeni perspektivom samoga promatrača, teorija kognitivnih mapa razlikuje i *egocentrične* okvire, kojima je pak inherentna upravo promatračeva točka gledanja na prostorne odnose.

ishodišta, *usmjerenosti*, *cilja*, *smještenosti* i *paralelizma*. Pritom će kroz kratke uvodne analize kako prototipnih tako i pojedinih iz njih izvedenih, tj. perifernih padežnih značenja biti definiran osnovni metodološki aparat kojim ćemo se služiti u središnjem dijelu, a pritom će se dodatno pojasniti na kojim je temeljnim postavkama utemeljena analiza padežnih značenja, na koji se način u njoj promatra semantička struktura svakoga pojedinog kosog padeža i kako su sva specifična značenja međusobno povezana i uvjetovana prostornim odnosima koji se ostvaruju u prototipnim scenarijima.

6.6 Prostorna utemeljenost padežnih značenja i njihovo jedinstvo na shematičnoj razini

U skladu s prethodno navedenim činjenicama logičnom i opravdanom čini se pretpostavka da tijekom najranijega životnoga razdoblja ljudi kroz fizičku interakciju s predmetima u svojoj neposrednoj okolici uočavaju i usvajaju temeljne konceptualne obrasce koji su determinirani dinamikom prostornih odnosa, a upravo je na tim obrascima utemeljena i njihova kasnija predodžba apstraktnih odnosa među entitetima u izvanjezičnoj stvarnosti. Takve su naravi i već spomenuti obrasci udaljavanja od kakvoga prostornog ishodišta, približavanja koje proizlazi iz usmjerenoga kretanja, kontakta koji proizlazi iz približavanja, sadržanosti jednoga statičnog tijela u drugom te paralelizma koji proizlazi iz istosmjernoga kretanja dvaju dinamičnih tijela. Čini se kako se svi specifičniji prostorni odnosi mogu na neki način podvesti pod jedan od tih temeljnih obrazaca ili, u znatno rjeđim slučajevima, na njihovu kombinaciju (kao u slučajevima mimoilaženja dvaju tijela u prostoru, koji uključuju početno približavanje, neostvareni kontakt i završno udaljavanje), no i u takvim je scenarijima naglašen jedan tip odnosa (pa će tako npr. genitivom uz prijedlog *mimo* ipak biti profilirano samo završno udaljavanje jednoga tijela od drugoga, dok će prethodne faze ostati tek implicitne, tj. zadržat će se u pozadini opisane konceptualne strukture). U skladu s kognitivnim promatranjem gramatičke strukture kao rezultata, tj. odraza sustavnosti koja je uočljiva na konceptualnom planu, u ovome se dijelu svakom kosom padežu na planu sadržaja pridružuje po jedan od navedenih predodžbenih obrazaca, odnosno objedinjujućih prostornih koncepata. Tako se kroz genitivnu uporabu u različitim kontekstima, iz kojih proizlaze i različita specifična značenja toga padeža, ostvaruju različiti aspekti konceptualne sheme *ishodišta*, za dativne su uporabe karakteristične varijante konceptualne sheme *usmjerenosti*, akuzativ je uvijek vezan uz neki aspekt shematičnoga koncepta *cilja*, lokativ uz shemu *smještenosti*, a instrumental uz shemu *paralelizma*. Pritom prve dvije konceptualne sheme, tj. genitivnu shemu ishodišta i dativnu shemu usmjerenosti, u prototipnim scenarijima kretanja[252] karakterizira asimetrična

[252] Scenariji kretanja smatraju se prototipnima zbog same kognitivne istaknutosti tijela u pokretu u odnosu na statičnu okolinu, a činjenica da u slučajevima kao što su prostorno udaljavanje i

dinamičnost, budući da se u njima jedno dinamično tijelo kretanjem udaljava od neke statične ishodišne točke ili je njegovo kretanje usmjereno prema kakvoj statičnoj točci. U takvim scenarijima tijelu koje se kreće na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, dok statično tijelo funkcionira kao orijentir. U skladu s perceptivnom istaknutošću tijela u pokretu u odnosu na okolna statična tijela, izravnim odrazom konceptualnih odnosa na rečeničnu strukturu možemo smatrati i činjenicu da dinamičnim tijelima u tim scenarijima mora prilikom gramatičkoga kodiranja pripasti uloga rečeničnoga subjekta (npr. *Ivan izlazi iz kuće* ili *Marko ide prema školi*). Za razliku od toga akuzativnu shemu *cilja* u prototipnim ostvarajima karakterizira simetrična dinamičnost kroz susljedne vremenske odsječke, budući da je dinamičnost akuzativnoga orijentira, koja se u scenarijima kontaktne direktivnosti ostvaruje u vidu promjene njegova fizičkoga stanja ili položaja, zapravo sekundarna, tj. predstavlja rezultat prijenosa energije uslijed kontakta s trajektorom, čija je dinamičnost primarna, tj. koji inicira cjelokupnu aktivnost (npr. *Dječak je razbio prozor*, *Ivan je gurnuo Marka* itd.). No s obzirom na opisanu simetričnu dinamičnost u takvim scenarijima, moguće je akuzativne referente navedenih aktivnih rečenica pasivizacijom postaviti na mjesto rečeničnih subjekata (*Prozor je razbijen od dječaka*, *Marko je gurnut od Ivana*), a i ta se činjenica uklapa u tezu prema kojoj je neki vid dinamičnosti određene sastavnice scenarija osnovni preduvjet njezina postavljanja na mjesto subjekta. Genitivno kodiranje vršitelja u navedenim pasivnim rečenicama uklapa se pak opet u shemu *ishodišta* budući da *dječak* i *Ivan* u njima funkcioniraju kao *energijska ishodišta* u samim glagolskim procesima. Za lokativnu shemu smještenosti karakteristična je pak u prototipnim scenarijima simetrična statičnost budući da su u takvim slučajevima manji statični trajektori smješteni unutar većih, također statičnih prostornih orijentira (npr. *Odjeća je u ormaru*, *Knjige su u kutiji* itd.). No i u takvim scenarijima simetrične statičnosti nekim se elementima lako može pripisati potencijalna dinamičnost, budući da su manji, lakši i pokretljiviji od većih statičnih elemenata, te im zato na konceptualnoj razini i pripada uloga trajektora. Upravo stoga i u navedenim primjerima kao rečenični subjekti također mogu biti kodirani samo *odjeća* i *knjige*, čime se također potvrđuje izravan utjecaj konceptualne strukture na rečeničnu strukturu budući da najistaknutiji položaj u sintaktičkoj strukturi pripada elementu koji je unutar matičnoga scenarija perceptivno najistaknutiji uslijed iskustveno utemeljene pretpostavke o mogućem kretanju, tj. zbog svoje *potencijalne dinamičnosti*. Za instrumentalnu shemu paralelizma u prototipnim je scenarijima kretanja pak karakteristična simetrična dinamičnost u istom vremenskom odsječku, budući da se u tim slučajevima dva

približavanje ne postoji mogućnost kodiranja orijentira nekim drugim padežom osim genitivom u prvom i dativom u drugom slučaju govori u prilog njihovoj prototipnosti. Naime ti scenariji ne nalaze se u zoni mogućega preklapanja s konceptualnim strukturama koje su vezane uz neki drugi kosi padež, a ista je stvar i s prototipnim prostornim scenarijima vezanim uz akuzativ, lokativ i instrumental.

fizička entiteta, trajektor i orijentir, istovremeno kreću u istom smjeru (npr. *Ivan šeće s Markom*, *Dječak trči s ocem*). Upravo zbog takve istovremene dinamičnosti dvaju tijela, u navedenim je slučajevima formalno najlakše pridružiti ulogu subjekta bilo kojem od navedenih elemenata scenarija, već ovisno o tome koji se želi konceptualno istaknuti (usp. *Marko šeće s Ivanom*, *Otac trči s dječakom*). U ovom je pak kontekstu bitno još jednom jasno i nedvosmisleno naglasiti kako se prototipnim scenarijima na kojima su utemeljene same predodžbene sheme *ishodišta*, *usmjerenosti*, *cilja*, *smještenosti* i *paralelizma* smatraju upravo opisani scenariji kretanja i interakcije fizičkih tijela u prostoru. Takvi scenariji smatraju se ishodišnim točkama jedinstvene semantičke strukture svakoga kosog padeža i njihova je predodžba u tom smislu najčvršće i najizravnije povezana s pojedinim padežima. Takav stav može se opravdati vrlo čvrstim, kako jezičnim tako i izvanjezičnim, argumentima i činjenicama:

(i) Prostorni, odnosno fizički entiteti konceptualno su najdostupniji, tj. podložni su izravnom promatranju i najlakše se uočavaju, iz čega proizlazi i njihova kognitivna primarnost.

(ii) Tijela u pokretu perceptivno su primarna u odnosu na statična tijela, iz čega proizlazi i njihova konceptualna istaknutost.

(iii) Iz samoga pokreta proizlazi i najranije dječje razlikovanje dinamičnoga lika i statične pozadine (usp. geštaltističke pojmove *lika* i *pozadine* u potpoglavlju 6.4 kao rudimentarni oblik spoznaje).

(iv) Za razliku od drugih glagolskih semantičkih skupina, u komplementaciji glagola koji označavaju različite osnovne aspekte kretanja i fizičke dinamike gotovo da i ne postoje slučajevi padežne konkurencije, pa se stoga čini opravdanom teza da su ostala padežna značenja utemeljena upravo na značenjima fizičke dinamike kao prototipu i konceptualnom ishodištu koje je sa samim planom izraza stoga najčvršće i najjasnije povezano. Tako glagoli koji znače približavanje u pravilu zahtijevaju dativno kodiranje orijentira, a oni koji označavaju udaljavanje otvaraju pak mjesto genitivnim dopunama. Različiti aspekti prijenosa fizičke energije profiliraju se pak akuzativnim kodiranjem orijentira, statičan položaj potencijalno dinamičnoga trajektora označava se lokativnim kodiranjem orijentira, a instrumentalnu dopunu u pravilu traže glagoli koji označavaju neki vid paralelizma u kretanju.

Naznačene konceptualne sheme uspostavljaju se dakle primarno uslijed učestaloga ponavljanja pojedinih prostornih scenarija čija je bitna komponenta aktualna ili potencijalna dinamičnost nekoga njihova elementa, koja te scenarije i čini perceptivno istaknutima. Apstrahiranjem njihovih zajedničkih obilježja uspostavljaju se jedinstveni konceptualni obrasci na način prikazan na slikama 6.10–6.14.

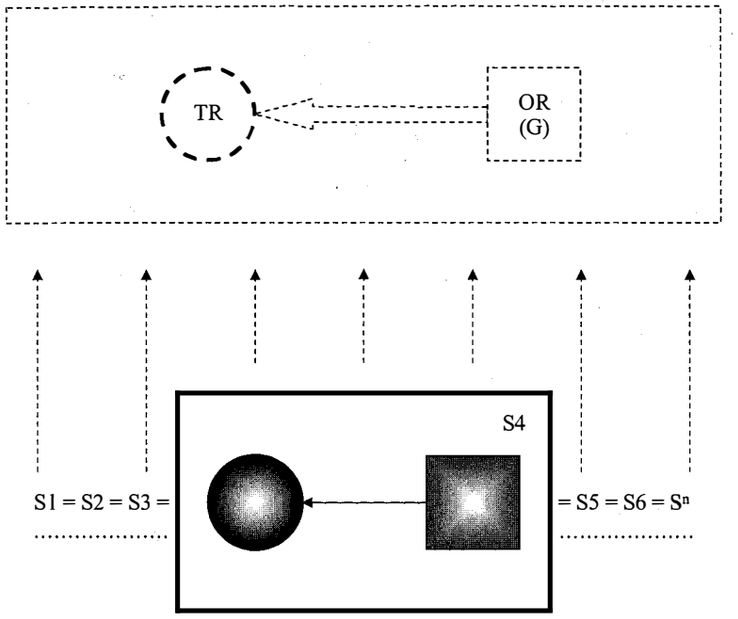

Slika 6.10

Slika 6.10 prikazuje nastanak ishodišne sheme na temelju učestaloga ponavljanja prototipnih scenarija prostornoga udaljavanja kakvoga dinamičnog tijela koje je prikazano kružnicom od nekog statičnog tijela prikazanog kvadratićem. Konceptualna istaknutost pokretnih elemenata scenarija (trajektora) prikazana je na ovoj kao i na sljedećim slikama njihovim deblje otisnutim rubovima. Ispunjenost likova u donjem dijelu slike upućuje pak na njihovu konkretnost, tj. fizičku ostvarenost u konkretnim prostornim odnosima, a apstrahiranjem zajedničkih elemenata koji se mogu uočiti u pojedinačnim scenarijima toga tipa (označenim simbolima S1, S2, S3 itd.) nastaje objedinjujući koncept u gornjem dijelu slike. Taj shematični koncept zapravo je svojevrstan "kostur" u koji se uklapaju elementi svih pojedinačnih scenarija, a oni pak u tom smislu predstavljaju njegove konkretne ostvaraje. Pravilno genitivno kodiranje statičnih orijentira u opisanom tipu scenarija možemo stoga smatrati gramatičkim eksponentom opisanoga konceptualnog okvira i njegova čvrstoga povezivanja s konkretnim morfološkim padežom. Svi elementi tako uspostavljene generičke sheme u gornjem dijelu slike 6.10, kao i narednih slika, otisnuti su isprekidanim crtama kako bi se sugerirao viši stupanj njihove apstraktnosti, i to upravo u odnosu na izravnu konceptualnu dostupnost fizičkih tijela u konkretnim prostornim scenarijima koji su prikazani dolje. Opisani strukturni okvir predstavlja dakle genitivnu shemu ishodišta, koja u daljnjem padežnom kodiranju statičnih elemenata u scenarijima toga tipa, ali i u kodiranju elemenata drugih, apstraktnijih i konceptualno teže dostupnih scenarija, ima formativnu ulogu, budući da je genitivno kodiranje određene sastavnice rečenične strukture utemeljeno upravo na njezinoj kompatibilnosti s opisanim konceptualnim okvirom. Stoga genitivni referenti u scenarijima kretanja kao i u apstraktnim, neprostornim scenarijima, uvijek na konceptualnoj razini predstavljaju kakvu prostornu ili metaforičku varijantu ishodišne sheme. U opisanim prostornim scenarijima genitivni su referenti zapravo ishodišne točke trajektorova kretanja. Posvojni genitiv (npr. *košulja moje sestre*, *odijelo susjeda Ivana* itd.) uklopiv je pak u ishodišnu shemu slijedom činjenice da se sam odnos posvojnosti poima u vidu neposredne blizine vlasnika i posjedovanoga predmeta, pa se u skladu s tim i njihova veća prostorna udaljenost (na koju upućuje upravo potreba da se posjednik nominativno kodiranoga predmeta, koji je sugovorniku u konkretnom uporabnom kontekstu očito nepoznat, dodatno odredi unutar postmodifikacijske sintagme) interpretira kao rezultat *prethodnoga udaljavanja*, što za rezultat ima genitivno kodiranje samoga vlasnika kao *implicitne ishodišne točke*. Subjektni (*sjećanje ratnika*, *gladovanje umirovljenika*) i objektni genitiv (*ranjavanje civila*, *liječenje bolesnika*) predstavljaju pak *konceptualna ishodišta* budući da su nominativom u navedenim primjerima kodirane odglagolne imenice, odnosno trajektori čija je konceptualizacija, i to upravo zbog njihove relacijske naravi, tj. konceptualne zavisnosti, nemoguća bez prethodne predodžbe konceptualno autonomnih genitivnih orijentira. Tako procese označene odglagolnim imenicama *gladovanje* i *sjećanje* ne možemo konceptualizirati bez prethodne, makar i vrlo shematične, predodžbe njihovih vršitelja, a ista je stvar i s trpiteljima koji predstavljaju ishodišne koncepte u predodžbi procesa označenih odglagolnim imenicama kao što su *ranjavanje* i *liječenje*. U slučaju kvalitativnoga genitiva može se pak govoriti o *perceptivnom ishodištu* (npr. *djevojka duge kose*, *čovjek velikoga nosa* itd.) budući da sam vanjski promatrač prilikom konceptualizacije tako određenih nominativnih referenata najprije percipira specifičnu osobinu, a potom se njegov konceptualni fokus pomiče i obuhvaća nositelja genitivno kodiranoga svojstva kao cjelinu.[253] Slična je stvar i s perceptivnim ishodištima u prijedložno-padežnim skupinama tipa *ispod/iznad/ispred/iza*+genitiv (npr. *slika iznad stola*, *kutija ispod kreveta* itd.), gdje genitivni referent u procesu lociranja za vanjskog promatrača također funkcionira kao *perceptivno ishodište*, s kojega se njegov vizualni fokus potom premješta na nominativne referente. No budući da genitivni referenti u takvim statičnim scenarijima predstavljaju rubne varijante ishodišne sheme, ovdje je primjerice moguće i alternativno kodiranje orijentira prijedložnim padežnim skupinama tipa *pod/nad/pred/za*+instrumental,

[253] O ulozi vanjskoga promatrača u kanonskom događajnom modelu usp. Langacker (1991: 285). Ovdje također možemo dodati i kako opisani odnos, a s obzirom na temeljnu neurološku podjelu referentnih prostornih okvira navedenu u kontekstu *teorije kognitivnih mapa*, predstavlja primjer egocentričnoga okvira budući da je u njemu samo padežno kodiranje determinirano promatračevim odnosom prema strukturi zadanoga scenarija, tj. njegovom točkom gledišta u konkretnom uporabnom kontekstu.

a preklapanje instrumentalnih i genitivnih značenja u navedenom primjeru bit će pojašnjeno nešto kasnije. Ovdje treba tek jasno istaknuti da sva navedena genitivna značenja predstavljaju različite varijante ishodišne sheme, čiji su pojedinačni aspekti u njima znatno detaljnije elaborirani.

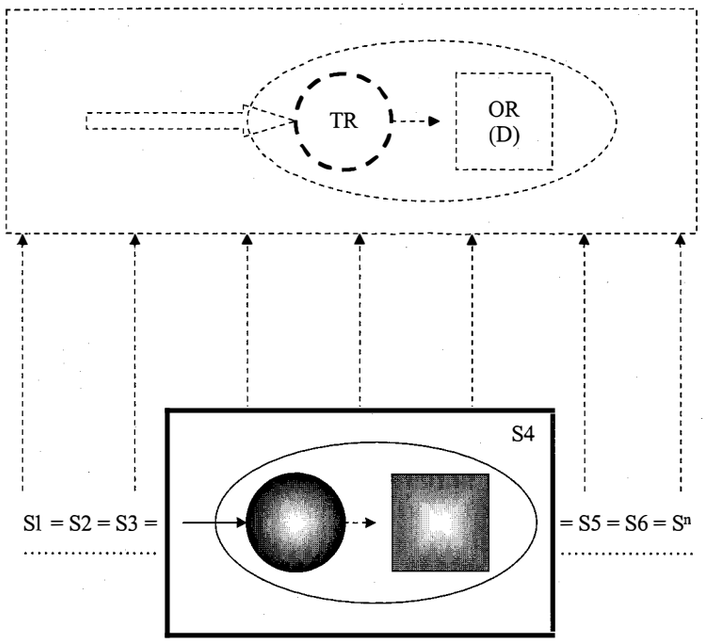

Slika 6.11

Slika 6.11 na isti način prikazuje uspostavu dativne sheme usmjerenosti, koja je utemeljena na učestalom ponavljanju scenarija fizičkoga kretanja nekog konkretnog tijela usmjerenog prema kakvom drugom, statičnom tijelu. Apstrahiranjem njihovih zajedničkih obilježja nastaje jedinstveni strukturni okvir u koji se različiti konkretni scenariji redom uklapaju, a na kojemu je utemeljeno i dativno kodiranje odnosa između entiteta u neprostornim scenarijima. Budući da usmjerenim kretanjem dinamični element scenarija dolazi u blizinu statičnoga elementa, *sfera blizine* u dativnoj je shemi usmjerenosti posebno istaknuta isprekidanom elipsom, a metaforičke ekstenzije toga elementa prostornih scenarija vrlo su česte i važne u scenarijima koji ne uključuju fizičko približavanje, kao što ćemo vidjeti u osmom poglavlju koje se bavi sintaktičko-semantičkim aspektima dativa. U tim se scenarijima naime različiti procesi u cijelosti ili djelomično odvijaju u *osobnoj sferi* kakve žive osobe (npr. *Ukrali su mu novčanik*, *Vratili su mu novac*, *Uvrijedili su mu roditelje*), a samu *osobnu sferu* smatramo specifičnom varijantom jedinstvene dativne sheme, tj. metaforičkom ekstenzijom koncepta

prostorne blizine koji se aktivira u prototipnim scenarijima približavanja. Slijedom navedenoga, kao što je fizičko kretanje trajektora u tim prototipnim scenarijima usmjereno prema dativnim orijentirima, tako su i drugi procesi koji se u cijelosti ili djelomice događaju u osobnoj sferi kakva živoga dativnog referenta također metaforički usmjereni prema njemu. U skladu s tim, shematičnim konceptom usmjerenosti objedinit ćemo u središnjem dijelu ovoga rada i prostorne i neprostorne scenarije u kojima različite metaforičke i metonimijske ekstenzije omogućuju dativno kodiranje orijentira.

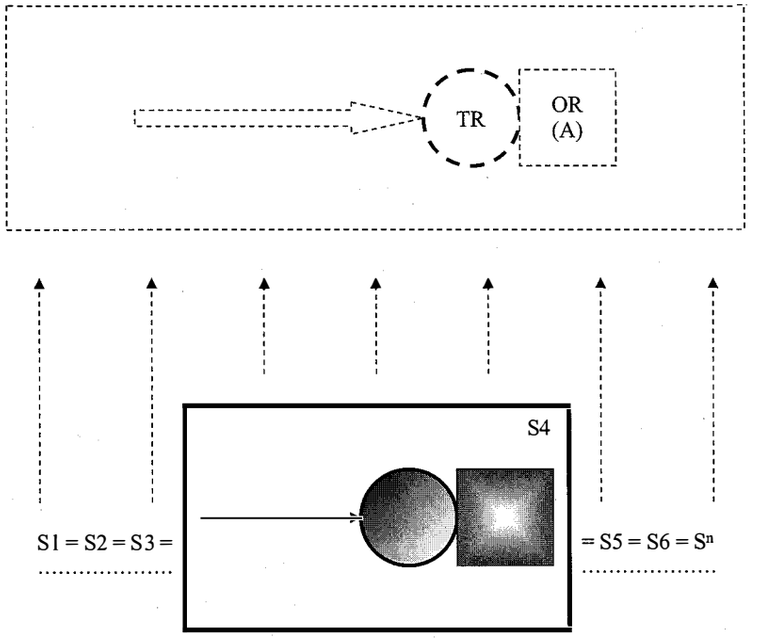

Slika 6.12

Slika 6.12 prikazuje uspostavu akuzativne sheme cilja na temelju učestaloga ponavljanja scenarija fizičkoga kontakta dvaju tijela i apstrahiranja njihovih zajedničkih obilježja. Za razliku od odnosa naznačenih na slikama 6.10 i 6.11, ovdje se može uočiti kako su akuzativni referenti u prototipnim scenarijima fizičkoga kontakta i prijenosa energije kao cjelina i sami *zahvaćeni* aktivnošću trajektora. S genitivnom shemom ishodišta to nije bio slučaj budući da se prostorna udaljenost između ishodišne točke kretanja i samoga tijela u pokretu u svim konkretnim scenarijima povećavala, dok se u scenarijima približavanja na kojima je utemeljena dativna shema usmjerenosti ta udaljenost smanjivala, ali nikada nije bila u potpunosti neutralizirana završnim kontaktom. U prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti akuzativni referenti predstavljaju *cilj* prema kojemu je

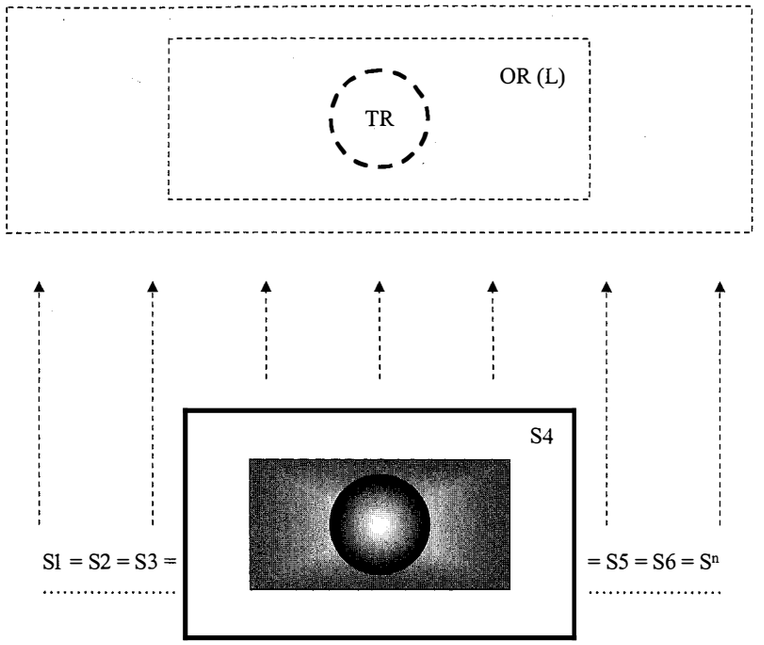

Slika 6.13

usmjerena trajektorova energija (*Dijete je udarilo psa*, *Pas je ugrizao dijete* i sl.) i koji je kao trpitelj zahvaćen trajektorovim djelovanjem. No objedinjujuća akuzativna shema cilja može biti u cijelosti ili parcijalno ostvarena i na druge načine, pa tako djelovanjem trajektora može kao cjelina biti *zahvaćeno* i vremensko razdoblje (*Pisao sam cijelu noć*, *Radio sam cijeli dan*) ili pak prostorni orijentiri mogu biti u cijelosti zahvaćeni kretanjem trajektora, a da istovremeno ne predstavljaju njegov cilj (*Prošao je kroz tunel*). Upravo stoga u istoj rečenici različiti prostorni orijentiri mogu biti kodirani akuzativom budući da su jedni kao cjelina zahvaćeni samim kretanjem trajektora, a drugi predstavljaju njegov krajnji cilj (usp. *Kroz podzemni prolaz izašao je na ulicu*). No budući da se prijedložnom skupinom *kroz*+akuzativ u navedenom primjeru gore opisana ciljna shema ostvaruje samo parcijalno, tj. isključivo kroz komponentu zahvaćenosti prostornoga orijentira kao cjeline glagolskim procesom, a da on istovremeno ne predstavlja i cilj samoga procesa, u ovom je slučaju također moguća padežna konkurencija, i to na relaciji akuzativ-instrumental (usp. *Prošao je tunelom*) kao i kod drugih rubnih značenja koja posjeduju samo neka od brojnih obilježja prototipa i u kojima se objedinjujući shematični koncept stoga ne ostvaruje u potpunosti, već samo u nekoj od svojih temeljnih sastavnica.

Slika 6.13 prikazuje uspostavu lokativne sheme smještenosti na temelju prototipnih prostornih scenarija u kojima je položaj statičnoga trajektora određen

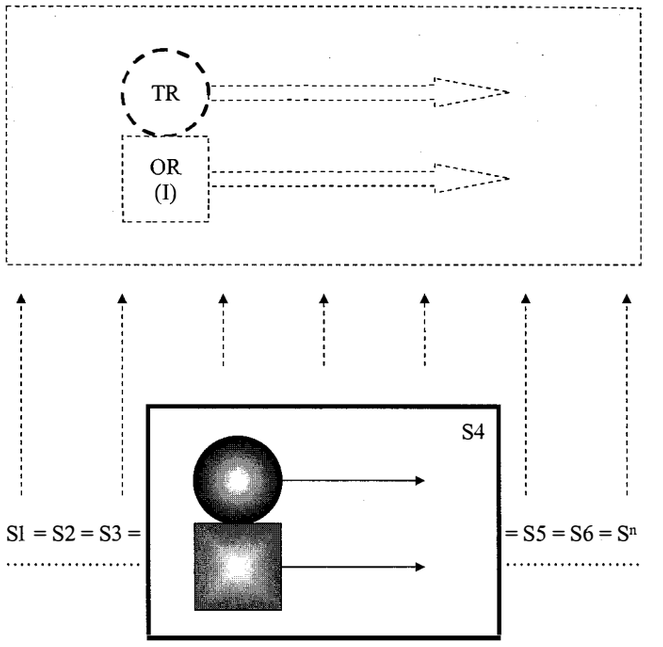

Slika 6.14

granicama unutrašnjosti orijentira. Ovdje je posebno bitno uočiti da orijentir, koji je obično veći i teže pokretljiv, tj. položaj mu je konstantno stabilan, određuje i fiksira položaj i potencijalno kretanje ili širenje trajektora, budući da su na toj činjenici utemeljene i brojne metaforičke elaboracije opisanoga tipa prostornih scenarija. U tom smislu već ovdje možemo navesti i primjer lokativnoga kodiranja orijentira u konstrukcijama s prijedlogom *o*, npr. *Lopata visi o klinu* ili *Razgovarali smo o njegovu problemu*. U prvom navedenom primjeru lokativna shema smještenosti ostvaruje se samo kroz navedenu komponentu fiksiranja, tj. kroz činjenicu da *klin* kao orijentir određuje položaj statičnoga trajektora. No zbog punktualne naravi takvoga orijentira nije moguća smještenost trajektora unutar njegovih granica, kao što je slučaj u prototipnim lokativnim scearijima. U drugom pak primjeru lokativni referent određuje mogući raspon i tijek samoga razgovora, tj. smješta ga u jasne tematske okvire, što predstavlja jasnu metaforičku elaboraciju takvoga prostornog odnosa i motivaciju za lokativno kodiranje.

Slika 6.14 prikazuje pak uspostavu shematičnoga instrumentalnog koncepta paralelizma u koji se na određeni način uklapaju instrumentalni referenti u najrazličitijim značenjima i uporabnim kontekstima. Za scenarije paralelnoga kretanja posebno je bitno naglasiti obilježje *ekvidistance*, tj. konstantne i neizmijenjene udaljenosti između trajektora i orijentira tijekom njihova istosmjernoga kretanja. To je obilježje ujedno i specifična karakteristika instrumentalne sheme

paralelizma, budući da se udaljenost između trajektora i orijentira u genitivnom konceptu ishodišta povećava, u dativnom konceptu usmjerenosti smanjuje, a u akuzativnom konceptu cilja potpuno neutralizira, dok se u shematičnom lokativnom konceptu sadržanosti trajektor nalazi unutar orijentira i na taj je način njegov položaj manje ili više fiksiran, pa stoga i njihova ekvidistanca u slučaju kretanja orijentira (npr. *Vozim se u vlaku*) zapravo predstavlja tek posljedicu te sadržanosti. Na shematičnoj komponenti ekvidistance utemeljena je i u kontekstu prijedložnoga genitiva već spomenuta mogućnost alternativnoga instrumentalnog kodiranja orijentira (usp. *ispod/iznad/ispred/iza*+genitiv i *pod/nad/pred/za*+instrumental). Naime instrumentalno kodiranje u takvim je scenarijima motivirano upravo ekvidistantnim odnosom između trajektora i orijentira tijekom glagolskoga procesa, bio on statičan ili dinamičan (*Slika visi nad stolom*, *Helikopter leti nad vlakom*, *Kutija stoji pod krevetom*, *Hodam pod kišobranom* itd.).

Kao što se iz priloženoga već vidi, padeže ćemo promatrati kao vrlo čvrstu i koherentnu semantičku kategoriju čija struktura posjeduje horizontalnu i vertikalnu dimenziju. Različita specifična značenja svakoga padeža pritom su međusobno povezana po načelu radijalizacije s obzirom na svoj odnos prema prototipu kategorije (horizontalna dimenzija padežne strukture), ali ih sve međusobno povezuje i zajednički shematični koncept (vertikalna dimenzija padežne strukture) koji se može uspostaviti apstrahiranjem zajedničkih obilježja zasnovanih na prostornim odnosima, tj. na kognitivno primarnoj predodžbi kretanja fizičkih objekata. Te dvije dimenzije padežnoga značenja prikazane su na slici 6.15.

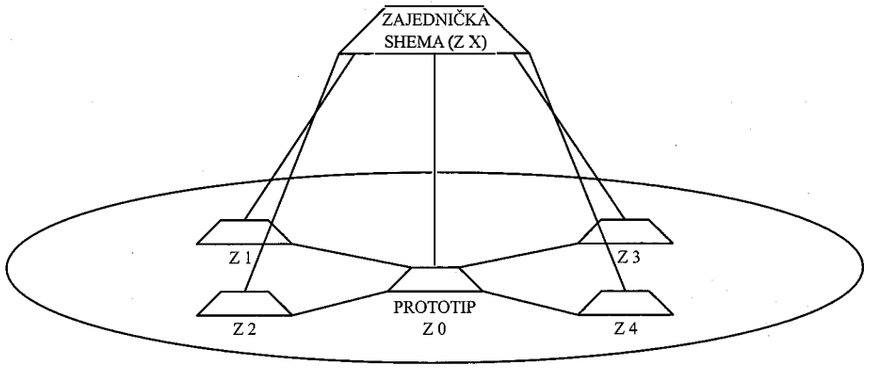

Slika 6.15

Ako se slika 6.15 primijeni na semantičku strukturu instrumentala, značenja sredstva i društva predstavljat će prototip u središtu kružnice (*z0*), a skupine poput prostornoga (*prolaziti tunelom*), vremenskoga (*raditi ponedjeljkom*) i predikatnoga instrumentala (*biti predsjednikom*) nalazit će se na periferiji kružnice (*z1*, *z2*, *z3*...), ali će uvijek na neki način biti povezane s prototipom. S druge

strane apstrahiranjem obilježja poklapanja putanje trajektora i orijentira, koje je u svom konkretnom ili metaforičkom vidu karakteristično za sva navedena značenja, došli bismo do vertikalne dimenzije značenja instrumentala, tj. do zajedničke sheme paralelizma (*zX*) koja na semantičkom planu objedinjuje čitavu kategoriju. U tom bismo pak smislu i maločas opisane slučajeve padežne konkurencije na relaciji genitiv-instrumental u kodiranju perifernih značenja mogli predočiti kao djelomično preklapanje horizontalnih dimenzija semantičke strukture tih dvaju padeža, kao što je i prikazano na slici 6.16.

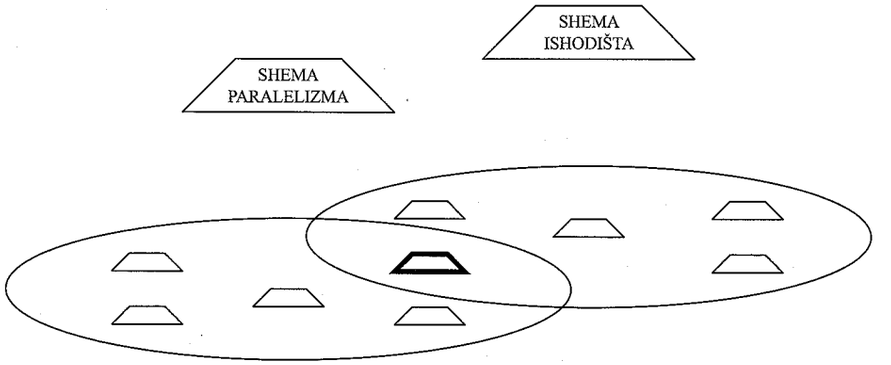

Slika 6.16

Na slici 6.16 shematski su prikazane strukture instrumentalnih i genitivnih značenja, koja su na shematičnim razinama objedinjena shemom paralelizma i shemom ishodišta. U zoni preklapanja njihovih horizontalnih dimenzija nalaze se pak orijentiri koji u istim scenarijima mogu biti kodirani i genitivom i instrumentalom, ovisno o izboru naglašenoga ili nenaglašenoga oblika prijedloga (*Slika visi iznad kauča / nad kaučem*, *Kutija stoji ispod kreveta / pod krevetom* itd). Takvi orijentiri kodiraju se genitivom uz naglašeni oblik prijedloga kao perceptivno polazište u procesu vanjskoga lociranja trajektora, budući da se tim svojim obilježjem uklapaju u genitivnu shemu ishodišta,[254] dok se instrumentalom uz enklitički oblik prijedloga isti orijentiri mogu kodirati zahvaljujući ekvidistantnom odnosu s trajektorom tijekom cijeloga glagolskog procesa, budući da se tim obilježjem istovremeno uklapaju i u shematični koncept paralelizma.

[254] U prilog takvoj tezi ide i sama etimologija naglašenih oblika navedenih prijedloga (*iz+nad/pod/pred/za*).

SINTAKTIČKO-SEMANTIČKA ANALIZA KOSIH PADEŽA U HRVATSKOM JEZIKU

Padežni sustav hrvatskoga jezika sastoji se od sedam morfološki označenih padeža: nominativa, genitiva, dativa, akuzativa, vokativa, lokativa i instrumentala. Od tih sedam padeža dva su samostalna: nominativ i vokativ. Kada kažemo da su oni samostalni, to znači da im na kategorijalnoj razini nije inherentna bilo kakva relacija prema nekoj drugoj sastavnici gramatičke strukture, već se mogu ostvarivati i neovisno o njemu. S druge strane, preostali padeži pripadaju skupini nesamostalnih ili kosih padeža, a to znači da je svakom od njih na kategorijalnoj razini inherentna relacija prema nekoj drugoj sastavnici gramatičke strukture i ne mogu se ostvariti izvan toga odnosa. U središnjem dijelu bit će provedena sintaktičko-semantička analiza pet kosih padeža u hrvatskome jeziku: genitiva, dativa, akuzativa, lokativa i instrumentala. Svakomu od tih pet padeža bit će posvećeno zasebno poglavlje, a cjelokupna analiza bit će načelno strukturirana u skladu s podjelama u *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić – Pranjković 2005: 200–239) u poglavlju koje donosi vrlo iscrpnu podjelu značenja i funkcija kosih padeža. Sam redoslijed kojim će se kroz zasebna potpoglavlja opisivati specifična značenja i funkcije kosih padeža određen je kriterijem njihove prototipnosti, tj. opis ćemo uvijek počinjati analizom prototipnih, a potom se od njih kretati prema rubnim padežnim značenjima. S druge strane, nominativu i vokativu kao padežima kojima nije inherentna relacija prema drugim sastavnicama gramatičke strukture, tj. samostalnim padežima, neće biti posvećena zasebna poglavlja, i to iz sljedećeg razloga: nominativ u padežnom sustavu hrvatskoga jezika ima jednu osnovnu funkciju, a to je funkcija isticanja, tj. profiliranja jedne od sastavnica gramatički kodirane konceptualne strukture. On će se u analizi različitih značenja i funkcija kosih padeža gotovo u pravilu pojavljivati u toj ulozi, pa će kao takav dosljedno biti i opisivan, a tamo gdje njime bude kodirana kakva druga gramatička funkcija, kao primjerice ona imenskoga dijela predikata u konkurenciji s predikatnim

instrumentalom, bit će temeljito opisivane konceptualnosemantičke implikacije njegova pojavljivanja u toj funkciji, kao i povezanost te funkcije s navedenom temeljnom funkcijom nominativa. Što se pak vokativa tiče, on u tom smislu, iako je paradigmatski dosljedno zastupljen zasebnim morfološkim oblicima, i ne predstavlja padež, barem ne u užem smislu u kojem su to svi ostali padeži sa svojim gramatičkim funkcijama, već je njegova funkcija vezana uz sam komunikacijski kontekst i u tom je smislu pragmatičke naravi. Mogli bismo slijedom toga dva samostalna padeža načelno definirati na sljedeći način: nominativ kao padež imenovanja jedne od sastavnica konceptualne strukture sa svrhom njezina isticanja u odnosu na ostale sastavnice unutar kakve gramatički kodirane relacije, a vokativ kao padež oslovljavanja sugovornika radi uspostave komunikacijskoga kanala.[255]

Naglasak će u samoj analizi, kao što je uvodno već istaknuto, biti stavljen na uklapanje različitih značenjskih i funkcionalnih podskupina svakoga pojedinoga kosog padeža u isti prostorno utemeljeni shematični okvir koji se pritom ostvaruje u vidu cjelovite konceptualne strukture, a ne kao snop razlikovnih obilježja, što je u suglasju s već navedenim postavkama geštalt-psihologije kao i sa spominjanom neurološkom teorijom *kognitivnih*, odnosno *mentalnih mapa*. Ponovimo, različite genitivne podskupine opisivat će se kao specifične varijante konceptualne sheme *ishodišta*, dativ će se na isti način povezivati sa shematičnim konceptom *usmjerenosti*, akuzativ s konceptom *cilja*, lokativ s konceptom *smještenosti*, a instrumental s konceptom *paralelizma*. Dakako, dokazivanje navedenih činjenica bit će tijekom cjelokupne analize postavljano u jasne sintaktičke okvire i naglasak će se u svakome njezinu dijelu stavljati upravo na formativnu funkciju značenjskih odnosa i sustavnost njihova utjecaja na gramatičke relacije, što je, ponovimo, jedna od ključnih teza u ovoj knjizi, a to će se u okviru brojnih konstrukcija najrazličitijih tipova činiti sustavnim povezivanjem padežnoga kodiranja kao formalne gramatičke činjenice s njegovom konceptualnosemantičkom motivacijom koja se u narednim poglavljima ispituje i dokazuje. O padežima se u jezikoslovnoj kroatistici dosad pisalo uglavnom sporadično i fragmentarno, i to najčešće s formalnoga aspekta, tj. u kontekstu njihovih sintaktičkih funkcija, dok su analize padežne semantike daleko rjeđa pojava. Stoga će autori u dijelu koji slijedi mjestimično upućivati na postojeće radove koji se bave različitim aspektima padežne problematike, a detaljnije se referirati na one kojima je u fokusu upravo semantička struktura kosih padeža, kako bi se u tom svjetlu što jasnije potvrdila jedna od temeljnih postavki u ovoj knjizi, ona o utjecaju značenjskih odnosa na formalne odnose u jeziku.

[255] Kada su u pitanju neživi vokativni referenti (npr. *Eh, sudbino!* ili *O, mladosti!*), radi se tek o ekstenziji temeljne vokativne funkcije prema metaforičkom obrascu NEŽIVO JE ŽIVO, a kada se, eventualno, govori o primjerima rečeničnih subjekata u vokativnom obliku (npr. *Vino pije kraljeviću Marko*), treba znati kako su oni vezani uz narodnu epsku poeziju i tamo se pojavljuju isključivo iz metričkih, a nipošto iz bilo kakvih gramatičkih razloga.

GENITIV

Mreža genitivnih značenja vrlo je široka i razgranata, a različita specifična značenja iščitavaju se iz samih uporabnih konteksta u kojima se taj padež ostvaruje, tj. iz naravi odnosa genitivnih referenata i različitih padežnih pridruživača. No u ovome je poglavlju osnovni cilj dokazati kako se sva specifična genitivna značenja, kako u besprijedložnoj tako i u prijedložnoj uporabi, na predodžbenoj razini daju uklopiti u shematični koncept *ishodišta* budući da je genitivnim referentima uvijek inherentan neki aspekt te sheme, bilo da se radi o početnoj točci aktualnog, potencijalnog ili pak implicitnog prethodnog kretanja trajektora, točci s koje se kreće percepcija vanjskoga promatrača u lociranju statičnoga trajektora, pa u tom smislu možemo govoriti o perceptivnom ishodištu kao jednom tipu egocentričnoga referentnog okvira (npr. *Slika je iznad kauča*), nekoj poznatoj točci na vremenskoj osi kao metaforičkom ishodištu prilikom lociranja manje poznatoga događaja na toj istoj osi (npr. *Dolazim nakon Božića*), konkretnoj i autonomnoj predodžbi koja funkcionira kao konceptualno ishodište pri uspostavi kakve apstraktnije predodžbe (npr. *sjećanje ratnika*), cjelini koja se konceptualizira kao ishodište manjih sastavnih dijelova (npr. *jesti kruha*, *piti vode*), materiji koja se konceptualizira kao ishodište jasno definiranoga oblika (npr. *skulptura od kamena*, *zvono iz olova*) itd. U skladu s navedenim činjenicama smatramo da je povezanost samoga genitiva s generičkim konceptom ishodišta snažnija i u spoznajnom smislu temeljnija od povezanosti između tog padeža i njegovih specifičnih značenja koja se, kao što je već rečeno, zapravo izvode iz uporabnoga konteksta, tj. iz naravi odnosa genitivnoga referenta i konkretnoga padežnog pridruživača, te u tom smislu nisu inherentna samomu padežu. S druge pak strane navedene činjenice bit će u poglavlju koje slijedi u pravilu promatrane kao dokaz sustavnoga i jasnoga utjecaja konceptualnosemantičkih pojava i njihovih odnosa na gramatičke strukture, utjecaja koji će se opisivati i dokazivati u

okvirima brojnih, s formalnoga aspekta često iznimno različitih, tipova konstrukcija, pa će semantička analiza u tom smislu biti sustavno praćena i svojevrsnom formalnom sintezom.

7.1 Besprijedložni genitiv

Semantičko-funkcionalna tipologija besprijedložnoga genitiva u Silić – Pranjković (2005: 202–203) uključuje sljedeće podskupine: posvojni genitiv, subjektni genitiv, objektni genitiv, objasnidbeni (eksplikativni genitiv), dijelni (partitivni) genitiv, genitiv igre, slavenski genitiv, vremenski genitiv, genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv, ablativni genitiv, genitiv podrijetla, emfatični genitiv, genitiv zaklinjanja, genitiv cijene ili genitiv vrijednosti te genitiv obilja i/ili oskudice, a svaka od njih bit će zasebno analizirana u narednim potpoglavljima.

7.1.1 Ablativni genitiv

"Ablativni genitiv označuje kakvo odvajanje, udaljavanje, lišavanje koga ili čega i dolazi uz glagole kojima se imenuje udaljavanje od predmeta, odvajanje, lišavanje čega i sl. [...], npr. *osloboditi se treme, stidjeti se svojih postupaka, čuvati se prehlade*" (Silić – Pranjković 2005: 203). U tom smislu on ima funkciju dopune u okviru konstrukcije čiji je profil određen glagolom kao zavisnom sastavnicom koja sadrži shematično naznačena elaboracijska mjesta, budući da se te shematične podstrukture glagolskoga procesa popunjavaju profiliranjem značenja genitivno kodiranih imenica kao nezavisnih sastavnica iste konstrukcije. Ablativni genitiv jedna je od očitijih elaboracija shematičnoga genitivnog koncepta ishodišta, kao što se može vidjeti i u analizi primjera (1–4):

(1) Lišili su ga osobnoga dohotka.

(2) Gnušam se njegovih postupaka.

(3) Čuvaj se bolesti!

(4) Bojim se njegove braće.

U navedenim primjerima prilično je očit koncept udaljavanja u smislu uspostavljanja stvarne ili metaforičke udaljenosti u odnosu na genitivne referente kao ishodišne točke. Tako se u primjeru (1) scenarij lišavanja, iako se u stvarnosti zasigurno radi o oduzimanju samih novčanih sredstava od njihova vlasnika, konceptualizira u skladu sa shematičnim okvirom ishodišta kao fizičko udaljavanje vlasnika **od** njegova osobnoga dohotka, te mu na taj način raspolaganje novčanim sredstvima koja mu pripadaju biva onemogućeno. Rečenica *Oduzeli su mu osobni dohodak* imala bi u ovom slučaju slično značenje, no na nju bi bio primijenjen potpuno drukčiji konceptualni obrazac. Naime kodiranje akuzativom u primjeru (1) ističe trpnost onoga kojemu se dohodak oduzima, tj. negativne aspekte zahvaćenosti glagolskim procesom oduzimanja. S druge pak strane njegovim dativnim kodiranjem (a u tom slučaju vlasniku osobnoga dohotka pri-

pisujemo sintaktičku funkciju indirektnoga objekta) u bliskoznačnoj konstrukciji *Oduzeli su **mu** osobni dohodak* ističe se usmjerenost rezultata glagolskoga procesa prema vlasniku novčanih sredstava, a sama sredstva bivaju istaknuta akuzativnim kodiranjem kao entitet koji je neposredno zahvaćen samim procesom oduzimanja (i pripisuje mu se funkcija direktnoga objekta). S obzirom na navedeno, u ta dva slučaja ne radi se o istoznačnim, nego tek o bliskoznačnim konstrukcijama, budući da objektivno istu situaciju konceptualiziramo u skladu s dva bitno različita strukturna okvira – konceptom udaljavanja vlasnika od novčanih sredstava kao *ishodišne točke* koji je karakterističan za njihovo genitivno kodiranje i konceptom zahvaćenosti samih sredstava kao *ciljne točke* u glagolskom procesu, koji je karakterističan za njihovo akuzativno kodiranje. Situacija je slična i u primjeru (2), u kojemu aktiviranje scenarija udaljavanja ima veze sa samim fizičkim, odnosno fiziološkim iskustvom, budući da je spontana reakcija na osjećaj gađenja i gnušanja uvijek pokušaj da se fizički udaljimo od uzročnika takvoga osjećaja. Navedeni primjer jedna je od zanimljivijih ilustracija teze da se pridruživanje padeža ne događa na bilo kakvoj apstraktnoj i izoliranoj gramatičkoj razini lišenoj konceptualnoga sadržaja, već je ono utemeljeno upravo na konceptualnosemantičkim činjenicama, budući da je uzrok gnušanja, koje u izvanjezičnoj stvarnosti u pravilu rezultira udaljavanjem doživljavača od efektora koji je taj osjećaj prouzročio, kodiran upravo genitivom. Njegovo shematično značenje ishodišta, sasvim očito, predstavlja najprikladniju formu za kodiranje takvoga scenarija, a konceptualnosemantički temelji padežnoga kodiranja u tom su slučaju više nego očiti. Situacija je vrlo slična i u primjerima (3) i (4), budući da biti oprezan, odnosno čuvati se ili strahovati **od** koga ili čega u izvanjezičnoj stvarnosti obično znači i održavati ili povećavati prostornu udaljenost između sebe i njega. I tu je dakle vrlo jasna i očita uloga tjelesnoga iskustva i znanja o svijetu prilikom genitivnoga kodiranja predmeta prema kojemu osjećamo oprez i od kojega se, u skladu s tim, želimo udaljiti kako bismo umanjili potencijalnu opasnost, ponovno u potpunom skladu sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta, koji je ovdje ostvaren u svom prototipnom, prostornom vidu.[256] Silić – Pranjković (2005: 203) govore također i o *genitivu podrijetla*, koji se susreće u sljedećim primjerima:

(5) On je **plemenite krvi**.

(6) Otac mu je **njemačkoga podrijetla**.

(7) Ona je kći **talijanskih doseljenika**.[257]

[256] O sustavnosti odnosa između glagola za označavenje emocija i padežnoga kodiranja u hrvatskome jeziku usp. i u Belaj – Tanacković Faletar (2011).

[257] Posljednji bismo primjer mogli smatrati i ostvarajem posvojnoga genitiva, ali isto tako, a zbog relacijske naravi značenja imenice *kći*, i primjerom objasnidbenoga genitiva.

U tom značenju genitiva također je prisutna metaforička ablativnost, tj. scenarij odvajanja u smislu potjecanja **od** koga/čega, ali i posvojnost, što je ujedno motivacija za alternativno dativno kodiranje nauštrb genitivnoga, a u skladu s konceptom osobne sfere koji je metaforički izveden iz predodžbe blizine kao karakteristične sastavnice shematičnoga dativnog koncepta usmjerenosti (usp. *On je **plemenite krvi** / ?On **pripada** plemenitoj krvi*), o čemu će biti riječi u poglavlju posvećenom tom padežu. U navedenom primjeru *plemenita krv* prema općem metonimijskome tipu DIO ZA CJELINU označava svoje nositelje, tj. konkretne pojedince, roditelje, a u slučaju njihova genitivnoga kodiranja situacija se konceptualizira kao udaljavanje potomka (metaforičko, kroz smjenu generacija, ali i konkretno, prostorno) u odnosu na položaj roditelja kao *ishodišne točke*. Prostorna utemeljenost značenja podrijetla još je očitija u primjeru (6), u kojemu se podrijetlo također konceptualizira kao ishodišna točka od koje se pojedinac može udaljiti u metaforičkome smislu kroz smjenu generacija, ali i u konkretnijem, prostornom smislu, i to životom izvan matične sredine. Činjenica je naime da takva rečenica neće biti izgovorena, odnosno bit će potpuno zališna, ako se radi o pojedincu koji primjerice i u trenutku upotrebe iskaza živi u njemačkoj obitelji u Bonnu ili Berlinu. Genitivno kodiranje podrijetla stoga je u potpunome skladu sa shematičnim konceptom *ishodišta* kao referentne točke u predodžbi prostornoga udaljavanja. U primjeru (7) radi se također o konceptualizaciji podrijetla kao udaljavanja potomka u odnosu na pretke (bilo da se radi o konkretnom, prostornom ili pak vremenskom udaljavanju utemeljenom na općoj konceptualnoj metafori VRIJEME JE PROSTOR, a moguća je i njihova kombinacija), što predstavlja jasnu motivaciju za genitivno kodiranje. Jedina je razlika u tome što interpretacija navedenoga primjera ne sadrži metonimijski odnos koji je opisan na primjeru prve rečenice, a u kojoj *plemenita krv* metonimijski označava *plemenite roditelje*. Na slici 7.1 nalazi se i konceptualni prikaz toga genitivnog značenja u vidu jedne razine porodičnoga stabla, gdje je uklapanje u genitivnu shemu ishodišta vrlo očito.

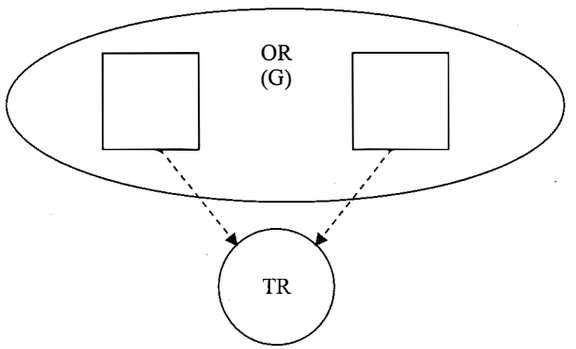

Slika 7.1

Na slici je prikazana jedna razina konvencionalne predodžbe porodičnoga stabla na kojoj je očita metaforička komponenta udaljavanja budući da roditelji kao jedinstveni orijentir predstavljaju ishodišnu točku, tj. "mjesto" nastanka svojih potomaka, kojima u takvim primjerima pripada uloga trajektora. Predodžba razine na kojoj se u porodičnom stablu nalaze potomci proizlazi dakle iz prethodne uspostave razine na kojoj su smješteni njihovi preci, pa je u tom slučaju vrlo jasna utemeljenost genitivnoga kodiranja roditelja kao orijentira s obzirom na njihovo uklapanje u ishodišnu shemu.

7.1.2 Posvojni genitiv

Posvojni se genitiv najčešće ostvaruje kao adnominalan padež (uz mogućnost označavanja posvojnosti genitivom izrazom s prijedlogom *od*, što je karakteristično za nežive genitivne referente i o čemu će govora biti nešto kasnije),[258] a veza između genitiva u posvojnome značenju i objedinjujućega shematičnoga koncepta ishodišta nešto je posrednija i teže uočljiva od one u prototipnim scenarijima aktualnoga fizičkog udaljavanja trajektora od genitivnoga orijentira kao ishodišne točke njegova kretanja. No tu je vezu vrlo lako osvijestiti ako si postavimo jedno vrlo jednostavno pitanje. Naime genitivu u ovome značenju konkuriraju posvojni pridjevi kojima se ostvaruje sličan odnos između posjednika i posjedovanoga predmeta, ali pritom nikako ne smijemo izgubiti iz vida važnu činjenicu da se posvojni genitiv i posvojni pridjevi najčešće, barem kad su u pitanju živi posjednici, nalaze u nekoj vrsti komplementarne distribucije. U skladu s tim posvojnost možemo izraziti pridjevom samo ako je posjednik označen jednočlanim izrazom, kao u sljedećim primjerima:

(8) **Markova** olovka
(9) **Ivanina** haljina
(10) **očev** automobil

S druge strane, u slučajevima označavanja posjednika dvočlanim ili višečlanim izrazima, odnosno sintagmama uporaba pridjeva u hrvatskome jeziku nije moguća, već se posvojnost može izraziti isključivo genitivom:

(11) olovka **strica Marka**
(12) haljina **susjede Ivane**
(13) automobil **Josipova oca**

U svim upravo navedenim primjerima primjećujemo da su dvočlani izrazi kojima se označavaju posjednici (*stric Marko*, *susjeda Ivana*, *Josipov otac*) zapravo ili apozicijskosintagmatske konstrukcije tipa X NP Y NP (*stric Marko*, *susjeda Ivana*) u kojima desni član modificira lijevi na način koji je već opisan u

[258] O kompleksnim i zanimljivim sintaktičkim obilježjima genitivnoga izražavanja posvojnosti vidi više u Kuna (1999).

4.6, tj. u kojima lijevi član ima funkciju glave ili odrednika profila, ili pak premodifikatorske konstrukcije tipa [[ADJ] [N] NP] (***Josipov*** *otac*) u kojima istu funkciju ima desni član, odnosno imenica kao nezavisna sastavnica čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini. Pitanje koje nas vodi prema uočavanju jasne veze između genitiva u posvojnome značenju i shematičnoga koncepta ishodišta u uskoj je vezi s prirodom samih komunikacijskih konteksta koji zahtijevaju uporabu dvočlanih ili višečlanih izraza za označavanje posjednika, a isključuju uporabu posvojnih pridjeva. To pitanje može se postaviti na sljedeći način: zašto su imenicama koje označuju posjednike u navedenim dvočlanim izrazima uopće potrebna dodatna određenja? Zašto se dakle u određenim komunikacijskim kontekstima umjesto izrazima kao što su ***Markova*** *olovka*, ***Ivanina*** *haljina* i ***očev*** *automobil* radije koristimo alternativama u kojima je posjednik dodatno određen apozicijskom ili premodifikacijskom sintagmom? Odgovor je jednostavan: zato što sami posjednici u određenim uporabnim kontekstima mogu biti nepoznati ili pak nedovoljno poznati interpretatoru iskaza. Činjenica da posjednici nisu poznati primatelju poruke može proizlaziti iz dva razloga, a oba su usko vezana uz koncept udaljenosti: sami posjednici u takvim slučajevima zasigurno a) nisu fizički prisutni u komunikacijskom prostoru (fizička prisutnost posjednika u navedenim bi primjerima sama po sebi otklonila potrebu za njihovim dodatnim određivanjem, tj. omogućila bi označavanje posvojnosti pridjevom, pa čak i posvojnom zamjenicom) niti su b) ranije spominjani u razgovoru, tj. nalaze se i izvan granica prethodnoga diskursa, pa su zato i primatelju poruke još uvijek nepoznati ili nedovoljno poznati. S druge strane samo posjedovanje u pravilu se konceptualizira kao *neposredna fizička blizina* posjednika i posjedovanoga predmeta. Ako nam netko kaže da određena osoba posjeduje mobitel i ključeve, u našoj će predodžbi ta osoba spomenuti mobitel i ključeve zasigurno držati u ruci ili ih nositi u džepu, a ako pak čujemo da netko posjeduje automobil ili vikendicu, naša će konceptualizacija toga odnosa zasigurno uključivati osobu u čijoj se neposrednoj prostornoj blizini nalazi spomenuti automobil ili vikendica. Jednostavna činjenica da posjedovanje predmeta konceptualiziramo kao neposrednu prostornu blizinu toga predmeta i njegova posjednika, tj. smještenost predmeta u domeni posjednikova vlasništva, u kombinaciji s gore spomenutom činjenicom da su posjednici koji se označavaju kakvom imenskom sintagmom stvarno (s obzirom na komunikacijski prostor) ili metaforički (s obzirom na prethodno zacrtane granice diskursa) udaljeni od sudionika u komunikaciji, pa stoga sugovorniku mogu biti nepoznati, pruža nam uvid u konceptualnosemantičke temelje genitivnoga kodiranja takvih posjednika. Radi se naime o tome da posjedovani predmet (*olovka*, *haljina*, *automobil* i sl.) koji nominativnim kodiranjem biva profiliran, tj. kognitivno istaknut u predodžbi interpretatora, dolazi na taj istaknuti položaj konceptualnom putanjom čije je ishodište, tj. početna točka uvijek domena vlasništva koju konceptualiziramo kao neposredno prostorno okruženje samoga posjednika. Budući da na konceptualnoj razini posjedovani predmet prelazi put *od svoga posjednika* do neke druge udaljene, neovisne i kognitivno istaknute točke, jasan je razlog kodiranja samoga posjednika genitivom, tj. veza posvojnoga genitiva s objedinjujućom shemom ishodišta. Tako se primjerice i iskaz *Ovo je* ***Markov*** *automobil* može ostvariti samo u kontekstu prethodne jasne određenosti spomenute osobe koja proizlazi iz njezine fizičke prisutnosti ili iz činjenice da je otprije poznata i samim time konceptualno dostupna primatelju poruke budući da je u razgovoru već bila spomenuta. U drukčijim komunikacijskim kontekstima, u kojima je sam posjednik još uvijek nepoznat sugovorniku, vjerojatno ćemo posegnuti za dodatnim određenjima, pa će sam iskaz biti ostvaren na neki od sljedećih načina:

(14) Ovo je automobil **moga susjeda Marka**.

(15) Ovo je automobil **gospodina Marka**.

(16) Ovo je automobil **maloga Marka**.

Uporaba genitiva u značenju posvojnosti proizlazi dakle iz fizičke ili konceptualne udaljenosti posjednika, a činjenica da je u navedenim primjerima vjerojatno posjednik taj koji se fizički udaljio od posjedovanoga predmeta, a ne obrnuto, ne priječi nas da situaciju konceptualiziramo na jednostavniji način, u okviru standardne ablativne sheme, tj. da genitivnome referentu kao ishodišnoj točci na konceptualnoj razini pripišemo statičnost, a da obilježje dinamičnosti pridružimo profiliranom posjedovanom predmetu koji predstavlja konceptualno istaknutu sastavnicu cjelokupnoga scenarija i na temelju toga biva kodiran nominativom.

Samo se udaljavanje posjedovanoga predmeta od genitivnoga referenta kao ishodišne točke pojavljuje dakle u gore navedenim primjerima kao logična pretpostavka i zbiva se u vremenu koje prethodi trenutku govorenja, budući da posvojnost, kao što je već rečeno, na konceptualnoj razini podrazumijeva fizičku blizinu, a u samom trenutku govorenja posjedovani se predmet konceptualizira neovisno o svome vlasniku, što znači da se od njega u međuvremenu udaljio. Upravo na uklapanju opisanoga odnosa u shematični koncept *ishodišta* utemeljeno je genitivno kodiranje fizički udaljenoga, a samim time i nepoznatoga posjednika koji se označava postmodifikacijskom imenskom sintagmom. Taj odnos shematski je prikazan na slici 7.2.

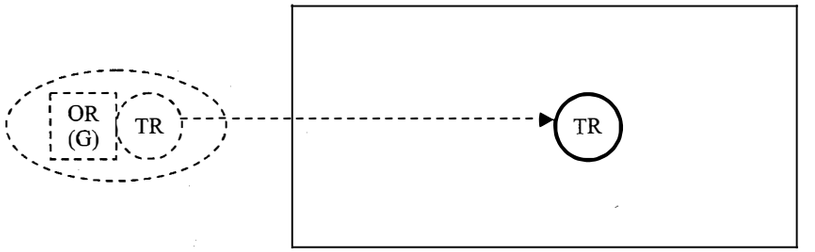

Slika 7.2

Lijevi dio slike prikazuje konvencionalnu predodžbu posvojnosti kao neposredne fizičke blizine posjednika i posjedovanoga predmeta, tj. orijentira i trajektora koji je smješten u domeni njegova vlasništva prikazanoj elipsom, dok desni dio prikazuje neovisnu predodžbu posjedovanoga trajektora koja nastaje kao rezultat pretpostavke o njegovu prethodnom udaljavanju od orijentira. Slika dakle shematski ilustrira uporabni kontekst u kojem je potrebno dodatno određivanje posjednika apozicijom ili pridjevskom premodifikacijom budući da on u tom kontekstu, koji je na slici označen pravokutnim okvirom, nije fizički prisutan, pa zbog toga sugovorniku može biti potpuno nepoznat. Samo udaljavanje posjedovanoga trajektora od posjednika nije aktualno, nego je pretpostavljeno i događa se u nekom ranijem vremenskom razdoblju, pa je stoga naznačeno isprekidanom strelicom, a sam se orijentir, tj. posjednik, kao polazna točka prethodnoga trajektorova kretanja u označavanju posvojnosti kodira genitivom upravo na temelju svojega uklapanja u ishodišnu shemu. Trajektor na desnoj strani pritom je otisnut debljom linijom budući da upravo on biva profiliran konstrukcijom u koju je uključen posvojni genitiv, dok je prethodna faza, koja prethodi udaljavanju trajektora od orijentira, implicitna i na njoj je utemeljeno genitivno kodiranje samoga posjednika kao ishodišne točke na stvarnom ili metaforičkom putu posjedovanoga predmeta.

No u kontekstu opisivanja utjecaja konceptualnosemantičkih odnosa na sintaktičku strukturu možda su još zanimljiviji primjeri konkurencije posvojnoga genitiva i pridjevskih premodifikatora u slučajevima neživih posjednika kodiranih jednočlanim izrazima. Kao što je na početku ovoga potpoglavlja već istaknuto, u slučaju označavanja živih posjednika posvojni genitiv i posvojni pridjevi nalaze se u svojevrsnoj komplementarnoj distribuciji, tj. genitivom se kodiraju sugovorniku manje poznati i konceptualno nedostupni posjednici dodatno određeni modifikatorima u imenskim sintagmama, dok se posvojnim pridjevom mogu označiti samo posjednici koji su sugovorniku dobro poznati. Stoga bi u većini primjera zamjena imenskih sintagmi s posvojnim pridjevima (17–19) imenskim sintagmama s genitivno kodiranim besprijedložnim postmodifikatorima (20–22) rezultirala nastankom vrlo obilježenih konstrukcija:

(17) **Markova** glava
(18) **djedov** štap
(19) **prolaznikov** novčanik
(20) ??glava **Marka**
(21) ??štap **djeda**
(22) ??novčanik **prolaznika**

No s druge strane alterniranje genitivnih izraza i pridjeva rezultira potpuno ovjerenim konstrukcijama u slučaju odnosa posjedovanoga entiteta i posjednika koji je neživ, ali konkretan fizički entitet:

(23) trgovi **Osijeka / osječki** trgovi
(24) ulice **Zagreba / zagrebačke** ulice

Ipak, isti postupak imat će vrlo zanimljive posljedice u slučajevima kada se posjedniku uz obilježje neživoga može pripisati i određen stupanj apstraktnosti čiji je rezultat slabija konceptualna dostupnost, budući da je kodiranje posvojnosti genitivom u takvim primjerima često i jedino moguće rješenje, dok pokušaj zamjene genitivnih izraza odnosnim pridjevima rezultira očitim značenjskim promjenama:

(25) predjeli **raja / rajski** predjeli
(26) stanari **pakla / pakleni** stanari

Ako želimo rasvijetliti upravo navedene gramatičke činjenice, tj. objasniti nemogućnost alterniranja pridjeva i genitiva u tim i drugim sličnim primjerima, možemo to učiniti isključivo tražeći razloge i objašnjenja na konceptualnosemantičkome planu, gdje se sami posjednici mogu hijerarhijski rasporediti i opisati s obzirom na svoj položaj u hijerarhiji odnosa među izvanjezičnim entitetima koja se u kognitivnoj gramatici naziva hijerarhijom empatije. Podsjetimo, hijerarhiju empatije R. Langacker (1991: 307) definira kao egocentrično postavljenu hijerarhijsku ljestvicu na kojoj je najveći stupanj kognitivne istaknutosti inherentan samom govorniku kao inicijalnoj točci kontinuuma uspostavljenog na sljedeći način:

govornik > slušatelj > drugi ljudi > životinje > fizički objekti > apstraktni entiteti

Navedeni elementi hijerarhijski su poredani s obzirom na potencijal izazivanja empatije kod govornika, tj. na temelju njihove sličnosti s tvorcem iskaza ili na temelju interesa koje s njime dijele, a najveći empatijski potencijal karakterističan je za odnos govornika prema samom sebi prilikom konceptualizacije različitih procesa u kojima sudjeluje i o kojima komunicira. Ako u tom svjetlu sagledamo nemogućnost alternacije genitiva i pridjeva bez promjene na značenjskome planu u primjerima *predjeli **raja** / **rajski** predjeli* i *stanari **pakla** / **pakleni** stanari*, tj. isključivost i zadanost genitivnoga izricanja posvojnosti, primijetit ćemo kako genitivni referenti u upravo uspostavljenoj hijerarhiji zauzimaju zadnje mjesto budući da se u slučaju *raja* i *pakla* radi o kategoriji apstraktnih entiteta. Svojevrstan "nulti empatijski potencijal" apstraktnih entiteta rezultat je njihove konceptualne "udaljenosti", odnosno nedostupnosti, a s obzirom na činjenicu da se nominativni referenti kao odrednici profila u navedenim konstrukcijama nalaze u konceptualnom fokusu kako govornika tako i sugovornika te im na taj način postaju konceptualno dostupni i bliski, njihov se položaj profilira upravo kroz uspostavu relacije metaforičke udaljenosti od svojih apstraktnih i konceptualno nedostupnih posjednika, čije se genitivno kodiranje u tom smislu

može promatrati kao rezultat uklapanja uspostavljene relacije konceptualne udaljenosti u jedinstvenu genitivnu shemu ishodišta.

S druge pak strane vrlo je zanimljivo, ali i dvojbeno, pitanje konkurencije posvojnoga pridjeva i posvojnoga genitiva u primjerima označavanja živih referenata kao što su sljedeći:

(27) **djetetova** duša / duša **djeteta**

(28) **ženina** glava / glava **žene**

(29) **petogodišnjakov** um / um **petogodišnjaka**

(30) **divova** leđa / leđa **diva**

Već na temelju kratkoga pregleda i vrlo brze interpretacije značenja navedenih primjera postaje jasno kako oni doista ne označavaju iste odnose. Naime nominativni referenti u primjerima s posvojnim pridjevima pripadaju konkretnim, odnosno specifičnim, jasno individualiziranim i konceptualno lako dostupnim posjednicima – dakle konkretnom *djetetu*, *ženi*, *petogodišnjaku* ili *divu* – dok s druge strane genitivnim kodiranjem posjednici postaju daleko apstraktniji, kao pojedinci sasvim neodređeni i samim time konceptualno znatno teže dostupni, pa je u tim slučajevima, bez obzira na to što ovdje posjednici bez iznimke imaju obilježje živoga, ako se želi zadržati značenje sintagme s genitivnim postmodifikatorom, imenicu u genitivu moguće zamijeniti isključivo odnosnim pridjevom, kojim se uvijek referira na množinu, dok se posvojnim pridjevima može referirati isključivo na jedninu te oni upravo iz tog razloga i predstavljaju prijelaznu kategoriju od specifikacije prema determinaciji, odnosno funkcioniraju kao determinacijski pridjevni modifikatori (usp. 3.3.2.1), a iz iste konceptualnosemantičke činjenice proizlazi i njihova morfološka anomalija u vidu nepostojanja množinskih oblika. Zamjenom besprijedložnoga genitivnog postmodifikatora odnosnopridjevskim premodifikatorom zapravo neće biti prouzročena nikakva promjena na značenjskom planu, što je vidljivo i iz sljedećih primjera:

(31) Starac je još imao dušu **djeteta** / Starac je još imao **dječju** dušu.

(32) On ima glavu **žene** / On ima **žensku** glavu.

(33) Imao je šake **diva** / Imao je **divovske** šake.

S druge strane, zamjena genitivnoga izraza posvojnim pridjevom, kako je već rečeno, rezultira očitim značenjskim pomakom, što je vidljivo iz primjera (34–36):

(34) Starac još ima **djetetovu** dušu.

(35) On ima **ženinu** glavu.

(36) Imao je **divove** šake.

U tom je smislu jasno kako se značenje genitiva u navedenim i drugim sličnim primjerima udaljava od posvojnoga i približava odnosnomu, dok se samo genitivno kodiranje besprijedložnih postmodifikatora u tim primjerima također može dodatno rasvijetliti na temelju uočljive sustavnosti na semantičkome planu, tj. s obzirom na položaj genitivnih referenata u još jednoj konceptualno utemeljenoj hijerarhiji, koja se u kognitivnoj gramatici naziva hijerarhijom određenosti. U toj su hijerarhiji kategorije prema R. Langackeru (1991: 322) organizirane u sljedećem nizu:

određeno > specifično i neodređeno > nespecifično i neodređeno[259]

Kada navedenu hijerarhiju dovedemo u vezu s prethodno uočenim odnosima na relaciji pridjev – posvojni genitiv, postaje jasno da se genitivni referenti u svim navedenim primjerima nalaze u kategoriji nespecifičnih i neodređenih (pa bi sintagmom *glava **žene***, kao što je već rečeno, zapravo bila profilirana glava s osobinama koje su karakteristične za bilo koju tipičnu predstavnicu ženskoga spola ili, još preciznije, za sve njegove tipične predstavnice, ali nikako ne i za neku konkretnu, tj. specifičnu i određenu predstavnicu s tim karakteristikama), a samim time i konceptualno daleko teže dostupnih entiteta, s kojima nominativni odrednici profila uslijed toga na predodžbenoj razini također ostvaruju odnos konceptualne udaljenosti koja je kompatibilna s genitivnim konceptom ishodišta.

Ako gore analizirane imenske sintagme s posvojnim genitivom dodatno sagledamo u svjetlu strukturnih odnosa, tj. sintaktičkih funkcija njihovih sastavnica, možemo zaključiti kako su u njima s jedne strane genitivom kodirane, kako je već rečeno, ili apozicijskosintagmatske konstrukcije tipa X NP Y NP (stric Marko, susjeda Ivana) ili pak premodifikatorske konstrukcije tipa [[ADJ] [N] NP] (mali Marko, Josipov otac) u kojima tu funkciju ima desni član, odnosno imenica kao nezavisna sastavnica čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini i koja elaborira shematičan trajektor modifikatora. Kada ih pak sagledamo na razini cjelovitih imenskih sintagmi (*olovka strica Marka*, *haljina susjede Ivane*, *automobil Josipova oca*, *automobil maloga Marka*), i apozicijskosintagmatske konstrukcije kao što su *stric Marko* i *susjeda Ivana* i premodifikatorske imenske sintagme kao što su *mali Marko* i *Josipov otac* tu imaju funkciju modifikatora, tj. radi se o konstrukcijama s besprijedložnim postmodifikatorima budući da imenske sintagme u kojima se pojavljuje posvojni

[259] Kriterij određenosti može se, neovisno o kognitivnogramatičkom modelu opisa, dovesti u vrlo izravnu i nedvosmislenu vezu s jednim od već spominjanih geštaltističkih načela, a to je perceptivni zakon zaokruženosti, prema kojemu obrubljene površine (dakle one čije su vanjske granice jasne i oštre) promatrač lakše doživljava kao lik. Samim time, obilježje određenosti nalazi se u vrlo uskoj i jednoznačnoj vezi s hijerarhijskim odnosom lika i pozadine u vizualnoj percepciji, budući da će i u hijerarhiji potencijalne vizualne istaknutosti, tj. profiliranosti na razini scenarija, biti više postavljeni entiteti čije su vanjske granice jasnije određene i koji su promatraču samim time konceptualno lakše dostupni kao koherentne cjeline.

genitiv u pravilu profiliraju posjedovani predmet, a ne posjednika, tj. u njima nezavisne sastavnice *olovka*, *haljina* i *automobil* funkcioniraju kao odrednici profila kojima neka od podstruktura modifikatora kao zavisne sastavnice služi kao shematično mjesto elaboracije. Samo genitivno kodiranje tih zavisnih sastavnica, tj. postmodifikatora u opisanim konstrukcijama, motivirano je prethodno obrazloženim konceptualnosemantičkim činjenicama, tj. uklapanjem samih posjednika u shematični genitivni koncept ishodišta s obzirom na udaljenost nezavisne sastavnice, tj. profiliranih posjedovanih predmeta, od njihovih posjednika u trenutku govorenja.

S druge strane i za primjere konstrukcija tipa [[N] [(ODNOS) N] NP] (*glava žene*, *duša djeteta*, *stanari pakla* itd.), u kojima funkciju postmodifikatora, za razliku od imenskih sintagmi u prethodnim primjerima, ima samo jedna imenica kodirana genitivom, može se s obzirom na funkciju genitivno kodirane sastavnice reći načelno isto. I ovdje se dakle radi o slučajevima u kojima su odrednici profila nezavisne sastavnice, tj. o imenskim sintagmama kojima se profiliraju nominativni referenti, a koji pak popunjavaju shematična elaboracijska mjesta koja sadrže zavisne sastavnice, tj. genitivom kodirani besprijedložni postmodifikatori. No sama motivacija za genitivno kodiranje postmodifikatora ovdje nije ista kao u prethodnim primjerima. Preciznije, iako se i jedni i drugi uklapaju u genitivni koncept *ishodišta*, to njihovo uklapanje nije iste prirode, pa se stoga genitivnim postmodifikatorom u imenskoj sintagmi *glava žene* ni u kojem kontekstu i ni pod kojim uvjetima ne može označiti ono što označava genitivni postmodifikator u sintagmi *glava moje žene*. Kao što je u prethodno navedenim primjerima već detaljno obrazloženo, u potonjem se primjeru radi o značenju čiste posvojnosti, pa je on samim time i zamjenjiv posvojnim pridjevom *ženina*, dok se u primjeru *glava žene* genitivom označava generički odnos. Genitivni besprijedložni postmodifikator u njemu je, ponovimo, zamjenjiv isključivo odnosnim pridjevom u funkciji premodifikatora budući da bi sintagma *ženska glava* imala isto značenje i njome bi se u najopćenitijim crtama profilirao tipičan oblik i veličina ženske glave zajedno s karakterističnim, ali također općenitim, crtama ženskoga lica, a posvojni pridjev u istoj bi funkciji izmijenio značenje cjelokupne konstrukcije, te bi imenskom sintagmom *ženina glava* bila profilirana glava neke konkretne, govorniku i sugovorniku dobro poznate žene.

7.1.3 Dijelni (partitivni) genitiv

Genitiv sa značenjem dijelnosti ili partitivnosti u hrvatskom se jeziku pojavljuje bez iznimke uz samu imenicu *dio*, ali i uz imenice koje označuju količinu ili mjeru kakve tvari (37–38), zatim, u kontekstu apsolutne kvantifikacije, uz brojeve veće od četiri kao jedan njezin podtip (39–41) te uz neodređene apsolutne kvantifikatore *puno*, *mnogo*, *malo*, *nešto*, *dosta*, *nekoliko* i *nekolicina* kao drugi podtip (42–45), ali i u kontekstu relativne kvantifikacije, uz djelomični kvantifikator *većina* (46):

(37) boca **piva**
(38) litra **vode**
(39) pet **mačaka**
(40) petnaest **kuna**
(41) pedeset **stranica**
(42) puno **problema**
(43) mnogo **djece**
(44) malo **kruha**
(45) nešto **vremena**
(46) većina **učenika**

Ako odnose između sastavnica u primjerima koji sadrže relativne i apsolutne kvantifikatore pokušamo sagledati s čisto formalnoga (sintaktičkoga) gledišta, glavama ćemo u njima smatrati kvantifikatore, a imenice dopunama, pa će tu zapravo biti riječ o kvantifikatorskoj, a ne o imenskoj sintagmi. No kako je već rečeno, shvaćanje odrednika profila kao globalne glave (a to je uvijek imenica kao središnja sastavnica imenske sintagme, tj. ona sastavnica koja omogućuje opis tipa), nasuprot lokalnim ili konstrukcijskim glavama kao odrednicima profila u opisu konstrukcija nižega reda (u odnosu prema dopuni i modifikatoru), omogućuje i da se kvantificirani spojevi riječi smatraju imenskim sintagmama prema imenici kao središnjoj sastavnici konstrukcije. U tom su smislu i u spomenutim konstrukcijama s brojevima većima od četiri, tipa *pet **mačaka***, *petnaest **kuna*** i *pedeset **stranica***, lokalne glave komplementskih konstrukcija *pet*, *petnaest* i *pedeset* jer predodređuju dopunu i uvjetuju njezin oblik, dok su globalne glave *mačaka*, *kuna* i *stranica* jer se konstrukcijama u cjelini više profiliraju sami nominalni profili nego njihove količine, a isto vrijedi i za primjere s neodređenim apsolutnim kvantifikatorima kao što su *puno **problema***, *mnogo **djece***, *malo **kruha*** itd., gdje su *problemi*, *djeca* i *kruh* također profilirani daleko više od same količine.

Što se pak tiče motivacije za genitivno kodiranje tih globalnih konstrukcijskih glava, tj. povezanosti dijelnoga genitiva sa shematičnim ishodišnim konceptom, u svim navedenim primjerima genitivom su kodirane matične, tj. *ishodišne* cjeline, dok imenice, prilozi i brojevi, kako je već istaknuto, označavaju količinu, tj. dio koji se od tih cjelina odvaja. U tom smislu cjelina na konceptualnoj razini predstavlja početni položaj označenoga dijela, pa je veza između partitivnoga genitiva i objedinjujuće sheme ishodišta vrlo izravna i očita. Da bismo stekli predodžbu o određenoj količini, odnosno mjeri kakvoga entiteta, bilo da se radi o količini izraženoj standardnim mjernim jedinicama kao što su *metar*, *litra*, *kilogram*, *sat* itd. ili pak o nestandardnim, pa i sasvim neodređenim oznakama za mjeru kao što su prilozi *malo*, *puno*, *ponešto* i sl., u našem konceptualnom sustavu prethodno mora postojati svijest o neodređenoj, apsolutnoj količini toga enti-

teta, bilo da se radi o konkretnoj tvari ili o apstraktnoj veličini kao što je *vrijeme*, *strpljenje* ili *dobra volja*. U primjerima kao što su *malo* ***kruha***, *mnoštvo* ***djece***, *boca* ***piva***, *litra* ***vode***, *troje* ***staraca***, *sedam* ***stranica*** itd. upravo ta neodređena, apsolutna količina koja predstavlja cjelinu nejasnih granica kodira se genitivom, a njezin dio označen je izrazom koji označava standardnu ili nestandardnu mjeru. Budući da se u svim navedenim primjerima ti manje ili više jasno određeni dijelovi na konceptualnoj razini odvajaju od potencijalno neograničenih matičnih cjelina, lako je uočiti vezu između predodžbe cjeline i shematičnoga koncepta ishodišta koji funkcionira kao zajednički konceptualnosemantički nazivnik svih dosad opisanih genitivnih podskupina, a one pak u tom smislu predstavljaju njegove specifične elaboracije. Upravo na konceptualnosemantičkoj činjenici poimanja cjeline kao ishodišne točke u trenutku profiliranja manjega dijela kakvoga entiteta utemeljeno je genitivno kodiranje zavisnoga dijela sintagme, tj. genitiv je i u ovom podznačenju gramatički eksponent shematičnoga koncepta ishodišta. Takav odnos dijela i cjeline prikazan je pak na slici 7.3.

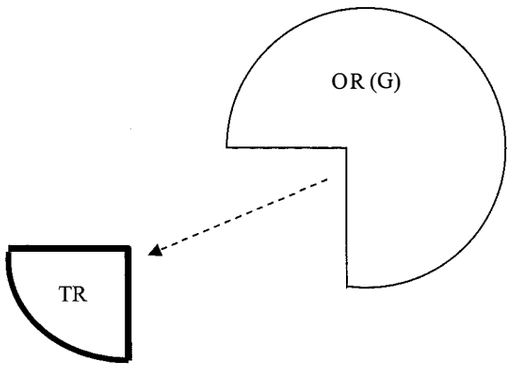

Slika 7.3

Na istim je konceptualnim načelima utemeljena i upotreba dijelnoga genitiva uz glagole. U tom će se slučaju profilirati dio genitivno kodirane cjeline koji nije jasno ograničen (47–49), a takav genitiv dolazi također i u spojevima riječi u kojima je glavna sastavnica pridjev (50–52):

(47) zatražiti **vode**
(48) dodati **papra**
(49) posuditi **novaca**
(50) željan **kruha**
(51) pun **zlobe**
(52) vrijedan **truda**

Naime i u tim se slučajevima određeni dijelovi konkretnih ili apstraktnih entiteta kao što su *kruh*, *zloba*, *trud* itd. konceptualno odvajaju od apsolutnih, neodređenih količina, a upravo je to konceptualno odvajanje dijelova od matičnih cjelina kao *ishodišnih entiteta* ovdje ključni razlog kodiranja samih cjelina genitivom.

Posebna vrsta dijelnoga genitiva dolazi uz riječi koje označuju igre, pa se takav genitiv naziva i *genitivom igre*. Genitiv igre zasigurno je jedna od zanimljivijih elaboracija ishodišne sheme, ali ujedno i jedna od neprozirnijih podskupina kada je u pitanju prepoznavanje toga objedinjujućeg genitivnog koncepta. U tome značenju genitivu konkurira akuzativ, pa je tako za neke vrste igara češći jedan, a za druge drugi oblik, kao što vidimo i iz primjera (53–62):

(53) Igrati ?sedmice/sedmica
(54) Igrati poker/*pokera
(55) Igrati monopol/*monopola
(56) Igrati bridž/*bridža
(57) Igrati se *skrivač/skrivača[260]
(58) Igrati se *lovicu/lovice
(59) Igrati nogomet/??nogometa
(60) Igrati košarku/??košarke
(61) Igrati rulet/*ruleta
(62) Igrati ruski rulet/*ruskog ruleta

No prije nego što povežemo pojedine primjere u kojima su igre kodirane genitivom s objedinjujućim genitivnim konceptom ishodišta, valja se zapitati koji su razlozi padežne konkurencije u navedenim primjerima te čime je ona uvjetovana, tj. zbog čega je konstrukcija s određenim padežom u nekim slučajevima sasvim ovjerena, u nekima pak obilježena, dok je u određenim slučajevima potpuno neovjerena. Na prvi se pogled može učiniti kako su značenja u svim navedenim primjerima ista i kako je tu odabir padeža sasvim proizvoljan, no upravo je zato velik izazov pokazati kakvu bitnu značenjsku razliku ovdje donosi upotreba određenoga padeža. Ako malo pažljivije promotrimo sve navedene primjere, uočit ćemo jednu vrlo zanimljivu pravilnost. Naime različite igre koje se u njima pojavljuju u genitivu i akuzativu mogu se podijeliti u dvije temeljne

[260] Važno je ovdje posebno istaknuti i da se povratni glagol *igrati se*, kao i genitiv, također upotrebljava kada je riječ o nekoj neformalnoj igri, tj. u kontekstima puke razonode, a njegov nepovratni parnjak *igrati* kada je riječ o kakvoj ozbiljnoj igri ili sportu. U skladu s tim konceptualnosemantičkim kriterijem mogu se u distribuciji povratnih i nepovratnih glagola uočiti beziznimne pravilnosti, pa se tako u kontekstu ozbiljnih igara ili igara s razvedenom strukturom nikada neće pojaviti povratni glagoli (usp. **igrati se bridža / pokera / ruskog ruleta* i sl.), ali će oni, s druge strane, biti vrlo česti u kontekstima igranja kakve igre radi razonode (npr. *igrati se pogađanja filmova / potapanja brodova / skrivača / lovice* itd.). Vidi o tome i u Belaj (2001).

kategorije: igre jednostavnoga i složenoga tipa. Jednostavne igre poput *sedmica*, *skrivača*, *lovice* i sl. sastoje se zapravo od niza ponavljanja kratkih i jednostavnih obrazaca, a važno je napomenuti da je taj niz kratkih epizoda *potencijalno neograničen*. Takve igre imaju jednostavnu strukturu i svaka pojedina epizoda ne zahtijeva prevelik utrošak vremena. S druge strane složene igre poput *monopola*, *bridža*, *nogometa* i *košarke* imaju znatno kompleksnija pravila i razvedeniju strukturu, a sudjelovanje u njima zahtijeva i više vremena. Stoga se one uglavnom igraju samo jedanput od početka do kraja, kao jedna duga i razvedena epizoda s jasnim uvodnim, središnjim i završnim dijelom, za razliku od jednostavnih igara za koje je, kao što je već rečeno, karakterističan potencijalno neograničeni niz ponavljanja istoga obrasca. Tu strukturnu razliku u konceptualizaciji jednostavnih i složenih igara prikazuje slika 7.4.

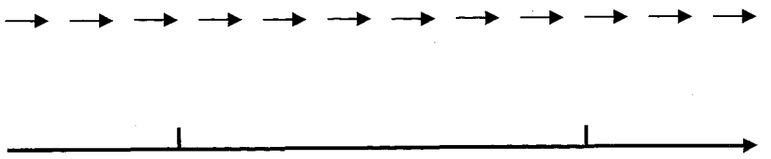

Slika 7.4

Gornji niz kratkih strelica predstavlja strukturu jednostavnih igara kao potencijalno neograničen niz ponavljanja kratkih, jednostavnih obrazaca, dok donja dugačka i neprekinuta strelica simbolizira razvedenu strukturu složenih igara u vidu jedinstvene dulje epizode s jasnim početkom, sredinom i krajem, koji su naznačeni kratkim crtama okomitim na vodoravnu liniju strelice. U skladu s tim konceptualizacija sudjelovanja u igrama jednostavnoga tipa utemeljena je na konceptu dijelnosti koji je opisan u prethodnom dijelu izlaganja, budući da igrač u takvim igrama zapravo ponavlja jednostavne obrasce, a niz tih ponavljanja nije ograničen nikakvim pravilima ni vremenom, pa se njihov broj realiziran kroz igru uvijek poima kao *dio* potencijalno neograničene, tj. veće cjeline. Taj odnos prikazan je na slici 7.5, gdje je pravokutno uokviren realizirani niz ponavljanja u kojem je sudjelovao igrač, dok se izvan pravokutnoga okvira nalaze neostvareni dijelovi niza koji su, u skladu s jednostavnom strukturom i vremenskom neograničenošću takvih igara, mogli prethoditi aktualnoj igri ili pak uslijediti nakon nje.

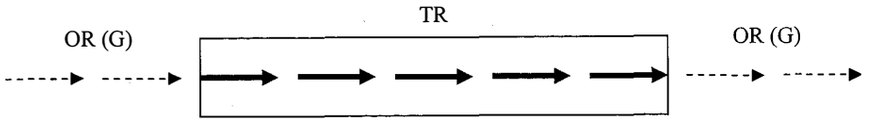

Slika 7.5

Realizirani dio igre konceptualno je istaknut u odnosu na potencijalnu cjelinu, a budući da, kao i u ranije opisanim primjerima dijelnoga značenja, cjelina predstavlja *ishodišni entitet* u konceptualizaciji i profiliranju manjih dijelova, veza između objedinjujućega koncepta ishodišta i genitiva igre jasna je i nedvosmislena. Genitivno kodiranje jednostavnih igara nedvojbeno je utemeljeno na konceptualnosemantičkim odnosima koji se daju uklopiti u shematični ishodišni koncept, što postaje još jasnije ako promotrimo neke od gore navedenih slučajeva akuzativnoga kodiranja igara.

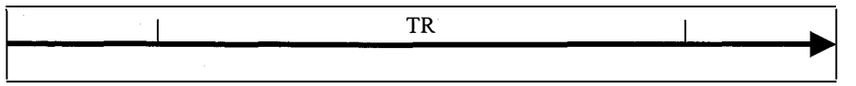

Slika 7.6

Akuzativom se naime igra ne profilira kao dio potencijalno neograničenoga niza, već kao koherentna cjelina s jasnim početkom, sredinom i krajem, a to je karakteristično upravo za razvedenu strukturu složenih igara. Profiliranost cjeline označena je na slici 7.6 pravokutnikom koji obuhvaća dugačku vodoravnu strelicu od početka do kraja, a kratke okomite crtice predstavljaju granice pojedinih razvojnih faza u složenoj kompoziciji igara kao što su primjerice *tenis*, *poker* (s obzirom na njegovu psihološku kompleksnost i scenarij gubitka ili osvajanja novca koji ga prati) i *bridž* ili pak dijelove u vremenski ograničenim igrama kao što su *nogomet*, *košarka* i sl.

No valja napomenuti i kako ipak postoji mogućnost akuzativnoga kodiranja igara čija je struktura naoko jednostavna budući da se također ostvaruju kroz niz ponavljanja manje ili više jednostavnih obrazaca. Takve su igre primjerice *belot*, *remi* i sl. S obzirom na sve što je rečeno o konceptualizaciji jednostavnih igara u okviru partitivnoga koncepta i o genitivnom kodiranju tako poimane cjeline, akuzativno kodiranje jednostavnih igara čini se logičnim protuargumentom navedenoj tezi. No u konceptualizaciji igara kao što su *belot* ili *remi* predodžba cjelovitosti ostvaruje se često nauštrb predodžbe dijelnosti, a slijedom toga i akuzativno kodiranje dobiva prednost pred genitivnim, iz jednoga vrlo jednostavnog razloga. Naime iako im je struktura relativno jednostavna, a tijek im nije strogo vremenski ograničen, pa bi se niz ponavljanja mogao u tim igrama potencijalno nastaviti unedogled, one su ipak ograničene jedinstvenim okvirom, tj. bodovnim pragom čiji prelazak nekom od igrača donosi konačnu pobjedu. Iako je dakle struktura tih igara jednostavna i broj njihovih ponavljanja nije vremenski ograničen, okvir zbrajanja osvojenih bodova koji vode do konačne pobjede daje tim ponavljanjima određenu "nadgradnju", tj. jasnu kompoziciju u vidu početka igre, njezina razvoja, svojevrsne kulminacije i kraja. Upravo se akuzativom označava taj jedinstveni scenarij koji je nadređen jednostavnim pravilima igre i u okviru kojega se sama igra odvija, pa zato predodžba igara poput *belota* i *remija* nije

vezana isključivo uz koncept dijelnosti unutar neograničenoga niza ponavljanja jednostavnih obrazaca, već se može temeljiti i na cjelovitosti, razvedenosti i strukturiranosti okvira koji objedinjuje i ograničava taj niz. Ako bi s druge strane netko igre kao što su *belot* i *remi* kodirao genitivom, značilo bi to upravo da je uzeo udjela u jednom manjem dijelu tako zamišljene igre te da je njegovo sudjelovanje bilo u tom smislu neobvezujuće i bez konkretnoga cilja u vidu konačne pobjede. Opisanom scenariju pobjede u igrama toga tipa sličan je i scenarij koji objedinjuje nizove ponavljanja jednostavnih obrazaca kod igranja *ruleta* ili *ruskoga ruleta*, igara za koje je također karakteristična predodžba jasno definirane cjeline koja za rezultat ima akuzativno kodiranje, budući da je prva također ograničena gubitkom uloženoga novca, a druga pak gubitkom života jednoga od igrača. Taj odnos jednostavnih igara i kompleksnoga scenarija koji ih uokviruje prikazan je na slici 7.7.

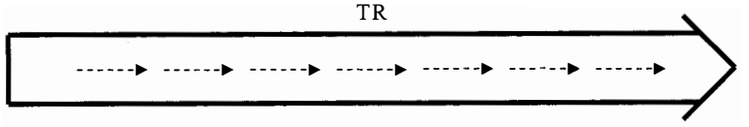

Slika 7.7

Kratke isprekidane strelice na slici 7.7 predstavljaju jednostavnu strukturu igara kao što su *belot*, *remi*, *rulet* i *ruski rulet*, a dugačka dvodimenzionalna strelica koja ih uokviruje predstavlja njihovu "nadgradnju", tj. scenarij u okviru kojega se ostvaruju takve igre i koji vodi prema konačnom porazu jednoga od igrača. Upravo zbog postojanja takvoga scenarija, koji pak izostaje kod igara poput *sedmica*, *lovice* ili *skrivača*, taj tip jednostavnih igara ipak se često poima kao strukturirana cjelina s početkom i krajem za koju je karakteristično akuzativno kodiranje, a ne kao neobavezni niz ponavljanja koji se ostvaruje u vidu manjega dijela potencijalno neograničene cjeline i koji bi se, u skladu s tim, mogao genitivno kodirati.

7.1.4 Slavenski genitiv

Slavenski genitiv dobio je ime upravo po tome što je svojstven slavenskim jezicima, a dolazi u niječnim konstrukcijama na mjestu akuzativa u službi direktnoga objekta te u tom smislu funkcionira kao dopuna unutar konstrukcije kojoj je glava zavisna sastavnica s praznim elaboracijskim mjestom, odnosno glagol koji, kao relacijska konceptualna struktura, sadrži shematično naznačenu podstrukturu koju je potrebno elaborirati, kao što je slučaj i u sljedećim primjerima:

(63) Nije želio **djece**.
(64) Ne podnosi **galame**.
(65) Ne tražim **milosti**.
(66) Nemam **novca**.

S druge strane ta je genitivna podskupina po svojoj konceptualnoj strukturi, tj. prirodi povezanosti sa shematičnim genitivnim značenjem *ishodišta*, zapravo vrlo slična dijelnome genitivu. Radi se naime o tome da se genitivom i ovdje, kao i u primjerima analiziranim u poglavlju 7.1.3, kodira potencijalna, apsolutna količina kakvoga konkretnog ili apstraktnog, brojivog ili nebrojivog entiteta, ali se rečenicama u kojima se ostvaruje slavenski genitiv zapravo izriče *nepoželjnost i najmanjega dijela* koji se na konceptualnoj razini prema partitivnom obrascu izdvaja iz matične cjeline kao svoga *ishodišnoga položaja*, pa bi se u tom smislu shematski prikaz na slici 7.3 u poglavlju o dijelnom genitivu u svim svojim bitnim aspektima mogao odnositi i na slavenski genitiv (uz napomenu da se ovdje radi o negaciji procesa označenih prijelaznim glagolima). U prilog toj tezi svakako ide i činjenica da je ispred slavenskoga genitiva uvijek moguće uvrstiti prilog *nimalo* (usp. *Ne tražim **nimalo** milosti*, *Nemam **nimalo** novca* i sl.). Rečenicu *Ne podnosi **galame*** shvatit ćemo upravo tako: osoba iz nekog razloga ne može podnijeti ni najmanju količinu galame, odnosno ne može joj biti izložena ni nakratko. Rečenica *Nije želio **djece*** isto tako podrazumijeva da onaj na koga se iskaz odnosi nije želio nijedno dijete, a rečenica *Ne tražim **milosti*** implicira da govornik ne očekuje milost ni u najmanjoj mjeri. Iz istoga razloga nećemo također jednako shvatiti iskaze *Nemam **novca*** i *Nemam **novac***. U prvom slučaju najvjerojatnije će se raditi o činjenici da osoba koja je upotrijebila navedenu rečenicu zaista ne posjeduje ni najmanju količinu novca, dok u drugome slučaju možemo pretpostaviti da se radi o unaprijed jasno određenoj količini novca koju govornik ne posjeduje i koja je isto tako poznata sugovorniku, pa se na taj način akuzativ, za razliku od slavenskoga genitiva koji označava cjelinu kao ishodište, tj. ukupnost od koje se odvaja neodređen manji dio, prije odnosi na nedjeljivu i jasno određenu cjelinu. Rečenica *Nemam **novac*** naime ne isključuje mogućnost da govornik ipak posjeduje manju količinu novca, koja međutim nije dovoljna za dogovorenu otplatu duga, dok rečenica sa slavenskim genitivom implicira upravo to da govornik koji ju je upotrijebio u opisanom uporabnom kontekstu ne raspolaže čak ni najmanjom količinom novca. Takav odnos dijela i matične cjeline uspostavljen je na slici 7.8.

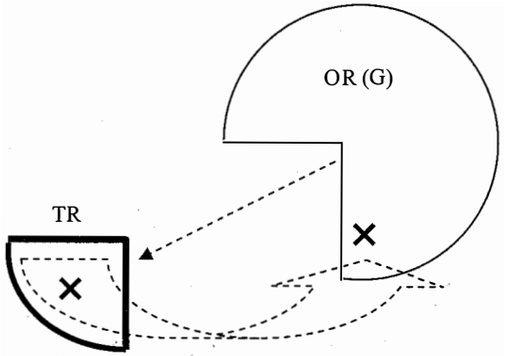

Slika 7.8

Ona prikazuje konceptualnu strukturu sličnu onoj koja je opisana u poglavlju o dijelnom genitivu (usp. 7.1.3), s tim da simbol X unutar trajektora, koji i ovdje predstavlja manji dio ishodišne cjeline, označava negaciju njegove zahvaćenosti glagolskim procesom, a ta se činjenica potom prenosi i na ishodišnu cjelinu kodiranu slavenskim genitivom, na što upućuje isprekidana lučna strelica.

U tom se smislu, možemo zaključiti, zahvaćenost cjeline glagolskim procesom u primjerima sa slavenskim genitivom negira *posredno*, putem prethodne negacije zahvaćenosti njezinih najmanjih dijelova tim istim procesom, a sama cjelina tako prema partitivnom obrascu, tj. s obzirom na svoj odnos prema nekom manjem profiliranom dijelu, postaje kompatibilna sa shematičnim genitivnim konceptom *ishodišta*. S druge strane u slučaju akuzativnoga kodiranja zahvaćenost cjeline glagolskim procesom bila bi negirana *izravno*, a ne preko njezinih manjih sastavnica, budući da se tim padežom orijentir profilira u svojoj cjelovitosti, kao kompaktan i jasno omeđen entitet.

7.1.5 Genitiv cijene

Posebnim tipom genitiva smatra se i genitiv cijene (ili genitiv vrijednosti) koji dolazi uz pridjeve i glagole koji označuju cijenu ili vrijednost koga ili čega, kao što je slučaj u primjerima (67–68):

(67) On je vrijedan **sućuti**.

(68) Njegova je žrtva dostojna **poštovanja**.

U navedenim primjerima genitivno kodirane imenice pojavljuju se u svojstvu dopune unutar pridjevnih sintagmi budući da u njima kao glava funkcionira sama pridjevna riječ sa shematično naznačenom supstrukturom koja biva elaborirana profiliranjem imenskoga značenja. I ta značenjska podskupina predstavlja jednu od elaboracija objedinjujuće ishodišne sheme, i to preko svoje veze s konceptom dijelnosti, odnosno odvajanja dijela kakvoga konkretnog ili apstraktnog entiteta od matične, potencijalno neograničene cjeline, tj. konkretne ili apstraktne jedinice čije granice nisu profilirane. U primjerima (67–68) nailazimo tako na apstraktne imenice koje označavaju emocije, stavove i sl. (*sućut*, *poštovanje*). Budući da predstavljaju apstraktne i konceptualno nedostupne entitete, ni njihove vanjske granice i količina nisu jasno određene. Takve apstraktne entitete stoga poimamo kao koherentne cjeline (bez obzira na njihove različite izvore) koje su potencijalno neograničene i obnovljive, a ne kao objekte koji bi se mogli prebrojiti ili izmjeriti. Dokaz tomu možemo lako pronaći i na formalnom planu budući da navedene imenice nemaju množinski oblik, što postaje vidljivo i kroz usporedbu konstrukcija u primjerima (69–71):

(69) biti vrijedan **njezine sućuti** / *biti vrijedan **njihovih sućuti**

(70) zaslužiti **prijateljsko poštovanje** / *zaslužiti **prijateljska poštovanja**

(71) cijeniti **Ivanov trud** / *cijeniti **Ivanove i Markove trudove**

U tom smislu one pokazuju sličnost s tvarnim imenicama, i to preko njihovih metaforičkih parnjaka koji označavaju trajna stanja ili trajne događaje na način definiran u 2.3.1.2. S obzirom na to, u gore navedenim primjerima *sućut*, *poštovanje* i *trud* kodirani genitivom ne označavaju apsolutnu količinu tih apstraktnih i konceptualno nedostupnih veličina, već jedan manji i samim time konceptualno dostupniji dio. U tom smislu genitiv cijene predstavlja elaboraciju ishodišne sheme na sličan način kao i dijelni genitiv. Njegovo se značenje na konceptualnoj razini ostvaruje isticanjem, odnosno profiliranjem jednoga manjeg dijela unutar veće, potencijalno neograničene cjeline, budući da netko može biti vrijedan određene i ograničene količine *truda*, *sućuti* ili *poštovanja*, a ne njihove apsolutne količine, pa svako profiliranje jednoga manjeg ili većeg dijela u odnosu na matičnu cjelinu, tj. njegovo konceptualno izdvajanje iz te cjeline, predstavlja ujedno, ponovimo, i jasnu elaboraciju te sheme. Da ne bi bilo zabune, dijelnost i cijenu, budući da se kao genitivna značenja pojavljuju uz različite glagole, ne smatramo dvama nazivima za isto značenje, već samo srodnim i međusobno motiviranim značenjima koja se zajedno uklapaju u shematičan koncept odvajanja dijela od cjeline, a na još višoj razini generalizacije taj se shematični koncept uklapa u ishodišnu shemu budući da je u slučaju partitivnosti genitivom kodirana cjelina kao ishodišna točka u procesu konceptualnoga izdvajanja nekog njezina manjeg dijela.

Slika 7.9 donosi konceptualni prikaz primjera koji uključuju genitiv u značenju cijene, a koncept ishodišta u tom je prikazu istaknut isprekidanom strelicom koja vodi od veće cjeline bez jasnih vanjskih granica prema profiliranom dijelu čije su vanjske granice jasno istaknute i koji se kao takav konceptualno izdvaja iz matične cjeline. Veličina, odnosno količina toga profiliranog dijela vrijednosno se podudara sa zaslugama, patnjama i sl. kojima je, primjerice, osoba zavrijedila zahvalnost, poštovanje ili sućut, a ta njihova istovrijednost prikazana je tankim isprekidanim strelicama koje povezuju ono što se procjenjuje sa samom vrijednošću koja se tom entitetu procjenom pripisuje.

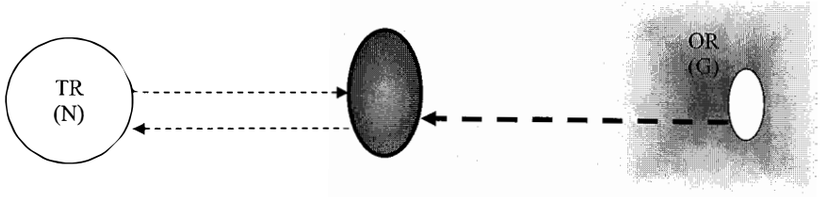

Slika 7.9

Budući da su, kao što je već napomenuto, granice genitivno kodiranih cjelina u primjerima (67–68) neodređene, one su kao ishodišni orijentiri na desnoj strani slike predstavljene difuznim i konceptualno teže dostupnim kvadratom, a

deblje otisnuta isprekidana strelica upućuje na konceptualno izdvajanje njihova manjega dijela čije su vanjske granice jasnije istaknute i kojim je određena vrijednost nominativnoga trajektora.

7.1.6 Genitiv obilja ili oskudice

Uz glagole ili pridjeve koji označuju obilje ili njegovu suprotnost javlja se genitiv u značenju obilja ili oskudice, kao što je slučaj u sljedećim primjerima:

(72) Napio sam se **vode**.
(73) Naužívao se **sunca** i **mora**.
(74) Sit sam **problema**.
(75) Radnici su gladni **kruha**.
(76) Glumci su žedni **slave**.

U prva dva primjera genitivni izrazi funkcioniraju kao dopune glagolima kao odrednicima profila sa shematično naznačenim elaboracijskim mjestima koja svojim značenjima popunjavaju imenice. U preostalim primjerima genitivno kodirane imenice pojavljuju se u svojstvu dopune unutar pridjevnih sintagmi budući da u tim konstrukcijama kao glava funkcionira sama pridjevska riječ sa shematično naznačenim elaboracijskim mjestom koje biva popunjeno značenjskim profilom imenice. S druge strane opisana pridjevna sintagma funkcionira opet kao dopuna u odnosu na glagol kao odrednik općekonstrukcijskoga profila, elaborirajući jednu od njegovih shematičnih podstruktura. Što se pak tiče njegova uklapanja u shematični ishodišni koncept, i genitiv obilja ili oskudice, poput partitivnoga genitiva i genitiva cijene, predstavlja jednu od elaboracija shematičnoga koncepta dijelnosti, a preko njega i elaboraciju objedinjujućega genitivnoga koncepta *ishodišta*. Među gore navedenim primjerima genitivom se u prvom i drugom naime označava obilje i implicira potencijalno postojanje veće količine problema koji još nisu sustigli osobu ili veće količine mesa koje još nije pojedeno, ali je količina koja se profilira na temelju koncepta dijelnosti dovoljna da bi se postiglo stanje tjelesne ili metaforičke zasićenosti. Taj se dio na konceptualnoj razini izdvaja iz veće matične cjeline, koja u tom smislu također predstavlja njegovo ishodište. U druga dva primjera genitivom se označava oskudica, odnosno želja za makar i najmanjim dijelom određene konkretne cjeline kao što je *kruh* ili apstraktnoga entiteta poput *slave*. Upravo je genitiv, za koji je i u ovom slučaju karakteristično profiliranje jednoga dijela kao predmeta želje unutar veće cjeline, a samim time i njegovo konceptualno izdvajanje koje matičnu cjelinu povezuje sa shemom ishodišta, pogodan za iskazivanje želje koja proizlazi iz oskudice, budući da osoba koja oskudijeva u nečemu više nije fokusirana isključivo na željenu stvar u cjelini (koja bi u tom slučaju bila kodirana akuzativom, odnosno na konceptualnoj razini zahvaćena procesom kao kompaktna cjelina), već i na njezine najmanje dijelove. Upravo je dakle konceptom dijelnosti, a koji se, kao što je već rečeno, uklapa u genitivnu shemu ishodišta zbog naglašenosti samoga izdvajanja dijela iz matične cjeline, u predodžbi interpretatora aktivirano stanje velike oskudice, a iz navedenih konceptualnosemantičkih odnosa proizlazi i genitivno kodiranje željenih entiteta, bili oni konkretni ili apstraktni. Opisani konceptualnosemantički odnosi na kojima je utemeljeno genitivno kodiranje ishodišne cjeline prikazani su na slici 7.10.

a)

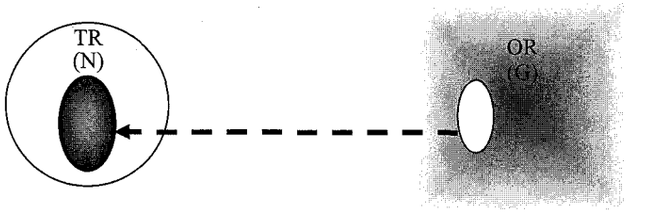

b)

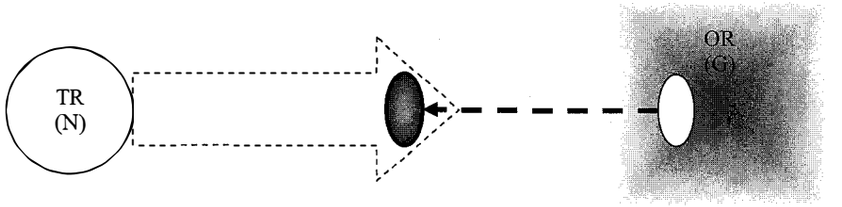

Slika 7.10

Kako se može primijetiti, temeljni su elementi na slici 7.10 postavljeni u odnose bliske onima na slici 7.9, ali se u ovom slučaju dio genitivno kodirane cjeline nalazi unutar trajektora i uzrokuje njegovu stvarnu ili metaforičku zasićenost u značenju obilja (7.10a), tj. zahvaćen je njegovom željom koju simbolizira dvodimenzionalna strelica u konceptualnom prikazu značenja oskudice (7.10b).

7.1.7 Vremenski genitiv

Vremenski genitiv označuje vrijeme u kojem se što zbiva i u pravilu dolazi u službi priložne oznake vremena, što je slučaj u primjerima poput sljedećeg:

(77) Položio je posljednji ispit **prošloga utorka / prošloga ljeta / prošle godine**.

Uz takav genitiv u pravilu dolazi pridjevna riječ (usp. **Bilo je to **utorka / ljeta / godine***), a razlog je tomu činjenica da cikličko smjenjivanje vremenskih jedinica kao što su dani u tjednu, tjedni u mjesecu, mjeseci u godini itd., odnosno njihovo pravilno ponavljanje, otvara prostor za nejasnoće i različite interpretacije primjera u kojima se genitiv pojavljuje bez pridjevne riječi. Stoga je osnovna funkcija pridjevne riječi nedvosmisleno locirati imensku riječ na vremenskoj osi, i to upravo u odnosu na komunikacijski kontekst, tj. sam trenutak uporabe iskaza kao deiktičko središte u poimanju vremenskih odnosa.

I u vremenskom se značenju genitiva shema ishodišta ostvaruje u svom partitivnom vidu. Svaki se, pa i najmanji, vremenski odsječak kao cjelina može rastavljati na još manje sastavne jedinice. Tako se tisućljeća dijele na stoljeća, stoljeća na desetljeća, desetljeća na godine, godine na mjesece itd., a konkretni su događaji pritom obično u ljudskoj svijesti vezani uz određeni trenutak, a ne uz razdoblje od čitavoga dana, tjedna ili godine. Upravo se stoga genitivom metonimijski profilira jedan manji odsječak unutar većega razdoblja koje predstavlja matičnu, tj. ishodišnu cjelinu. Tako se i objedinjujuća shema ishodišta u slučaju vremenskoga genitiva također ostvaruje preko koncepta dijelnosti, budući da se konkretni događaji u komunikaciji često vezuju uz cjelovita vremenska razdoblja, a pritom smo svjesni da se oni ne protežu čitavim njihovim tijekom, već samo jednim kraćim dijelom. Taj se dio, slično kao i kod dijelnoga genitiva, profilira u odnosu na matičnu cjelinu, koja pak ostaje u konceptualnoj pozadini. Takvo konceptualno izdvajanje manjega vremenskoga odsječka iz veće matične cjeline predstavlja dakle još jednu u nizu varijanti shematičnoga koncepta ishodišta, pa u skladu s tim cjelina biva kodirana genitivom. To je vidljivo i u primjerima (78–79):

(78) Nezgoda se na autocesti Zagreb-Lipovac dogodila **prošle noći**.

(79) Oženit ću se **sljedeće jeseni**.

U navedenim primjerima označeni su veći vremenski odsječci, ali je za procese označene glagolima potrebno znatno manje vremena. Uz konceptualizaciju prometne nezgode u primjeru (78) tako će biti povezan iznimno kratak vremenski odsječak, koji će postati jasnije profiliran u odnosu na *noć* kao cjelinu, a i čin ženidbe u primjeru (79) zbit će se u jednom danu, tj. neće se protegnuti tijekom cijele jeseni. U tom smislu možemo ustvrditi kako je interpretacija primjera (78–79), kada je u pitanju genitivno kodiranje većega vremenskoga razdoblja, utemeljena na metonimiji tipa CJELINA ZA DIO budući da se imenuje cijela noć i jesen, a u svijesti interpretatora aktiviraju se kraći vremenski odsječci, tj. dijelovi koji pripadaju tim cjelinama. Ono što je u rečenici imenovano služi dakle kao metonimijska izvorna domena, dok profilirani kraći odsječci predstavljaju ciljnu domenu (za opsežnu i temeljitu analizu utjecaja konceptualne metonimije na gramatičke odnose usp. Brdar 2007). S obzirom na to da se prilikom uspostave metonimijskih odnosa toga podtipa dijelovi na konceptualnoj razini izdvajanjem u prvi plan ističu u odnosu na matične cjeline, možemo navedene primjere smatrati varijantom sheme *ishodišta* u smislu izdvajanja činjenice iz šireg konteksta. Konceptualni prikaz opisanoga metonimijskog odnosa u kojem veća vremenska cjelina označava jedan manji profilirani odsječak donosi slika 7.11.

Na slici je shematski prikazan metonimijski odnos karakterističan za vremensko značenje genitiva, u kojem se imenovanjem orijentira, tj. veće vremenske cjeline, kao trajektor zapravo profilira neodređeno kraće vremensko razdoblje

Slika 7.11

unutar iste te cjeline, a budući da cjelina (kao metonimijska izvorna domena) na konceptualnoj razini i u ovom slučaju predstavlja *ishodište* u profiliranju manjih dijelova, jasni su razlozi njezina genitivnoga kodiranja.

7.1.8 Genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv

Genitiv svojstva ili kvalitativni genitiv označuje svojstva, odnosno kvalitete neotuđiva predmeta ili dijela predmeta. On također, kao i vremenski genitiv, može doći isključivo s pridjevnim riječima, što pokazuje i usporedba konstrukcija u primjeru (80):

(80) žena **plave kose** / *žena **kose**

Glavni je razlog tomu činjenica da iskaz bez pridjevne riječi ne bi imao nikakvu obavijesnu vrijednost. U navedenome primjeru podrazumijeva se da žena ima kosu, pa bi obavijest o tome da ju ima bila posve zališna. Da bi postala nezališna, mora joj se dodati i obavijest o kakvoći kose, a slični odnosi očiti su i u sljedećim primjerima:

(81) čovjek **visoka rasta**

(82) djevojka **plavih očiju**

(83) ptica **duga vrata**

U takvim se slučajevima pridjev rabi u neodređenome obliku (usp. Silić – Pranjković 2005: 203). Ako upravo navedene primjere sagledamo u svjetlu funkcije genitivno kodiranih imenskih sintagmi u okvirima matičnih konstrukcija, možemo zaključiti kako se one na razini konstrukcije u cjelini pojavljuju u svojstvu besprijedložnih postmodifikatora, dok imenice *čovjek*, *djevojka* i *ptica* u njima funkcioniraju kao odrednici profila čiji je značenjski profil shematičan u odnosu na značenje koje se profilira cijelom konstrukcijom. S druge pak strane unutar tih postmodifikatorskih sintagmi imenice *rast*, *oči* i *vrat* istovremeno funkcioniraju kao lokalne glave, dok se pridjevske riječi pojavljuju u svojstvu njihovih premodifikatora. Da bismo povezanost kvalitativnoga genitiva ili genitiva svojstva sa shematičnim genitivnim konceptom ishodišta učinili očitom, moramo također u gramatički opis uključiti pragmatičku komponentu. Nužno je naime upitati se u kojim, tj. kakvim komunikacijskim kontekstima upotrebljavamo iskaze koji sadrže kvalitativni genitiv. Radi se o slučajevima kada pažnju sugovornika želimo usmjeriti prema određenom objektu koji se nalazi u skupini

sebi sličnih entiteta ili je pak nedovoljno jasno određen i teže uočljiv iz nekoga drugog razloga. U takvim slučajevima služimo se strategijom isticanja određene karakteristične pojedinosti koja kao razlikovni element pomaže u identificiranju ciljnoga objekta budući da ga brzo i učinkovito izdvaja iz skupine sličnih entiteta ili ga jednostavno čini konceptualno lakše i brže dostupnim. Zamislimo situaciju u kojoj među mnoštvom ljudi na autobusnoj stanici želimo svome sugovorniku, s kojim stojimo na drugoj strani ceste, skrenuti pozornost na jednu određenu osobu, primjerice svoga poznanika koji nije poznat sugovorniku, kako bismo mu ispričali neki događaj povezan s tom osobom. Vjerojatno ćemo se u tom slučaju, kako bismo osobu o kojoj želimo govoriti trenutno izdvojili iz mnoštva i kako bi ju naš sugovornik lakše uočio, reći nešto poput: *Vidiš li ženu* ***duge plave kose****?* ili *Vidiš li onoga muškarca* ***velikoga nosa*** *na stanici preko puta?* U tom trenutku naš će sugovornik najprije obratiti pozornost na karakterističnu pojedinost koju smo mu svojim pitanjem naznačili, a tek kada uoči taj razlikovni element, njegovu će pažnju zaokupiti i sama osoba koju on karakterizira, tj. tek će tada identificirati samoga nositelja navedene osobine u njegovoj fizičkoj ukupnosti. Pažnja našega sugovornika kretat će se tako od karakteristične pojedinosti, koja služi kao sredstvo razlikovanja pojedinca u odnosu na ostale ljude u neposrednoj okolici, prema označenom pojedincu kao cjelini. To kretanje pozornosti, tj. percepcije promatrača *od karakteristične pojedinosti* prema njezinu nositelju kao cjelini shematski je prikazano na slici 7.12, a s obzirom na to da karakteristična pojedinost predstavlja *perceptivno ishodište* u procesu identificiranja samoga nositelja, i to genitivno značenje možemo smatrati očitom elaboracijom objedinjujuće ishodišne sheme.

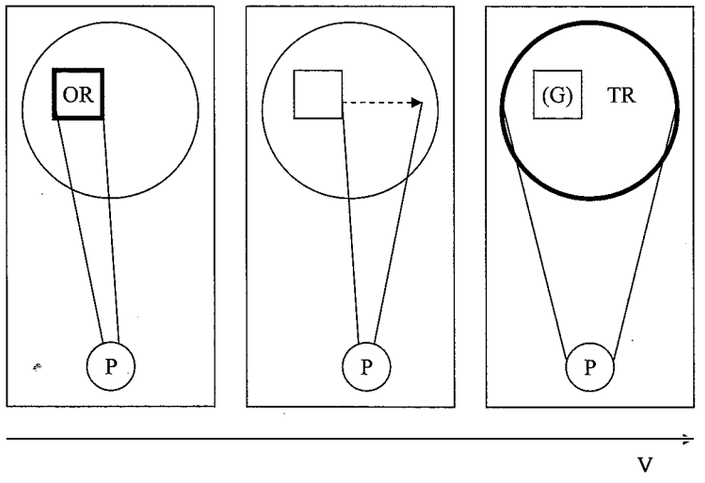

Slika 7.12

Na lijevoj strani slike shematski je prikazana prva faza identificiranja označene osobe u primjerima (81–83), u kojoj se uočava konkretna fizička pojedinost koja ju razlikuje od ostatka prisutnih (npr. *duga kosa* ili *velik nos*), a potom se pozornost promatrača počinje kretati od te karakteristične pojedinosti prema fizičkoj ukupnosti osobe, tj. od dijela prema matičnoj cjelini. U drugoj fazi identifikacije, koja je shematski prikazana na desnoj polovici slike, perceptivno je obuhvaćena i profilirana cjelovita osoba na koju se upućuje putem karakterističnе pojedinosti, a upravo to kretanje promatračeve pozornosti od karakterističnoga dijela kao *perceptivnoga ishodišta* prema matičnoj cjelini, koje je prikazano isprekidanom strelicom u srednjem okviru, može se smatrati konceptualnosemantičkim temeljom genitivnoga kodiranja karakteristične osobine, budući da se ona kao polazište, odnosno ishodišna točka u identifikaciji svoga nositelja na taj način uklapa u jedinstvenu genitivnu supershemu.

7.1.9 Subjektni genitiv

Subjektni genitiv označava vršitelja ili prouzročitelja kakve radnje i dolazi uz imenske riječi koje označuju tu radnju. Takve su riječi u pravilu odglagolne imenice, pa nam kao primjeri imenskih sintagmi sa subjektnim genitivom mogu poslužiti sljedeće konstrukcije:

(84) povratak **prognanika**
(85) sjećanje **ratnika**
(86) izvještaj **povjerenika**
(87) odlazak **prijatelja**
(88) putovanje **izaslanika**

U navedenim imenskim sintagmama, koje s obzirom na svoju strukturu redom pripadaju konstrukcijskomu tipu [[N] [(ODNOS) N] NP], spomenute odglagolne imenice pojavljuju se u svojstvu konstrukcijske glave ili odrednika profila čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini, dok se imenice kodirane genitivom u istim primjerima pojavljuju u svojstvu modifikatora, odnosno, preciznije, funkcioniraju kao besprijedložni postmodifikatori. No s obzirom na to da imenice kao što su *povratak*, *sjećanje*, *izvještaj*, *odlazak* i *putovanje* nastaju od glagola, one ipak u svojoj značenjskoj bazi zadržavaju relacijsku narav karakterističnu za vremenske relacijske predikacije (usp. 2.3.1.2) te u tom smislu ipak istovremeno funkcioniraju i kao sastavnica koja sadrži elaboracijsko mjesto u vidu shematičnoga trajektora, tj. mjesto koje u navedenim imenskim sintagmama elaborira upravo sastavnica kodirana genitivom. Navedenu činjenicu smatramo posebno zanimljivom jer vrlo zorno ilustrira tvrdnju koja je iznesena i detaljno obrazložena u 4.4, a prema kojoj modifikaciju i komplementaciju, s obzirom na to da su njihove definicije u kognitivnoj gramatici utemeljene na analizi sustavnosti koja se može uočiti na planu konceptualnose-

mantičkih odnosa, a ne na ispunjavanju objektivistički uspostavljenih formalnih kriterija, nikako ne bi trebalo promatrati kao diskretne kategorije, već prije kao kontinuum načinjen od niza potkategorija među kojima su neke bliže modifikaciji, a neke komplementaciji, dok čista komplementacija s jedne te čista modifikacija s druge strane funkcioniraju tek kao njegove završne točke, odnosno suprotstavljeni polovi. Dakle budući da u svim navedenim primjerima odglagolna imenica funkcionira kao odrednik profila, odnosno konstrukcijska glava čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini, genitivni izraz u konstrukcijama ovoga tipa ima funkciju njezina besprijedložnoga postmodifikatora. No budući da je odrednik profila ujedno i odglagolna imenica koja, u skladu sa svojim porijeklom, zadržava izrazito naglašenu relacijsku narav te njezin značenjski profil i dalje sadrži elaboracijska mjesta u vidu shematičnih trajektora, a ta mjesta unutar istih konstrukcija bivaju elaborirana upravo od strane genitivnih postmodifikatora na način koji će biti pojašnjen u nastavku ovoga poglavlja, možemo zaključiti kako se u slučaju subjektnoga genitiva radi o jednoj od prijelaznih kategorija u kontinuumu koji se proteže na relaciji modifikacija-komplementacija, tj. kako se u slučaju genitivnih izraza koji će biti analizirani u ovome poglavlju radi o besprijedložnim modifikatorima s još uvijek prisutnom primjesom komplementacije. Sličan fenomen zamijetit ćemo i u naredna dva potpoglavlja, onima o objektnom i objasnidbenom genitivu, ali u njima komplementacijska funkcija genitivnih postmodifikatora također, a s obzirom na neke važne konceptualnosemantičke čimbenike, neće biti izražena u jednakoj mjeri, tj. oni će se nalaziti u različitim područjima spomenutoga kontinuuma s obzirom na manju ili veću udaljenost od kategorije čiste modifikacije kao njegove krajnje točke. S druge pak strane, pokušat ćemo dokazati kako je motivacija za njihovo genitivno kodiranje u svim slučajevima ista, tj. da se ona također temelji na uklapanju odnosa genitivnih referenata prema drugim elementima kodiranoga scenarija i same uporabne situacije u jedinstvenu ishodišnu shemu.

Povezanost subjektnoga genitiva sa shemom ishodišta također je apstraktnije i posrednije naravi od povezanosti iste sheme s prototipnim scenarijima prostornoga udaljavanja, ali ju je lako osvijestiti na temelju jedne vrlo jednostavne konceptualnosemantičke činjenice. Radi se naime o tome da u sintagmama sa subjektnim genitivom nailazimo na kombinaciju nominativno kodirane imenice koja se nominalizacijom tvori od glagola i genitivno kodirane imenice koja označava vršitelja same glagolske radnje. Ponovimo, imenice kao vrsta riječi u okvirima kognitivne terminologije pripadaju nominalnim profilima, čiji se semantički pol, kao što je ranije detaljno objašnjeno, najopćenitije definira kao [STVAR]. One označavaju entitete koji su, za razliku od vremenskih relacijskih predikacija ili [PROCESA] i nevremenskih relacijskih predikacija ili [ODNOSA], *konceptualno nezavisni*. To dakle znači da entitete koji su označeni nominalnim profilima možemo zamisiti neovisno o njihovu sudjelovanju u bilo kakvome procesu ili odnosu. Ne možemo ih zamisliti izvan temeljnih konceptualnih domena kao što

su vrijeme i prostor, tj. izvan pukoga procesa "bivanja", ali samo vrijeme zasigurno ne predstavlja dio njihova značenjskoga profila. Kaže se stoga da vremenske relacijske predikacije imaju pozitivan, a nevremenske relacijske predikacije i nominalni profili negativan vremenski profil. Kada kažemo da su nominalni profili konceptualno neovisni o relacijskim predikacijama, to znači da primjerice, iako znamo da se na stolici sjedi, da se automobilima vozi i da se kredom piše, samu stolicu, automobil ili kredu možemo zamisliti neovisno o procesima sjedenja, vožnje i pisanja. S druge pak strane interpretacija značenja glagola *sjediti*, *voziti se* ili *pisati* nužno uključuje konceptualizaciju nominalnih profila, budući da ne možemo pojmiti proces sjedenja, vožnje ili pisanja ako u predodžbu, makar na visokoshematičnoj razini, ne uključimo onoga tko sjedi i predmet/mjesto na kojemu sjedi, osobu koja vozi i prijevozno sredstvo, odnosno osobu koja piše i sredstvo kojim se pritom služi. Na to se, ponovimo još jednom, misli kada se tvrdi da je za nominalne profile karakteristična *konceptualna nezavisnost*, za razliku od vremenskih i nevremenskih relacijskih predikacija čija konceptualizacija nužno uključuje jednoga ili više sudionika u profiliranom odnosu.

Ako malo bolje razmislimo o upravo navedenoj podjeli jezičnih jedinica prema općim definicijama njihovih semantičkih polova, postaje jasno kako nominalizacijom od vremenskoga relacijskog profila za koji je karakteristično sekvencijsko promatranje situacije (npr. *On dolazi kući*) dobivamo nominalni profil za koji je karakterističan skupni uvid (usp. *njegov dolazak kući*).[261] Na taj način [PROCES] se profilira kao [STVAR], tj. skupna konceptualna struktura, a ne niz sekvenci povezanih u vremenskome slijedu, dok vanjske granice nominalnoga profila kao koherentne konceptualne cjeline postaju jasnije od difuznih granica vremenske relacijske predikacije. Dobar su primjer za usporedbu skupnoga i sekvencijskoga promatranja stoga upravo navedeni primjeri nominalnih i verbalnih fraza. *Njegov odlazak od kuće* primjer je nominalne fraze kojom se aktivira skupni uvid u proces s naglaskom na njegovoj završnoj fazi, odnosno konačnosti, dok se verbalnom frazom *On je otišao od kuće* profilira sekvencijski slijed pojedinačnih faza u procesu odlaska. Nominalizaciju dakle na konceptualnoj razini prati skupno profiliranje glagolskoga procesa, koji se uobičajeno poima kao niz odsječaka u vremenskome slijedu. No vratimo se još jednom jednostavnoj činjenici koju smo spomenuli na početku ovoga potpoglavlja: sudionici kakvoga procesa mogu se konceptualizirati i neovisno o svome sudjelovanju u tom procesu, tj. oni su konceptualno autonomni, dok se sam proces ne može konceptualizirati neovisno o svojim sudionicima. Ako dakle želimo skupnim promatranjem izmijeniti narav uvida u proces, nominalizacija nam to omogućuje. No ni proces označen imenicom kao što je *odlazak* nije konceptualno neovisan, tj. ne može se pojmiti neovisno o svome vršitelju. To znači da svijest o konkretnim aktantima nesumnjivo prethodi svijesti o procesima u kojima sudjeluju. Sukladno tomu

[261] Usp. definicije skupnoga i sekvencijskoga promatranja u poglavlju 1.5.

svijest o procesu koji se uslijed nominalizacije promatra skupno, a ne sekvencijski, i dalje proizlazi iz prethodne svijesti o aktantu kao njegovu *konceptualnom ishodištu*. Upravo ta činjenica predstavlja poveznicu između subjektnoga genitiva i shematičnoga koncepta *ishodišta* (u smislu nastanka skupnoga uvida u proces iz prethodne svijesti o aktantu kao njegovu temeljnom preduvjetu), a opisani odnos shematski je prikazan na slici 7.13.

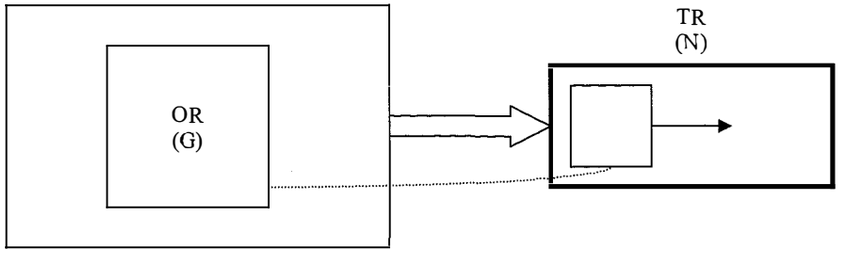

Slika 7.13

Slika 7.13 prikazuje tijek konceptualizacije procesa označenih odglagolnim imenicama u nominativu (***povratak*** *prognanika*, ***izvještaj*** *povjerenika*, ***odlazak*** *prijatelja*, ***putovanje*** *izaslanika* itd.), kojima na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, a njihovo skupno profiliranje pritom je naglašeno debljim linijama. No budući da je skupna predodžba procesa u takvim slučajevima uvjetovana prethodnom konceptualizacijom samih vršitelja glagolske radnje, možemo reći kako upravo vršitelji u odnosima toga tipa predstavljaju *konceptualna ishodišta* prilikom profiliranja [PROCESA] kao [STVARI], tj. iz primarne i konceptualno nezavisne predodžbe vršitelja koju simbolizira lijevi okvir proizlazi sekundarna i konceptualno zavisna predodžba procesa koji on vrši kao relacijske konceptualne strukture u desnom okviru, a koja sadrži shematična elaboracijska mjesta. Upravo na činjenici da relacijski koncepti u tim slučajevima zapravo *proizlaze* iz prethodnih predodžbi vršitelja kao konceptualno nezavisnih entiteta temelji se i kompatibilnost opisanoga procesa s jedinstvenom ishodišnom shemom, a samim time i genitivno kodiranje vršitelja. U tom je smislu subjektni genitiv vrlo sličan objektnome, kojemu ćemo se posvetiti u sljedećem poglavlju.

7.1.10 Objektni genitiv

Objektnim genitivom označuje se predmet (objekt) kakve radnje te on, kao i subjektni genitiv, u pravilu dolazi uz odglagolne (deverbativne) imenice koje označuju tu radnju:

(89) rušenje **kuće**
(90) pisanje **knjige**
(91) traženje **posla**
(92) gledanje **filmova**

(93) sklapanje **ugovora**
(94) učenje **gradiva**
(95) polaganje **ispita**

Značenje samih odglagolnih imenica shematično je u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini, pa i u sintagmama toga tipa one funkcioniraju kao konstrukcijske glave, odnosno odrednici profila, a genitivni izrazi kao njihovi modifikatori. No s obzirom na to da su i u tim primjerima lijevi članovi imenskih sintagmi, tj. imenice kao što su *rušenje*, *pisanje*, *traženje*, *gledanje*, *sklapanje* itd. nastali od glagola, i oni, analogno odnosima koji su već opisani u poglavlju o subjektnome genitivu, zadržavaju relacijsku narav karakterističnu za vremenske relacijske predikacije te slijedom toga istovremeno funkcioniraju i kao sastavnice koje sadrže elaboracijska mjesta, a ta mjesta u navedenim primjerima također bivaju elaborirana značenjima genitivno kodiranih imenica, kojima su sada, za razliku od subjektnoga genitiva, označeni trpitelji procesa konkretiziranih odglagolnim imenicama. S obzirom na to, sve što je već rečeno za genitivne modifikatore u poglavlju o subjektnome genitivu (usp. 7.1.9) vrijedi i za one koji će biti analizirani ovdje i koji u kontinuumu koji se proteže na relaciji modifikacija-komplementacija također zauzimaju jedno od prijelaznih mjesta, tj. možemo ih također smatrati modifikatorima sa svojevrsnom "rezidualnom" komplementacijskom funkcijom. S obzirom na sve navedeno, i veza između objektnoga genitiva i objedinjujućega genitivnoga koncepta ishodišta po svojoj je prirodi vrlo slična vezi između istoga koncepta i subjektnoga genitiva koja je opisana u prethodnome poglavlju, a ključna razlika između te dvije specifične genitivne skupine sadržana je u činjenici da prilikom interpretacije navedenih i njima sličnih primjera predodžba procesa označenih odglagolnim imenicama (za koje je, ponovimo, karakterističan skupni uvid u [PROCES] uslijed kojega se on profilira kao [STVAR]) proizlazi iz prethodne autonomne predodžbe njihovih trpitelja, dok sami vršitelji, za razliku od slučajeva opisivanih u 7.1.9, ostaju nedefinirani, tj. svijest o njima zadržava se na visokoshematičnoj razini. U tom smislu dakle genitivni referenti u primjerima (89–95) također predstavljaju *konceptualna ishodišta* u poimanju procesa označenih odglagolnim imenicama koje i dalje zadržavaju relacijsku narav samih glagola, a upravo u toj činjenici leži i motivacija za njihovo genitivno kodiranje. Nominalizacija je, ponovimo još jednom, gramatički eksponent skupnoga promatranja [PROCESA] kao najopćenitije definicije glagolskoga semantičkog pola za čiju je konceptualizaciju inače karakterističan sekvencijski uvid, a sama svijest o gore navedenim procesima kao što su *rušenje*, *pisanje*, *traženje* itd. neostvariva je izvan prethodne predodžbe njihovih trpitelja, kao što se ni procesi *povratka*, *sjećanja* ili *izvještavanja* kod subjektnoga genitiva ne mogu pojmiti neovisno o predodžbi vršitelja, tj. osobe koja se vraća, sjeća ili izvještava. Budući da genitivni referenti u primjerima toga tipa (*rušenje* ***kuće***, *pisanje* ***knjige***, *traženje* ***posla***) kao trpitelji radnje označene odglagolnom imenicom također predstavljaju konceptualna ishodišta prilikom samoga poimanja te

radnje, veza objektnoga genitiva i shematičnoga koncepta ishodišta ovdje je vrlo jasna, a opisani odnos prikazan je na slici 7.14.

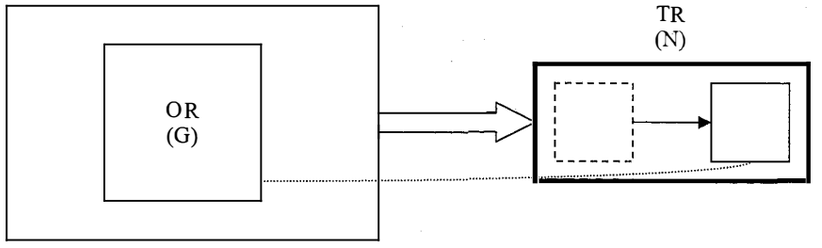

Slika 7.14

Slika 7.14 prikazuje tijek konceptualizacije procesa označenih odglagolnim imenicama u nominativu (***rušenje*** *kuće*, ***gledanje*** *filmova*, ***pisanje*** *knjige* itd.), kojima na konceptualnoj razini pripada uloga trajektora, a njihovo skupno profiliranje pritom je naglašeno debljim linijama. No budući da je skupna predodžba procesa u navedenim slučajevima uvjetovana prethodnom konceptualizacijom trpitelja glagolske radnje koja je shematski prikazana u lijevom pravokutniku, možemo reći kako upravo trpitelji u odnosima toga tipa predstavljaju konceptualno ishodište prilikom profiliranja [PROCESA] kao [STVARI], tj. kako iz primarne predodžbe trpitelja proizlazi sekundarna predodžba procesa kojim on biva zahvaćen kao relacijske konceptualne strukture koja sadrži shematično naznačena elaboracijska mjesta. I kao što je već rečeno na samom kraju prethodnoga potpoglavlja, na činjenici da relacijski koncepti i u navedenim slučajevima proizlaze iz prethodnih predodžbi trpitelja kao konceptualno nezavisnih entiteta temelji se uklapanje samih trpitelja kao konceptualnih ishodišta u shematični ishodišni koncept, pa je i njihovo genitivno kodiranje rezultat te konceptualno-semantičke činjenice. S druge strane, budući da se predodžba vršitelja u slučaju objektnoga genitiva zadržava na visokoshematičnoj razini, on je u prikazu na slici 7.14 označen isprekidanim kvadratićem, čime se ukazuje upravo na njegovu neodređenost.

7.1.11 Objasnidbeni (eksplikativni) genitiv

Objasnidbeni (eksplikativni) genitiv služi jasnijem definiranju značenja imenice na koju se odnosi, a takav odnos možemo vidjeti u sljedećim primjerima:

(96) zaplet **filma**
(97) sadržaj **romana**
(98) rješenje **problema**
(99) znak **dobre volje**
(100) raspored **izlaganja**

I u ovom slučaju lijevi član funkcionira kao odrednik profila, odnosno glava, budući da je njegovo značenje shematično u odnosu na značenje matične konstrukcije, dok se imenice kodirane genitivom pojavljuju u svojstvu modifikatora. No kao što je već rečeno i u poglavljima o subjektnom i objektnom genitivu (usp. 7.1.9 i 7.1.10), a s obzirom na to da su imenice *zaplet*, *sadržaj*, *rješenje*, *znak*, *raspored* i dr. također relacijske naravi, pa ih je stoga i potrebno dodatno odrediti, tj. one sadrže prazna elaboracijska mjesta koja popunjavaju genitivno kodirane sastavnice, ovdje se može govoriti o jednoj od prijelaznih kategorija u kontinuumu koji se proteže na relaciji modifikacija-komplementacija, tj. i ovdje se radi o besprijedložnim postmodifikatorima s "rezidualnom" primjesom komplementacije. No kako bismo bili sasvim precizni, ovdje treba naglasiti i kako je ta primjesa znatno manja nego u slučaju subjektnoga i objektnoga genitiva, pa bi se ti genitivni postmodifikatori u tom smislu unutar spomenutoga kontinuuma ipak nalazili nešto bliže kategoriji čiste modifikacije nego njihovi parnjaci u poglavljima o subjektnome i objektnome genitivu. Naime uz navedene sličnosti između objasnidbenoga, objektnoga i subjektnoga genitiva može se govoriti i o nekim vrlo značajnim razlikama među njima, tj. nijansirati modifikatorsku funkciju genitivnih izraza u navedenim kategorijama s obzirom na neke bitne konceptualne razlike koje se među njima vrlo sustavno ostvaruju. Tako se primjerice u slučaju subjektnoga i objektnoga genitiva uz postmodifikatorsku funkciju u pravilu može uočiti i vrlo naglašena komplementacijska primjesa koja proizlazi iz same relacijske naravi odglagolnih imenica uz koje se te dvije genitivne potkategorije pojavljuju, budući da one, kako je već pojašnjeno, zadržavaju snažno naglašenu relacijsku narav iz faze koja prethodi nominalizaciji, što postaje jasno ukoliko usporedimo konstrukcije u primjerima (101–104):

(101) **razmišljanje** staraca < starci **razmišljaju**
(102) **sjećanje** ratnika < ratnik **se sjeća**
(103) **prisluškivanje** građana < građane **prisluškuju**
(104) **kažnjavanje** krivaca < krivce **kažnjavaju**

Isto često vrijedi i za kategoriju objasnidbenoga genitiva, no tu se "rezidualna" komplementacijska funkcija genitivnih postmodifikatora ne ostvaruje u jednakoj mjeri budući da ni relacijska narav imenica koje u toj kategoriji funkcioniraju kao odrednici profila nije jednako naglašena. Ako se nakratko vratimo primjerima imenskih sintagmi kao što su *zaplet* ***filma***, *rješenje* ***problema***, *raspored* ***izlaganja*** i sl., vidjet ćemo da i u njima lijevi članovi stoje u jasnom tvorbenom odnosu prema glagolima *zaplesti*, *riješiti* i *rasporediti*, ali taj odnos nije toliko izravan kao u odglagolnih imenica *zaplitanje*, *rješavanje* i *raspoređivanje*, već prije možemo reći kako upravo navedene imenice označuju skupne predodžbe samih glagolskih procesa, dok se imenicama *zaplet*, *rješenje* i *raspored* označuju učinci istih procesa po načelu *aktivnost* > *rezultat* (*zaplitanje* > *zaplet*, *rješavanje* > *rješenje*, *raspoređivanje* > *raspored* itd.). U tom se smislu ni prili-

kom konceptualizacije rezultata glagolskih procesa ne aktivira u jednakoj mjeri svijest o njihovim sudionicima, tj. predodžba samih sudionika znatno je *udaljenija* od predodžbe rezultata nego od predodžbe samoga procesa, a ta se konceptualna činjenica mogli bismo reći ikonički odražava u suprotstavljenim opisnim parafrazama nekih imenskih sintagmi s objektnim i objasnidbenim genitivom:

(105) rješavanje problema < **netko rješava problem**

(106) rješenje problema < **netko** je kroz proces rješavanja **problema** došao do **rješenja**.

S druge strane, u sljedećim primjerima imenskih sintagmi iz kategorije objasnidbenoga genitiva lijevi članovi ne stoje ni u kakvu odnosu prema glagolskom parnjaku, već se radi o relacijskim imenicama kao što su npr. *stranica*, *rub* i *dno*, čije značenjsko profiliranje nužno zahtijeva uspostavu odnosa prema kakvoj konceptualnoj bazi koja u tom smislu funkcionira kao *ishodišna predodžba*:

(107) stranica **trokuta**

(108) rub **provalije**

(109) dno **čaše**.

Takve su sintagme, a u odnosu na prethodno opisane primjere u kojima lijevi član označava rezultat kakvoga procesa te posebice u odnosu na primjere iz kategorije subjektnoga i objektnoga genitiva u kojima lijevi član nominalizacijom nastaje izravno od glagola, daleko bliže točci čiste modifikacije, tj. u njima je komplementacijska funkcija genitivnih izraza koji se pojavljuju uz zavisnu sastavnicu koja je odrednik konstrukcijskoga profila svedena gotovo na minimum. Tako se i *hijerarhija (ne)zavisnosti glave imenske sintagme* koja se u 4.4 uspostavlja na relaciji modifikacija-komplementacija može u slučaju genitivnih značenja analiziranih u potpoglavljima o subjektnom, objektnom i objasnidbenom genitivu dodatno razraditi na sljedeći način:

KOMPLEMENTACIJA > > > > > > > *MODIFIKACIJA*

K	*K/m*	*M/k*	*M/k*	*M*
(. . .)	SINTAGME SA SUBJEKTNIM I OBJEKTNIM GENITIVOM U KOJIMA LIJEVI ČLAN *SKUPNO PROFILIRA PROCES* (***sjećanje*** *ratnika*, ***rješavanje*** *problema*, ***raspoređivanje*** *izlaganja* itd.)	SINTAGME S OBJASNIDBENIM GENITIVOM U KOJIMA SE LIJEVIM ČLANOM VIŠE *PROFILIRA REZULTAT PROCESA* (***rješenje*** *problema*, ***raspored*** *izlaganja* itd.)	SINTAGME S OBJASNIDBENIM GENITIVOM U KOJIMA DESNI ČLAN NA KONCEPTUALNOJ RAZINI FUNKCIONIRA KAO *ZNAČENJSKA BAZA* (***stranica*** *trokuta*, ***rub*** *provalije*, ***dno*** *čaše* itd.)	

Ponovimo, uspostava hijerarhije ovoga tipa, nasuprot promatranju modifikacije i komplementacije kao diskretnih i uvijek jasno razgraničenih kategorija, u potpunom je skladu s pristupom kakav zastupa kognitivna gramatika budući da definiranje sintaktičkih kategorija na temelju karakterističnih konceptualno-semantičkih odnosa najčešće ne ostavlja nimalo prostora za davanje definicija po načelu *ili-ili*, već se s obzirom na brojne značenjske nijanse te kategorije ostvaruju unutar kontinuuma kojemu su prototipni predstavnici samo krajnje točke, dok se između njih u pravilu može opisati širok spektar hibridnih potkategorija čija netipičnost ujedno ima jasne gramatičke implikacije. U tom se smislu kategorije subjektnoga, objektnoga i objasnidbenoga genitiva ovdje prikazuju kao ostvaraji modifikatorske relacije, no neki su od njih pritom bliže krajnjoj točci čiste modifikacije, dok je kod drugih u manjoj ili većoj mjeri prisutna i "oslabljena" komplementacijska funkcija. Ta je funkcija najčešće svojevrstan semantički ostatak koji odglagolne imenice zadržavaju iz prednominalizacijske faze, a u kontekstu triju navedenih genitivnih kategorija najjače je izražena kod imenica koje skupno profiliraju same procese koji im služe kao baza, odnosno *trajnih odglagolnih imenica* kojima se označavaju vremenski neomeđene *trajne situacije* (usp. 2.3.1.2), pa su sintagme u kojima je genitivnim izrazom kao konstrukcijska glava modificirana neka od tih imenica u odnosu na neke druge tipove sintagmi ipak relativno udaljene od točke čiste modifikacije. U istoj su pak hijerarhiji tom polu nešto bliži primjeri s objasnidbenim genitivom u kojima je konstrukcijska glava konceptualno nešto manje zavisna sastavnica, koja se samim time približava kategoriji prototipnih imenica, odnosno odglagolna imenica kojom je umjesto procesa u neograničenom trajanju profiliran sam njegov rezultat, a čija konceptualna omeđenost ima jasne gramatičke implikacije u vidu njihove brojivosti (usp. **dva raspoređivanja izlaganja* / *dva rasporeda izlaganja*, **tri rješavanja problema* / *tri rješenja problema* itd.), dok se kategoriji čiste modifikacije najviše približavaju primjeri s objasnidbenim genitivom u kojima relacijske imenice ne nastaju nominalizacijom (***stranica*** *trokuta*, ***dno*** *čaše* itd.), ali kao glave sa svojim modifikatorima stoje u odnosu *profil-baza* budući da se značenje lijevoga člana može ostvariti tek kroz obaveznu uspostavu odnosa prema desnom članu kao njegovu najužem konceptualnom kontekstu.

Što se pak tiče motivacije za genitivno kodiranje samih modifikatora, a kako se iz navedenoga već može i zaključiti, eksplikativni genitiv ipak je čvrsto povezan s prethodne dvije genitivne skupine budući da je i tu je riječ o jednom vidu konceptualne uvjetovanosti prvoga dijela sintagme njezinim drugim dijelom. Značenje je prvoga dijela imeničkoga spoja dakle nedovoljno određeno samo po sebi, tj. i njegova je konceptualizacija nemoguća ako se u nju prethodno ne uključi konkretnija, konceptualno autonomna predodžba genitivnoga referenta. Koncept kodiran genitivom stoga također funkcionira kao *konceptualno ishodište* u odnosu na koje se ostvaruje semantički pol imenice koja čini prvi dio sintagme, i to, kao što se već moglo primijetiti, vrlo često po načelu konceptualne

neodvojivosti *dijela* od *cjeline*. Pa kao što je nemoguće definirati određeni pojam u odnosu na univerzum koji ga okružuje, a da se pritom u definiciju ne uključi razina kojoj je taj pojam podređen, tj. kojoj svi slični entiteti zajedno pripadaju, isto je tako nemoguće konceptualizirati određeni entitet kao *sastavnicu* veće cjeline, a da se pritom u predodžbu ne uključi i sama cjelina. Vidi se to vrlo dobro u već spomenutom primjeru imenske sintagme *stranica trokuta*, gdje se radi o očitoj konceptualnoj ovisnosti dijela (*stranice*) o matičnoj cjelini (*trokutu*) koja čini njegov nezaobilazan interpretacijski okvir, odnosno bez koje se sam dio ne može pojmiti kao takav.

Slično je u tom smislu i s konceptima koje označavaju prvi dijelovi imenskih spojeva u primjerima kao što su *znak dobre volje*, *raspored izlaganja*, *sadržaj knjige* itd. Sam *znak* u prvom primjeru kao apstraktan simbol proizlazi iz prethodne svijesti o onome što se označava, tj. označitelj kao takav ne može postojati ako se označeni koncept prethodno nije ostvario u svijesti onih koji se znakom služe ili ga interpretiraju. U tom smislu relacijski koncept označen imenicom *znak* u prvom primjeru proizlazi iz konceptualno neovisne predodžbe onoga što se označava. *Raspored* je na isti način, budući da se nužno odnosi na distribuciju konkretnih *sadržaja*, *obveza* i sl. u određenom vremenu, konceptualno ovisan o onome što označava, odnosno na što se odnosi, pa tako primjerice autonomni koncepti *izlaganja*, *nastave*, *poslova* itd. predstavljaju ishodište, tj. nužan konceptualni okvir za predodžbu samoga *rasporeda*. U imenskoj sintagmi *sadržaj knjige* prvim je dijelom također označen apstraktniji relacijski koncept izveden iz konkretne predodžbe *knjige* i onoga što je u njoj napisano. U tom su smislu prvi dijelovi navedenih imeničkih skupina konceptualno ovisni o njihovim drugim dijelovima, koji u pravilu označavaju konkretnije, perceptivno lakše dostupne, tj. neizvedene koncepte. Svijest o entitetima kodiranim nominativom na taj način također proizlazi iz prethodne svijesti o konkretnijim i konceptualno lakše dostupnim entitetima koji su, upravo zbog činjenice da u navedenim skupinama također imaju funkciju *konceptualnoga ishodišta*, kodirani upravo genitivom.

7.1.12 Genitiv zaklinjanja

U objedinjujući genitivni koncept ishodišta uklapa se i genitiv zaklinjanja, kod kojega ono u što se tko zaklinje biva kodirano genitivom, a onaj tko se zaklinje dativom:

(110) **Duše** mi!
(111) **Majke** mi!
(112) Tako mi **svega**!

Vezu između genitiva u značenju zaklinjanja i objedinjujuće genitivne sheme ishodišta, tj. konceptualnosemantičku motivaciju za kodiranje onoga u što se tko zaklinje genitivom, vidimo ovdje u potencijalnom udaljavanju, tj. lišavanju

osobe koja se zaklinje onoga u što se zaklela u slučaju gubitka. Upravo to potencijalno lišavanje, odnosno gubitak određenoga elementa koji pripada njezinoj osobnoj sferi predstavlja ujedno i motivaciju za dativno kodiranje onoga tko se zaklinje (najčešće je tada u pitanju lična zamjenica), budući da se dativom profilira subjektivna perspektiva doživljavača u potencijalnom procesu gubitka (vidi poglavlje o emfatičnom dativu), a sam je posjedovani element pritom na konceptualnoj razini, kao predmet od kojega će vlasnik u slučaju lošega ishoda biti udaljen, uklopiv u shematični koncept ishodišta kao referentna točka u procesu trajektorova udaljavanja. O scenariju lišavanja, tj. prisilnoga udaljavanja vlasnika od nekoga dijela njegove svojine već je bilo riječi u raspravi o ablativnom genitivu, a ključna je razlika između ablativnoga i genitiva zaklinjanja u tome što je lišavanje, a samim time i fizičko udaljavanje posjednika od posjedovanog, u prvom slučaju aktualno, a u drugom potencijalno. U tom se smislu može smatrati da je ova rubna funkcija genitiva izvedena iz prototipnijih scenarija aktualnoga lišavanja u kojima se objekti kojih se vlasnika lišava, i to zbog snažno istaknute sastavnice njegova fizičkoga udaljavanja od njih, također kodiraju genitivom. U tom je smislu genitiv lišavanja na konceptualnoj razini vrlo čvrsto povezan i sa značenjem prijedložno-padežnih konstrukcija tipa *bez*+genitiv, što postaje sasvim jasno ako prethodno analizirane primjere parafraziramo na sljedeći način:

(113) **Duše** mi! → Ako nije tako / Ako ne govorim istinu, neka ostanem **bez duše**.
(114) **Majke** mi! → Ako nije tako / Ako ne govorim istinu, neka ostanem **bez majke**.
(115) Tako mi **svega**! → Ako nije tako / Ako ne govorim istinu, neka ostanem **bez svega**.

Parafraze s desne strane imaju isto značenje i pragmatičku funkciju kao i primjeri slijeva, a samu mogućnost fizičkoga ili metaforičkoga udaljavanja od objekta zaklinjanja u slučaju davanja lažne zakletve smatramo očitom motivacijom za genitivno kodiranje entiteta koji mogu biti izgubljeni i čijom se vrijednošću u navedenim primjerima garantira istinitost izrečenoga. Taj odnos udaljavanja na razini potencijalnoga ishoda zaklinjanja kao osnovna motivacija za genitivno kodiranje prikazan je na slici 7.15.

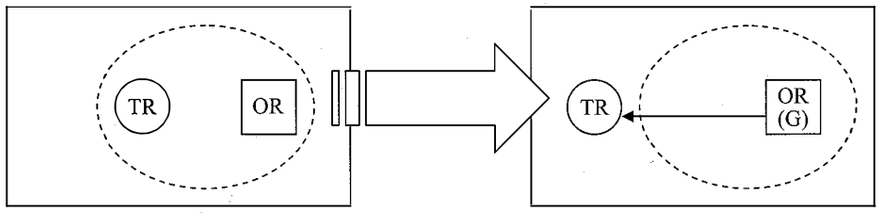

Slika 7.15

Slika prikazuje dva dijela povezana po načelu uzroka i posljedice. Pritom je u lijevom okviru prikazana aktualna situacija u kojoj se vrši zaklinjanje. U njoj je element kojim se garantira istinitost određene izjave, valjanost obećanja i sl., još uvijek u vlasništvu trajektora, a isprekidana elipsa simbolizira upravo granice njegova vlasništva. Trajektor dakle valjanost i istinitost svoje zakletve garantira vrijednošću nečega što se nalazi u njegovu vlasništvu kao svojevrsnom jamčevinom. I upravo kao što u slučaju neotplaćivanja kredita osoba može biti lišena nekretnine opterećene hipotekom, u slučaju lažnoga zaklinjanja osobi može biti oduzeta vrijednost u koju se zaklela, tj. kojom je zajamčila svoju iskrenost. Taj potencijalni ishod konceptualizira se u skladu sa strukturnim okvirima koje nudi koncept *ishodišta*: vrijednost kojom se garantira istinitost zakletve ostaje tamo gdje je i bila, ali osoba koja je položila krivu zakletvu biva "udaljena" iz sfere svoga vlasništva. U skladu s tim strukturnim okvirom potencijalni gubitak konceptualizira se kao udaljavanje posjednika od posjedovanoga predmeta, a budući da je upravo mogućnost gubitka kakve vrijednosti ona komponenta koja se najsnažnije profilira svakom zakletvom, entitet koji će potencijalno biti izgubljen, tj. kojega će njegov vlasnik biti lišen, kodira se upravo genitivom, pa stoga potencijalni scenarij gubitka uslijed lažne zakletve, koji je prikazan u desnom okviru slike 7.15, predstavlja vrlo jasnu elaboraciju objedinjujućega genitivnog koncepta ishodišta.

7.2 Genitiv s prijedlozima

Genitiv se među kosim padežima kombinira s najvećim brojem prijedloga, i to kako dimenzionalnih tako i nedimenzionalnih, a njegova su značenja u tim kombinacijama izrazito brojna i razvedena. Stoga je temeljni cilj ovoga poglavlja pokazati da se u svim prijedložno-padežnim izrazima koje će analiza obuhvatiti genitivni referenti na konceptualnoj razini, kao i u slučaju različitih značenja besprijedložnoga genitiva, uklapaju u objedinjujuću shemu *ishodišta*, tj. da je njihovo genitivno kodiranje motivirano uklapanjem u tu jedinstvenu konceptualnu strukturu. Kada pak genitivno kodirane imenice promotrimo u svjetlu sintaktičkih odnosa unutar matičnih konstrukcija, odnosno njihovih funkcija u mreži navedenih odnosa, možemo zaključiti kako svi genitivni izrazi koji će biti obuhvaćeni analizom u ovome poglavlju imaju s jedne strane funkciju dopuna prijedlozima koji predstavljaju lokalne ili konstrukcijske glave, tj. odrednike profila na razini konstrukcija nižega reda, budući da te konstrukcije u cjelini označavaju relaciju profiliranu samim prijedlogom, a ne stvar koja u tom odnosu ima udio. S druge pak strane genitivno kodirane imenice zajedno s prijedlozima mogu imati komplementacijsku ili modifikacijsku funkciju u odnosu na različite tipove glava konstrukcija u cjelini, tj. konstrukcija najvišega reda. U tom smislu same prijedložne skupine koje će biti analizirane u ovome poglavlju kao konstrukcije nižega reda tipa [[P] [N] PP], a nastale prethodnom integracijom zavisne prijedložne

sastavnice i nezavisne imenske, prema zavisnim sastavnicama koje predstavljaju glave u konstrukcijama najvišega reda funkcioniraju kao dopune koje elaboriraju neku od njihovih shematičnih podstruktura (npr. *izaći iz kuće*, *pasti s krova*, *pobjeći od odgovornosti* itd.), dok u odnosu prema nezavisnim sastavnicama kao konstrukcijskim glavama čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcija u cjelini funkcioniraju kao postmodifikatori (npr. *noga od stola*, *boca od plastike*, *čovjek iz Osijeka*, *petica iz matematike* itd.). U narednim potpoglavljima bit će pak detaljno pojašnjeni načini uklapanja genitivnih dopuna u prijedložnim skupinama kao konstrukcijama nižega reda u objedinjujuću ishodišnu shemu, budući da njihovu beziznimnu kompatibilnost s navedenom shemom, kao i kompatibilnost samih prijedloga s istim generičkim konceptom, smatramo temeljnim konceptualnosemantičkim motivacijskim čimbenikom genitivnoga kodiranja u svim analiziranim primjerima. Na samom pak kraju, kao svojevrstan rezime cjelokupne analize, donosimo pregledan shematski prikaz mreže genitivnih značenja kako u prijedložnim tako i u besprijedložnim konstrukcijama te prikaz kontinuuma konstrukcija koje sadrže genitivne izraze utemeljen na odnosima značenjskih elaboracija i ekstenzija.

7.2.1 Genitiv s prijedlogom ***od***

Genitivom s prijedlogom *od* u scenarijima kretanja označava se prototipni koncept prostornoga udaljavanja trajektora od orijentira, na kojemu je uspostavljena i sama ishodišna shema.[262] U takvim scenarijima dakle genitivni referenti predstavljaju najočitiju elaboraciju shematičnoga ishodišnog koncepta, budući da su u aktualnu predodžbu trajektorova kretanja uključeni kao prostorna polazišta, kao što je vidljivo i iz primjera (116–118):

[262] Za navedeni prijedlog u prototipnim je prostornim scenarijima karakteristično značenje *ablokalnosti* (ili *ablativne lokalnosti*) kod kojega se "objekt lokalizacije [trajektor, op. B. B. i G. T. F.] kreće tako da se udaljuje od lokalizatora [orijentira, op. B. B. i G. T. F.], a kretati se može s različitih pozicija u odnosu na lokalizator (tj. s prednje, stražnje, bočne, unutrašnje i sl. strane lokalizatora) [...]" (Pranjković 2001: 10). Kao što će se vidjeti u nastavku ovoga poglavlja, to prostorno značenje izrazito je pogodno za metaforička preslikavanja na druge, apstraktnije i konceptualno teže dostupne domene, pa se tako u vremenskim kontekstima govori o *abtemporalnosti* ili *ablativnoj temporalnosti* kao karakterističnom značenju prijedloga *od*, a kada su u pitanju nedimenzionalna značenja istoga prijedloga, može se govoriti o ablativu (u smislu odvajanja, potjecanja ili podrijetla), modalu (npr. *smijati se od srca*), kauzativu (*ne vidjeti od magle*), komparativu (*biti brži od drugih*), posesivu (čije je kodiranje prijedlogom *od* i genitivom u suvremenom hrvatskom jeziku obilježeno kao arhaično, npr. *kapetan od lađe*), partitivu (čije je izražavanje genitivom s prijedlogom *od* također izrazito obilježeno, npr. *piti od te vode*), gradivnom ili materijalnom kvalitativu (*zvono od olova*, *kula od karata*), eksplikativu (*čudo od djeteta*, *gromada od čovjeka*) i metronalu (*skočiti više od dva metra*). O navedenim dimenzionalnim i nedimenzionalnim značenjima prijedloga *od* vidi više u Pranjković (2001: 10, 15, 18–28). Opsežniju semantičku analizu genitivnih izraza s prijedlogom *od* vidi u Belaj (2010), gdje se različita značenja tih prijedložno-padežnih izraza kognitivnom metodologijom dovode u jasnu vezu s objedinjujućim konceptom ablativnosti.

(116) Brat mu je prije dvije godine pobjegao **od kuće**.

(117) Odvojili su se **od gomile**.

(118) Neugodan miris osjećao se **od zgarišta**.

U tri navedena primjera shematični koncept ishodišta izravno je uočljiv budući da oni uključuju scenarije prostornoga udaljavanja od genitivnih referenata, a to je udaljavanje u primjerima (116) i (117) dodatno eksplicirano samim glagolima kretanja (*pobjeći* i *odvojiti se*). U primjeru (118) udaljavanje je pak nešto manje eksplicitno i aktiviranje koncepta ablativnosti, a samim time i genitivno kodiranje, utemeljeno je na širem znanju o odnosima u izvanjezičnoj stvarnosti, budući da poznavanje tih odnosa uključuje činjenicu da su *zgarište* i *neugodan miris* povezani po načelu uzroka i posljedice. Njihov se odnos stoga također konceptualizira u vidu prethodnoga fizičkog udaljavanja, pa genitivni orijentir predstavlja prostorno ishodište širenja neugodnoga mirisa. U primjeru (119) koncept ablativnosti ostvaruje se pak na nešto drukčiji način:

(119) Ivan već dugo živi razdvojeno **od obitelji**.

U navedenom se primjeru, budući da značenje glagola ne podrazumijeva kretanje, već statičnost, koncept ablativnosti ostvaruje, odnosno podrazumijeva u vremenu koje prethodi trenutku uporabe samoga iskaza. Sadržaj navedene rečenice naime podrazumijeva da se trajektor u vremenu koje je prethodilo fazi o kojoj se govori nalazio u blizini orijentira, da bi se od njega potom u jednom trenutku fizički udaljio i na tom mjestu ostao sve do trenutka ostvarivanja iskaza. Njegov se odnos prema orijentiru s obzirom na to ne konceptualizira kao udaljavanje u trenutku govorenja, već kao rezultat ranijega udaljavanja koje svoj formalni odraz također ima u genitivnom kodiranju orijentira. Taj odnos trajektora i orijentira, s obzirom na činjenicu da trenutak udaljavanja trajektora od genitivnoga orijentira prethodi trenutuku nastanka iskaza, srodan je odnosu opisanom u poglavlju koje se bavi posvojnim genitivom. Primjer (120) zanimljiv je pak iz drugih razloga:

(120) Oslobodili su grad **od Turaka**.

Iako u izvanjezičnoj stvarnosti, tj. u scenariju na koji se odnosi navedeni primjer, dinamičnost ne možemo pripisati trajektoru (gradu koji biva oslobođen, ali ostaje na mjestu na kojemu s nalazio i prije oslobođenja), već orijentiru (Turcima, koji ustvari bivaju protjerani iz grada, tj. nakon završetka glagolskoga procesa ne nalaze se na mjestu koje su zaposjedali prije njegova početka), ovaj se primjer genitivnoga kodiranja vrlo lako može uklopiti u objedinjujuću genitivnu shemu ishodišta i zanimljiv je upravo zato što pokazuje relativnu neovisnost konceptualizacije o samim objektivnim odnosima u izvanjezičnoj stvarnosti. U tom je primjeru lako uočljiva težnja za konceptualnom ekonomičnošću o kojoj

govori i geštalt-psihologija, budući da se radi o netipičnom slučaju u kojemu bi se zbog obrnutih odnosa dinamičnosti i statičnosti dvaju temeljnih elemenata konceptualne strukture trebao uspostaviti nov koncept ili pak scenarij ustrojiti na drugi način, što bi za rezultat imalo rečenicu tipa *Protjerali su Turke iz grada*, u kojoj bi se preko prijedloga *iz* također zadržalo ablativno značenje. No u tom bi slučaju na konceptualnoj razini ulogu istaknutoga elementa scenarija i sintaktičku funkciju direktnoga objekta dobili protjerani Turci, a sam grad koji je oslobođen bio bi slabije konceptualno istaknut. Ako pak upravo grad želimo istaknuti dodjeljujući mu mjesto direktnoga objekta, neizbježno će doći do kolizije te namjere sa samom naravi ljudske vizualne percepcije i konceptualizacije, budući da je istaknuti element (*grad*) statičan, dok se element u konceptualnoj pozadini (*Turci*) kreće. No rješenje postoji u uspostavi analogije, tj. postizanju "dobroga geštalta"[263] kakav je karakterističan za scenarije označene primjerima kao što su *Primio je pismo od starog prijatelja*, *Uzeo je kusur od prodavačice* i sl. Umjesto da uspostavljamo jedan netipičan i specifičan konceptualni okvir za navedeni primjer, scenarij iz primjera (120) uklopit ćemo u tipičan okvir kojim već raspolažemo i u koji se uklapaju brojni drugi primjeri s manjim dinamičnim trajektorima i većim statičnim orijentirima. Upravo u konceptualnom strukturiranju navedenoga scenarija koje odudara od objektivnih činjenica možemo jasno vidjeti kako konceptualizacija nije puki odraz osjetilnoga podražaja, već ona predstavlja njegovu nadgradnju u vidu uklapanja percipiranih elemenata u nekakav poznati strukturni okvir. Ovisno o tome koji dio želimo kognitivno istaknuti, objektivno istu situaciju, tj. isti osjetilni podražaj strukturirat ćemo u predodžbi na različite načine, tj. uklopiti ga u skladu s komunikacijskim potrebama u različite konceptualne okvire. Neki od njih svojom strukturom ne moraju odgovarati stvarnim izvanjezičnim odnosima statičnosti i dinamičnosti elemenata, ali njihovo je aktiviranje potaknuto potrebom da se na konceptualnoj razini istakne element koji je objektivno statičan te da se u isto vrijeme zadrži konceptualna ekonomičnost. To se postiže upravo uspostavom analogije s već poznatim scenarijima i primjenom njihova strukturnoga okvira na kakav netipičan scenarij.

Metaforička ekstenzija prototipnoga koncepta udaljavanja, koja se također u potpunosti uklapa u objedinjujući genitivni koncept *ishodišta*, vidljiva je pak u primjeru (121):

(121) Izliječena je **od teške bolesti**.

Ablativnost je u ovom primjeru figurativne naravi, a genitivno kodiranje utemeljeno je na konceptualnoj metafori PRISUTNOST JE BLIZINA, odnosno ODSUTNOST JE UDALJENOST. Budući da se liječenjem bolest uklanja, odnosno neutralizira se njezina prisutnost, u skladu s navedenom metaforom taj se proces konceptualizira kao fizičko udaljavanje od same bolesti kao metaforičkoga ishodišnog po-

[263] Usp. definiciju *zakona pregnantnosti* u poglavlju 6.4.

ložaja. U skladu s takvom predodžbom liječenja genitivno kodiranje predstavlja formalni odraz metaforički posredovanoga koncepta ablativnosti u navedenom i brojnim sličnim primjerima uklopivim u ishodišnu shemu. Nasuprot tomu, primjer (122) zanimljiv je iz nešto drukčijih razloga:

(122) Taj se običaj početkom stoljeća počeo širiti **od istoka** prema zapadu.

Navedena rečenica naime uključuje prostorne orijentire (*istok* i *zapad*), ali trajektor čije se kretanje vrednuje s obzirom na te orijentire nije fizički objekt, već apstraktan entitet. No konceptualna metafora APSTRAKTNI ENTITETI SU FIZIČKI OBJEKTI omogućuje nam njegovu fizičku predodžbu u vidu tijela u prostoru koje se može kretati, širiti, smještati na određene položaje i sl. U tom se smislu *običaj* na konceptualnoj razini metaforički širi poput primjerice poplave ili požara kao prostornih činjenica, a prijedložno-padežnim izrazom tipa *od*+genitiv kodirana je njegova ishodišna točka, tj. mjesto na kojemu je nastao i s kojega se počeo širiti, baš kao što je to slučaj s mjestima na kojima nastaju požari ili započinje prelijevanje vode koje vodi do poplave. S druge strane, u primjeru (123) ne radi se o stvarnom kretanju, nego perceptivnom pomaku od genitivnoga ishodišta:

(123) Stajali smo na puškomet **od vojnika**.

U navedenom je primjeru naime za lociranje trajektora, odnosno određivanje njegova položaja potrebno u scenarij uključiti i prethodno poznato mjesto na kojem se nalazi orijentir, a zatim perceptivnim pomakom s toga mjesta odrediti položaj trajektora. Taj perceptivni pomak s orijentira na trajektor, slično primjerima analiziranim u poglavlju o kvalitativnom genitivu (usp. 7.1.8), uklopiv je u genitivni koncept *ishodišta* budući da se prilikom uspostave prostornoga odnosa između orijentira i trajektora vizualni fokus vanjskoga promatrača udaljava od prvoga elementa kao ishodišne točke, koja je u skladu s tim i kodirana genitivom. Genitivni koncept *ishodišta* ostvaruje se pak na nešto drukčiji način u primjerima (124–126):

(124) Tako se radi **od pamtivijeka**.

(125) Čekaju ih **od ranoga jutra**.

(126) On je gladovao **od rođenja**.

U navedenim primjerima možemo naime vidjeti metaforičke ekstenzije prostorne ablativnosti, budući da se u njima genitivom kodiraju ishodišne, tj. početne točke na vremenskoj osi u tijeku kakvoga procesa. Takva konceptualizacija utemeljena je na linearnom poimanju vremena, koje proizlazi iz metaforičkoga preslikavanja prostornih odnosa na odnose u vremenskoj domeni i s obzirom na koju su svi navedeni vremenski orijentiri također kompatibilni s objedinjujućim genitivnim konceptom *ishodišta*. S druge strane, nešto drukčiji tip metaforičke ekstenzije koncepta prostornoga udaljavanja možemo vidjeti u primjerima (127–129):

(127) Sva se ukočila **od straha**.

(128) Često pati **od glavobolje**.

(129) Ne vidi se **od magle**.

U primjerima (127–129) odnos uzroka i posljedice metaforički se konceptualizira, u skladu s linearnim poimanjem vremena i konceptom "nizanja" susljednih događaja na vremenskoj osi, kao elaboracija sheme ablativnosti. Budući da strah u primjeru (127), glavobolja u primjeru (128) i magla u primjeru (129) predstavljaju početne situacije, tj. uzročna stanja stvari koja za rezultat imaju konkretne posljedice – *ukočenost* (koja je u poimanju posljedica straha utemeljena na konceptualnoj metafori STRAH JE HLADNOĆA), *patnju* i *slabu vidljivost*, a te su posljedice pak na vremenskoj osi smještene neposredno iza svojih uzroka, odnosno, preciznije rečeno, posljedična stanja stvari metaforički konceptualiziramo kao situacije koje *proizlaze* iz uzročnih stanja, uzročno-posljedični odnosi u tri navedena primjera predstavljaju metaforičku elaboraciju prototipnoga ablativnog scenarija koja se uklapa u ishodišnu shemu i upravo je na toj činjenici utemeljeno genitivno kodiranje uzroka kao orijentira, odnosno referencijske točke u odnosu na koju se, u kombinaciji s prototipnim ablativnim prijedlogom *od*, ostvaruje koncept udaljavanja.[264] S druge strane, isti se koncept na nešto drukčiji način ostvaruje u primjerima (130–132):

(130) Petar je jedan **od najstarijih mještana**.

(131) Vidjeli smo i neke **od najpoznatijih glumaca**.

(132) Ona je **od onih zaboravnih**.

U tri navedena primjera koncept ishodišta ostvaruje se kognitivnim isticanjem i profiliranjem trajektora u odnosu na veću skupinu orijentira s kojima dijeli kakvu sličnu osobinu, a po kojoj se oni i svrstavaju u istu kategoriju. Da bi se u skupini sličnih elemenata jedan određeni istaknuo, potrebno ga je na neki način izdvojiti, a shematični koncept ishodišta utemeljen na odnosu prostornoga udaljavanja nameće se kao najlogičniji strukturni okvir za takvo isticanje. Ako dakle jedan predmet želimo učiniti uočljivijim, izdvojit ćemo ga iz skupine sličnih predmeta i na taj ga način učiniti konceptualno lakše dostupnim. Pritom on kao trajektor izbija u prvi plan i na taj se način u predodžbi udaljava od matične sku-

[264] O uzročnosti kao vidu ablativnosti na isti način, usvajajući lokalističku terminologiju, govori i J. Lyons (1977: 721): "Uzroci su, u skladu s gledanjem na uzročnost kakvo smo prihvatili ovdje, entiteti drugoga reda; kao takvi, oni se mogu, lokalistički, promatrati kao izvori svojih posljedica. Slično tomu, na višoj razini apstrakcije, propozicija koja prethodi, *p*, može se promatrati kao izvor iz kojega proizlazi propozicija koja slijedi, *q*, u okviru kompleksne uvjetne propozicije: dakle 'ako *p*, onda *q*' može se lokalistički interpretirati kao '*q* dolazi iz *p*'."

pine (u smislu diferencijacije elemenata prvoga i drugoga predodžbenog plana), koja kao njegovo konceptualno ishodište u primjerima ovoga tipa biva kodirana genitivom. Slika 7.16 donosi konceptualni prikaz opisanoga odnosa trajektora i genitivnih orijentira u primjerima (130–132).

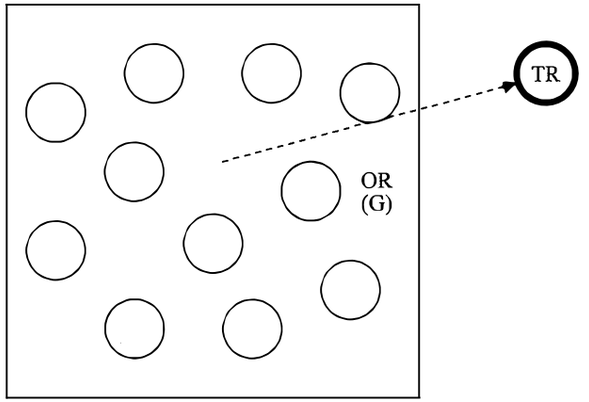

Slika 7.16

Na slici okvirni kvadrat predstavlja kategoriju koja se sastoji od većega broja elemenata koji dijele kakvu zajedničku osobinu i samim su time na konceptualnoj razini relativno ravnopravni. Ako pak u komunikaciji želimo profilirati jedan element koji pripada većoj kategoriji, a istovremeno zadržati i svijest o njegovoj pripadnosti toj kategoriji, kao što je slučaj u primjerima (130–132), učinit ćemo to kroz diferencijaciju prvoga i drugoga predodžbenog plana, tj. fokusiranjem na jedan određeni element i zadržavanjem svih ostalih pripadnika kategorije u konceptualnoj pozadini. S obzirom na to cjelokupna kategorija predstavlja orijentir u odnosu na koji se konceptualnim izdvajanjem u prvi plan profilira trajektor, a upravo na uklopivosti takvoga izdvajanja u objedinjujuću shemu *ishodišta* utemeljeno je, smatramo, i u ovom slučaju genitivno kodiranje orijentira, te je u tom smislu konceptualnosemantička struktura navedenih primjera čvrsto povezana sa strukturama drugih genitivnih značenja. Ishodišni koncept ostvaruje se pak na ponešto drukčiji način u primjerima (133–135):

(133) Vi ste gori **od tuđina**.

(134) Proveo je ondje više **od godine dana**.

(135) Ona se razlikuje **od obične sluškinje**.

U navedenim primjerima entiteti se međusobno uspoređuju po kakvoj osobini, a uz utvrđivanje kvalitete uvijek su vezane različite ljestvice vrijednosti s točkama koje označavaju standardne te najviše ili najniže vrijednosti. U tom smislu standardne vrijednosti na ljestvicama toga tipa predstavljaju referencijske

točke, tj. orijentire, jer se u odnosu na njih određuje kvaliteta konkretnih trajektora. Svaki otklon od kakve standardne vrijednosti pritom je vrlo pogodan za uklapanje u ishodišnu shemu, budući da se nova točka koja označava vrijednosni otklon locira upravo na temelju konceptualnoga udaljavanja od točke koja predstavlja poznatu i unaprijed zadanu standardnu vrijednost, tj. ishodište u procesu lociranja nove točke na vrijednosnoj ljestvici. Stoga su i u primjerima (133–135) genitivom kodirani upravo nositelji nekakvih karakterističnih i prethodno poznatih, tj. standardnih vrijednosti ili osobina, koji s obzirom na to mogu poslužiti kao referencijske ishodišne točke u odnosu na koje usporedbom na vrijednosnoj ljestvici možemo odrediti i kvalitetu nekog drugog elementa. Konceptualni prikaz takve vrijednosne usporedbe kao elaboracije genitivne sheme *ishodišta* donosi slika 7.17.

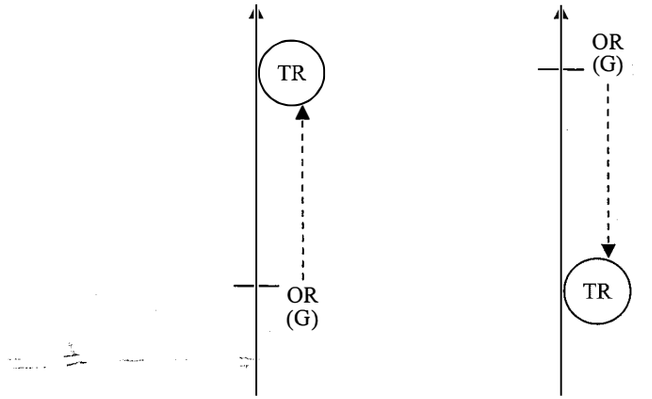

Slika 7.17

Lijevi dio slike prikazuje pripisivanje višega stupnja kakve kvalitete trajektoru, koji se u tom smislu na vrijednosnoj ljestvici konceptualno udaljava od standardne vrijednosti koja predstavlja orijentir, pa slijedom toga sam orijentir kao ishodišna točka u procesu vrednovanja biva kodiran genitivom. Desni dio slike na isti način prikazuje pripisivanje nižega stupnja kakve kvalitete trajektoru u odnosu na ishodišnu točku u procesu vrednovanja.

Istim prijedložno-padežnim izrazom često se označava i podrijetlo nominativnoga trajektora, kao što je slučaj u sljedećim primjerima:

(136) On je **od Sinja**.

(137) Otac mu je **od Vukovara**.

Što se tiče primjera toga tipa, kompatibilnost funkcije genitivnih izraza s jedinstvenom ishodišnom shemom kao i s prototipnim scenarijem prostornoga udaljavanja uočljiva je budući da se iskazi navedenoga tipa mogu ostvariti samo

u situacijama kada je trajektor već odvojen od genitivnoga orijentira (pa tako, slično kao i u primjerima analiziranim u poglavlju o genitivu podrijetla, prvi primjer zasigurno nećemo upotrijebiti ako se nominativni referent u tom trenutku nalazi u Sinju).

Genitivnim izrazom s prijedlogom *od* izriče se vrlo često i posvojno značenje u širem smislu, što je slučaj i u primjerima (138–140):

(138) noga **od stola**

(139) ključevi **od automobila**

(140) vrata **od ormara**

Kada se govori o tom značenju kao elaboraciji shematičnoga ishodišnog koncepta, za njega načelno vrijedi sve što je rečeno i za značenje podrijetla u primjerima (136–137). Ključna razlika između tih značenja sastoji se pak u činjenici da su trajektori u širem posvojnom značenju neživi objekti, dok orijentiri ne predstavljaju naseljena mjesta, već fizičke objekte.

Nadalje, istom prijedložnom konstrukcijom često se, analogno opisanom značenju podrijetla, kao specifičan vid ishodišta označava i sama tvar od koje je je načinjen nominativni trajektor:

(141) kuća **od drveta**

(142) boca **od plastike**

(143) zvono **od olova**

Ishodišni koncept ovdje je ostvaren vrlo izravno, budući da orijentir u takvim primjerima predstavlja nekakav materijal konkretiziran imenicom koja označava masu, a genitivnim izrazom s prijedlogom *od* ističe se upravo porijeklo fizičkoga sastava trajektora. No konstelacija trajektora i orijentira slična je i u količinskom značenju istoga prijedložno-padežnog izraza, koje možemo analizirati u primjerima (144–145):

(144) boca **od pet litara**

(145) rupa **od dva metra**

U navedenim primjerima ishodišni koncept ostvaren je na nešto posredniji način, budući da ovdje funkciju orijentira nema tvar, odnosno konkretan materijal, već kakva standardna mjera za količinu koja služi kao konceptualno ishodište u profiliranju samoga trajektora.

I u slučaju kvalitativnoga genitivnog značenja odnosi između trajektora i orijentira također su vrlo slični:

(146) čovjek **od knjige**

(147) ljudi **od riječi**

Ipak, pravilna interpretacija primjera (146–147) zahtijeva prethodno razrješavanje metaforičko-metonimijskoga odnosa budući da *knjiga* i *riječ* metonimijski kao SREDSTVO stoje za *znanje* i *istinu* kao REZULTAT, a u podlozi je te metonimije opća konceptualna metafora APSTRAKTNO JE KONKRETNO. Nasuprot tomu genitivnim izrazom s prijedlogom *od* u primjerima (148–149) kodirani su nešto drukčiji odnosi:

(148) čudo **od djeteta**

(149) stijena **od čovjeka**

Naime u navedenim primjerima radi se o odnosu osobine i njezina nositelja, tj. apstraktnijega trajektora i konkretnijega orijentira koji se u opću ishodišnu shemu uklapa kao svojevrstan potencijal, tj. početni kapacitet iz kojega se razvija i nastaje hiperbolizirana osobina kodirana nominativnim izrazom.

*7.2.2 Genitiv s prijedlogom **do***

S obzirom na njegova inherentna značenja približavanja ili statične blizine, tvrdnja o vezi između prijedloga *do* i genitivne sheme *ishodišta* može se na prvi pogled učiniti sasvim proturječnom.[265] No ona se na konceptualnoj razini ipak može uspostaviti, i to čak i u dinamičnim kontekstima, tj. u scenarijima kretanja čiji je završetak profiliran prijedlogom *do* u kombinaciji s genitivom. Usporedbom takvih slučajeva s primjerima u kojima su orijentiri koji predstavljaju završnu točku kretanja kodirani dativom ili prijedložnim akuzativom može se naime uočiti u čemu je njihova specifičnost i na koji se način ti genitivni referenti mogu uklopiti u shematični ishodišni koncept:

(150) Trčao je **prema kući**.

(151) Trčao je **u kuću**.

(152) Trčao je **do kuće**.

U primjeru (150) dativom je, u skladu sa shematičnim konceptom usmjerenosti koji objedinjuje različita dativna značenja kao svoje pojedinačne elaboracije, profilirana upravo ta komponenta dinamičnoga prostornog scenarija. Smjer kretanja trajektora određen je orijentirom, no on ni u kojem slučaju ne mora predstavljati njegovu završnu točku, već se samo kretanje može okončati i puno ranije. Zato je moguće rečenicu dopuniti na sljedeći način: *Trčao je prema školi i skrenuo na pola puta.* Kodiranje orijentira dativom dakle ne implicira da će točka koja određuje smjer kretanja zaista i biti dostignuta. Također, ono ne implicira ni da kod onoga tko se kreće postoji namjera stizanja do dativnoga orijentira, pa ga je

[265] Za prijedlog *do* karakteristična su prostorna značenja *adlokalnosti* (u statičnim scenarijima, npr. *stajati do zida*) i *direktivno-granične lokalnosti* (u dinamičnim scenarijima, npr. *trčati do škole*), a od vremenskih značenja njime se obično izražava *direktivno-granična temporalnost* (npr. *putovati do večeri*, *boriti se do smrti* itd.). Usp. Pranjković (2001: 9–10, 16).

stoga također (150) moguće proširiti i sljedećom obaviješću: *Trčao je prema školi, ali toga uopće nije bio svjestan jer je zbog magle izgubio orijentaciju*. S druge strane primjerom (151), u kojem je završna točka trajektorove putanje kodirana prijedložnim akuzativom, implicira se da će orijentir zaista biti dostignut ili da barem postoji namjera njegova dostizanja, tj. svjesna perceptivna usmjerenost prema njemu, što je pak u potpunom skladu s akuzativnom shemom cilja. Kada je pak u pitanju kodiranje završne točke trajektorove putanje genitivom s prijedlogom *do*, situacija je bitno različita. Naime genitiv s prijedlogom *do* profilira putanju kretanja trajektora u njezinoj konačnosti, tj. realiziranosti, a ne na razini mogućnosti, namjere i sl., što je upravo slučaj s prijedložnim akuzativom, kao što se njime ne može označiti ni nerealizirana usmjerenost koja je karakteristična za dativno kodiranje. Upravo stoga genitiv s prijedlogom *do* i akuzativ s prijedlogom *u* mogu se upotrijebiti sa svršenim glagolima (npr. *Dotrčao je do škole*, *Dotrčao je u školu*), dok je uporaba dativa s prijedlogom *prema* u istom kontekstu nemoguća (**Dotrčao je prema školi*). Dativno kodiranje orijentira proizlazi dakle iz sekvencijskoga uvida u usmjereno kretanje u trenutku njegova trajanja, zbog čega se on u takvim konekstima pojavljuje isključivo s nesvršenim glagolima. S druge strane za uporabu prijedložno-padežne konstrukcije *do*+genitiv u dinamičnim scenarijima karakteristična je svršenost, tj. potpuna realiziranost trajektorove putanje s obzirom na završnu točku, dok je za njegovo kodiranje konstrukcijom *u*+akuzativ karakteristična ili potpuna realizacija trajektorove putanje s obzirom na završnu točku ili barem implikacija namjere da se ta putanja do kraja ostvari. Rečenice s konstrukcijama *u*+akuzativ moguće je stoga proširiti na isti način kao primjere s dativnim orijentirima (*Trčao je u školu, ali je zbog umora na pola puta odustao*), no one, kao što je već napomenuto, vrlo nedvosmisleno impliciraju namjeru da se u školu zaista stigne, po čemu se razlikuju od primjera s dativnim orijentirima u kojima ta implikacija ne postoji. Što se pak tiče primjera (152) s genitivom i prijedlogom *do*, mogućnost takva proširivanja vrlo je upitna. Razlozi tomu, kao što je već rečeno, leže u činjenici da se navedenom kombinacijom, za razliku od dativa s prijedlogom *prema* i akuzativa s prijedlogom *u*, putanja trajektorova kretanja profilira u svojoj cjelovitosti i njezina potpuna realizacija s obzirom na genitivni orijentir, tj. završnu točku trajektorova kretanja, ne dolazi u pitanje čak ni kada se konstrukcija *do*+genitiv pojavi uz nesvršeni glagol (*Trčao je do škole*), što s konstrukcijom *u*+akuzativ ne mora nužno biti slučaj (usp. *Trčao je u školu, ali nije stigao do kraja puta*). Naime već smo vidjeli kako se akuzativom s prijedlogom *u* može ta završna točka profilirati i na razini neispunjene namjere. No još je jedna bitna činjenica vezana uz kodiranje orijentira konstrukcijom *do*+genitiv i konstrukcijom *u*+akuzativ: u prvom slučaju naime nikada se ne profilira završni fizički kontakt između trajektora i orijentira, već samo dolazak prvoga u neposrednu blizinu drugoga. S druge strane fizički kontakt do kojega dolazi uslijed ulaska trajektora u unutrašnjost orijentira ključna je komponenta značenja konstrukcije *u*+akuzativ i predstavlja njezin

autentičan doprinos konceptualnoj strukturi cijele rečenice. Zbog te je konceptualnosemantičke razlike nemoguće proširiti rečenice s genitivnim i akuzativnim orijentirom na isti način (usp. *Došao je do škole, ali je ostao pred ulazom* / **Došao je u školu, ali je ostao pred ulazom*). Budući da se prijedlogom *do* u opisanim scenarijima kretanja profilira putanja u čijoj završnici *ne dolazi do nužnoga kontakta* između trajektora i orijentira, njegovo kombiniranje s akuzativom ne dolazi u obzir. Naime taj padež, u skladu sa shematičnim akuzativnim konceptom cilja, implicira upravo završnu kontaktnost, dok završna faza scenarija označenih rečenicama koje uz glagole kretanja sadrže konstrukciju *do*+genitiv zapravo uključuje tek lociranost trajektora u neposrednoj blizini orijentira. S obzirom na takav krajnji rezultat trajektorova kretanja, ishodišna shema još uvijek ostaje pogodan strukturni okvir za profiliranje završnoga odnosa trajektora i orijentira, budući da njihov kontakt na konceptualnoj razini izostaje, a sam orijentir ima funkciju *perceptivnoga ishodišta* u određivanju završnoga položaja trajektora nakon što je njegovo kretanje u cijelosti realizirano. U tom smislu i predodžba završne lociranosti trajektora u neposrednoj blizini orijentira predstavlja elaboraciju ishodišne sheme iako je sama po sebi zapravo rezultat dinamičnoga adlativnog scenarija, što postaje puno jasnije ako se primjeri ovoga tipa parafraziraju na sljedeći način: *Dotrčao je* ***na mjesto*** *koje se nalazi* ***do škole*** (*neposredno pored škole*), iz čega postaje jasno kako konstrukcija *do*+genitiv ustvari komprimira, obuhvaća i implicira značenje završne točke kretanja koju se određuje u odnosu na genitivni orijentir kao *perceptivno ishodište* u lociranju završne točke trajektorova kretanja. No prijedlog *do* može biti vezan i uz značenje statičnosti, kao što se vidi iz primjera (153–154):

(153) Sjedio je **do zida**.

(154) Metla stoji **do vrata**.

Navedeni primjeri također se uklapaju u shematični koncept *ishodišta* budući da je prijedlog *do* u njima zamjenjiv prijedlogom *pored*, a sam genitivni orijentir, koji je u primjerima toga tipa u pravilu statičan i veći od trajektora, tj. položaj mu se ne mijenja tijekom vremena, predstavlja *perceptivno ishodište* u procesu lociranja trajektora, slično odnosu koji je već opisan u primjerima koji uključuju dinamične scenarije.

Moguće su i brojne metaforičke ekstenzije toga prostornog scenarija, poput onih utemeljenih na općoj konceptualnoj metafori VRIJEME JE PROSTOR u primjerima (155–158):

(155) Razgovarali smo **do svitanja**.

(156) Radit ćemo **do iduće godine**.

(157) Mučio se sve **do smrti**.

(158) Većina je ostala **do ponoći**.

S obzirom na to da se u dinamičnim prostornim scenarijima, kao što je već napomenuto, konstrukcijom *do*+genitiv ne profilira završni kontakt trajektora i orijentira u vidu ulaska jednoga u drugi (*Došao sam **do škole***), ni metaforičkim označavanjem vremenskih odnosa istim prijedložno-padežnim izrazom ne implicira se, analogno tomu, nastavak trajanja glagolskih procesa u razdobljima koja su u primjerima (155) i (156) kodirana genitivom (*svitanje*, *iduća godina*), odnosno nakon genitivno kodiranih točaka na vremenskoj osi u primjerima (157) i (158) (*smrt*, *ponoć*) budući da i u tim slučajevima konstrukcije tipa *do*+genitiv komprimiraju značenja, u ovom slučaju, vremenskih točki na kojima završava trajanje glagolskih procesa, a koje se metaforički smještaju u odnosu na genitivne referente kao *perceptivna ishodišta*.

Metaforičke ekstenzije opisanih prostornih odnosa na uzročno-posljedične odnose, u skladu s linearnim poimanjem vremena u kojemu uzrok prethodi posljedici, vidljive su pak u primjerima (159–160):

(159) Tomu smo se smijali **do suza**.

(160) Trčao je **do iznemoglosti**.

Ni u navedenim se primjerima, kao ni u prethodno opisanim slučajevima širenja prostornih značenja na vremenske odnose (155–158), a analogno izostanku kontakta trajektora i orijentira u prostornim odnosima koji su kodirani konstrukcijom *do*+genitiv, na predodžbenoj razini ne profilira nastavak aktivnosti (*smijeh*, *trčanje*) nakon što ona rezultira konkretnim posljedicama (*suze*, *iznemoglost*), već samo do toga trenutka, pa su u tom smislu i primjeri (159) i (160) na konceptualnoj razini analogni prethodno opisanim primjerima.

*7.2.3 Genitiv s prijedlogom **iz***

I kada su u pitanju konstrukcije s genitivom i prijedlogom *iz*, koncept ishodišta najlakše je uočljiv u prototipnim scenarijima kretanja, budući da je samo prostorno udaljavanje trajektora od orijentira ujedno i temeljna značenjska komponenta samoga prijedloga *iz*.[266] Slično onima s prijedlogom *od*, i konstrukcijama tipa *iz*+genitiv profilira se u prototipnim prostornim scenarijima udaljavanje trajektora od genitivnoga orijentira, a temeljna je razlika između konstrukcija s prijedlogom *od* i genitivom i onih s prijedlogom *iz* i genitivom zapravo u početnom odnosu trajektora i orijentira. Naime u prvom slučaju trajektor i orijentir nalaze se na početku u odnosu neposredne blizine ili, eventualno, površinskoga kontakta, dok se u scenarijima kodiranim konstrukcijama *iz*+genitiv trajektor u početnoj

[266] Za prijedlog *iz*, kao i za prijedlog *od*, karakteristično je prostorno značenje *ablokalnosti* (ili, preciznije, značenje *ekstralokalnosti* kao specifičan vid ablokativnoga značenja) i vremensko značenje *abtemporalnosti*, a od nedimenzionalnih značenja ovdje se mogu navesti *ablativ* (npr. *potjecati iz bogate obitelji*), *modal* (*govoriti iz duše*), *kauzativ* (*potući se iz objesti*) i *instrumental u užem smislu* (*pucati iz topa*). Usp. Pranjković (2001: 10, 15, 18–19, 23, 26).

fazi nalazi u unutrašnjosti orijentira, koja predstavlja ishodišnu točku njegova kretanja i postupnoga udaljavanja, pa se ablativnost tako ostvaruje u vidu ekstralociranja. Ta temeljna razlika prikazana je na slici 7.18.

Slika 7.18

Genitivni koncept ishodišta ostvaruje se u svom prototipnom, prostornom vidu u primjerima (161) i (162):

(161) Pobjegli su **iz zatvora**.

(162) Došli su mi prijatelji **iz Zagreba**.

U primjeru (161) radi se naime o jasnom prostornom udaljavanju agentivnih trajektora od orijentira koji prilikom bijega predstavljaju ishodištnu točku njihova kretanja. Primjer (162) možemo pak shvatiti dvojako: prijatelji su došli iz Zagreba, gdje su boravili neko vrijeme, tj. njihovo je udaljavanje od genitivno kodiranoga orijentira konkretne, prostorne naravi, a konstrukcija *iz*+genitiv ne označava njihovo podrijetlo, već oni mogu, primjerice, biti i stanovnici Osijeka koji su u Zagrebu samo privremeno boravili. U svakom slučaju, takvo bi tumačenje bilo izravnije povezano s prototipnim ablativnim scenarijem budući da se njime na konceptualnoj razini profilira aktualno prostorno udaljavanje trajektora od genitivnoga orijentira, koji bi u tom slučaju imao funkciju priložne oznake. Drugo tumačenje odnosi se na značenje podrijetla, a prema njemu bi konstrukcija *iz*+genitiv imala funkciju postmodifikatora budući da se njome označava stalno svojstvo trajektora, po kojemu on postaje prepoznatljiv. Takva elaboracija ablativnoga koncepta proizlazi iz prostorno-vremenskih odnosa, tj. iz konceptualizacije mjesta rođenja ili prebivališta kao ishodišne točke od koje se trajektor tijekom svoga postojanja povremeno ili trajno fizički udaljava (usp. analizu primjera u poglavlju o genitivu podrijetla). Opravdanost takvoga alternativnog tumačenja primjera (162) može se dodatno potkrijepiti mogućnošću naknadnoga aktiviranja scenarija aktualne ablativnosti u istoj rečenici:

(163) Njegovi prijatelji **iz Zagreba** dolaze **iz Splita**.

Navedena je rečenica ovjerena budući da konstrukcija *iz*+genitiv u prvom slučaju ima funkciju postmodifikatora, a u drugom priložne oznake, no u svakom slučaju ta se konstrukcija u obje svoje funkcije jasno uklapa u objedinjujuću genitivnu shemu *ishodišta*. S druge strane prostorni orijentiri s funkcijom *perceptivnih ishodišta* u procesu uočavanja statičnih trajektora kodiraju se genitivom u primjerima tipa *Samo mu je nos virio **iz vode**, **Iz goleti** strše čempresi* itd., dok

metaforička preslikavanja prototipnoga ablativnog koncepta na vremenske odnose možemo uočiti u primjerima (164) i (165):

(164) To su priče **iz davne prošlosti**.

(165) Ta mu je mana ostala **iz djetinjstva**.

Navedeni primjeri predstavljaju specifičnu elaboraciju ishodišne sheme koja nastaje na temelju metaforičkoga preslikavanja prototipnoga značenja udaljavanja na odnose u vremenskoj domeni. S obzirom na već spominjanu linearnu narav ljudskoga poimanja vremena, samo bivanje, tj. postojanje u vremenu konceptualizira se često kao pravocrtno kretanje putanjom, a to mogu potvrditi i brojni konvencionalni metaforički izrazi utemeljeni na konceptualnim metaforama kao što su ŽIVOT JE PUTOVANJE, KARIJERA JE PUTOVANJE, LJUBAV JE PUTOVANJE i sl. (*doći na kraj životnoga puta*, *naći se na životnoj prekretnici*, *napraviti prve korake u karijeri*, *biti na putu poslovnoga uspjeha*, *krenuti na zajedničko putovanje*, *uploviti u mirnu luku* itd.). U tom se smislu i odnos kasnijih životnih razdoblja prema ranijima konceptualizira u skladu sa strukturom prototipnih scenarija prostornoga udaljavanja, s obzirom na to da prošli događaji prethode budućima, tj. budući događaji na vremenskoj osi proizlaze iz prošlih, pa se samim time i entiteti na metaforičkom putu iz prošlosti u budućnost udaljavaju od njih. Tako su *priče* u primjeru (164) nastale u nekom davnom vremenu, ali se njihovo postojanje u sadašnjosti konceptualizira kao rezultat kontinuiranoga udaljavanja od ishodišne točke na vremenskoj osi, i to sve do trenutka u kojemu se navedeni primjer ostvaruje u okviru konkretnoga iskaza. Takva konceptualizacija trenutka nastanka kao ishodišne točke koja prethodi njihovu metaforičkom kretanju vremenskom putanjom temelj je genitivnoga kodiranja u navedenom primjeru, a uporaba samog prijedloga *iz* utemeljena je na konceptualnoj metafori VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI. Tako proces nastanka konceptualiziramo kao događaj koji se zbiva u manje ili više jasno omeđenom razdoblju, a s obzirom na to da je unutrašnjost toga metaforičkog prostora ujedno i ishodišna točka trajektorove metaforičke putanje, ispunjeni su preduvjeti za konkretizaciju takvoga odnosa prijedlogom *iz*. Isti je slučaj i u primjeru (165), gdje se *mana* konceptualizira kao objekt koji se zajedno sa svojim nositeljem kreće po vremenskoj crti od rane životne faze, odnosno djetinjstva pa sve do aktualnoga trenutka. Metaforički posredovani koncept udaljavanja uspostavlja se dakle između *mane* u sadašnjem vremenu i *djetinjstva* kao njezina ishodišta, a zahvaljujući aktiviranju toga koncepta orijentir je kodiran upravo genitivom. Situacija je pak nešto drukčija u primjerima (166–168), ali je genitivno kodiranje i u njima motivirano objedinjujućom ishodišnom shemom:

(166) Fizika se nakon Einsteina **iz temelja** promijenila.

(167) Udarali su ga **iz sve snage**.

(168) Upinjao se **iz petnih žila**.

Konstrukcije *iz*+genitiv u tri navedena primjera na rečeničnoj razini funkcioniraju kao priložne oznake načina. U primjeru (166) radi se o ostvaraju konceptualne metafore TEORIJE SU ZGRADE, pa u skladu s tim promjene koje su zahvatile fiziku nakon Einsteinova objavljivanja teorije relativnosti konceptualiziramo kao kompletno restrukturiranje građevinskoga objekta dio po dio, koje započinje od temelja kao ishodišne točke, a zatim zahvaća i druge dijelove građevine. Na taj način aktivira se koncept ablativnosti u odnosu na ishodišnu točku procesa izmjene (tj. na metaforičke temelje čitave jedne znanosti), a iz te činjenice proizlazi i genitivno kodiranje orijentira. U primjeru (167) također putem metaforičkih preslikavanja glagolski proces udaranja konceptualiziramo kao činjenicu koja proizlazi iz fizičkoga kapaciteta za izvršavanje toga procesa, tj. *snage*. U tom smislu snaga predstavlja polazni kapacitet, tj. specifičan vid ishodišne točke u izvršavanju glagolskoga procesa, pa se čitav scenarij i strukturira u skladu s tim objedinjujućim konceptom, što za rezultat ima genitivno kodiranje orijentira. Situacija je vrlo slična i u primjeru (168), gdje se *petne žile*, u skladu s konceptualnom metaforom LJUDSKO TIJELO JE POSUDA i pripadajućim podmetaforama, konceptualiziraju kao dno spremnika energije potrebne za obavljanje nekoga zadatka, a tijekom procesa označenog glagolom ta energija napušta svoj prvotni položaj, tj. udaljava se od svoga ishodišta. Na sličnoj je konceptualnoj podlozi utemeljena i uporaba konstrukcije *iz*+genitiv u uzročnom značenju u primjerima (169–171):

(169) On naporno radi **iz čiste ljubavi**.

(170) Ne čini on to **iz uvjerenja**.

(171) Neki lažu **iz straha**.

U navedenim primjerima genitivno kodiranje proizlazi iz već spomenute naravi konceptualizacije odnosa uzroka i posljedice koja je također metaforički utemeljena na prostornim odnosima, a u skladu sa strukturom ablativnih scenarija. Interpretacija tih primjera uključuje aktiviranje predodžbe udaljavanja budući da se posljedice konceptualiziraju kao objekti koji proizlaze iz nekog stanja stvari koje ih je prouzročilo. To se metaforičko udaljavanje odvija na vremenskoj osi, budući da su posljedice tamo uvijek smještene iza uzroka koji predstavljaju njihova ishodišta, a sama je vremenska os zapravo metaforička putanja koja biva prijeđena na putu od uzroka do ostvarivanja posljedica. Drukčije su pak naravi primjeri (172–173):

(172) zvono **iz olova**

(173) spomenik **iz bijeloga kamena**

Navedeni primjeri ostvaraj su pak konceptualnih metafora MATERIJA JE POSUDA i OBLIK IZLAZI IZ MATERIJE (usp. Lakoff – Johnson 1980: 72–76 te Belaj 2008: 108), pa tako zvono i spomenik kao gotove oblike konceptualiziramo kao objekte

koji su otpočetka postojali skriveni u unutrašnjosti bezoblične materije, odakle ih je na vidjelo metaforički "izvukla" ruka ljevača ili klesara, te takva konceptualizacija same materije kao ishodišne točke u nastanku konkretnih predmeta i oblika predstavlja temelj njezina genitivnoga kodiranja.[267] Ishodišna shema ostvaruje se na nešto drukčiji način i u sljedećim primjerima:

(174) Talijan **iz Istre**

(175) seljaci **iz okolnih sela**

(176) bića **iz šume**

I tu se kao i u primjerima opisanim u 7.1.1 značenje podrijetla ostvaruje kroz koncept ablativnosti, s tim da je u njima profiliran jedan njegov specifičan aspekt – mjesto života, odnosno prebivalište. Kod takvoga poimanja jednog aspekta podrijetla kao trajne osobine podrazumijeva se da je njezin nositelj, trajektor, u vremenu koje prethodi uporabi neke od navedenih konstrukcija u okviru konkretnoga iskaza zaista prešao dulji ili kraći put od prebivališta kao ishodišne točke kojom ostaje trajno obilježen. S obzirom na jasnu svijest o prethodnome udaljavanju trajektora od mjesta prebivališta kao ishodišne točke, *Istra*, *okolna sela* i *šuma* u primjerima (174–176) kao orijentiri kodirani su genitivom, dok je prijedlogom *iz* profilirana komponenta prvotne smještenosti trajektora u unutrašnjosti tih orijentira. Nešto je pak neizravnija povezanost genitiva i ishodišne sheme u sljedećim primjerima:

(177) jedinica **iz matematike**

(178) ispit **iz kemije**

U primjerima (177–178) sam nastanak entiteta kao što su slaba ocjena ili ispit zapravo je rezultat odvijanja ishodišnoga scenarija, tj. nastave matematike i kemije. Nominativni trajektori dakle nastaju tijekom aktivnosti vezanih uz te nastavne predmete, pa se na konceptualnoj razini taj odnos aktivnosti i njezinih rezultata također uklapa u shemu *ishodišta*, i to posredstvom metonimije općega tipa CJELINA ZA DIO, tj. njezina podtipa NASTAVNI PREDMET ZA GRADIVO budući da je ocjena rezultat pisanja ispita koji se tiče gradiva nastavnoga predmeta, a i predodžba samoga ispita također aktivira domenu gradiva, odnosno nastavnoga sadržaja toga predmeta.

7.2.4 Genitiv s prijedlogom ***s(a)***

Situacija s prijedlogom *s*(*a*) nešto je drukčija jer ablativni scenariji u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *s*(*a*)+genitiv uključuju dvodimenzionalne orijentire (u slučajevima glagolskih procesa koji uključuju fizičko

[267] O nekim zanimljivim aspektima odnosa toga značenja konstrukcije *iz*+genitiv i različitih glagola tvorenih prefiksom *iz-* (npr. *isklesati*, *izdubiti*, *izmodelirati*) usp. Belaj (2008: 109–110).

kretanje ili pak relacija koje proizlaze iz prethodnoga kretanja) ili se pak apstraktniji genitivni referenti metaforički poimaju kao dvodimenzionalni, za razliku od trodimenzionalnih orijentira karakterističnih za kodiranje konstrukcijom *iz*+genitiv. No koncept udaljavanja trajektora od orijentira kao ishodišta, bilo da proizlazi iz napuštanja njegove površine ili unutrašnjosti, zajednički je svim navedenim konstrukcijama i predstavlja značenjsku komponentu po kojoj se njihovi genitivni referenti vrlo izravno uklapaju u jedinstvenu ishodišnu shemu:[268]

(179) Putnik silazi **s broda**.

(180) Lišće pada **sa stabala**.

U primjeru (179) trajektor (*putnik*) krećući se napušta orijentir (*brod*), odnosno udaljava se od njega, a njegovo kodiranje konstrukcijom *s*+genitiv utemeljeno je na izvanjezičnom znanju da putnici pješaci plovila obično napuštaju silazeći s njihove gornje površine (*palube*). U skladu s tim brod je kao orijentir u glagolskom procesu toga tipa profiliran u svojoj dvodimenzionalnosti, a njegova treća dimenzija i unutrašnjost ostaju dio konceptualne pozadine. Kao što je već rečeno, konstrukcijom *iz*+genitiv bile bi profilirane sve tri dimenzije prostornoga ishodišta i njezin semantički pol bio bi ustrojen nešto drukčije, no ta je činjenica vezana uz značenje prijedloga, a ne samoga padeža. Konceptualni prikaz opisanoga scenarija u kojemu je orijentir kodiran konstrukcijom *s*+genitiv nalazi se pak na slici 7.19.

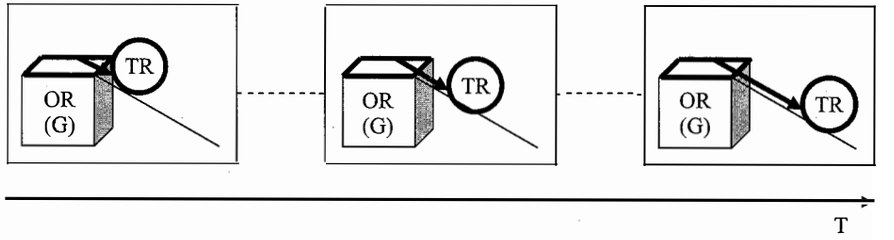

Slika 7.19

Na slici je dakle sekvencijski prikazano fizičko udaljavanje trajektora od orijentira kao ishodišne lokacije koja je po svojoj prirodi trodimenzionalna, ali s obzirom na to da se radi o plovilu, čija se osnovna funkcija prijevoza putnika ili tereta preko vodenih površina može u potpunosti ispuniti i u dvodimenzionalnoj izvedbi, upravo njegova gornja vanjska površina pripada značenjskome profilu

[268] U tom je smislu i genitivnom prijedlogu *s*(*a*) inherentno značenje *ablokalnosti*, a pojavljuje se i u prijedložnim izrazima sa značenjima *prelokalnosti* (*s prednje strane*), *postlokalnosti* (*sa stražnje strane*) te *lateralne lokalnosti* (*s bočne/lijeve/desne strane*) koja ima i metaforičke ekstenzije (npr. u slučaju konektora *s druge strane*) i *cirkumlokalnosti* (*sa svih strana*) (usp. Pranjković 2001: 9–10).

konstrukcije *s(a)*+genitiv. Ta je činjenica u prikazu istaknuta deblje otisnutim rubovima gornje površine trodimenzionalnoga tijela koje predstavlja orijentir. Iz faze u fazu udaljenost između orijentira i trajektora se povećava, što genitivne referente u tom tipu scenarija čini kompatibilnima s prototipnim konceptom udaljavanja kao i s objedinjujućim genitivnim konceptom ishodišta, a slične je naravi i scenarij opadanja lišća sa stabala u primjeru (180). No kao što smo već napomenuli, s obzirom na to da brod može biti funkcionalan i u svojoj trodimenzionalnosti, moguće je i njegovo kodiranje konstrukcijom *iz*+genitiv koja u tom slučaju označava napuštanje unutrašnjosti broda kao ishodišne točke trajektorova kretanja. No ta alternacija teško je ostvariva, odnosno nemoguća u primjerima (181) i (182):

(181) Boca je doletjela **s krova**.

(182) Promatra nas **s balkona**.

Primjer (181) uklapa se u genitivnu shemu ishodišta budući da je njime označen scenarij fizičkoga kretanja trajektora kojemu je ishodište površina dvodimenzionalnoga orijentira. No alternativna upotreba konstrukcije *iz*+genitiv u tom je slučaju moguća samo u specifičnim kontekstima, budući da je krov objekt za čiju je osnovnu funkciju pokrivanja i zaštite ljudskih nastambi ključan aspekt dvodimenzionalnosti, koji je samim time i profiliran. S druge strane, i primjer (182) uklapa se u jedinstvenu genitivnu shemu *ishodišta* iako njime nije označen scenarij fizičkoga udaljavanja trajektora od orijentira. On naime uključuje perceptivno udaljavanje, tj. sama je vizualna percepcija usmjerena s orijentira (*balkona*) kao ishodišne točke na kojoj se nalazi promatrač prema nekom manje ili više udaljenom objektu. U tom je smislu genitivno kodiranje orijentira ovdje utemeljeno na nešto apstraktnijem vidu prototipne ablativnosti, a alterniranje konstrukcija *iz*+genitiv i *s*+genitiv u navedenom primjeru nije moguće budući da je balkon otvoren prostor koji je funkcionalan isključivo u svojoj dvodimenzionalnosti, pa se njegova treća dimenzija, za razliku od treće dimenzije broda, i ne može profilirati kako bi se omogućila uporaba prijedloga *iz*.

U nekim je pak slučajevima postmodifikatorska funkcija konstrukcije *s*+genitiv također vezana uz činjenicu porijekla, a ishodišni su orijentiri u tom slučaju također trodimenzionalni objekti kojima je, najčešće zbog nepostojanja ili konceptualne nedostupnosti unutrašnjega dijela, profilirana samo vanjska površina, što je slučaj i u primjeru (183):

(183) Tô je cvijet **s Velebita**.

Nemogućnost kodiranja orijentira konstrukcijom *iz*+genitiv u primjeru (183) također proizlazi iz konceptualnosemantičkih odnosa, tj. iz činjenice da je planina trodimenzionalan fizički objekt, ali je kompaktna i nema unutrašnjosti ili je ona teško dostupna, pa samim time funkcionira i promatračima je poznata u svom dvodimenzionalnom aspektu, uslijed čega on i biva profiliran nauštrb treće dimenzije. Navedeni primjer također ne uključuje aktualno kretanje, tj. fizičko udaljavanje trajektora (*cvijeta*) od orijentira (*Velebita*) u trenutku ostvaraja iskaza, već se scenarij ablativnosti podrazumijeva kao bliža ili dalja prošlost s gledišta trenutne situacije i iz njega proizlazi svijest o podrijetlu samoga cvijeta. Postmodifikatorska funkcija genitiva s prijedlogom *s* u statičnom scenariju koji je njime označen proizlazi dakle iz dinamike koja je uočljiva u nekoj od ranijih faza, tj. iz implikacije prethodnoga napuštanja ishodišnoga mjesta koje predstavlja ključnu komponentu u predodžbi podrijetla.

Zanimljivi su i primjeri alternacije konstrukcija *iz*+genitiv i *s(a)*+genitiv u slučaju imenice *selo*, pa tako primjere (184) i (185) ni u kojem slučaju nećemo interpretirati na isti način:

(184) Ona je djevojka **iz sela**.

(185) Ona je djevojka **sa sela**.

U primjeru (184) odnos trajektora i orijentira determiniran je prijedlogom *iz*, što znači da se *selo* konceptualizira kao trodimenzionalan objekt. S druge strane u primjeru (185) taj je odnos determiniran prijedlogom *sa*, što implicira da se u tom slučaju *selo* konceptualizira u svojoj dvodimenzionalnosti. Iz te konceptualnosemantičke razlike proizlazi i činjenica da ćemo *selo* u primjeru (184) shvatiti kao kakvo točno određeno mjesto koje je u kontekstu nastanka iskaza poznato govorniku i sugovorniku. U skladu s tim ista rečenica može sadržavati i kakav premodifikator koji pobliže označava *selo* (*Ona je djevojka **iz mog/onog/susjednog sela***). Selo u primjeru (185) označava pak bilo koje neodređeno mjesto, tj. selo kao generički pojam, a to vidimo i po nemogućnosti uvrštavanja premodifikatora u navedenu rečenicu (**Ona je djevojka **s(a) mog/onog/susjednog sela***). *Selo* u primjeru (185) stoji dakle u shematičnom odnosu prema *selu* u primjeru (184), a ta shematičnost i neodređenost proizlazi iz njegove dvodimenzionalne konceptualizacije, budući da se dvodimenzionalnost kao jednostavniji koncept može odnositi i na jedan aspekt trodimenzionalnoga oblika, dok obrnuto nikako ne vrijedi. Pritom i svijest o unutrašnjosti trodimenzionalnoga tijela svrstava taj objekt na razinu veće specifičnosti u odnosu na jednostavnije dvodimenzionalno tijelo koje ne posjeduje unutrašnjost. Dvodimenzionalna predodžba općenitija je i nejasnije strukturirana od trodimenzionalne predodžbe uz koju je vezana svijest o specifičnim odnosima i detaljima unutrašnje strukture, a iz te činjenice proizlazi i neodređenost sela u konstrukciji *sa*+genitiv u odnosu na njegovu jasnu određenost u konstrukciji *iz*+genitiv.

U kontekstu unutarnje razvedenosti prostornih koncepata mogu se promatrati i brojni drugi primjeri u kojima se konstrukcije tipa *iz*+genitiv i *s*+genitiv te, analogno tomu, konstrukcije tipa *u*+akuzativ i *na*+akuzativ, nalaze u određenoj vrsti tek naoko proizvoljne paralelne distribucije, pa tako prijedlozi *iz* i *u* u

pravilu dolaze uz genitivne, odnosno akuzativne referente koji imaju znatno razvedeniju unutarnju strukturu i kod kojih postoji jasan odnos središta i periferije, te im je u tom smislu i unutrašnjost jasno omeđena u odnosu na okolinu, dok genitivni i akuzativni referenti kao dopune prijedlozima *s(a)* i *na* posjeduju daleko "siromašniju" unutarnju strukturu te odnos središte-periferija kod njih nije jasan u dovoljnoj mjeri ili se pak uopće ne može raspoznati. U prilog toj tezi mogu se navesti brojni primjeri različitoga prijedložno-padežnog kodiranja prostornih odnosa u slučajevima kada se radi o prostorima koji pripadaju istim kategorijama. Tako će se primjerice, usprkos činjenici da se u oba slučaja radi o poluotoku, *Istra* i *Pelješac* naći u različitim prijedložno-padežnim konstrukcijama (usp. *iz Istre / s Pelješca, u Istru / na Pelješac*), a slične se činjenice mogu utvrditi i u odnosima između pojedinih kontinenata (usp. npr. *iz Europe / s Antarktike, u Europu / na Antarktiku*) itd. U svjetlu već rečenoga, možemo zaključiti kako prostore koji ne posjeduju razvedenu unutarnju strukturu, tj. ne sastoje se od većega broja elemenata koji bi stajali u kakvu kompleksnom odnosu, bez obzira na njihovu geografsku kategorizaciju konceptualiziramo kao dvodimenzionalne površine, dok kategorijalno identične prostore s razvedenom unutarnjom strukturom u vidu velikoga broja sastavnih elemenata konceptualiziramo kao spremnike. U tom se smislu i *Pelješac* i *Antarktika* u navedenim primjerima konceptualiziraju u znatno većoj mjeri kao puke kopnene površine budući da je na njima neusporedivo manji broj sastavnih elemenata u vidu razvijenih naselja povezanih razvedenim prometnim sustavom i sl. nego što je to slučaj u *Istri*, odnosno *Europi*, a o razlikama u postojanju, odnosno nepostojanju administrativnih, industrijskih i drugih središta kojima gravitiraju šira područja i koja unutarnju strukturu određenoga prostora čine kompleksnom da se i ne govori. Upravo iz tog razloga unutar objektivno istih geografskih kategorija često primjećujemo i uspostavljamo različite odnose, pa neke njihove predstavnike stoga konceptualiziramo samo kao kopnene površine, dok na druge gledamo kao na relativno zatvorene "spremnike", odnosno jasno omeđene mikroregije ili makroregije, a na takvim se konceptualnosemantičkim činjenicama temelji i opisana paralelna distribucija samih prijedloga, koja se slijedom navedenoga, kao, uostalom, i sve druge jezične činjenice, ni u kojem slučaju ne može smatrati slučajnom ili proizvoljnom, već i ona predstavlja samo formalni odraz akumuliranoga iskustva i znanja o svijetu na kojemu se temelji značenjska interpretacija.

Ni za konstrukcije tipa *s*+genitiv nisu neuobičajene metaforičke ekstenzije prostornih odnosa na vremenske, kao što je vidljivo u primjeru (186):

(186) To je knjiga **s početka stoljeća**.

Uporaba konstrukcije *s*+genitiv u primjeru (186) utemeljena je također na linearnom poimanju vremena i konceptualnoj metafori POSTOJANJE JE PUTOVANJE. Tako trajektor u navedenom primjeru započinje svoj metaforički put na početku stoljeća kao ishodišnoj vremenskoj točci, od koje se u narednim fazama svoga

postojanja udaljava. U skladu s tim i opisano metaforičko značenje u potpunosti je kompatibilno sa shematičnim genitivnim konceptom *ishodišta*.

*7.2.5 Genitiv s prijedlozima **ispred** i **iza** te **izvan (van)** i **unutar***

Prijedlogom *ispred* profilira se položaj trajektora u odnosu prema orijentiru kojemu se jasno razlikuju prednja i stražnja strana.[269] Ako se radi o živim orijentirima, tada je prednji dio u pravilu strana na kojoj se nalaze perceptivni organi i koja je s obzirom na to orijentirana u smjeru potencijalnoga kretanja. Ako se pak radi o neživim i statičnim orijentirima kao što su građevine, njihov prednji dio obično predstavlja zid s pročeljem i glavnim ulazom. Ako se pak radi o neživim, ali potencijalno dinamičnim orijentirima poput prijevoznih sredstava, njihov prednji dio, kao i kod živih orijentira, predstavlja ona strana koja je prilikom kretanja usmjerena naprijed. Genitivno kodiranje samih orijentira čiji je odnos s trajektorima determiniran prijedlogom *ispred* također predstavlja elaboraciju sheme *ishodišta* budući da je, kao i u slučaju brojnih drugih prijedloga u kombinaciji s genitivom, za lociranje trajektora ili njegove aktivnosti u pravilu nužan vizualni pomak s prvotno fokusiranoga i otprije poznatoga orijentira kao perceptivnoga ishodišta na trajektor čiji se položaj u tom procesu određuje. Taj perceptivni pomak, tj. premještanje vizualnoga fokusa s orijentira na trajektor, kao i sama uspostava perceptivne distance prema orijentiru u završnoj fazi lociranja trajektora, predstavlja komponentu koja se uklapa u strukturne okvire ishodišne sheme i slijedom toga motivira genitivno kodiranje samih orijentira u primjerima poput sljedećih:

(187) Stajao je **ispred crkve**.

(188) Autobus je krenuo **ispred pošte**.

(189) Bježali su **ispred vojnika**.

U primjeru (187) *crkva*, odnosno njezin prednji dio s pročeljem i glavnim ulazom, predstavlja orijentir čiji je položaj otprije poznat i prema kojemu se određuje položaj trajektora, tj. njegove aktivnosti označene glagolom. S obzirom na to da se tijekom lociranja trajektora percepcija promatrača kreće od orijentira koji je vizualno fokusiran u prvoj fazi toga procesa prema trajektoru koji tek treba biti lociran, istovremeno se u odnosu na orijentir uspostavlja i povećava perceptivna udaljenost, pa se sama situacija na konceptualnoj razini uklapa u strukturne okvire sheme *ishodišta*. Stoga se genitivni referent u ovom slučaju, kao i u slučaju kvalitativnoga genitiva (usp. 7.1.8), može definirati kao *perceptivno*

[269] Za prijedlog *ispred* karakteristično je prostorno značenje *prelokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9), a kada su u pitanju nedimenzionalna značenja, uz *komparativno* značenje toga prijedloga (npr. *biti ispred svojih vršnjaka u matematici*) moglo bi se, u slučajevima njegove zamjenjivosti prijedlogom *uime*, govoriti i o *supstitutivnom* značenju (usp. *govoriti uime obespravljenih / govoriti ispred obespravljenih* i sl.).

ishodište. No budući da stvarna prostorna distanca između trajektora i orijentira tijekom glagolskoga procesa ostaje ista, moguće je i alternativno profiliranje te sastavnice scenarija konstrukcijom *pred*+instrumental (usp. 11.2.2). Odnos je sličan i u primjerima (188) i (189), gdje prednju stranu *pošte* predstavlja ona strana na kojoj se nalazi glavni ulaz, a vojnici se pak kao orijentir prilikom potjere kreću licem okrenuti svojim protivnicima. Perceptivnim pomakom promatrač, odnosno interpretator uspostavlja distancu prema tako postavljenim ishodišnim orijentirima kako bi locirao položaj ili aktivnost trajektora. Taj odnos, na kojem je i utemeljeno genitivno kodiranje orijentira, prikazan je na slici 7.20.

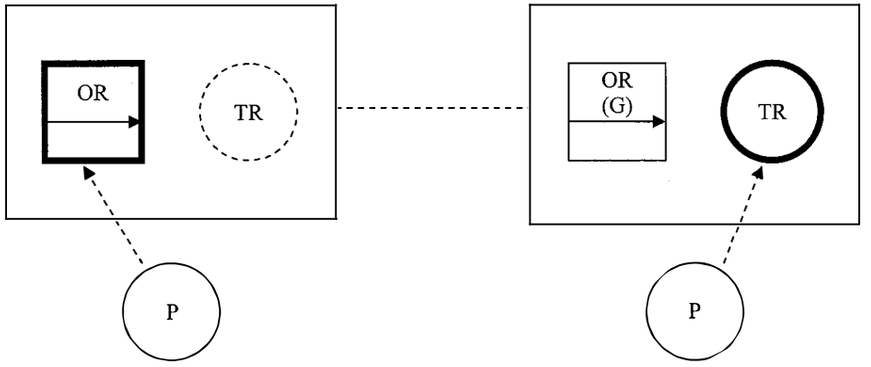

Slika 7.20

Na slici su prikazane dvije temeljne faze, tj. početak i kraj procesa lociranja trajektora s obzirom na položaj orijentira koji je opisan na temelju prethodnih primjera.. U prvoj fazi lociranja (lijevi dio slike) promatrač je usredotočen na orijentir budući da mu je on zbog svoje statičnosti, veličine ili kojega drugog karakterističnog obilježja otprije poznat i konceptualno dostupan. Zbog te je primarne fokusiranosti orijentir u prvoj fazi otisnut debljim linijama, dok strelica u njegovoj unutrašnjosti simbolizira prostornu orijentiranost s obzirom na razlikovanje prednjega i stražnjega dijela. S druge strane, trajektori su u tom tipu odnosa obično manji, a položaj im je nepoznat ili nestalan budući da se radi o živim bićima ili neživim objektima koji se lakše kreću i premještaju.[270] Položaj trajektora tek je potrebno odrediti kako bi se promatrač na njega mogao fokusirati, pa je on u prvoj fazi još uvijek defokusiran i stoga otisnut tanko otisnutom isprekidanom kružnicom. Situacija je obrnuta u završnoj fazi lociranja (desni dio slike), jer je tu promatrač već fokusiran na trajektor koji je locirao zahvaljujući perceptivnom odmaku od orijentira. Sam orijentir u tom smislu predstavlja *perceptivno ishodište* u procesu lociranja i kao takav se uklapa u objedinjujući ishodišni koncept, a iz te konceptualnosemantičke činjenice proizlazi i njegovo genitivno kodiranje.

[270] Usp. o tome i Talmy (2001: 183).

Brojni su nadalje i primjeri metaforičkih ekstenzija opisanoga prostornog odnosa koji je kodiran konstrukcijom *ispred*+genitiv:

(190) U trčanju je bio **ispred Ivana**.

(191) Ona je kao glumica **ispred svih ostalih**.

(192) U matematici je **ispred drugih učenika**.

U navedenim primjerima prijedložno-padežni izraz ima komparativnu funkciju, a pravilna interpretacija odnosa trajektora i orijentira utemeljena je na orijentacijskoj konceptualnoj metafori DOBRO JE NAPRIJED, budući da se trajektorima pripisuje veća količina određene kvalitete (*brzina* u primjeru (190), *glumački talent* u primjeru (191) i *matematičko znanje* u primjeru (192)), a ta ih činjenica metaforički smješta ispred drugih pojedinaca koji se bave istom aktivnošću. Navedena konceptualna metafora utemeljena je, možemo također pretpostaviti, na općepoznatom scenariju sportske utrke, budući da se pobjednik u utrci zaista nalazi ispred poraženoga, pa je samim time i pozitivan ishod povezan s konceptom frontalne smještenosti trajektora u odnosu na orijentir po završetku utrke. U tom se smislu i drugi vidovi pozitivnoga ishoda koji proizlazi iz međusobnoga uspoređivanja ili odmjeravanja snaga često metaforički konceptualiziraju kao lociranost kvalitetnijega trajektora ispred manje kvalitetnoga orijentira. Ista metaforička pozadina uočljiva je i u primjerima (193) i (194), u kojima se genitivni referenti također uklapaju u objedinjujući koncept *ishodišta*:

(193) Tajnik je govorio **ispred cijeloga poduzeća**.

(194) **Ispred naše škole** poslana su na natjecanje trojica.

U primjerima (193) i (194) nailazimo na scenarije u kojima trajektor zastupa veću matičnu cjelinu koja predstavlja orijentir i čije je genitivno kodiranje također utemeljeno na prostornom odnosu. Naime često su predstavnici određenih institucija, tj. oni koji govore u njihovo ime, prilikom javnih nastupa zaista smješteni na istaknut položaj ispred onih koje zastupaju, a i u vrijeme komunikacije putem raznih vidova glasnika onaj tko je prenosio vijesti prostorno je prethodio onima koji su ga poslali. Na temelju takvih znanja različiti se oblici zastupanja i predstavljanja mogu konceptualizirati u prostornim okvirima smještenosti zastupnika ili predstavnika ispred zastupanoga, odnosno predstavljanoga, a genitivno kodiranje orijentira u tom je slučaju analogno onome opisanom u prototipnijim prostornim scenarijima u kojima sam trajektor prelazi određenu putanju i pritom se udaljava od orijentira kao ishodišne točke. Ta činjenica dakle i orijentire u navedenim primjerima čini kompatibilnima s općom shemom *ishodišta* i omogućuje njihovo genitivno kodiranje. Primjer (193) može se interpretirati i drukčije, u vidu izravnoga obraćanja zaposlenicima od strane tajnika koji je pritom lociran *ispred* njih, no takva interpretacija ni u kojem slučaju nema veze sa značenjem zastupanja, pa je slijedom toga i nemoguća zamjena dimenzionalnoga prijedloga *ispred* prijedlogom *uime*.

I za uporabu genitiva s prijedlogom *iza* karakteristični su na konceptualnoj razini slični odnosi.[271] Oni također proizlaze iz lociranja trajektora u odnosu na otprije poznati orijentir, koji promatraču služi kao *perceptivno ishodište* baš kao i kod analognih primjera genitiva s prijedlogom *ispred*, samo što je u tim slučajevima prijedlogom profilirana lociranost trajektora ili kakve njegove aktivnosti u odnosu na stražnju stranu orijentira:

(195) Sjedili smo **iza kuće**.

(196) **Iza nas** je išla cijela kolona.

U navedenim primjerima uspješno lociranje trajektora temelji se također na premještanju vizualnoga fokusa s prethodno poznatoga i fokusiranoga orijentira na prostor u njegovoj pozadini, a takva uspostava perceptivne udaljenosti prema orijentiru temelj je njegova genitivnoga kodiranja i uklapa se u shematični koncept *ishodišta*. U primjeru (195) *kuća* je kao statičan i veći orijentir jasno postavljena u prostoru s obzirom na opoziciju prednji/stražnji dio, a premještanjem fokusa s njezina stražnjega dijela na neposrednu okolicu omogućeno je lociranje orijentira u statičnom procesu *sjedenja*. U primjeru (196) radi se pak o lociranju dinamičnoga trajektora s obzirom na položaj također dinamičnoga orijentira prilikom njihova istosmjernoga kretanja. No budući da je u tom scenariju također prisutna komponenta istosmjernosti i neizmijenjene prostorne udaljenosti koja razdvaja trajektor od orijentira, on se također uklapa i u instrumentalnu shemu paralelizma koja bi bila ostvarena konstrukcijom *za*+instrumental (usp. ***Za nama** je išla cijela kolona*). Konceptualni prikaz opisanoga odnosa bio bi gotovo identičan onomu na slici 7.20, a njihova različitost bila bi u činjenici da se vizualni fokus promatrača tijekom lociranja trajektora pomiče u pozadinu, a ne ispred orijentira kao perceptivnoga ishodišta.

I neke od mogućih metaforičkih ekstenzija toga prostornog odnosa utemeljene su na činjenicama analognim onima koje su već opisane u analizi primjera (190–192), kao što možemo vidjeti i u primjeru (197):

(197) Ivan je **iza ostalih** u vladanju.

Pravilna interpretacija navedenoga primjera temelji se na orijentacijskoj konceptualnoj metafori LOŠE JE IZA, vrlo vjerojatno također utemeljenoj na poznatom scenariju odmjeravanja brzine. Budući da gubitak utrke predstavlja nepovoljan, tj. loš ishod, različiti drugi, konceptualno teže dostupni, aspekti nepovoljnih ishoda i lošega položaja konceptualiziraju se prema istom strukturnom okviru u vidu smještenosti trajektora iza orijentira. Metaforička preslikavanja tih prostornih odnosa na vremenske vidljiva su pak u primjerima (198–200):

[271] Za prijedlog *iza* karakteristična su dimenzionalna značenja *postlokalnosti* i *poslijevremenosti* (*susljednosti*), a od nedimenzionalnih značenja njime se vrlo često izražava *komparativnost* (npr. *biti iza svojih vršnjaka u općem znanju*). Usp. Pranjković (2001: 9, 14, 24).

(198) Javite se **iza praznika**.

(199) Plaću primamo **iza desetoga** u mjesecu.

(200) O tome ćemo pričati **iza ručka**.

U navedenim primjerima prostorni prijedlog *iza* zamjenjiv je vremenskim prijedlogom *nakon*, no njegova uporaba ne dovodi u pitanje pravilnu interpretaciju rečenica, budući da je utemeljena na konceptualnoj metafori VRIJEME JE PROSTOR, pa se tako, ponovno u skladu s linearnim poimanjem vremena i orijentiranošću ljudskoga tijela prilikom kretanja putanjom (čije se zakonitosti također metaforički preslikavaju na domenu življenja, pa su vrlo česti konvencionalni izrazi utemeljeni na konceptualnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE), budući događaji poimaju kao entiteti prema kojima se krećemo, tj. kojima idemo ususret, a one koji na vremenskoj crti slijede nakon njih konceptualiziramo kao entitete koji su locirani u njihovoj pozadini. Genitivno kodiranje takvih orijentira također je utemeljeno na konceptualnom pomaku s određene vremenske točke kao ishodišta na kakav događaj koji iza nje na vremenskoj osi slijedi i koji se u odnosu na nju locira.

I konstrukcijom *izvan*+genitiv omogućuje se lociranje i fokusiranje trajektora u odnosu na kakav orijentir s jasnim granicama koje čvrsto omeđuju njegovu unutrašnjost.[272] U tom smislu sve što je rečeno za prijedložno-padežne konstrukcije s prijedlozima *ispred* i *iza* vrijedi i za taj tip konstrukcija, što potvrđuje i primjer (201):

(201) Ana stanuje **izvan grada**.

Interpretacija navedenoga primjera omogućuje nam lociranje trajektora u odnosu na statičan orijentir, no taj je odnos ovaj put determiniran cjelokupnim vanjskim granicama orijentira, a ne, kao u prethodna dva potpoglavlja, samo njihovim prednjim ili stražnjim dijelom. Trajektor se dakle locira i fokusira perceptivnim pomakom s orijentira na neposrednu okolicu ili pak širi prostor koji ga okružuje. Taj pomak također rezultira uspostavom perceptivne udaljenosti prema ishodišnom orijentiru u završnoj fazi lociranja trajektora, a na toj je distanci utemeljeno i njegovo genitivno kodiranje. No uz navedene sličnosti sa semantičkim polovima dviju prethodno opisanih prijedložno-padežnih konstrukcija važno je ovdje ukazati i na jednu ključnu razliku. Naime odnos profiliran prijedlogom *izvan* odlikuje se znatno manjim stupnjem određenosti nego što je to slučaj s odnosima profiliranim prijedlozima *iza* i *ispred*, pa možemo reći da je taj prijedlog u određenom smislu shematičan u odnosu na specifičnije prijedloge *ispred* i *iza*

[272] Za prijedlog *izvan* karakteristično je prostorno značenje *ekstralokalnosti*, a ono se metaforički preslikava i na neke neprostorne odnose, pa tako primjerice možemo govoriti i o svojevrsnom "ekskluzivno-modalnom" značenju istoga prijedloga (npr. *To je izvan pameti*, *Njegove su tvrdnje izvan spora* i sl.). Usp. o tome i Pranjković (2001: 9, 20).

u slučajevima kada su oni međusobno zamjenjivi. Naime rečenice *Našli su se ispred pošte* ili *Sjedili smo iza kuće* ujedno uključuju i mogućnost alternativnoga, no manje određenoga kodiranja identičnih odnosa u rečenicama *Našli su se izvan pošte* ili *Sjedili smo izvan kuće*, dok prijedložna supstitucija u obrnutom smjeru nije moguća. Konstrukcije s prijedlogom *izvan* i genitivom logičan su izbor u slučajevima kada kod genitivnih orijentira opozicija prednji/stražnji dio uopće ne postoji ili pak nije stabilna i ovisi o položaju promatrača, a upravo je to slučaj s gradom u primjeru (201). Također, konstrukcijom *izvan*+genitiv metaforički se kodiraju oni neprostorni orijentiri čiji odnos s trajektorima ne uključuje prosudbe o razlikama u kvaliteti, pa ih stoga i ne konceptualiziramo na temelju preslikavanja koja uključuju orijentacijske odnose označene prijedlozima *ispred* i *iza*. Takva metaforička preslikavanja vidljiva su u primjerima (202–206):

(202) Takve se promjene odvijaju **izvan jezika**.

(203) Dobro dođe ono što se zaradi **izvan radnog vremena**.

(204) Taj je proces **izvan sumnje** okončan.

(205) Ponašao se kao da je **izvan pameti**.

(206) Zna biti **izvan mjere** siguran u sebe.

U svim navedenim primjerima različite konceptualno teže dostupne domene kao što su *jezik*, *radno vrijeme*, *dohodak*, *sumnja*, *pamet* ili *mjera samopouzdanja* konceptualiziraju se putem metaforičkih preslikavanja kao prostori s jasnim vanjskim granicama. Upravo su metafore omeđenoga prostora jedna od najbrojnijih podskupina ontoloških metafora,[273] a na takvom se metaforičkom preslikavanju i sve što nije pod utjecajem određenoga apstraktnog entiteta poima kao fizički objekt koji se nalazi izvan njegovih prostornih granica. Tako se u primjeru (202) *promjene* koje nemaju veze s unutarjezičnim, nego primjerice s kakvim vidom vanjskoga, društvenog utjecaja, metaforički konceptualiziraju kao promjene koje nastaju izvan jezičnoga područja. S druge strane *radno vrijeme* u primjeru (203) konceptualizira se kao omeđen metaforički prostor izvan kojega je moguće ostvariti dodatnu zaradu. Slično je i s mentalnim stanjima u primjerima (204) i (205) (*sumnja* i *pamet*), čiji se nedostatak metaforički konceptualizira kao smještenost trajektora izvan prostora koji ta stanja zaposjedaju, a tako je i s poimanjem preporučljive mjere *samopouzdanja* (206) koja se metaforički može prijeći, pa se trajektor u tom slučaju nalazi izvan njezinih krajnjih granica.

Slično tomu, u slučaju kodiranja prostornih odnosa između trajektora i orijentira ili njihovih metaforičkih ekstenzija genitivom s prijedlogom *unutar*[274] genitivni orijentiri poimaju se kao zatvoreni prostori s vrlo čvrstim i jasnim

[273] Usp. Lakoff – Johnson (1980).

[274] Za prijedlog *unutar* karakteristično je prostorno značenje *intralokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

vanjskim granicama koje dijele unutrašnji od vanjskoga prostora. Budući da su granice takvih orijentira jasne i konceptualno dostupne iz perspektive vanjskoga promatrača, dok prostor unutar tih granica ostaje skriven, sam se orijentir na neki način identificira s vanjskim, vidljivim dijelom i u odnosu na njega locira se trajektor u njegovoj unutrašnjosti koji je promatraču konceptualno nedostupan ili teško dostupan. U tom se smislu shema *ishodišta* u konstrukcijama tipa *unutar*+genitiv ostvaruje premještanjem promatračeva fokusa i konceptualnim pomakom s vanjskih granica orijentira kao ishodišne točke na neki trajektor smješten unutar njih, kao što je vidljivo u sljedećem primjeru:

(207) Eksplozija se dogodila **unutar kruga vojarne**.

U primjeru (207) događaj se kao trajektor locira unutar granica orijentira (*krug vojarne*), no da bi se on uspješno locirao, potrebno je fokusirati se prethodno na veći, konceptualno istaknut, statičan i otprije poznat orijentir. Budući da je orijentir u ovome slučaju omeđen prostor čije su vanjske granice jasne i čvrsto zatvorene, upravo će one biti profilirane prilikom njegova početnoga fokusiranja kao preduvjeta uspješnoga lociranja trajektora. S obzirom na to da prijedlog upućuje na lociranost trajektora u unutrašnjosti orijentira, konceptualni fokus pomaknut će se s vanjskih granica prema unutrašnjem prostoru kruga vojarne, da bi promatrač u završnoj fazi locirao mjesto eksplozije i fokusirao se na nju. Opisano premještanje fokusa s vanjskih granica orijentira na trajektor u njegovoj unutrašnjosti smatramo dakle elaboracijom ishodišne sheme u rubnom scenariju koji ne uključuje fizičko kretanje s jedne točke na drugu, već samo pomak promatračeva fokusa s jednog bolje poznatog i jasno lociranog elementa konceptualne strukture na drugi element koji je slabije poznat i tek mu treba odrediti položaj. Genitivno kodiranje orijentira odraz je toga konceptualnog pomaka, a slika 7.21 donosi shematski prikaz opisanoga odnosa.

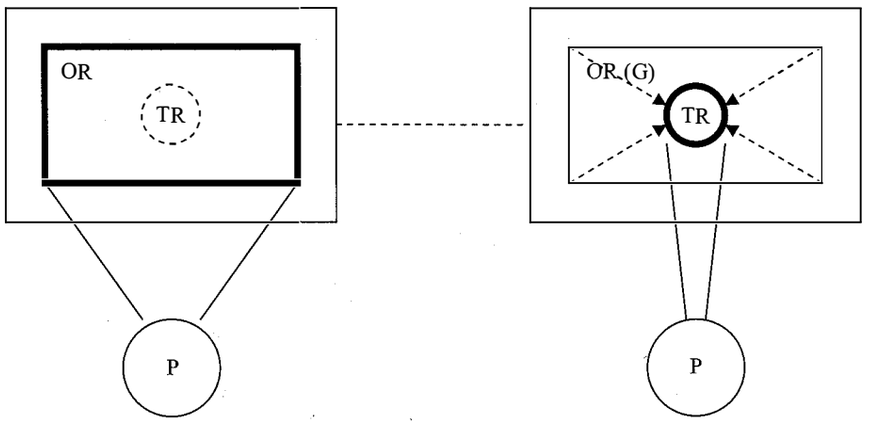

Slika 7.21

S obzirom na to da su najčešća podvrsta ontoloških metafora upravo metafore omeđenoga prostora, brojne su i raznovrsne mogućnosti metaforičkih ekstenzija opisanoga odnosa, o čemu svjedoče i sljedeći primjeri:

(208) Bili su to dogovori **unutar obitelji**.

(209) Taj problem treba razmatrati **unutar prava**, a ne **unutar politike**.

Pravilna interpretacija primjera (208) temelji se na konceptualnoj metafori OBITELJ JE SPREMNIK čije se postojanje može dokazati brojnim konvencionalnim metaforičkim izrazima kao što su *obiteljski krug*, *ući u obitelj*, *unijeti razdor u obitelj*, *biti protjeran iz obitelji* i sl., kao što se i inače vrlo često prostorni odnosi preslikavaju na obiteljske i rodbinske odnose, što postaje jasno ako analiziramo konvencionalne izraze poput *bliski rođaci*, *daleki rođaci*, *izgubiti svoje najbliže* itd., a i samo je porodično stablo zapravo metaforički koncept zasnovan na prostornim relacijama. U svakom slučaju, u primjeru (208) *obitelj* se poima kao orijentir čvrstih vanjskih granica unutar kojih se lociraju *dogovori* kao trajektor. U primjeru (209) pravilna je interpretacija pak utemeljena na konceptualnoj metafori ZNANSTVENE DISCIPLINE SU SPREMNICI, pa se tako i *pravo* i *politika* kao orijentiri na konceptualnoj razini profiliraju u vidu spremnika unutar kojih se rješavaju, odnosno ne rješavaju određeni problemi.

*7.2.6 Genitiv s prijedlozima **iznad**, **ispod**, **više (poviše)** i **niže***

Narav ostvarivanja shematičnoga ishodišnog koncepta u konstrukcijama tipa *iznad*+genitiv i *ispod*+genitiv, kao i u onima s pomalo obilježenim prijedlozima *više* (*poviše*) i *niže*, vrlo je slična onoj u upravo opisanim konstrukcijama tipa *ispred*+genitiv, *iza*+genitiv, *izvan*+genitiv i *unutar*+genitiv.[275] Naime ishodišnu komponentu koja objedinjuje genitivna značenja u tim konstrukcijama također ne uočavamo na razini fizičkoga kretanja, već se ona ostvaruje kroz pomak promatračeva fokusa s orijentira kao *perceptivnoga ishodišta*, koji je u skladu s tim kodiran genitivom, na trajektor koji se želi locirati. To je vidljivo i u primjerima (210–213):

(210) Tamni oblaci već su danima **iznad grada**.

(211) Pretrpio je teške povrede **iznad pojasa**.

(212) Letjelica je uočena **iznad Biokova**.

(213) **Iznad našeg stana** uvijek je bučno.

[275] Za prijedlog *iznad*, kao i za prijedlog (*po*)*više*, karakteristično je prostorno značenje *supralokalnosti*, a vrlo je česta i njegova metaforički utemeljena upotreba u *komparativnom* značenju (npr. *biti iznad ostalih u geometriji*). S druge strane, za prijedlog *ispod*, kao i za prijedlog *niže*, karakteristično je prostorno značenje *sublokalnosti*, a usto je, analogno metaforičkoj upotrebi prijedloga *iznad*, vrlo česta i njegova upotreba u *komparativnom* značenju (npr. *biti ispod vršnjaka u učenju*). Usp. Pranjković (2001: 9, 24).

U svim navedenim primjerima nekom se trajektoru položaj također određuje s obzirom na otprije poznat položaj orijentira kao referentne točke u procesu lociranja. Tako se *oblaci* u primjeru (210) lociraju prvotnim fokusiranjem na poznat i stabilan položaj *grada* te postupnim vertikalnim pomicanjem vizualnoga fokusa naviše, budući da je u tom području, s obzirom na narav odnosa konkretiziranog prijedlogom *iznad*, smješten trajektor, a na temelju odmicanja vizualnoga fokusa i završne konceptualne udaljenosti od prvotno fokusiranoga orijentira, taj element kao *perceptivno ishodište* biva kodiran genitivom. U primjeru (211) na isti se način, konceptualnim pomakom od orijentira (*pojasa*) naviše, određuje mjesto pretrpljenih povreda. U primjeru (212) premještanjem vizualnoga, odnosno konceptualnoga fokusa s planine *Biokovo* (koja zbog svoje veličine, statičnosti i dobro poznatoga položaja predstavlja pogodan orijentir, tj. polaznu točku u procesu lociranja) naviše locira se točka na kojoj je primijećena letjelica, a u primjeru (213) na isti se način, u odnosu na *stan* kao orijentir, locira mjesto s kojega dolazi *buka*. Konceptualni prikaz opisanoga tipa odnosa donosi slika 7.22.

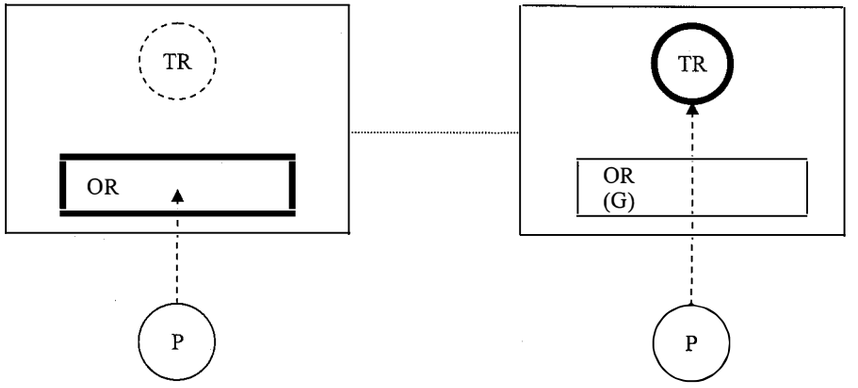

Slika 7.22

Kao što je bio slučaj i s prijedlozima *ispred* i *iza*, zahvaljujući metaforičkim ekstenzijama prostornih odnosa determiniranih prijedlogom *iznad* koje su velikim dijelom utemeljene na konceptualnoj metafori DOBRO JE GORE, brojni su primjeri uporabe konstrukcije *iznad*+genitiv u neprostornim značenjima kada se želi naglasiti viši stupanj kvalitete ili kakav drugi pozitivan aspekt trajektora u odnosu na orijentir, koji u tom slučaju predstavlja ishodišnu točku, tj. polaznu vrijednost ili nekakav vid standarda u procesu vrednovanja:

(214) U svemu je **iznad prosjeka**.

(215) Radi **iznad svojih mogućnosti**.

U navedenim primjerima ishodišna shema ostvaruje se kroz konceptualno udaljavanje od orijentira kao standarda na nekakvoj vrijednosnoj ljestvici kako

bi se na njoj locirao trajektor. Upravo je na tom metaforičkom vidu udaljavanja utemeljeno genitivno kodiranje orijentira, a pravilna interpretacija, kao što je napomenuto, proizlazi iz aktiviranja konceptualne metafore DOBRO JE GORE koja pripada skupini orijentacijskih metafora kao i ranije spomenute metafore DOBRO JE ISPRED, LOŠE JE IZA itd. Prikaz određivanja kvalitativnih ili kvantitativnih osobina trajektora konceptualnim pomakom naviše s orijentira kao ishodišne točke na vrijednosnoj ljestvici donosi slika 7.23.

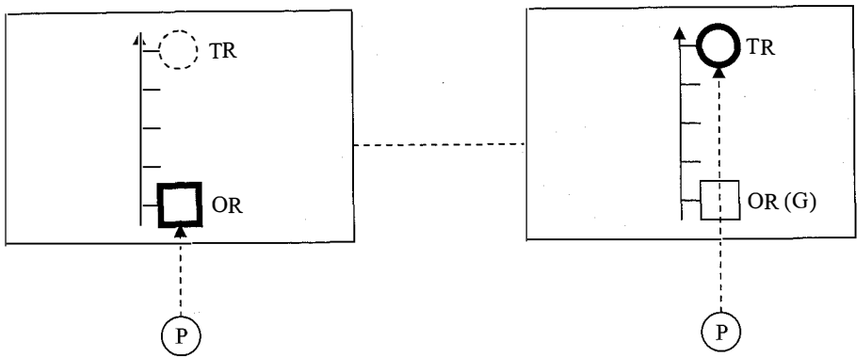

Slika 7.23

Sve što je navedeno za konstrukcije tipa *iznad*+genitiv vrijedi i za konstrukcije koje se sastoje od genitiva i (ponešto stilski obilježenih) prijedloga *više* i *poviše*, kao što je slučaj u primjerima (216) i (217), u kojima su prijedlozi *više* i *poviše* zamjenjivi prijedlogom *iznad* bez bitnih promjena na značenjskom planu:

(216) **Više kuće** je zdenac.

(217) Imaju i vikendicu **poviše grada**.

Što se tiče konstrukcija tipa *ispod*+genitiv, narav prostornoga lociranja trajektora u odnosu na položaj genitivnih orijentira ista je kao i u slučaju upravo opisanih konstrukcija s prijedlogom *iznad*, a i metaforičke ekstenzije tih konstrukcija u označavanju neprostornih odnosa, koje najčešće također omogućuju lociranje trajektora na kakvoj vrijednosnoj ljestvici u odnosu na položaj orijentira kao ishodišne točke u procesu vrednovanja, zasnovane su na analognoj konceptualnoj metafori LOŠE JE DOLJE. U primjerima (218) i (219) radi se o prostornom lociranju dinamičnih ili potencijalno dinamičnih trajektora u odnosu na statičnije orijentire koji se nalaze na otprije poznatim položajima, ovaj put iznad njih:

(218) Ključevi su stajali **ispod otirača**.

(219) Mnoštvo je ljudi **ispod mosta**.

Ishodišna shema na kojoj je utemeljeno genitivno kodiranje ostvaruje se i u ovim primjerima na isti način, tj. pomakom vizualnoga fokusa s orijentira kao stabilnoga *perceptivnog ishodišta* na trajektor koji se nalazi ispod njega.

Kao što je već spomenuto, metaforičke ekstenzije toga prostornog odnosa utemeljene su često na orijentacijskoj konceptualnoj metafori LOŠE JE DOLJE, pa se tako i kvalitativni odnosi mogu kodirati konstrukcijom *ispod*+genitiv, čije se prototipno značenje ostvaruje u prostornoj domeni:

(220) Odigrali su utakmicu **ispod očekivanja**.

(221) Skočila je **ispod dva metra**.

(222) Trčao je **ispod deset sekundi**.

U primjeru (220) konstrukcija *ispod*+genitiv zapravo označava ishod *utakmice* koji je lošiji od očekivanog, a očekivana razina pritom se profilira na kvalitativnoj ljestvici kao orijentir. Budući da je očekivana razina kvalitete igre otprije poznata, a samim time i jasno locirana na vrijednosnoj ljestvici, ali nije postignuta, aktualna lošija kvaliteta igre na istoj se ljestvici metaforički locira ispod nje na temelju konceptualne metafore LOŠE JE DOLJE. Situacija je nešto drukčija u primjerima (221) i (222), u kojima se ljestvice na kojima su locirani orijentiri i trajektori sastoje od preciznijih mjernih jedinica za visinu i vrijeme. S obzirom na vertikalnu narav raznovrsnih ljestvica koje su namijenjene preciznom mjerenju, manji broj jedinica od kojih se te ljestvice sastoje konceptualizira se kao niža razina u odnosu na njihov veći broj, koji se na konceptualnoj razini nalazi iznad. Konceptualni prikaz lociranja trajektora s obzirom na položaj orijentira u metaforičkim ekstenzijama toga tipa nalazi se na slici 7.24.

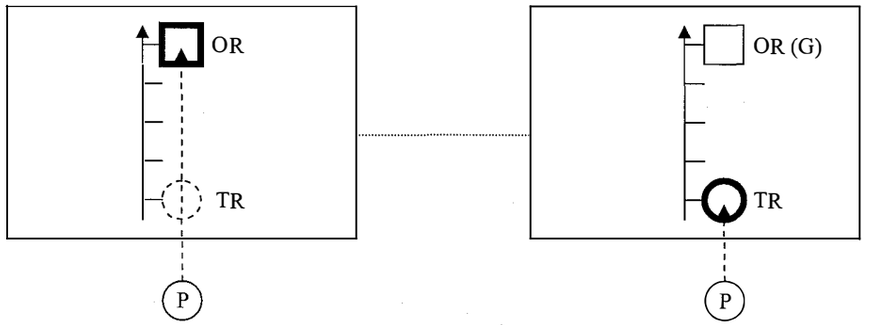

Slika 7.24

Sve što je ranije navedeno za konstrukcije tipa *ispod*+genitiv vrijedi i za stilski obilježene konstrukcije tipa *niže*+genitiv, koje su njima u slučajevima kodiranja statičnih prostornih odnosa u pravilu zamjenjive (usp. *Niže/ispod sela su močvare*, *Metak se zabio niže/ispod mete* itd.).

*7.2.7 Genitiv s prijedlozima **prije, uoči, poslije, nakon, za i tijekom (tokom)***

Konstrukcije koje sadrže genitiv u kombinaciji s gore navedenim prijedlozima označavaju vremenske odnose,[276] a na temelju linearnoga poimanja vremena i konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR različiti događaji poimaju se kao poznate točke ili položaji na vremenskoj crti, pa je u odnosu na njih kao orijentire moguće na istoj crti locirati i manje poznate događaje koji im prethode ili slijede nakon njih. Bitno je također uočiti i jednu zanimljivu analogiju kada je u pitanju strukturiranje vremenskih i prostornih odnosa. Kada su u pitanju prostorni odnosi, kao orijentiri u procesu lociranja u pravilu nam služe fizički objekti koji su otprije poznati budući da se u odnosu na okolicu ističu svojom veličinom, položaj im je stalan tijekom duljega razdoblja, imaju veću važnost za život okolice i sl. Ako se primjerice pokušavamo orijentirati prilikom prvoga dolaska u Pariz te nekoga od njegovih građana upitamo za put do hotela ili nekoga drugog odredišta od manjega kolektivnog značaja, vrlo je vjerojatno da će u odgovoru ono biti locirano u odnosu na položaj Eiffelova tornja, Slavoluka pobjede ili kakvoga drugog objekta čiji je položaj poznat i konceptualno dostupan zbog same veličine objekta, njegove dugotrajne lociranosti na istom mjestu, bogate povijesti i sl. Na sličan se način i manje značajni događaji često na vremenskoj crti metaforički lociraju upravo putem uspostave jasnih odnosa prema nekom poznatom događaju koji ima kolektivnu, tj. objektivnu ili pak veliku subjektivnu važnost. Upravo je takav slučaj determiniranja vremenskih odnosa i u primjerima (223–226):

(223) Probudili su se **prije zore**.

(224) Pisala mu je **uoči Božića**.

(225) **Nakon povratka u domovinu** teško je obolio.

(226) Otišao je u krevet tek **poslije ponoći**.

U navedenim primjerima različiti događaji, odnosno glagolski procesi (*buđenje* u primjeru (223), *pisanje pisma* u primjeru (224), *obolijevanje* u primjeru (225) i *odlazak u krevet* u primjeru (226)) metaforički se lociraju na vremenskoj crti putem uspostave odnosa prema orijentirima (*zora, rođendan, povratak u domovinu, ponoć*) koji su otprije poznati bilo zbog svoga serijskog ponavljanja (*zora, rođendan, ponoć*) ili zbog velike individualne važnosti (*rođendan, povratak u domovinu*). Kada se dakle u odnosu na njih lociraju na istoj vremenskoj crti neki manje značajni događaji, taj kognitivni proces, utemeljen na metaforičkom preslikavanju prostornih odnosa na vremenske odnose, vrlo je sličan onomu opisivanom u prethodnim potpoglavljima, gdje su se prijedložnim genitivom u

[276] Za prijedloge *prije* i *uoči* karakteristično je značenje *prijevremenosti*, a za prijedloge *nakon* i *poslije* značenje *poslijevremenosti* (*susljednosti*). Prijedlogu *tijekom* inherentno je pak značenje *protemporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 14–15), a budući da se njime u primjerima tipa *za ljetnih kiša, za mandata prošle vlade* i sl. prijedlog *za* u pravilu može zamijeniti, isto značenje moglo bi se u navedenim kontekstima pripisati i tom prijedlogu.

prototipnim scenarijima označavali prostorni odnosi u kojima se vizualni fokus tijekom lociranja trajektora postupno pomicao s genitivnoga referenta kao *perceptivnoga ishodišta.* Shematski prikaz metaforičkoga lociranja trajektora (procesa *buđenja*) na vremenskoj osi u primjeru (223), koje je također omogućeno prethodnim pomicanjem fokusa s orijentira kao konceptualnoga ishodišta unazad, na vremensko razdoblje koje mu prethodi, donosi slika 7.25, a slični prikazi mogli bi se utemeljiti i na primjerima (224–226),[277] s tim što bi prijedlozi *nakon* i *poslije* aktivirali konceptualni pomak unaprijed na vremenskoj crti.

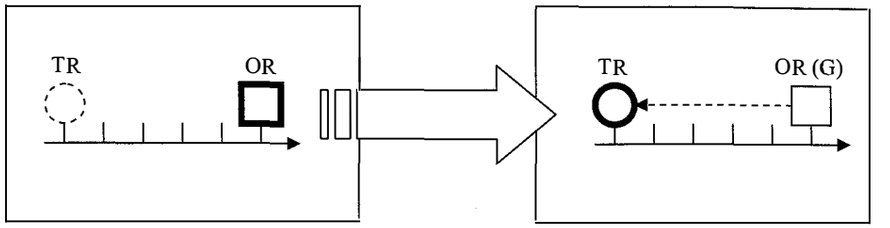

Slika 7.25

No postoje i slučajevi uporabe konstrukcija tipa *prije*+genitiv u kojima veza između prostorne i vremenske domene možemo pripisati nešto veći stupanj kognitivne istaknutosti budući da je zasnovana i na uzročno-posljedičnom, a ne samo na metaforičkom odnosu. U takvim je slučajevima prijedlog *prije* u pravilu zamjenjiv prijedlogom *ispred*, budući da je i sama veza između prostornih i vremenskih odnosa u njima puno tješnja i neposrednija. Primjeri (227) i (228) svjedoče o takvoj mogućnosti alternacije prijedloga *prije* i *ispred*:

(227) Stigao je **prije ostalih**. / Stigao je **ispred ostalih**.

(228) Prošao je ciljnu crtu **prije mene**. / Prošao je ciljnu crtu **ispred mene**.

U navedenim primjerima lako je uočiti puno čvršću međusobnu uvjetovanost prostornih i vremenskih odnosa nego kod metaforičkih ekstenzija prostorne domene na vremensku, budući da su i jedni i drugi snažno profilirani u trenutku interpretacije, što nije bio slučaj u primjeru (223). Vremenski odnosi u primjerima (227) i (228) izravno proizlaze iz prostornih odnosa pa bi se moglo raspravljati i o tome radi li se u ovom slučaju o konceptualnoj metafori ili pak o visokorazinskoj metonimiji tipa UZROK ZA REZULTAT, budući da je u njima vremenski odnos profiliran prijedlogom *prije* zapravo rezultat ostvarenoga prostornog odnosa koji se može profilirati prijedlogom *ispred*.

[277] Naravno, uz napomenu da se prijedlogom *uoči* obično profiliraju znatno kraće vremenske distance u odnosu na događaje koji funkcioniraju kao orijentiri nego prijedlogom *prije*, tj. da *uoči* u takvim slučajevima obično znači *neprosredno prije*.

Narav uklapanja genitivnih referenata s prijedlogom *za* u jedinstveni ishodišni koncept nešto je pak drukčija od one u prethodno opisanim slučajevima, kao što se može vidjeti i iz sljedećih primjera:

(229) **Za ove vlade** neke su stvari ipak krenule nabolje.

(230) **Za ljetnih kiša** nisu rijetke ni poplave.

(231) Nastojali smo doći još **za godišnjega odmora**.

Kod genitiva s prijedlogom *za* obično je pak, kao što vidimo i iz primjera (229–231), riječ o svojevrsnoj elipsi, tj. u tim se primjerima genitiv zapravo ostvaruje u svom eksplikativnom značenju i razumijevamo ih na sljedeći način: ***Za vrijeme ove vlade*** *neke su stvari ipak krenule nabolje*, ***Za vrijeme ljetnih kiša*** *nisu rijetke ni poplave*, *Nastojali smo doći još* ***za vrijeme godišnjega odmora*** itd. U tom se smislu genitiv u navedenim konstrukcijama uklapa u ishodišnu shemu na isti način kao i ranije analizirani primjeri eksplikativnoga genitiva. Radi se dakle o činjenici da se predodžba *vremena*, odnosno *trajanja* kao apstraktnija i konceptualno ovisna struktura u navedenim primjerima s razriješenom elipsom izvodi iz konkretnije i konceptualno autonomne predodžbe entiteta koji na raspolaganju ima određeni rok. Upravo na temelju svijesti o ograničenom trajanju mandata *vlade*, *ljetnih kiša* ili *godišnjega odmora* profiliraju se manja omeđena, ali ipak konceptualno ovisna područja unutar vremenske domene, a njihovo profiliranje temelji se na prethodnoj predodžbi genitivnih referenata. Stoga se ovdje, kao i u ranijim primjerima koji uključuju eksplikativni genitiv (usp. 7.1.11), objedinjujuća genitivna shema ostvaruje u vidu uspostave konceptualno ovisne i apstraktne predodžbe "roka trajanja" koja je utemeljena na prethodnoj svijesti o nekom neovisnom i konkretnom entitetu "koji u tom roku traje" kao svom *konceptualnom ishodištu*.

Isto objašnjenje odnosi se i na uporabu konstrukcija tipa *tijekom*+genitiv, kao što je vidljivo u primjerima (232–234):

(232) **Tijekom vremena** sve se ipak popravilo.

(233) Dobro smo se odmorili **tijekom praznika**.

(234) **Tijekom putovanja** stalno su pjevali.

Naime konstrukcijom *tijekom*+genitiv također se označavaju vremenski odnosi, a sam prijedlog nastao je od instrumentalnog oblika imenice i njegova je uporaba utemeljena na metaforičkom poimanju vremena kao objekta u linearnom pokretu, vrlo često upravo u vidu riječnoga toka. U tom se smislu u primjerima tipa *tijek razdoblja x* genitiv ostvaruje u svom eksplikativnom značenju baš kao i u sintagmi *tok rijeke*, a činjenica da konceptualno zavisne semantičke strukture proizlaze iz prethodne svijesti o konceptualno nezavisnim i konkretnijim semantičkim strukturama uklapa se u jedinstvenu shemu *ishodišta* i upravo je njome motivirano genitivno kodiranje orijentira.

7.2.8 Genitiv s prijedlozima ***dno (podno, nadno, udno) i vrh (povrh, navrh, uvrh, zavrh)***

U konstrukcijama s prijedlozima *dno* (*podno*, *nadno*, *udno*) i *vrh* (*povrh*, *navrh*, *uvrh*, *zavrh*) i genitivom ishodišna se shema ostvaruje na sličan način kao i u kombinaciji genitiva s prijedlozima *ispod* i *iznad*, što je vidljivo iz primjera (235–243):[278]

(235) Brod je potonuo **dno pučine**.

(236) To je selo **podno Velebita**.

(237) Otrov je ležao **nadno čaše**.

(238) **Udno duše** osjećala je olakšanje.

(239) Drveće se žutjelo **vrh brda**.

(240) Brod je plovio **povrh vode**.

(241) Putnik je zastao **navrh planine**.

(242) Predsjednik je sjeo **uvrh stola**.

(243) Bilo je snijega **zavrh glave**.

Naime trajektori se u navedenim primjerima također prostorno ili metaforički[279] lociraju premještanjem fokusa s kakvog statičnog, većeg ili konceptualno dostupnijeg orijentira na predmet smješten u njegovu donjem ili gornjem predjelu. To pomicanje konceptualnoga fokusa s orijentira kao referentnih točki, tj. *konceptualnih ishodišta*, predstavlja motivaciju za njihovo genitivno kodiranje, dok sami prijedlozi promatraču daju obavijest u kojem se smjeru treba perceptivno usmjeriti kako bi trajektor bio lociran. Konceptualni prikaz procesa lociranja trajektora čiji je položaj određen konstrukcijom tipa *dno* (*nadno*, *podno*, *udno*)+genitiv donosi slika 7.26, a sličan prikaz mogao bi se odnositi i na konstrukcije tipa *vrh* (*povrh*, *navrh*, *uvrh*, *zavrh*)+genitiv, s tim da bi u tom prikazu trajektor bio na isti način lociran u gornjem predjelu orijentira.

Također, kada su u pitanju konstrukcije tipa *povrh*+genitiv, nisu rijetke ni ekstenzije opisanoga prostornog koncepta utemeljene na metafori VIŠE JE

[278] Za prijedloge *dno*, *podno*, *nadno* i *udno* karakteristično je značenje *sublokalnosti*, kod kojega se "objekt lokalizacije nalazi u relaciji s nižim i/ili donjim dijelom lokalizatora", dok je prijedlozima *vrh*, *povrh*, *navrh*, *uvrh* i *zavrh* inhernetno značenje *supralokalnosti* budući da se "objekt lokalizacije nalazi ili se kreće u vršnom dijelu, po površini lokalizatora ili iznad njega" (Pranjković 2001: 9).

[279] Naime interpretacija primjera (238) utemeljena je na konceptualnoj metafori DUŠA JE SPREMNIK, a interpretacija primjera (242) na konceptualnoj metafori DOBRO JE GORE, budući da se osobe koje zajedno sjede za stolom nužno nalaze u istoj ravnini, pa u tom smislu raspored mjesta za stolom nema vertikalnu dimenziju s pripadajućim vrhom i dnom, ali se mjesta koja su rezervirana za osobe na boljim, tj. višim stupnjevima kakve hijerarhijske ljestvice metaforički i sama konceptualiziraju kao "gornja", dok su za njihove podređene rezervirani "donji" položaji za istim stolom.

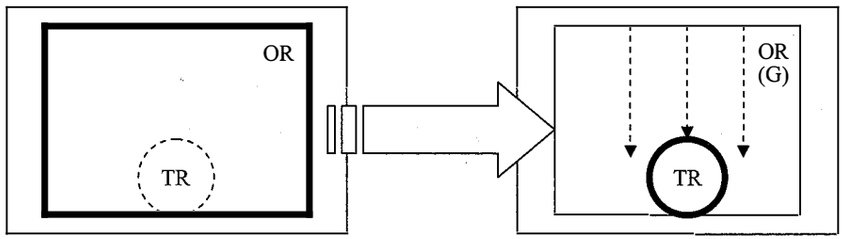

Slika 7.26

GORE, uspostavljenoj u skladu s predodžbom slaganja fizičkih objekata jednih na druge, tj. njihova vertikalnoga gomilanja:

(244) Taj smo novac dobili **povrh plaće**.

(245) Oni se, **povrh svega toga**, nisu ni javili.

(246) Htjeli biste kruha **povrh pogače**.[280]

Tako se u primjeru (244) dodatna zarada konceptualizira kao dio novčanih sredstava koji prispijeva naknadno i stoga biva pridodan "gore", tj. na postojeća redovna primanja. U primjeru (245) raniji se pak neugodni događaji konceptualiziraju kao fizički entiteti naslagani u vertikalni niz, a na tu gomilu nastavljaju se slagati novi. Stvar je slična i s uzrečicom u primjeru (246) koja se koristi kada se koga želi upozoriti na neskromnost, slikovito prikazanu kao traženje dodatnoga kruha u trenutku kada je pogača već na stolu.

*7.2.9 Genitiv s prijedlozima **čelo, nakraj, onkraj, krajem** i **potkraj***

Genitivni referenti u navedenim prijedložno-padežnim izrazima uklapaju se u objedinjujući ishodišni koncept također prema *eksplikativnom obrascu*, budući da su prijedlozi *čelo*, *nakraj*, *onkraj*, *krajem* i *potkraj*[281] nastali gramatikalizacijom od samostalnih padežnih oblika relacijskih imenica (*čelo*, *krajem*) ili pak sažimanjem prijedložno-padežnih izraza u kojima je imenica *kraj* imala akuzativni oblik. Budući da se semantički pol samih relacijskih imenica *čelo* i *kraj* može ostvariti tek u okviru šire predodžbe konkretnih matičnih cjelina, koje u tom smislu predstavljaju njihova *konceptualna ishodišta*,[282] i sami prijedlozi nastali od

[280] Navedena uzrečica vrlo je česta i u obliku *tražiti kruha **preko pogače***, no ni u tom slučaju uklapanje genitivnoga referenta u ishodišni koncept nije upitno (usp. 7.2.14).

[281] Za navedene prijedloge karakteristično je značenje *ekstremalne lokalnosti*, kod kojega se "objekt lokalizacije nalazi na čelnom ili začelnom dijelu (na početku ili na kraju) lokalizatora gledanog po horizontali", a zahvaljujući značenju *protežnosti*, koje je na neki način svojstveno i *ekstremalnoj lokalnosti* i kategoriji vremena, "ti su prijedlozi osobito podložni 'temporalizaciji', npr. *u početku svibnja*, *krajem godine*, *potkraj stoljeća* i sl." (Pranjković 2001: 9), te se u tom smislu s pravom može govoriti i o značenju *ekstremalne temporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 16).

[282] Genitivni referenti koji se u poglavljima o subjektnom, objektnom i eksplikativnom genitivu (7.1.9, 7.1.10 i 7.1.11), kao i na drugim mjestima u ovoj knjizi, opisuju kao *konceptualna ishodi-*

tih imenica pridružuju genitiv imenskim riječima s kojima se kombiniraju i na kojima je utemeljena interpretacija njihovih dimenzionalnih značenja:

(247) Stao je **čelo stola**.

(248) **Čelo kolone** jahao je vodič.

(249) Sjeo je **nakraj stola**.

(250) Završio je **onkraj brave**.

(251) Već deset godina žive **onkraj granice**.

(252) Doći će tek **krajem ljeta**.

(253) **Potkraj života** često je bolovao.[283]

Treba pritom napomenuti kako je značenju prijedloga *onkraj*, uz imenentnu mu distalnu deiktičnost, inherentna i deiktičnost prema tome što on upućuje i na položaj govornika s "ove strane" genitivnoga orijentira, kao što se vidi i u dva gore navedena primjera. Također, nastanak vremenskoga prijedloga upravo od instrumentalnoga oblika relacijske imenice *kraj* motiviran je linearnim poimanjem vremena, tj. konceptualnom metaforom VRIJEME JE PROSTOR, baš kao i nastanak vremenskoga prijedloga *tijekom*. Odabir instrumentalnoga oblika tih dviju imenica za prijedložno označavanje vremenskih odnosa utemeljen je na predodžbi paralelizma vremenske putanje i samoga događaja koji se u tom vremenu odvija, budući da je takva predodžba u potpunosti kompatibilna s instrumentalnom shemom *paralelizma* (usp. jedanaesto poglavlje).

*7.2.10 Genitiv s prijedlogom **sred (nasred, posred, usred)***

U prijedložno-padežnim izrazima tipa *sred* (*nasred*, *posred*, *usred*)+genitiv ostvaruje se genitivna shema također po načelu *perceptivnoga ishodišta*, koje je već opisano u nekoliko navrata (usp. npr. 7.1.8, 7.2.5 ili 7.2.6), budući da genitivni referenti funkcioniraju kao stabilne i perceptivno lako dostupne polazne točke u procesu lociranja ili konceptualizacije trajektora:

(254) Već smo bili **sred pučine**.

(255) Lopta stoji **nasred igrališta**.

(256) Imao je modricu **posred čela**.

(257) Ubojstvo se dogodilo **usred grada**.[284]

šta u procesu profiliranja neautonomnih konceptualnih ustrojstava označenih relacijskim imenicama zapravo predstavljaju njihovu *bazu*, tj. interpretacijski okvir koji nužno mora biti aktiviran kako bi se profilirala određena neautonomna predodžba.

[283] No i u ovom je slučaju moguće, ako zanemarimo samo porijeklo prijedloga, govoriti o genitivnim orijentirima kao *perceptivnim ishodištima* u lociranju trajektora.

[284] Navedenim prijedlozima inherentno je prostorno značenje *centrumlokalnosti*, kod kojega se "objekt lokalizacije nalazi ili se kreće u središnjem dijelu lokalizatora" (Pranjković 2001: 9), kao i vremensko značenje *centrumtemporalnosti*, kod kojega se kakav "događaj odvija u središnjem dijelu vremenskog lokalizatora" (Pranjković 2001: 16).

Navedeni pomak perceptivnoga fokusa s genitivnoga orijentira kao ishodišne točke prikazuje slika 7.27.

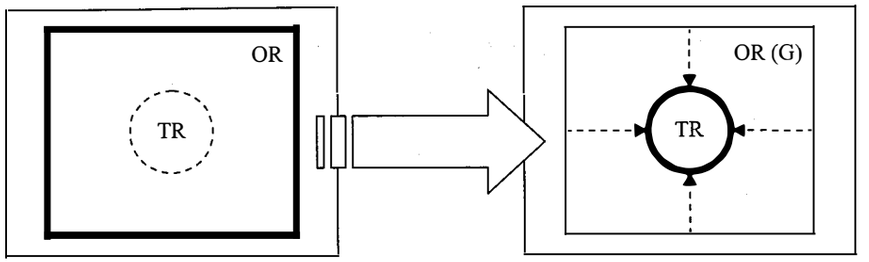

Slika 7.27

S druge pak strane, ekstenzije prikazanoga prostornog značenja vidljive su u primjerima (258–260):

(258) To se dogodilo **usred bijela dana**.

(259) Tu je svježe i **usred ljeta**.

(260) Prekinuo si nas **usred razgovora**.

Navedene i njima slične metaforičke ekstenzije utemeljene su na konceptualnim metaforama RAZDOBLJA SU SPREMNICI, RAZGOVOR JE PUTOVANJE i sl.

*7.2.11 Genitiv s prijedlogom **oko (okolo)***

I genitiv s prijedlogom *oko* predstavlja jednu od elaboracija ishodišne sheme s obzirom na činjenicu da se trajektor pomoću takvih konstrukcija percipira i locira na osnovi položaja prethodno poznatoga orijentira, koji kao *perceptivno ishodište* biva kodiran genitivom.[285] Trajektori se pak u ovim slučajevima nalaze izvan njegovih vanjskih granica i raspoređeni su cirkularno, kao što je vidljivo i u primjerima (261–262):

(261) **Oko stola** razbacane su knjige.

(262) Svuda **oko nas** bila su tijela unesrećenih.

U navedenim primjerima trajektori okružuju svoje orijentire, koji u procesu određivanja i profiliranja njihova položaja funkcioniraju kao perceptivna ishodišta, dok se prijedlogom *oko* profilira cirkularna raspoređenost trajektorâ u odnosu na vanjske granice orijentira. Slika 7.28 donosi shematski prikaz takvih statičnih odnosa kroz slijed fokusiranja temeljnih sastavnica konceptualne strukture od strane vanjskoga promatrača.

[285] Za prijedlog *oko* karakteristično je prostorno značenje *cirkumlokalnosti*, a u vremenskim kontekstima njemu analogno značenje *cirkumtemporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9, 15).

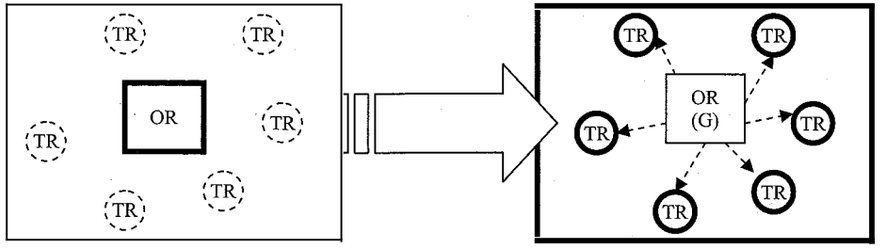

Slika 7.28

Slika donosi konceptualni prikaz lociranja trajektorâ u odnosu na položaj orijentira koji je profiliran u prvoj fazi procesa (lijevi dio slike), da bi se potom nizom perceptivnih skokova s orijentira na distributivno raspoređene trajektore u njegovoj okolici profilirala njihova cirkularna raspoređenost oko njegovih vanjskih granica. Konceptualnim temeljom genitivnoga kodiranja može se stoga i u ovom slučaju smatrati perceptivni pomak s orijentira na kružno raspoređene trajektore kao specifična elaboracija ishodišne sheme. No oko orijentira ne moraju biti kružno raspoređeni isključivo statični trajektori, kao što je bio slučaj u dva prethodna primjera, već na isti način može biti distribuirana i aktivnost jednoga trajektora u dinamičnim scenarijima. Primjeri su takvih scenarija i (263–264):

(263) Pas trči **oko drveta**.

(264) Policijski istražitelj kruži **oko mjesta zločina**.

U navedenim primjerima radi se o jednom trajektoru, a ne o većem broju primjeraka iste kategorije koji su kružno raspoređeni oko orijentira. No navedenim su rečenicama kodirani dinamični scenariji u kojima se trajektori kreću, a sama putanja njihova kretanja proteže se kružno u odnosu na vanjske granice orijentira. Tako aktivnost trajektora i u navedenim primjerima lociramo s obzirom na statične orijentire kao *perceptivna ishodišta*, što predstavlja konceptualnosemantički temelj njihova genitivnoga kodiranja.

Na opisanom procesu prostornoga lociranja utemeljena su i metaforička preslikavanja na odnose u vremenskoj domeni, koja pak omogućuju da se određeni događaji zajedno sa svojim sudionicima lociraju kao trajektori na vremenskoj osi, a pritom stabilni i konceptualno istaknuti vremenski orijentiri također imaju ishodišnu ulogu u samom procesu lociranja:

(265) Doći ću **oko Božića**.

(266) Vidjet ćemo se **oko tvoga rođendana**.

Na temelju metaforičkoga preslikavanja prostornih odnosa na vremenske, dani koji neposredno prethode određenom konceptualno istaknutom datumu ili događaju ili ga pak slijede poimaju se kao entiteti distribuirani u njegovoj neposrednoj okolici, upravo kao da ga izvana okružuju. Sama narav metaforičkoga

poimanja raspoređenosti potencijalnih trenutaka izvršavanja glagolske radnje oko nekoga orijentira kao perceptivnoga polazišta u tom je smislu slična poimanju konkretnih prostornih odnosa opisanih na temelju primjera (261–262), a genitivno kodiranje vremenskih odsječaka utemeljeno je na istim konceptualnim odnosima. Na sličan se način može označiti i raspoređenost približnih vrijednosti oko neke središnje ili standardne točke na vrijednosnoj ljestvici (267–268), grupiranost manjih aktivnosti oko neke središnje aktivnosti ili specifičnoga cilja (269–270) kao i metaforička distribuiranost komunikacijskoga procesa oko središnje teme (271–273):

(267) Bila je visoka **oko dva metra**.

(268) Do sela ima **oko pet kilometara**.

(269) Pomagao joj je **oko odgoja djece**.

(270) Radili su nekoliko godina **oko utemeljenja udruge**.

(271) Svađali su se stalno **oko imanja**.

(272) Bili smo u sukobu **oko stručnih pitanja**.

(273) Već se dugo vodi rasprava **oko izbornoga zakona**.

*7.2.12 Genitiv s prijedlozima **blizu**, **kod**, **(po)kraj**, **pored**, **nadomak**, **nadohvat**, **u** i **mimo***

I u slučaju kodiranja prostornih odnosa prijedložno-padežnim izrazima tipa *blizu*, *kod*, *kraj* (*pokraj*), *pored*, *nadomak* i *nadohvat*+genitiv,[286] veza genitivnih referenata u okviru konkretnih scenarija i shematičnoga genitivnog koncepta *ishodišta* slične je naravi kao i u prethodno opisivanim skupinama, tj. statičan orijentir koji dulje vrijeme zadržava stabilan i samim time promatraču poznat položaj, a usto se često ističe u odnosu na okolne objekte i svojom veličinom, na konceptualnoj razini ima ulogu *perceptivnoga ishodišta*, tj. referentne točke u odnosu na koju se određuje stalan položaj statičnoga trajektora koji je otprije nepoznat ili pak privremeni položaj potencijalno dinamičnoga trajektora.[287] Upravo na činjenici da u procesu lociranja manjih objekata od strane vanjskoga promatrača ti orijentiri služe kao perceptivna ishodišta utemeljeno je i u ovim slučajevima njihovo genitivno kodiranje, kao što je vidljivo u primjerima (274–277):

(274) Škola je **blizu crkve**.

(275) Sastat ćemo se **kod pošte**.

(276) Djeca se igraju **(po)kraj jezera**.

(277) U školi sam uvijek sjedio **pored njega**.

[286] Navedenim prijedlozima inherentno je u prototipnim, prostornim kontekstima značenje *adlokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

[287] Usporedbe radi, o prijedlozima *nadomak* i *nadohvat* u kombinaciji s dativom vidi u 8.3.2, a o prijedlogu *mimo* s akuzativom u 9.2.2.

Na isti način može od strane vanjskoga promatrača biti locirana i sama aktivnost, tj. prostor kojim se kreću dinamični trajektori, pa i u tom slučaju možemo govoriti o genitivnom orijentiru kao perceptivnom ishodištu u procesu lokalizacije, što je vidljivo u sljedećim primjerima:

(278) Prošli su **blizu kazališta**.

(279) Vozili smo se **kraj jezera**.

(280) Provezli su se **pokraj groblja**.

(281) Dugo je šetala **pored pruge**.

Također, česta su i metaforička preslikavanja opisanoga prostornog odnosa na odnose koji se uspostavljaju prilikom metaforičkoga lociranja trajektora na vremenskoj osi (282) ili na kakvoj vrijednosnoj ljestvici u odnosu na položaj orijentira koji pritom funkcionira kao standardna veličina (283–285):

(282) Sastali smo se **blizu Božića**.

(283) Jama je duboka **blizu pet metara**.

(284) Dijete je teško **blizu deset kilograma**.

(285) Kuća je stara **blizu osamdeset godina**.

Situacija je slična i u konstrukcijama tipa *nadomak/nadohvat*+genitiv, s tim da navedeni prijedlozi označavaju specifičan vid nestandardne mjere za prostornu duljinu, tj. aktualni domet. Genitivnim kodiranjem upućuje se pak na perceptivni pomak vanjskoga promatrača s ishodišnoga orijentira na nekakav trajektor (bilo da se radi o predmetu ili aktivnosti) smješten u njegovoj neposrednoj okolici, a ta perceptivna putanja podudara se upravo s područjem dometa koje je naznačeno prijedlozima *nadomak* i *nadohvat*. Pritom možemo razlikovati dva temeljna tipa scenarija. U prvome se dinamični trajektori lociraju u odnosu na statične orijentire, pa je prijedlogom zapravo naznačen neposredni domet njihova kretanja, ali orijentiri s obzirom na stabilnost svojega položaja promatraču u utvrđivanju trajektorova položaja ipak služe kao perceptivno ishodište. Upravo taj tip scenarija možemo analizirati u primjerima (286–287):

(286) Stigli su **nadomak sela**.

(287) Dotrčao je **nadomak cilja**.

Nisu rijetkost ni metaforičke ekstenzije toga tipa prostornih scenarija, npr. u slučaju konvencionalnih iskaza utemeljenih na konceptualnoj metafori RAZUMIJEVANJE JE PUTOVANJE u primjerima (288–289):

(288) Došli smo **nadomak rješenja**.

(289) Bio sam **nadohvat odgovora**.

U drugom je pak tipu scenarija dinamičnost inherentna genitivnom orijentiru, dok se trajektor koji se locira u odnosu na njega konceptualizira kao statičan, što je vidljivo u primjeru (290):

(290) Knjiga je bila **nadohvat ruke**.

No genitivno kodiranje orijentira utemeljeno je na činjenici da on vanjskome promatraču služi kao perceptivno ishodište u procesu lociranja statičnoga trajektora. Metaforičke ekstenzije u takvim su slučajevima također moguće, npr. na temelju konceptualne metafore GLEDANJE JE DODIRIVANJE:

(291) Prvi neprijateljski redovi nalazili su se **nadohvat pogleda**.

Prijedlog *mimo* označava pak specifičnu kombinaciju približavanja trajektora orijentiru u prvoj fazi kretanja i njegova udaljavanja od orijentira u drugoj fazi, ali i izostanak kontakta u trenutku najveće blizine, tj. na točci prelaska iz jedne faze u drugu. Prijedložno-padežnim izrazom tipa *mimo*+genitiv profilira se stoga upravo druga faza opisanoga scenarija, tj. udaljavanje koje slijedi umjesto očekivanoga ili mogućega kontakta, što je vidljivo u primjerima (292–293):

(292) Ružno je tako proći **mimo staroga prijatelja**.

(293) Prošli su **mimo naše kuće**.

Budući da udaljavanje bez kontakta predstavlja neočekivan ishod događaja, obrat, pa i izvor razočaranja u primjeru (292), upravo ta faza procesa biva konceptualno istaknuta, dok prethodna faza ostaje u drugom planu prilikom konceptualizacije procesa prolaska.

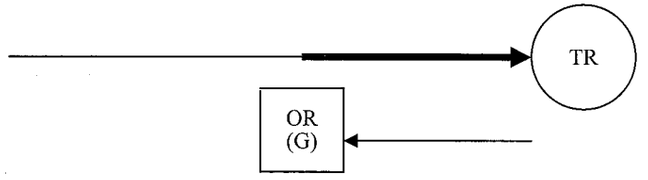

Slika 7.29

Na slici 7.29 prikazan je odnos trajektora i orijentira u primjeru (292) koji se ostvaruje kao kombinacija dviju faza kretanja – prvotnoga približavanja trajektora orijentiru te njegova udaljavanja u drugoj fazi, no bez prethodno ostvarenoga kontakta. Budući da je završna faza u kojoj se trajektor udaljava od orijentira konceptualno istaknuta u scenarijima toga tipa, drugi je dio trajektorove putanje predočen deblje otisnutom punom strelicom, dok prethodna faza u kojoj se trajektor tek približava orijentiru prilikom konceptualizacije ostaje u drugom planu pa je stoga prikazana tanjim dijelom strelice. Konceptualna istaknutost druge faze kretanja trajektora, tj. njegova završnoga udaljavanja od orijentira, čini sam

orijentir kompatibilnim s ishodišnom shemom i upravo na toj činjenici utemeljeno je njegovo genitivno kodiranje, a ono je motivirano identičnim konceptualnim obrascem i u primjeru (293), u kojemu je orijentir (*kuća*) statičan, tj. ne može mu se pripisati ni mogućnost kretanja, a faza trajektorova udaljavanja od njega također biva konceptualno istaknuta u predodžbi označenoga scenarija.

I u slučaju kodiranja prostornih odnosa konstrukcijama tipa *kod*+genitiv vanjski promatrač locira trajektor s obzirom na poznati položaj orijentira kao *konceptualno ishodište* (npr. kada se prilikom adresiranja pisma uz naziv manjega ili nepoznatoga mjesta napiše *kod Osijeka*/*Đakova*/*Požege*), pa se u tom smislu navedeni genitivni referenti uklapaju u ishodišnu shemu. Također, istom se konstrukcijom može locirati i trajektor koji vrši kakvu radnju u blizini genitivnoga orijentira:

(294) Sjede **kod prozora** i razgovaraju.

Odnos među elementima scenarija u primjeru (294) sličan je onom u primjerima s prijedlogom *do* i genitivom analiziranim u 7.2.2 koji se odnose na statične scenarije, a na metaforičkom preslikavanju takvih prostornih scenarija na vremenske odnose utemeljeno je i kodiranje samih događaja istom konstrukcijom budući da se u njihovoj neposrednoj blizini, odnosno okruženju, ali ovaj put na vremenskoj osi, odvijaju neki drugi događaji:

(295) Djeca često prave probleme **kod prelaska na krutu hranu**.

(296) **Kod velike zarade** treba razmišljati o poreznim zakonima.

Kod konkretiziranja vremenskih odnosa prijedlog *kod* zamjenjiv je gramatikaliziranim prijedlogom *prilikom*. Nadalje, na sličan se način, u odnosu na genitivne referente kao predodžbena ishodišta, lociraju ili konceptualiziraju i određena stanja stvari u njihovu neposrednom okruženju, što je vidljivo u primjerima (297–299):

(297) **Kod njih** su odnosi malo zategnuti.

(298) **Kod nas** je sve dobro.

(299) Najljepše mu je **kod roditelja**.

S druge strane, genitivom s prijedlogom *u* označava se stvarna ili metaforička smještenost kakvoga trajektora u domeni privatnosti, vlasništva ili kontrole genitivnoga referenta,[288] a ishodišna se shema u takvim slučajevima ostvaruje na isti način kao i kod genitiva s prijedlogom *kod*, tj. pomakom konceptualnoga fokusa s ishodišnoga genitivnog referenta na entitet koji se locira u njegovom posjedstvu (300) ili u sferi njegove kontrole (301):

[288] Za navedeni je prijedlog u označavanju prostornih odnosa karakteristično značenje *intralokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

(300) **U njega** je sav novac.

(301) Zakoni su **u Slovenaca** drukčiji.

Uporaba te konstrukcije stoga je vrlo česta i u označavanju neotuđive posvojnosti, što je vidljivo i u primjerima (302–303):

(302) Ima oči kao **u sove**.

(303) Bio je jedinac **u roditelja**.

*7.2.13 Genitiv s prijedlozima **duž (uzduž), širom i diljem***

Prijedlozi *duž* (*uzduž*) i *širom* izvedeni su od imenica kojima se označavaju prostorne dimenzije te se stoga pojavljuju isključivo u prostornim značenjima.[289] Genitivni referenti koji dolaze uz prijedlog *duž* jednodimenzionalni su (304–305) ili im pak biva profilirana samo dužina, dok sama širina ostaje u konceptualnoj pozadini (306):

(304) koračati **duž označene linije**

(305) šetati **duž obale**

(306) ploviti **duž rijeke**.

Prijedlogom *širom* profiliraju se pak obje dimenzije genitivnih orijentira čijom se površinom prostiru trajektori, a u slučaju prijedloga *diljem* obično se radi o većim prostorima, što je vidljivo iz nemogućnosti alterniranja tih dvaju prijedloga u primjerima (307–308), odnosno iz njihove moguće alternacije u primjerima (309–310):

(307) Korov raste **širom/*diljem voćnjaka**.

(308) Djeca su trčala **širom/*diljem livade**.

(309) Ratovi se vode **širom/diljem svijeta**.

(310) Putovao je **širom/diljem zemlje**.

Što se pak tiče odnosa same ishodišne sheme i genitivnih referenata u toj skupini, načelo njezina ostvarivanja slično je onomu već opisanom kod eksplikativnoga genitiva, budući da navedeni prijedlozi potječu od relacijskih imenica koje označavaju prostorne dimenzije, a sama predodžba prostornih dimenzija neostvariva je izvan odnosa s konkretnim prostornim entitetima kroz koje se te dimenzije ostvaruju i koji u tom smislu funkcioniraju kao njihove baze. U tom smislu završna predodžba same prostorne dimenzije može proizaći tek iz prethodno ostvarene autonomne predodžbe omeđenoga prostora, a ta činjenica, kao

[289] Za navedene prijedloge karakteristično je prostorno značenje *prolokalnosti*. Njima se dakle profilira odnos u kojemu se "objekt lokalizacije nalazi ili se kreće po dužini odnosno po širini lokalizatora" (Pranjković 2001: 9).

i u slučaju odnosa koji su već opisani u poglavlju o eksplikativnom genitivu, predstavlja specifičnu elaboraciju ishodišne sheme i temelj genitivnoga kodiranja konkretnoga područja kao konceptualnog ishodišta.

*7.2.14 Genitiv s prijedlogom **preko***

Prijedložno-padežnim izrazom *preko*+genitiv kodiraju se u prototipnim prostornim kontekstima odnosi trajektora i orijentira u dinamičnim scenarijima koji, uz profilirano translociranje trajektora preko orijentira, često uključuju i veće ili manje završno udaljavanje, pa uslijed toga sami orijentiri na konceptualnoj razini predstavljaju specifičnu elaboraciju ishodišne sheme i na toj je činjenici utemeljeno njihovo genitivno kodiranje:

(311) Pretrčao sam **preko ulice**.

(312) Vojska je prešla **preko rijeke**.[290]

No kako su orijentiri u navedenim primjerima kao cjeline ujedno i zahvaćeni kretanjem trajektora, moguće je njihovo alternativno akuzativno kodiranje u primjerima (313–314), budući da je zahvaćenost orijentira kao cjeline glagolskim procesom jedna od karakterističnih sastavnica shematičnoga akuzativnog koncepta *cilja* (usp. deveto poglavlje):

(313) Pretrčao sam **ulicu**.

(314) Vojska je prešla **rijeku**.

S druge strane, u scenarijima statične smještenosti trajektora u odnosu na orijentir motivacija za uporabu iste konstrukcije nešto je drukčije naravi, kao što se može zaključiti na temelju analize primjera (315):

(315) most **preko rijeke Drave**

Naime u navedenom primjeru upotreba istoga prijedložno-padežnog izraza utemeljena je na dinamici same konceptualizacije položaja statičnoga trajektora koji se metaforički "pruža" preko orijentira, a dinamična narav konceptualizacije njegova položaja zasigurno velikim dijelom proizlazi i iz činjenice da trajektor kao putanja omogućuje potencijalnim agentivnim trajektorima translociranje

[290] Prijedlogu *preko* inherentno je prostorno značenje *translokalnosti*, kod kojega se "objekt lokalizacije nalazi ili se kreće poprijeko u odnosu na lokalizator (presijeca lokalizator)" (Pranjković 2001: 10), tj. *skupne translokalnosti* (u opreci prema *etapnoj translokalnosti*; više o odnosu tih dvaju značenja u kontekstu semantičke analize hrvatskih glagolskih prefiksa *pre-* i *pro-* vidi u Belaj 2008: 150–178, 204–252, 278–281, 288–292). Također, za isti su prijedlog u označavanju vremenskih odnosa karakteristična značenja *protemporalnosti* i *poredbene* (*ekvativne*) *temporalnosti*, a znatno rjeđe on ima *transtemporalno* značenje. Od nedimenzionalnih značenja za njega su pak karakteristični *modal* i *komparativ* (usp. Pranjković 2001: 15, 20).

preko orijentira, i to tako da u međuvremenu ne dođe do njihova kontakta.[291] No budući da su sami nominativni trajektori u tom slučaju objektivno statični i njihov se položaj određuje u odnosu na stalan položaj većega orijentira, takav je scenarij uklopiv i u shemu *smještenosti* (usp. deseto poglavlje), pa u skladu s tim orijentir može biti kodiran i lokativom:

(316) most **na rijeci Dravi**

Na sličnim je odnosima utemeljena i uporaba konstrukcije tipa *preko*+genitiv u vremenskom značenju u primjerima (317–318):

(317) Radio sam na moru **preko ljeta**.

(318) **Preko zime** obično obavljam sitne popravke u kući.

Naime takva uporaba u potpunom je skladu s linearnim poimanjem vremena i metaforičkom konceptualizacijom života kao putovanja, tj. kretanja pravocrtnom vremenskom putanjom. U tom je smislu razdoblje kodirano genitivom profilirano kao zaseban vremenski odsječak, a agentivni se trajektor sudjelujući u glagolskom procesu preko njega metaforički translocira.[292]

S druge strane, konstrukcijom tipa *preko*+genitiv u primjerima (319–320) označava se postaja na dužem putu:

(319) Sutra letim u Chicago **preko Frankfurta**.

(320) Idem na more **preko Sarajeva**.

Naime u takvim translokalnim scenarijima posebno je naglašena faza završnoga udaljavanja od orijentira, a prostorni odnosi toga tipa metaforički se preslikavaju i na odnose u nekim apstraktnijim domenama kao što su primjerice komunikacija ili trgovina, te tako omogućuju uporabu iste konstrukcije u scenarijima posredovanja:

(321) Žalba je proslijeđena **preko saborskih tijela**.

(322) Prodajem robu **preko posrednika**.

[291] Na sličnim je konceptualnosemantičkim činjenicama utemeljena i upotreba prijedložno-padežnih izraza tipa *u*+akuzativ, *na*+akuzativ i *iz*+genitiv prilikom označavanja statičnih odnosa trajektora i orijentira u primjerima kao što su *ulaz u kuću*, *izlaz na dvorište*, *izlaz iz sobe* i sl., gdje je također snažno naglašena svijest o tome da sami nominativni trajektori, iako su statični, zapravo omogućuju kretanje potencijalnih agentivnih trajektora koje se vrednuje u odnosu na akuzativne ili genitivne orijentire. Stoga se primjeri ovoga tipa mogu smatrati i jednim vidom elipse, koja se u tom smislu može razriješiti na sljedeći način: *most **koji vodi** preko rijeke Drave*, *ulaz **koji vodi** u kuću*, *izlaz **koji vodi** na dvorište*, *izlaz **koji vodi** iz kuće* itd. Sama etimologija imenica *ulaz* i *izlaz* tu činjenicu dodatno naglašava, dok je u slučaju *mosta* ona nešto implicitnija, ali ipak nedvojbeno prisutna.

[292] O preslikavanju prostornoga odnosa translokativnosti na vremenske odnose u kontekstu glagola tvorenih prefiksom *pre-* kao što su *prezimiti*, *prenoćiti* i *preležati* usp. Belaj (2008: 175–176).

Metaforičko preslikavanje opisanih prostornih odnosa na različite vrijednosne domene moguće je pak u slučajevima kada se u kakvu procesu dostiže i premašuje određena standardna ili očekivana vrijednost, pa se nova vrijednost pritom određuje kroz profiliranje udaljenosti od nje. Ta završna udaljenost aktualne, tj. ostvarene mjere na vrijednosnoj ljestvici čini normu kao orijentir u procesu vrednovanja kompatibilnom sa shematičnim konceptom *ishodišta*, što se može uočiti i u primjerima (323–325):

(323) Potrošio je **preko polovice nasljedstva**.

(324) Dosad smo radili **preko svojih mogućnosti**.

(325) Iskopali su jamu duboku **preko pet metara**.

U skladu s tim umjesto prijedloga *preko* u takvim se slučajevima u pravilu može upotrijebiti izraz *više od*, a upravo je mogućnost upotrebe prototipnoga ablativnog prijedloga *od* u ovom slučaju jasan indikator prostorne utemeljenosti odnosa trajektora i orijentira u procesu vrednovanja te uklapanja opisanih genitivnih referenata u jedinstvenu ishodišnu shemu.[293]

*7.2.15 Genitiv s prijedlozima **bez** i **osim***

Odnos koji se profilira konstrukcijama tipa *bez*+genitiv obično se ostvaruje u scenarijima lišenosti i s obzirom na to uključuje aktualnu prostornu ili kakav vid metaforičke udaljenosti trajektora od genitivnoga orijentira, što se vidi i u primjerima (326–329):

(326) ručak **bez mesa**

(327) soba **bez prozora**

(328) čovjek **bez mane**

(329) osoba **bez zlih namjera**

Orijentir se u tom smislu nalazi izvan granica trajektora, a budući da je sam trajektor konceptualno istaknutiji u okviru kodiranoga scenarija, njegov se odnos prema orijentiru konceptualizira kao odnos razdvojenosti, tj. udaljenosti, što u skladu s prirodom ishodišne sheme otvara prostor genitivnom kodiranju orijentira.[294]

Situacija je slična i s konstrukcijama tipa *osim*+genitiv, za koje je karakteristično značenje isključivanja. Sami orijentiri isključeni su iz označenoga scenarija, pa se s obzirom na to profilirani situacijski okvir u odnosu na njih također

[293] U tom bi se smislu ovdje moglo govoriti o svojevrsnoj, metaforički utemeljenoj, interferenciji prostornih značenja *translokalnosti*, *supralokalnosti* i *ablativnosti*.

[294] Kod trajektora je posebno istaknuta upravo osobina izrečena orijentirom, i to u vidu nedostatka, pa se u tom smislu može reći da je na razini kodiranoga scenarija konceptualno istaknuta i ona supstruktura koja mu zapravo nedostaje, tj. koje je sam trajektor "lišen".

ostvaruje kroz predodžbu prostorne udaljenosti, što je vidljivo i u primjerima (330–332):

(330) Spašeni su svi putnici **osim suvozača**.

(331) U sabornici su svi **osim predsjednika**.

(332) Rekao sam mu sve **osim toga**.

Upravo ta komponenta konceptualne udaljenosti čini ih kompatibilnima s ishodišnom shemom i predstavlja motivaciju za njihovo genitivno kodiranje.

*7.2.16 Genitiv s prijedlozima **mjesto (umjesto, namjesto)** i **uime***

Genitivni referenti u prijedložno-padežnim izrazima tipa *mjesto* (*umjesto*, *namjesto*)+genitiv vrlo se izravno uklapaju u ishodišnu shemu, budući da nominativni trajektori u karakterističnim primjerima kao što su (333–335) u inicijalnoj fazi glagolskoga procesa preuzimaju uloge genitivnih orijentira, tj. privremeno ih zamjenjuju u njihovoj osnovnoj ili očekivanoj funkciji:[295]

(333) **Umjesto predsjednika** na pregovore je došao njegov zamjenik.

(334) **Umjesto novca** stigla nam je samo potvrda o nepodmirenom dugu.

(335) **Umjesto zime** došlo je proljeće.

S obzirom na to mjesto ili funkcija koju uobičajeno vrše ti orijentiri predstavlja u navedenim primjerima ishodišnu točku sudjelovanja nominativnih trajektora u glagolskim procesima, a ta činjenica, u skladu s općom ishodišnom shemom, otvara konceptualnosemantički prostor za njihovo genitivno kodiranje.

Orijentiri kodirani konstrukcijama tipa *uime*+genitiv uklapaju se u opću ishodišnu shemu na sličan način, najčešće u scenarijima zastupanja genitivnih referenata od strane nominativnih trajektora koji govore ili djeluju u njihovo ime, pa samim time također preuzimaju njihovu funkciju i nakon te inicijalne, tj. ishodišne faze počinju sudjelovati u glagolskom procesu, kao što je slučaj i u primjerima (336–337):

(336) Pozdravio je goste **uime organizatora** skupa.

(337) Istupio je **uime obespravljenih i siromašnih**.

Također, genitivna shema *ishodišta* u takvim se scenarijima često dodatno ostvaruje i u svom prostornom vidu, budući da se oni koji govore ili djeluju uime drugih često u inicijalnoj fazi toga procesa doista izdvajaju iz skupine pojedinaca koje predstavljaju i zauzimaju položaj ispred njih, pa je u skladu s tim "protokolarnim" scenarijem prijedlog *uime* u gore navedenim i drugim sličnim primjerima zamjenjiv upravo prostornim prijedlogom *ispred* u istom značenju.

[295] Za prijedloge *mjesto*, *namjesto* i *umjesto* karakteristično je prostorno značenje *alterlokalnosti*, tj. oni profiliraju odnos u kojemu "objekt lokalizacije mijenja poziciju s lokalizatorom" (Pranjković 2001: 10).

*7.2.17 Genitiv s prijedlozima **putem, pomoću (s pomoću)** i **posredstvom***

Genitivom s prijedlozima *putem*, *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom* označava se u pravilu posrednik u izvršavanju glagolske radnje, tj. u postizanju kakvoga cilja, bilo da se radi o kakvoj nadležnoj instituciji, priručnom pomagalu ili čemu trećem, a takav vid eksplikativnosti svojstven je administrativnom stilu:[296]

(338) Tražit će odštetu **putem suda**.

(339) Napao ih je **putem novina**.

(340) To je lakše objasniti **pomoću crteža**.

(341) Upoznala je sadašnjeg supruga **posredstvom agencije za zbližavanje samaca**.

Budući da su prijedlozi *pomoću* (*s pomoću*) i *posredstvom* nastali gramatikalizacijom od instrumentalnih oblika relacijskih imenica, tj. imenica koje označavaju zavisne konceptualne strukture i čije se značenje ostvaruje tek na temelju prethodne predodžbe konkretnoga posrednika kao autonomne konceptualne strukture, a i sama uporaba prijedloga *putem* u istom značenju utemeljena je na konceptualnoj metafori NAČIN JE PUT KOJI VODI DO CILJA, genitivni referenti u navedenim se konstrukcijama uklapaju u ishodišnu shemu na sličan način kao i u slučaju objasnidbenoga genitiva, tj. oni predstavljaju konceptualna ishodišta u samoj predodžbi relacijskih značenja imenica od čijih su instrumentalnih oblika nastali gore navedeni prijedlozi. U tom smislu možemo ih smatrati svojevrsnim "ostacima" što ih sami prijedlozi vuku iz faze koja je prethodila njihovu nastanku od instrumentalnih oblika relacijskih imenica u procesu gramatikalizacije.

*7.2.18 Genitiv s prijedlogom **između***

Genitivni referenti u konstrukcijama s prijedlogom *između* uklapaju pak se u objedinjujući ishodišni koncept na temelju činjenice da u lociranju trajektora, bilo prostornom ili metaforičkom, oni kao stabilni i otprije poznati orijentiri imaju funkciju perceptivnih ishodišta,[297] kao što je bio slučaj i s brojnim drugim pret-

[296] Navedenim prijedlozima kodiraju se nedimenzionalna, *instrumentalna značenja* (radi se, dakako, o *instrumentalu u užem smislu*). Usp. Pranjković (2001: 26).

[297] Za navedeni je prijedlog karakteristično prostorno značenje *interlokativnosti*, a budući da je trajektor okružen dvama orijentirima, radi se o *linearnom interesivu* (koji je oprečan *skupnom interesivu*, kod kojega je trajektor okružen većim brojem orijentira, a što je karakteristično za tip odnosa kodiran prijedlogom *među*). Također, u vremenskim kontekstima istom je prijedlogu inherentno značenje *intertemporalnosti*, budući da se određeno razdoblje ili događaj smješta u interval omeđen dvama vremenskim orijentirima (usp. Pranjković 2001: 10, 14).

hodno opisivanim konstrukcijama koje se sastoje od nekog dimenzionalnog prijedloga i genitiva, a što je vidljivo i u primjerima (342–344):

(342) Lopta je **između stola i peći**.

(343) Njegova je kuća između **između škole i crkve**.

(344) **Između nas** ispriječili su se problemi.

Opisani prostorni odnos plodno je tlo i za metaforička preslikavanja na vremensku domenu, u skladu s dosad često spominjanim pravocrtnim poimanjem vremenske osi na kojoj se određeni događaji metaforički smještaju s obzirom na svoj odnos prema nekim drugim, otprije jasno i stabilno lociranim vremenskim točkama, što se može vidjeti i u primjerima (345–346):

(345) Razbolio se **između Božića i Nove godine**.

(346) Sav posao obavljen je **između utorka i petka**.

7.2.19 Genitiv s prijedlozima (na)spram, protiv, nasuprot (usuprot), usprkos i unatoč[298]

U konstrukcijama tipa *(na)spram*+genitiv, koje se obično ostvaruju u kontekstima usporedbe dvaju entiteta s obzirom na stupanj izraženosti neke specifične osobine, genitivni referenti uklapaju se u opću ishodišnu shemu budući da im pripada uloga referentnih točaka u procesu vrednovanja trajektora, tj. predstavljaju nekakav vid standardne vrijednosti i u tom smislu funkcioniraju kao ishodišna točka u evaluacijskom postupku, što je vidljivo u primjerima (347–348):

(347) **Spram tvojih problema** moji su zanemarivi.

(348) Može se reći da je **naspram drugih** bio prilično uvjerljiv.

Kombiniranje genitiva s prijedlogom *protiv* u primjerima (349–350) ima pak bitno drukčiju motivaciju, no i ono se uklapa u objedinjujuću ishodišnu shemu:

(349) Bunio se **protiv poslodavaca**.

(350) Borio se **protiv neprijatelja**.

Kombiniranje genitiva s prijedlogom *protiv* može se naime objasniti kroz naglašenu opreku s konstrukcijom tipa *za*+akuzativ, čije je značenje kompatibilno sa shematičnim akuzativnim konceptom *cilja*, pa se s obzirom na to i borba za ostvarenje kakvoga cilja ostvaruje u vidu približavanja i težnje za završnim kontaktom, što je karakteristično za samo akuzativno kodiranje. S druge strane

[298] Isključujući prijedlog *protiv*, svi navedeni prijedlozi neutralno se i normativno preporučeno upotrebljavaju uz dativ, a njihove genitivne dopune činjenica su gotovo isključivo razgovornoga stila.

genitivno kodiranje uz prijedlog *protiv* proizlazi upravo iz obrnutoga konceptualnosemantičkog odnosa. Naime borba koja proizlazi iz pukoga protivljenja tuđim ciljevima, a ne iz želje da se ostvari kakav cilj, konceptualizira se kao idejna, tj. metaforička udaljenost od suparnika, a ne kao put koji vodi prema realizaciji vlastitoga cilja. Upravo na toj konceptualnosemantičkoj komponenti temelji se genitivno kodiranje orijentira uz prijedlog *protiv*, koji je s obzirom na profiliranje trajektorove metaforičke (idejne) udaljenosti kompatibilan s genitivnom shemom ishodišta. Protivljenje se označava i prijedlozima *usprkos* i *unatoč*, pa je konceptualnosemantički prostor za genitivno kodiranje imenskih riječi u kombinaciji s tim prijedlozima stvoren na isti način:

(351) Ostali smo na igralištu **usprkos/unatoč velike vrućine**.

Ipak treba još jednom napomenuti da je uz te prijedloge daleko uobičajeniji dativ, a genitivno označavanje orijentira u istom je kontekstu izrazito obilježeno. Dativno kodiranje utemeljeno je pak na činjenici da je u tom tipu scenarija djelovanje trajektora aktivno usmjereno prema antagonističkom orijentiru, što je pak u skladu sa shematičnim dativnim konceptom usmjerenosti. S druge strane, u konstrukcijama s prijedlogom *nasuprot* u dimenzionalnom, tj. prostornom značenju genitivni referent ima ulogu perceptivnoga ishodišta u lociranju trajektora koji mu je postavljen sučelice, što je vidljivo i u primjerima (352–353):

(352) Stražar je cijeli dan stajao **nasuprot glavnoga ulaza**.

(353) **Nasuprot općine** nekad se nalazila sinagoga.[299]

7.2.20 Genitiv s prijedlozima zbog, uslijed i radi (zaradi, poradi)

Iako su značenja prijedloga *zbog*, *uslijed* i *radi* nedimenzionalna, njihovo je uklapanje u ishodišnu shemu vrlo izravno i jasno ukazuje na prostornu utemeljenost konceptualizacije uzročno-posljedičnih odnosa. Konstrukcijama tipa *zbog*+genitiv i *uslijed*+genitiv u pravilu se označava uzrok kakve pojave, a sama posljedica *proizlazi* iz toga uzročnog stanja stvari, odnosno, jednostavnije rečeno, uzrok predstavlja *situacijsko ishodište* ostvarenih posljedica, kao što je slučaj i u primjerima (354–356):

(354) Opomenut je **zbog kašnjenja na posao**.

(355) Prijatelji su ga napustili **zbog ovisnosti o kocki**.

(356) Izgubio je volju za životom **uslijed mnogih nepovoljnih okolnosti**.

[299] Za prijedlog *nasuprot* karakteristično je prostorno značenje *frontalne lokalnosti*, kod kojega se "objekt lokalizacije nalazi ili se kreće na manjem ili većem odstojanju od lokalizatora, i to tako da su im prednje strane sučeljene" (Pranjković 2001: 10). Iz te prostorne sučeljenosti, tj. suprotnosti razvilo se i nedimenzionalno adverzativno značenje prijedloga *nasuprot*, koje je karakteristično i za prijedloge *protiv*, *usprkos* i *unatoč* (usp. Pranjković 2001: 25).

Sam uzrok u tom je smislu vrlo izravno uklopiv u ishodišnu shemu, a takva narav konceptualizacije uzročno-posljedičnih odnosa zasigurno je velikim dijelom također utemeljena na linearnom poimanju događajnoga slijeda, budući da se kauzativnost na pravocrtnoj vremenskoj osi ostvaruje u vidu metaforičke ablativnosti.

Što se pak tiče prijedložno-padežnih konstrukcija tipa *radi*+genitiv, kojima se označava osnovna namjera vršitelja tijekom njegova sudjelovanja u glagolskom procesu, genitivno kodiranje tu je motivirano ishodišnom shemom na nešto drukčiji način. Naime koncept namjere uži je od uzroka i u potpunosti je obuhvaćen njime, pa u skladu s tim možemo reći kako je namjera specifičan vid, tj. sastavni dio uzroka, dok obrnuto nikako ne vrijedi. Tako i samo postojanje namjere može predstavljati poticaj za ostvarivanje kakvoga procesa, tj. uzrokovati glagolsku radnju, pa u skladu s tim možemo reći kako rezultati procesa proizlaze iz same namjere kao ishodišnoga stanja stvari i specifičnoga tipa uzroka:

(357) Napustio je dojučerašnje prijatelje **radi napredovanja u stranci**.

(358) Tužio je kolegu **radi publiciteta**.

(359) Sastali su se **radi dogovora**.

Upravo ta konceptualnosemantička činjenica razlog je i čestom nerazlikovanju značenja prijedloga *zbog* i *radi*. Usto, kod namjere je, za razliku od uzroka, prisutna i primjesa adlativnosti, budući da je djelovanje koje iz nje proizlazi uvijek usmjereno prema nekomu ili nečemu.

*7.2.21 Genitiv s prijedlogom **glede***

U konstrukcijama tipa *glede*+genitiv genitivni referenti uklapaju se u opću shemu kao *tematska ishodišta*, kao što je slučaj u primjerima (360–362):

(360) **Glede novog zakona** o radu mišljenja su podijeljena.

(361) **Glede naših planova** ništa se nije mijenjalo.

(362) Stvari ne stoje dobro **glede naše ekonomske budućnosti**.

Genitivom su naime u takvim konstrukcijama kodirane upravo unaprijed postavljene teme o kojima se u rečenici priopćuje neki nov sadržaj, pa one u tom smislu predstavljaju *komunikacijska polazišta* (*ishodišta*) s obzirom na koja se iznose neke opće tvrdnje.

*7.2.22 Genitiv s prijedlozima **prigodom, prilikom** i **povodom***

I u slučaju prijedložno-padežnih konstrukcija tipa *prigodom*, *prilikom* i *povodom*+genitiv sami su prijedlozi nastali gramatikalizacijom od instrumentalnih oblika relacijskih imenica, pa genitivni referenti kao nezavisnije konceptualne strukture, a često su u tim konstrukcijama genitivom kodirane upravo odglagolne imenice kojima se određeni [PROCESI] profiliraju kao [STVARI], predstavljaju *konceptualna ishodišta* u interpretaciji značenja samih relacijskih imenica od čijih su instrumentalnih oblika izvedeni gore navedeni prijedlozi.[300] Takvi odnosi uočljivi su i u primjerima (363–368):

(363) **Prigodom proglašenja pobjednika** govorio je i kapetan momčadi.

(364) **Prigodom misnog slavlja** okupilo se mnoštvo vjernika.

(365) **Prilikom rasprave** pale su teške riječi.

(366) **Prilikom pranja posuđa** razbio sam tanjur.

(367) Organizirao je proslavu **povodom nedavnoga napredovanja**.

(368) Sastali smo se **povodom bratova rođendana**.

U tom se smislu i oni uklapaju u opću genitivnu shemu, a genitiv se u navedenim primjerima (u odnosu na izvedene prijedloge s kojima funkcionira kao priložna oznaka) također ostvaruje u značenju koje je vrlo blisko objasnidbenom.[301]

7.3 Zaključna razmatranja

Kako bismo iz cjelokupne analize izveli neke važne zaključke, poslužit ćemo se shematskim prikazom hijerarhijskoga ustroja mreže genitivnih značenja u hrvatskome jeziku na slici 7.30.

Kao svojevrstan sukus cjelokupne rasprave u poglavlju koje se bavilo opisom utjecaja konceptualnosemantičkih čimbenika na genitivno kodiranje imenskih riječi s raznolikim sintaktičkim funkcijama i u okvirima različitih tipova konstrukcija, slika 7.30 prikazuje taksonomijsku tipologiju shematičnih koncepata u koje se redom uklapaju specifična genitivna značenja. U toj hijerarhiji najviše mjesto zauzima shematični genitivni koncept ishodišta, u koji se na različite načine, a s obzirom na različite parametre koji se tiču kako odnosa među supstrukturama kodiranih scenarija tako i odnosa među sastavnicama najrazličitijih uporabnih konteksta, vrlo jasno i manje ili više izravno uklapaju genitivni referenti bez obzira na uistinu snažno izraženu heterogenost genitivnih značenja na najspecifičnijoj razini. U prikazu mreže genitivnih značenja na slici 7.30

[300] I u slučaju prijedloga *povodom* može se, kao i kod prijedloga *zbog* i *uslijed*, govoriti o značenju *kauzativnosti*, ali u nešto specifičnijem vidu: "Podvrsta uzroka jest uzrok povoda. To je tzv. nedjelujući uzrok koji posljedicu ne izaziva, nego uz druge uzroke pomaže njezinoj realizaciji. U hrvatskom se jeziku kao uzrok povoda upotrebljava instrumental ili *u*-lokativ imenice *povod*: *povodom* ili *u povodu*, npr. *povodom blagdana* (*posjetiti roditelje*), *u povodu nemilih događaja* (*sazvati sjednicu*) itd. Uzrok povoda tijesno je povezan s kategorijom vremena već i time što je svaki povod neki događaj koji se odvija u vremenu, pa ga možemo smatrati nekom vrstom vremenskog uzroka" (Pranjković 2001: 23).

[301] Spomenuta eksplikativna narav genitivnih referenata, kao i relacijska narav samih imenica od čijih su instrumentalnih oblika nastali prijedlozi *prigodom*, *prilikom* i *povodom*, još je očitija ako primjere (363-368) usporedimo s analognim primjerima u kojima genitivni orijentiri predstavljaju obvezne postmodifikatore (npr. *prigoda proglašenja pobjednika*, *prigoda misnog slavlja* itd.).

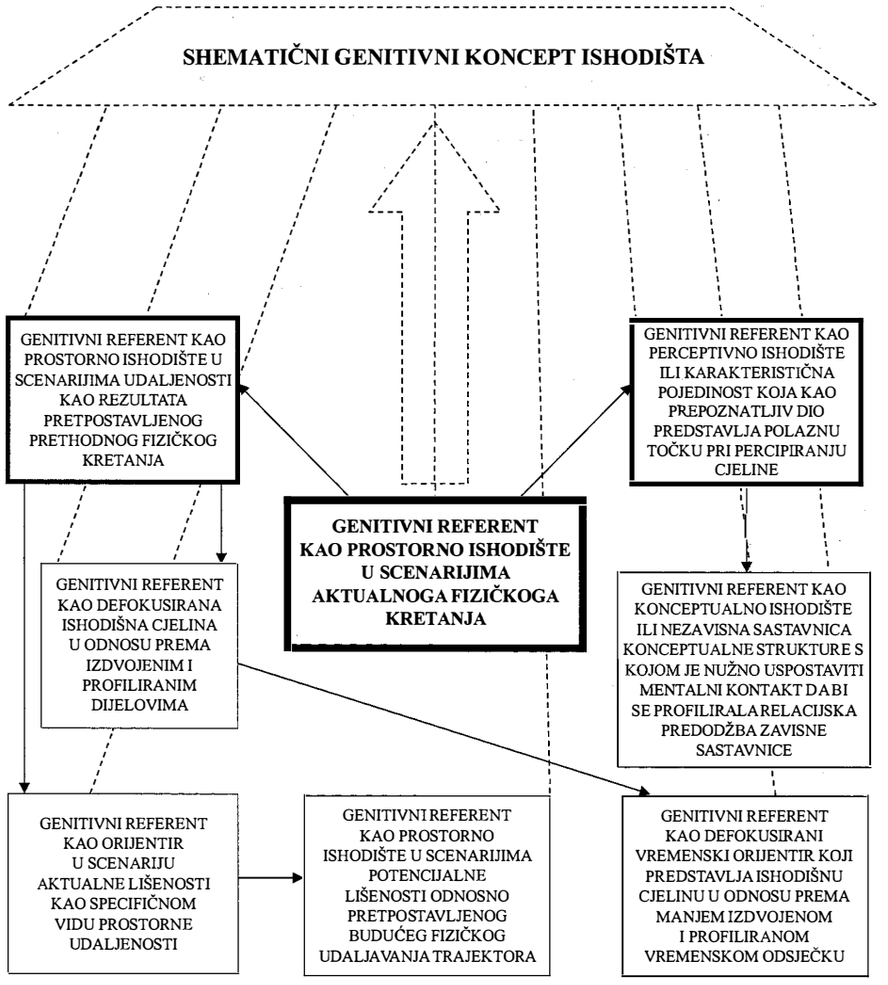

Slika 7.30

predočen je dakle odnos između supershematičnoga ishodišnog koncepta i njegovih temeljnih podtipova, a koji su pak shematični u odnosu na specifična značenja koja navode Silić – Pranjković (2005: 201–219). Kada su u pitanju odnosi među sastavnicama te mreže, isprekidane linije koje povezuju supershematični koncept ishodišta s niže rangiranim shematičnim konceptima označavaju odnos kompatibilnosti, dok strelice koje povezuju pojedine niže rangirane koncepte označavaju odnos izvođenja, tj. impliciraju da je apstraktniji koncept, u prikazu naznačen tanjim linijama, tijekom spoznajnoga procesa proizašao iz konkretnijega koncepta koji je u prikazu naznačen debljim linijama. Upravo se iz

tog razloga u središtu značenjske mreže nalazi koncept prostornoga ishodišta u scenariju aktualnoga fizičkog kretanja kao prototip kategorije, dok scenarij potencijalnog budućeg udaljavanja i scenarij udaljenosti kao rezultata prethodnog udaljavanja predstavljaju njegove izvedenice jednako kao što sadašnji trenutak predstavlja deiktičko središte prilikom konceptualizacije prošlosti i budućnosti. U tom bi smislu središnjem konceptu prostornoga ishodišta u procesu aktualnoga fizičkog kretanja odgovarali genitivni referenti u primjerima tipa *izaći* ***iz kuće***, *udaljiti se* ***od vatre***, *pasti* ***s balkona*** itd., dok bi izvedenome konceptu potencijalnog budućeg udaljavanja odgovarali primjerice genitivni referenti u primjerima s genitivom zaklinjanja (npr. ***djece mi***, ***očiju mi***, ***svega mi***), od kojih sam govornik može biti udaljen u slučaju krivokletstva. S druge strane, izvedenom konceptu prostornoga ishodišta u scenariju pretpostavljenoga prethodnog kretanja odgovaraju primjerice genitivni referenti u primjerima s posvojnim genitivom, dok je iz toga koncepta, i to u smislu pretpostavke o prethodnom izdvajanju dijela iz matične cjeline, utemeljen iznimno plodan koncept cjeline kao ishodišta u scenariju partitivnosti, u koji se uklapaju svi primjeri s dijelnim genitivom, ali i oni sa slavenskim genitivom te tzv. genitivom igre, genitivom obilja i oskudice itd., dok je s druge strane iz toga konkretnijeg koncepta dijelnosti nadalje izveden i koncept genitivnog referenta kao defokusiranog vremenskog orijentira koji po partitivnom obrascu predstavlja apstraktniju ishodišnu cjelinu u odnosu prema nekom manjem profiliranom vremenskom odsječku, a u koji se uklapaju primjeri iz kategorije vremenskoga genitiva. Što se pak tiče koncepta lišenosti, koji je također izveden iz konceptualno temeljnijega koncepta prostorne udaljenosti, u njega se uklapaju genitivni referenti u prijedložnim skupinama s *bez* i *osim*. S druge strane, iz temeljnoga koncepta ishodišta u aktualnom fizičkom kretanju izveden je i koncept perceptivnoga ishodišta za koji nije karakteristično kretanje samoga trajektora kao podstrukture kodiranoga scenarija, već kretanje perceptivnoga fokusa promatrača toga scenarija od orijentira kao perceptivnoga ishodišta prema profiliranom trajektoru. U taj se koncept uklapaju primjeri s genitivom svojstva ili kvalitativnim genitivom, za koje je karakteristično govornikovo usmjeravanje sugovornikova fokusa od karakteristične pojedinosti kao perceptivnoga ishodišta prema nositelju te osobine kao ciljnoj perceptivnoj domeni, ali su s njim kompatibilni i genitivni referenti u brojnim prijedložnim skupinama, npr. oni s prostornim prijedlozima *ispred*, *iza*, *iznad*, *ispod*, *usred* itd., kao i oni s vremenskim prijedlozima *prije*, *uoči*, *nakon*, *poslije* itd., budući da u tim konstrukcijama genitivni referenti predstavljaju ishodišne točke s kojima je nužno uspostaviti mentalni kontakt da bi se stekla bilo kakva predodžba o položaju trajektora. Iz prostorno utemeljenoga koncepta perceptivnoga ishodišta izveden je, na kraju, i najapstraktniji koncept konceptualnoga ishodišta u koji se uklapaju primjeri sa subjektnim, objektnim i eksplikativnim genitivom (npr. *sjećanje* ***ratnika***, *branje* ***jabuka***, *raspored* ***izlaganja*** itd.), budući da u njima genitivni referent predstavlja nezavisnu sastavnicu konceptualne

strukture s kojom je nužno uspostaviti mentalni kontakt, barem na najshematičnijoj razini, da bi relacijska predodžba uopće postala ostvariva. Ti su primjeri posebno zanimljivi budući da u njima genitivni izrazi kao modifikatori, s obzirom na specifične konceptualnosemantičke odnose, u funkcionalnom smislu sadrže i svojevrsnu primjesu komplementacije, što je već u nekoliko navrata detaljno pojašnjeno. Na kraju, isprekidana dvodimenzionalna strelica koja prototipni koncept aktualnoga fizičkog udaljavanja povezuje sa supershematičnim konceptom ishodišta sugerira važnu činjenicu da je taj objedinjujući koncept u najvećoj mjeri utemeljen upravo na svakodnevnoj predodžbi konkretnih prostornih odnosa i samome tjelesnome iskustvu te da je, u skladu s tim, i konceptualizacija apstraktnih entiteta i njihovih odnosa snažno determinirana prostornim činjenicama, pa stoga možemo zaključiti kako su i same gramatičke kategorije, kojima se u komunikaciji služimo kako bismo konvencionalizirane konceptualne strukture formalno kodirali, u svojoj biti gusto i duboko prožete prostornim konceptima.

Kada pak govorimo o strukturnim aspektima imenskih sintagmi u kojima se pojavljuju genitivni izrazi, tj. o odnosima koji se uspostavljaju među različitim tipovima takvih konstrukcija, možemo zaključiti kako imenske sintagme koje sadrže genitivne izraze najvećim dijelom predstavljaju različite varijante shematičnoga konstrukcijskog obrasca

[[N] [MODIFIKATOR] NP]

kojim se apstrahira postnominalni položaj modifikatora. Među tim različitim varijantama postmodifikacijskoga obrasca prototipne su dvije postmodifikacijske sheme: shema besprijedložne postmodifikacije

[[N] [(ODNOS GEN) N] NP]

i shema prijedložne postmodifikacije

[[N] [[P] [N] PP] NP],

i to kako prema kriteriju kognitivne (psihološke) usađenosti tako i prema kriteriju čestotnosti.

Prvu prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [(ODNOS GEN) N] NP]

najčešće elaboriraju imenske sintagme s genitivnim izrazima u funkciji izražavanja posvojnosti ili eksplikativnoj funkciji te imenske sintagme sa subjektnim i objektnim genitivom (*ruke **djeteta***, *glava **muškarca***, *lice **prijatelja** / naličje **kovanice***, *stranica **trokuta***, *raspored **sati***, *radnja **romana** / sjećanje **ratnika***, *povratak **prognanika** / kažnjavanje **okrivljenika***, *prodaja **nekretnina*** itd.), a tu temeljnu shemu besprijedložne genitivne postmodifikacije također nadalje ela-

boriraju specifičnije podsheme u kojima kao besprijedložni genitivni postmodifikatori funkcioniraju jednostavnije i složenije imenske sintagme u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**:

[[N] [(ODNOS GEN) [ADJ] [N] NP] NP]
(npr. *glas **maloga djeteta***, *lice **staroga prijatelja***)

[[N] [(ODNOS GEN) [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *glas **slabašnoga malog djeteta***, *lice **dobroga starog prijatelja***)

[[N] [(ODNOS GEN) [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *ruke **nepoznatoga slabašnog malog djeteta***, *lice **zadovoljnoga dobrog starog prijatelja***),

potom imenske sintagme u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [(ODNOS GEN) [DET] [N] NP] NP]
(npr. *glas **mojega djeteta***, *lice **toga prijatelja***),

determinator i pridjev

[[N] [(ODNOS GEN) [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *glas **mojega malog djeteta***, *lice **toga starog prijatelja***),

dvije vrste determinatora i pridjev

[[N] [(ODNOS GEN) [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *glas **ovoga mojeg malog djeteta***, *lice **toga njezina starog prijatelja***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [(ODNOS GEN) [[DET] [[DET] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *glas **ovoga mojeg djeteta***, *lice **toga njezina prijatelja***),

zatim **različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva**

[[N] [(ODNOS GEN) [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *glasovi **neke naše male djece***, *lica **svih njezinih dobrih prijatelja***),

relativni kvantifikatori

[[N] [(ODNOS GEN) [REL K] [N] NP] NP]
(npr. *glas **bilo kojega djeteta***, *lice **svakoga njezina prijatelja***)

te imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao konstrukcijskom glavom

[[N] [(ODNOS GEN) [N] **[N]** NP] NP]
(npr. *glas **gosta profesora***, *operacija **žene kirurga***).

Istu shemu elaboriraju i prototipne apozicijske sintagme kao postmodifikatori leksičke glave u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [(ODNOS GEN) **[N]** [N] NP] NP]
(npr. *rad **slikara naivca**, peraja **kita ubojice***).

U okviru druge prototipne postmodifikacijske sheme

[[N] [[P] [N] PP] NP]

sami genitivni izrazi pojavljuju se kao dopuna prijedlozima koji funkcioniraju kao lokalne konstrukcijske glave i kojima se, doslovno ili metaforički, označava relacija *udaljavanja* u odnosu na same genitivne referente, pa se konkretne, tj. leksikalizirane elaboracije te prototipne konstrukcijske sheme, u grubim crtama, otprilike kreću od onih koje se odnose na scenarije aktualnoga fizičkog kretanja (npr. *bijeg **iz zatvora***, *odlazak **od kuće***, *povratak **s posla*** itd.), preko onih u kojima se fizičko kretanje ostvaruje na razini pretpostavke i prethodi kodiranom scenariju (npr. *gosti **iz Zagreba***, *pismo **od prijatelja***, *čovjek **s planine***), zatim onih u kojima se genitivni referenti umjesto u svojstvu ishodišne točke kretanja pojavljuju u svojstvu ishodišne točke vizualne percepcije (npr. *pogled **iz sobe** / **s balkona*** itd.) ili prijedložnih konstrukcija u kojima je genitivni referent perceptivno ishodište koje promatraču, odnosno konceptualizatoru služi da bi u prostoru locirao nominativni trajektor (npr. *bicikl **ispred kuće**, slika **iznad fotelje**, lopta **ispod stola**, cvijet **usred vrta*** itd.), pa do onih imenskih sintagmi u kojima npr. određena vrsta građe predstavlja materijalno ishodište izrađenoga i oblikovanoga fizičkog entiteta (*mač **iz čelika***, *vaza **od kristala*** itd.). Prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [[P] [N] PP] NP]

nadalje elaboriraju različite specifičnije podsheme u kojima genitivne dopune u okviru postmodifikatorske prijedložne konstrukcije funkcioniraju kao lokalne glave unutar premodifikatorskih konstrukcija u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [[P] [[ADJ] [N] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz državnoga zatvora**, povratak **sa službenoga putovanja***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz strogoga državnog zatvora**, povratak **s višednevnoga službenog putovanja***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz velikoga strogog državnog zatvora**, povratak **s važnoga višednevnog službenog putovanja***),

potom konstrukcija u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [[P] [[DET] [N] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz toga zatvora**, povratak **s ovoga putovanja***),

determinator i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz toga strogog zatvora**, povratak **s ovoga teškog putovanja***),

dva determinatora i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz toga našeg strogog zatvora**, povratak **s ovoga mojeg teškog putovanja***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **iz toga njihova zatvora**, povratak **s ovoga mojeg putovanja***),

različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva

[[N] [[P] [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. bijeg ***iz nekih naših strogih zatvora***, povratak ***sa svih mojih višednevnih putovanja***),

relativni kvantifikatori

[[N] [[P] [[REL K] [N] NP] PP] NP]
(npr. bijeg **iz bilo kojega zatvora**, povratak **sa svakog posla**),

imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao konstrukcijskom glavom

[[N] [[P] [[N] [N] NP] PP] NP]
(npr. *bijeg **od žene vrača***, *obavijesti **od gosta profesora***) itd.

Kada je u pitanju genitivno kodiranje, bitno je istaknuti da je ono karakteristično i za **postmodifikaciju količinskih priloga i brojeva kao apsolutnih kvantifikatora** u konstrukcijskim shemama tipa

[[ADV] [(ODNOS GEN) N] NP]
(npr. *malo **novca***, *mnogo **bijesa***, *nešto **kruha***)

i [[APS K] [(ODNOS GEN) N] NP]
(npr. *deset **ptica***, *dvanaest **godina***, *pedeset **učenika***)

koje s jedne strane predstavljaju ekstenziju dviju gore opisanih prototipnih postmodifikacijskih shema, dok s druge strane genitivne NP u njihovu sastavu također

podliježu raznovrsnim elaboracijama do kojih se dolazi uvrštavanjem raznovrsnih kombinacija pridjeva, determinatora itd. s premodifikatorskom funkcijom u odnosu na lokalnu glavu unutar postmodifikatorske konstrukcije višega reda (primjerice *malo* (***toga / njegova / bezvrijednog / sitnog / kovanog***) ***novca***, *mnogo* (***njezina / opasnog / kratkotrajnog / iracionalnog***) ***bijesa***, *nešto* (***onoga / njegova / nejestivog / tvrdog / bijelog***) ***kruha*** itd.). Samo genitivno kodiranje u tim i drugim konkretnim varijantama svih navedenih konstrukcijskih shema imenskih sintagmi utemeljeno je na konceptualnosemantičkim činjenicama koje su temeljito opisane u ovome poglavlju, tj. na manje ili više izravnome uklapanju genitivnih referenata u jedinstvenu ishodišnu shemu prikazanu na slici 7.30.

DATIV

Mreža specifičnih dativnih značenja također je vrlo široka i kompleksna, a navedena se značenja, kako ćemo nešto kasnije vidjeti, u brojnim slučajevima ne mogu jednoznačno odrediti samo na temelju analize odnosa dativnih referenata prema padežnim pridruživačima, već su nam za njihovo jednoznačno iščitavanje često nužne i konkretne obavijesti o naravi uporabnoga konteksta u kojem se odvija dativno kodiranje, tj. o samoj prirodi odnosa govornika i sugovornika u okviru komunikacijske situacije. No i u ovome je poglavlju osnovni cilj pokazati kako se sva specifična dativna značenja, i to kako u besprijedložnoj tako i u prijedložnoj uporabi, na predodžbenoj razini mogu uklopiti u već opisani shematični koncept *usmjerenosti* budući da je dativnim referentima uvijek inherentan neki aspekt te jedinstvene sheme. U skladu s navedenim u ovom se poglavlju također smatra da je povezanost samoga dativa s generičkim konceptom *usmjerenosti* snažnija i u spoznajnom smislu temeljnija od povezanosti između tog padeža i njegovih specifičnih značenja koja se, kako je rečeno, ustvari izvode iz uporabnih konteksta te u tom smislu nisu inherentna samomu padežu. S druge će strane navedene činjenice u pravilu biti promatrane kao dokaz sustavnoga i jasnoga utjecaja konceptualnosemantičkih činjenica i njihovih odnosa na gramatičke strukture, a taj će se utjecaj u poglavlju koje slijedi opisivati i dokazivati u okvirima brojnih, s formalnoga aspekta vrlo raznolikih, tipova konstrukcija, te će semantička analiza u tom smislu biti sustavno praćena formalnom sintezom. Također, budući da je dativ u suvremenoj lingvističkoj literaturi jedan od najčešće i najtemeljitije opisivanih padeža, prije same analize njegovih specifičnih značenja ovdje će se pregledno i detaljno obrazložiti osnovne postavke kojima se u svojim opisima toga padeža vode drugi autori, a kako bi se analiza koja potom slijedi mogla ujedno postaviti u što jasniji i jednoznačniji kritički odnos prema nekim njihovim temeljnim zaključcima.

8.1 Dativ u suvremenim opisima

Jedno od najopsežnijih istraživanja dativa u metodološkim okvirima kognitivne lingvistike svakako je monografija *Cognitive Semantics and the Polish Dative* E. Dąbrowske (1997), pa ćemo se na neke njezine temeljne zaključke (kao i na metode kojima je autorica do njih došla) oslanjati i u ovoj knjizi.[302] Naime i Dąbrowska opisuje značenje dativa na nešto općenitijoj, tj. shematičnoj razini. Prema njezinim zaključcima, dativni referenti, najjednostavnije rečeno, u većini slučajeva "sudjeluju" u kakvu procesu tako što neizravno trpe njegove posljedice. Sam proces označen glagolom nije dakle usmjeren izravno na njih, ali zahvaća nekakav entitet u njihovoj bliskoj okolini, pa dativni referenti posljedice tog procesa na različite načine neizravno osjećaju i sami. Dąbrowska u svrhu formalnoga semantičkog opisa toga općenitog fenomena svome metodološkom aparatu pridodaje pojam *osobne sfere* (engl. *personal sphere*), uz pomoć kojega dolazi do koncepta *osobe mete* (engl. *target person*) kao shematičnoga značenja koje je zajedničko većini dativnih dopuna. Pojam osobne sfere i shema osobe mete međusobno su pritom prema autorici povezani na sljedeći način:

> Sudionici mogu biti zahvaćeni situacijom na različite načine. Predmeti su zahvaćeni kada se na njih primijeni sila te, kao rezultat toga, prolaze kroz promjenu stanja. Bića koja osjećaju, s druge strane, također su pogođena kada im umre voljena osoba, kada im se ošteti ili ukrade nešto vrijedno ili kada neugodni detalji iz njihova privatnog života postanu dostupni javnosti. Stoga je, kako bi se definirala kategorija osobe mete, nužno uvesti pojam *osobne sfere*, koja obuhvaća osobe, predmete, lokacije i činjenice koje su s osobom povezane dovoljno čvrsto da svaka njihova promjena također pogađa i nju. U tom smislu, osoba meta jest *pojedinac koji se smatra pogođenim kakvim događajem, procesom ili stanjem koje je smješteno u njegovoj osobnoj sferi ili djeluje na nju.* Dativ je gramatički eksponent uloge osobe mete. (Dąbrowska 1997: 16–17)

Osobna sfera sastoji se prema Dąbrowskoj od sljedećih sastavnica: sfere empatije, privatne sfere, sfere svjesnosti, sfere utjecaja i sfere mogućnosti. Pritom sferu empatije čine živa bića s kojima suosjećamo (npr. *djeca*, *drage osobe*, *kućni ljubimci* itd.); u sferi svjesnosti odvija se svakodnevna percepcija okolnoga svijeta, a u nju su uključene i ideje i emocije pojedinca; privatnu sferu čine stvari koje posjedujemo, sferu utjecaja živa bića i objekti kojima na bilo koji način možemo manipulirati, a sferu mogućnosti elementi koji nam ne pripadaju izravno, ali nam je pod određenim okolnostima dopušteno raspolagati njima. Navedene sastavnice osobne sfere Dąbrowska (1997: 65) prikazuje na sljedeći način:

[302] Cjelovitu analizu dativnih značenja u hrvatskom jeziku utemeljenu na kognitivnom metodološkom aparatu vidi i u Belaj – Tanacković Faletar (2012).

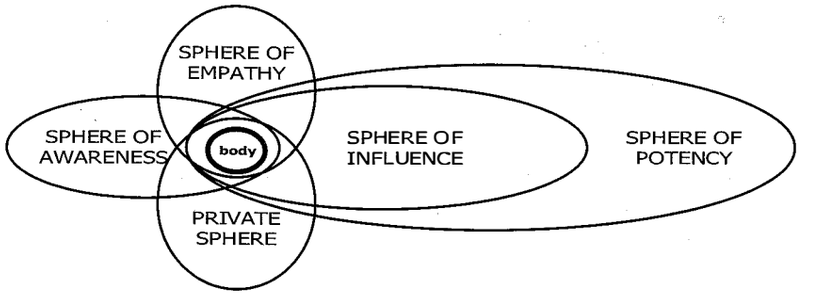

Slika 8.1

Također treba napomenuti da osobna sfera predstavlja otvorenu i stalno promjenjivu, tj. kontekstom u najširem smislu uvjetovanu kategoriju (pa su tako primjerice *studenti* dio osobne sfere ili, preciznije, sfere utjecaja *sveučilišnoga profesora* dok sjede na njegovu predavanju, ali ne i izvan toga vremena itd.). Prema Dąbrowskoj, većina konkretnih ostvaraja dativa pokrivena je zajedničkim shematičnim značenjem *osobe mete* u kojem je dativni referent zapravo nositelj osobne sfere, odnosno onih njezinih podsfera koje bivaju aktivirane prilikom interpretacije iskaza, te stoga biva i neizravno zahvaćen procesom koji se u toj sferi odvija (budući da taj proces najčešće rezultira pojavom, nestajanjem ili izmjenom nekoga elementa iz određene podsfere). Iz zajedničke sheme dativnih značenja E. Dąbrowska izuzima samo konkretna prostorna, tj. adlativna (alativna) značenja dativnih dopuna. U skladu s navedenim shema osobe mete, koja je zajednička najvećem broju značenja dativnih dopuna, može se prikazati na sljedeći način (prema Dąbrowska 1997: 53):

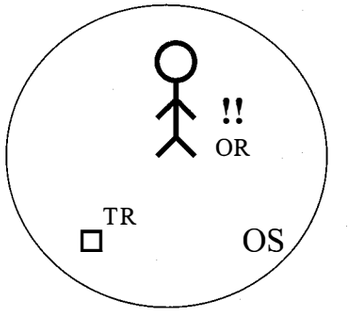

Slika 8.2

Simbol OS na slici 8.2 predstavlja osobnu sferu (engl. *personal sphere*) predočenu kružnicom, a figura u njezinu gornjem dijelu predstavlja nositelja te sfere, koji na konceptualnoj razini predstavlja *orijentir* i neizravno je zahvaćen onime što se zbiva s nekakvim entitetom u njegovoj osobnoj sferi. Taj entitet pak na

konceptualnoj razini ima ulogu *trajektora*, dok je neizravna zahvaćenost osobe mete, tj. nositelja osobne sfere (dativnoga referenta) takvom promjenom označena dvama usklicnicima. Bitno je napomenuti da se konkretnim iskazima nikada ne aktivira osobna sfera u cijelosti, već uvijek jedna ili više njezinih podsfera (u slučajevima njihova djelomičnog preklapanja koje se može uočiti i na slici 8.1). Sličan pristup semantici dativa u bosanskom jeziku razradio je i Palić (2006) u svojoj opsežnoj analizi sintakse i semantike toga padeža. Govoreći o pojmu osobne sfere i općem značenju osobe mete, autor zaključuje sljedeće:

> Pojam osobne sfere duboko je kulturološki utemeljen. Sve potkategorije koje se uključuju u semantičku kategoriju osobne sfere [...], kojom je u svojoj biti određena semantička uloga osobe mete označene supstantivnom riječju u dativu, jesu zapravo nešto što svi govornici dijele kao zajednička iskustvena i kulturološka znanja o tome kada i pod kojim uvjetima neka osoba može biti pogođena nekom radnjom ili procesom koji se ne vrši na njoj, koji ne zahvaća nju kao svoj neposredni predmet. (Palić 2006: 21)

Palić posebno ističe činjenicu da dativom u najvećem broju slučajeva bivaju označeni živi entiteti i upravo se ta velika značenjska skupina može podvesti pod opće značenje osobe mete.

> Postavlja se, međutim, pitanje – koje je ovdje na neki način ključno – da li se dativ u bosanskome jeziku u cjelini može opisati u okvirima semantičke uloge osobe mete. Pozitivan odgovor na ovo pitanje pretpostavljao bi da dativni referenti mogu biti samo osobe, tj. ljudska bića. Činjenica da su dativni referenti u bosanskome jeziku u ogromnoj većini doista osobe daje dobru osnovu da se "osoba meta" uzme kao temeljno značenje bosanskoga dativa. Međutim, dativ se u savremenom bosanskom jeziku upotrebljava i onda kada njegov referent nije osoba, i čak uopće nije živo biće, nego je predmet [...]. (Palić 2006: 23)

Proširenje koncepta *osobe mete* postiže se prema autoru različitim postupcima semantičke ekstenzije "čiji je rezultat "poosobljenje" (personifikacija) predmeta, kojima se onda, isto kao i osobama, pripisuje osobna sfera" (Palić 2006: 24). Autor stoga zaključuje kako većina semantičkih potkategorija dativa pokazuje izrazitu sposobnost uklapanja u koncept osobe mete, dok značenja "koja se ne odlikuju takvom sposobnošću (npr. alativni dativ) danas nemaju takvu poziciju: ona se, dakle, udaljavaju od jezgrenoga značenja dativa, te im je upotreba jako sužena" (Palić 2006: 272).

S obzirom na navedeno, čini se da je na ovome mjestu nužno, barem u kratkim crtama, ukazati na razloge i narav neuklapanja adlativnoga dativa u koncept osobe mete na koje upozoravaju i Palić (2006) i Dąbrowska (1997) kao i upitati se predstavlja li navedeni koncept zaista najvišu moguću razinu generalizacije dativnoga značenja. Po mišljenju autora ove knjige, a u skladu s uvodno obrazloženim kognitivnim uvažavanjem prostora kao temeljne domene svakodnevnoga

ljudskog iskustva, bilo bi nadasve opravdano pokušati na još shematičnijoj razini uspostaviti generalizaciju najvišega reda koja bi pokrila najraznovrsnije dativne referente s obzirom na obilježje njihove (ne)živosti i različita specifična značenja i iz koje bi se jasno vidjelo da sva dativna značenja, uključujući i adlativni dativ i značenja koja se uklapaju u koncept osobe mete, u svojim konceptualnim temeljima sadrže prostorne odnose, odnosno, konkretnije, koncept **prostorne blizine** koja proizlazi iz **usmjerenoga kretanja**. U tom bi se smislu upravo adlativna značenja mogla promatrati kao temelj i ishodište, tj. izvorna domena u metaforičkoj ekstenziji iz koje proizlazi koncept osobe mete, a objedinjujući dativni koncept koji je utemeljen upravo na tim značenjima mogao bi se definirati kao shema usmjerenosti u generičkome smislu. U skladu s tom temeljnom tezom koja je u kratkim crtama iznesena i objašnjena već u uvodnom dijelu, u ovom će se poglavlju analizirati uporaba dativa u različitim značenjima koja navode Silić – Pranjković (2005: 219–223), ističući također prostorno značenje negranične direktivnosti kao temeljno dativno značenje. Prilikom analize svakoga pojedinog značenja naglasak će se stavljati na narav njegova uklapanja u shematični koncept *usmjerenosti* koji na visokoshematičnoj razini objedinjuje sva dativna značenja, i to bez obzira na obilježje živosti njihovih referenata.

Ponovimo još jednom, Dąbrowska (1997) i Palić (2006) svrstavaju pod jedinstvenu shemu sva dativna značenja osim onih adlativnih, tj. značenja čiste prostorne usmjerenosti, a takav pristup karakterističan je i za analizu prostornih i neprostornih dativnih značenja u Šarić (2008: 207–283). I. Palić pritom se poziva i na činjenicu da su dativni referenti u najvećem dijelu slučajeva doista živa bića koja se bez problema uklapaju u koncept osobe mete. Neživi dativni referenti u slučajevima čistih prostornih značenja ne uklapaju se pak u tu značenjsku shemu, već se s njome mogu povezati samo po načelu porodične sličnosti (Dąbrowska 1997). To je prema I. Paliću ujedno i razlog tendencije "slabljenja" toga dativnog značenja. Ponovimo, osnovni cilj ovoga poglavlja nije osporiti zaključke do kojih su svojim metodološki dobro utemeljenim analizama došli E. Dąbrowska, I. Palić i Lj. Šarić, već utvrditi radi li se u slučaju koncepta osobe mete zaista o najvišoj mogućoj razini značenjske shematičnosti, tj. predstavlja li shema osobe mete koncept najvišega reda kada se govori o općem značenju dativa. Kako je već napomenuto, autori ove knjige drže da tomu nije tako te da se na još shematičnijoj razini može uspostaviti koncept višega reda koji apstrahira specifičnija obilježja zajednička shemi osobe mete s jedne strane i adlativnim značenjima s neživim dativnim referentima s druge strane.

Pojedinim aspektima sintakse i semantike dativa bavio se u svojim radovima i Kučanda (1996, 1998). Pišući o posvojnom dativu (1996) autor tako iznosi argumente protiv podjele slobodnoga dativa, tj. dativa koji nije ovisan o predikatu, na sintaktičke i semantičke potkategorije kao što su dativ *commodi*, dativ *incommodi*, posvojni dativ itd. budući da razlika između dativa *commodi* i *incommodi* nije semantičko svojstvo samoga padeža, već proizlazi iz značenja

glagola pa se samim time ista razlika može proširiti i na druge vrste dativa (indirektni objekt ili subjekt u dativu) ovisno od tome izriče li glagol nešto povoljno ili nepovoljno. Zajednička je naime karakteristika slobodnih dativa da omogućavaju opis radnje ili stanja izrečenih predikatom iz perspektive dativnoga referenta, pa autor stoga umjesto gore navedenih termina predlaže pojam "dativ empatije". Sa semantičkoga aspekta ta dativna potkategorija označava osobu koja doživljava ili je pogođena onime što izriče predikat. Povijesni pak razvoj dativa empatije u indoeuropskim jezicima, što ovdje smatramo vrlo znakovitim, pokazuje da se on prvo javio kao zamjenica prvoga lica (usp. Havers 1991), a to nedvojbeno ukazuje na njegovu iskustvenu utemeljenost, tj. na činjenicu da je govorniku najlakše prikazati neku izvanjezičnu situaciju iz vlastite perspektive, dok "razlike u leksičkim klasama imenica uz koje se javlja dativ empatije pokazuju da govornici različitih jezika različito grupiraju pojmove uz koje mogu upotrijebiti takav dativ" (Kučanda 1996: 332). U drugom radu vezanom uz dativnu problematiku autor pak propituje status subjekta u dativu kao sintaktičke kategorije (Kučanda 1998) budući da su za dativne subjekte karakteristična dva atipična svojstva kodiranja: kosi padež i odsutnost sročnosti s predikatom. S druge strane u literaturi o subjektu u dativu najčešće se kao sintaktička svojstva koja dokazuju subjektnost dativnoga izraza spominju kontrola refleksivizacije i elipsa implicitnog subjekta infinitiva. No kontrola refleksivizacije u hrvatskom, nastavlja autor, pokazuje da antecedent povratno-posvojne zamjenice *svoj* može biti isključivo subjekt u nominativu, dok kontrola elipse implicitnog subjekta infinitiva nije svojstvena samo subjektu, već ju mogu kontrolirati i direktni i indirektni objekt, kao i posvojni dativ, pa "činjenica da i takozvani subjekt u dativu može biti kontrolor elipse implicitnog subjekta stoga ne dokazuje da je dativ subjekt. Kontrola se može objasniti pragmatičkim motivima jer u svim slučajevima kontrole implicitni subjekt zadržava visoki stupanj kontrole i agentivnosti" (Kučanda 1998: 16). Stoga se zaključuje kako hrvatski jezik ne pruža nijedan sintaktički ili semantički dokaz za postojanje subjekta u dativu kao posebne sintaktičke kategorije. Navedeni zaključci revidirani su u Belaj – Kučanda (2007) gdje se analizira sintaktička vrijednost dativnih dopuna koje posjeduju semantička i pragmatička svojstva subjekta, ali formalna svojstva te kategorije izostaju budući da nema sročnosti s predikatom preko nominativa kao prototipnog padeža subjekta. U navedenom radu analiziraju se primjeri u kojima sintaktička funkcija imenskoga izraza u dativu nije posve jasna jer je dativ kodiran kao indirektni objekt, ali ima semantička i pragmatička svojstva prototipnog subjekta, tj. svojstvena mu je agentivnost i predstavlja klauzalni *topik*. U tom smislu može se reći da ipak postoje semantički i pragmatički dokazi dativne subjektnosti, a budući da većina definicija subjekta sadržava mješavinu morfosintaktičkih, semantičkih i pragmatičkih kriterija, autori zaključuju da je potrebno te kriterije i terminološki razlikovati. Navedeni zaključci o pojedinim sintaktičkim i semantičkim karakteristikama dativa u svakom bi se slučaju mogli potkrijepiti i dodatno rasvijetliti

uporabom metodološkoga aparata kognitivne gramatike, posebice kada se govori o konceptualnosemantičkim razlikama između izražavanja posvojnosti dativom, genitivom i posvojnim pridjevom, odnosno kada se dativu ne pripisuje značenje čiste posvojnosti.[303] Cilj je ovoga poglavlja stoga ponuditi širok i koherentan, konceptualnosemantički utemeljen i s kognitivnoga aspekta dodatno potkrijepljen prikaz različitih dativnih značenja i funkcija kojim se navedeni zaključci mogu uklopiti u zajednički okvir, tj. biti kontekstualizirani, a samim time i dodatno pojašnjeni.

U svrhu provedbe takvoga cjelovitog opisa poslužit ćemo se podjelom dativnih značenja u *Gramatici hrvatskoga jezika* (Silić – Pranjković 2005: 219–223) kao strukturnim okvirom cjelokupnoga poglavlja u kojemu se analiziraju specifičnija dativna značenja kako bismo svako pojedino dativno značenje doveli u nedvosmislenu vezu s već definiranim objedinjujućim shematičnim konceptom *usmjerenosti*.

8.2 Besprijedložni dativ

U potpoglavljima koja slijede govorit će se o uklapanju dativnih referenata najrazličitijih tipova u jedinstvenu shemu *usmjerenosti*, i to u kontekstu dativnih značenja negranične direktivnosti ili smjera, namjene, koristi/štete i posvojnosti te u kontekstu kategorija kao što su dativ interesa ili etički dativ, tzv. usklični dativ, dativ s infinitivom i emfatični dativ. Navedene činjenice bit će u poglavlju koje slijedi također promatrane kao dokaz sustavnoga i jasnoga utjecaja konceptualnosemantičkih pojava i njihovih odnosa na gramatičke strukture, utjecaja koji će se opisivati i dokazivati u okvirima brojnih, s formalnoga aspekta često iznimno različitih, tipova konstrukcija, pa će za semantičkom analizom stoga uslijediti i svojevrsna formalna sinteza.

8.2.1 Dativ negranične direktivnosti ili dativ smjera

Negranična direktivnost prototipno je značenje dativa, a navedeni pojam označava odnos čija je temeljna komponenta usmjerenost jednoga entiteta prema drugomu, pa se tako u navedenom značenju dativom kodira orijentir prema kojemu je usmjeren trajektor. No za razliku od orijentira kodiranih prijedložnim akuzativom koji se, bez obzira na to radi li se o zaista dostignutom ili samo željenom, tj. planiranom prostornom odredištu, uklapaju u shematični koncept cilja, dativno kodiranje prostornih orijentira ne implicira ništa više od puke usmjerenosti trajektora, tj. nije uvjetovano značenjskom komponentom aktualnoga dostizanja orijentira od strane trajektora ili barem namjere da se orijentir zaista dostigne. Tako primjerice

[303] Kada je u pitanju kompleksan opis različitih načina izražavanja posvojnosti u hrvatskome jeziku kao i njezinih konceptualnih, odnosno značenjskih određenja u kontekstu izricanja posvojnosti unutar imenske sintagme te kategorija predikatne i vanjske posvojnosti, upućujemo na opsežnu i temeljitu raspravu u Kuna (2012).

rečenica *Vojska se približava* ***šumi*** ne implicira da će *vojska* u *šumu* doista i doći ni da uopće ima tu namjeru, za razliku od konstrukcija s prijedložnim akuzativom *Vojska je ušla* ***u šumu*** i *Vojska ide* ***u šumu***. Naime u prvoj se rečenici orijentir, u skladu sa značenjem glagola *ući*, nužno konceptualizira kao dostignuti cilj kretanja nominativnoga trajektora, dok u drugoj rečenici on predstavlja željeni ili planirani cilj. Na temelju te činjenice orijentiri su u oba slučaja kodirani akuzativom kao gramatičkim eksponentom ciljne sheme. S druge strane značenje negranične direktivnosti jest ono u kojemu najjasnije dolazi do izražaja sama usmjerenost kao prototipna komponenta dativnoga značenja i temelj njegovih brojnih i raznovrsnih semantičkih ekstenzija, što se može uočiti u primjerima (1–3):

(1) Ivan se približavao **požaru**.

(2) Išao sam **liječniku**.

(3) Marko se okrenuo **prozoru**.

Ako imenice kodirane dativom najprije promotrimo u svjetlu sintaktičkih odnosa uspostavljenih unutar konstrukcija kojima pripadaju, odnosno njihovih funkcija u mreži navedenih odnosa, možemo zaključiti kako svi navedeni dativni izrazi funkcioniraju kao dopune koje elaboriraju neku od shematičnih podstruktura sadržanih u semantičkoj strukturi vremenskih relacijskih predikacija, tj. glagola kao konstrukcijskih glava čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini. Dativno kodiranje tih imenica kao formalna činjenica motivirano je pak vrlo očitim uklapanjem scenarija kodiranih navedenim konstrukcijama u dativnu shemu *usmjerenosti*. U primjeru (1) označen je dinamičan scenarij u kojem se trajektor kodiran nominativom (*Ivan*) kreće prema neživom dativnom orijentiru (*požaru*). Interpretacija navedene rečenice uključuje predodžbu nominativnoga referenta koji se nalazi u procesu transfera, ali se pritom ne implicira da će dativni referent kao završna točka toga transfera zaista biti dostignut ili da nominativni referent uopće ima takvu namjeru. To možemo dodatno argumentirati potpunom ovjerenošću rečenice u primjeru (4):

(4) Ivan se približavao **požaru**, ali toga uopće nije bio svjestan.

Sam dativni referent na konceptualnoj razini dakle ne predstavlja točku koja će nužno biti dostignuta na kraju transfera niti se dativom implicira namjera njezina dostizanja, već se ono zadržava u sferi potencijalnoga i nenamjernoga. Proces kretanja označen glagolom aktualizira se dakle potpuno neovisno o dativnome referentu, dok njegova zahvaćenost tim procesom postoji samo kao mogućnost koja se može i ne mora ostvariti. S druge strane primjer (2) zanimljiv je budući da ipak, za razliku od prethodnoga primjera, implicira namjeru dostizanja orijentira, kao i zbog mogućnosti alternativnoga kodiranja orijentira konstrukcijom *kod*+genitiv. Naime rečenica u tom primjeru može se preoblikovati u sljedeću rečenicu:

(5) Išao sam **kod liječnika**.

Kao što vidimo, njezino će temeljno značenje pritom ostati neizmijenjeno. Iako se uporaba konstrukcije *kod*+genitiv u navedenom slučaju normativno ne preporučuje, vrlo je česta među govornicima hrvatskoga jezika, pa je s kognitivnoga aspekta zanimljivo pokušati dati odgovor na pitanje zašto je tomu tako. Smatramo naime da dvije navedene rečenice ni u kojem slučaju nisu istoznačne, već samo visokobliskoznačne, a semantički doprinos besprijedložnoga dativa u prvom i genitiva s prijedlogom *kod* u drugom slučaju može se prikazati kroz opreku sekvencijskoga i skupnoga promatranja, budući da se dativnom značenjskom komponentom usmjerenosti kretanje trajektora profilira sekvencijski, tj. u svome trajanju, kao slijed faza približavanja orijentiru koje su konceptualno jednakovrijedne, dok se s druge strane konstrukcijom *kod*+genitiv kodira skupni uvid u isti proces, budući da ona profilira njegovu posljednju fazu u kojoj je kretanje već završeno, tj. trajektor je postao statičan, a njegov se položaj određuje u odnosu na prethodno poznati položaj genitivnoga referenta kao perceptivno ishodište (usp. analizu konstrukcija tipa *kod*+genitiv u potpoglavlju 7.2.12), pa ćemo ga u skladu s tim vjerojatno zamisliti kako po završetku procesa označenog glagolom *ići* sjedi i čeka u liječničkoj čekaonici.[304] Na izraženu komponentu usmjerenosti nailazimo i u primjeru (3). Ovdje, doduše, nije riječ o usmjerenom fizičkom kretanju nominativnoga trajektora, ali se opravdano može govoriti o njegovoj perceptivnoj usmjerenosti prema dativnom orijentiru, koji također ne mora biti dostignut niti ga nominativni referent u tom smislu nužno mora biti svjestan. Smetnja perceptivnom kontaktu s dativnim orijentirom može primjerice biti mrak u sobi ili sljepoća nominativnoga referenta. Stoga je ovdje važno istaknuti sljedeće: i pri interpretaciji primjera (3) proces označen glagolom *okrenuti se* konceptualizira se relativno neovisno o dativnome orijentiru, prema kojemu je trajektor, doduše, perceptivno usmjeren, ali se njegova zahvaćenost kao rezultat perceptivnoga kontakta navedenom rečenicom uopće ne implicira. U svim dosad analiziranim rečenicama s dativnim dopunama kao aktualni sudionici glagolskih procesa konceptualiziraju se dakle samo trajektori. Oni se svojom fizičkom usmjerenošću u primjerima (1–2) te perceptivnom usmjerenošću u primjeru (3) na konceptualnoj razini stvarno ili metaforički približavaju dativnim orijentirima, no završna faza u kojoj ti orijentiri bivaju uistinu zahvaćeni glagolskim procesima nije profilirana ni u jednoj od navedenih rečenica. Dativom se u scenarijima prostorne usmjerenosti profilira tek približavanje trajektora, tj. njegov fizički ili perceptivni pomak u prostornu sferu koja neposredno okružuje orijentir. Uz komponentu *usmjerenosti* koja rezultira sve većim približavanjem, popratna svijest o postojanju *prostorne sfere koja neposredno okružuje dativni orijentir* druga je bitna sastavnica prototipnih scenarija negranične direktivnosti

[304] Usp. i slično objašnjenje u Šarić (2008: 245–246).

na kojoj su utemeljene brojne metaforičke ekstenzije dativnoga značenja. To je shematski prikazano skupnim uvidom na slici 8.3, gdje je ostvareni dio kretanja usmjerenog prema orijentiru označen punom strelicom, a njegov potencijalni nastavak (kojim bi orijentir bio zahvaćen, ali koji nije profiliran samim dativnim kodiranjem) isprekidanom strelicom. Prostorna sfera koja predstavlja neposredno okruženje dativnoga referenta prikazana je elipsom, a isprekidani kružići simboliziraju pojedine faze kretanja nominativnoga trajektora tijekom njegova približavanja dativnom orijentiru. Sam se proces usmjerenoga kretanja tako u svojem profiliranom završnom dijelu odvija u *sferi prostorne blizine* dativnoga referenta, a ta činjenica predstavlja čvrstu poveznicu između značenja nekontaktne direktivnosti i drugih dativnih značenja, za koja je karakteristično odvijanje različitih glagolskih procesa u *osobnim sferama* živih dativnih referenata.

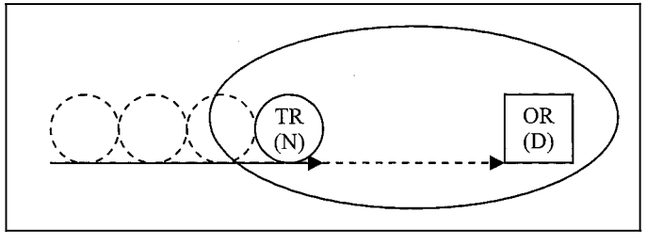

Slika 8.3

Upravo na opisanoj strukturi prototipnih scenarija nekontaktne direktivnosti utemeljen je shematični koncept usmjerenosti (ponovimo, u generičkom, a ne u isključivo prostornom smislu) u koji se uklapaju najrazličitija dativna značenja, pa tako i ona u kojima su dativom kodirani živi referenti i koja Dąbrowska i Palić opravdano smatraju varijantama shematičnoga koncepta osobe mete. Dativni koncept osobe mete određen je, ponovimo još jednom, činjenicom da se u osobnoj sferi dativnoga referenta s obilježjem živoga odvija ili okončava nekakav proces, kojim je u tom smislu neizravno zahvaćen i sam nositelj osobne sfere. S obzirom na prethodno navedene činjenice, sam koncept osobne sfere (tj. njezinih različitih podsfera kao što su sfera utjecaja, mogućnosti, empatije itd.) smatramo metaforičkom ekstenzijom sfere prostorne blizine čije profiliranje, uslijed svoje fizičke ili perceptivne usmjerenosti prema neživim orijentirima, potiču nominativni trajektori u prototipnim scenarijima nekontaktne direktivnosti. Naime u tim scenarijima iz same predodžbe usmjerenoga kretanja proizlazi popratna svijest o približavanju trajektora orijentiru, a upravo u skladu s time profilira se i sfera blizine dativnoga orijentira koja je na slici 8.3 označena elipsom. Opisana metaforička analogija između izvorne sfere prostorne blizine i ciljne osobne sfere omogućuje nam izravnu uspostavu shematičnoga koncepta usmjerenosti koji objedinjuje različita dativna značenja i ovjerava njihove sličnosti. Taj shematični koncept apstrahira tri ključne sastavnice prototipnih adlativnih scenarija: usmjerenost prema dativnom orijentiru, približavanje istom tom orijentiru i profiliranost sfere koja ga okružuje, a koja na generičkoj razini obuhvaća i prostorne i neprostorne, tj. metaforičke scenarije. No kao što ćemo vidjeti u narednim potpoglavljima, taj shematični koncept može se u različitim neprototipnim dativnim značenjima ostvariti samo u nekom od nabrojenih aspekata, tj. uvjet za dativno kodiranje u slučaju perifernih značenja nije istovremeno ostvarivanje svih navedenih sastavnica generičkoga koncepta, već se ono može temeljiti i samo na jednoj od njih, kao što vrlo često i jest slučaj, vidjet ćemo, upravo kod koncepta osobe mete kao specifičnije elaboracije objedinjujuće dativne sheme.

8.2.2 Dativ namjene

Dativ namjene označuje osobu kojoj se što namjenjuje i dolazi uz glagole koji označavaju davanje, govorenje i sl. kao njihov indirektni objekt (obično uz direktni u akuzativu), pa u tom smislu i dativni izrazi u konstrukcijama s dativom namjene u pravilu funkcioniraju kao dopune koje elaboriraju jednu od shematičnih podstruktura sadržanih u semantičkoj strukturi glagola kao konstrukcijskih glava čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini, a formalna činjenica njihova dativnoga kodiranja i u ovom je slučaju nedvojbeno motivirana sasvim očitim konceptualnosemantičkim uklapanjem primjera s glagolima davanja, govorenja i sl. u generičku shemu usmjerenosti, kao što je vidljivo i iz primjera (6–8):

(6) Ivan je **Marku** posudio automobil.

(7) Marko je **supruzi** poklonio cvijeće.

(8) Ana je **prijateljima** rekla istinu.

Primjer (6) potpuno se uklapa u koncept osobe mete kako ga definira Dąbrowska. U tom primjeru nominativni referent (*Ivan*) osobnu sferu dativnoga referenta (*Marko*) upotpunjuje novim elementom (*automobil*) koji je kodiran akuzativom. *Markova* osobna sfera (ili, da budemo precizniji, sfera mogućnosti) na taj se način proširuje, pa je on kao njezin nositelj u taj proces i sam neizravno uključen. To možemo prikazati shemom na slici 8.4.

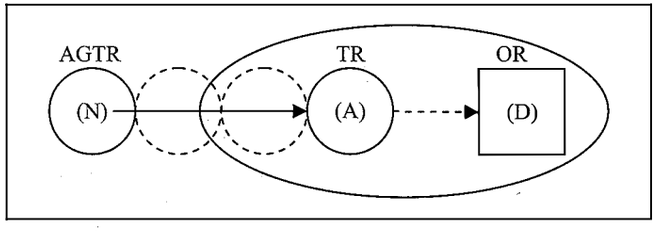

Slika 8.4

Kružićem sa simbolom N označen je nominativni referent (*Ivan*) koji u opisanome scenariju ima ulogu agentivnoga trajektora. Kružićem sa simbolom A označen je akuzativni referent (*automobil*) u ulozi trajektora. Automobil djelovanjem nominativnoga referenta prelazi u posjed dativnoga referenta (*Marka*), tj. u njegovu osobnu sferu. Taj je transfer (odnosno proces posuđivanja) označen punom strelicom, poveznicom između agentivnoga trajektora i trajektora, dok dva isprekidana kružića u sredini označavaju faze prelaska automobila u osobnu sferu dativnoga referenta koja je označena elipsom. Sam dativni referent označen je kvadratićem i na razini opisanoga scenarija ima ulogu orijentira, dok isprekidana strelica označava usmjerenost procesa označenog prijelaznim glagolom prema dativnom orijentiru. Upravo ta činjenica povezuje opisani scenarij posuđivanja s prototipnim scenarijima usmjerenoga kretanja, čineći ga ujedno specifičnom varijantom jedinstvene dativne sheme. Situacija je vrlo slična i u druga dva primjera, gdje se akuzativni trajektori približavaju dativnim orijentirima i ulaze u njihovu osobnu sferu. U primjeru (7) tako *cvijeće* ulazi u sferu vlasništva dativno kodirane *supruge* kao osobe mete, a u primjeru (8) *istina* ulazi u sferu svjesnosti *prijatelja* koji su dativno kodirani na temelju istih konceptualnosemantičkih odnosa. Ponovimo još jednom, navedene podsastavnice osobne sfere u ovim i drugim primjerima zapravo su metaforičkim preslikavanjem izvedene iz sfere prostorne blizine koja je karakteristična za adlativne scenarije, pa ta sličnost omogućuje uspostavu koncepta višega reda koji objedinjuje sva prethodno opisana značenja. Procesi *posuđivanja*, *poklanjanja* ili *govorenja* vrše se u navedenim primjerima na akuzativnim referentima koji su njima izravno zahvaćeni, a dativnim dopunama na konceptualnoj razini pritom biva profilirana putanja njihova približavanja, tj. usmjerenosti prema orijentirima u čiju osobnu sferu tijekom procesa ulaze.

U nekim pak slučajevima dativ u službi predikatnoga imena dolazi uz pridjeve, što je vidljivo i u primjerima (9–10):

(9) Ivan je sklon **kockanju**.

(10) Ana je slična **sestri**.

Dativno kodiranje u primjeru (9) motivirano je konceptualizacijom same sklonosti ili težnje u vidu konstantne usmjerenosti prema željenom entitetu, dok je primjer (10) utemeljen na konceptualnoj metafori SLIČNOST JE BLIZINA, a s obzirom na aktiviranje toga prostornog koncepta orijentir postaje kompatibilan s dativnom shemom usmjerenosti čija je bitna sastavnica upravo blizina u generičkom smislu. U tom svjetlu postaje još jasnije i zašto orijentiri u analognim primjerima s pridjevom *različit* ili *drukčiji* moraju biti kodirani upravo konstrukcijom *od*+genitiv, budući da je za shematični genitivni koncept ishodišta, među ostalim, karakteristična i uspostava konceptualne udaljenosti u odnosu na orijentir, a sama se pak različitost, nasuprot sličnosti, metaforički konceptualizira u vidu prostorne udaljenosti. Analogije toga tipa samo su jedan u nizu vrlo očitih

dokaza konceptualne uvjetovanosti gramatičkih odnosa, ali su kao argument toj tezi zanimljive i ilustrativne budući da im u prilog idu i određene zakonitosti o kojima je već bilo govora u potpoglavlju o temeljnim postavkama geštalt-psihologije. Konkretnije, tezi o izravnoj konceptualnoj uvjetovanosti dativnoga kodiranja dopune glagolu *sličiti* te uporabe konstrukcije *od*+genitiv uz glagol *razlikovati se* u prilog ide geštaltistički *zakon sličnosti* definiran u 6.4, prema kojemu se slični elementi u pravilu promatraju kao da pripadaju zajedno, odnosno čine koherentnu skupinu, što znači da se na predodžbenoj razini oni međusobno približavaju i na taj način grupiraju te da se, analogno tomu, različiti elementi prilikom konceptualizacije na isti način međusobno razdvajaju i udaljavaju. Navedena vizualnoperceptivna zakonitost ima u tom smislu svoje izravne gramatičke eksponente upravo u dativnim i genitivnim dopunama glagolima *sličiti* i *razlikovati se*, budući da je dativno kodiranje, kao što to sustavno dokazuje ovo poglavlje, utemeljeno upravo na prostornome konceptu *približavanja*, dok se s druge strane kodiranje genitivom, kako se moglo vidjeti u sedmome poglavlju, zasniva na njemu suprotnom konceptu *udaljavanja*.

8.2.3 Dativ koristi ili štete

Dativ koristi ili štete označuje onoga kojemu se što čini s ciljem da mu bude na korist ili na štetu, no važno je napomenuti kako se benefaktivno dativno značenje vrlo često poklapa sa značenjem namjene (usp. Silić – Pranjković 2005: 220), pa je te dvije semantičke podskupine ponekad moguće razgraničiti tek detaljnim uvidom u uporabni kontekst u kojemu se određene rečenice s dativnim dopunama ostvaruju u okviru konkretnoga iskaza. U tom smislu primjere (6–8), koji su u prethodnom poglavlju analizirani kao slučajevi dativne uporabe u namjenskom značenju, ujedno možemo smatrati i primjerima dativne uporabe u benefaktivnom značenju. No bez obzira na činjenicu da su granice između pojedinih semantičkih podskupina ponekad vrlo nejasne, pa dativ koristi često možemo smatrati i specifičnim podtipom dativa namjene, neupitno je njihovo zajedničko uklapanje u jedinstvenu dativnu shemu usmjerenosti, a isti je slučaj i s malefaktivnim značenjima koja se ostvaruju u primjerima (11–12):

(11) Marko je **Ivanu** oduzeo automobil.

(12) Ivan je **Marku** slomio štap za pecanje.

Iako, za razliku od gore analiziranih glagola davanja uz koje se često preklapaju dativna značenja namjene i koristi i kod kojih je snažno konceptualno istaknuta komponenta prostorne usmjerenosti akuzativnih referenata prema dativnima, u primjerima (11) i (12) ne možemo uočiti fizičku usmjerenost bilo kojega dijela konceptualne strukture prema dativnom orijentiru (dapače, u primjeru (11) akuzativni se referent kroz proces oduzimanja od njega čak i fizički udaljava), shematični koncept usmjerenosti kao preduvjet dativnoga kodiranja u

navedenim se primjerima ostvaruje posredstvom konceptualne metafore PROCESI SU FIZIČKE SILE, budući da su sami rezultati glagolskih procesa u tim primjerima na neki način korisni ili štetni za dativne referente, a ta se korisnost ili štetnost njihovih posljedica metaforički poima kao sila koja je usmjerena prema orijentirima. Procesi označeni glagolima *oduzeti* i *slomiti* izravno zahvaćaju akuzativne referente koji se nalaze u posjedu dativnih referenata, pa su na konceptualnom planu profilirane i njihove osobne sfere kao metaforičke ekstenzije koncepta prostorne blizine. U scenariju kodiranom primjerom (11) agentivni trajektor označen nominativom (*Marko*) svojim djelovanjem uzrokuje gubitak akuzativnoga referenta (*automobila*) iz osobne sfere dativnoga referenta, koji je tim djelovanjem kao osoba meta neizravno zahvaćen, kao što je i prikazano na slici 8.5. Na njoj lijevi kružić sa simbolom N predstavlja agentivni trajektor koji svojim izravnim djelovanjem (prikazanim strelicom koja povezuje agentivni trajektor s početnim položajem trajektora) uzrokuje transfer trajektora iz osobne sfere dativnoga referenta. Faze toga transfera označene su isprekidanim kružićima, a puna strelica usmjerena nalijevo označuje prelazak automobila iz *Ivanova* u *Markov* posjed. Metaforička usmjerenost rezultata glagolskoga procesa prema dativnom referentu, tj. osobi meti koja trpi posljedice promjena u svojoj osobnoj sferi, označena je ponovno isprekidanom strelicom, a elipsa predstavlja samu osobnu sferu dativnoga referenta.

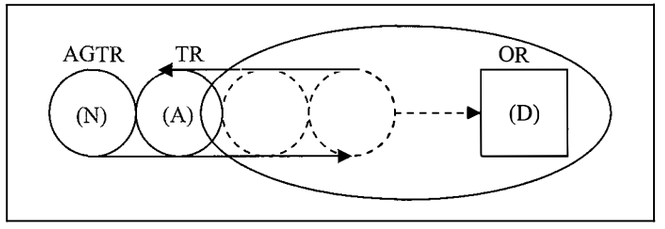

Slika 8.5

Primjer (12) razlikuje se pak od prethodno analiziranih primjera u poglavlju 8.2.2 koje se bavi dativom namjene, kao i od primjera (11), po tome što ne uključuje transfer trajektora u osobnu sferu dativnoga referenta ili iz nje, već je ovdje djelovanje agentivnoga trajektora (*Ivana*) izravno usmjereno prema trajektoru (*štapu za pecanje*) koji prije i poslije procesa ostaje u domeni osobe mete (*Marka*), ali njegovo stanje biva izmijenjeno. Taj je proces shematski prikazan na slici 8.6. Izravno djelovanje nominativom kodiranoga agentivnog trajektora na akuzativni trajektor označeno je punom strelicom, a usmjerenost samih posljedica glagolskoga procesa prema dativnom referentu (u vidu štete načinjene u njegovoj osobnoj sferi, koja je prikazana elipsom) označena je isprekidanom strelicom. Štetno djelovanje agentivnoga trajektora na trajektor označeno je pak nepravilnim oblikom unutar srednjega kružića.

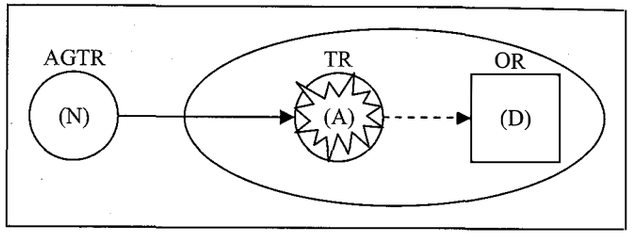

Slika 8.6

S obzirom na sintaktičku funkciju dativnih izraza u mrežama odnosa koji se uspostavljaju unutar navedenih konstrukcija, možemo reći da oni funkcioniraju kao dopune u odnosu prema glagolima *oduzeti* i *slomiti* kao konstrukcijskim glavama budući da elaboriraju jednu od shematičnih podstruktura koje su sadržane unutar njihove semantičke strukture, tj. njima se profiliraju entiteti u čijoj osobnoj sferi nastaje šteta prouzročena glagolskim procesom. S druge strane, iako se navedenim i drugim sličnim primjerima, a u skladu s izvanjezičnim iskustvom i znanjem o svijetu, najčešće implicira, tj. navodi na zaključak da je oštećena strana ujedno i posjednik oštećenoga predmeta kodiranog akuzativom, pa se kategorija dativa štete s obzirom na takve implikacije vrlo često preklapa s kategorijom posvojnoga dativa i ponekad ih je teško u potpunosti razgraničiti, na strukturnome planu, za razliku od konstrukcija s posvojnim dativom koji ima snažno izraženu modifikacijsku funkciju budući da se ponaša se kao besprijedložni postmodifikator u odnosu na imenicu i u tom smislu može alternirati s posvojnom zamjenicom kao premodifikatorom (usp. ***Bratjoj*** *radi u tvornici*, ***Otac mu*** *poznaje neke vrlo utjecajne ljude* / ***Njezin brat*** *radi u tvornici*, ***Njegov otac*** *poznaje neke vrlo utjecajne ljude*), u slučaju dativa štete zapravo ne možemo govoriti ni o kakvoj modifikacijskoj, već isključivo o komplementacijskoj funkciji dativnih izraza, budući da dativne referente ovdje smatramo posjednicima predmeta zahvaćenih štetnim procesima samo na temelju uobičajene pretpostavke, dok unutar samih konstrukcija toga tipa položaj modifikatora najčešće ostaje upražnjen, a sama modifikacija u pravilu se može lako ostvariti eksplicitnim izražavanjem posjednika koji može, ali i ne mora biti istovjetan entitetu koji je profiliran dativnom dopunom (usp. *Marko je Ivanu oduzeo* ***automobil*** / *Marko je Ivanu oduzeo* ***njegov automobil*** / *Marko je Ivanu oduzeo* ***Denisov automobil*** / *Marko je Ivanu oduzeo* ***službeni automobil***). Gramatički su pak na isti način ustrojene i refleksivne konstrukcije sa sličnim značenjima poput onih u primjerima (13–14), pa se stoga i njih može prikazati uz jednostavnu modifikaciju upravo opisane sheme:

(13) Dječak **si** je kupio sladoled.

(14) Marko **si** je prerezao vene.

U primjeru (13) nominativni referent djeluje putem procesa označenoga prijelaznim glagolom *kupiti* na akuzativni trajektor u osobnoj sferi čiji je nositelj dativni referent. S obzirom na to, ta je konstrukcija gramatički ustrojena na sličan način kao i one u prethodnim primjerima, no s jednom bitnom razlikom: budući da je dativni referent ovdje označen povratnom zamjenicom, pri interpretaciji rečenice doći će do identificiranja agentivnoga trajektora kodiranog nominativom s osobom metom, tj. dativnim orijentirom. Dakle refleksivna zamjenica unutar te konstrukcije upućuje na činjenicu da je nominativni i dativni referent zapravo ista osoba. Situacija je jednaka i u primjeru (14), gdje nominativni referent (*Marko*) djeluje na akuzativni referent (*vene*) koji se nalazi u osobnoj sferi dativnoga referenta označenoga refleksivnom zamjenicom koja upućuje na istovjetnost agentivnoga trajektora i dativnoga orijentira. Ta fizička istovjetnost trajektora i orijentira, koji su u primjerima (13) i (14) dvostruko kodirani (nominativom i dativom) i imaju dvojaku sintaktičku funkciju (subjekta i daljega objekta), označena je na slici 8.7 isprekidanim linijama koje ih međusobno povezuju.

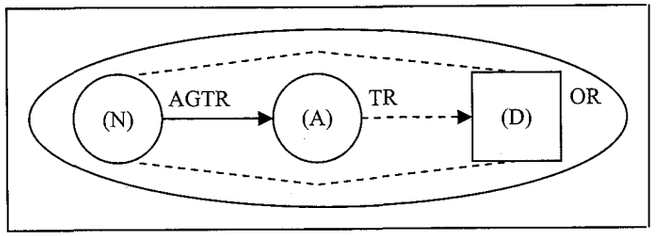

Slika 8.7

Dativna značenja u svim ovdje analiziranim primjerima mogu se apstrahiranjem zajedničkih obilježja i neutralizacijom postojećih razlika svesti na shematični koncept *usmjerenosti* s istaknutom generičkom komponentom *blizine*, budući da je u svakome od njih dativom kodirana osoba meta, tj. nositelj osobne sfere (kao specifične varijante te generičke sastavnice) u kojoj se nalazi kakav akuzativni referent. Budući da su akuzativni referenti u osobnim sferama dativnih referenata izravno zahvaćeni procesima koji su označeni prijelaznim glagolima, ti procesi uključuju i pozitivne ili negativne posljedice koje su metaforički *usmjerene* prema samim nositeljima osobnih sfera, analogno fizičkoj usmjerenosti u slučaju adlativnoga dativa. No dativno značenje koristi ili štete može se ostvariti i u konstrukcijama s neprijelaznim glagolima, kao što se vidi iz primjera (15–16):

(15) Ta će **mi** knjiga zasigurno pomoći.

(16) Postupci njegova brata mogli bi **mu** nauditi.

Navedeni primjeri također se uklapaju u koncept osobe mete budući da se u osobnim sferama dativnih referenata odvijaju glagolski procesi, ovaj put označeni

neprijelaznim glagolima *pomoći* i *nauditi*, u kojima dativni referenti izravno ne sudjeluju, ali su ti procesi prema njima metaforički usmjereni budući da im donose konkretnu korist ili nanose štetu, a na sličnim konceptualnosemantičkim činjenicama temelji se i dativno kodiranje orijentira uz usklične riječi u primjerima (17–18):

(17) Jao **meni**!

(18) Kuku **majci**!

U navedenim su primjerima uzvicima *jao* i *kuku* metonimijski, po načelu DIO ZA CJELINU, označene nepovoljne posljedice procesa koji se odvijaju u osobnim sferama dativnih referenata. Naime navedeni uzvici mogu funkcionirati kao sastavni dijelovi bilo kojega scenarija lošega ishoda, tj. nepovoljnih posljedica kakvoga procesa po osobu u čijoj se osobnoj sferi on odvija. Na temelju te činjenice uzvicima, kao konceptualno istaknutim dijelovima scenarija nepovoljnoga ishoda, metonimijski mogu biti označeni cjelokupni štetni scenariji u kojima se oni javljaju, a razrješavanjem opisanoga metonimijskog odnosa dolazimo do svih bitnih konceptualnosemantičkih preduvjeta dativnoga kodiranja: metonimijski označeni štetni proces odvija se u osobnoj sferi dativnoga orijentira, a nepovoljne posljedice toga procesa metaforički su usmjerene prema njemu.

8.2.4 Posvojni dativ

Posvojnim dativom naziva se dativ (često enklitički oblik zamjenice) kojemu je značenje blisko značenju posvojnih zamjenica, pa su takvi dativi, kako je u prethodnome poglavlju već naznačeno, upravo posvojnim zamjenicama i zamjenjivi (usp. o tome i Silić – Pranjković 2005: 220). Tako je i u primjerima (19–21):

(19) On **mi** je brat.

(20) Kako **ti** je obitelj?

(21) Roditelji su **mu** na moru.

Kada ju sagledamo u svjetlu sintaktičke funkcije dativnih izraza, možemo vidjeti da se kategorija posvojnoga dativa uvelike razlikuje od prethodno opisanih kategorija dativa negranične direktivnosti ili dativa smjera, dativa namjene te dativa koristi i štete. Za razliku od dativnih izraza s komplementacijskom funkcijom karakterističnom za navedene kategorije, a kako možemo zaključiti analizirajući upravo navedene primjere, posvojni dativ sintaktički se ostvaruje u svojstvu modifikatora, budući da se u njima pojavljuje uz relacijske imenice tipa *brat*, *obitelj*, *roditelji* itd. Naime semantičke strukture tih imenica sadrže shematična elaboracijska mjesta čije je popunjavanje nezaobilazan preduvjet profiliranja samih relacijskoimenskih značenja, tj. enklitički oblici zamjenica u navedenim se primjerima pojavljuju u svojstvu besprijedložnih postmodifikatora u odnosu prema relacijskim imenicama kao konstrukcijskim glavama, uz koje

funkcioniraju kao značenjske baze prema imenskim profilima, a o njihovoj modifikatorskoj funkciji svjedoči i mogućnost alterniranja enklitičkih oblika zamjenica u dativu s posvojnim zamjenicama u primjerima (22–23):

(22) On **mi** je brat. / On je **moj** brat.

(23) Kako **ti** je obitelj? / Kako je **tvoja** obitelj?

Što se pak tiče konceptualnosemantičke motiviranosti samoga dativnog kodiranja enklitičkih oblika zamjenica u kategoriji posvojnoga dativa, ona je nešto kompleksnije i posrednije naravi nego u drugim dosad opisanim kategorijama, ali je njezina prisutnost bez obzira na to nedvojbena i relativno lako uočljiva. Naime i u primjerima (19–21) dativni se referenti uklapaju u objedinjujući koncept *usmjerenosti*, no u posvojnom se značenju taj koncept ostvaruje samo djelomično, tj. u samim scenarijima posjedovanja nisu profilirane sve njegove temeljne sastavnice. Kao što je ranije navedeno, shematični koncept usmjerenosti koji čvrsto na okupu drži različita dativna značenja sastoji se od tri međusobno ovisne činjenice. To su usmjerenost kakvoga entiteta prema dativnom orijentiru, približavanje koje je rezultat te usmjerenosti i sam generički koncept blizine koji uslijed približavanja postaje konceptualno istaknut. Sfera blizine u generičkome smislu shematična je kako u odnosu na prostornu sferu u adlativnim scenarijima tako i u odnosu na osobnu sferu s pripadajućim podsferama u scenarijima koji se uklapaju u koncept osobe mete. Dativno kodiranje orijentira u slučaju posvojnoga značenja motivirano je pak profiliranjem sfere vlasništva, koja je jedna u nizu elaboracija koncepta osobne sfere, a preko njega i generičkoga koncepta blizine kao karakteristične sastavnice dativne sheme *usmjerenosti*. Dakle u predodžbi odnosa vlasnika i posjedovanoga entiteta može se govoriti o specifičnoj varijanti generičkoga koncepta blizine, no druge dvije sastavnice objedinjujućega dativnoga koncepta, tj. usmjerenost entiteta prema orijentiru i njegovo stvarno ili metaforičko približavanje koje iz te usmjerenosti proizlazi, u ovom značenju nisu ostvarene budući da je samo posjedovanje statičan proces prilikom kojega se u sferi vlasništva dativnoga referenta ništa ne zbiva, pa stoga ne može doći ni do bilo kakvih promjena čije bi posljedice bile metaforički usmjerene prema njemu. Takva je elaboracija navedene sheme djelomična i dativno je kodiranje orijentira u navedenom značenju omogućeno metonimijski, po načelu CJELINA ZA DIO, budući da se dativom, kojemu je inherentan cjelovit shematični koncept usmjerenosti, kao specifična varijanta toga koncepta kodira odnos u kojemu je ostvarena samo jedna od njegovih temeljnih sastavnica – blizina trajektora i orijentira unutar statične sfere vlasništva.

Također, kao i u prethodnoj skupini, i ovdje je česta pojava preklapanja dativnih značenja i mogućnosti višestruke interpretacije s obzirom na različite uporabne kontekste. Tako dativnim dopunama u primjerima (24–26) možemo pripisati značenje posvojnosti budući da su one formalno zamjenjive posvojnim zamjenicama, ali se to značenje u svakom slučaju preklapa s benefaktivnim, odnosno malefaktivnim značenjem s obzirom na narav glagolskih procesa koji su u tim primjerima označeni:

(24) Pretukli su **ti** susjeda.

(25) Promaknuli su **mu** brata.

(26) **Marku** su kaznili prijatelja.

Druga moguća interpretacija, koja uključuje koncept koristi, odnosno štete, podrazumijevala bi cjelovit ostvaraj dativne sheme usmjerenosti budući da bi glagolski procesi svojim štetnim ili korisnim posljedicama bili metaforički usmjereni prema dativnim referentima. Čista posvojnost jednoznačnije bi se u tom smislu izražavala posvojnim zamjenicama ili pridjevima, a u slučaju dvočlanih izraza posvojnim genitivom, kod kojega je padežno kodiranje također utemeljeno na inicijalnoj predodžbi prethodne blizine vlasnika i posjedovanoga predmeta, ali i na njihovu naknadnom udaljavanju (budući da potreba za dodatnim određivanjem vlasnika predmeta ukazuje na njegovu odsutnost iz komunikacijskoga konteksta), uslijed čega sam vlasnik na konceptualnoj razini postaje kompatibilan s genitivnom shemom ishodišta.

8.2.5 Dativ interesa (ili etički dativ)

Etički dativ još je jedna u nizu metaforičkih elaboracija dativnoga koncepta usmjerenosti budući da se navedenim značenjem također profilira osobna sfera dativnoga referenta, koja se ovdje, ponovimo, smatra metaforičkim derivatom konkretnije i perceptivno dostupne sfere prostorne blizine, a procesi koji se u njoj odvijaju metaforički su pak usmjereni prema dativnim referentima. U dosadašnjoj je analizi već naglašavano kako je za precizno određivanje semantičke skupine kojoj pripada određena dativna dopuna ponekad nužno biti dobro upućen u komunikacijski kontekst, pa se tako primjerice u prethodnim poglavljima značenje posvojnosti u određenim slučajevima preklapalo sa značenjem koristi ili štete. Kada je u pitanju etički dativ, ta se situacija dodatno usložnjava, pa se čini kako interpretacija, definiranje i međusobno razgraničavanje različitih značenja toga padeža ovise o uporabnom kontekstu znatno više nego što je to slučaj kod drugih kosih padeža. Kako bismo dodatno naglasili nužnost poznavanja uporabnoga konteksta u analizi rečeničnoga značenja, tj. istaknuli determiniranost dativnih značenja uporabnim kontekstom, u ovom ćemo potpoglavlju analizirati nekoliko zanimljivih konstrukcija u kojima je dativnoj dopuni potpuno nemoguće odrediti značenje ako u opis ne uključimo pragmatičku komponentu. U različitim kontekstima naime dativne dopune u tim identičnim konstrukcijama mogu imati sasvim različita značenja: u prvom slučaju bit će to dativ namjene, u drugom dativ koristi ili štete, a u trećem etički dativ. Tako je i u primjerima (27–35):

(27) Nemoj **mi** gledati kroz prozor.

(28) Nemoj **mi** opet pojesti cijeli sendvič.

(29) Nemoj **mi** uzimati tu šminku.

(30) Nemoj **mi** peći taj kolač.

(31) Nemoj **mi** donositi te knjige.

(32) Ne traži **mi** više novih poslova!

(33) Nemoj **mi** sušiti rublje na radijatoru, nego na balkonu.

(34) Prestani **mi** telefonirati noću!

(35) Samo **mi** se pobrini za obitelj.

U primjeru (27) značenje dativne dopune može osjetno varirati od konteksta do konteksta. Ako je navedeni primjer kao iskaz ostvaren u kontekstu komunikacije dvaju susjeda, od kojih je jedan pretjerano znatiželjan i iz svojega dvorišta kroz prozor zaviruje u unutrašnjost kuće drugoga susjeda, prilikom interpretacije iskaza dolazi do aktiviranja sfere privatnosti (koja takvim neprestanim zavirivanjem biva narušena) i možemo govoriti o dativu štete. S druge pak strane, ako se identična konstrukcija pojavi u kontekstu patološki ljubomornoga muškarca koji svojoj supruzi brani komuniciranje s vanjskim svijetom, pa čak i gledanje na ulicu kroz prozor, dativna dopuna, a time i čitav iskaz, u potpunosti mijenja značenje, budući da će sada prilikom interpretacije doći do aktiviranja sfere utjecaja dativnoga referenta, te u navedenom kontekstu možemo govoriti o dativu interesa ili etičkome dativu. Na sličnu situaciju nailazimo i u primjeru (28). Ako se navedena konstrukcija ostvari kao iskaz u kontekstu majke koja je zabrinuta zbog prekomjerne težine svoga djeteta, uporabom dativne dopune dolazi do aktiviranja sfere empatije te možemo govoriti o potkategoriji etičkoga dativa. Ako pak navedeni kontekst zamijenimo kontekstom prijatelja koji dijele obrok (te jedan od njih prisvaja čitav sendvič na štetu drugoga), dativna dopuna u identičnoj konstrukciji mijenja značenje te sada opravdano možemo govoriti o dativu štete. U primjeru (29) interpretacija pak, s obzirom na različite moguće uporabne kontekste, može biti trojaka. Ako se navedena konstrukcija ostvari u kontekstu autoritativnoga oca koji svojoj maloljetnoj kćeri brani šminkanje, može se govoriti o pripadnosti dativne dopune potkategoriji etičkoga dativa. Ako se navedeni kontekst zamijeni kontekstom supruge koja na poklon za godišnjicu braka dobiva šminku koja joj se ne sviđa, dativnu ćemo dopunu označiti kao dativ namjene. Taj pak kontekst dodatno možemo zamijeniti kontekstom djevojke kojoj prijateljica bez pitanja uzima najdražu šminku. U toj će se situaciji prilikom interpretacije iskaza aktivirati sfera privatnosti (koja biva narušena) i opravdano ćemo govoriti o dativu štete. Slično tomu, ako zamislimo da je primjer (30) kao iskaz ostvaren u komunikaciji djeteta s majkom koja za njega iz tjedna u tjedan peče isti kolač, opravdano je dativnu dopunu značenjski interpretirati kao primjer dativa namjene. No ako pak navedeni kontekst zamijenimo kontekstom pretjerano štedljivoga i autoritativnog oca obitelji koji supruzi prigovara jer nedjeljom često djeci peče kolače čiji su sastojci po njegovu mišljenju preskupi, možemo govoriti

o etičkome dativu. Primjer (31) također možemo zamisliti kao iskaz ostvaren u dva oprečna uporabna konteksta. U prvom slučaju moglo bi se primjerice raditi o kontekstu djeteta koje iz knjižnice svakodnevno donosi knjige čiji je sadržaj po mišljenju njegove majke iz nekog razloga neprimjeren, i u tom je slučaju dativnu dopunu sasvim primjereno interpretirati kao etički dativ. S druge strane taj kontekst možemo zamijeniti kontekstom žene koja svojoj bolesnoj prijateljici prilikom svakog posjeta donosi loše ljubavne romane kako bi joj vrijeme u bolnici brže prošlo. U tom slučaju govorit ćemo u primjeru (31) nedvojbeno o dativu namjene. Primjer (32) možemo pak zamisliti kao iskaz ostvaren u kontekstu osobe koja svoje podređene na poslu neprestano zadužuje novim obvezama sve dok se netko od njih tomu ne usprotivi navedenom rečenicom. U tom slučaju, budući da u svijesti dolazi do aktiviranja sfere privatnosti koja neprestanim gomilanjem obveza biva narušena, možemo govoriti o dativu štete. Ako pak takav kontekst zamijenimo kontekstom zapostavljene supruge koja većinu vremena provodi sama kod kuće jer je njezin suprug pretjerano opterećen poslovnim obvezama (i to, po njezinu mišljenju, vlastitom voljom), dativnu dopunu u istoj rečenici etiketirat ćemo kao etički dativ, budući da se njome aktivira sfera željenoga utjecaja dativnoga referenta (*supruge*) na svoga bračnog partnera. Primjer (33) možemo također zamisliti kao iskaz ostvaren u dva različita konteksta. U prvom slučaju moglo bi se raditi o komunikaciji unutar obitelji, primjerice između majke i kćeri koja je čula da je sušenje rublja na svježem zraku zdravije od njegova sušenja u zatvorenoj prostoriji. U tom slučaju dativnu ćemo dopunu interpretirati kao dativ koristi/štete. S druge strane možemo zamisliti kontekst najmodavca koja navedenu rečenicu izgovara kao upozorenje podstanaru kojemu je u svome stanu izdao sobu, a koji se prilikom pranja i sušenja rublja ne drži dogovorenih pravila ponašanja. U tom ćemo slučaju, budući da takav kontekst u svijesti interpretatora nezaobilazno aktivira sferu utjecaja dativnoga referenta (*najmodavca*), nedvojbeno govoriti o etičkome dativu. Ako pak primjer (34) zamislimo kao upozorenje osobi koja se učestalim noćnim telefonskim pozivima grubo šali na tuđi račun, dativnu dopunu označit ćemo kao dativ štete, budući da se njome u svijesti interpretatora u tom slučaju aktivira sfera privatnosti, koja na grub način biva narušena. Ako pak istu rečenicu zamislimo u kontekstu oca koji svome djetetu brani duge noćne pozive prijateljima, govorit ćemo o dativu interesa ili etičkome dativu. I dativnu dopunu u primjeru (35) možemo na sličan način, ovisno o kontekstu, interpretirati dvojako. Ako navedenu rečenicu zamislimo kao iskaz ostvaren u kontekstu rata i neposredne životne opasnosti, kao prijateljsku molbu utjecajnoj osobi koja zbog svojega položaja i moći može jamčiti sigurnost obiteljima svojih poznanika, govorit ćemo nesumnjivo o dativu koristi. Ako pak istu rečenicu zamislimo u kontekstu razgovora prilikom kojega autoritativni otac naređuje svome sinu da se ostavi svih drugih obveza te da na prvo mjesto stavi dobrobit vlastite obitelji, govorit ćemo zbog aktiviranja sfere utjecaja dativnoga referenta (*oca*) o dativu interesa ili etičkome dativu.

Iz kratkih analiza navedenih primjera možemo vrlo dobro uvidjeti ne samo opravdanost nego i nužnost jezičnoga opisa utemeljenog na uporabi te zaključiti da kontekst (tj. uporabna situacija) u opisanim slučajevima prethodi značenju samih simboličkih jedinica, sužava ga i precizno određuje, pa tako ni o značenju pojedinih dativnih dopuna uistinu ne možemo govoriti ako iz opisa isključimo pragmatičku komponentu, tj. uporabnu situaciju u kojoj su one ostvarene. No naglasimo na kraju još jednom da se sve opisane dativne dopune, usprkos značenjskoj neprozirnosti dekontekstualiziranih primjera, u bilo kojem od mogućih značenja mogu smatrati metaforički utemeljenim elaboracijama shematičnoga dativnog koncepta usmjerenosti. Naime u svim je opisanim slučajevima profilirana neka od sastavnica *osobne sfere* u kojoj se odvija proces koji je svojim posljedicama metaforički *usmjeren* prema dativnom referentu. Te dvije temeljne činjenice kao ostvaraji shematičnoga koncepta usmjerenosti i rezultativnoga profiliranja generičke blizine predstavljaju preduvjete samoga dativnog kodiranja, a ostvarene su na temelju metaforičkih preslikavanja, budući da je prostorna blizina kao temeljna komponenta prototipnih scenarija u slučaju etičkoga dativa analogna sferi interesa, a u slučaju dativa namjene, koristi ili štete sferama posjedstva, svjesnosti, mogućnosti itd. kao ciljnim domenama, dok je usmjerenost fizičkoga kretanja prema dativnom orijentiru u adlativnim scenarijima pritom analogna usmjerenosti posljedica glagolskih procesa prema dativnim referentima.

8.2.6 Emfatični dativ

Emfatični dativ ostvaruje se ponajprije u zakletvama (prisegama) i označuje onoga ili one na koje se zakletva odnosi, dok predmet zaklinjanja biva kodiran genitivom (usp. potpoglavlje o genitivu zaklinjanja). Silić – Pranjković (2005: 220) navode kako je takav dativ donekle srodan posvojnomu, a to se s kognitivnoga aspekta svakako može pojasniti na temelju činjenice da se emfatičnim dativom, baš kao i dativom u posvojnom značenju, profilira sfera posjedstva kao specifičan ostvaraj sfere blizine u generičkom smislu, koja predstavlja jednu od temeljnih komponenata shematičnoga koncepta usmjerenosti. No u slučaju posvojnoga dativa sfera posjedstva profilira se kao područje u kojemu se nalaze entiteti u vlasništvu dativnoga referenta, dok se uporabom emfatičnoga dativa ujedno implicira i mogućnost da sam posjednik, odnosno dativni referent iz te sfere bude izuzet, tj. udaljen od stvari koje trenutno posjeduje i u koje se zaklinje, a koje su na temelju implicitne mogućnosti njegova udaljavanja kodirane upravo genitivom. Uporaba emfatičnoga dativa ograničena je uglavnom na razgovorni stil, a tom stilu pripadaju i primjeri (36–38):

(36) Majke **mi**!

(37) Tako **ti** zdravlja!

(38) Tako **vam** djece!

I dativno kodiranje zamjenica u navedenim primjerima motivirano je kompatibilnošću potencijalnoga ishoda davanja lažne zakletve s generičkom shemom usmjerenosti. Kao što je već više puta napomenuto (usp. potpoglavlja koja govore o posvojnom genitivu i genitivu zaklinjanja te potpoglavlje o posvojnom dativu), konceptualizacija odnosa posjedovanja utemeljena je na predodžbi prostorne blizine, te se u skladu s tim odnos posjedovanoga predmeta i njegova vlasnika obično poima kao smještenost predmeta u neposrednom okruženju posjednika. Sama sfera posjedstva, poput svih drugih sastavnica osobne sfere, metaforički je derivat koncepta prostorne blizine, pa upravo stoga glagoli koji znače kakvo oduzimanje ujedno zahtijevaju dopunu u genitivu, budući da se oduzeti predmet od vlasnika fizički udaljava, pa on u tom smislu predstavlja polaznu točku njegova kretanja i kompatibilan je s genitivnom shemom ishodišta, dok glagoli koji znače davanje traže dopunu u dativu, budući da se dani predmet fizički približava novom vlasniku ili korisniku i tako ga čini kompatibilnim sa shematičnim konceptom usmjerenosti. Sama osobna sfera karakteristična je značajka svih posjednika kao živih dativnih referenata, i upravo ona, tj. podsfera vlasništva kao jedna od njezinih temeljnih sastavnica, biva profilirana prilikom uporabe dativa u emfatičnom značenju. Osoba se naime može zakleti samo u stvari koje posjeduje, baš kao što se, analogno tomu, i hipoteka prilikom ishođenja kredita može staviti samo na materijalna dobra koja nam zaista pripadaju, a upravo na tom profiliranju sfere vlasništva kao specifičnoga ostvaraja generičke blizine, konceptualno istaknute u objedinjujućem dativnom konceptu usmjerenosti, utemeljeno je i dativno kodiranje osobe koja se zaklinje. S druge strane, kao što je već napomenuto, genitivno kodiranje predmeta zaklinjanja motivirano je potencijalnim gubitkom, tj. mogućnošću da vlasnik bude metaforički udaljen iz sfere svoga posjedstva u slučaju kršenja zakletve, što same predmete zaklinjanja na konceptualnoj razini čini kompatibilnima sa shemom ishodišta u vidu početnoga položaja koji prethodi transferu.

Budući da se u slučaju emfatičnoga dativa, baš kao i kod posvojnoga dativa, na specifičnijoj razini ostvaruju samo pojedine sastavnice shematičnoga koncepta usmjerenosti (tj. u navedenom slučaju možemo uočiti samo elaboraciju generičkoga koncepta blizine u vidu profilirane sfere posjedstva, dok sastavnice prethodne usmjerenosti i približavanja, bilo stvarnoga ili metaforičkoga, u tim slučajevima izostaju jer se u sferama posjedstva dativnih referenata ne odvijaju nikakvi procesi koji bi na njih eventualno utjecali), možemo reći kako to dativno značenje također predstavlja djelomičnu elaboraciju objedinjujuće dativne sheme, tj. kako je dativno kodiranje ovdje utemeljeno na metonimijskome odnosu tipa CJELINA ZA DIO budući da je dativu inherentna shema usmjerenosti sa svim pripadajućim komponentama koje ju na konceptualnoj razini čine jedinstvenom cjelinom, dok je u slučaju emfatičnoga dativa padežno kodiranje posjednika utemeljeno na djelomičnom ostvaraju takve sheme.

8.3 Dativ s prijedlozima

Dativ se u hrvatskome jeziku pojavljuje uz relativno ograničen broj prijedloga za koje je u pravilu karakteristično upravo značenje prostorne ili metaforičke direktivnosti, tj. kojima su profilirane relacije čije se sastavnice bez ikakvih problema uklapaju u generički koncept *usmjerenosti* koji objedinjuje specifična dativna značenja, pa na temelju toga možemo zaključiti kako je čvrsta povezanost prijedloga *k(a)*, *prema* (*naprama*), *nasuprot*, *usprkos* i *unatoč* i dativa, usprkos očitoj tendenciji uspostave odnosa besprijedložnost-prijedložnost na relaciji dativ-lokativ u hrvatskome jeziku, rezultat te kompatibilnosti, tj. kako su navedene formalne činjenice koje možemo uočiti na sintagmatskoj razini zapravo jasan rezultat postojanja određenih shematičnih koncepata i njihova međusobnoga preklapanja. Upravo to preklapanje, tj. kompatibilnost na konceptualnosemantičkoj razini, osujećuje tendenciju uspostave potpune razlikovnosti u vidu formalne opreke besprijedložnost-prijedložnost na relaciji dativ-lokativ, budući da su odnosi profilirani određenim prijedlozima apsolutno nekompatibilni sa statičnom supershemom lokativnih značenja, tj. uklapaju se isključivo u dinamičnu dativnu supershemu generičke usmjerenosti, pa u tom smislu još jednom jasna postaje konceptualna pozadina kao i sama motivacija poznatih gramatičkih činjenica.

Što se pak tiče sintaktičkih funkcija samih dativnih izraza u kombinacijama s prijedlozima, oni se na razini prijedložnih skupina pojavljuju u svojstvu dopuna budući da svojim značenjskim profilima elaboriraju shematična mjesta u značenjskim strukturama prijedloga kao relacijskih profila u svojstvu glava. S druge pak strane, dativno kodirane imenice zajedno s prijedlozima mogu imati komplementacijsku ili modifikacijsku funkciju u odnosu na različite tipove glava matičnih konstrukcija u cjelini, tj. konstrukcija najvišega reda. U tom smislu i prijedložne skupine koje će biti analizirane u ovome poglavlju kao konstrukcije nižega reda tipa [[P] [N] PP], a koje su nastale prethodnom integracijom zavisne prijedložne sastavnice i nezavisne imenske, prema zavisnim sastavnicama koje predstavljaju glave u konstrukcijama najvišega reda funkcioniraju kao dopune koje elaboriraju neku od njihovih shematičnih podstruktura (npr. *trčati* ***prema gradu***, *gledati* ***prema suncu***, *okretati se* ***k prozoru***, *stajati* ***nasuprot gradu***, *govoriti* ***unatoč strahu*** itd.). U narednim potpoglavljima bit će pak detaljno pojašnjeni načini uklapanja dativnih dopuna u prijedložnim skupinama kao konstrukcijama nižega reda u objedinjujuću shemu usmjerenosti, budući da njihovu beziznimnu kompatibilnost s navedenom shemom, kao i kompatibilnost samih prijedloga s istim generičkim konceptom, smatramo, kako je već naglašeno, temeljnim motivacijskim čimbenikom dativnoga kodiranja u svim analiziranim konstrukcijama. Na samom pak kraju, kao svojevrstan rezime cjelokupne analize, i u ovome poglavlju donosimo dva pregledna shematska prikaza: prikaz mreže dativnih značenja u prijedložnim i besprijedložnim konstrukcijama s posebnim naglaskom na smjer njihova širenja te prikaz kontinuuma konstrukcija koje sadrže dativne dopune i modifikatore utemeljen na odnosima značenjskih elaboracija i ekstenzija.

8.3.1 Dativ s prijedlozima ***k(a) i prema (naprama)***

U kombinacijama s prijedlozima *k(a)* i *prema* (*naprama*) dativom su kodirani orijentiri u odnosu na koje možemo uočiti trajektorovu perceptivnu usmjerenost ili pak, u prototipnim prostornim scenarijima, usmjerenost njegova kretanja.[305] Trajektorova perceptivna usmjerenost prema orijentiru (koja ne znači i nužnu perceptivnu i mentalnu fokusiranost na sam orijentir, koja je karakteristična za akuzativno kodirane orijentire u scenarijima perceptivne kontaktnosti koji predstavljaju elaboraciju ciljne sheme) zbog svoje je prostorne uvjetovanosti vrlo izravan vid elaboracije shematičnoga koncepta koji objedinjuje dativna značenja, što možemo vidjeti i u primjerima (39–40):

(39) Okrenuo sam se **ka gradu**.

(40) Gledali smo **prema nebu** očekujući spas.

U primjeru (39) položaj trajektorove prednje strane implicira i perceptivnu usmjerenost prema orijentiru, koji je na temelju te činjenice kodiran dativom, dok je u primjeru (40) perceptivna i mentalna usmjerenost dodatno eksplicirana glagolom *gledati*. Takva usmjerenost, kao što je već napomenuto, a u skladu s prototipnim značenjem nekontaktne direktivnosti, ne implicira nužnu uspostavu mentalnoga kontakta s orijentirom, odnosno on dativnim kodiranjem nije profiliran u vidu završne točke ili cilja, što je vidljivo iz mogućnosti proširivanja rečenica toga tipa u primjerima (41–42) na sljedeći način:

(41) Gledali smo **prema nebu**, ali ga zbog magle nismo mogli vidjeti.

(42) Gledao je **prema brdima u daljini**, ali ih zbog kratkovidnosti nije ni zapazio.

Takav je postupak nemoguć u scenarijima kontaktne perceptivne direktivnosti koji uključuju mentalno fokusiranje orijentira kao ciljne točke, na čemu je utemeljeno i njegovo akuzativno kodiranje (usp. poglavlje 9.1.1 o akuzativu direktnoga objekta), a o toj nemogućnosti svjedoče i primjeri (43–44):

(43) *Gledali smo **nebo**, ali ga od oblaka nismo mogli vidjeti.

(44) *Gledao je **brda u daljini**, ali ih zbog kratkovidnosti nije ni zapazio.

Konceptualni prikaz perceptivne usmjerenosti trajektora prema orijentiru kakva je opisana u analizi primjera (39–42) donosi slika 8.8. Na toj slici uočljiva je izravna motiviranost ranije opisanom strukturom prototipnih scenarija usmjerenoga kretanja. No budući da se ovdje ipak radi o usmjerenoj percepciji kao metaforičkoj ekstenziji fizičkoga kretanja, taj je apstraktniji i konceptualno teže dostupan vid direktivnosti prikazan tankom isprekidanom strelicom.

[305] Za prijedloge *k(a)* i *prema* karakteristično je prostorno značenje *opće direktivnosti*, kod kojega granica trajektorova kretanja nije fiksirana, kao i iz njega izvedeno vremensko značenje, kod kojega se "događaj odvija tako da se približava, usmjeruje vremenskom odsječku označenom vremenskim lokalizatorom" (Pranjković 2001: 16).

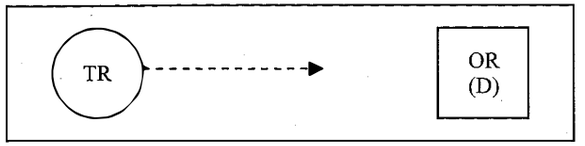

Slika 8.8

Kada je u pitanju dativ s prijedlogom *k*(*a*), specifične i vrlo zanimljive elaboracije sheme *usmjerenosti* moguće su u scenarijima kretanja poput ovih u primjerima (45) i (46):

(45) On u zadnje vrijeme rijetko zalazi **k nama**.

(46) Petar dugo nije svraćao **k roditeljima**.

U navedenim primjerima dativ s prijedlogom *k* možemo, usprkos uočljivoj adlativnoj komponenti, ujedno smatrati i elaboracijom koncepta osobe mete budući da u njima konstrukcija tipa *k*+dativ ne podrazumijeva nužno prisutnost dativnoga orijentira na odredištu, već uključuje mjesto na kojem on živi kao dio sfere privatnosti, koja je i u slučaju odsutnosti vlasnika, odnosno osobe mete i dalje snažno obilježena njome, pa dativni referenti zapravo prema metonimijskom načelu DIO ZA CJELINU označavaju mjesto na kojem borave. Stoga je primjerice uporaba konstrukcija tipa *k*+dativ ovjerena i u sljedećim slučajevima:

(47) Idem **k roditeljima** zaliti cvijeće jer su od ponedjeljka na godišnjem odmoru.

(48) Došao sam **k svom liječniku** pola sata nakon što je otišao iz ordinacije.

Takav je specifičan scenarij, karakterističan za konstrukcije tipa *k*(*a*)+dativ, shematski prikazan na slici 8.9.

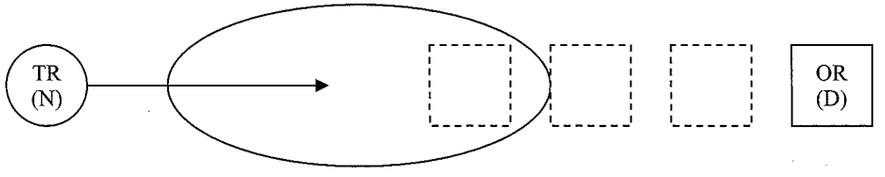

Slika 8.9

Na slici je dakle prikazana usmjerenost trajektorova kretanja koje se završava u sferi vlasništva dativnoga orijentira, no on u navedenoj sferi nije fizički prisutan, već ju je napustio u nekom prethodnom razdoblju i još se uvijek nalazi izvan nje. Ipak, njegovo dativno kodiranje omogućeno je činjenicom da se vlasnički odnos ne mijenja bez obzira na aktualnu udaljenost posjednika i posjedovanoga predmeta, pa sfera vlasništva ostaje obilježena svojim nositeljem i u trenucima kada je on fizički odsutan. Ta činjenica označena je isprekidanim kvadratićem koji označava početni položaj orijentira prije odlaska s mjesta na kojemu inače živi ili radi, dok drugi i treći isprekidani kvadratić skupno predstavljaju faze njegova odlaska. S druge strane, kvadratić punih linija predstavlja aktualni položaj orijentira u opisanom scenariju.

Za razliku od konstrukcija tipa *k*+dativ, kombinacije dativa s prijedlogom *prema* u prototipnim prostornim scenarijima označavaju čistu adlativnost te na razini kodiranih scenarija impliciraju fizičku prisutnost samoga dativnog orijentira prema kojemu je usmjereno kretanje, percepcija ili djelovanje trajektora. U tom smislu scenarije kodirane tim konstrukcijama ne možemo smatrati varijantama koncepta *osobne sfere*, već se radi o scenarijima čiste prostorne usmjerenosti iz koje proizlazi svijest o približavanju, pa se kao rezultat te svijesti na konceptualnoj razini profilira sfera prostorne blizine dativnoga orijentira u koju ulazi sam trajektor. Iz te je sastavnice adlativnih scenarija metaforički izveden apstraktniji koncept *osobne sfere* koji gotovo u pravilu podrazumijeva žive dativne referente, dok u adlativnim scenarijima kodiranim prijedlogom *prema* i dativom kao prostorni orijentiri mogu funkcionirati i živi i neživi referenti. No oni, ponovimo to, nužno moraju biti fizički prisutni u kodiranim prostornim scenarijima kako bi koncept prostorne blizine bio ostvariv, dok se koncept *osobne sfere*, koja je trajno obilježena *osobom metom*, može aktivirati bez obzira na fizičku odsutnost dativnoga referenta. To postaje jasnije ako u svjetlu navedenih činjenica promotrimo primjere (49–52):

(49) Okrenuo se **prema ocu**.

(50) Bili su okrenuti **prema školi**.

(51) Išao je **prema prijatelju**.

(52) Zaputio sam se **prema izlazu iz dvorane**.

U svim je navedenim primjerima za konceptualizaciju glagolskoga procesa nužno profiliranje fizičke prisutnosti dativnih orijentira na razini kodiranoga scenarija, budući da je prema njima usmjerena percepcija ili samo kretanje orijentira. U svakom slučaju, svi navedeni scenariji predstavljaju vrlo očite elaboracije dativne sheme *usmjerenosti* budući da u njima dativni referenti funkcioniraju kao čisti prostorni orijentiri, pa u tom smislu obilježje njihove živosti prestaje biti ključno. Konceptualni prikaz takvih prostornih odnosa u scenarijima fizičkoga kretanja, poput onih u primjerima (51) i (52), donosi slika 8.10.

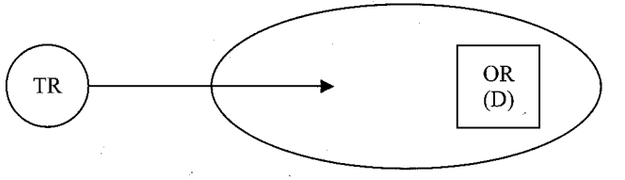

Slika 8.10

Moguće su i različite apstraktnije elaboracije toga koncepta, pa se u tom smislu objekti kritičkoga promišljanja (53) ili ljubavi (54) konceptualiziraju kao prostorne točke prema kojima su usmjerene navedene aktivnosti i emocije:

(53) Imao je jasan kritički stav **prema takvim pojavama**.

(54) Osjećao je veliku ljubav **prema bratovoj djeci**.

Vrlo su česta i metaforička preslikavanja prostorne domene na vremensku, što je omogućeno već i samim pravocrtnim poimanjem vremena, te je konceptualizacija procesa, s obzirom na profiliranost njegove vremenske dimenzije, u vidu kretanja prema nekoj točci na vremenskoj osi zapravo metaforički izvedena iz predodžbe usmjerenoga kretanja u prototipnim prostornim scenarijima i zajedno s njima uklapa se u generičku dativnu shemu *usmjerenosti*. Takve metaforičke ekstenzije uočavamo u primjerima (55–57):

(55) Zaspali smo tek **k jutru**.

(56) **K ljetu** se moje raspoloženje obično popravlja.

(57) **Prema kraju godine** bolesnikovo se stanje polako mijenjalo nabolje.

Naime u navedenim su primjerima na temelju metaforički posredovane kompatibilnosti temeljnih sastavnica označenih scenarija i shematičnoga koncepta *usmjerenosti* vremenski orijentiri kodirani upravo konstrukcijama *k*+dativ i *prema*+dativ, što se može uočiti kada se promotri konceptualni prikaz toga tipa odnosa koji donosi slika 8.11.

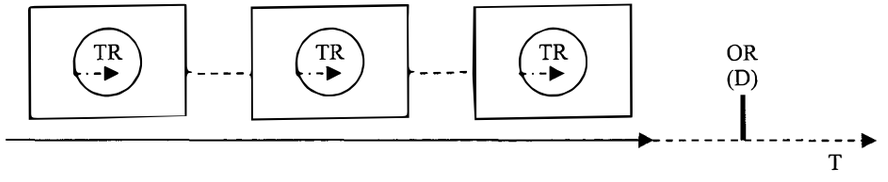

Slika 8.11

Gornjom slikom sekvencijski je prikazan proces u kojemu određeni trajektor, predstavljen kružnicom u svakoj pojedinoj fazi, prolazi kroz unutarnju promjenu koju simbolizira isprekidana strelica unutar njega. Takva promjena trajektora karakteristična je upravo za primjere (55–57), a u skladu s linearnom naravi konceptualizacije vremena i s njim povezanoga događajnog slijeda, sam je proces u svom trajanju na predodžbenoj razini *usmjeren* i približava se određenoj točci na vremenskoj osi koja je u skladu s tim konceptualnosemantičkim činjenicama kodirana upravo dativom s prijedlogom *prema* ili *k*(*a*). Na nešto drukčije elaboracije toga shematičnog koncepta nailazimo pak u primjeru (58):

(58) U borbi nas je bilo trojica **prema petorici**.

U navedenom je primjeru uporaba konstrukcije *prema*+dativ utemeljena na scenariju suprotstavljenosti koji nužno uključuje perceptivnu usmjerenost kao i usmjerenost aktivnosti prema antagonističkom orijentiru, pa možemo smatrati da je upravo na toj konceptualnosemantičkoj sastavnici utemeljeno dativno kodiranje orijentira. Na temelju aktualne ili potencijalne, tj. omogućene perceptivne usmjerenosti prema orijentirima utemeljeno je i kodiranje konstrukcijom *prema*+dativ u primjerima (59–61):

(59) **Prema Ivanu** sjedi Ana.

(60) Već sat vremena stoje jedno **prema drugom**.

(61) Zauzmite mjesta **prema lijevoj strani pozornice**.

U primjerima (59–61) dativno kodiranje orijentira u statičnim scenarijima utemeljeno je na samoj implikaciji perceptivne *usmjerenosti* trajektora prema dativnim referentima, pa u tom smislu navedeni scenariji predstavljaju nešto rubnije varijante objedinjujuće dativne sheme. Tako se u primjeru (59) implicira da je *Ana* kao statični trajektor prilikom sjedenja prednjim dijelom okrenuta prema *Ivanu* kao orijentiru, a situacija je slična i u primjeru (60), gdje dvoje ljudi stoji okrenuto jedno prema drugom. U primjeru (61) shematični koncept usmjerenosti ostvaruje se također na implicitnoj razini, s obzirom na položaj sjedala u odnosu na pozornicu, budući da će osobama koje popune ta mjesta ujedno biti omogućena i perceptivna usmjerenost prema dativnom referentu.

Konstrukcija tipa *prema*+dativ ponekad se upotrebljava i u značenju uspoređivanja nominativnoga trajektora i dativnoga orijentira, a njezina je uporaba u tom slučaju također utemeljena na konceptualnosemantičkim činjenicama, budući da se u komparativnim kontekstima trajektor i orijentir na predodžbenoj razini sučeljavaju kako bi se prvi od njih kroz taj odnos vrednovao, tj. kako bi se odredio prema orijentiru s obzirom na stupanj izraženosti neke zajedničke osobine, što se vidi i u primjerima (62–63):

(62) To nije ništa **prema onome što su oni učinili**.

(63) Ča je pusta Londra **prema Splitu gradu**.

Budući da je u konvencionalnom scenariju sučeljavanja dvaju entiteta snažno istaknuta upravo komponenta usmjerenosti, tj. simetrične orijentiranosti jednoga elementa prema drugomu, konceptualizacija uspoređivanja u vidu "odmjeravanja snaga" sučeljenih elemenata otvara prostor za dativno kodiranje orijentira u kombinaciji s prototipnim prostornim prijedlogom *prema*.

No s kognitivnoga gledišta možda je najzanimljivija uporaba prijedložno-padežne konstrukcije *prema*+dativ u primjerima kao što su (64–66):

(64) Taj je zadatak **prema njemu** bio lak.

(65) Činjenice su **prema njemu** drukčije.

(66) Ta predstava **prema njoj** nije bila nimalo zanimljiva.

I takva je uporaba izvedena iz temeljnoga koncepta prostorne usmjerenosti te je u tom smislu kompatibilna s jedinstvenom dativnom supershemom, ali je aktiviranje toga koncepta ovdje metaforički posredovano, tj. u temeljima takve uporabe navedene prijedložno-padežne konstrukcije leži konceptualna metafora ZNANJE JE GLEDANJE. U navedenim se primjerima nominativnim referentima (*zadatak*, *činjenice*, *predstava*) određena svojstva u pravilu pripisuju na temelju znanja i stavova dativnih referenata, a metaforička konceptualizacija znanja, odnosno saznavanja kao vizualnoga percipiranja predstavlja u tom smislu izravnu motivaciju za uporabu prijedloga *prema*. Naime do velikoga dijela raspoloživih podataka i saznanja dolazimo upravo promatranjem i neposrednim uočavanjem, pa iz toga proizlazi i činjenica da često znamo upravo o onome što smo prethodno vidjeli te da, analogno tomu, o onome što ne vidimo često i nemamo nikakvih saznanja. Slijedom toga budući da vidjeti možemo samo ono što je kao objekt izloženo našoj vizualnoj percepciji, tj. na neki način usmjereno *prema nama* kao promatračima, kao i da ono što je okrenuto *od nas* ne možemo vizualno percipirati, vrlo je jasna konceptualna motivacija uporabe konstrukcije *prema*+dativ u funkciji pripisivanja mišljenja, stavova i saznanja u najširem smislu samim dativnim referentima. Ako navedeno pokušamo konkretizirati na još slikovitiji način, možemo primjerice zamisliti list papira čija je jedna stranica obojena crvenom, a druga plavom bojom te po jednoga promatrača sa svake njegove strane. Svaka je od dvije različite stranice, jasno, usmjerena samo prema jednom od dva promatrača, te oni stoga vide različite boje, a na temelju toga zaključuju i o samim svojstvima lista koji promatraju. Slijedom navedenoga taj će list papira po mišljenju prvoga promatrača biti plav, dok će po mišljenju drugoga promatrača biti crven, budući da on svojom plavom stranom uistinu i jest prostorno orijentiran *prema prvom promatraču*, a svojom crvenom stranom *prema drugom promatraču*. U tom se smislu u primjerima navedenoga tipa dativni referent pojavljuje kao determinator orijentacije metaforički "vidljivoga", odnosno poznatoga dijela trajektora te mu s obzirom na svoju aktualnu točku gledišta pripisuje određene kvalitete, a sam koncept usmjerenosti jedne strane promatranoga objekta prema dativnom referentu, odnosno metaforičke izloženosti te strane njegovoj percepciji uklapa se u jedinstveni dativni koncept *usmjerenosti*. Opravdanost teze o metaforičkoj utemeljenosti uporabe konstrukcije *prema*+dativ u navedenim primjerima i njezina povezivanja s konceptualnom metaforom ZNANJE JE GLEDANJE dodatno potvrđuje i sama činjenica da sve primjere toga tipa možemo parafrazirati tako da konstrukciju *prema*+dativ zamijenimo upravo lokativnim izrazom *po njegovu* ***viđenju***, pa takav postupak i u primjerima (67–69) rezultira potpuno ovjerenim konstrukcijama:

(67) Taj je zadatak **po njegovu viđenju** bio lak.

(68) Činjenice su **po njegovu viđenju** drukčije.

(69) Ta predstava **po njezinu viđenju** nije bila nimalo zanimljiva.

S druge pak strane, mogućnost zamjene dativnoga prijedloga *prema* lokativnim prijedlogom *po* u primjerima toga tipa također ima jasnu motivaciju na planu konvencionalnoga predočavanja budući da navedeni odnos, koji je u cijelosti kompatibilan sa statičnom lokativnom shemom *smještenosti*, odgovara rezultativnoj predodžbi smještenosti spoznaje u umu promatrača, dok se dinamičnost samoga trenutka njezina nastanka kroz izravno promatranje profilira uporabom konstrukcije s prijedlogom *prema*, pa, slijedom svega što je ovdje rečeno, u primjerima toga tipa navedene prijedložno-padežne konstrukcije ne možemo ni smatrati istoznačnima, već isključivo bliskoznačnima.

8.3.2 Dativ s prijedlozima ***nadomak, nadohvat, nasuprot, usprkos, unatoč i protiv***

I dativni referenti uz prijedloge *nadomak*, *nadohvat*, *nasuprot*, *usprkos*, *unatoč* i *protiv* uklapaju se na različite načine u shematični koncept usmjerenosti, što se vidi i iz sljedećih primjera:[306]

(70) Hodočasnici su se našli **nadomak selu**.

(71) Brod je još bio **nadohvat pogledu**.

Dativno je kodiranje u primjerima (70–71) utemeljeno na aktiviranju koncepta blizine koji, kao što je dosad pojašnjeno na primjerima različitih značenja besprijedložnoga dativa, proizlazi iz predodžbe usmjerenoga kretanja i predstavlja na konkretan fizički ili pak apstraktan način jednu od zajedničkih sastavnica velikoga dijela dativnih značenja (pa smo u skladu s tim govorili o usmjerenosti fizičkoga kretanja, ali i o apstraktnijoj usmjerenosti percepcije, djelovanja ili posljedica, odnosno rezultata određenoga čina prema dativnim referentima kao ciljnim entitetima). U slučajevima kodiranja prijedložno-padežnim konstrukcijama koje uključuju prijedloge *nadomak* i *nadohvat* aktivira se dakle koncept blizine, tj. neposrednoga prostornog okruženja dativnoga referenta koji se u velikom broju dativnih značenja metaforički preslikava na shematični koncept *osobne sfere*, a upravo su prijedlozi kako u navedenim tako i u brojnim sličnim primjerima konkretizatori prostornoga odnosa lociranosti trajektora u neposrednom okruženju orijentira.[307] U primjeru (70) blizina se ostvaruje u svom konkretnom, fizičkom obliku, a proizlazi iz usmjerenosti trajektora (*hodočasnika*) prema orijentiru (*selo*) i njegova dolaska u neposredno prostorno okruženje toga orijentira. U primjeru (71) koncept blizine aktivira se pak u vidu polja percepcije, budući da vizualna dostupnost broda podrazumijeva i njegovu relativnu fizičku blizinu u odnosu na promatrača. Sam je primjer metaforičke naravi, tj. uporaba prijedloga *nadohvat* utemeljena je u ovom slučaju na konceptualnoj metafori GLEDANJE

[306] O prijedlozima *nadomak* i *nadohvat* u kombinaciji s genitivom vidi u 7.2.12.

[307] Za navedene prijedloge karakteristično je prostorno značenje *adlokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

JE DODIRIVANJE. U tom slučaju aktiviranje koncepta blizine ne proizlazi iz usmjerenoga kretanja trajektora prema orijentiru, pa primjer (71) predstavlja djelomičan ostvaraj shematičnoga dativnog koncepta usmjerenosti. U njemu je dakle ostvarena shematična sastavnica neposrednoga prostornog okruženja, ali bez prethodne usmjerenosti iz koje bi proizlazila svijest o približavanju trajektora orijentiru. Odnosi su donekle slični i u primjerima s prijedlogom *nasuprot*, kao što se vidi i u primjeru (72):

(72) **Nasuprot školi** nalazilo se kazalište lutaka.

U navedenom primjeru dativno je kodiranje također utemeljeno na predodžbi prostorne usmjerenosti, iako je njime kodiran statičan scenarij.[308] Naime podrazumijeva se da je kazalište lutaka s druge strane ceste okrenuto prema školi svojim prednjim dijelom, tj. pročeljem s ulaznim vratima. Takav se položaj, analogno scenarijima koji uključuju živa bića okrenuta prednjim dijelom tijela, a samim time i perceptivno usmjerena prema nekom fizičkom objektu, također konceptualizira kao vid usmjerenosti, tj. specifična varijanta jedinstvene dativne supersheme. Primjeri poput *Škola je okrenuta* ***prema bolnici***, *Crkva gleda* ***prema zapadu*** i sl. podrazumijevaju dakle usmjerenost prednjega dijela, odnosno pročelja građevine prema dativnom orijentiru. U primjerima koji uključuju živa bića kao trajektore takav položaj za rezultat ima perceptivnu usmjerenost prema dativnom orijentiru, a u navedenim slučajevima koji uključuju nežive trajektore perceptivna se usmjerenost metaforički preslikava na građevinske objekte koji su prema dativnim orijentirima usmjereni svojom prednjom stranom. To je metaforičko preslikavanje posebno istaknuto u primjeru *Crkva* ***gleda*** *prema zapadu*, a držimo da je upravo na metaforičkom poimanju građevinskih objekata kao živih bića utemeljeno i dativno kodiranje orijentira uz prijedlog *nasuprot* u primjeru (72), budući da se kao bitna komponenta scenarija i tu pojavljuje sučeljenost trajektora i orijentira, što primjere toga tipa ujedno povezuje i s nekim prethodno opisanim scenarijima u kojima su odnosi tih dviju sastavnica konceptualne strukture u statičnim scenarijima bili kodirani prijedložno-padežnom konstrukcijom *prema*+dativ. Nešto je pak drukčije naravi uklapanje dativnih referenata u jedinstvenu shemu *usmjerenosti* u primjerima (73–75):

(73) Postupili su **usuprot njegovoj želji**.

(74) **Nasuprot njegovim silnim nastojanjima** sve je ostalo isto.

(75) **Unatoč velikoj vrućini** ostali smo na igralištu.

U navedenim primjerima dativno je kodiranje utemeljeno na predodžbi *usmjerenosti* djelovanja, tj. energije uložene u procese označene glagolima *po-*

[308] Prijedlogu *nasuprot* inherentno je prostorno značenje *frontalne lokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 10), a na konceptu "prostorne suprotnosti" utemeljena je njegova uporaba u adverzativnom značenju (usp. Pranjković 2001: 25), karakterističnom i za prijedlog *protiv*.

stupiti i *ostati* u smjeru koji je suprotan djelovanju konkretnih ili apstraktnih sila poput nečije *želje* i *nastojanja* ili *vrućine*. Odnos dvaju antagonista, tj. elemenata čije je djelovanje orijentirano u suprotnim smjerovima, nužno uključuje, kao što je već ranije napomenuto, kontinuiranu usmjerenost jednoga antagonista prema drugomu. Takva konceptualizacija sučeljavanja utemeljena je uvelike na tjelesnome iskustvu: kada se nekomu ili nečemu fizički odupiremo, okrenuti smo svojim prednjim dijelom prema tom objektu, a naša fizička snaga i percepcija usmjerene su prema njemu. U tom se smislu odupiranje trajektora nečijim željama, nastojanjima ili pak vremenskim prilikama u primjerima s prijedlozima *usuprot*, *nasuprot* i *unatoč* (73–75) konceptualizira kao djelovanje koje proizlazi iz drukčijih stavova ili težnji koje se ne uklapaju u aktualnu situaciju i koje je usmjereno prema antagonističkom orijentiru,[309] a sama predodžba takve *usmjerenosti* trajektorova djelovanja za rezultat ima dativno kodiranje orijentira kojima se u tim primjerima iskazuje neposluh ili im se fizički opire, slično kao i u primjerima (76–77):

(76) To je učinjeno **protiv njegovoj izričitoj volji**.

(77) Istaknuli su se u borbi **protiv nadirućim Turcima**.

Iako su arhaični i danas se mogu pronaći samo u starijim književnim djelima, primjeri konstrukcija koje uključuju dativ s prijedlogom *protiv* također se uklapaju u shemu usmjerenosti na gore opisani način. Naime procesi djelovanja protivnoga nečijoj volji ili sudjelovanja u ratu protiv neprijateljske vojske također uključuju komponentu usmjerene aktivnosti trajektora prema orijentiru. Sučeljeni trajektor i orijentir i u ovom slučaju usmjeravaju energiju u suprotnim smjerovima, a na predodžbi usmjerenosti fizičkoga djelovanja prema protivniku, koja je sasvim očita u navedenim primjerima, temelji se i dativno kodiranje orijentira. Stoga se dativ s prijedlogom *protiv*, bez obzira na svoju arhaičnost, na konceptualnoj razini uklapa u jedinstvenu direktivnu supershemu. S druge strane, o konceptualnosemantičkim temeljima suvremenoga pojavljivanja prijedloga *protiv* isključivo u kombinaciji s genitivom vidi u poglavlju 7.2.19.

8.4 Zaključna razmatranja

Kao i u prethodnom poglavlju, završnim shematskim prikazom rasvjetljava se bit cjelokupne rasprave u dijelu koji se bavio opisom utjecaja konceptualnosemantičkih čimbenika na dativno kodiranje imenskih riječi s raznolikim sintaktičkim funkcijama i u okvirima različitih tipova konstrukcija.

[309] Za prijedlog *unatoč*, kao i za prijedlog *usprkos*, karakteristično je nedimenzionalno značenje *dopusnosti* (usp. Pranjković 2001: 25).

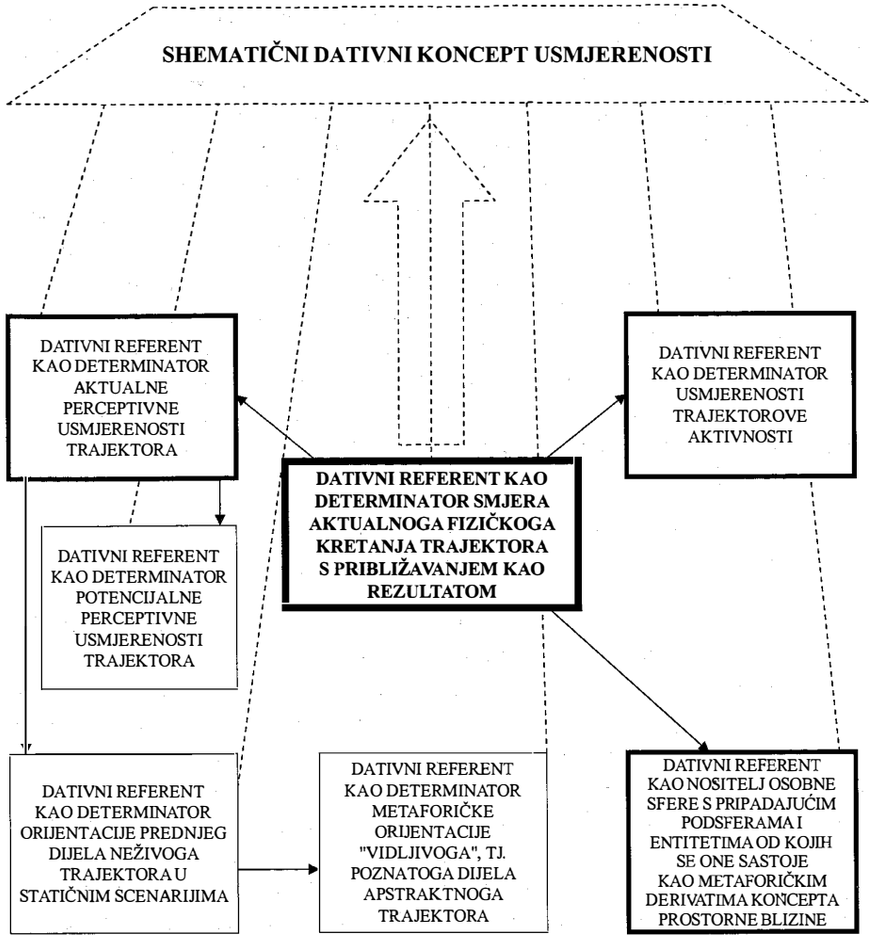

Slika 8.12

Slika prikazuje taksonomijsku tipologiju shematičnih koncepata u koje se redom uklapaju specifična dativna značenja opisana u ovome poglavlju. I u toj hijerarhiji najviše mjesto zauzima jedinstveni generički koncept, a u slučaju dativa to je shematični koncept *usmjerenosti*, u koji se na različite načine, ali u pravilu vrlo jasno i manje ili više izravno, uklapaju dativni referenti bez obzira na uočljivu raznolikost dativnih značenja na najspecifičnijoj razini.

U prikazu mreže dativnih značenja predočen je dakle odnos između supershematičnoga koncepta *usmjerenosti* i njegovih temeljnih podtipova, koji su pak shematični u odnosu na specifična značenja. Kako je i u prethodnim poglavljima već naglašavano, kada su u pitanju odnosi među sastavnicama te mreže, isprekidane linije koje povezuju supershematični koncept *usmjerenosti* s ni-

že smještenim shematičnim konceptima označavaju odnos kompatibilnosti, dok strelice koje povezuju pojedine specifičnije koncepte označavaju odnos izvođenja, tj. impliciraju da je apstraktniji koncept, u prikazu naznačen tanjim linijama, tijekom spoznajnoga procesa proizašao iz nekoga konkretnijeg, odnosno spoznajno temeljnijeg koncepta, koji je u prikazu naznačen debljim linijama. Zato se u središtu prikazane mreže nalazi upravo dinamični prostorni koncept u kojemu je dativni referent fizički entitet prema kojemu je usmjeren trajektor u procesu kretanja (npr. *Približavao se* ***požaru***, *Išao je* ***liječniku***, *Hodao je* ***prema bolnici***, *Vozio se* ***prema Austriji***, *Trčao je* ***prema neprijateljskim položajima***), a bitna sastavnica toga koncepta jest fizička blizina kao rezultat približavanja. Naime upravo na toj sastavnici prototipnoga prostornog koncepta temelji se izvođenje shematičnoga koncepta u kojemu dativni referent funkcionira kao nositelj *osobne sfere*, odnosno pripadajućih podsfera i entiteta od kojih se ona sastoji kao metaforičkih derivata koncepta *prostorne blizine*, a u taj se izvedeni koncept uklapa najveći broj konstrukcija s dativno kodiranim izrazima koji su detaljno opisivani kroz najveći dio ovoga poglavlja, od posvojnoga i emfatičkoga dativa kojima se na različite načine kao bitna sastavnica scenarija aktivira sfera posjedstva dativnoga referenta (npr. *Tamo* ***mu*** *je kuća*, *Auto* ***mi*** *je u garaži*, *Gdje su* ***ti*** *ključevi?*, *Djece* ***mi****!*, *Svega* ***mi****!* itd.), dativa interesa ili etičkoga dativa kojim se aktivira sfera utjecaja ili empatije dativnoga referenta (npr. *Nemoj* ***mi*** *se šaliti*, *Probaj* ***mi*** *zaspati*, *Budi* ***mi*** *dobar* itd.) te dativa koristi ili štete kojim se aktivira sfera posjedstva i/ili mogućnosti dativnoga referenta (npr. *Marko je* ***supruzi*** *kupio cvijeće*, *Ivan je* ***Marku*** *slomio štap za pecanje*, *Banka* ***mu*** *je oduzela automobil zbog neotplaćene rate kredita*, *Ta* ***mu*** *je knjiga bila od velike pomoći*, *Njegovi su* ***joj*** *postupci naudili* itd.). Iz temeljnoga koncepta trajektorova kretanja u smjeru dativnoga orijentira izravno je izveden i shematični koncept u kojem dativni referent funkcionira kao determinator usmjerenosti kakve druge trajektorove aktivnosti (npr. *Ivan je* ***Marku*** *poklonio olovku*, *Marko je sve rekao* ***roditeljima***, *Prosvjednici su bacali kamenje* ***prema policiji***, *Policija je zapucala* ***prema prosvjednicima***, *Osmjehnuo se* ***prema prvim redovima publike*** itd.).

Iz prototipnoga koncepta fizičke usmjerenosti trajektora prema dativnom referentu izveden je i shematični koncept u kojem dativni referent funkcionira kao determinator trajektorove perceptivne usmjerenosti, a navedeni koncept objedinjuje brojne konstrukcije s glagolima vizualne percepcije i dativnim dopunama (npr. *gledati* ***prema šumi***, *buljiti* ***prema zgradi***, *okrenuti se* ***prema zidu***, *žmirkati* ***prema suncu*** itd.). Iz toga koncepta izvedena su pak u mreži dativnih značenja još dva shematična koncepta. U prvom od njih neživi dativni referent funkcionira kao determinator potencijalne trajektorove perceptivne usmjerenosti s obzirom na položaj, također neživoga, nominativnoga referenta koji određuje trajektorovu točku gledišta i usmjerava njegovu perceptivnu aktivnost (npr. *prozor* ***prema moru***, *sjedala* ***prema pozornici***, *promatračnica* ***prema šumi***, *fotelja* ***nasuprot ormaru*** itd.). S druge strane, iz koncepta aktualne trajektorove perceptivne usmjerenosti

metaforički je izveden i koncept u kojem je prema dativnom referentu svojim prednjim dijelom usmjeren kakav neživi fizički objekt (npr. *Njegova kuća gleda **prema školskom dvorištu***, *Automobil je parkiran **prema izlazu***, *Trgovina stoji **sučelice pošti*** itd.). Nadalje je iz toga koncepta, a na temelju konceptualne metafore ZNANJE JE GLEDANJE, izveden još apstraktniji shematični koncept u kojemu se dativni referent pojavljuje kao determinator orijentacije metaforički "vidljivoga", odnosno poznatoga dijela apstraktnoga trajektora, koji mu s obzirom na svoju aktualnu točku gledišta pripisuje određene kvalitete (npr. *Taj je zadatak **prema njemu** lak*, *Činjenice su **prema njemu** drukčije*, *To **prema njoj** nije tako* itd.).

Kada pak govorimo o strukturnim aspektima imenskih sintagmi u kojima se pojavljuju dativni izrazi, tj. o odnosima koji se uspostavljaju među različitim tipovima takvih konstrukcija, možemo zaključiti kako imenske sintagme koje sadrže dativne izraze najvećim dijelom predstavljaju različite varijante shematičnoga konstrukcijskog obrasca

[[N] [MODIFIKATOR] NP]

kojim se apstrahira postnominalni položaj modifikatora. Među tim različitim varijantama postmodifikacijskoga obrasca prototipne su dvije postmodifikacijske sheme: shema besprijedložne postmodifikacije

[[N] [(ODNOS DAT) N] NP]

i shema prijedložne postmodifikacije

[[N] [[P] [N] PP] NP],

i to kako prema kriteriju kognitivne (psihološke) usađenosti tako i prema kriteriju čestotnosti.

Prvu prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [(ODNOS DAT) N] NP]

najčešće elaboriraju imenske sintagme s dativnim izrazima u funkciji izražavanja prostorne ili metaforičke usmjerenosti, namjene, koristi ili štete (*odlazak **liječniku***, *povratak **korijenima** / obećanje **biračima***, *obavijest **učenicima** / služenje **kralju***, *otimanje **siromašnima*** itd.), a tu temeljnu shemu besprijedložne dativne postmodifikacije također nadalje elaboriraju specifičnije podsheme u kojima kao besprijedložni dativni postmodifikatori funkcioniraju jednostavnije i složenije imenske sifitagme u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [(ODNOS DAT) [ADJ] [N] NP] NP]
(npr. *zahvala **državnom sponzoru***, *pouka **školskom djetetu***, *pismo **starom učitelju***)

[[N] [(ODNOS DAT) [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **uglednom državnom sponzoru***, *pouka **malom školskom djetetu***, *pismo **dragom starom učitelju***)

[[N] [(ODNOS DAT) [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **velikodušnom uglednom državnom sponzoru***, *pouka **dobrom malom školskom djetetu***, *pismo **Ivanovu dragom starom učitelju***),

potom imenske sintagme u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [(ODNOS DAT) [DET] [N] NP] NP]
(npr. *zahvala **tom sponzoru***, *pouka **onom djetetu***),

determinator i pridjev

[[N] [(ODNOS DAT) [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **tom državnom sponzoru***, *pouka **onom školskom djetetu***),

dvije vrste determinatora i pridjev

[[N] [(ODNOS DAT) [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **tom njihovu državnom sponzoru***, *pouka **onom vašem školskom djetetu***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [(ODNOS DAT) [[DET] [[DET] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **tom njihovu sponzoru***, *pouka **onom vašem djetetu***),

zatim **različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva**

[[N] [(ODNOS DAT) [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *zahvala **nekim njihovim državnim sponzorima***, *pouka **nekoj našoj maloj djeci***),

relativni kvantifikatori

[[N] [(ODNOS DAT) [REL K] [N] NP] NP]
(npr. *zahvala **svakom sponzoru***, *pouka **bilo kojem djetetu***)

te imenički premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao glavom

[[N] [(ODNOS DAT) [N] **[N]** NP] NP]
(npr. *pohvala **gostu profesoru***, *zahvala **ženi kirurgu***).

Istu shemu elaboriraju i prototipne apozicijske sintagme kao postmodifikatori u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [(ODNOS DAT) **[N]** [N] NP] NP]
(npr. *povjerenje **predsjedniku Obami**, zahvala **profesoru suradniku***).

U okviru druge prototipne postmodifikacijske sheme

[[N] [[P] [N] PP] NP]

sami dativni izrazi pojavljuju se kao dopuna prijedlozima koji funkcioniraju kao lokalne konstrukcijske glave i kojima se, doslovno ili metaforički, označava relacija približavanja ili odnos statične usmjerenosti prema dativnim referentima, pa se konkretne, tj. leksikalizirane elaboracije te prototipne konstrukcijske sheme otprilike kreću od onih koje se odnose na scenarije aktualnoga fizičkog kretanja (npr. *putovanje **prema gradu**, odlazak **k liječniku*** itd.), preko onih u kojima se koncept usmjerenosti kretanja ili percepcije ostvaruje kao mogućnost, odnosno u kojima se on implicira (npr. *cesta **prema gradu**, prozor **prema zalazu***), zatim onih u kojima se dativni referenti umjesto u svojstvu točke prema kojoj se određuje usmjerenost kretanja pojavljuju u svojstvu antagonističkoga entiteta prema kojemu je usmjerena aktivnost u vidu otpora ili protivljenja (*preživljavanje **unatoč problemima**, opstanak **usprkos nedaćama***) itd. Prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [[P] [N] PP] NP]

nadalje elaboriraju različite specifičnije podsheme u kojima dativne dopune u okviru postmodifikatorske prijedložne konstrukcije funkcioniraju kao lokalne glave unutar premodifikatorskih konstrukcija u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [[P] [[ADJ] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema ravničarskom gradu**, odlazak **k mjesnom liječniku***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema neuglednom ravničarskom gradu**, odlazak **k starom mjesnom liječniku***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema malom neuglednom ravničarskom gradu**, odlazak **k poznatom starom mjesnom liječniku***),

potom konstrukcija u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [[P] [[DET] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema tom gradu**, odlazak **k onom liječniku***),

determinator i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema tom ravničarskom gradu**, odlazak **k onom mjesnom liječniku***),

dva determinatora i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema tom mojem ravničarskom gradu**, odlazak **k onom njegovu mjesnom liječniku***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema tom mojem gradu**, odlazak **k onom njegovu liječniku***),

različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva

[[N] [[P] [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema nekim našim ravničarskim gradovima**, odlazak **k nekim našim poznatim liječnicima***),

relativni kvantifikatori

[[N] [[P] [[REL K] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **prema bilo kojem našem ravničarskom gradu**, odlazak **k svakom našem poznatom liječniku***)

i imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao konstrukcijskom glavom

[[N] [[P] [[N] **[N]** NP] PP] NP]
(npr. *odlazak **k ženi kirurgu***) itd.

U shemama istoga tipa još se češće kao dopuna prijedlogu pojavljuju prototipne apozicijske sintagme u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [[P] [**[N]** [N] NP] PP] NP]
(npr. *put **prema gradu državi**, odlazak **k profesoru suradniku***).

Pritom je dativno kodiranje u tim i drugim konkretnim varijantama svih navedenih konstrukcijskih shema imenskih sintagmi utemeljeno na konceptualnosemantičkim činjenicama koje su temeljito elaborirane u ovome poglavlju, tj. na manje ili više izravnome uklapanju dativnih referenata u jedinstvenu shemu usmjerenosti koja je prikazana na slici 8.12.

AKUZATIV

Najraznovrsniji akuzativni referenti, kako u besprijedložnoj tako i u prijedložnoj uporabi, predstavljaju specifične varijante shematičnoga koncepta *cilja*. I navedeni je koncept, poput ostalih shematičnih koncepata koji objedinjuju značenja drugih kosih padeža, utemeljen na jednom specifičnom prostornom odnosu. Taj se odnos ostvaruje kroz izravnu interakciju i prijenos fizičke energije s jednoga tijela na drugo u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti. Pritom je prvo tijelo u pravilu aktivno, dok je drugo pasivno, a dobri su primjeri takvih scenarija procesi označeni glagolima tipa *razbiti*, *udariti*, *dotaknuti*, *gurnuti*, *poljubiti* itd. Na temelju lako uočljive zajedničke osobine aktanata u scenarijima kontaktne direktivnosti, tj. njihove ciljne funkcije u različitim glagolskim procesima koji uključuju energijski prijenos, uspostavlja se shematični koncept cilja u koji se uklapaju i drugi akuzativni referenti u scenarijima koji ne uključuju izravan prijenos energije, ali su ipak kompatibilni s određenim aspektom iste sheme te predstavljaju njezinu specifičnu varijantu na neki drugi način. U narednim poglavljima pokušat ćemo stoga dokazati da su različita akuzativna značenja redom uklopiva u taj shematični koncept.

Shematični koncept *cilja* predstavlja integriranu cjelinu i funkcionira kao jedan od temeljnih obrazaca, tj. strukturnih okvira ljudskoga poimanja odnosa među entitetima u vanjskom svijetu. No ta se cjelina može raščlaniti na nekoliko bitnih komponenata kako bi se dodatno istaknule njezine razlike u odnosu na shematične koncepte *ishodišta*, *usmjerenosti*, *smještenosti* i *paralelizma* koji objedinjuju različita značenja i funkcije drugih kosih padeža. U skladu s odnosima aktanata u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti na kojima je utemeljena, akuzativna shema *cilja* uključuje jedan entitet koji je inicijalno usmjeren prema drugomu, približava mu se i dolazi s njim u kontakt, čime se njihova početna udaljenost u potpunosti neutralizira, a energija izvornoga entiteta prenosi

se uslijed kontakta na ciljni entitet, kao u slučaju kontakta dviju kugli na bilijarskom stolu, od kojih je prva dinamična, dok je druga, koja predstavlja ciljnu točku njezina kretanja, statična sve dok ne dođe do kontakta i prijenosa energije po u 2.1 već opisanom *modelu bilijarske kugle*. Također je važno napomenuti i da je bitna sastavnica toga shematičnog koncepta činjenica da ciljni entitet biva *zahvaćen* procesom kao cjelina, a ne parcijalno, što predstavlja konceptualnosemantički temelj kodiranja većine direktnih objekata akuzativom, a ne genitivom. Kao što je već napomenuto, u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti ostvaruju se sve karakteristične sastavnice ciljne sheme, dok u pojedinim rubnim scenarijima akuzativno kodiranje može biti utemeljeno i na aktualizaciji tek jedne od opisanih sastavnica, a ne na ostvaraju ciljnoga koncepta u cjelini.

Shematični koncept cilja ostvaruje se u tom smislu na različite načine već i u slučaju akuzativnoga kodiranja direktnoga objekta, što znači da akuzativni referenti mogu, kao završna karika u lancu prijenosa energije, predstavljati ciljnu točku fizičkoga djelovanja agentivnih trajektora (*Dijete je razbilo* ***prozor***, *Pas je ugrizao* ***djevojčicu***), ali i aktualnu ili potencijalnu ciljnu točku u scenarijima perceptivnoga kontakta (*Dječak je vidio* ***psa***, *Marko je tražio* ***ključeve***) ili mentalnoga kontakta (*Ivan želi* ***novi bicikl***, *Starac sanja* ***svoju kuću***). No uz navedene primjere manje ili više izravne zahvaćenosti ciljnih akuzativnih referenata nekim vidom fizičke, perceptivne ili mentalne aktivnosti trajektora, što je karakteristično za objektni akuzativ koji se pojavljuje uz prijelazne glagole, akuzativni referenti mogu se uklapati u shematični koncept cilja i na druge načine. Tako je jedna od njegovih specifičnih perifernih elaboracija i vremenski akuzativ, kojim se implicira da je određeno razdoblje u cijelosti *zahvaćeno* kakvim glagolskim procesom, ali ovaj put ne kao direktni objekt, tj. sudionik u glagolskom procesu (*Pisao sam seminar* ***prošli tjedan***, *Bio sam tamo* ***ovo ljeto***, *Bavit ću se tim problemom* ***sljedeći mjesec*** itd.). U tim slučajevima akuzativni orijentiri nisu kao cjelina zahvaćeni fizičkim djelovanjem nominativnih trajektora, već samim trajanjem procesa, pa su profilirani u vidu vremenske dimenzije glagolske radnje. No sama činjenica njihove potpune zahvaćenosti procesom čini ih kompatibilnima s jednom od gore navedenih karakterističnih sastavnica shematičnoga koncepta cilja, koji se dakle u tom perifernom značenju ostvaruje parcijalno. Sličan je slučaj i s akuzativom mjere, kojim se najčešće također izriče količina vremena utrošenog na izvršavanje glagolskoga procesa. Tako je izraženo vrijeme u tom smislu kao jasno određena cjelina *zahvaćeno* procesom (*Radio sam* ***cijelu noć***, *Spavao sam* ***čitavo popodne***, *Putovao sam* ***cijeli tjedan*** itd.). U slučaju akuzativnoga kodiranja vremensko razdoblje zahvaćeno glagolskim procesom profilira se skupno, kao cjelina, a ne sekvencijski, tj. kao niz susljednjih dijelova, čime bi se dodatno naglasilo trajanje radnje, a što je karakteristično za funkciju vremenskoga genitiva i izravno je povezano s konceptom partitivnosti (usp. *Radio sam* ***cijele noći***, *Spavao sam* ***čitavog popodneva***, *Putovao sam* ***cijeloga tjedna***), o čemu će biti više riječi nešto kasnije.

Kao što se već može nazreti, akuzativno kodiranje gramatički je eksponent shematičnoga koncepta *cilja* čija je bitna sastavnica zahvaćenost orijentira kao *cjeline*, no akuzativni referenti ne moraju biti zahvaćeni samim djelovanjem agentivnih trajektora kao ciljne točke u lancu prijenosa energije, tj. ne moraju se ostvariti kao direktni rečenični objekti, već mogu predstavljati i vremensku dimenziju koju glagolski proces također zahvaća u cijelosti. I akuzativni referenti u prijedložnoj uporabi uklapaju se na različite načine u isti shematični koncept, a njegove će specifične elaboracije biti detaljno opisane u narednim poglavljima.

9.1 Besprijedložni akuzativ

Besprijedložni akuzativ pojavljuje se najčešće u funkciji direktnoga objekta, ali je u suvremenom jeziku, iako neusporedivo rjeđi, sasvim uobičajen i u nekim drugim funkcijama o kojima će biti više riječi u narednim poglavljima.

9.1.1 Akuzativ direktnoga objekta

Akuzativ direktnoga objekta prototipna je elaboracija shematičnoga koncepta *cilja*. On dolazi kao dopuna prijelaznim glagolima i u rečenici označuje predmet koji je na manje ili više izravan način kao cjelina zahvaćen aktivnošću agentivnoga trajektora. Prototipni primjeri konkretne zahvaćenosti akuzativnoga orijentira kao cilja trajektorove aktivnosti vidljivi su u rečenicama (1–3), koje uključuju scenarije izravnoga prijenosa fizičke energije:

(1) Dijete je udarilo **psa**.

(2) Pas je ugrizao **dijete**.

(3) Marko je otvorio **prozor**.

Ako imenice kodirane akuzativom promotrimo u svjetlu odnosa konceptualne zavisnosti koji su uspostavljeni unutar navedenih konstrukcija, možemo zaključiti kako sve one elaboriraju shematične podstrukture sadržane u semantičkoj strukturi vremenskih relacijskih predikacija, tj. popunjavaju ključna elaboracijska mjesta u značenjskoj strukturi prijelaznih glagola kao odrednika profila čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini, ali ne može biti ostvareno, tj. profilirano izvan odnosa s akuzativnim referentom. U tom se smislu akuzativni referenti, baš kao i nominativni, prema procesu koji je označen prijelaznim glagolom odnose kao najneposredniji konceptualni kontekst čije je aktiviranje nužan preduvjet profiliranja i interpretacije glagolskoga značenja, tj. odnose se prema samom glagolskom značenju kao baza prema značenjskome profilu, a akuzativno kodiranje takvih dopuna kao formalna činjenica motivirano je uklapanjem scenarija kodiranih navedenim konstrukcijama u shematični koncept *cilja*. Akuzativni referenti u navedenim primjerima specifični su i po konceptualnoj istaknutosti koja nije karakteristična za entitete kodirane drugim kosim padežima, a ta konceptualna istaknutost proizlazi iz njihove

izravne zahvaćenosti glagolskim procesom i završne dinamičnosti koja im se na razini kodiranih scenarija može pripisati. Budući da je djelovanje nominativnih referenata, uz popratnu perceptivnu fokusiranost, usmjereno na njih kao na završnu točku u lancu prijenosa energije, tj. oni su tim djelovanjem kao cjelina izravno zahvaćeni, opisanim se akuzativnim referentima može pripisati obilježje dinamičnosti koja nije u kontradikciji s njihovom pasivnošću u navedenim glagolskim procesima, već proizlazi iz izravne uključenosti u energijski lanac. Budući da su dinamični elementi scenarija ujedno i kognitivno istaknuti u odnosu na statične, tj. one koji ni na koji način ne sudjeluju u lancu prijenosa energije, direktni objekti, koji se u hrvatskom jeziku najčešće kodiraju besprijedložnim akuzativom (uz specifične slučajeve kodiranja genitivom koji su opisani u 7.1.3 i 7.1.4), predstavljaju na konceptualnoj razini najistaknutiji element aktivne rečenice nakon subjekta kodiranog nominativom.

Konceptualizacija procesa koji su označeni prijelaznim glagolima nužno zahtijeva profiliranje najmanje dvaju elemenata na razini konceptualne strukture, od kojih je prvi, trajektor, zapravo izvor energije ili pokretač aktivnosti (bilo da se radi o fizičkoj, perceptivnoj ili mentalnoj aktivnosti), dok je drugi, orijentir, završna karika u akcijskome lancu, tj. ciljna točka u procesu koji inicira trajektor. Pritom je bitno napomenuti kako prototipni scenariji fizičke interakcije, u kojima je nominativni trajektor (tj. rečenični subjekt) živo biće, istovremeno uključuju i fizički kontakt i perceptivnu fokusiranost, odnosno mentalni kontakt s akuzativnim orijentirom (tj. rečeničnim objektom). Kombinacija perceptivnoga i fizičkoga kontakta koja se ostvaruje u takvim slučajevima shematski je prikazana na slici 9.1, gdje je prvi, apstraktniji vid kontakta, prikazan isprekidanom dvodimenzionalnim strelicom koja označava perceptivnu usmjerenost živoga i svjesnoga trajektora i u cijelosti zahvaća orijentir kao ciljnu točku, dok masno otisnuta središnja strelica označava usmjerenost konkretne fizičke energije koja također zahvaća orijentir kao svoj cilj.

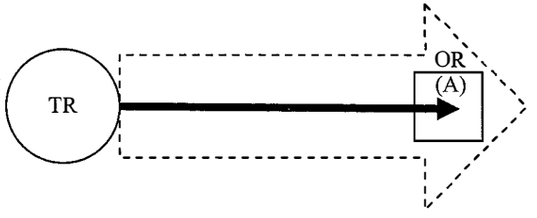

Slika 9.1

No akuzativom mogu biti kodirani i orijentiri u scenarijima koji sadrže samo neke od spomenutih elemenata, tj. u kojima se ne ostvaruje fizički, već samo perceptivni ili mentalni kontakt trajektora s orijentirom. Takav je slučaj u primjerima (4–6):

(4) Marko je gledao **Anu**.

(5) Dijete je slušalo **pjesmu**.

(6) Pas je zapamtio **dijete**.

Zahvaćenost ciljnoga orijentira perceptivnom aktivnošću u primjerima (4) i (5), odnosno mentalnom aktivnošću u primjeru (6), koja se ostvaruje bez popratne fizičke interakcije, prikazana je na slici 9.2 isprekidanom dvodimenzionalnom strelicom. Ona simbolizira perceptivnu ili mentalnu aktivnost koja obuhvaća orijentir kao svoju ciljnu točku, pa takva specifična varijanta ciljne sheme također otvara prostor akuzativnom kodiranju orijentira.

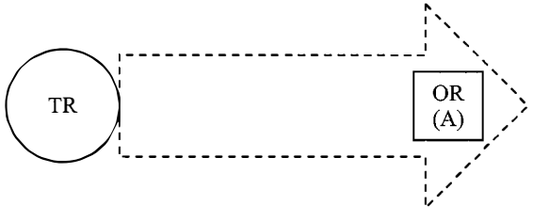

Slika 9.2

Na nešto drukčiju varijantu ciljne sheme nailazimo u dinamičnim scenarijima koji su označeni glagolima kao što su *preskočiti*, *preletjeti*, *pretećі* i sl. Ako se zapitamo kakva je konceptualnosemantička motivacija za akuzativno kodiranje orijentira u rečenicama s navedenim i drugim sličnim glagolima, kao odgovor nam se nameće vrlo jednostavna činjenica: iako u scenarijima označenim trima navedenim glagolima ne dolazi do fizičkoga kontakta između trajektora i orijentira, mentalni je kontakt itekako prisutan, tj. orijentir je tijekom takvih glagolskoih procesa, koji gotovo u pravilu uključuju žive vršitelje kao agentivne trajektore, *zahvaćen* sviješću samoga trajektora, nalazi se u njegovu mentalnom fokusu prilikom izvršavanja procesa i u tom smislu predstavlja cilj same aktivnosti, iako na kraju procesa ne dolazi do njihova fizičkoga kontakta. Kao i u prethodno analiziranim primjerima, i ovdje je bez profiliranja orijentira nemoguća konceptualizacija glagolskoga procesa budući da je trajektorovo djelovanje usmjereno upravo na njega, a taj je odnos kao još jedna u nizu elaboracija ciljne sheme prikazan na slici 9.3.

Na slici je dakle skupno prikazan proces translociranja trajektora u odnosu na orijentir koji može biti statičan poput orijentira u primjerima (7–8) ili dinamičan kao u primjeru (9):

(7) Atletičar je preskočio **ljestvicu**.

(8) Želim preletjeti **Atlantik** avionom.

(9) Pretekao sam **autobus** koji se sporo kretao.

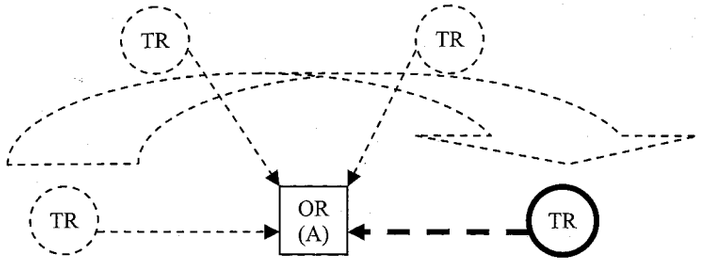

Slika 9.3

No bez obzira na tu razliku, akuzativno kodiranje orijentira u svim navedenim primjerima motivirano je stalnom perceptivnom, odnosno mentalnom zahvaćenošću orijentira od strane agentivnoga trajektora koji se tijekom procesa translocira u odnosu na njega. Putanja tog translociranja predočena je dvodimenzionalnom lučnom strelicom, isprekidani kružići simboliziraju pojedine faze trajektorova kretanja, a isprekidane strelice označavaju njegovu stalnu fokusiranost na orijentir uslijed koje opisani scenarij predstavlja elaboraciju akuzativne sheme cilja. Kružnica i strelica s desne strane slike otisnute su nešto debljim linijama budući da predstavljaju posljednju fazu translociranja koja se skupnim promatranjem procesa dodatno ističe. Drukčiji tip zahvaćenosti orijentira kao cjeline uočljiv je pak u scenarijima posjedovanja, sadržavanja i sl., kao što se može vidjeti u primjerima (10–11):

(10) Marko ima **novi automobil**.

(11) Ova bočica sadrži **opasnu kiselinu**.

Naime u navedenim je primjerima odnos nominativnoga trajektora i akuzativnoga orijentira statičan, no sami procesi označeni glagolima *imati*, *posjedovati*, *sadržavati* i sl. ne mogu se konceptualizirati mimo profiliranja orijentira kao cjeline koja je na neki način fizički zahvaćena u odnosu s trajektorom. Na temelju takvoga profiliranja orijentira kao zahvaćene cjeline možemo pak govoriti o djelomičnom ostvaraju ciljne sheme, koja akuzativne referente u tim scenarijima na konceptualnoj razini povezuje s prototipnim direktnim objektima,[310] tj. zahvaćenim cjelinama koje predstavljaju ciljnu točku u dinamičnom lancu prijenosa energije.

9.1.2 Vremenski akuzativ

Vremenski akuzativ predstavlja jednu od rubnih elaboracija ciljne sheme budući da u tom značenju akuzativni referent nije fizički zahvaćen glagolskim procesom kao završna karika u lancu prijenosa energije niti je agentivni trajektor na

[310] O takvim i sličnim primjerima izravnoga objekta vidi više u Belaj (2003).

njega perceptivno ili mentalno fokusiran, već se koncept zahvaćenosti na razini konceptualne strukture ostvaruje s točke gledišta vanjskoga promatrača. Naime vremenskim se akuzativom profilira vremenska dimenzija kakvoga procesa, a njezino padežno kodiranje utemeljeno je na predodžbi *zahvaćenosti* cjelovitoga vremenskog razdoblja samim trajanjem procesa. Ta je zahvaćenost cjelovitoga vremenskog razdoblja glagolskim procesom na konceptualnoj razini analogna prototipnoj fizičkoj zahvaćenosti cjelovitih akuzativnih orijentira u procesima označenim prijelaznim glagolima, a možemo ju uočiti u primjerima (12–14):

(12) **Prethodnu noć** pisao sam seminar.

(13) Objašnjavao sam ti to **onaj dan**.

(14) Plovio sam Jadranom **prošli mjesec**.

Ponovimo, [PROCESI] ili vremenske relacijske predikacije razlikuju se od nevremenskih [ODNOSA] po tome što posjeduju pozitivan vremenski profil. Mogućnost akuzativnoga kodiranja njihove vremenske dimenzije proizlazi pak iz činjenice da je odnos glagolskoga procesa i vremenskoga razdoblja u kojemu se on odvija moguće strukturirati u skladu sa shematičnom predodžbom *zahvaćenosti*, koja predstavlja karakterističnu sastavnicu akuzativne sheme *cilja*. Slijedom takvoga poimanja [PROCESI] se na konceptualnoj razini ostvaruju kao entiteti koji metaforički zahvaćaju određena vremenska razdoblja, pa ona u skladu s time mogu biti kodirana akuzativom, također na temelju konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR. U (12–14), kao i u drugim sličnim primjerima, vremenski akuzativ zamjenjiv je vremenskim genitivom, no i u ovom slučaju može se opravdano tvrditi da genitivno kodiranje bitno mijenja konceptualno-semantičke odnose i da samim time analogni primjeri s vremenskim genitivom ne bi bili istoznačni, već samo bliskoznačni primjerima s akuzativno kodiranim vremenskim odnosima. Naime vremenskim se genitivom, na temelju koncepta dijelnosti kao jednoga vida genitivne sheme *ishodišta*, naglašava trajanje procesa i potiče njegova konceptualizacija kroz zasebne faze (usp. 7.1.7). On je dakle vezan uz sekvencijski uvid, dok je uporaba vremenskoga akuzativa motivirana skupnom konceptualizacijom istoga procesa kojom se navedene faze objedinjuju i tvore čvrstu cjelinu, odnosno dolazi do određenoga vida "kondenzacije" samoga glagolskog procesa na konceptualnoj razini. U tom smislu glagolski proces u rečenici *Plovio sam brodom* ***prošli tjedan*** neće biti konceptualiziran jednako kao onaj u rečenici *Plovio sam brodom* ***prošloga tjedna***, budući da je trajanje procesa dodatno naglašeno vremenskim genitivom, pa ćemo ga u tom slučaju konceptualizirati sekvencijski, dok akuzativ u vremenskom značenju, kao i u prototipnim značenjima, profilira svoje referente kao čvrste cjeline zahvaćene glagolskim procesom, pa će za njega biti karakteristično skupno promatranje.

9.1.3 Akuzativ mjere

Akuzativ mjere označuje količinu i njegovom se upotrebom shematični ciljni koncept ostvaruje na sličan način kao i kod vremenskoga akuzativa – profiliranjem sastavnice zahvaćenosti cjeline glagolskim procesom. Dapače, njime se često i izražava upravo mjera vremena, kao što se vidi i u primjerima (15–17):

(15) Kasnim sa završetkom radova već **tjedan dana**.

(16) Šutjeli su **kratko vrijeme**.

(17) Čekali smo ih **dvije godine**.

U navedenim primjerima akuzativno se kodiranje vremenskoga razdoblja ponovno može promatrati kao gramatički eksponent shematičnoga koncepta *cilja*, koji se pak i u ovom perifernom značenju ostvaruje parcijalno, tj. samo kroz sastavnicu *zahvaćenosti* vremenskoga razdoblja kao manje ili više jasno definirane cjeline. Međutim akuzativ mjere pojavljuje se i u vezi s prostornim odnosima kao i s drugim predmetima i/ili tvarima čija se količina može mjeriti, što vidimo i iz primjera (18–20):

(18) Kran je visok **dvadeset pet metara**.

(19) Selo je udaljeno **deset milja**.

(20) To računalo skuplje je **tisuću eura**.

U navedenim primjerima akuzativom nije kodirana količina vremena, već se u (18) radi o visini, u (19) o udaljenosti, a u (20) o količini novca. No u svim navedenim slučajevima akuzativom je kodirana količina, odnosno mjera u kojoj je nekakva standardna veličina zahvaćena statičnim procesom označenim kombinacijom pomoćnoga glagola i pridjeva, odnosno imenskim predikatom i na taj se način svi oni uklapaju u shematičnu sastavnicu *zahvaćenosti* cjeline koja je karakteristična za akuzativni koncept *cilja*. Ako pak njihovu funkciju sagledamo u svjetlu odnosa unutar lokalnih konstrukcija te matičnih konstrukcija u cjelini, možemo zaključiti kako se akuzativni izrazi u tim i drugim sličnim primjerima pojavljuju unutar predikatnih konstrukcija u kojima se u svojstvu dopuna kopulativnom glagolu *biti* pojavljuju pridjevi u pozitivu ili komparativu (*visok*, *udaljeno*, *skuplje*) i pomoću kojih se samom trajektoru pripisuje obilježje označeno pridjevom. U takvim je kontekstima akuzativnim imenskim sintagmama određena mjera, odnosno količina u kojoj je svojstvo koje se pripisuje trajektoru izraženo, te oni funkcioniraju kao dopune pridjevima (*visok* ***dvadeset pet metara***, *udaljeno* ***deset milja***, *skuplje* ***tisuću eura***) budući da je pridjevnom sintagmom u prvom redu profilirano svojstvo označeno pridjevom, a ne mjera u kojoj je ono izraženo (***visok*** *dvadeset pet metara*, ***udaljeno*** *deset milja*, ***skuplji*** *tisuću eura*). Opisana pridjevna sintagma funkcionira pak kao dopuna u odnosu na pomoćni glagol *biti* kao odrednik globalnoga konstrukcijskog profila, elaborirajući jednu od njegovih shematičnih podstruktura, tj. orijentir, dok subjektne imenske sintagme, također kao dopune, s druge strane elaboriraju shematični trajektor istoga pomoćnoga glagola.

9.1.4 Akuzativ s infinitivom

Silić – Pranjković (2005: 224) navode kako je akuzativ s infinitivom konstrukcija koja se često susreće u starijim tekstovima, posebice uz glagol (*u*)*činiti*, kao što je slučaj i u primjerima (21–23):

(21) Učini skupiti **svu gospodu**.

(22) Zatim učini zapaliti **Rim**.

(23) **Grobnicu** je za života činio iskopati.

Autori potom dodaju i kako takvih konstrukcija u suvremenom jeziku više nema, a "ako se gdje i susretnu (npr. u kakvu tekstu književnoumjetničkoga stila), izrazito su obilježene". S druge strane, akuzativ s infinitivom pojavljuje se i u rečenicama s perceptivnim glagolima čiji se nastanak može pripisati utjecaju latinskoga jezika i koje su u hrvatskom jeziku također snažno obilježene, kao što pokazuju i primjeri (24–27):

(24) Gledao sam **ga** trčati.

(25) Vidio sam **ga** skakati.

(26) Prošle noći čula **ga** je lupati vratima.

(27) Svake subote slušao **ju** je pjevati.

No s tim tipom konstrukcija situacija je nešto drukčija budući da su u njima akuzativom kodirane dopune perceptivnim glagolima, a ne glagolima u infinitivu. One se po tome strukturno razlikuju od prethodno navedenih rečenica u kojima mjesto akuzativnim dopunama otvaraju sami glagoli u infinitivu (*skupiti* ***gospodu***, *zapaliti* ***Rim***, *iskopati* ***grobnicu***), no u ovom je kontekstu ključno naglasiti da dva navedena tipa konstrukcija imaju jedno bitno zajedničko obilježje po kojemu se akuzativni referenti u njima mogu svrstati u istu kategoriju. Naime i u jednom i u drugom slučaju akuzativom su kodirane dopune prijelaznim glagolima. S obzirom na to, akuzativni referenti o kojima se govori u ovome poglavlju zapravo pripadaju kategoriji akuzativa direktnoga objekta.

Što se dakle tiče uklapanja samih akuzativnih referenata u ciljnu supershemu, a s obzirom na činjenicu da se u svim navedenim konstrukcijama pojavljuju uz prijelazne glagole, možemo zaključiti da se oni kao orijentiri koji su u cijelosti zahvaćeni glagolskim procesom uklapaju u jedinstveni shematični koncept *cilja* na isti način kao i akuzativni referenti opisani u poglavlju o objektnom akuzativu. U tom bi se smislu akuzativ s infinitivom mogao promatrati kao specifičan tip objektnoga akuzativa, a tek potom i kao zasebna (pod)skupina.

9.1.5 Načinski akuzativ

Načinski akuzativ obično se pojavljuje u nekim više ili manje frazeologiziranim konstrukcijama, i to u kombinaciji s prijedložnim akuzativom (usp. Silić – Pranjković 2005: 224). Tako je i u primjerima (28–30):

(28) Šetali smo **ruku** pod ruku.

(29) Stajali su **rame** uz rame.

(30) Hodali smo **nogu** pred nogu.

No takve frazeologizirane konstrukcije nastale su na temelju elipse čije nam razrješenje, koje nužno uključuje kakav prijelazni glagol, također govori da se ovdje zapravo radi o objektnom akuzativu. To postaje jasno kada primjere (28–30) dovedemo u vezu s primjerima (31–33):

(31) Šetali smo (tako da smo položili) ruku pod ruku.

(32) Stajali su (tako da su prislonili) rame uz rame.

(33) Hodali smo (tako da smo stavljali) nogu pred nogu.

U tom se smislu i referenti kodirani besprijedložnim akuzativom u ovoj skupini uklapaju u jedinstvenu ciljnu shemu poput drugih direktnih objekata, budući da su kao ciljni orijentiri oni u cijelosti zahvaćeni procesom koji je označen prijelaznim glagolom. S obzirom na to, i ovu bismo akuzativnu skupinu zapravo trebali smatrati specifičnom varijantom objektnoga akuzativa.

9.2 Akuzativ s prijedlozima

Za razliku od genitiva akuzativ se javlja uz znatno manji broj prijedloga, i to u pravilu dimenzionalnih. To su prijedlozi *kroz*, *niz*, *uz*, *na*, *o*, *po*, *u*, *mimo*, *među*, *nad*, *pod*, *pred* i *za*, a kada akuzativno kodirane imenice promotrimo u svjetlu sintaktičkih odnosa unutar matičnih konstrukcija, tj. njihovih funkcija u mreži tih odnosa, možemo zaključiti kako svi akuzativni izrazi koji će biti obuhvaćeni analizom u ovome poglavlju imaju s jedne strane funkciju dopuna prijedlozima, a s druge pak strane zajedno s prijedlozima mogu imati komplementacijsku ili modifikacijsku funkciju u odnosu na različite tipove glava matičnih konstrukcija u cjelini, tj. konstrukcija najvišega reda. U tom smislu same prijedložne skupine koje će biti analizirane u ovome poglavlju kao konstrukcije nižega reda tipa [[P] [N] PP], a nastale prethodnom integracijom zavisne prijedložne sastavnice i nezavisne imenske, prema zavisnim sastavnicama koje predstavljaju glave u konstrukcijama najvišega reda funkcioniraju kao dopune koje elaboriraju neku od njihovih shematičnih podstruktura (npr. *ući* ***u prostoriju***, *uspinjati se* ***na planinu***, *proći* ***kroz kuću*** itd.), dok u odnosu prema nezavisnim sastavnicama kao konstrukcijskim glavama čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcija u cjelini funkcioniraju kao postmodifikatori. No treba naglasiti i kako

modifikacijska funkcija takvih prijedložnih skupina nije uvijek iste naravi. Naime i u njima se ponekad mogu primijetiti svojevrsni ostaci komplementacijske funkcije, primjerice u slučajevima kada modificiraju značenje odglagolnih imenica kao konstrukcijskih glava koje, s obzirom na porijeklo, zadržavaju svoju relacijsku narav, pa u tom slučaju same prijedložne skupine, uz svoju primarnu modifikatorsku funkciju, ujedno elaboriraju i neku od shematičnih podstruktura koje sadrže takvi nominalni profili (npr. *ulazak* ***u prostoriju***, *uspinjanje* ***na planinu***, *prolazak* ***kroz kuću***). S druge strane u primjerima konstrukcija u kojima je glava nerelacijska imenica prijedložne skupine istoga tipa funkcioniraju kao postmodifikatori bez ikakvih komplementacijskih primjesa (npr. *cesta* ***kroz šumu***, *staza* ***niz planinu***, *pribor* ***za vrt*** itd.) i kao takve su u pravilu zamjenjive odnosnim pridjevima u funkciji premodifikatora (usp. ***šumska*** *cesta*, ***planinska*** *staza*, ***vrtni*** *pribor* itd.).

U narednim potpoglavljima bit će pak detaljno pojašnjeni načini uklapanja akuzativnih dopuna u prijedložnim skupinama kao konstrukcijama nižega reda u objedinjujuću ciljnu shemu, budući da njihovu beziznimnu kompatibilnost s navedenom shemom te više ili manje očitu kompatibilnost samih prijedloga s istim generičkim konceptom smatramo temeljnim motivacijskim čimbenikom akuzativnoga kodiranja u svim analiziranim konstrukcijama. Na samom pak kraju i u ovome poglavlju donosimo prikaz mreže akuzativnih značenja u prijedložnim i besprijedložnim konstrukcijama s posebnim naglaskom na smjeru njihova širenja te prikaz kontinuuma konstrukcija koje sadrže akuzativne dopune utemeljen na odnosima značenjskih elaboracija i ekstenzija.

9.2.1 Akuzativ s prijedlozima ***kroz, niz i uz***

Iako je prijedlogom *kroz* profilirana u prostornim scenarijima etapna translokalnost (usp. Belaj 2008),[311] čitav tijek procesa u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *kroz*+akuzativ, od početne faze u kojoj trajektor krećući se prelazi granicu vanjskoga prostora i unutrašnjega dijela orijentira, preko njegova transfera unutrašnjošću pa sve do ponovnoga napuštanja granica orijentira, uklapa se u shematični akuzativni koncept cilja putem dvije njegove karakteristične sastavnice – *kontaktnosti* trajektora i orijentira i *zahvaćenosti* orijentira kao cjeline glagolskim procesom. Iako sam akuzativni orijentir ne predstavlja ujedno i ciljnu točku trajektorove aktivnosti, dva navedena aspekta njegova odnosa s trajektorom (kontaktnost i zahvaćenost), koja predstavljaju karakteristične sastavnice shematičnoga akuzativnog koncepta *cilja*, temelj su akuzativnoga kodiranja u ovom slučaju. U scenarijima koji uključuju kretanje trajektora kroz

[311] Za navedeni je prijedlog karakteristično i vremensko značenje *protemporalnosti*, a "to je vrsta istovremenosti u kojoj je istaknut sem protežnosti; događaj se odvija paralelno s vremenskim tijekom označenim vremenskim lokalizatorom" (Pranjković 2001: 15), a njime se, doduše na ponešto arhaičan način, može označiti i sredstvo (*instrumental u užem smislu*) (usp. Pranjković 2001: 26).

orijentir komponenta kontaktnosti ostvaruje se u svom prototipnom, fizičkom vidu, budući da je tijekom kretanja kroz unutrašnjost orijentira trajektor s njim, tj. s njegovim pojedinim dijelovima, u stalnom dodiru, a sam je orijentir na taj način ujedno i zahvaćen trajektorovim kretanjem. To vidimo i u primjerima (34–35):

(34) Kamion je jurio **kroz tunel**.

(35) Dugo je puzao **kroz uski prolaz**.

U navedenim primjerima kodirani su scenariji prolaska trajektora kroz unutrašnjost orijentira, nakon čijega se napuštanja putanja trajektorova kretanja potencijalno nastavlja, ali zahvaljujući kontaktnosti trajektora i orijentira koji je kao cjelina zahvaćen njegovim kretanjem u profiliranome dijelu glagolskoga procesa ti scenariji predstavljaju djelomičnu elaboraciju ciljne sheme. Konceptualni prikaz takve varijante jedinstvene akuzativne sheme nalazi se na slici 9.4.

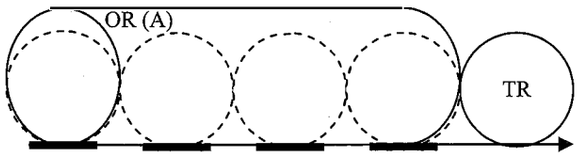

Slika 9.4

Na slici je prikazan prostorni scenarij prolaska trajektora kroz orijentir, koji je predstavljen horizontalno položenim trodimenzionalnim simbolom u obliku valjka. Isprekidani kružići označavaju faze prolaska trajektora kroz orijentir, a deblje otisnutim linijama u donjem dijelu prikaza sugerira se spomenuta kontaktnost trajektora i orijentira u svakoj pojedinoj fazi kretanja kao činjenica koja je karakteristična upravo za akuzativnu shemu *cilja*. Također, orijentir je kao cjelina zahvaćen trajektorovim kretanjem, pa je na te dvije konceptualnosemantičke činjenice utemeljeno njegovo akuzativno kodiranje.

Česte su i metaforičke ekstenzije opisanoga koncepta etapne translokalnosti u kojima se prostorni odnosi preslikavaju na vremenske, i to na temelju uočljive analogije između linearnosti kretanja karakteristične za opisane prostorne scenarije i linearnoga poimanja vremena te konceptualizacije samoga bivanja kao metaforičkog pravocrtnog kretanja po vremenskoj osi. U tom se smislu vremenska razdoblja poimaju kao omeđeni prostori koji su zahvaćeni kakvim događajem, tj. kroz koje se sami događaji metaforički kreću tijekom svojih pojedinačnih razvojnih faza, što je vidljivo u primjerima (36–37):

(36) **Kroz noć** je bolesniku uvijek teže.

(37) **Kroz cijeli srednji vijek** vođeni su krvavi vjerski ratovi.

U skladu s konceptualnom metaforom VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE moguće je pak manja razdoblja kao što su dani u tjednu konceptualizirati u vidu

manjih dinamičnih trajektora koji promiču kroz veće statične orijentire, o čemu svjedoči i mogućnost metaforičke alternacije u primjeru (38):

(38) Danas je treća nedjelja **kroz godinu**. < Danas treća nedjelja "promiče" kroz godinu.

Vremenski orijentiri mogu se nadalje metaforički konceptualizirati i kao prostori koji dijele sadašnji trenutak od nekoga manje ili više izvjesnoga budućega događaja i kroz koje je potrebno proći do njegove aktualizacije, što se vidi u primjerima (39–41):

(39) **Kroz jedan tjedan** stići će i pismo.

(40) **Kroz godinu dana** sve će se zaboraviti.

(41) **Kroz nekoliko minuta** i oni će nam se pridružiti.

Slične su naravi i metaforičke ekstenzije konstrukcije *kroz*+akuzativ koje nastaju preslikavanjem već opisanoga prostornog koncepta na koncept sredstva u postizanju cilja. U tim je slučajevima moguća zamjena konstrukcije *kroz*+akuzativ instrumentalom, i to na temelju paralelizma koji se na konceptualnoj razini može zamijetiti između djelovanja agentivnoga trajektora i sredstva kojim se on pritom služi (usp. poglavlje o instrumentalu sredstva). No čini se da je u slučaju posrednijega odnosa između agentivnoga trajektora, sredstva i postignutoga cilja konstrukcija *kroz*+akuzativ vrlo logičan izbor kojim se, u skladu s opisanim prostornim odnosima trajektora i orijentira u izvornoj domeni, sekvencijskim uvidom naglašava trajnost procesa koji vodi prema ostvarivanju cilja u vidu pravocrtne putanje, dok se instrumentalom izražava znatno neposredniji i izravniji odnos između agentivnoga trajektora, sredstva i cilja. Trajnije i posrednije služenje sredstvom na putu do cilja uočljivo je upravo u slučajevima u kojima je akuzativni referent relacijska imenica kojom se nekakav [PROCES] profilira kao [STVAR], što je slučaj i u primjerima (42–43):

(42) Do bogatstva je došao **kroz pljačku**.

(43) Sve je to postigao **kroz ulagivanje nadređenima**.

Uporaba konstrukcije *kroz*+akuzativ omogućena je u navedenim primjerima upravo činjenicom da je posredno sredstvo u postizanju cilja zapravo dulji proces u koji je agentivni trajektor i sam uključen (*pljačka* u primjeru (42) i *ulagivanje nadređenima* u primjeru (43)), a kroz koji postupno dolazi do kakve dobrobiti. Naglašeni element posrednosti u scenarijima koji uključuju dulju radnju označenu odglagolskom imenicom kao put do postizanja krajnjega cilja pogodan je upravo za kodiranje konstrukcijom *kroz*+akuzativ, a to je omogućeno upravo metaforičkim preslikavanjem scenarija kretanja kroz prostorni orijentir prema nekom cilju koji se nalazi izvan njega, poput onoga u primjeru (44), na scenarije sudjelovanja u kakvoj aktivnosti koja postupno vodi do ostvarivanja "udaljenoga" cilja koji se nalazi "izvan nje", kao što je slučaj u primjeru (45):

(44) Došao je u kuhinju **kroz predsoblje**.

(45) Došao je do predsjedničkoga mjesta **kroz prizemno manipuliranje** glasačima.

Instrumentalnim kodiranjem u takvim bi se slučajevima naglasilo značenje sredstva, ali bi se ujedno izgubila značenjska nijansa posrednosti i postupnosti u ostvarivanju cilja koja je kao svojevrstan vid eksplikativnosti karakteristična upravo za konstrukcije tipa *kroz*+akuzativ. Da je pojavljivanje tih konstrukcija utemeljeno na opisanim konceptualnosemantičkim odnosima, potvrđuje i nemogućnost njihove upotrebe u označavanju neposrednijih odnosa između sredstva kojim se služi agentivni trajektor i cilja prema kojemu je usmjeren glagolski proces budući da u takvim neposrednijim scenarijima služenja sredstvom nema konkurencije instrumentalnom kodiranju (npr. *Prerezao je kruh **nožem**, Razbio je prozor **loptom***) jer njime nisu kodirane odglagolske imenice koje označuju procese u kojima sudjeluje agentivni trajektor na putu do nekog udaljenog cilja, već prototipna sredstva u vidu predmeta kojim se on neposredno koristi, pa samim time nisu ostvareni temeljni konceptualnosemantički preduvjeti za upotrebu konstrukcije *kroz*+akuzativ.

Kontaktnost i zahvaćenost orijentira kretanjem trajektora također su bitne sastavnice prostornih odnosa determiniranih prijedlogom *niz*, pa su orijentiri u tim scenarijima, s obzirom na jasnu uočljivost dviju navedenih karakterističnih komponenata shematičnoga koncepta *cilja*, također u pravilu kodirani akuzativom:

(46) Dugo smo hodali **niz brijeg**.

(47) Spuštao se **niz planinu**.

Slika 9.5 donosi konceptualni prikaz toga tipa scenarija, pa je bitno još jednom naglasiti da se akuzativna shema *cilja*, utemeljena na prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti, u njemu također ostvaruje samo djelomično, tj. kroz obilježje kontaktnosti između trajektora i akuzativnoga orijentira, dok je potencijalna direktivnost, a kako se i vidjelo u poglavlju o dativu, vezana uz neki drugi orijentir, kao primjerice u rečenici *Spuštao se niz planinu **prema prvim kućama***.

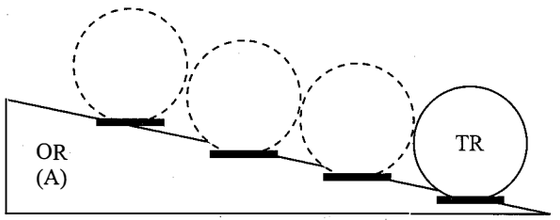

Slika 9.5

Također, konstrukcijom *niz*+akuzativ potiče se sekvencijsko promatranje procesa kretanja kroz pojedinačne faze u kontaktu trajektora i orijentira, dok je

za kodiranje orijentira instrumentalom u istim scenarijima karakteristično skupno promatranje i naglasak se stavlja na paralelizam putanje kojom se pruža statični orijentir s cjelovitom i ostvarenom putanjom trajektorova kretanja (usp. *Spustio se niz ljestve* i *Spustio se ljestvama*).

Sve to vrijedi i za konstrukcije tipa *uz(a)*+akuzativ, kojima se proces kretanja također profilira sekvencijski, a posebno je naglašena stalna kontaktnost između trajektora i prostornoga orijentira koji je zahvaćen njegovim kretanjem. Objedinjujući akuzativni koncept cilja i u ovom je slučaju ostvaren djelomično budući da se komponenta usmjerenosti kretanja vezuje uz neki drugi orijentir koji ne mora biti ekspliciran, kao što se vidi i u primjerima (48–49):

(48) Žurio je **uza stube**.

(49) Penjali smo se **uz kamenitu stijenu**.

Konceptualni prikaz takvoga djelomičnog ostvaraja objedinjujuće akuzativne sheme *cilja* nalazi se pak na slici 9.6, a za njega vrijede ista objašnjenja koja su već dana uz prikaze na slikama 9.4 i 9.5.

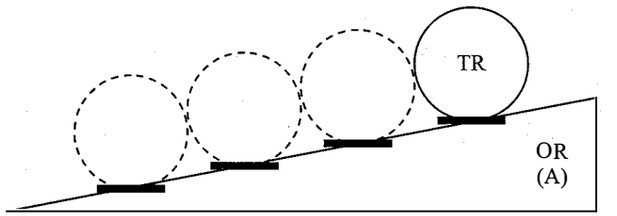

Slika 9.6

No konstrukcijama tipa *uz*+akuzativ može se, za razliku od konstrukcija tipa *niz*+akuzativ, ostvariti i koncept kontaktnosti u statičnom odnosu, gdje orijentir ne predstavlja putanju zahvaćenu trajektorovim kretanjem kao što je bio slučaj u primjerima (48–49). Naprotiv, naglašena kontaktnost (ili barem izrazito visok stupanj adlokalnosti koji postaje vrlo blizak predodžbi kontaktnosti) u tom je tipu statičnih scenarija jedini element koji omogućuje akuzativno kodiranje orijentira na temelju svoje kompatibilnosti s akuzativnim konceptom *cilja*, budući da sve druge bitne sastavnice toga shematičnog koncepta u ovom slučaju izostaju. Upravo takav odnos možemo vidjeti u primjerima (50–51):

(50) Stajao je **uza zid**.

(51) **Uz našu kuću** sagrađena je velika stambena zgrada.

Konceptualni prikaz scenarija statične kontaktnosti (50) ili pak adlokalnosti naglašenoga intenziteta (51), koja u tom smislu postaje vrlo bliska predodžbi kontaktnosti, kao još rubnija elaboracija shematičnoga ciljnog koncepta nalazi se na slici 9.7.

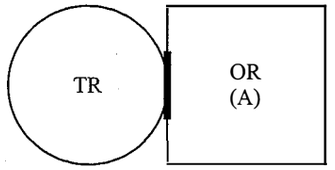

Slika 9.7

Ostvaraj sličnoga odnosa horizontalne kontaktnosti moguć je i u dinamičnim kontekstima, a kontaktnost se u tom smislu može uočiti kao konstanta prilikom kretanja trajektora i orijentira. No budući da je direktivnost trajektora i orijentira jedinstvena i vezana uz neki drugi entitet, moguće je u ovom slučaju tu komponentu paralelizma istaknuti kodiranjem orijentira konstrukcijom *s(a)*+instrumental. Ipak, na taj se način iz vida gubi komponenta neposredne kontaktnosti (ili barem izrazito visokoga stupnja adlokalnosti) koja je profilirana upravo konstrukcijom *uz*+akuzativ, što postaje vidljivo uslijed alterniranja konstrukcija u primjerima (52–53):

(52) Išli su **uz vas** bez riječi. / Išli su **s vama** bez riječi.

(53) Sve svoje nosim **uza se**. / Sve svoje nosim **sa sobom**.

Navedena konceptualnosemantička ambivalentnost koja u scenarijima kretanja toga tipa otvara prostor dvostrukome kodiranju orijentira prikazana je shematski na slici 9.8.

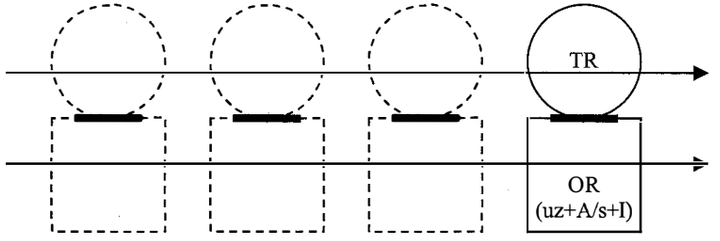

Slika 9.8

Navedeni primjer zanimljiv je jer vrlo zorno svjedoči o već isticanoj činjenici koja se tiče mogućnosti pojavljivanja padežne konkurencije isključivo na rubnom području semantičke strukture određenoga kosog padeža, i to u slučajevima preklapanja s konceptualnosemantičkim područjem ostvaraja nekog drugog padeža. Akuzativni orijentiri u ovom tipu scenarija posjeduju od cjelokupne ciljne sheme samo obilježje kontaktnosti s trajektorom, pa se u tom smislu oni zaista nalaze na samoj periferiji akuzativne konceptualnosemantičke strukture. S druge strane naglašeni paralelizam u ovom slučaju omogućuje preklapanje akuzativne i instrumentalne konceptualnosemantičke strukture, što na formalnom planu

rezultira konkurencijom dvaju bitno različitih prijedložno-padežnih izraza (usp. pojašnjenja uz sliku 6.16 u poglavlju 6.6).

*9.2.2 Akuzativ s prijedlozima **na, o, po, u** i **mimo***

Konstrukcijom *na*+akuzativ kodira se u prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti odnos trajektora i orijentira koji je dvodimenzionalan ili je profiliran u svojoj dvodimenzionalnosti, a predstavlja cilj trajektorova kretanja.[312] Upravo ta činjenica omogućuje njegovo akuzativno kodiranje, što je vidljivo i iz primjera (54–57):

(54) Pas je pobjegao **na ulicu**.

(55) Glumci su izašli **na pozornicu**.

(56) On svaki dan ide **na tržnicu**.

(57) Bacali su kamenje **na prosvjednike**.

U svim navedenim primjerima trajektori su dinamični entiteti koji se kreću prema statičnim orijentirima i na kraju toga kretanja dolaze u kontakt s njima, tj. njihovo kretanje zahvaća orijentir kao ciljnu točku. Kretanje tih trajektora može biti samoinicijativno (54–56) ili pak potaknuto djelovanjem kakvoga agentivnog trajektora (57). No bez obzira na to, objedinjujuća shema *cilja* u tim se scenarijima ostvaruje u svim svojim temeljnim sastavnicama, tj. oni objedinjuju usmjerenost kretanja, završnu kontaktnost trajektora i orijentira kao ciljne točke te zahvaćenost orijentira kao cjeline glagolskim procesom. Prijedlogom *na* pritom se orijentiri profiliraju kao dvodimenzionalni prostorni entiteti, pa je tako i u primjeru (57), gdje će prilikom konceptualizacije biti profilirana površina, tj. vanjski dio tijela živih akuzativnih referenata koji su pogođeni bačenim kamenjem, dok bi unutrašnjost tih referenata mogla biti profilirana prijedlogom *u* u kombinaciji s akuzativom ako bi to zahtijevala konceptualizacija glagolskih procesa drukčije naravi, kao što se vidi i u sljedećem primjeru:

(58) Pucali su **u prosvjednike**.

Metaforičke ekstenzije opisanog prostornog odnosa možemo pak vidjeti u primjerima (59–61):

(59) Doći će **na Božić**.

(60) Sreli smo se **na Dan žena**.

(61) Vidio sam ga **na rođendan**.

[312] Za prijedlog *na* u takvim je kontekstima karakteristično značenje *direktivno-granične lokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 10), a u vremenskim kontekstima prijedlog *na* pojavljuje se uz akuzativ kada su u pitanju "imenice sa značenjem dana u koji se nešto slavi i/ili obilježava", pa se u tom smislu govori o "prostornoj temporalnosti" (Pranjković 2001: 15–16).

Upotreba konstrukcije *na*+akuzativ u navedenim je primjerima omogućena ontološkom konceptualnom metaforom VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI, koja nam omogućuje vremensko smještanje događaja u skladu s predodžbom kontaktnosti kao karakterističnom sastavnicom akuzativne ciljne sheme. Tako glagolske procese u tri navedena primjera konceptualiziramo kao fizičke entitete koji se smještaju na određeni dio vremenske crte (*Božić* u primjeru (59), *Dan žena* u primjeru (60) i *rođendan* u primjeru (61)). U skladu s takvom konceptualizacijom odnosa samoga događaja i njegove vremenske dimenzije vremenski odsječak kodiran je akuzativom kao omeđen dvodimenzionalni prostor koji se nalazi u metaforičkom kontaktu s trajektorom.

Nešto su drukčije naravi metaforičke ekstenzije istoga prostornog odnosa na scenarije u kojima su orijentiri nekakvi događaji ili aktivnosti, a u tim se slučajevima konstrukcija *na*+akuzativ pojavljuje upravo uz glagole kretanja koji potiču konceptualizaciju u skladu sa strukturnim okvirima prototipnih scenarija kontaktne direktivnosti:

(62) Marko putuje bratu **na vjenčanje**.

(63) Žurim **na šišanje**.

(64) Otišao je **na studij arheologije**.

Uporaba konstrukcije *na*+akuzativ omogućena je ontološkom konceptualnom metaforom, a ona glasi DOGAĐAJI I AKTIVNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI. Shematični koncept *cilja* ostvaren je u tim scenarijima na vrlo očit način, budući da se konstrukcija *na*+akuzativ pojavljuje upravo uz glagole kretanja. Moguća je i upotreba istih konstrukcija prilikom označavanja događaja ili aktivnosti u scenarijima koji ne uključuju aktualno kretanje prema akuzativnom referentu kao ciljnoj točci, ali se i u tim slučajevima jasno implicira takvo kretanje u nekom vrlo bliskom budućem razdoblju:

(65) Upisala se **na studij arheologije** (pa će vrlo skoro na njega i otići).

(66) Osuđen je **na desetogodišnju robiju**.

(67) Pozvan je **na svadbu**.

Također, slične su naravi i očite metaforičke ekstenzije koncepta kontaktne direktivnosti prilikom uporabe konstrukcije *na*+akuzativ uz glagole kretanja u primjerima (68–70):

(68) Naišli smo **na odobravanje**.

(69) Naletjeli su **na žestok otpor**.

(70) Nasjeli ste **na podvalu**.

U navedenim primjerima aktivnosti kao što su *odobravanje*, *otpor* ili *podvala* profiliraju se metaforičkim preslikavanjem u vidu fizičkih entiteta s kojima je

moguć, najčešće nenadani, kontakt koji proizlazi iz stvarnoga ili metaforičkoga kretanja, pa je u tom smislu i njihovo akuzativno kodiranje utemeljeno na shematičnom konceptu *cilja*. Zasebna elaboracija shematičnoga ciljnog koncepta jesu i scenariji podjele kakve veće cjeline na sastavne dijelove, koji u tom smislu predstavljaju završnu, tj. ciljnu fazu samog procesa dijeljenja, što je slučaj i u primjerima (71–73):

(71) Razrezao je kruh **na četiri podjednaka dijela**.

(72) Obiteljsko nasilje možemo podijeliti **na dvije temeljne skupine**.

(73) Bosnu namjeravaju podijeliti **na kantone**.

Akuzativno kodiranje direktnih objekata u navedenim je primjerima utemeljeno na ostvaraju koncepta kontaktne direktivnosti i izravnoj zahvaćenosti cjelina kao što su *kruh* u primjeru (71), *obiteljsko nasilje* u primjeru (72) i *Bosna* u primjeru (73) procesima dijeljenja, no budući da svaka podjela za cilj ima određen vid strukturne dezintegracije cjeline, nastanak zasebnih dijelova koji iz te cjeline proizlaze može se smatrati *ciljem* glagolskih procesa koji označavaju podjelu, pa su i oni u tom smislu kompatibilni s akuzativnim konceptom *cilja* kao planirani rezultat fizičke ili strukturne podjele. Upotreba konstrukcije *na*+akuzativ moguća je nadalje i u kontekstu glagolskih procesa koji uključuju metaforičku, tj. mentalnu ili emocionalnu kontaktnu direktivnost, kao što je slučaj u primjerima (74–76):

(74) Treba misliti **na buduće generacije**.

(75) Pazite **na mine**!

(76) Ljutim se **na vas**.

U navedenim primjerima akuzativni referenti predstavljaju ciljnu točku mentalne direktivnosti (74–75) ili emocionalne direktivnosti (76) i profilirani su kao procesom zahvaćena cjelina, pa ih s obzirom na to također možemo smatrati specifičnim varijantama objedinjujućega akuzativnog koncepta *cilja*.

Upotreba konstrukcije *o*+akuzativ nešto je slabije metaforički razvedena, a u prototipnim prostornim scenarijima njome se označava direktivnost koja za rezultat ima kontakt punktualne naravi.[313] U tom se smislu orijentiri unutar takvih scenarija također uklapaju u akuzativni koncept *cilja*, što je vidljivo i iz primjera (77–79):

(77) Objesio je kopačke **o klin**.

(78) Ima običaj lupati šakom **o stol**.

(79) Udario sam glavom **o zid**.

[313] U tom bi se smislu također moglo govoriti o prijedložnom značenju *direktivno-granične lokalnosti*.

U (77) trajektor se tijekom glagolskoga procesa, koji je iniciran od strane kakvog agentivnog trajektora, približava orijentiru koji predstavlja ciljnu točku njegova kretanja te na kraju ostaje s njim u trajnom kontaktu. Upotreba prijedloga *o* motivirana je punktualnošću orijentira s kojim trajektor dolazi u kontakt, a akuzativno kodiranje utemeljeno je upravo na komponenti završne kontaktnosti trajektora i orijentira koja proizlazi iz prethodnoga kretanja. No završni kontakt trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *o*+akuzativ ne mora biti trajan, kao što se vidi i iz (78) i (79). On je i u tim slučajevima punktualan, baš kao i u (77), ali je, za razliku od tog primjera, vrlo kratkoga trajanja, a nakon njega slijedi ponovno udaljavanje trajektora od orijentira, tj. njegovo odbijanje. U svakom slučaju, kontaktna direktivnost trajektorova kretanja predstavlja motivaciju za akuzativno kodiranje orijentira.

Punktualnost kontakta koja je imanentna značenju konstrukcije *o*+akuzativ omogućuje i nijansiranje neprostornih glagolskih značenja s obzirom na intenzitet odvijanja označenih procesa. Budući da je kontakt trajektora i orijentira označen takvom konstrukcijom kraćega trajanja i zahvaća manju površinu orijentira od kontakta označenog konstrukcijom *u*+akuzativ (vidi niže u ovom poglavlju), i njegov je intenzitet znatno slabiji, a upravo je to uočljivo u metaforičkim ekstenzijama opisanoga odnosa u primjerima (80–81):

(80) ogriješiti se **o zakon**

(81) očešati se **o nečiju privatnost**

Uz glagole kretanja česta je i upotreba konstrukcije *po*+akuzativ, koja je u tom smislu vrlo izravno povezana sa shematičnim konceptom *cilja*, što je vidljivo i iz primjera (82–84):

(82) On već dolazi **po vas**.

(83) Otišao sam **po kruh**, **mlijeko** i **cigarete**.

(84) Mnogi su joj odlazili **po savjet**.

No usprkos činjenici da kretanje trajektora u primjerima (82–84) ima za cilj kontakt s akuzativnim orijentirima, sama se kontaktnost u tim scenarijima ne profilira, već postoji isključivo kao namjera, odnosno planirani cilj trajektorova kretanja. U tom smislu možemo govoriti o *zahvaćenosti* akuzativnoga referenta samom trajektorovom namjerom u izvršavanju glagolskoga procesa, a to je ono što akuzativne orijentire u ovom tipu scenarija udaljava od prototipnih situacija u kojima je kontaktnost na konceptualnoj razini aktualna.

Konstrukcijom *u*+akuzativ u prototipnim se scenarijima pak profilira prostorni odnos kontaktne direktivnosti trajektora i trodimenzionalnoga orijentira tijekom kojega prvi ulazi u unutrašnjost drugoga,[314] a na taj se način shematični

[314] Samom prijedlogu *u* inherentno je u tom smislu značenje *intralokativnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

akuzativni koncept *cilja* u ovom tipu scenarija ostvaruje u svim svojim bitnim komponentama. Takvi su slučajevi uočljivi u primjerima (85–88):

(85) Ide svake nedjelje **u crkvu**.

(86) Došao je **u školu**.

(87) Stavio je kredu **u kutiju**.

(88) Spremio je bicikl **u garažu**.

Naime u navedenim su primjerima prijedlogom *u* profilirani trodimenzionalni statični orijentiri u čiju unutrašnjost samostalnim kretanjem (85) i (86) ili pak pomakom iniciranim od strane kakvoga agentivnog trajektora (87) i (88) ulaze dinamični trajektori. U tom smislu orijentiri čiji je odnos prema trajektorima kodiran konstrukcijom *u*+akuzativ predstavljaju ciljnu točku, tj. odredište njihova kretanja i još jednu u nizu elaboracija objedinjujućeg akuzativnog koncepta *cilja*, a metaforičke ekstenzije toga prostornog koncepta mogu se zamijetiti u sljedećim primjerima:

(89) Tu rečenicu treba ubaciti **u tekst**.

(90) Stalno mi upadaju **u riječ**.

U tim primjerima upotreba konstrukcije *u*+akuzativ utemeljena je na konceptualnoj metafori TEKST JE OMEĐEN PROSTOR (89), odnosno DISKURS JE OMEĐEN PROSTOR (90).

Što se pak tiče arhaičnih primjera u kojima se akuzativ pojavljuje s prijedlogom *mimo* (npr. *Prošao je* ***mimo našu kuću***, *Ne prolazi se tako* ***mimo stare prijatelje***), primjećujemo da se takva kombinacija načelno ostvaruje uz glagol *proći*, tj. konstrukcija tipa *proći mimo koga/što* u suvremenom je hrvatskom jeziku u pravilu zamjenjiva konstrukcijom tipa *zaobići koga/što* (u kontekstima veće blizine, tj. minimalne udaljenosti između trajektora i orijentira), pa za kombinaciju prijedloga *mimo* i akuzativa vrijede ista objašnjenja kao i za primjere s akuzativom direktnoga objekta u poglavlju 9.1.1.[315]

9.2.3 Akuzativ s prijedlozima ***među, nad, pod i pred***

Akuzativom s prijedlogom *među* označava se odnos trajektora i većega broja orijentira. Taj odnos obično ne uključuje njihov završni fizički kontakt, ali se, kao što ćemo vidjeti, u scenarijima kodiranim konstrukcijom *među*+akuzativ ostvaruju druge karakteristične sastavnice shematičnoga koncepta *cilja* koje omogućuju akuzativno kodiranje orijentirâ.[316] Naime u tim je scenarijima, kao i u pro-

[315] O kombinaciji prijedloga *mimo* s genitivom vidi u poglavlju 7.2.12.

[316] U slučaju prijedloga *među* govori se o *skupnom interesivu* kao drugom temeljnom tipu *interlokalnosti*, budući da je trajektor okružen većim brojem orijentira, dok je u slučaju prijedloga *između* riječ o *linearnom interesivu*, tj. trajektor je okružen dvama orijentirima (usp. Pranjković 2001: 10).

totipnim scenarijima kontaktne direktivnosti na kojima je utemeljen shematični koncept *cilja*, trajektor na početku svog stvarnog ili metaforičkog kretanja udaljen od orijentirâ te im se tijekom glagolskoga procesa približava, da bi njegovo kretanje na samom kraju zahvatilo stvarni ili metaforički prostor koji je tim orijentirima omeđen. Takav je scenarij vrlo blizak odnosu kontaktne direktivnosti između trajektora i pojedinačnoga orijentira, posebice stoga što su akuzativni referenti, iako ne predstavljaju ciljnu točku trajektorova fizičkoga kretanja, vrlo često ciljna točka mentalne ili perceptivne, tj. svjesne usmjerenosti trajektora, što je vidljivo i u primjerima (91–96):

(91) Dječak se sakrio **među prazne kutije**.

(92) Gradonačelnik je sišao **među prosvjednike**.

(93) Sjeo sam **među prijatelje**.

(94) Neprimjetno se uvukao **među neprijateljske vojnike**.

(95) Treba otići **među obične ljude** i pitati ih za mišljenje.

(96) Tajna policija godinama je slala doušnike **među goste njegova lokala**.

Kao što je vidljivo, svi navedeni primjeri uključuju određeni vid kretanja trajektora od neodređene početne točke do mjesta koje je neposredno okruženo akuzativnim orijentirima. Trajektori se od jedne do druge točke u primjerima (91–95) kreću samoinicijativno, dok je u primjeru (96) kretanje akuzativnoga trajektora inicirano od strane kakvoga agentivnog trajektora kodiranog nominativom. No bez obzira na tu razliku, posljednja faza njihova kretanja vrlo je bliska kontaktnom odnosu budući da trajektori ulaze u područje koje je determinirano prostornim rasporedom akuzativnih orijentira. Također, usprkos brojnosti orijentira i nemogućnosti istovremenog fizičkoga kontakta trajektora sa svima njima, možemo ustvrditi da se u scenarijima toga tipa na specifičan način ipak ostvaruje ciljna shema, i to s obzirom na činjenicu da su u svim navedenim primjerima na konceptualnoj razini orijentiri ostvareni kao ciljevi prema kojima je usmjerena perceptivna ili mentalna aktivnost agentivnih trajektora tijekom glagolskoga procesa, pa je za takve scenarije karakteristična upravo mentalna kontaktnost trajektora i orijentira. Taj apstraktniji vid kontaktnosti u ovom tipu scenarija prikazan je na slici 9.9 isprekidanim strelicama, dok je sam fizički transfer trajektora među akuzativne orijentire označen punom strelicom.

S obzirom na takav vid zahvaćenosti akuzativnih referenata djelovanjem trajektora, u opisanim scenarijima ostvaruje se većina bitnih karakteristika shematičnoga ciljnog koncepta, a nisu rijetke ni metaforičke ekstenzije takvoga prostornog odnosa. Tako se osjećaji ili stanja svijesti na temelju konceptualne metafore EMOCIJE SU OBJEKTI KOJI SE KREĆU mogu konceptualizirati kao trajektori koji se samoinicijativno i neprimjetno uvlače među ljude koji njima postaju zahvaćeni, što možemo vidjeti u primjerima (97) i (98):

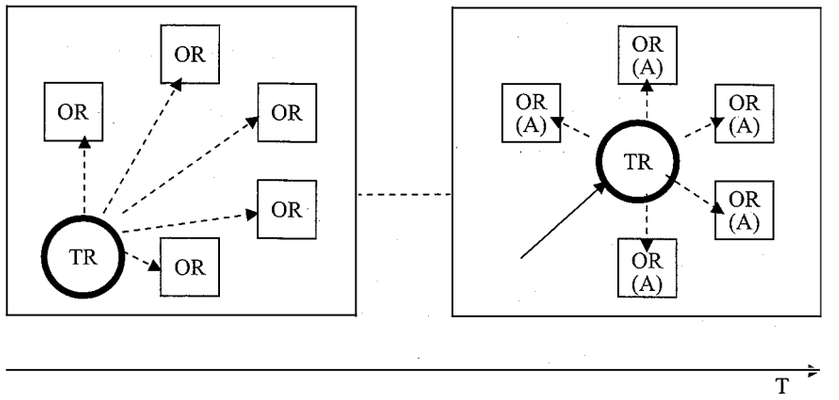

Slika 9.9

(97) **Među vojsku** se uvukla panika.

(98) **Među nas** se uvukla zebnja.

Označavanje psihičkoga stanja imenicom *zebnja* u primjeru (98) utemeljeno je na konceptualnoj metafori STRAH JE HLADNOĆA, a komponenta *zahvaćenosti* orijentirâ emocijom ili stanjem svijesti koje se metaforički uvuklo među njih također je jedan vid varijante ciljnoga koncepta i izravna poveznica s prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti, u kojima je akuzativni orijentir kao cjelina fizički zahvaćen aktivnošću trajektora te uslijed toga dolazi i do prijenosa fizičke energije na sam orijentir.

Što se tiče akuzativnih orijentira u kombinaciji s prijedlogom *nad(a)*, njihov odnos prema shematičnom akuzativnom konceptu cilja sličan je djelomičnoj elaboraciji koja je upravo opisana na primjerima konstrukcije *među*+akuzativ utoliko što se također ostvaruje uslijed nekog vida kretanja koje ni ovdje za rezultat nema fizičku kontaktnost trajektora i orijentira, ali je njihov prostorni odnos u završnoj fazi vrlo blizak kontaktnosti budući da trajektor zaposjeda prostor određen vertikalnom osi samoga statičnog orijentira.[317] To je vidljivo i u primjerima (99–101):

(99) Nagnuo se **nad provaliju**.

(100) Veliki sivi oblak nadvio se **nad grad**.

(101) **Nada sve to** stigle su i nove nevolje.[318]

[317] Za navedeni prijedlog karakteristično je značenje *supralokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

[318] U primjeru (101) prijedlog *nada* moguće je zamijeniti prijedlogom *na* (*Na sve to stigle su i nove nevolje*), no takva zamjena rezultirat će uočljivim značenjskim pomakom budući da se akuzativnim izrazom s prijedlogom *na* naglašava nešto jači intenzitet samih nevolja nego kombinacijom s prijedlogom *nad(a)*, što je i logično jer je kontaktnost između trajektora i orijentira znatno naglašenija prijedlogom *na* nego prijedlogom *nad(a)*. Dakle intenzitet fizičke blizine metaforički se preslikava i proporcionalan je apstraktnijim intenzitetima psihičkoga ili kakvoga drugog pritiska, a mogućnost njihove gradacije dobiva svoj formalni odraz u kombiniranju akuzativa s dva navedena prijedloga kako bi se jedinstveno značenje različito stupnjevalo.

Spomenuta bliskost trajektora i orijentira dodatno je pojačana perceptivnom kontaktnošću u primjeru (99), dok u primjeru (100) ta komponenta izostaje budući da neživom trajektoru ne možemo pripisati mogućnost percipiranja orijentira. No usprkos tomu akuzativni je referent na konceptualnoj razini ipak sličan ciljnoj točci u procesu kretanja nominativnoga trajektora (*oblaka*). Metaforičku elaboraciju tog prostornog koncepta vidimo pak u primjeru (101), u kojemu se stalno pojavljivanje nevolja konceptualizira kao gomilanje fizičkih objekata tijekom kojega se novopridošli smještaju "nad" prethodne.

Situacija je vrlo slična i u slučajevima kodiranja odnosa trajektora i orijentira konstrukcijom *pod(a)*+akuzativ u primjerima (102–105):[319]

(102) Izletnici su se skrili od kiše **pod široku krošnju**.

(103) Pas je pobjegao **pod stol**.

(104) Roditelji stavljaju poklone **pod bor**.

(105) Pljačkaš je skrio oružje **pod krevet**.

Naime i u tim primjerima trajektori samoinicijativnim kretanjem (102–103) ili pak na poticaj kakvoga drugoga agentivnog trajektora (104–105) zauzimaju položaj determiniran vertikalnom osi orijentira, no ovaj put u njegovu neposrednom podnožju. Stoga je nakon završetka trajektorova kretanja njihov odnos vrlo blizak odnosu kontaktnosti, a ta bliskost, kao što je slučaj i u svim upravo navedenim primjerima, ponekad može biti dodatno pojačana perceptivnom kontaktnošću živih agentivnih trajektora s akuzativnim orijentirima. No budući da fizičke kontaktnosti trajektora i orijentira u takvim scenarijima nema, ne postoji zapreka za alternativno kodiranje istoga odnosa konstrukcijom *ispod*+genitiv, budući da veći orijentir stabilnijega položaja vanjskom promatraču u pravilu služi kao perceptivno ishodište u procesu lociranja manjega i pokretljivijega trajektora (usp. 7.2.6).

Što se pak tiče metaforičkih ekstenzija opisanoga prostornog odnosa, u ovom su slučaju s kognitivnoga gledišta prilično zanimljiva ograničenja u njegovim preslikavanjima na vremenske odnose. Tako se konstrukcijom *pod*+akuzativ mogu kodirati vremenska razdoblja koja označavaju svršetak kakvoga ciklusa, bilo dnevnoga, prirodnoga ili životnoga, dok se razdoblja koja označavaju njihov početak ne mogu kodirati istom konstrukcijom. To je vidljivo u primjerima (106–108):

(106) **Pod noć** se sve smirilo. / ***Pod dan** se sve smirilo.

(107) **Pod jesen** šuma požuti. / ***Pod proljeće** šuma prolista.

(108) **Pod starost** je naglo počeo zaboravljati. / ***Pod mladost** je dobro pamtio.

[319] Za prijedlog *pod(a)* karakteristično je prostorno značenje *sublokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

Ovjerenost primjera s lijeve strane i neovjerenost primjera na desnoj strani zapravo su također utemeljene na konceptualnosemantičkim činjenicama, tj. određene su samom naravi ljudske konceptualizacije slijeda događaja i vremenskoga tijeka. Kao što je već spomenuto u kontekstu metaforičkih ekstenzija prostornoga značenja konstrukcije *nad*+akuzativ (gdje su se negativni događaji koji u vremenu slijede konceptualizirali kao fizički entiteti koji se metaforički slažu nad prethodne negativne događaje), uz linearnu konceptualizaciju samoga vremena kao objekta koji se kreće moguće je i vertikalno poimanje susljednih događaja ili razdoblja kao objekata koji se smještaju jedni na druge. Upravo to potvrđuju i gore navedeni primjeri, budući da se razdoblja koja predstavljaju završetak kakvoga duljeg ciklusa konceptualiziraju kao objekti koji se nalaze "gore", pa se određeni entitet može na konceptualnoj razini smjestiti "pod" njih, što pak nije slučaj s razdobljima koja označavaju početak kakvoga ciklusa, kao što su npr. *dan*, *mladost*, *proljeće* i sl.

Situacija je vrlo slična i u slučaju konstrukcije *pred*+akuzativ, s tim što u prostornim scenarijima koji su kodirani konstrukcijom toga tipa trajektor u završnoj fazi kretanja dolazi u položaj određen neposrednom blizinom prednje strane orijentira, odnosno zaposjeda prostor određen njegovom horizontalnom osi.[320] To je vidljivo i iz primjera (109–110), u kojima akuzativni referenti predstavljaju specifičnu varijantu ciljne sheme u konceptualizaciji kretanja trajektora:

(109) Prosvjednici su izašli **pred policiju**.

(110) Boca je doletjela **pred vrata**.

Opisani prostorni odnos također je plodan za metaforička preslikavanja na vremenske odnose, pa se, ovaj put u skladu s linearnim poimanjem vremena, događaji koji neposredno prethode određenom vremenskom orijentiru smještaju "pred" isti taj orijentir na vremenskoj osi, kao što se može vidjeti i iz primjera (111–113):

(111) **Pred mrak** je počela i kiša.

(112) Bilo je to **pred sam rat**.

(113) Došla je tek **pred večeru**.

Pritom valja napomenuti i da mogućnost kodiranja vremenskih odnosa prototipno prostornim prijedlogom *pred* i akuzativom govori u prilog lokalistički utemeljenoj analizi istih odnosa u slučaju kodiranja konstrukcijom *prije*+genitiv (usp. 7.2.7), kojom je konstrukcija *pred*+akuzativ u primjerima (111–113) u pravilu zamjenjiva.

[320] Za navedeni prijedlog karakteristično je prostorno značenje *prelokalnosti*, a u kombinaciji s akuzativom može označavati i *prijevremenost* (usp. Pranjković 2001: 9, 14).

9.2.4 Akuzativ s prijedlogom **za**

U različitim značenjima konstrukcije *za*+akuzativ shematični koncept *cilja* djelomično se ostvaruje u svojim različitim temeljnim aspektima. Tako je kodiranje prostornih odnosa konstrukcijom *za*+akuzativ u scenarijima fizičkoga kretanja trajektora motivirano završnom fazom glagolskoga procesa, koja je vrlo bliska konceptu kontaktnosti unutar ciljne sheme i u kojoj je položaj trajektora s gledišta vanjskoga promatrača određen blizinom stražnje strane orijentira.[321] U tom smislu trajektor također zaposjeda prostor koji je neposredno određen horizontalnom osi orijentira, što je vidljivo u primjerima (114–116):

(114) Sunce je zašlo **za Medvednicu**.

(115) Mačka se zavukla **za ormar**.

(116) Starac je sjeo **za kuću**.

U primjeru (114) kretanje trajektora je prividno, tj. aktiviranje dinamičnoga strukturnog okvira zapravo je rezultat statičnoga položaja promatrača koji uslijed Zemljine rotacije konceptualizira Sunce kao objekt koji se kreće, a Medvednica kao orijentir s takve je točke gledišta lako uklopiva u akuzativni koncept *cilja*, baš kao i statični orijentiri čiji je odnos s dinamičnim trajektorima kodiran konstrukcijama tipa *nad*+akuzativ, *pod*+akuzativ i *pred*+akuzativ. Akuzativni referent u tom primjeru ne predstavlja ciljnu točku trajektorova kretanja, ali je uklopiv u shematični koncept cilja upravo zbog karakterističnoga odnosa s trajektorom koji je u završnoj fazi, s obzirom na perspektivu promatrača, vrlo blizak konceptu kontaktnosti. Na isti je način motivirano i akuzativno kodiranje orijentira u primjerima (115) i (116), samo što u njima možemo nominativnim trajektorima pripisati stvarnu dinamičnost. S druge strane, odnosi u sljedećim primjerima nešto su drukčije naravi:

(117) zapeti **za nogu** od stola

(118) uhvatiti se **za glavu**

(119) povući koga **za uho**

Naime u navedenim je primjerima odnos kodiran konstrukcijom *za*+akuzativ nešto bliži prototipnim scenarijima kontaktne direktivnosti budući da se u njima, kao rezultat dinamičnoga glagolskog procesa, zaista ostvaruje kontakt trajektora i orijentira. Taj je kontakt u prvom primjeru nenamjeran te orijentiru ne možemo pridružiti značenje stvarnoga cilja. Akuzativno je kodiranje u njemu utemeljeno samo na fizičkom kontaktu nominativnoga referenta s orijentirom koji biva zahvaćen glagolskim procesom, pa stoga opisani scenarij predstavlja parcijalnu

[321] U takvim slučajevima prijedlogu *za* inherentno je prostorno značenje *postlokativnosti*, a konstrukcijom *za*+akuzativ često se kodiraju i nedimenzionalna *finalna* značenja (usp. Pranjković 2001: 9, 21).

varijantu ciljne sheme. S druge strane, u ostalim primjerima orijentiri ujedno predstavljaju i cilj glagolske radnje, pa je u njima shematični akuzativni koncept ostvaren u potpunosti. U primjerima (120–121) nailazimo pak na drukčiji tip elaboracije ciljnoga koncepta:

(120) Najavljen je let **za London**.

(121) To je vlak **za Rijeku**.

Akuzativno kodiranje samih gradova u navedenim je primjerima motivirano upravo činjenicom da oni predstavljaju ciljnu točku kretanja, ali sama kontaktnost trajektora i orijentira pritom nije profilirana, nego ostaje implicitna. Akuzativni orijentiri predstavljaju u tom smislu ostvaraje ciljnoga koncepta na potencijalnoj razini, a metaforičke ekstenzije opisanoga odnosa vidljive su pak u primjerima (122–123):

(122) Svadba je zakazana **za drugu subotu**.

(123) Premijerovo svjedočenje najavljeno je **za sljedeću srijedu**.

U primjerima (122–123) na prethodno opisanim prostornim odnosima utemeljena je konceptualizacija metaforičkih vremenskih orijentira kao potencijalnih odredišnih točaka na koje se iz trenutne perspektive smještaju budući događaji, analogno planiranom kontaktu trajektora i akuzativnih orijentira u primjerima (120–121). S druge strane u primjerima (124–126) padežno kodiranje motivirano je objedinjujućom shemom na izravniji način, budući da su akuzativom kodirani upravo ciljevi koje agentivni trajektori žele postići, tj. konkretni ili apstraktni entiteti koje žele prisvojiti uzimajući aktivan udio u glagolskim procesima:

(124) Tukli su se **za koricu kruha**.

(125) Borili su se **za vlast**.

(126) Ratovali su **za slobodu**.

Na sličan se način u shematični koncept cilja uklapaju i akuzativni referenti u primjerima (127–129):

(127) Prodao je automobil **za avionsku kartu**.

(128) Zamijenila je kuću **za stan**.

(129) Dao bih sve medalje **za ovaj trenutak**.

Naime u navedenim primjerima akuzativni referenti u kombinaciji s prijedlogom *za* predstavljaju predmet kakve želje ili potrebe, a u tom se smislu na konceptualnoj razini i ostvaruju kao specifični ciljevi u procesima zamjene, što motivira njihovo padežno kodiranje. S druge strane ciljna shema ostvaruje se vrlo izravno i u primjerima (130–132), u kojima akuzativni referenti ne predstavljaju ciljeve u procesu zamjene:

(130) Pokupovali smo sve što treba **za godišnji odmor**.

(131) Ta će orada poslužiti **za dobar objed**.

(132) To je stroj **za kemijsko čišćenje**.

U navedenim primjerima konstrukcijom *za*+akuzativ označena je kao ciljni koncept upravo namjena, i to kao metaforička ciljna lokacija na kojoj trajektor u budućnosti treba ispuniti svoju svrhu, pa su i u ovom slučaju akuzativni referenti uklopivi u shematični koncept *cilja* kao i u drugim dosad opisanim slučajevima.

9.3 Zaključna razmatranja

Kao i u prethodnom poglavlju, završnim shematskim prikazom pokušat ćemo rasvijetliti bit cjelokupne rasprave u dijelu koji se bavio opisom utjecaja konceptualnosemantičkih čimbenika na akuzativno kodiranje imenskih riječi s raznolikim sintaktičkim funkcijama i u okvirima različitih tipova konstrukcija, pa u tom smislu i slika 9.10 prikazuje taksonomijsku tipologiju shematičnih koncepata u koje se redom uklapaju specifična akuzativna značenja i funkcije opisane u ovome poglavlju, dok se s druge strane samim prikazom naglasak stavlja na uklapanje svih tih koncepata u supershematični akuzativni koncept *cilja* kao temeljnu motivacijsku činjenicu kada je u pitanju akuzativno kodiranje imenskih riječi.

I u toj hijerarhiji najviše mjesto zauzima dakle jedinstveni generički koncept, tj. shematični koncept *cilja*, u koji se na različite načine u potpunosti ili djelomično, ali u pravilu vrlo jasno, uklapaju akuzativni referenti bez obzira na naglašenu heterogenost značenja i funkcija toga padeža na razini najveće specifičnosti. U prikazu mreže akuzativnih značenja predočen je dakle odnos između supershematičnoga koncepta *cilja* i iz njega izravno ili posredno izvedenih temeljnih podtipova, tj. koncepata koji su shematični u odnosu na specifična akuzativna značenja i funkcije. Kako je i u prethodnim poglavljima već naglašavano, kada su u pitanju odnosi među sastavnicama te mreže, isprekidane linije koje povezuju supershematični koncept *cilja* s niže rangiranim shematičnim konceptima označavaju odnos kompatibilnosti, dok strelice koje povezuju pojedine niže rangirane koncepte označavaju odnos izvođenja, tj. impliciraju da je apstraktniji koncept, u prikazu naznačen tanjim linijama, tijekom spoznajnoga procesa proizašao iz konkretnijega koncepta, koji je u prikazu naznačen debljim linijama. Zato se u središtu prikazane mreže nalazi upravo dinamični prostorni koncept u kojemu se akuzativni referent pojavljuje u svojstvu dostignutoga cilja trajektorove fizičke aktivnosti, tj. entitet koji je na neki način izravno zahvaćen procesom trajektorova kretanja i/ili prijenosa energije. U taj se koncept uklapaju prije svega primjeri iz kategorije akuzativa direktnoga objekta koji uključuju prijenos fizičke sile s trajektora na akuzativni orijentir (npr. *Dijete je razbilo* ***prozor***, *Pas je ugrizao* ***dijete***, *Otac je udario* ***psa*** itd.), ali i primjeri u kojima se akuzativni izrazi pojavljuju kao dopune u prijedložnim skupinama te označuju cilj, tj. završnu točku trajektorova kretanja (npr. *Ušao je* ***u kuću***, *Izašla je* ***na balkon***, *Popeo se* ***na krov*** itd.). Iz toga prototipnog koncepta izravno je izveden shematični koncept u sredini donjega dijela prikaza, u kojem se akuzativni referent pojavljuje u svojstvu metaforičke ciljne točke zahvaćene aktivnošću trajektora koja ne uključuje kretanje, fizički kontakt i prijenos energije, a u taj koncept uklapaju se brojni primjeri akuzativa direktnoga objekta koji nisu obuhvaćeni temeljnim prostornim konceptom (npr. *ogovarati* ***koga***, *spominjati* ***koga/što***, *hvaliti/kuditi* ***koga*** itd.). Iz istoga je koncepta u gornjem lijevom dijelu prikaza izravno izveden i shematični koncept u kojemu se akuzativni referent ne pojavljuje u svojstvu ostvarenoga, već željenoga, odnosno planiranoga cilja trajektorove aktivnosti, a u njega se uklapaju brojne konstrukcije s glagolima kretanja (npr. *Bježali su* ***u skloništе***,

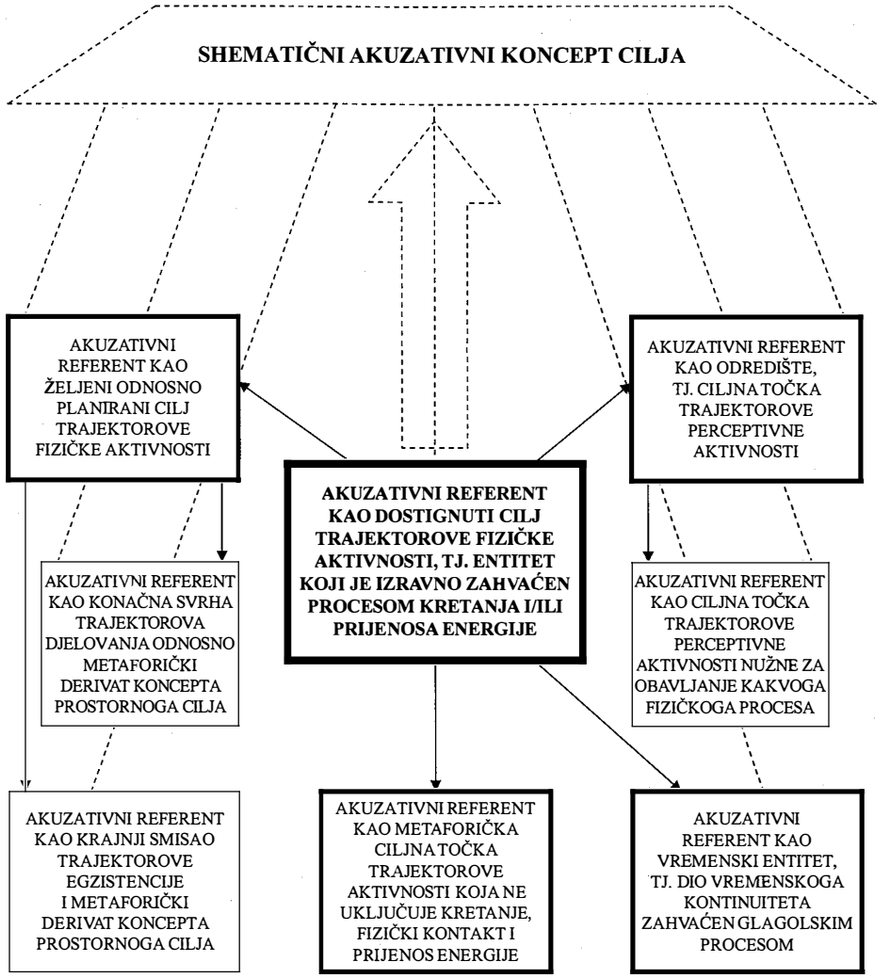

Slika 9.10

Žurio je ***na posao***, *Idem* ***na fakultet*** itd.), a taj koncept metaforički se preslikava na još dva shematična koncepta. U prvome od njih, a na temelju konceptualne metafore AKTIVNOST JE PUTOVANJE, odnosno podmetafore SVRHA AKTIVNOSTI JE CILJ PUTOVANJA, akuzativni referent kao metaforički derivat izvorne predodžbe prostornoga cilja predstavlja konačnu svrhu trajektorove aktivnosti u kakvom glagolskom procesu (npr. *raditi* ***za dnevnicu***, *boriti se* ***za slobodu***, *tući se* ***za novac*** itd.) U drugome pak konceptu izvedenom iz predodžbe željenoga ili planiranoga prostornog cilja, također kao njegov metaforički derivat, ali ovaj put na temelju konceptualne metafore POSTOJANJE JE PUTOVANJE, akuzativni referent pojavljuje se u svojstvu determinatora samoga smisla trajektorove egzistencije, tj. namjene kao metaforičkoga cilja njegova postojanja, a u taj koncept uklapaju se brojne imenske sintagme s prijedložnim akuzativnim postmodifikatorima (npr. *štapovi* ***za ribolov***, *rezanci* ***za juhu***, *nalog* ***za službeno putovanje***, *lijek* ***za nervozu*** itd.). S druge strane iz prototipnoga koncepta prijenosa fizičke energije metaforički je izveden i shematični koncept u gornjem desnom dijelu prikaza, i to na temelju konceptualne metafore PERCIPIRANJE JE DODIRIVANJE, a u taj shematični koncept uklapaju se brojni primjeri u kojima akuzativni referent predstavlja ciljnu točku trajektorove perceptivne aktivnosti (primjeri tipa *gledati/slušati/namirisati* ***koga/što***). Nadalje je iz toga koncepta perceptivnog odredišta izveden i ponešto izmijenjeni shematični koncept u kojem se akuzativni referenti također pojavljuju u svojstvu ciljne točke trajektorove perceptivne (u pravilu vizualne) aktivnosti, ali ovaj put u okviru kakvog drugog glagolskog procesa, i to kao neka vrsta preduvjeta za njegovo ostvarivanje. U taj koncept uklapaju se primjeri akuzativa direktnoga objekta koji, kako je već detaljno pojašnjeno, ne uključuju fizički kontakt i prijenos energije, ali svakako podrazumijevaju vizualni, odnosno mentalni kontakt trajektora s akuzativnim orijentirom (npr. *preskočiti* ***rupu***, *pretjecati* ***kamion*** itd.) baš kao i arhaični primjeri s prijedlogom *mimo* i akuzativom (npr. *Ne prolazi* ***mimo stare prijatelje***, *Prošao je* ***mimo našu kuću*** itd.). S obzirom na snažnu profiliranost same zahvaćenosti akuzativnoga referenta glagolskim procesom u okviru prototipnoga koncepta fizičkoga kontakta, iz njega je izravno izveden i shematični koncept u kojem se akuzativni referent ostvaruje kao vremenski entitet, tj. dio vremenskoga kontinuiteta koji je zahvaćen samim glagolskim procesom. U taj se koncept, u kojem, ponovimo, akuzativni referent ne predstavlja ciljnu točku samoga procesa, ali jednako kao i u prototipnom konceptu predstavlja entitet zahvaćen tim procesom, uklapaju konstrukcije s vremenskim akuzativom (npr. *Radio je* ***cijeli dan***, *Pisao je* ***prošlu noć***, *Putovao je* ***cijeli mjesec*** itd.).

U imenskim sintagmama akuzativni referenti pojavljuju se u okviru prototipne postmodifikacijske sheme

[[N] [[P] [N] PP] NP],

i to u svojstvu dopuna prijedlozima koji funkcioniraju kao lokalne konstrukcijske glave i kojima se, doslovno ili metaforički, označava relacija kakva trajektora prema ciljnoj točci kao orijentiru, pa se konkretne, tj. leksikalizirane elaboracije te prototipne konstrukcijske sheme otprilike kreću od onih koje se odnose na scenarije aktualnoga fizičkog kretanja s namjerom dostizanja cilja (npr. *putovanje* ***u grad***, *uspon* ***na vrh*** itd.), preko onih u kojima se orijentir profilira kao ciljni koncept perceptivne aktivnosti (npr. *pogled* ***na jezero***), zatim onih u kojima se akuzativni referenti umjesto u svojstvu ciljne točke prema kojoj se određuje kretanje ili perceptivna usmjerenost trajektora pojavljuju u svojstvu ciljnoga entiteta koji na neki način određuje trajektorovu namjenu, i to po načelu *sastavni dijelovi* → ***cjelina*** (*daske* ***za krov***, *kuverta* ***za pismo***), *projekcija* → ***realizacija*** (*nacrt* ***za kuću***, *plan* ***za budućnost***) i sl. Prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [[P] [N] PP] NP]

nadalje elaboriraju različite specifičnije podsheme u kojima akuzativne dopune u okviru postmodifikatorske prijedložne konstrukcije funkcioniraju kao lokalne glave unutar premodifikatorskih konstrukcija u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [[P] [[ADJ] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u ravničarski grad***, *uspon* ***na kameniti vrh***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u neugledni ravničarski grad***, *uspon* ***na strmi kameniti vrh***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u mali neugledni ravničarski grad***, *uspon* ***na visoki strmi kameniti vrh***),

potom konstrukcija u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [[P] [[DET] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u njihov grad***, *uspon* ***na onaj vrh***),

determinator i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u njihov ravničarski grad***, *uspon* ***na onaj kameniti vrh***),

dva determinatora i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje* ***u taj njihov ravničarski grad***, *uspon* ***na onaj naš kameniti vrh***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **u taj njihov grad**, uspon **na onaj naš vrh***),

različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva

[[N] [[P] [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **u neke njihove ravničarske gradove**, uspon **na neke naše kamenite vrhove***),

relativni kvantifikatori

[[N] [[P] [[REL K] [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **u bilo koji grad**, uspon **na svaki vrh***)

i imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao glavom

[[N] [[P] [[N] **[N]** NP] PP] NP]
(npr. *poklon **za gosta profesora***) itd.

U shemama istoga tipa još se češće kao dopuna prijedlogu pojavljuju prototipne apozicijske sintagme u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [[P] **[[N]** [N] NP] PP] NP]
(npr. *putovanje **u grad državu**, poklon **za profesora suradnika***).

Pritom je akuzativno kodiranje u tim i drugim konkretnim varijantama navedenih konstrukcijskih shema imenskih sintagmi utemeljeno na konceptualnosemantičkim činjenicama koje su temeljito elaborirane u ovome poglavlju, tj. na manje ili više izravnome uklapanju akuzativnih referenata u jedinstvenu shemu *cilja* koje je prikazano na slici 9.10.

LOKATIV

Za razliku od svih ostalih kosih padeža, za čiju je uporabu u kodiranju prostornih scenarija, pa slijedom toga i u njihovim raznolikim metaforičkim ekstenzijama, često karakteristična dinamičnost trajektora u odnosu na orijentir, lokativom se najčešće kodiraju scenariji u kojima su statični trajektori tijekom cjelokupnoga glagolskog procesa smješteni unutar granica lokativnih orijentira (npr. *Kreda je **u kutiji***, *Spavao sam **u dnevnom boravku***, *Razgovarali smo **u predvorju***) ili je pak, nešto rjeđe, aktivnost dinamičnih trajektora u cijelosti distribuirana unutar granica orijentira (npr. *Hodao je **po kući***, *Rasipao je stvari **po podu*** itd.). Stoga se upravo komponenta sadržanosti kakvoga entiteta u granicama orijentira od početka do kraja glagolskoga procesa može smatrati konceptualnosemantičkim temeljom lokativnoga kodiranja, bilo da se radi o konkretnim prostornim scenarijima ili o njihovim metaforičkim ekstenzijama. S obzirom na to, a u formalnoj opreci prema dativu, s kojim lokativ dijeli zajednički inventar gramatičkih morfema za padežno označavanje, ovaj padež obavezno se pojavljuje u kombinaciji s kakvim prostornim prijedlogom čije se značenje može također dovesti u vezu s konceptom kontinuirane smještenosti trajektora u granicama orijentira, dok je kod dativa zamjetna težnja da postane antiprepozicional, pa u kombinaciji s njim dosljedno ostaju samo prijedlozi čije je temeljno značenje upravo *usmjerenost* te su u tom smislu kompatibilni sa shematičnim konceptom koji objedinjuje različita dativna značenja. Lokativ se pak pojavljuje u kombinacijama s prijedlozima *na*, *o*, *po*, *u* i *pri*, a svaka od njih bit će opisana u zasebnom poglavlju kako bi se jasno istaknula međusobna povezanost lokativnih značenja na razini zajedničkoga shematičnog koncepta *smještenosti*.

Kada pak lokativno kodirane imenice promotrimo u svjetlu sintaktičkih odnosa unutar matičnih konstrukcija, odnosno njihovih funkcija u toj mreži odnosa, možemo zaključiti kako lokativni izrazi koji će biti obuhvaćeni analizom u ovo-

me poglavlju imaju, s jedne strane, funkciju dopuna prijedlozima koji predstavljaju lokalne ili konstrukcijske glave, budući da te konstrukcije u cjelini označavaju relaciju profiliranu samim prijedlogom, a ne stvar koja u tom odnosu ima udio. S druge pak strane, navedene prijedložne skupine kao konstrukcije nižega reda tipa [[P] [N] PP] koje su nastale prethodnom integracijom zavisne prijedložne sastavnice i nezavisne imenske sastavnice najčešće se, uz dominantnu adverbijalnu funkciju (npr. *živjeti* ***u gradu***, *stajati* ***na vrhu***, *hodati* ***po kući***, visjeti ***o tankoj niti***), prema nezavisnim sastavnicama koje predstavljaju glave u imenskim sintagmama kao konstrukcijama višega reda i čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini odnose kao postmodifikatori (npr. *mačka* ***na krovu***, *ovisnost* ***o alkoholu***, *hod* ***po ledu***, *život* ***u strahu***, *agencija* ***pri Ministarstvu kulture*** itd.). U narednim potpoglavljima bit će pak detaljno pojašnjeni načini uklapanja tih prijedložnih konstrukcija u objedinjujuću lokativnu shemu *smještenosti*, budući da njihovu beziznimnu kompatibilnost s navedenom shemom, kao i kompatibilnost samih prijedloga s istim generičkim konceptom, smatramo temeljnim konceptualnosemantičkim motivacijskim čimbenikom lokativnoga kodiranja u svim analiziranim konstrukcijama. Na samom pak kraju, i ovo poglavlje završit ćemo preglednim prikazom mreže lokativnih značenja te prikazom kontinuuma konstrukcija koje sadrže lokativne izraze utemeljenim na odnosima značenjskih elaboracija i ekstenzija.

10.1 Lokativ s prijedlogom *u*

Konstrukcijom *u*+lokativ u prostornim se kontekstima najčešće profiliraju trodimenzionalni orijentiri u čijoj je unutrašnjosti smješten trajektor,[322] ali je i taj koncept pogodan za brojne metaforičke ekstenzije prostornih odnosa na odnose koje se uspostavljaju u apstraktnim i konceptualno teže dostupnim domenama, pa se tako elementi prostornoga značenja i u ovom slučaju vrlo često preslikavaju na domene poput vremena, društvenih skupina, aktivnosti, duševnih stanja itd. Konceptualni prikaz tako kodiranih prostornih odnosa donosi slika 10.1.

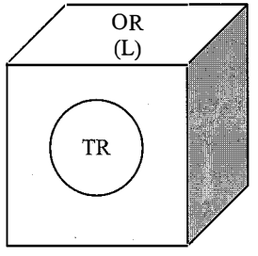

Slika 10.1

[322] Značenje *intralokalnosti* inherentno je prijedlogu *u*, a iz tog se prostornog značenja metaforički izvodi i njegovo značenje *intratemporalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9, 16).

Semantikom prijedloga *u* u kombinacijama s lokativom i akuzativom bavila se u jezikoslovnoj kroatistici Šarić (2006), pa stoga ovdje upućujemo i na njezinu temeljitu analizu toga pitanja. Ukratko, temeljna je teza njezina rada to da su konstrukcije tipa *u*+lokativ gramatički eksponenti koncepta sadržanosti kakvoga entiteta u granicama trodimenzionalnoga orijentira tijekom cijeloga glagolskog procesa, za razliku od dvodimenzionalnih orijentira koji se profiliraju prijedlogom *na*. Prototipni scenariji označeni takvim konstrukcijama jesu oni kod kojih su orijentiri zaista ostvareni u tri prostorne dimenzije i njihove su vanjske granice čvrste i jasne, poput scenarija u primjeru (1):

(1) Kreda je **u kutiji**.

Takvi scenariji pružaju nam strukturni okvir i za konceptualizaciju rubnih slučajeva, u kojima orijentiru nedostaje neko od prototipnih obilježja, budući da nije fizički omeđen sa svih strana (2–3), vanjske mu granice nisu toliko jasne ili pak nisu fizičke prirode (4–5) ili ga se tek metaforički konceptualizira kao omeđen prostor, a zapravo se radi o događaju, mentalnoj ili društvenoj aktivnosti, raspoloženju, stanju i sl. (6–13):

(2) Automobil je ostao **u tunelu**.
(3) Voda je **u čaši**.
(4) Sjedim **u mraku**.
(5) Kuće su **u magli**.
(6) Poginuo je **u ratu**.
(7) Pokojnici žive **u našem sjećanju**.
(8) Pjeva **u crkvenom zboru**.
(9) Aktivan je **u stranci**.
(10) Danima je **u depresiji**.
(11) Navijači su **u euforiji**.
(12) Umro je **u samoći**.
(13) Zemlja je **u izolaciji**.

U skladu s konceptualizacijom takvih neprototipnih orijentira u vidu urednih i jasno omeđenih trodimenzionalnih prostora (bilo njihovim "mentalnim popravljanjem" o kojem govori i geštalt-psihologija (usp. 6.4) kada su u pitanju "nesavršeni" prostorni orijentiri ili pak metaforičkim preslikavanjem prostornih odnosa na odnose u apstraktnijim i konceptualno teže dostupnim domenama) omogućeno je i kodiranje odnosa u navedenim primjerima upravo prijedložno-padežnom konstrukcijom *u*+lokativ.

Temeljnoj tezi o radijalnom ustroju značenja prijedloga *u* u kombinacijama s akuzativom i lokativom treba još dodati i to da su sva značenja kodirana konstrukcijom *u*+lokativ u cijelosti kompatibilna s objedinjujućim konceptom *smje-*

štenosti. Budući da se autorica bavi samo tim dvjema specifičnim konstrukcijama i prijedložnim značenjima koja se u njima ostvaruju, ona implicitno opisuje samo horizontalnu dimenziju prijedložno-padežne semantike u različitim prostornim scenarijima i njihovim metaforičkim ekstenzijama. No kako je konstrukcija *u*+lokativ samo jedna od kombinacija u kojima se taj padež pojavljuje, bitno je još jednom naglasiti da se na vertikalnoj osi strukture lokativnoga značenja svi navedeni slučajevi uklapaju u jedinstvenu lokativnu shemu.

10.2 Lokativ s prijedlogom *na*

Lokativom s prijedlogom *na* kodiraju se prostorni orijentiri koji su profilirani u svojoj dvodimenzionalnosti, ali i apstraktni referenti koji se iz određenoga razloga na taj način metaforički konceptualiziraju. Naime koncept dvodimenzionalne podloge zapravo je dio značenjskoga profila prijedloga *na* i predstavlja u tom smislu orijentir na čijoj je površini smješten trajektor,[323] a značenjski doprinos lokativa jest u činjenici da se trajektor na površini orijentira, tj. unutar njezinih granica, nalazi na početku, tijekom i na kraju glagolskoga procesa i ni u jednoj ih fazi profilirane situacije ne napušta. Nasuprot tomu prostorni odnos koji je kodiran konstrukcijom s prijedlogom *na* i akuzativom drukčije je naravi:

(14) Helikopter se spustio **na krov**.

Odnos kodiran u primjeru (14) uključuje lociranost trajektora izvan granica orijentira na početku glagolskoga procesa, njegovo približavanje orijentiru – koji se konceptualizira kao površina, odnosno profiliran je njegov dvodimenzionalni aspekt, iako u stvarnosti, kao što je to slučaj u navedenome primjeru s krovom, on može posjedovati i treću dimenziju – i smještenost trajektora unutar granica orijentira u završnoj fazi procesa, koja svršenim glagolima biva i dodatno profilirana, odnosno u tom je slučaju konceptualno istaknut sam rezultat glagolskoga procesa (konačna lociranost *helikoptera* na *krovu* u navedenom primjeru). Ključna konceptualna razlika između konstrukcija tipa *na*+lokativ i onih tipa *na*+akuzativ shematski je prikazana na slici 10.2. U skladu sa značenjem prijedloga *na* orijentir se u oba slučaja konceptualizira kao dvodimenzionalna podloga, dok se semantički doprinos padeža očituje s jedne strane, u slučaju konstrukcije s akuzativom, u razlici između početne razdvojenosti trajektora i orijentira koji, u skladu sa shematičnim akuzativnim konceptom cilja, dolaze u kontakt tek na kraju glagolskoga procesa te s druge strane u statičnosti, tj. nepromijenjenosti situacije od početne do završne faze u slučaju kodiranja lokativom, kao što je slučaj u primjeru (15):

(15) Helikopter je stajao **na krovu**.

[323] U tom se smislu, kao i nekim već spomenutim prijedlozima, i prijedlogu *na* pripisuje prostorno značenje *supralokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

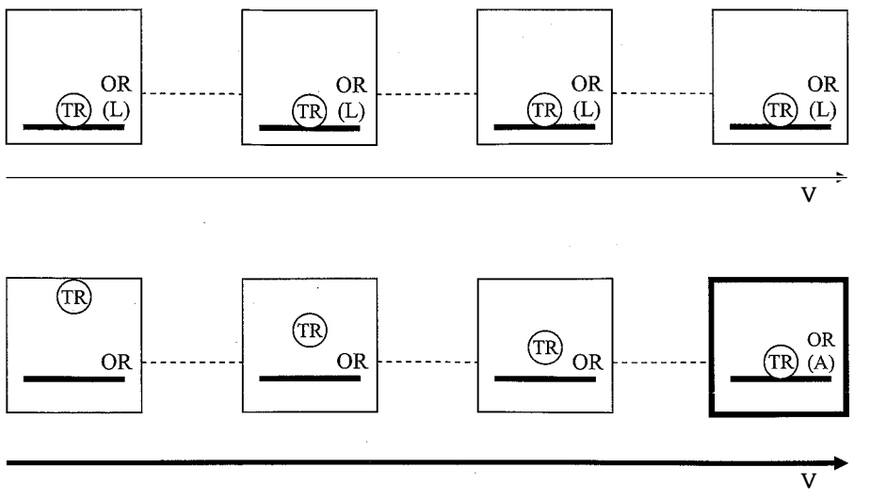

Slika 10.2

Slika 10.2 prikazuje dakle konceptualnosemantičku opreku na kojoj je utemeljeno lokativno, odnosno akuzativno kodiranje orijentira u konstrukcijama s prijedlogom *na*. Gornji dio slike prikazuje statičan scenarij u kojemu je trajektor smješten u granicama orijentira tijekom cjelokupnoga procesa označenog nesvršenim glagolom *stajati*, dok donji dio slike prikazuje scenarij u kojemu se kontakt između trajektora i orijentira ostvaruje tek u posljednjoj fazi glagolskoga procesa. Budući da se svršenim glagolima u pravilu profilira upravo rezultat, tj. posljednja faza glagolske radnje, njezino je završno profiliranje naznačeno deblje otisnutim okvirom, dok vodoravna strelica predstavlja vremenski tijek glagolskih procesa.[324] Prostorni odnosi u scenarijima kodiranim konstrukcijom *na*+lokativ ostvaruju se kroz širok spektar specifičnijih elaboracija:

(16) Ima sat **na ruci**.
(17) Naći ćemo se **na uglu**.
(18) Okupili su se **na ulici**.
(19) Sjedio je **na čelu** stola.
(20) Kuća mu je **na početku** sela.
(21) Riba se peče **na ulju**.

[324] Strelica koja predstavlja vremenski tijek u donjem je dijelu slike 10.2 otisnuta deblje budući da se akuzativom profilira upravo izmjena odnosa trajektora i orijentira, tj. događajni slijed u određenom vremenu, dok je za gornji dio slike karakteristična statičnost, odnosno izostanak bilo kakve promjene u odnosu trajektora i orijentira.

Na ovome mjestu nemamo posebnu potrebu baviti se specifičnostima pojedinačnih navedenih primjera, jer svi se oni ipak, budući da profiliraju lociranost kakvoga entiteta ([STVARI] ili [PROCESA]) na površini dvodimenzionalno profiliranoga orijentira, daju svesti na shematični koncept *smještenosti* u kojem je položaj trajektora konstantan i determiniran je granicama orijentira, a koji na shematičnoj razini objedinjuje i druga lokativna značenja. Opisani bazični prostorni koncept vrlo je plodno polazište za brojne i raznovrsne metaforičke ekstenzije, o čemu svjedoče i sljedeći primjeri:

(22) **Na povratku** s izleta doživjeli su nesreću.
(23) **Na putovanju** je izgubio novčanik.
(24) Brz je **na servisu**.
(25) Jak je **na udarcu**.
(26) Bio sam **na svadbi**.
(27) **Na skupštini** će biti burno.
(28) Sreli smo se **na proglašenju** pobjednika.
(29) Dokument je pisan **na** meni **nepoznatom jeziku**.
(30) Ispričavao se **na lošem engleskom**.
(31) Obračuni su **na početku** godine.
(32) **Na kraju** ljeta mnogi su bez novaca.
(33) Nije ugodno stajati **na vjetru**.
(34) Čekao sam ga **na kiši**.
(35) Ostali smo **na suncu**.

Navedeni metaforički izrazi utemeljeni su na različitim ontološkim konceptualnim metaforama, kao što su AKTIVNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI (22–25), DOGAĐAJI SU OMEĐENI PROSTORI (26–28), JEZICI SU OMEĐENI PROSTORI (29–30), VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI (31–32), VREMENSKE OKOLNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI (33–35) itd.

10.3 Lokativ s prijedlogom *o*

Poput prijedloga *na*, i prijedlog *o* dolazi u kombinacijama s akuzativom i lokativom, a ako je temeljni konceptualnosemantički doprinos prijedloga *na* predodžba orijentira kao dvodimenzionalne površine u kontaktu s trajektorom, tada za prijedlog *o* na sličan način možemo ustvrditi da profilira punktualni kontakt trajektora i orijentira. U konstrukcijama s lokativom i prijedlogom *o* orijentiri su konkretni fizički ili apstraktni, metaforički izvedeni entiteti koji fiksiraju svoje trajektore, odnosno određuju granice njihova potencijalnoga fizičkog ili metaforičkog kretanja, kao što je slučaj u primjerima (36–38):

(36) Kopačke mu već dugo vise **o klinu**.
(37) Život joj visi **o koncu**.
(38) Ovisan je **o heroinu**.

No u ovom slučaju lokativni orijentiri ne funkcioniraju kao omeđeni dvodimenzionalni prostori unutar kojih su trajektori smješteni, već kao punktualni objekti uz koje su oni čvrsto vezani. Shematski prikaz značenja prijedloga *o* s lokativom donosi slika 10.3, a činjenica da orijentiri, kao što je iz prikaza vidljivo, determiniraju položaj statičnih trajektora na početku, tijekom i na kraju glagolskih procesa u navedenim i drugim sličnim primjerima predstavlja konceptualnosemantičku komponentu na kojoj je utemeljeno njihovo lokativno kodiranje.

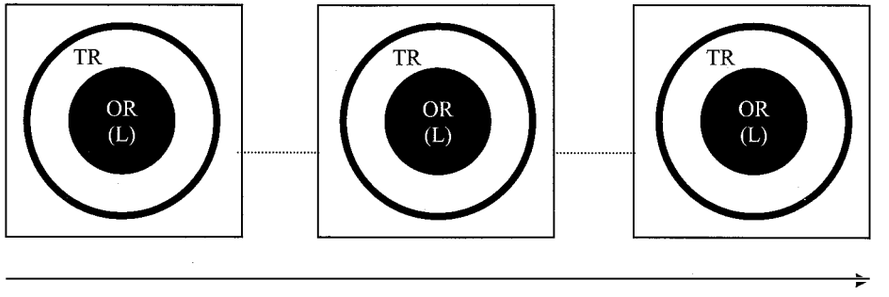

Slika 10.3

Prijedlogom *o* u konstrukcijama s akuzativom profiliran je pak drugi vid odnosa trajektora i orijentira, a to je punktualnost njihovoga završnog kontakta, kao u već opisanim primjerima tipa *udariti glavom* ***o zid***, *očešati se* ***o kuću*** i sl. Sami akuzativni orijentiri, kao što se vidi i iz navedenih primjera, mogu pritom biti dvodimenzionalni i trodimenzionalni. S druge strane trajna punktualnost bitna je odrednica lokativnih orijentira u kombinaciji s prijedlogom *o*. Usto treba napomenuti i da je u pojedinim konstrukcijama s prijedlogom *o* i akuzativom prisutno značenje odbijanja kao rezultat prethodnoga usmjerenog kretanja te kratkoga i intenzivnoga kontakta trajektora s orijentirom, tj. akuzativnim referentom koji je u tom smislu kompatibilan s objedinjujućim konceptom *cilja*, dok lokativni scenariji ne sadrže sličnu implikaciju. Različite metaforičke ekstenzije opisane prostorne sheme također nisu rijetkost, pa su tako brojni primjeri konceptualizacije praznika, dana i kraćih vremenskih razdoblja kao punktualnih objekata u čijem se neposrednom okruženju odvijaju glagolski procesi, koji se u skladu s tim i lociraju na vremenskoj crti s obzirom na položaj otprije poznatih "točaka", što je vidljivo u sljedećim primjerima:

(39) Posjetit ću ga **o Božiću**.
(40) **O ponoći** se začula pucnjava.
(41) **O ručku** se treba odmoriti.

Također, na sličan se način, u vidu punktualnih orijentira o kojima metaforički "vise", tj. ovise trajektori, često konceptualiziraju i izvori ovisnosti, financiranja ili opstanka, poput ovih u primjerima (42–44):

(42) Već je dugo ovisan **o teškim drogama**.

(43) Neka putuje **o svom trošku**.

(44) Život mu visi **o koncu**.

S druge strane i same teme koje omeđuju granice diskursa mogu se u skladu s istom predodžbenom shemom metaforički konceptualizirati kao gravitacijske točke koje razgovor, pisani tekst ili kakvu mentalnu aktivnost drže na okupu, o čemu svjedoče primjeri (45–48):

(45) Govorilo se **o tome** na sjednici.

(46) Razmišljao sam **o njegovim postupcima**.

(47) Dobio sam potvrdu **o nekažnjavanju**.

(48) Djeca vole priče **o vješticama**.

10.4 Lokativ s prijedlogom *po*

Temeljno značenje prijedložno-padežnoga izraza *po*+lokativ može se definirati kao distributivnost, tj. sustavna i pravilna ili pak proizvoljna i nepravilna, stihijska raspoređenost entiteta unutar granica dvodimenzionalnoga ili trodimenzionalnoga orijentira.[325] Upravo spomenuta raspoređenost unutar granica orijentira koja se može uočiti od početka do kraja procesa označenoga glagolom konceptualni je preduvjet uporabe lokativa u kodiranju scenarija toga tipa. U tom su smislu prostorni scenariji kodirani konstrukcijom *po*+lokativ u primjerima (49–54) reprezentativni primjeri opisanoga odnosa:

(49) Igračke su razbacane **po podu**.

(50) Učenici su trčali **po školskom dvorištu**.

(51) Tražim cigarete **po cijeloj kući**.

(52) Cijeli dan šeću **po šumi**.

(53) Cijele godine putuje **po svijetu**.

(54) Marko je dobio **po glavi**.

U primjeru (49) statični trajektori nepravilno su distribuirani u granicama dvodimenzionalnoga orijentira, no treba napomenuti kako je ta njihova statičnost ipak rezultat prethodne dinamičnosti kodirane trpnim glagolskim pridjevom. Sama distribuiranost takvih statičnih trajektora u granicama orijentira, tj. na njegovoj površini, ujedno je i temelj kodiranja orijentira lokativom s prijedlogom *po*, a opisani odnos prikazan je na slici 10.4.

[325] I prijedlogu *po* inherentno je u kontekstu označavanja prostornih odnosa značenje *supralokalnosti* (usp. Pranjković 2001: 9).

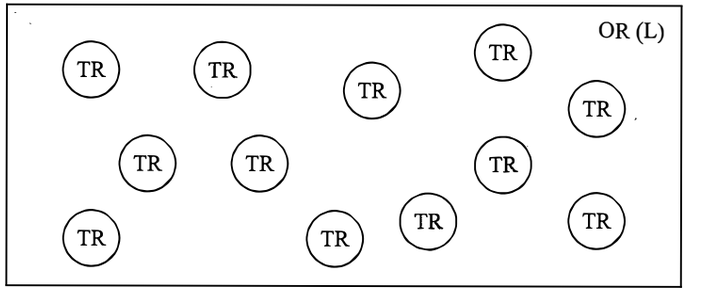

Slika 10.4

U primjerima (50–53) na isti je način unutar granica orijentira distribuirana sama aktivnost (kretanje) trajektora, a u primjeru (54) radi se pak o trodimenzionalnome orijentiru, ali je lokativom s prijedlogom *po* opet profilirana njegova vanjska površina. Scenarij kodiran navedenom rečenicom konceptualizirat ćemo najvjerojatnije tako da tragove udaraca kao rezultate prethodne aktivnosti nenavedenoga agentivnog trajektora distribuiramo širom vanjske površine glave nominativnoga referenta. Naime osnovna je pretpostavka uporabe navedene rečenice u okviru konkretnoga iskaza to da je proces udaranja već okončan, a na površini glave (čije granice u tom smislu predstavljaju orijentir) mogu se uočiti njegovi tragovi. Mogući su i scenariji u kojima granice orijentira unutar kojih je distribuirana glagolska radnja nisu fizičke, no to nije zapreka njihovoj metaforičkoj konceptualizaciji u prostornim okvirima, a samim time i lokativnom kodiranju. Takvi su slučajevi očiti u primjerima (55–57):

(55) Radnici su kopali **po kiši**.

(56) Raznosili smo poštu **po velikoj hladnoći**.

(57) **Po noći** može biti opasno ići kroz grad.

U tri navedena primjera meteorološke i vremenske okolnosti odvijanja glagolskih procesa konceptualiziraju se također kao orijentiri čije su vanjske granice manje-više jasne (prostor kiše omeđen je suhom okolicom, područja hladnoće graniče s toplijim područjima, a noć na konceptualnoj razini graniči s danom), tj. na temelju konceptualnih metafora VREMENSKE OKOLNOSTI SU OMEĐENI PROSTORI i VREMENSKA RAZDOBLJA SU OMEĐENI PROSTORI neprostorni orijentiri unutar kojih je distribuirana glagolska radnja također bivaju kodirani lokativom s prijedlogom *po*. S druge strane metaforička preslikavanja prototipnih prostornih značenja konstrukcije *po*+lokativ na apstraktne sfere u kojima se ostvaruje kakvo obilježje nominativnoga referenta vidljiva su u primjerima (58–60):

(58) Sin mu je **po rezultatima** bolji od ostalih.

(59) Učenik je uzoran samo **po ponašanju**.

(60) Ona je **po naravi** najveselija u svome društvu.

Naime u tim primjerima lokativni referenti (*rezultati*, *ponašanje*, *narav*) predstavljaju apstraktne sfere u kojima se ostvaruju određene kvalitete nominativnih referenata označene pridjevom u funkciji predikatnoga imena, dok im izvan tih sfera ista svojstva ne mogu biti pripisana. U toj činjenici krije se konceptualnosemantička motivacija za lokativno kodiranje navedenih orijentira. Metaforička preslikavanja prostornih značenja na neprostorne sfere poput *planova*, *zakona* i *nacrta*, kojima je unaprijed zacrtan i određen, tj. metaforički omeđen tijek kakvoga procesa, vidljiva su pak u primjerima (61–63):

(61) Sve je građeno **po nacrtu**.

(62) Poslovi teku **po planu**.

(63) Postupit ćemo **po zakonu**.

U navedenim primjerima može se govoriti o ekstenzijama temeljnoga prostornog značenja lokativa s pridjedlogom *po* budući da lokativni referenti u njima predstavljaju čimbenike koji unaprijed određuju ili predviđaju tijek kakvoga glagolskog procesa, tj. određuju mu metaforičke granice, pa se u slučaju odvijanja radnje prema *nacrtu* u primjeru (61), *planu* u primjeru (62) ili *zakonu* u primjeru (63) tijek procesa metaforički konceptualizira kao kretanje distribuirano unutar jasno zacrtanih granica, što predstavlja motivaciju za njihovo lokativno kodiranje, a slične je konceptualnosemantičke naravi i lokativno kodiranje u primjerima (64–65):

(64) Situacija je **po predsjedniku** prilično jednostavna.

(65) Njegov je postupak **po meni** sasvim pogrešan itd.

Naime u tim konstrukcijama sfera percepcije, odnosno mišljenja lokativnih referenata predstavlja apstraktni prostor u kojemu se atributantima (*situacija*, *njegov postupak*) pridružuju osobine označene pridjevom u funkciji predikatnoga imena, pa je upravo tom činjenicom motivirano i njezino kodiranje konstrukcijom *po*+lokativ (usp. analizu bliskoznačnih primjera s prijedlogom *prema* u 8.3.1).

10.5 Lokativ s prijedlogom *pri*

Konstrukcijom *pri*+lokativ u prostornim se kontekstima označava scenarij blizine lokativnom orijentiru,[326] ali pritom motivaciju za njegovo lokativno kodiranje ne predstavlja sama blizina, već statičnost trajektora i nepromjenjivost njegova

[326] U tom je smislu i za prijedlog *pri* karakteristično značenje *adlokalnosti*.

položaja tijekom cijeloga glagolskog procesa koja je određena upravo čvrstim i stabilnim položajem orijentira. Upravo na činjenici da orijentiri u primjerima toga tipa tijekom glagolskoga procesa određuju položaj trajektora kao stalan i nepromjenjiv temelji se njihovo lokativno kodiranje kao i mogućnost uklapanja tih scenarija u objedinjujuću lokativnu shemu *smještenosti*. U tom su smislu ilustrativni sljedeći primjeri:

(66) Živjeli su **pri moru**.

(67) Kuća im je **pri vrhu brda**.

(68) Helikopter je dugo lebdio **pri zemlji**.

(69) Ostali su **pri izlazu**.

U primjerima (66–69) položaj trajektora fiksiran je i ne mijenja se tijekom profiliranoga scenarija, a određuje se s obzirom na postojanje statičnoga i otprije poznatoga orijentira. Svijest o statičnosti trajektora proizlazi iz njegova neizmijenjena odnosa prema također statičnom orijentiru, koji u tom smislu determinira njegov položaj. Slijedom tako uspostavljenih konceptualnosemantičkih odnosa stvorene su osnovne pretpostavke za lokativno kodiranje orijentira budući da opisani prostorni scenariji predstavljaju specifičnu varijantu shematičnoga koncepta *smještenosti*, a njihove metaforičke ekstenzije vidljive su pak u primjerima (70–73):

(70) Obitelj je bila **pri objedu**.

(71) **Pri davanju izjave** izrekao je dosta neistina.

(72) Poginuo je **pri opsadi grada**.

(73) To se događalo **pri kraju njegova mandata**.

U primjeru (70) predodžba statičnosti trajektora temelji se na neizmijenjenosti njegova odnosa (u okvirima profilirane situacije) prema orijentiru koji nije prostorne naravi, ali je njegovo lokativno kodiranje omogućeno konceptualnom metaforom DOGAĐAJI SU FIZIČKI OBJEKTI. Na istoj konceptualnoj metafori temelji se i uporaba konstrukcije *u*+lokativ u primjerima (71) i (72), u kojima se određuje metaforička lokacija glagolskih procesa s obzirom na njihovu istovremenost s lokativno kodiranim događajima kao orijentirima, dok je uporaba iste konstrukcije u primjeru (73) omogućena konceptualnom metaforom VREMENSKA RAZDOBLJA SU FIZIČKI OBJEKTI. Dakle u svim navedenim primjerima glagolski procesi vremenski se lociraju kroz uspostavu odnosa s kakvim događajem ili razdobljem kao statičnim orijentirom, koji određuje i fiksira njihov položaj na vremenskoj osi i u skladu s tim biva kodiran lokativom. Na sličan se način različiti entiteti mogu metaforički locirati i u odnosu na kakvu statičnu točku na ljestvici vrijednosti (74), stanje svijesti (75–76) ili popratne okolnosti (77):

(74) Voda ključa **pri temperaturi** od 50 stupnjeva.

(75) Taj se posao može raditi samo **pri punoj koncentraciji**.

(76) Ostao je **pri zdravoj pameti** usprkos dubokoj starosti.

(77) **Pri takvu razvoju** medicine može se očekivati i skoro pronalaženje lijekova za najteže bolesti.

U navedenim primjerima različiti se glagolski procesi naime na temelju ekstenzije prostornih značenja dovode u odnos metaforičke blizine s kakvim preduvjetom vlastite realizacije, a budući da bez ostvarivanja tih preduvjeta navedeni procesi ne mogu biti realizirani, tj. njihova je realizacija smještena u kontekst ostvarenja prethodnih pretpostavki, shema smještenosti u kojoj orijentir determinira statičan položaj nekog drugog entiteta, bilo da se radi o [STVARI] ili [PROCESU], pogodna je za konceptualno strukturiranje navedenoga tipa odnosa.

10.6 Zaključna razmatranja

Kao i u prethodnim poglavljima, završnim shematskim prikazom na slici 10.5 rasvjetljava se bit cjelokupne rasprave u dijelu koji se bavio opisom utjecaja konceptualnosemantičkih odnosa na lokativno kodiranje imenskih riječi u okvirima različitih tipova konstrukcija.

Slika prikazuje taksonomijsku tipologiju shematičnih koncepata u koje se redom uklapaju specifična lokativna značenja opisana u ovome poglavlju. I u toj hijerarhiji najviše mjesto zauzima jedinstveni generički koncept, a u slučaju lokativa to je shematični koncept *smještenosti*, u koji se na različite načine, ali u pravilu vrlo jasno i izravno, uklapaju lokativni referenti bez obzira na raznolikost lokativnih značenja na razini najveće specifičnosti. U prikazu mreže lokativnih značenja predočen je dakle odnos između supershematičnoga koncepta smještenosti i njegovih izravnih i posrednih podtipova, koji su pak shematični u odnosu na specifična lokativna značenja. Kako je u prethodnim poglavljima već naglašavano, isprekidane linije koje povezuju supershematični koncept ishodišta s niže rangiranim shematičnim konceptima označavaju odnos kompatibilnosti, dok strelice koje povezuju pojedine niže rangirane koncepte označavaju odnos izvođenja, tj. impliciraju da je apstraktniji koncept, u prikazu naznačen tanjim linijama, tijekom spoznajnoga procesa proizašao iz konkretnijega koncepta, koji je u prikazu naznačen debljim linijama. Zato se u središtu prikazane mreže nalazi upravo koncept fizičke, tj. prostorne smještenosti statičnoga trajektora unutar granica određenih profiliranjem lokativnoga orijentira, a taj temeljni koncept objedinjuje različite tipove konstrukcija, tj. predikatne sintagme u kojima su prijedlogom i lokativom kodirane dopune pomoćnom glagolu *biti* kao odredniku općekonstrukcijskoga profila (npr. *Kreda je **u kutiji**, Cvijeće **je u vazi**, Pribor je **na stolu*** itd.), ali i imenske sintagme u kojima su na isti način kodirani postmodifikatori (npr. *tuna **u ulju**, poklon **u celofanu**, ptica **na žici**, mačka **na krovu*** itd.). Iz toga koncepta izveden je s jedne strane shematični koncept u gornjem lijevom

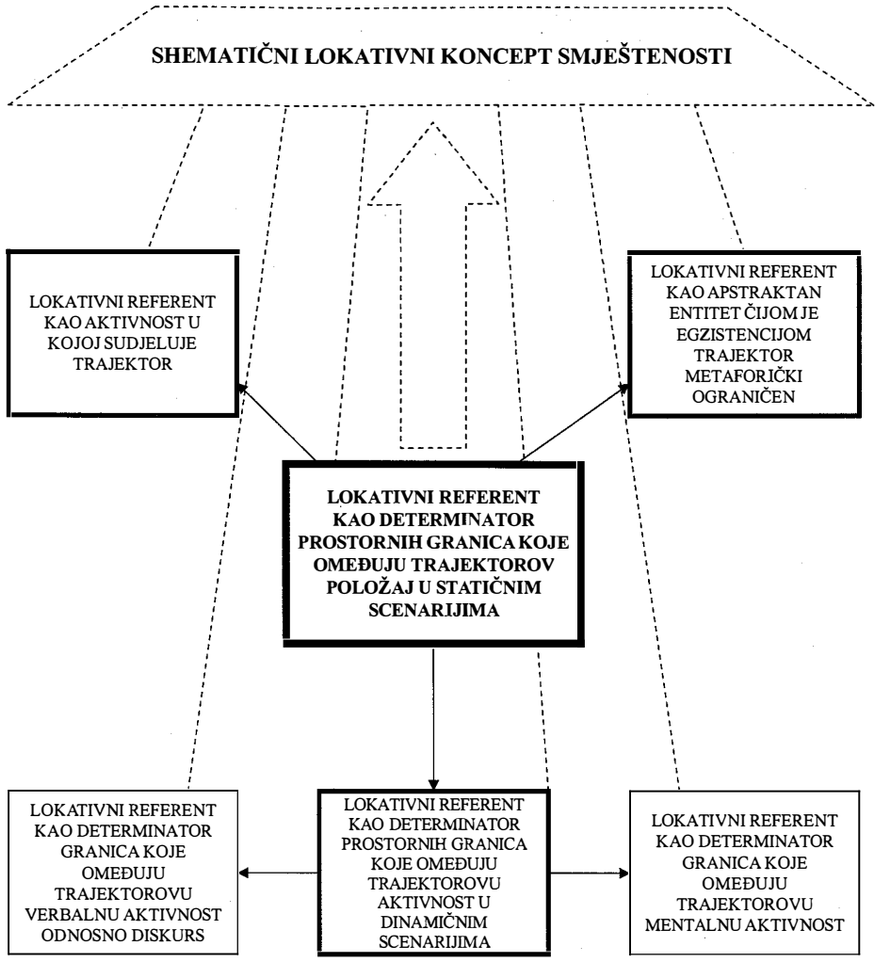

Slika 10.5

dijelu prikaza, u kojem je lokativni referent nekakva aktivnost, odnosno proces u kojem (su)djeluje trajektor te se pojavljuje kao dopuna pridjevu (npr. *biti aktivan **u promicanju** ljudskih prava*) ili glagolu (*uživati **u rješavanju** matematičkih zadataka*), odnosno ima adverbijalnu funkciju (npr. *provesti dan **u fotografiranju i razgledavanju** znamenitosti*). Iz istoga temeljnog koncepta izveden je s druge strane i shematični koncept u kojem je lokativni referent kakav apstraktan entitet čijom je egzistencijom trajektor na neki način određen ili ograničen, a u taj koncept uklapaju se brojni primjeri koji se referiraju na pozitivna ili negativna emocionalna stanja te su u njima lokativom također kodirane priložne oznake (npr. *živjeti **u sreći/nesreći/gorčini/zavisti**, provesti život **u veselju**, biti **u depresiji**, raditi **u strahu*** itd.), a utemeljeni su na konceptualnoj metafori EMOCIONALNA

STANJA SU OMEĐENI PROSTORI. Nadalje je središnjem konceptu statične fizičke smještenosti srodan i dinamični koncept u kojem lokativni referent ne određuje samo granice unutar kojih je smješten trajektor nego i granice u kojima se odvija njegova aktivnost, tj. radi se o mjesnim adverbijalima (npr. *Radio je* ***u uredu***, *Hodao je* ***po kući***, *Održavao je ravnotežu* ***na strmom krovu*** itd.), a iz toga koncepta omeđene fizičke aktivnosti izvedeni su, na lijevoj i desnoj strani donjega dijela slike, shematični koncept u kojem se lokativni referent pojavljuje kao dopuna glagolu u svojstvu determinatora granica koje određuju trajektorovu verbalnu aktivnost, odnosno diskurs (npr. *Govoriti* ***o financijskoj krizi***, *Razgovarati* ***o studentskim danima***, *Pričati* ***o poslu*** itd.) te shematični koncept u kojem se lokativni referent, također kao dopuna glagolu, pojavljuje u svojstvu determinatora metaforičkih granica koje omeđuju trajektorovu mentalnu aktivnost (npr. *Misliti* ***o obvezama***, *Razmišljati* ***o ljetovanju***, *Slušati* ***o požarima na obali*** itd.). Spomenuti izvedeni koncepti utemeljeni su na ontološkoj konceptualnoj metafori APSTRAKTNI ENTITETI SU FIZIČKI OBJEKTI, u skladu s kojom se teme diskursa te mentalne i perceptivne aktivnosti poimaju kao fizičke činjenice, a u supershematični koncept smještenosti uklapaju se na način koji je opisan u poglavlju o lokativu s prijedlogom *o*.

Budući da je lokativ jedini padež u hrvatskome jeziku koji se ostvaruje samo u kombinaciji s prijedlozima, u imenskim se sintagmama lokativni izrazi pojavljuju isključivo u okviru prototipne postmodifikacijske sheme

[[N] [[P] [N] PP] NP],

i to u svojstvu dopuna prijedlozima koji funkcioniraju kao lokalne konstrukcijske glave i kojima se, doslovno ili metaforički, označava odnos fiksiranja, ograničavanja, odnosno trajektorove omeđenosti od strane orijentira, pa se konkretne, tj. leksikalizirane elaboracije te prototipne konstrukcijske sheme otprilike kreću od onih koje se odnose na scenarije sadržanosti u kojima su trajektor i orijentir međusobno jasno razgraničeni i odvojivi fizički entiteti (npr. *kreda* ***u kutiji***, *mačka* ***na krovu***, *čokolada* ***na stolu*** itd.), preko onih u kojima je njihova razgraničenost, tj. konceptualna odvojivost znatno nižega stupnja (npr. *šećer* ***u kavi***, *limun* ***u čaju***), potom onih u kojima su lokativni orijentiri apstraktni entiteti kojima su različiti tipovi trajektora metaforički ograničeni (*bolesnik* ***u depresiji***, *ljudi* ***u strahu***), pa sve do onih u kojima je trajektor kakav proces koji se odvija u granicama orijentira (npr. *život* ***u gradu***, *ljetovanje* ***na obali***, *hodanje* ***po ulici***, *kretanje* ***po šumi***) itd. Prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [[P] [N] PP] NP]

nadalje elaboriraju različite specifičnije podsheme u kojima lokativne dopune u okviru postmodifikatorske prijedložne konstrukcije funkcioniraju kao lokalne glave unutar premodifikatorskih konstrukcija u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [[P] [[ADJ] [N] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u kartonskoj kutiji***, *mačka* ***na limenom krovu***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u čvrstoj kartonskoj kutiji***, *mačka* ***na vrućem limenom krovu***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u velikoj čvrstoj kartonskoj kutiji***, *mačka* ***na strmom vrućem limenom krovu***),

potom konstrukcija u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [[P] [[DET] [N] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u onoj kutiji***, *mačka* ***na njegovu krovu***),

determinator i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u onoj kartonskoj kutiji***, *mačka* ***na njegovu limenom krovu***),

dva determinatora i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u onoj tvojoj kartonskoj kutiji***, *mačka* ***na tom njegovu limenom krovu***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u onoj tvojoj kutiji***, *mačka* ***na tom njegovu krovu***),

različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva

[[N] [[P] [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u nekim mojim kartonskim kutijama***, *mačke* ***na nekim njihovim limenim krovovima***),

relativni kvantifikatori

[[N] [[P] [[REL K] [N] NP] PP] NP]
(npr. *kreda* ***u bilo kojoj kutiji***, *mačka* ***na svakom krovu***) itd.

U konstrukcijskim shemama istoga tipa često se kao lokativna dopuna prijedlogu pojavljuju i apozicijske sintagme tipa

[[N] [N] NP],

pa takve konstrukcije također predstavljaju jednu od elaboracija prototipne prijedložne postmodifikacijske sheme i izgledaju ovako:

[[N] [[P] [[N] [N] NP] PP] NP]
(npr. *život* ***u gradu državi***, *plovidba* ***u brodu ledolomcu***).

Samo lokativno kodiranje u tim i drugim konkretnim varijantama navedenih konstrukcijskih shema imenskih sintagmi pritom je utemeljeno na konceptualno-semantičkim činjenicama koje su temeljito elaborirane u ovome poglavlju, tj. na jasnome uklapanju najraznovrsnijih lokativnih referenata u jedinstvenu shemu *smještenosti* na način koji je prikazan na slici 10.5.

INSTRUMENTAL

Poput drugih kosih padeža i instrumental se s obzirom na različite uporabne kontekste ostvaruje u širokom spektru značenja i funkcija, ali je pritom za sve instrumentalne referente karakteristično uklapanje u neki od aspekata sheme *paralelizma* koja je opisana u poglavlju 6.6. U tom je smislu, moglo bi se reći, upravo navedeni shematični koncept inherentan samom instrumentalu, dok se pojedinačna značenja izvode iz uporabnih konteksta i predstavljaju njegove specifične elaboracije, ali ih se ne može pripisati isključivo padežu, već samom kontekstu u kojemu se taj padež ostvaruje. U narednim poglavljima pokušat će se stoga dokazati i peta temeljna podteza prema kojoj se sva specifična instrumentalna značenja (prema Silić – Pranjković 2005: 234–239) uklapaju u jedinstveni shematični koncept paralelizma koji je izveden iz prostorne predodžbe zajedničkoga usmjerenog kretanja dvaju fizičkih objekata.

11.1 Besprijedložni instrumental

Značenjska tipologija besprijedložnoga instrumentala uključuje sljedeće skupine: instrumental sredstva, subjektni instrumental, predikatni instrumental, prostorni instrumental ili prosekutiv, vremenski instrumental, instrumental indirektnoga objekta, instrumental podrijetla ili ablativni instrumental, instrumental osnovne osobine i pridjevni instrumental.

11.1.1 Instrumental sredstva

Instrumentalom sredstva označuje se predmet pomoću kojega se obavlja kakva radnja, a navedena značenjska skupina, uz prijedložno ostvareni instrumental društva, predstavlja središnje ili prototipno značenje instrumentala i kod njega je vezu sa shematičnim konceptom *paralelizma* najlakše uočiti. U prototipnim

situacijama radi se dakle o scenarijima u kojima kakav agentivni trajektor vrši radnju označenu glagolom služeći se pritom nekim za tu svrhu raspoloživim sredstvom. Koncept paralelizma i sinkroniziranosti, tj. usklađenosti kretanja instrumenta s namjerama i djelovanjem agentivnoga trajektora pritom je prilično očit. Tako primjerice u rečenici *On na posao dolazi **automobilom**, a ona **autobusom*** na konceptualnoj razini možemo lako zamijetiti odnos paralelizma, odnosno potpunoga preklapanja putanja trajektorâ koji su označeni ličnim zamjenicama u nominativu i orijentirâ, tj. prijevoznih sredstava koja su kodirana instrumentalom. Važno je u ovom kontekstu upozoriti i na ključnu razliku između orijentira koji su u prototipnim prostornim scenarijima kodirani instrumentalom i onih koji su u takvim scenarijima kodirani genitivom, dativom, akuzativom ili lokativom. Kao što smo mogli uočiti u prethodnim poglavljima, orijentire koji su kodirani drugim kosim padežima u pravilu konceptualiziramo kao statične entitete i upravo u odnosu na njih uočavamo i vrednujemo kretanje, tj. dinamičnost trajektora. To je vidljivo u primjerima u kojima se ostvaruju njihova prototipna značenja. Tako se rečenicom *Izašao je **iz kuće*** na konceptualnoj razini profilira glagolskim procesom uspostavljena prostorna distanca između dinamičnoga trajektora i statičnoga genitivnog orijentira, a u rečenici *Trčao je **prema kući*** profilira se pak smanjivanje prvotne distance približavanjem trajektora statičnom dativnom orijentiru. U rečenici *Utrčao je **u kuću*** na konceptualnoj razini dolazi pak do potpunoga poništavanja prethodne distance koja je odvajala dinamični trajektor od statičnoga ciljnog orijentira, tj. glagolski proces rezultira njihovim kontaktom, dok se rečenicom *Proveo je **u kući** cijelo popodne* na konceptualnoj razini profilira simetrična statičnost trajektora i orijentira. Nasuprot toj obostranoj statičnosti u navedenoj konstrukciji kojom je kodirano prototipno lokativno značenje, u prototipnim instrumentalnim značenjima nailazimo na obostranu dinamičnost, tj. simetričnost gibanja obaju temeljnih elemenata konceptualne strukture. Instrumentalni orijentiri u primjerima tipa *Marko putuje **autobusom**, Ivana reže kruh **nožem*** itd. kreću se zajedno s nominativnim trajektorima, pa promatrač njihovo kretanje konceptualizira kao paralelno, tj. zajednički usmjereno i potpuno usklađeno.

Opisani koncept zajedničkoga usmjerenog kretanja, paralelizma i preklapanja putanja dinamičnih trajektora i orijentira predstavlja temelj, tj. ishodišnu točku iz koje se instrumental kao konceptualnosemantička kategorija širi i obuhvaća druga, sve apstraktnija i konceptualno teže dostupna značenja. Ovdje se dakle tvrdi da je između središnjih, prototipnih značenja instrumentala sredstva (i društva) i ostalih njegovih značenja uvijek moguće pronaći manje ili više izravnu mofivacijsku nit, tj. da rubna značenja uvijek na konceptualnoj razini dijele jednu ili više osobina s prototipom, a ujedno se s njim uklapaju i u jedinstvenu konceptualnu supershemu. Odnos zajedničkoga usmjerenog kretanja, paralelizma i potpunoga poklapanja putanja dinamičnih nominativnih trajektora i instrumentalnih orijentira u gore navedenim primjerima koji uključuju služenje prijevoznim sredstvima shematski je prikazan na slici 11.1.

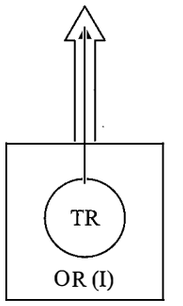

Slika 11.1

Na slici je prikazan odnos nominativnoga trajektora i instrumentalnoga orijentira u scenariju služenja prijevoznim sredstvom. Trajektor koji je predočen kružnicom pritom se nalazi u unutrašnjosti orijentira predočenog kvadratom, široka strelica koja je usmjerena od orijentira prema gornjem dijelu slike označava putanju njegova kretanja, a tanka strelica koja se od trajektora pruža u istome smjeru označava putanju kretanja konceptualno istaknutoga trajektora. Njihovo potpuno poklapanje, odnosno predodžba paralelizma koja iz njega proizlazi osnovna je pak pretpostavka instrumentalnoga kodiranja orijentira, tj. samoga sredstva kojim se trajektor služi. Iako konceptualizacija procesa koji uključuju korištenje sredstvom može biti i nešto drukčije naravi, u bitnim sastavnicama i ti se scenariji ipak podudaraju sa shematičnim konceptom paralelizma. Takav je primjerice slučaj s konceptualizacijom odnosa trajektora i orijentira u primjerima (1–3):

(1) Ivan reže kruh **nožem**.

(2) Ana otključava vrata **novim ključem**.

(3) Mehaničar popravlja motor automobila **posuđenim alatom**.

Scenariji služenja manjim priručnim sredstvima razlikuju se od gore opisanih scenarija služenja prijevoznim sredstvima primarno po odnosu veličina. Ovdje su, za razliku od scenarija putovanja vlakom ili automobilom, trajektori višestruko veći od orijentira koji su kodirani instrumentalom. Također, za razliku od činjenice da je kretanje trajektora u scenarijima prijevoznoga sredstva rezultat kretanja samoga sredstva, tj. možemo govoriti o nekoj vrsti pasivnoga pokretanja lika prvoga plana, u navedenim je slučajevima upravo trajektor onaj kojemu možemo pripisati inicijalnu dinamičnost, dok se orijentir (sredstvo) pokreće zahvaljujući izvanjskom poticaju trajektora, kao neka vrsta njegove "produžene ruke". Dakle temeljne pretpostavke za uklapanje tih dvaju tipova scenarija u jedinstvenu instrumentalnu shemu paralelizma ostaju neupitne. Bez obzira na odnos veličina i aktivnost/pasivnost gibanja trajektora i orijentira, njihovo je kretanje i dalje usmjereno prema istome cilju, a putanje im se u potpunosti poklapaju. Ipak,

važno je ovdje ukazati na još jednu bitnu razliku između navedenih tipova rečenica u kojima su instrumentalom kodirani različiti vidovi pomoćnih sredstava u realizaciji glagolske radnje. Naime u scenarijima s instrumentalom sredstva kao što su *Otvorila je vrata* ***novim ključem*** ili *Mehaničar popravlja motor automobila* ***posuđenim alatom***, a za razliku od primjera tipa *On putuje* ***automobilom***, *ona* ***autobusom***, ne možemo govoriti o dinamičnosti, odnosno pokretanju cijeloga trajektora, već samo jednoga njegova dijela. Kod značenja sredstva to je obično ruka koja je u izravnom kontaktu s instrumentalnim referentom, pa se ovdje zapravo radi o konceptualnoj metonimiji CJELINA ZA DIO budući da upravo ruka agentivnoga trajektora predstavlja aktivnu zonu unutar veće cjeline i njezino je kretanje profilirano na konceptualnoj razini. Sredstvo se dakle, kao što je već rečeno, u tim slučajevima konceptualizira kao trajektorova "produžena ruka" i putanja njegova kretanja poklapa se s putanjom ruke kao dijela agentivnoga trajektora, a ne s putanjom trajektora kao cjeline.

11.1.2 Prostorni instrumental ili prosekutiv

Prostorni instrumental ili prosekutiv vrlo je čest i njime se u pravilu profilira putanja kojom se odvija kretanje trajektora, kao što je vidljivo iz primjera (4–7):

(4) Učenici su hodali **desnom stranom pločnika**.

(5) Kolona oklopnih vozila prošla je **gradom**.

(6) Zarobljenici će izaći na slobodu **uskim prolazom**.

(7) Brodovi smiju ploviti samo **sredinom uvale**.

Prostorni instrumental također predstavlja jednu od specifičnih elaboracija objedinjujućega instrumentalnoga koncepta *paralelizma*, a njegova motiviranost prototipnim značenjima sredstva i društva također je neupitna. No ono što instrumentalne referente u navedenom značenju razlikuje od onih u značenjima sredstva i društva jest njihova statičnost. Stoga ovdje ne možemo govoriti o paralelizmu koji se ostvaruje na temelju istosmjernosti kretanja nominativnoga i instrumentalnoga referenta i potpunoga preklapanja njihovih putanja, već je u pitanju nešto drukčija varijanta objedinjujuće instrumentalne sheme. Radi se naime o tome da su sami orijentiri u gore navedenim primjerima profilirani u vidu prostornih linija kojima se kreću trajektori kodirani nominativom. Osnovna je karakteristika takvoga instrumentalnog kodiranja orijentira dakle konceptualno isticanje aspekta pravocrtnosti. Sami orijentiri mogu biti i najčešće jesu dvodimenzionalni (*cesta*, *put*, *staza*) ili trodimenzionalni (*tunel*, *hodnik*, *prolaz*), no instrumentalnim se kodiranjem profilira samo njihova duljina kao dimenzija u odnosu na koju se vrednuje kretanje trajektora. Možemo stoga zaključiti da takvi dvodimenzionalni i trodimenzionalni orijentiri, iako su po prirodi statični, posjeduju na konceptualnoj razini jasno izraženo obilježje putanje. Konceptualna istaknutost toga inherentnog obilježja nedvojbeno proizlazi iz samoga znanja da

se njima mogu kretati različiti trajektori, a vrlo su često instrumentalni referenti prosekutivne skupine upravo objekti namijenjeni kretanju i nesmentanom protjecanju prometa (*ceste*, *tuneli*, *prolazi*, *kanali* itd.). Kada se pak dinamični trajektori (*pješaci*, *vozila* i sl.) zaista pravocrtno kreću duž tih statičnih orijentira, putanja njihova kretanja preklapa se s opisanom inherentnom putanjom orijentira. Može se stoga zaključiti da je upravo poklapanje dviju putanja ključ koji nas vodi do odgovora na pitanje iz kojih su razloga određeni prostorni orijentiri kojima je determinirano kretanje trajektora kodirani upravo instrumentalom. Opisano poklapanje tih dviju pravocrtnih putanja, inherentne putanje statičnoga orijentira i aktualizirane putanje dinamičnoga trajektora, kao specifična elaboracija instrumentalne sheme paralelizma prikazano je na slici 11.2.

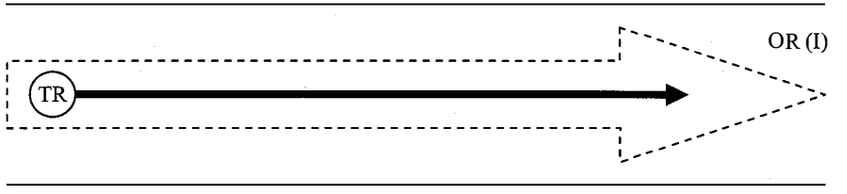

Slika 11.2

Slika prikazuje scenarij u kojemu je statični orijentir dvodimenzionalan ili trodimenzionalan, no iako se radi o višedimenzionalnim orijentirima, konceptualno je istaknuta njihova duljina, tj. putanja potencijalnoga kretanja trajektora, dok im širina i visina prilikom interpretacije gore navedenih primjera nisu profilirane. Konceptualnu istaknutost duljine orijentira, koja predstavlja putanju mogućega kretanja trajektora, simbolizira široka strelica koja je otisnuta isprekidanim linijama budući da svijest o takvoj putanji nije rezultat aktualnoga kretanja, već je ona nešto posrednija i možemo ju pripisati samom znanju o mogućnosti kretanja duž orijentira. Trajektori se pak po takvim orijentirima kreću pravocrtno i kontinuirano, pa je stoga putanja koju oni opisuju svojim gibanjem konkretnija i konceptualno istaknutija. Upravo je iz tog razloga ona na slici, za razliku od inherentne putanje statičnoga orijentira, otisnuta punom i debljom strelicom. Iz činjenice da se dvije opisane putanje (inherentna koja pripada orijentiru i aktualna koja se pridružuje dinamičnom trajektoru) prilikom same predodžbe kretanja u potpunosti podudaraju proizlazi i instrumentalno kodiranje orijentira, dok je trajektor, koji svoju istaknutost unutar opisanoga scenarija može zahvaliti upravo vlastitoj dinamičnosti, tj. aktualnom kretanju koje automatski preusmjerava vizualni fokus promatrača, upravo zbog te istaknutosti kodiran nominativom i pripada mu uloga rečeničnoga subjekta.

11.1.3 Vremenski instrumental

Vremenski instrumental rezerviran je za neka specifična vremenska značenja i načelno se ograničuje na uzak krug referenata. Tako primjerice kad imenica znači

dan, posebno u tjednu, onda se veže uz učestale glagole (ili čak neučestale čini učestalima) i dobiva značenjsku nijansu "svaki". Imenice koje označuju dan u tjednu pritom se upotrebljavaju u jednini, kao što se vidi i iz primjera (8–10):

(8) **Nedjeljom** se odmaramo.

(9) Rade samo **utorkom**.

(10) **Vikendom** je uvijek kod kuće.

Usto, vremenski instrumental jedna je od metaforičkih ekstenzija prototipnih prostornih značenja te još jedna u nizu elaboracija objedinjujućega koncepta paralelizma, a činjenica da se vremenska razdoblja kao orijentiri u određenim okolnostima kodiraju instrumentalom proizlazi iz metaforički utemeljenoga pravocrtnog poimanja vremenskoga tijeka, tj. radi se o iskazima u čijoj pozadini možemo prepoznati konceptualnu metaforu VRIJEME JE PROSTOR. Važno je odmah naglasiti kako je za kodiranje vremenskoga orijentira instrumentalom na konceptualnoj razini bitan njegov kontinuitet, tj. neprekinutost vremenske linije u vidu metaforičke putanje s kojom se u tom slučaju može uspostaviti metaforički odnos paralelizma kao temeljni preduvjet instrumentalnoga kodiranja orijentira. Na takvim konceptualnosemantičkim temeljima, tj. na predodžbi neprekinute vremenske linije na kojoj se metaforički lociraju učestali glagolski procesi, nastaju rečenice s instrumentalno kodiranim orijentirima u primjerima (11–14):

(11) Čekao sam ga **satima**.

(12) Radio je **tjednima**.

(13) Brinula se **mjesecima**.

(14) Bolovala je **godinama**.

Taj temeljni konceptualnosemantički preduvjet instrumentalnoga kodiranja ne može pak biti ispunjen ako između vremenskih razdoblja u kojima se odvijaju glagolski procesi postoje veći prekidi, tj. ako je kontinuitet vremenskih orijentira narušen i nemoguće ih je uklopiti u shematični koncept paralelizma dviju cjelovitih putanja. Upravo su stoga konstrukcije u primjerima (15–17) neovjerene:

(15) *Čekao sam ga **srijedama**.

(16) *Brinula se **veljačama**.

(17) *Bolovao je **zimama**.

S druge strane, rečenica *Bdjela je **noćima*** potpuno je ovjerena, iako se i noćna razdoblja nalaze u diskontinuitetu, tj. bivaju prekinuta razdobljima dana. No takav je diskontinuitet ipak vrlo relativan budući da je ljudski um često sklon, sukladno psihološkom načelu pregnantnosti (usp. definiciju u 6.4), uspostavljati "dobar geštalt" kada su god za to ostvarene minimalne mogućnosti, tj. prilikom konceptualizacije "popravljati" nesavršene oblike i u njima prepoznavati već poznate koncepte. Budući da je smjenjivanje dana i noći pravilno i noćna su razdoblja u prosjeku jednako duga kao i njihovi prekidi, "dobar geštalt" može se postići uspostavom prividnoga kontinuiteta, tj. zanemarivanjem "praznina" koje se pojavljuju pravilno i nisu preduge kao i u vizualnom primjeru pravilnoga niza kratkih crta koje se, s obzirom na međusobnu blizinu i zgusnutost, ipak konceptualiziraju kao jedna cjelovita linija. Na taj se način isprekidani vremenski tijek u predodžbi ipak svodi na idealni koncept kontinuiteta, što je osnovni preduvjet za instrumentalno kodiranje vremenskoga orijentira. Tek takvom kontinuiranom vremenskom tijeku na konceptualnoj se razini može pridružiti metaforička putanja analogna inherentnoj putanji prostornih orijentira opisanoj u prethodnome poglavlju. Opisana uspostava "dobroga geštalta", tj. prividnoga vremenskog kontinuiteta u slučaju slabije izraženoga diskontinuiteta, prikazana je na slici 11.3.

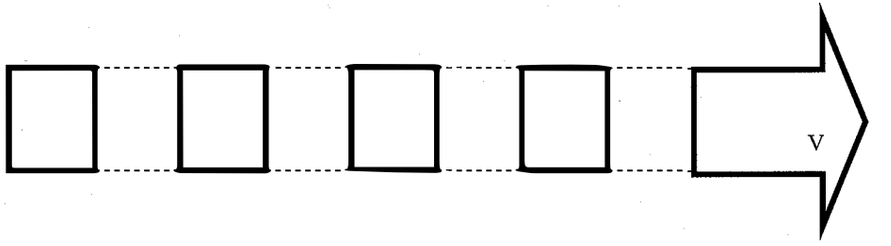

Slika 11.3

No isti postupak nije moguć ako su razdoblja diskontinuiteta višestruko veća od razdoblja kontinuiteta, pa su upravo stoga neostvarive rečenice tipa **Čekao je **srijedama*** ili **Radio je **ljetima***, čija je neovjerenost u tom smislu konceptualnosemantički uvjetovana. Upravo ta činjenica naglašena je na slici 11.4, koja prikazuje dva snažnije odvojena, tj. međusobno znatno udaljenija razdoblja kao što su dvije susjedne *srijede* između kojih postoji razmak od šest dana ili pak dva *ljeta* koja su međusobno razdvojena razdobljem od devet kalendarskih mjeseci.

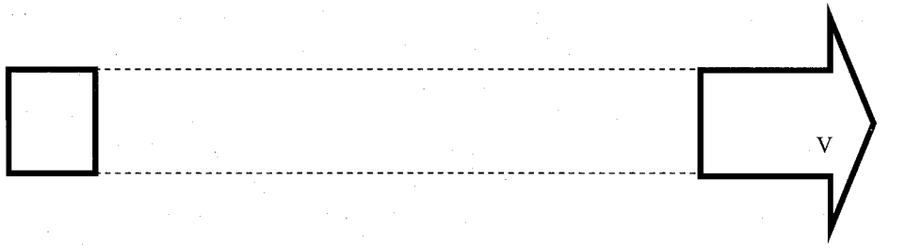

Slika 11.4

S obzirom na tako veliku konceptualnu udaljenost između dva vremenska odsječka, možemo zaključiti kako u navedenim situacijama nisu ostvareni ni minimalni uvjeti za mentalno "ispravljanje" nesavršene situacije, odnosno postiza-

nje "dobroga geštalta". No takvi "diskontinuirani" vremenski orijentiri, ako je kakva radnja za njihova trajanja učestala, ipak mogu biti kodirani instrumentalom jednine, kao što je slučaj u primjeru (18):

(18) Radio je **srijedom/petkom/vikendom**.

Instrumentalni referent u navedenom primjeru nije jedna konkretna *srijeda*, *petak* ili *vikend*, već je značenje tih imenica generičko i ostvaruje se metonimijski, po načelu DIO ZA CJELINU, pa se *srijeda*, *petak* i *vikend* zapravo odnose na više *srijeda*, *petaka* i *vikenda* u nizu. Tako je u navedenom primjeru na planu izraza, u kombinaciji s metonimijskim širenjem značenja jedninskih oblika, ipak postignut privid vremenskoga kontinuiteta kao neprekinute linije s kojom se, u potpunom skladu s instrumentalnom shemom *paralelizma*, poklapa kontinuitet trajanja glagolskih procesa, pa u tom smislu možemo zaključiti kako je i u ovoj značenjskoj skupini instrumentalno kodiranje vremenskoga orijentira, baš kao i njegova nemogućnost, utemeljeno na bazičnim i prostorno utemeljenim konceptualnosemantičkim odnosima.[327]

11.1.4 Pridjevni instrumental

Pridjevni instrumental najčešće dolazi kao dopuna uz pridjeve *bogat*, *siromašan*, *krcat* i sl., kao što je slučaj i u primjerima (19–21):

(19) Slavonija je bogata **šumom**.

(20) Usprkos školovanju ostao je siromašan **duhom**.

(21) Skladište je krcato **raznovrsnom robom**.

Shematični koncept *paralelizma* na kojem se temelji instrumentalno kodiranje u navedenim primjerima ostvaruje se na način koji je vrlo sličan elaboraciji istoga koncepta u primjerima instrumentala podrijetla (usp. 11.1.8). Naime u tim primjerima instrumentalom su kodirani različiti vidovi podrijetla poput *mjesta rođenja*, *pripadnosti porodici*, *prebivališta* i sl., dok su u slučaju pridjevnoga instrumentala istim padežom kodirani specifični vidovi *bogatstva* ili *siromaštva*, koji također kao trajne osobine na konceptualnoj razini predstavljaju orijentire u vidu sastavnih dijelova matičnih trajektora. I kao što se na temelju određenoga vida biografije, koji u slučaju instrumentala podrijetla supostoji s nominativnim referentom i na temelju toga vremenskog *paralelizma* biva kodiran instrumentalom, govori o podrijetlu pojedinca, tako se i s gledišta posjedovanja određenoga materijalnog ili duhovnog dobra koje supostoji ili ne supostoji s nominativnim referentom govori o njegovu bogatstvu ili siromaštvu, pa se na temelju toga

[327] U skladu s tim moglo bi se raspravljati i o korisnosti uvođenja pojma *vremenskoga prosekutiva* kako bi se dodatno naglasila determiniranost vremenskoga značenja instrumentala karakterističnim prostornim odnosima.

metaforičkog paralelizma specifičan aspekt bogatstva ili siromaštva također kodira instrumentalom.

11.1.5 Subjektni instrumental

Subjektni instrumental označava također jedan vid sredstva, ali se rabi u pasivnim konstrukcijama kako bi se gramatički kodirao efektor, tj. nekakva izvanjska ili unutarnja neživa sila u funkciji pokretača radnje, što je vidljivo iz primjera (22–24).

(22) Roditelji su shrvani **tugom**. ← **Tuga** je shrvala roditelje.

(23) Oblak je pokrenut **vjetrom**. ← **Vjetar** je pokrenuo oblak.

(24) Djeca su obuzeta **strahom**. ← **Strah** je obuzeo djecu.

Navedeni primjeri instrumentalnoga kodiranja apstraktnih vršitelja radnje, kojima se može pripisati semantička uloga efektora, također predstavljaju jednu od elaboracija objedinjujućega instrumentalnoga koncepta paralelizma. Shema paralelizma ostvaruje se u scenarijima toga tipa na temelju činjenice da je zahvaćenost nominativnoga referenta određenim stanjem ili procesom označenim trpnim glagolskim pridjevom od početka do kraja praćena prisutnošću efektora, tj. uzročnika istoga stanja stvari. Budući da stalna prisutnost efektora (*tuge* u primjeru (22), *vjetra* u primjeru (23) i *straha* u primjeru (24)) koji uzrokuje stanje stvari označeno trpnim pridjevom uvjetuje trajanje samoga procesa, odnos između profiliranoga elementa scenarija, odnosno nominativnoga trajektora koji je zahvaćen procesom (*roditelji*, *oblak*, *djeca*) i orijentira, tj. efektora čijom je prisutnošću trajanje procesa uvjetovano, konceptualizira se kao supostojanje, tj. specifičan metaforički vid paralelizma. Ta konceptualnosemantička činjenica predstavlja osnovnu motivaciju za instrumentalno kodiranje samih orijentira, a opisani odnos shematski je prikazan na slici 11.5.

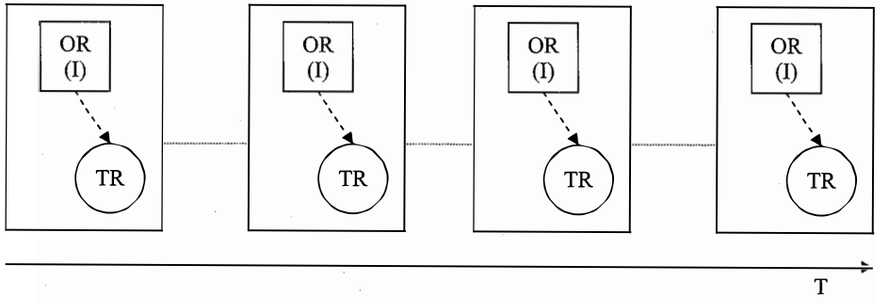

Slika 11.5

Slika dakle prikazuje konceptualnu strukturu rečeničnih konstrukcija u kojima su instrumentalom kodirani apstraktni vršitelji, tj. prouzročitelji kakvoga stanja ili procesa. Ti efektori predstavljeni su pravokutnim oblicima, dok kružnice u do-

njem dijelu predstavljaju trajektore, odnosno trpitelje kao subjekte pasivnih konstrukcija. Isprekidane strelice simboliziraju pak djelovanje efektora na nominativne referente. Svaki vertikalni pravokutnik simbolizira po jednu od faza opisanoga procesa, a vodoravna strelica predstavlja vremensku dimenziju njegove realizacije. Objedinjujući instrumentalni koncept *paralelizma* ovdje je uočljiv kroz sekvencijski uvid u proces, tj. kroz dovođenje njegovih pojedinačnih faza u odnos kronološke susljednosti. Naime da bi stanje označeno trpnim pridjevom u pasivnim konstrukcijama toga tipa trajalo, nominativni trajektor kao trpitelj i instrumentalni orijentir kao prouzročitelj stanja moraju supostojati u specifičnom odnosu označenom kosim isprekidanim strelicama koje upućuju na smjer djelovanja efektora. To njihovo supostojanje kroz sve faze glagolskoga procesa na konceptualnoj je razini kompatibilno sa shemom *paralelizma* baš kao i zajedničko kretanje u gore opisanim slučajevima uporabe instrumentala u značenju sredstva, pa stoga sama kompatibilnost opisanoga tipa scenarija s instrumentalnom shemom paralelizma predstavlja i u ovom slučaju motivaciju za instrumentalno kodiranje orijentirâ.

11.1.6 Instrumental indirektnoga objekta

Instrumental indirektnoga objekta dolazi kao dopuna uz glagole koji zahtijevaju objekt u besprijedložnome instrumentalu te također predstavlja jednu od elaboracija objedinjujućega instrumentalnoga koncepta *paralelizma* budući da se odnosi između nominativnih i instrumentalnih referenata u glagolskim procesima ovoga tipa konceptualiziraju kao kontinuirana združenost od početka do kraja glagolskoga procesa. Instrumentalom su u takvim slučajevima, kao što se vidi i iz primjera (25) i (26), obično kodirane odglagolske imenice koje se javljaju u svojstvu dopuna glagolima, tj. zavisnim sastavnicama koje funkcioniraju kao glave konstrukcija najvišega reda i u čijoj semantičkoj strukturi postoje elaboracijska mjesta koja svojim značenjem profiliraju imenice kodirane instrumentalom:

(25) Njegov otac bavi se **izrađivanjem suvenira**.

(26) Susjedov sin zabavlja se **gađanjem glinenih golubova**.

S druge pak strane, te se instrumentalno kodirane odglagolske imenice, a s obzirom da i same označavaju procese manje ili više shematične naravi, u pravilu javljaju kao glave u imenskim konstrukcijama nižega reda, i to u kombinaciji s besprijedložnim genitivnim postmodfikatorima za koje je, budući da pripadaju kategoriji objektnoga genitiva koji dolazi uz imenice koje zadržavaju svoju relacijsku narav, također karakteristična primjesa komplementacijske funkcije, i to na način koji je već pojašnjen u poglavlju o objektnom genitivu.

Budući da je nominalizacija, kao što je pojašnjeno u poglavljima koja se bave subjektnim i objektnim genitivom, gramatički eksponent skupnoga uvida u [PROCES] označen glagolom za koji je na konceptualnoj razini karakterističan sekvencijski uvid, s naglaskom na njegovoj cjelovitosti i konačnosti, a ne na trajanju i izmjeni faza, nominativni referent koji označuje vršitelja radnje (*otac*

u (25) i *sin* u (26)) i instrumentalom kodirana odglagolna imenica koja skupno označava samu radnju kao [STVAR], tj. ograničeno područje unutar kakve domene (*izrađivanje*, *gađanje*), na konceptualnoj su razini združeni tijekom procesa označenih glagolima *baviti se* i *zabavljati se*.

Tako kao i u slučaju subjektnoga instrumentala *bavljenje izradom suvenira* u (25) i *zabavljanje gađanjem glinenih golubova* u (26) možemo prikazati sekvencijski, a u svakoj fazi glagolskoga procesa nominativni i instrumentalni referenti na konceptualnoj su razini nerazdruživo povezani. Budući da su instrumentalni referenti u tim primjerima odglagolne imenice, orijentir u prikazu na slici 11.6 zapravo je procesne, tj. relacijske naravi,[328] ali je kao ograničeno područje unutar matične domene prikazan skupno i s neutraliziranim vremenskim profilom koji bi bio karakterističan za same [PROCESE], dok trajektor iz faze u fazu procesa označenih glagolima kao što su *baviti se* i *zabavljati se* uzima udio u toj relaciji, budući da mu zapravo pripada uloga agensa u procesu označenom odglagolnom imenicom. Ta istovjetnost trajektora i samoga agensa u procesu koji je označen odglagolnom imenicom na razini konceptualne strukture naznačena je okomitom dvosmjernom strelicom koja ih spaja, a zahvaljujući toj konceptualnosemantičkoj činjenici u konstrukcijama ovoga tipa može se izbjeći dekomponiranje predikata, kao što pokazuju i rečenice s desne strane u primjerima (27–28):

(27) Njegov otac **bavi se izrađivanjem** suvenira. / Njegov otac **izrađuje** suvenire.

(28) Susjedov sin **zabavlja se gađanjem** glinenih golubova. / Susjedov sin **gađa** glinene golubove.

Veliki pravokutni okviri koji objedinjuju opisane sastavnice konceptualne strukture predstavljaju pak faze procesa označenih samim glagolima *baviti se* i

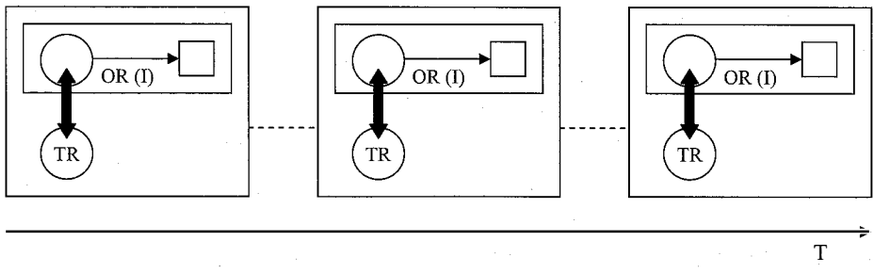

Slika 11.6

[328] Važno je napomenuti i da se genitivni referenti koji se u navedenim primjerima pojavljuju uz instrumentalno kodirane odglagolne imenice ujedno uklapaju u shematični ishodišni koncept na način koji je već opisan i prikazan u poglavlju o objektnom genitivu, tj. kao autonomne konceptualne strukture koje u okviru neautonomne predodžbe procesa označenoga odglagolnom imenicom imaju funkciju *konceptualnih ishodišta*, budući da ih možemo zamisliti neovisno o njihovu sudjelovanju u bilo kakvom procesu, dok je predodžba samoga procesa s druge strane nemoguća ako se isključi prethodna svijest o njegovim sudionicima (usp. poglavlje 7.1.10).

zabavljati se, a paralelizam u odnosu trajektora i orijentira uočljiv je, baš kao i u slučaju subjektnoga instrumentala, u njihovoj sekvencijskoj združenosti koja je karakteristična i za prototipna instrumentalna značenja. Uklapanje toga odnosa u shematični koncept *paralelizma* temelj je dakle instrumentalnoga kodiranja odglagolnih imenica kao orijentira u glagolskim procesima.

U nekim pak primjerima instrumental indirektnoga objekta karakterizira snažnija prisutnost značenja sredstva, pa se u njima shematični koncept paralelizma ostvaruje kroz sudjelovanje nominativnoga vršitelja i instrumentalnoga sredstva u istom procesu, a u takvim slučajevima uporabe objektnoga instrumentala, važno je napomenuti, nisu instrumentalom kodirane odglagolne imenice, što predstavlja ključnu razliku između prethodno opisanih primjera i primjera (29) i (30):

(29) Moj susjed trguje **pirotehničkim sredstvima**.

(30) Prijatelji ga opskrbljuju **namirnicama**.

Tako interpretacija primjera (29) podrazumijeva aktiviranje predodžbe sudioništva u procesu kao specifične varijante koncepta *paralelizma*, budući da je za izvršenje glagolskoga procesa nužna prisutnost nominativnoga referenta (agentivnoga trajektora) i instrumentalnoga referenta u svim njegovim fazama, baš kao i u (30).

Ponekad je pak konceptualnosemantički odnos instrumentala indirektnoga objekta i nominativnoga referenta donekle sličan onom kod instrumentala koji u kombinaciji s prijedlogom *s(a)* označava kakvu karakterističnu pojedinost nominativnoga referenta, budući da se instrumentalno kodirani orijentir i nominativno kodirani trajektor u takvim slučajevima ostvaruju kroz odnos dijela i cjeline, pa se u takvim slučajevima koncept *paralelizma* ostvaruje kroz postojanost, odnosno nepromjenjivost kognitivne udaljenosti koja ih dijeli tijekom duljega vremena. To je vidljivo u primjerima (31) i (32):

(31) MOL-ova ponuda obiluje **pogodnostima**.

(32) Mercedesova vozila odlikuju se velikom **sigurnošću u prometu**.

Ipak, uz uočljivu sličnost na konceptualnosemantičkoj razini, bitno je naglasiti i razliku između toga tipa instrumentala indirektnoga objekta i instrumentala karakteristične pojedinosti koja je formalne naravi i sastoji se u činjenici da je u prvom slučaju instrumentalna dopuna uvedena glagolom, dok je u drugom slučaju prijedložni instrumental pridružen imenici i ima funkciju postmodifikatora (primjerice *soba* ***s pogledom***, *čaj* ***s limunom*** itd.). Opisana elaboracija sheme *paralelizma*, utemeljena na činjenici da je instrumentalni orijentir zapravo sastavni dio nominativnoga trajektora te zbog toga udaljenost koja ih razdvaja ostaje neizmijenjena od početka do kraja glagolskoga procesa, shematski je prikazana na slici 11.7.

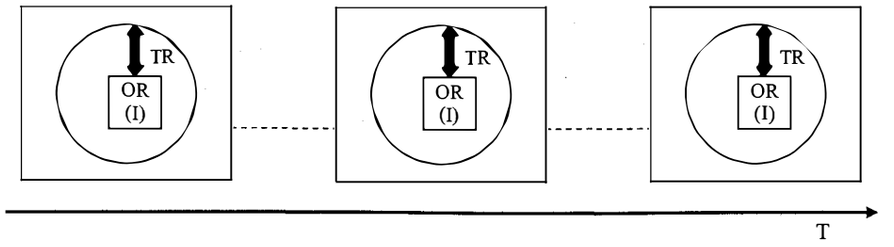

Slika 11.7

Shema paralelizma u opisanom je slučaju najočitije ostvarena kroz komponentu ekvidistance trajektora i orijentira tijekom cijeloga glagolskog procesa. Ta je komponenta naime karakteristična upravo za prototipne scenarije paralelnoga kretanja iz kojih je izveden shematični instrumentalni koncept, a na njezinoj je pojavi (označenoj dvosmjernom strelicom u prikazu na slici 11.7) utemeljeno i instrumentalno kodiranje indirektnoga objekta kao djelomičnoga ostvaraja iste objedinjujuće sheme u (31) i (32).

11.1.7 Predikatni instrumental

U hrvatskom se jeziku predikatni instrumental[329] pojavljuje relativno rijetko i uz vrlo ograničen broj glagola, no njegova je problematika s gramatičkoga gledišta neusporedivo kompleksnija, pa ćemo mu, proporcionalno njegovoj složenosti, posvetiti i nešto više pozornosti.[330] Instrumentalom može biti kodiran imenski dio predikata uz neki od oblika kopulativnoga glagola *biti* ili pak uz semikopulativne prijelazne i neprijelazne glagole[331] kao što su *proglasiti*, *smatrati*, *učiniti* ili *postati*, *ostati*, *djelovati* itd. No i u takvim je slučajevima instrumental, posebice uz kopulativni glagol *biti*, ponekad stilski obilježen u odnosu na neutralno kodiranje imenskoga dijela predikata nominativom (uz neprijelazne glagole) ili mu pak, posebno u razgovornom stilu, konkurira akuzativ s prijedlogom *za* (uz prijelazne glagole). Rasprave se o predikatnom instrumentalu u kroatističkoj i serbističkoj literaturi uglavnom svode na popisivanje glagola uz koje instrumental kao predikatno ime može stajati te na općenite tvrdnje o njegovu značenju ili porijeklu. Tako M. Ivić (1954: 147–158) predikatni instrumental dovodi u usku vezu s vrlo arhaičnim tzv. apozicijskim instrumentalom tipa ***Djevojkom*** *sam obično navraćala kod vas* (*Dok sam bila* ***djevojka***, *navraćala sam kod vas*) kao podvrstom šire, i također arhaične, kategorije instrumentala osnovne osobine. U hrvatskome se

[329] Opširnije o predikatnom instrumentalu u hrvatskom jeziku te njegovoj usporedbi s istom kategorijom u nekim drugim slavenskim jezicima vidi u Belaj – Tanacković Faletar (2010).

[330] O predikatnim imenskim sintagmama vidi više u 3.4.

[331] Budući da se hrvatske gramatike ne slažu u potpunosti oko toga koji se glagoli smatraju semikopulativnima, upotrebljavamo naziv "semikopulativni prijelazni i neprijelazni glagoli" u skladu s definicijom u Silić – Pranjković (2005: 290–291) iako se u istoj gramatici u poglavlju o značenjima instrumentala oni nazivaju i *značenjski nepotpunim*, odnosno *suznačnim* glagolima.

jezikoslovlju, isključujući školske gramatike hrvatskoga jezika, predikatnim instrumentalom, s normativističkoga gledišta, bavila Rišner (2002), čiji se rad svodi na puko utvrđivanje stilske izražajnosti predikatnoga imena u instrumentalu uz određene prijelazne i neprijelazne glagole u odnosu na konkurentske oblike. Oprimjerujući konstrukcije s glagolima uz koje se instrumental pojavljuje kao predikatno ime dotiče ga se i Marković (2009: 232–233) u okviru šire rasprave o rezultativnom sekundarnom predikatu u hrvatskom jeziku, a u kontekstu generativnih[332] opisa treba spomenuti i Mihaljevićev (1982–1983) članak u kojemu se iznose argumenti u prilog tezi o instrumentalu kao strukturnom padežu iza akuzativnoga objekta u tzv. "malim klauzama" uz glagole tipa *smatrati* (*smatrati nekoga* ***nekim*** *ili* ***nečim***) gdje NP-u u instrumentalu nije pridružena tematska uloga instrumenta u odnosu na instrumental kao inherentni padež u slučajevima tipa *razbiti nešto* ***nečim*** gdje se instrumentalnoj NP pridružuje ta tematska uloga.

U narednim potpoglavljima prikazat ćemo i analizirati značenja predikatnoga instrumentala u konstrukcijama s prijelaznim i neprijelaznim glagolima, dovodeći ih u jasnu vezu sa shematičnim instrumentalnim konceptom *paralelizma*.

11.1.7.1 Predikatni instrumental sa semikopulativnim prijelaznim glagolima

Glagoli *držati*, *smatrati*, *zvati* (*nazvati*, *prozvati*), *imenovati*, *proglasiti* i *učiniti* semikopulativni su prijelazni glagoli koji u kombinaciji s imenicama čine semikopulativne predikate. Dopune takvih predikata mogu biti kodirane instrumentalom, ali njihovo kodiranje poznaje i različite alternative. Kada je u pitanju navedena skupina prijelaznih glagola, instrumentalu u funkciji predikatnoga imena ponekad konkurira akuzativ s prijedlogom *za*. No zanimljivo je uočiti da to nije moguće sa svim navedenim glagolima, a i kod onih koji dopuštaju konkurenciju ta se mogućnost pokazuje vrlo stupnjevitom. Stoga se navedeni glagoli mogu prikazati kao susjedne točke kontinuuma duž kojega mogućnost padežne konkurencije progresivno opada. Držimo da su razlozi opadanja mogućnosti padežne konkurencije isključivo konceptualne naravi i da su snažno uvjetovani shematičnom predodžbom poklapanja putanja dvaju odvojenih entiteta koja je utemeljena na prostornim odnosima prototipnih scenarija, a objedinjuje različita značenja instrumentala.

Svi navedeni glagoli sadrže jedno zajedničko obilježje: njima se akuzativni referent ili direktni objekt rečenice identificira s imenskim dijelom predikata (obično je u pitanju imenica) ili mu se pripisuje neko obilježje koje je imenskim dijelom predikata označeno (obično se tada u navedenoj funkciji nalazi pridjev). Ako značenja navedenih prijelaznih glagola analiziramo nešto detaljnije, vrlo ćemo brzo uočiti značenjske razlike iz kojih, kako držimo, proizlazi mogućnost, odnosno nemogućnost padežne konkurencije na relaciji nominativ-prijedložni akuzativ-instrumental prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata.

[332] Iz bogate generativističke literature o predikatnom instrumentalu u slavenskim jezicima izdvajamo Bailyn – Rubin (1991) i Markman (2008).

Glagoli *imenovati* i *proglasiti* otvaraju najviše prostora instrumentalno-akuzativnoj konkurenciji. Oni se najčešće pojavljuju u manje ili više službenim kontekstima postavljanja osobe na određenu funkciju ili mjesto, pa takve scenarije možemo smatrati prototipnima kada se govori o značenju navedenih glagola. Budući da smatramo kako uporaba različitih padeža (instrumentala i prijedložnoga akuzativa) donosi značenjsku razliku na razini konstrukcije, prikazat ćemo što smatramo temeljnom razlikom na konceptualnoj razini s obzirom na različito kodiranje imenskoga dijela predikata. Promotrimo za početak sljedeća primjere (33–34):

(33) Proglasili su ga **predsjednikom**.

(34) Imenovali su ga **ravnateljem**.

Imenski dio predikata kodiran instrumentalom u navedenim rečenicama, koje su po strukturi analogne rečenicama koje označavaju scenarije s prototipnim značenjima instrumentala, snažno navodi na identificiranje akuzativnoga referenta s instrumentalnim, tj. identificiranje osobe označene ličnom zamjenicom u akuzativu sa shematičnim konceptom koji je kodiran instrumentalom (*predsjednik*, *ravnatelj*).[333] Taj shematični koncept dio je šireg scenarija koji uključuje pravila ponašanja, prava, obveze i sl. na položaju *predsjednika*/*ravnatelja* koji je označen imenskim dijelom predikata, pa u tom smislu na konceptualnoj razini postoji sklad, tj. sinkroniziranost između budućega djelovanja akuzativnoga referenta i očekivanja vezanih uz djelovanje na tim funkcijama. Možemo reći kako se na konceptualnoj razini putanja budućega djelovanja akuzativnoga referenta u potpunosti poklapa s putanjom budućega djelovanja *predsjednika*, odnosno *ravnatelja*, što je ujedno i poveznica koja instrumental u ovome značenju povezuje s prototipnim instrumentalom sredstva (u kojemu se poklapaju putanje *faktivnoga* kretanja agensa i instrumenta) kao i s jedinstvenom supershemom koja objedinjuje specifična značenja instrumentala, a kojoj paralelizam kretanja dvaju konceptualno odvojivih entiteta u prototipnim prostornim scenarijima služi kao strukturni okvir.

[333] Uz analogiju na strukturnoj razini važno je istaknuti i jednu bitnu razliku između rečenica s prijelaznim glagolima u kojima se ostvaruje prototipno instrumentalno značenje sredstva (npr. *Ja režem kruh* ***nožem***) i onih sa semikopulativnim prijelaznim glagolima i predikatnim imenom u instrumentalu (npr. *Proglasili su ga* ***predsjednikom***). Naime u prvima se identifikacija utemeljena na odnosu paralelizma uspostavlja između nominativnoga i instrumentalnoga referenta (tj. na relaciji subjekt-instrumental), a u drugima između akuzativnoga i instrumentalnoga referenta (tj. na relaciji objekt-predikatni instrumental). Ta razlika proizlazi iz glagolske semantike. Prijelaznim glagolima prvoga tipa označeni su procesi u kojima sinkronizirano sudjeluju nominativni i instrumentalni referenti. Sinkroniziranost i paralelizam njihova djelovanja perceptivno su dostupni i vanjski ih promatrač može lako uočiti, a na toj je činjenici utemeljena i njihova konceptualna identifikacija. S druge strane semikopulativni prijelazni glagoli *proglasiti* i *imenovati* označavaju procese konceptualne identifikacije akuzativnih referenata s instrumentalnima, a taj tip identifikacije ne proizlazi iz sinkroniziranosti i paralelizma koji su dostupni percepciji vanjskoga promatrača, već upravo iz djelovanja nominativnih referenata ovlaštenih za postupak proglašavanja ili imenovanja osoba na određene funkcije.

Sve navedeno shematski je prikazano na slici 11.8. Djelovanjem agentivnoga trajektora (TR1) tijekom procesa označenoga glagolima *proglasiti* i *imenovati* trajektor (TR2)/atributant (ATRIB) kodiran akuzativom biva identificiran s instrumentalno kodiranim orijentirom/atributom (ATR), tj. shematičnim konceptom *predsjednika/ravnatelja*. Identificiranje, odnosno konceptualno poistovjećivanje akuzativnoga referenta s instrumentalnim kao rezultat procesa konkretiziranoga navedenim glagolima označeno je vodoravnim pravokutnikom koji ih predstavlja kao elemente iste konceptualne cjeline (konkretna osoba u ulozi *predsjednika/ravnatelja*). No budući da su sami shematični koncepti poput *predsjednika* ili *ravnatelja* konceptualno lako odvojivi od konkretnih pojedinaca koji se na tim funkcijama nalaze, dvosmjerna strelica koja razdvaja trajektor i orijentir isprekidana je, čime se upućuje na zamjetnu kognitivnu udaljenost, tj. laku konceptualnu odvojivost akuzativnoga i instrumentalnoga referenta. Smatramo da takva kognitivna udaljenost zapravo predstavlja konceptualni preduvjet instrumentalno-akuzativnoj konkurenciji u navedenim primjerima, tj. da je mogućnost padežne konkurencije u tim primjerima zapravo formalni odraz mogućnosti predočavanja iste situacije na različite načine, a što nam omogućuje upravo konceptualna odvojivost trajektora i orijentira. Bilo kako bilo, proces proglašenja rezultirat će identičnošću budućih postupaka akuzativnoga referenta i postupaka instrumentalnoga referenta, tj. putanje njihova djelovanja od tog će se trenutka poklapati. Držimo kako svijest o tome zapravo predstavlja logičnu motivaciju za kodiranje orijentira instrumentalom, budući da poklapanje putanja dvaju entiteta predstavlja dio strukturnoga okvira na kojemu se temelji jedinstvena shema *paralelizma*.

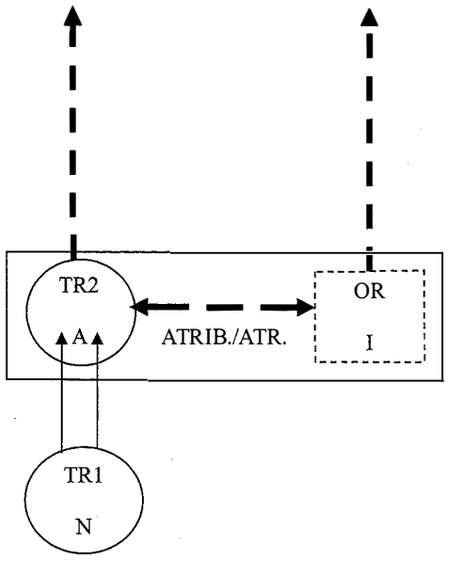

Slika 11.8

No budući da glagoli *imenovati* i *proglasiti* u svijesti govornika aktiviraju i prethodnu fazu u kojoj identifikacija akuzativnoga referenta s imenskim dijelom predikata još nije bila aktualizirana, on može biti kodiran i prijedložnim akuzativom te u tom slučaju, umjesto u vidu čistoga poistovjećivanja (poklapanja dvaju koncepata), isti proces predočavamo kao kretanje akuzativnoga referenta prema apstraktnoj lokaciji označenoj konstrukcijom *za*+akuzativ:

(35) Proglasili su ga **za predsjednika**.

(36) Imenovali su ga **za ravnatelja**.

Takve rečenice strukturom su slične rečenicama s prijelaznim glagolima u kojima se uz direktni objekt pojavljuje i prijedložni akuzativ sa značenjem cilja (npr. *Poslali su ga za Zagreb*), pa se određena sličnost može uočiti i na konceptualnoj razini. Ovdje je referent prijedložnoga akuzativa, tj. funkcija ili mjesto u hijerarhiji nekoga sustava (*predsjednik/ ravnatelj*), na konceptualnoj razini nalik položaju prema kojemu se na vanjski poticaj (procesom *imenovanja/proglašavanja*) kreće akuzativni referent (direktni objekt). Mogućnost takvoga alternativnog konstruiranja situacije javlja se, ponovimo, zbog činjenice da su koncept konkretnoga pojedinca i shematični koncept predsjednika ili ravnatelja međusobno lako odvojivi, tj. drugi nije uvjetovan prvim, upravo kao u slučaju koncepta osobe koja se kreće prema cilju i samoga cilja. Stoga i u drugim sličnim slučajevima čestu alternativu predikatnom instrumentalu i čistoj identifikaciji predstavlja koncept kretanja pojedinca prema društvenoj funkciji kao ciljnom položaju koji se može konceptualizirati neovisno o onome koji funkciju vrši, što je prikazano na slici 11.9.

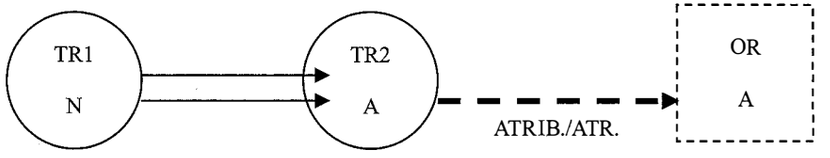

Slika 11.9

Situacija je nešto drukčija kod semikopulativnih predikata s glagolima *držati* i *smatrati*. U takvim rečenicama subjektu ne pripisujemo semantičku ulogu agensa, već doživljavača, što je na slici 11.10 označeno strelicom koja kreće iz unutrašnjosti trajektora. Objektu se u rečenicama toga tipa najčešće pripisuje kakva osobina označena pridjevom u funkciji imenskoga dijela predikata, a kada su u pitanju glagoli *držati* i *smatrati*, s kognitivnoga gledišta vrlo je zanimljiva nemogućnost alterniranja instrumentala i akuzativa s prijedlogom *za* u primjerima (37–38), a koja je, kako smo vidjeli, moguća uz glagole *proglasiti* i *imenovati*:

(37) Smatrao ju je **smiješnom/*za smiješnu**.

(38) Držala ga je **bahatim** i **nepristupačnim/*za bahatog** i **nepristupačnog**.

U skladu sa svime što je rečeno o prethodnoj skupini glagola držimo da je nemogućnost zamjene predikatnoga instrumentala prijedložnim akuzativom u ovoj skupini također konceptualnosemantičke naravi. Naime u navedenim rečenicama objekt ne prolazi kroz bilo kakvu statusnu promjenu kao u primjerima s glagolima *imenovati* i *proglasiti*, već je pripisivanje instrumentalom kodiranih osobina akuzativnome referentu zapravo mentalni proces koji se u cijelosti odvija u predodžbi doživljavača, što je na slici 11.10 označeno zajedničkim okvirom koji na konceptualnoj razini objedinjuje trajektor, orijentir i njihove putanje. Također, same karakterne i fizičke osobine (za razliku od privremenih funkcija *predsjednika* i *ravnatelja* u primjerima iz prethodne skupine) predstavljaju inherentna i stalna obilježja i konceptualno su nešto teže odvojive od svojih nositelja. Niži stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira prikazan je ovdje punom dvosmjernom strelicom, za razliku od one koja je odvajala iste elemente u prethodnome prikazu, a kao formalni odraz toga konceptualnog paralelizma i teže odvojivosti, tj. stalne međusobne uvjetovanosti određenih karakteristika i osoba koje ih nose, prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata koji označava čistu osobinu (*smiješan*, *bahata*, *nepristupačna*) instrumental se pojavljuje kao jedina mogućnost, ponovno u skladu s jedinstvenom supershemom *paralelizma*.

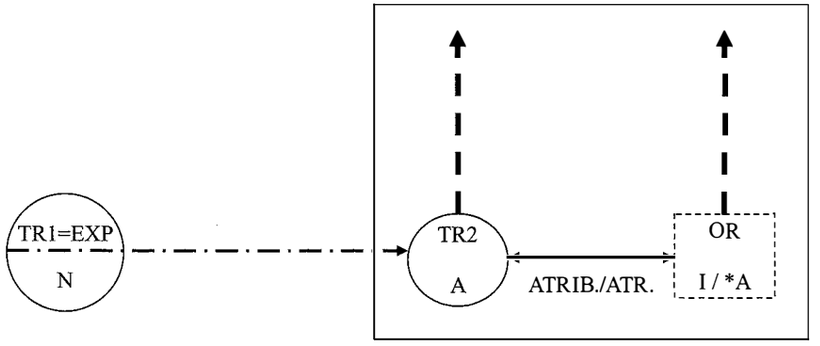

Slika 11.10

No prijedložnom akuzativu u takvim konstrukcijama ipak možemo pripisati viši stupanj ovjerenosti ako se u funkciji imenskoga dijela predikata umjesto pridjeva nađe imenica ili imenska sintagma:

(39) Smatrala ga je **ocem** / ?**za oca**.

(40) Držao ju je **nepristupačnom ženom** / ?**za nepristupačnu ženu**.

Budući da je entitete označene imenicama, za razliku od onih označenih pridjevima, lako konceptualizirati neovisno o drugim entitetima (veći stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira ovdje je označen tanjom punom dvosmjernom strelicom), predodžba apstraktnoga kretanja akuzativnoga referenta

prema ciljnom položaju, tj. prema shematičnom konceptu neodređene osobe koja nosi navedenu osobinu, donekle je moguća i u tim slučajevima. No budući da je konceptualizacija kretanja, koje je imanentno prijedložnom akuzativu kao ciljnom položaju, ipak donekle ograničena činjenicom da se ono odvija unutar doživljavača, te su konstrukcije u primjerima (39) i (40) označene jednim upitnikom. Opisani konceptualnosemantički odnosi shematski su prikazani na slici 11.11.

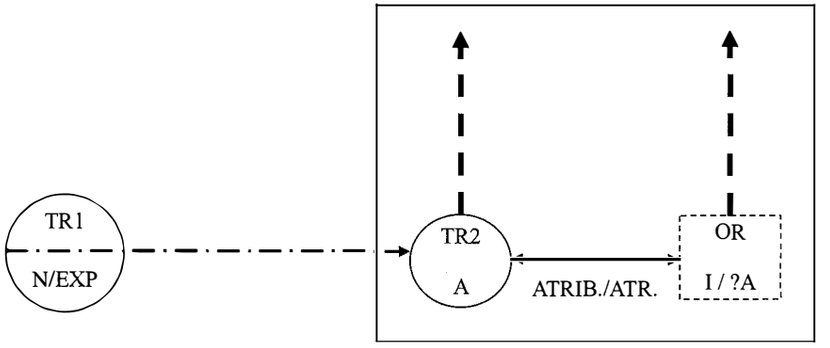

Slika 11.11

S druge strane, glagol *učiniti*, za razliku od glagola *smatrati* i *držati*, kojima se objektu pripisuje neka osobina samo u predodžbi doživljavača, označava aktualiziranje, odnosno kreiranje određene osobine objekta od strane agensa ili efektora:

(41) Rat ga je učinio **vojnikom** / ***za vojnika**.

(42) Godine samoće učinile su ga **mudrijim** i **smirenijim** / ***za mudrijeg i smirenijeg**.

Budući da navedeni glagol snažno profilira trenutak u kojem osobina i njezin nositelj postaju nerazdvojiva cjelina, i to na nekakav vanjski poticaj, a sam se akuzativni referent (direktni objekt) konceptualizira kao statičan entitet koji u glagolskom procesu trpi konkretnu promjenu te tako postaje blizak prototipnom pacijensu, kodiranje imenskoga dijela predikata prijedložnim akuzativom i pripadajući scenarij kretanja prema apstraktnoj lokaciji u koliziji su s opisanom predodžbom. S obzirom na snažno profiliranje trenutka u kojem trajektor i orijentir, tj. nositelj osobine i sama osobina, postaju nerazdvojiva cjelina, dvosmjerna je strelica koja na slici 11.12 razdvaja trajektor i orijentir također puna i deblje otisnuta budući da su oni na konceptualnoj razini teško odvojivi.

Glagoli *zvati*, *nazvati*, *nazivati* i *prozvati*, općenito uzevši, nalaze se na suprotnome kraju opisanoga kontinuuma, budući da je kognitivna udaljenost između osobe i imena ili naziva koji ju označava – i koji joj se pripisuje upravo procesom koji označuju navedeni glagoli – najmanja, tj. oni su na konceptualnoj razini potpuno neodvojivi:

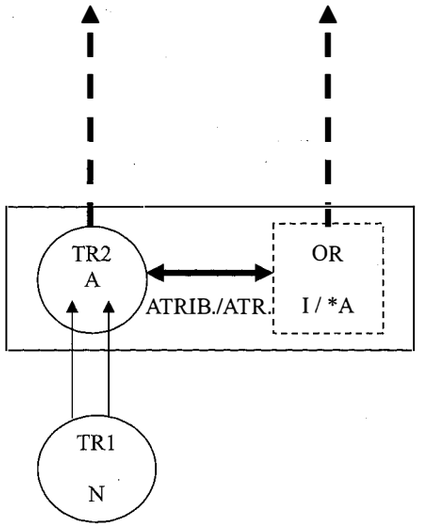

Slika 11.12

(43) Zvali su ga **ocem / otac / *za oca**.

(44) Prozvali su ga ?**Zlatoustim / Zlatousti / *za Zlatoustog**.

(45) Nazvali su ga ***Mirom / Miro / *za Miru**.

Budući da je za konstrukciju s prijedložnim akuzativom, kao što smo već vidjeli, karakterističan scenarij apstraktnoga kretanja trajektora prema orijentiru kao ciljnom položaju, što snažno implicira njihovu početnu odvojenost i konceptualnu neovisnost, alternacija instrumentala i akuzativa s prijedlogom *za* uz glagole imenovanja uopće nije moguća. Dapače, jedinu moguću konkurenciju instrumentalu prilikom kodiranja imenskoga dijela predikata ovdje predstavlja nominativ kao padež čistoga imenovanja, što izravno upućuje na nulti stupanj konceptualne odvojivosti imena i njegova nositelja. No unutar ove skupine glagoli se razlikuju prema tome zahtijevaju li kao predikatno ime neku imenicu ili poimeničeni pridjev "okazionalne" ili "neokazionalne" naravi. Najčešći je slučaj, predstavljen primjerom (43), predikatnoga instrumentala uz te glagole kada se kao predikatno ime (orijentir) pojavljuje imenica "okazionalne" naravi, odnosno imenica koja označava subjektivno pripisivanje nekih uže ili šire shvaćenih osobina trajektoru. Tako primjer (43) znači da nije riječ o biološkom ocu, nego o osobi u funkciji oca i tada je takva imenica sa semantičkom ulogom atributa, nekoga svojstva, konceptualno više odvojiva od trajektora/atributanta te je stoga instrumental potpuno neobilježen u odnosu na nominativ. Ako je pak riječ o vlastitom imenu nastalom od prvotnoga pridjeva, kao u primjeru (44), kodiranje imenskoga dijela predikata instrumentalom nešto je obilježenije u odnosu

na opisani slučaj u primjeru (43), no manje obilježeno u odnosu na vlastito ime u primjeru (45) koje u instrumentalu i ne može stajati. To je u potpunom skladu s tezom o mogućoj neovisnoj konceptualizaciji, tj. uspostavljanju kognitivne udaljenosti između osobine označene pridjevom i njezina konkretnoga nositelja, koju smo potkrijepili na primjerima rečenica s glagolima *smatrati* i *držati* kada se u funkciji imenskoga dijela predikata nalazila imenica ili imenska sintagma (slika 11.11). No ako se uz glagole tipa *nazvati* u imenskome dijelu predikata nalazi pravo, a ne od pridjeva izvedeno vlastito ime, kao u primjeru (45), kodiranje instrumentalom, koje upućuje na veću kognitivnu udaljenost od kodiranja nominativom, nije moguće. Tomu je u primjeru (45) tako jer se instrumental uz glagole kao što je *zvati* pojavljuje isključivo onda kada ti glagoli označavaju "okazionalno" pridavanje neke osobine ili imena koje trajektoru zapravo ne pripada (usp. *Zovu ga **Miro**/??**Mirom*** – pod pretpostavkom odmilice u slučaju da se osoba recimo zove *Miroslav* – naprema *Zove se **Miro**/*Mirom***), a primjer (45) s glagolom *nazvati* znači da se osoba uistinu zove *Miro*. No promjenom glagolskoga vida toga glagola situacija se drastično mijenja, odnosno uz glagol *nazivati* instrumental je potpuno ovjeren, dapače češći i ovjereniji od nominativa (usp. ??*Često su ga nazivali **luđak** / Često su ga nazivali **luđakom***) jer nesvršeni vid toga glagola kao predikatno ime ima isključivo imenice "okazionalne" naravi kojima se kao orijentirima uspostavlja veća kognitivna udaljenost u odnosu na trajektor. Ta je udaljenost veća kada je riječ o općim imenicama ili pridjevima koji su tada u instrumentalu i puno običniji negoli u slučajevima kada se radi o vlastitom imenu (usp. *Zvali/Nazivali su ga **luđakom** // Zvali/ ??Nazivali su ga **Mirom***). Stoga je instrumentalno kodiranje vlastitoga imena pridjevskoga porijekla u primjeru (44) označeno jednim upitnikom s obzirom na nešto veću kognitivnu udaljenost između osobe i osobine označene pridjevom, dok je ime u primjeru (45) u instrumentalnom obliku označeno zvjezdicom kao znakom neovjerenosti, s obzirom na to da kognitivnu udaljenost između osobe i pravoga imena koje ona nosi nije moguće uspostaviti, a za aktiviranje koncepta paralelizma i poklapanja putanja koji je karakterističan za instrumentalna značenja nužan je preduvjet prethodna konceptualna odvojivost dvaju entiteta koji u odnosu sudjeluju. Stoga je i dvosmjerna strelica koja spaja trajektor i orijentir na slici 11.13 najdeblje otisnuta, što označava nultu kognitivnu udaljenost između akuzativnoga i instrumentalnoga referenta.[334]

[334] Slika 11.13 predstavlja opći konceptualni prikaz semikopulativnih glagola ove skupine kao cjeline u odnosu na prethodne skupine. Zbog metodoloških razloga orijentiri "okazionalne", odnosno "neokazionalne" naravi nisu posebno prikazani, no iz analize je jasno da bi dvosmjerna strelica kojom se označava konceptualna udaljenost između trajektora i orijentira bila nešto tanja u slučajevima s orijentirima "okazionalne", a deblja u slučajevima orijentira "neokazionalne" naravi.

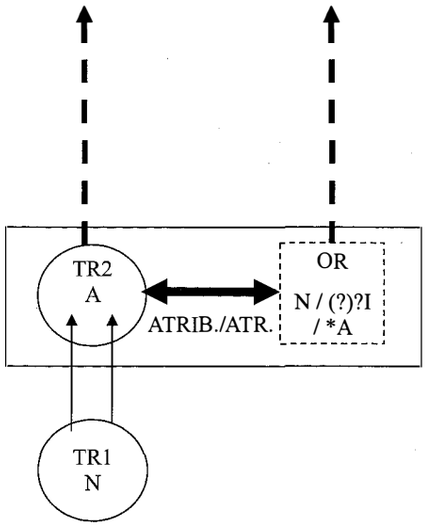

Slika 11.13

11.1.7.2 Predikatni instrumental s kopulativnim glagolom *biti* i sa semikopulativnim neprijelaznim glagolima

Kada je u pitanju instrumental kao predikatno ime kod neprijelaznih glagola, on najčešće uključuje glagole *biti*, *ostati*, *postati*, *pokazati se*, *činiti se*, *učiniti se*, *izgledati* i *djelovati*. S obzirom na već spomenuti kriterij konceptualne udaljenosti i odvojivosti trajektora od orijentira kao predikatnoga imena kodiranoga instrumentalom, odnosno akuzativom (rjeđe nominativom) kod prijelaznih semikopulativnih glagola, a koji je proporcionalan čestotnosti rečenica u kojima se predikatno ime pojavljuje u instrumentalu, akuzativu ili nominativu, instrumental je, kada se kod neprijelaznih glagola suprotstavi nominativu, najmanje zastupljen kod glagola *biti* i *ostati* (primjeri 46a–46c i 47a–47c) kod kojih je nominativ u toj sintaktičkoj funkciji osjetno češći. Naime ta dva glagola označavaju potpunu identifikaciju trajektora i apstraktnoga orijentira kao predikatnoga imena, odnosno semantičke uloge atributa koja se pripisuje trajektoru – atributantu, što je na slikama 11.14 i 11.15 označeno punom, debelom obostranom strelicom:[335]

(46a) ???On je trenutno **najboljim hrvatskim nogometašem**. / On je trenutno **najbolji hrvatski nogometaš**.

[335] Upravo zbog potpune identifikacije trajektora i orijentira M. Ivić (1954: 147) predikatni instrumental s glagolom *biti* povezuje s arhaičnim instrumentalom osnovne osobine, smatrajući ga prijelaznom kategorijom između instrumentala osnovne osobine i predikatnoga instrumentala.

(46b) ??Prije deset godina on je bio **najboljim hrvatskim nogometašem**. / Prije deset godina on je bio **najbolji hrvatski nogometaš**.

(46c) ??Za deset godina on će biti **najboljim hrvatskim nogometašem**. / Za deset godina on će biti **najbolji hrvatski nogometaš**.

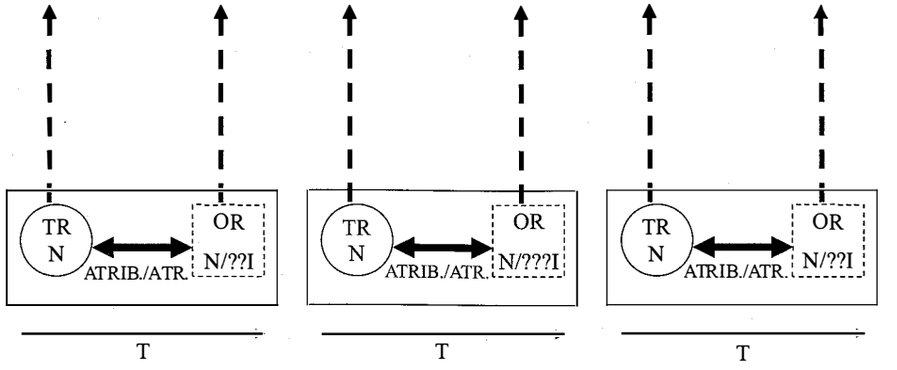

Slika 11.14

(47a) ??Ivo Josipović ostaje **predsjednikom Hrvatske**. / Ivo Josipović ostaje **predsjednik Hrvatske**.

(47b) ??Ivo Josipović ostao je **predsjednikom Hrvatske**. / Ivo Josipović ostao je **predsjednik Hrvatske.**

(47c) ??Ivo Josipović ostat će **predsjednikom Hrvatske**. / Ivo Josipović ostat će **predsjednik Hrvatske.**

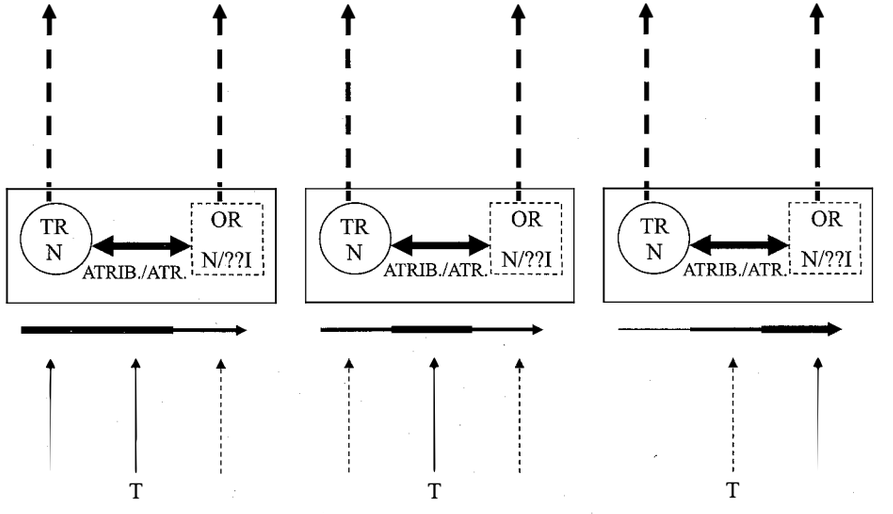

Slika 11.15

Iako oba glagola signaliziraju potpunu identifikaciju trajektora i orijentira, glagol *ostati* razlikuje se od glagola *biti* po tome što osim morfološki kodiranoga vremena snažno referira i na neko drugo vrijeme, najčešće preko kategorije gotovosti. Tako taj glagol upotrijebljen u prezentu (*Ivo Josipović* ***ostaje*** *predsjednik/predsjednikom Hrvatske*) referira i na činjenicu da je *Ivo Josipović* i do sada bio predsjednik, ali i da će u doglednoj budućnosti biti predsjednik. Ako pak kažemo *Ivo Josipović* ***ostao je*** *predsjednik/predsjednikom Hrvatske*, ta rečenica scenarij, preko kategorije gotovosti, podjednako smješta i u prošlost i u sadašnjost, a implicitno i u budućnost te ako vrijeme radnje morfološki smjestimo u budućnost – *Ivo Josipović ostat će predsjednik/predsjednikom Hrvatske* – osim budućega vremena referira se i na sadašnjost. To je svojstvo glagola *ostati* u konceptualnom prikazu na slici 11.15 prikazano okomitim punim, odnosno isprekidanim strelicama usmjerenima prema određenoj točci na vremenskom pravcu. Kao što se iz konceptualnih prikaza i vidi, osim osnovnoga kriterija konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira, ovjerenost upotrebe instrumentala kod kopulativnoga glagola *biti* uvjetuje i upotrijebljeno glagolsko vrijeme koje također utječe na mogućnost konceptualne odvojivosti dviju supstruktura scenarija. Tako će svaki instrumental s kopulativnim glagolom *biti* upotrijebljen u prezentu biti manje ovjeren od onih upotrijebljenih uz glagole u perfektu ili futuru jer prezent kao determinator sadašnjosti označava najmanju udaljenost/odvojivost govornika od scenarija ostvarenoga govornim činom.[336] Budući da se glagolom *ostati* upotrijebljenim u prezentu implicitno referira i na prošlost i na budućnost, gdje je stupanj konceptualne odvojivosti trajektora i orijentira nešto veći, predikatno ime u instrumentalu na slici 11.15 u dijelu koji se odnosi na prezentsku upotrebu označeno je dvama upitnicima, za razliku od slučaja s glagolom *biti* označenoga trima upitnicima jer se njime u prezentu referira isključivo na sadašnjost.

[336] Kriterij utjecaja glagolskoga vremena na konceptualnu odvojivost trajektora i orijentira načelno je prisutan kod svih neprijelaznih semikopulativnih glagola, no primjeri su s prezentom semikopulativnih glagola *postati* i *pokazati se* iznimno rijetki, a ni primjeri u futuru po čestotnosti ne zaostaju puno, pa se u daljnjoj analizi navodi samo najčešći oblik u perfektu. Nasuprot glagolima *biti*, *ostati*, *postati* i *pokazati se*, a kao što će se prilikom analize posljednje skupine neprijelaznih semikopulativnih glagola i vidjeti, glagoli *činiti se*, *djelovati* i *izgledati* kao dopune imaju dativne doživljavače te se gotovo isključivo pojavljuju u prezentu i perfektu budući da je futur poprilično inkompatibilan sa značenjem dativnih dopuna u slučajevima bez dodatnih modalnih oznaka tipa *možda*, *vjerojatno* i sl. koje ga pak onda čine neutralnim (usp. ???*On će mi se činiti dobrim studentom*/*On će mi se* ***vjerojatno*** *činiti dobrim studentom* (*na osnovi onoga što sam o njemu čuo*)). Razloge tomu treba tražiti u činjenici da značenja glagola tipa *činiti se*, *djelovati* i *izgledati* razumijevaju određena perceptivna iskustva dativnoga doživljavača kao posljedice nekakvoga znanja o objektu percepcije. Budući da je pouzdano znati u pravilu moguće samo ono što se trenutno događa ili ono što se već dogodilo, događaji smješteni u budućnost u koliziji su sa semantikom takvih glagola. Sve se rečeno odnosi na slučajeve gdje su dativni doživljavači lične zamjenice *ja* i *mi*, a takvi su najbrojniji, tj. kada su perceptivna iskustva kao posljedica određenih znanja vezana uz osobu koja govori. Kada je pak riječ o ostalim ličnim zamjenicama kao dopunama navedenih glagola, i futuri su sasvim obični jer tada znanje nije vezano uz referente dativnih dopuna (npr. *Na prvi će* ***vam*** *se pogled on činiti čudnim, no kada ga bolje upoznate, sve će biti u redu*).

Instrumental je kao predikatno ime nešto češći kao dopuna glagolu *postati*. Iako i taj glagol kao i glagoli *biti* i *ostati* označava identifikaciju trajektora/atributanta i orijentira/atributa, stupanj identifikacije nešto je manji jer je kod glagola *postati* riječ o prelasku trajektora u područje nekoga apstraktnog orijentira te tek potom o identifikaciji s njim, odnosno scenariji s tim glagolom osim identifikacije trajektora s orijentirom evociraju i sam prelazak trajektora u područje orijentira – proces koji razumijeva početnu odvojenost supstruktura scenarija:

(48a) ?Prošle godine postao je **najboljim učenikom u razredu**.

(48b) Prošle godine postao je **najbolji učenik u razredu**.

Takvi su odnosi na slici 11.16 označeni tanjim dijelom dvosmjerne strelice usmjerenim prema trajektoru kao znakom manjega stupnja identifikacije trajektora i orijentira negoli je to slučaj s glagolima *biti* i *ostati*.

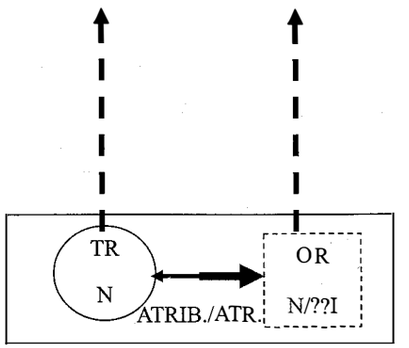

Slika 11.16

Instrumental je kao predikatno ime uz semikopulativni glagol *pokazati se* kudikamo češći od nominativa u istoj funkciji:

(49a) Ivan se pokazao **dobrim studentom**.

(49b) Ivan se pokazao **kao dobar student**.

(49c) ??Ivan se pokazao **dobar student**.

Razloge tomu valja tražiti u činjenici da u scenarijima s glagolom *pokazati se* predikatno ime kao orijentir sa semantičkom ulogom atributa konceptualno ostaje više odvojiv od trajektora/atributanta jer, a za razliku od glagola *postati*, nije riječ, ili barem ne mora biti riječ, o trajnoj identifikaciji trajektora i orijentira, o trajnom svojstvu koje se pripisuje trajektoru, već o identifikaciji u većem ili manjem vremenskom odsječku, što je na slici 11.17 prikazano isprekidanom strelicom usmjerenom od orijentira prema trajektoru.

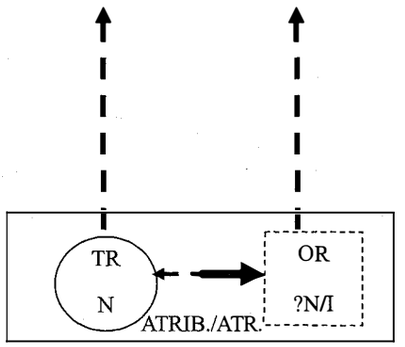

Slika 11.17

Da doista nije riječ o trajnoj identifikaciji trajektora i orijentira, pokazuje potpuna prihvatljivost nominativa popraćenog poredbenom česticom *kao* u primjeru (49b), a koja u takvim slučajevima ima ulogu intenzifikatora udaljenosti i veće kognitivne odvojivosti trajektora i orijentira.

Posljednji su semikopulativni glagoli o kojima će ovdje biti riječi glagoli *činiti se* (*učiniti se*, *pričiniti se*), *djelovati* i *izgledati*. Za tu je skupinu glagola odnos nominativa i instrumentala ilustriran primjerima (50a–50h) te slikom 11.18:

(50a) Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **dobrim majstorom**.

(50b) Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **kao dobar majstor**.

(50c) ??Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **dobar majstor**.

(50d) Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **majstorom za te poslove**.

(50e) Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **kao majstor za te poslove**.

(50f) ??Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **majstor za te poslove**.

(50g) Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **dobrim**.

(50h) ?Ivan mi se čini/izgleda/djeluje **dobar**.

Uz glagole ove skupine instrumental je osjetno češći od nominativa. Neutralnost instrumentala u odnosu na nominativ s tim glagolima uvjetuje kognitivna udaljenost između prvoga trajektora – doživljavača, točnije prosuđivača, kodiranoga dativom – i od njega odvojenoga scenarija u kojemu određena neovisna događajna struktura (određeni *postupci*, *stavovi* i sl.) utječe na poimanje doživljavača da se atribut kodiran instrumentalom pridružuje atributantu kao drugom trajektoru u scenariju. Analogno glagolu *pokazati se*, nominativ je u primjeru (50b) kao neobilježeno predikatno ime moguć jedino dodavanjem poredbene čestice *kao* koja na kognitivnoj razini ima ulogu intenzifikatora udaljenosti između događaja koji funkcionira kao svojevrsni impuls doživljavaču i samoga doživljavača (50a–50c). Primjeri (50d) i (50e) pokazuju da su instrumental te nominativ s poredbenom česticom *kao* kudikamo neutralniji izbor i u slučajevima kada se

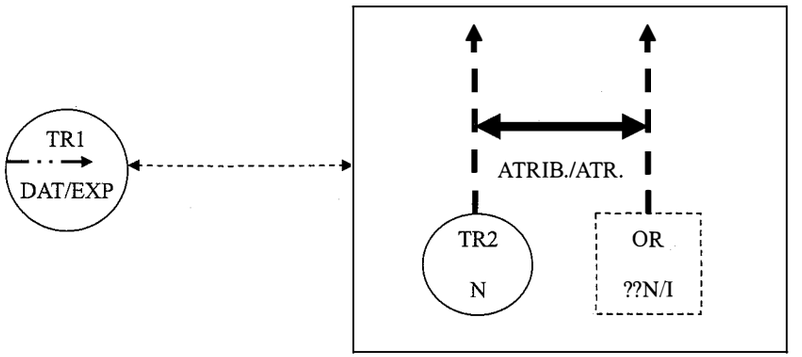

Slika 11.18

kao predikatno ime pojavljuje samo imenica, a prilično visoka obilježenost samoga nominativa u primjerima tipa (50f) također proizlazi iz kolizije nominativa i samoga scenarija s tim semikopulativnim glagolima, obilježenoga kognitivnom udaljenošću između dativnoga doživljavača kao prvoga trajektora s jedne strane i pridruživanja neke osobine (atributa) kao orijentira drugom trajektoru (atributantu) s druge strane, ali i iz same naravi nominalnih profila kao konceptualno neovisnih nerelacijskih predikacija koje time kao orijentiri zahtijevaju i uspostavu veće kognitivne udaljenosti u odnosu na trajektor kojemu se pridružuju. S tim u vezi, prisjetimo se da imenice, a za razliku od pridjeva, kao konceptualno neovisni entiteti, odnosno nerelacijske predikacije omogućavaju i upotrebu prijedložnoga akuzativa kojim se profilira fiktivna putanja/kretanje u jednoj od skupina prijelaznih semikopulativnih glagola tipa *Smatrao ju je* ***smiješnom/*za smiješnu*** *// Smatrala ga je* ***ocem/?za oca***, pri čemu je koncept kretanja imanentan akuzativu kao ciljnom području kognitivno ostvariviji s imenicama kao neovisnim entitetima u funkciji predikatnoga imena negoli s pridjevima kao relacijskim predikacijama. Sličan je odnos nominativa i instrumentala i onda kada se u funkciji predikatnoga imena samostalno pojavljuje pridjev u primjerima (50g) i (50h), no mišljenja smo da su konstrukcije s pridjevima u nominativu ipak nešto ovjerenije od konstrukcija sa samostalnim imenicama u tom padežu. Razloge tomu treba tražiti u relacijskoj naravi pridjeva (u ovom slučaju kontekstualno poimeničenih) koji su za razliku od imenica konceptualno ovisni o imenici (TR2) kojoj se pridružuju, odnosno imenica i pridjev čine cjelinu te je zbog toga u pitanju minimalna kognitivna udaljenost imanentna nominativu. Razlika između imenica i pridjeva kao predikatnih imena uz glagole *činiti se*, *izgledati* i *djelovati* prikazana je na slikama 11.19a i 11.19b.[337]

[337] Ovdje treba istaknuti da su navedeni glagoli svrstani u istu skupinu zbog vrlo sličnoga značenja, ali ne i identičnoga, pa je stoga moguća i uspostava manjih značenjskih razlika između pojedinih predikatnih konstrukcija s tim glagolima, ovisno o jezičnom osjećaju pojedinca. No mišljenja

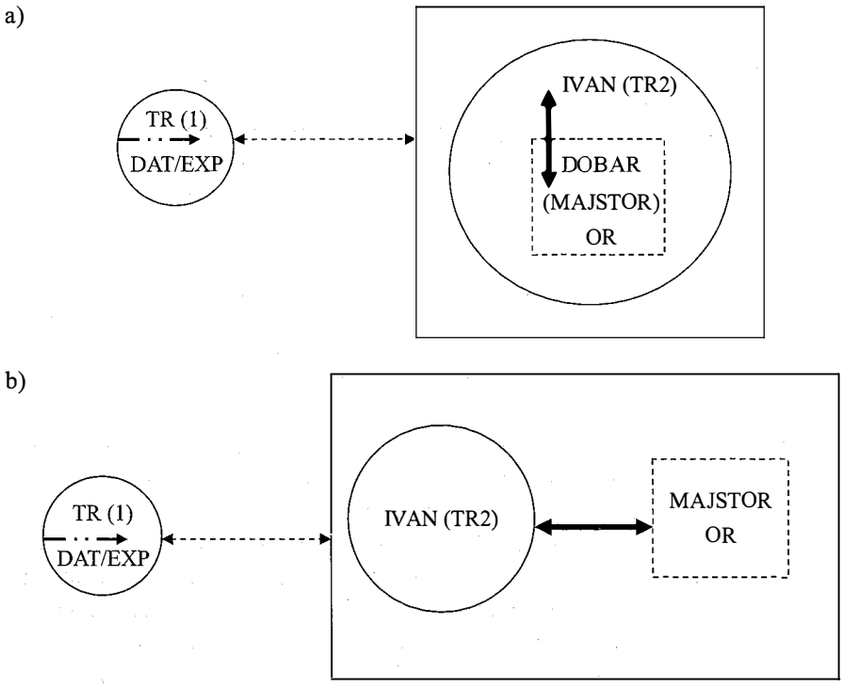

Slika 11.19

Kako možemo vidjeti, analiza predikatnoga instrumentala u hrvatskom jeziku, kao i njemu u toj funkciji konkurentnih padeža nominativa (samostalnog ili s poredbenom česticom *kao*) i prijedložnoga akuzativa, pokazuje visok stupanj poklapanja između njegova kognitivnoga statusa uvjetovanoga kognitivnom udaljenošću između trajektora i predikatnoga imena kao orijentira te njegove čestotnosti. Drugim riječima, instrumental je redovito češći uz one semikopulativne glagole koji svojim značenjem uspostavljaju veću kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira, a prema istom se kriteriju veće kognitivne udaljenosti instrumentalu uz takve glagole najčešće kao alternativni padež pojavljuje akuzativ s prijedlogom *za*. Takva je situacija, prisjetimo se, s prijelaznim semikopulativnim glagolima *proglasiti*, *imenovati*, *smatrati* i *držati*. S druge strane, uz prijelazne semikopulativne glagole tipa *zvati*, *prozvati* ili *nazvati*, glagole koji označavaju vrlo malu ili nikakvu kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira, moguća je alternativa instrumentalu jedino nominativ kao padež komplementa-

smo da takve značenjske nijanse ne utječu na ovdje iznesene temeljne postavke o prioritetu predikatnoga imena u instrumentalu te predikatnoga imena u nominativu s poredbenom česticom *kao* kojom se pojačava opisana udaljenost. Stoga o tim značenjskim nijansama ovdje neće biti riječi jer bi nas to previše udaljilo od teme.

ran maloj ili nikakvoj udaljenosti između supstruktura scenarija. Uz neprijelazne semikopulativne glagole te uz kopulativni glagol *biti* riječ je isključivo o nominativno-instrumentalnoj padežnoj konkurenciji gdje je čestotnost i neobilježenost instrumentala također proporcionalna većoj kognitivnoj udaljenosti između trajektora i predikatnoga imena kao orijentira. Tako se pokazalo da je upotreba instrumentala najobilježenija i najrjeđa uz kopulativni glagol *biti* kojim se uspostavlja nulta kognitivna udaljenost, a njegova se obilježenost smanjuje i čestotnost mu se postupno povećava uz semikopulativne glagole kojima se uspostavlja veća kognitivna udaljenost između trajektora i orijentira, isključujući netom opisane specifične scenarije s glagolima tipa *činiti se*. Temeljni odnosi između nominativa, instrumentala i akuzativa kao leksičkih dijelova predikata (predikatnih imena) uz kopulativni glagol *biti* te uz prijelazne i neprijelazne semikopulativne glagole prikazani su sažeto na slici 11.20. na kojoj je debljina linije proporcionalna manjoj kognitivnoj udaljenosti između trajektora i orijentira trostruke padežne konkurencije. Tako nominativ označava najmanju kognitivnu udaljenost, instrumental nešto veću, a akuzativ najveću te je alterniranje padeža pridjeva ili imenica kao leksičkih dijelova predikata moguće samo između susjednih točaka na hijerarhijskoj ljestvici, odnosno nije moguća alternacija nominativa i akuzativa kao padeža koji označavaju najmanju i najveću kognitivnu udaljenost između trajektora i orijentira.

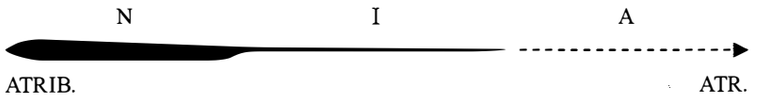

Slika 11.20

Ponuđena analiza kognitivnoga statusa hrvatskoga predikatnog instrumentala i njemu konkurentnih padeža uz kopulativni glagol *biti* obuhvatila je najčešće semikopulativne glagole, no mišljenja smo da je broj analiziranih glagola i više nego dovoljan da se dokaže temeljno kognitivno načelo koje uvjetuje pojavljivanje jednoga od tri konkurentna padeža, a u prvom redu predikatnoga instrumentala.

11.1.8 Instrumental podrijetla ili ablativni instrumental

Instrumental podrijetla ili ablativni instrumental označuje neku "sastavnicu" nominativnoga trajektora na osnovi koje se govori o specifičnom vidu njegova podrijetla, što je vidljivo i u primjerima (51–54):

(51) On je **rodom** Slovenac.

(52) Oni su **podrijetlom** s juga.

(53) Marko je **starinom** Splićanin.

(54) Oni su **kućom** gostioničari.

Instrumentalno kodiranje i u navedenim je primjerima utemeljeno na konceptu paralelizma, tj. na njegovoj metaforičkoj ekstenziji, budući da se u njima profiliraju specifične biografske činjenice na temelju kojih se govori o podrijetlu osobe (*mjesto rođenja*, *pripadnost porodici*, *mjesto rođenja i života predaka* i sl.). Pritom navedeni vidovi podrijetla predstavljaju stalnu odrednicu osobe o kojoj se govori, osobinu koja predstavlja njezin sastavni dio i koja je s njom združena tijekom cijeloga života, pa se postojanje i trajanje određene osobine poklapa s postojanjem i trajanjem njezina nositelja. Iz takve naravi odnosa same osobe i nekoga specifičnog vida njezina podrijetla proizlazi i njegova konceptualizacija u vidu paralelizma, tj. poklapanja putanje trajanja osobine i njezina nositelja, uslijed čega sam profilirani vid podrijetla biva kodiran instrumentalom. Taj je odnos prikazan na slici 11.21.

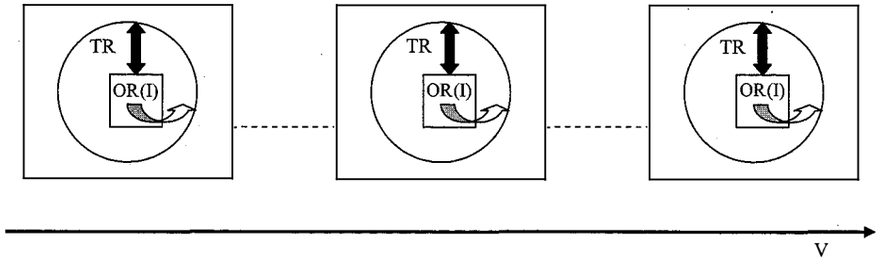

Slika 11.21

Slika prikazuje konceptualnu strukturu primjera (51–54). Tri pravokutnika označavaju faze života pojedinaca i skupina ljudi o kojima se govori u tim primjerima, a oni su pak kao trajektori označeni kružnicama unutar kronološki susljednih vremenskih sekvenci. Specifični vidovi podrijetla predstavljaju na konceptualnoj razini orijentire, koji kao urođene osobine trajektora predstavljaju nepromjenjivu činjenicu, tj. njihov sastavni dio u svim životnim razdobljima. Slijedom toga njihove se vremenske putanje nalaze u metaforičkom odnosu *paralelizma*, koji postaje uočljiv upravo kroz vremenski slijed i ekvidistancu urođene osobine i njezina nositelja (koja je naznačena dvosmjernom strelicom) u svim fazama njegova života. S druge strane zakrivljena strelica sugerira činjenicu da se specifičan vid podrijetla u ovom slučaju pripisuje nositelju osobine kao cjelini i na taj ga način tijekom cijeloga života određuje, a donja vodoravna strelica simbolizira vremenski tijek koji se u ovom slučaju poistovjećuje sa životnim vijekom nominativnoga trajektora.

11.1.9 Instrumental osnovne osobine

Instrumentalom osnovne osobine određuje se imenski pojam, i to obično subjekt, po kakvoj osobini na način da to određenje vezuje za predikat, ali valja napomenuti i da je takav instrumental, koji je zapravo poseban tip imenskoga predikatnog proširka, danas rijedak i obilježen (usp. Silić – Pranjković 2005: 235), što se može vidjeti i u sljedećim primjerima:

(55) Ana je **djevojkom** bila vrlo šutljiva.

(56) Ivan se rodio **lovcem**.

Navedeni arhaični primjeri uklapaju se u instrumentalnu shemu paralelizma na sličan način kao i primjeri uporabe predikatnoga instrumentala. Naime i u navedenim se slučajevima nominativni referenti *Ana* i *Ivan* identificiraju s instrumentalnim referentima *djevojka* i *lovac*. Ti instrumentalni referenti označuju članove općenitijih kategorija i njihova je realizacija uvjetovana egzistencijom nominativnih referenata kao konkretnih ostvaraja, tj. predstavnika kategorije, pa se u tom smislu vremenske putanje njihove egzistencije međusobno preklapaju, baš kao i u primjerima uporabe predikatnoga instrumentala tipa *Bio je* ***predsjednikom*** ili *Ostao je* ***članom stranke***.

11.2 Instrumental s prijedlozima

I instrumentalni referenti u prijedložno-padežnim konstrukcijama uklapaju se na različite načine u objedinjujući koncept *paralelizma*, a sam instrumental u pravilu se kombinira s dimenzionalnim prijedlozima. To su prijedlozi *s*(*a*), *pred*(*a*), *za*, *nad*(*a*), *pod*(*a*) i *među*. Kada pak imenice kodirane instrumentalom promotrimo u svjetlu sintaktičkih odnosa unutar matičnih konstrukcija, odnosno njihovih funkcija u mreži navedenih odnosa, možemo zaključiti kako svi instrumentalni izrazi koji će biti obuhvaćeni analizom u ovome potpoglavlju imaju, s jedne strane, funkciju dopuna prijedlozima koji predstavljaju lokalne ili konstrukcijske glave, tj. odrednike profila na razini konstrukcija nižega reda. S druge pak strane navedene prijedložne skupine kao konstrukcije nižega reda tipa [[P] [N] PP] koje su nastale prethodnom integracijom zavisne prijedložne sastavnice i nezavisne imenske sastavnice najčešće se, uz dominantnu adverbijalnu funkciju (npr. *šetati* ***s prijateljem***, *stajati* ***pred kućom***, *skrivati se* ***za ogradom***, *letjeti* ***nad poljima***, *spavati* ***pod vedrim nebom*** itd.), prema nezavisnim sastavnicama koje predstavljaju glave u imenskim sintagmama i čije je značenje shematično u odnosu na značenje konstrukcije u cjelini odnose kao postmodifikatori (npr. *čaj* ***s medom***, *klupa* ***pred kućom***, *selo* ***za brdom***, *nebo* ***nad Berlinom***, *čamac* ***pod mostom*** itd.). U nastavku će pak biti detaljno pojašnjeni načini uklapanja instrumentalnih dopuna u prijedložnim skupinama u objedinjujuću shemu *paralelizma*, budući da njihovu beziznimnu kompatibilnost s navedenom shemom te kompatibilnost samih prijedloga s istim generičkim konceptom smatramo temeljnim konceptualnosemantičkim motivacijskim čimbenikom instrumentalnoga kodiranja. Na samom pak kraju, kao svojevrstan rezime cjelokupne analize, i u ovome poglavlju donosimo pregledan prikaz mreže instrumentalnih značenja kako u prijedložnim tako i u besprijedložnim konstrukcijama te prikaz kontinuuma konstrukcija ko-

je sadrže instrumentalom kodirane imenice utemeljen na odnosima značenjskih elaboracija i ekstenzija.

11.2.1 Instrumental s prijedlogom **s(a)**

Instrumental s prijedlogom *s*(*a*) pojavljuje se u različitim značenjima, a značenje društva pritom je najpodudarnije sa shematičnim konceptom *paralelizma* i, ponovimo, uz značenje sredstva funkcionira kao prototip cijele kategorije.[338] Tako se u primjerima (57–58) može uočiti paralelizam u kretanju trajektora i orijentira koji je po svojoj naravi vrlo sličan paralelizmu ostvarenom u značenju sredstva:

(57) Došao je **s prijateljem**.

(58) Vratio se **s ocem**.

Tim su pak prototipnim odnosom, koji je prikazan na slici 11.22, motivirana i druga značenja instrumentala s prijedlogom *s*(*a*).

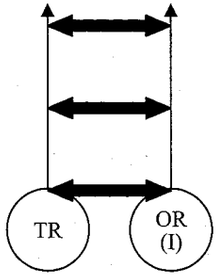

Slika 11.22

Slika prikazuje odnos prostornoga *paralelizma* koji se izravno ostvaruje u instrumentalnom značenju društva uz glagole kretanja. Pritom se trajektor i orijentir kreću paralelnim putanjama koje su označene tankim okomitim strelicama, dok vodoravne dvosmjerne strelice simboliziraju njihovu međusobnu udaljenost tijekom kretanja, koja ostaje neizmijenjena. Ta je neizmijenjenost udaljenosti između trajektora i orijentira tijekom cjelokupnoga glagolskog procesa vjerojatno najbitnija pojedinačna komponenta prototipnoga scenarija paralelnoga kretanja i upravo je na njezinu postojanju često utemeljeno instrumentalno kodiranje različitih orijentira u statičnim scenarijima. Budući da će ta činjenica osobito doći do izražaja pri opisu semantičke strukture prijedložno-padežnih izraza instrumentalne skupine u ovome i narednim poglavljima, nužno je ovdje posebno istaknuti ekvidistancu trajektora i orijentira u prototipnom scenariju zajedničkoga kretanja kao ključnu konceptualnosemantičku komponentu i temelj instrumentalnoga kodiranja u brojnim perifernim značenjskim skupinama. Shema paralelizma ostvaruje se pak u primjerima (59–61) na nešto posredniji način nego u upravo opisanim primjerima s glagolima kretanja, no oni se bez obzira na to mogu smatrati njezinim elaboracijama:

(59) Marko se druži samo **sa starijima**.

(60) Susjedi razgovaraju **s Anom**.

(61) Ivan se stalno svađa **s kolegama**.

Naime u navedenim primjerima može se vrlo lako prepoznati jedna ključna karakteristika prototipnih scenarija paralelnoga fizičkog kretanja: i trajektor i orijentir, tj. subjekt kodiran nominativom i indirektni objekt kodiran prijedložnim instrumentalom, *aktivno sudjeluju u istom procesu*. Iako se u tim primjerima ne radi o scenarijima prostornoga kretanja i konkretnoga fizičkog *paralelizma* koji se pritom može uočiti u odnosu putanja kojima se kreću trajektor i orijentir, u skladu s linearnim poimanjem vremena koje predstavlja dio značenjskoga profila u konceptualizaciji bilo kojega glagolskoga procesa, možemo govoriti o *paralelizmu* metaforičkih, vremenskih putanja kojima se kreću trajektori i orijentiri aktivno sudjelujući u istom procesu tijekom duljeg ili kraćeg razdoblja. Nešto drukčiju varijantu sheme *paralelizma*, a s obzirom na spomenutu simetričnost aktivnosti trajektora i orijentira, možemo pak uočiti u primjerima (62–64):

(62) Borili su se **s puškom u ruci**.

(63) Marko im je prišao **s bokalom vina**.

(64) Djed sada hoda **sa štapom**.

U tim primjerima konstrukcije *s*(*a*)+instrumental imaju funkciju priložnih oznaka načina, no usprkos činjenici da su njima kodirani neživi orijentiri koji, s obzirom na to, ne mogu s trajektorima aktivno sudjelovati u glagolskim procesima, njihovo uklapanje u jedinstvenu instrumentalnu shemu nije upitno. Naime na konceptualnoj razini u tri navedena primjera instrumentalni referenti koji određuju specifične okolnosti tijeka glagolskih procesa stoje kao orijentiri u jasnom odnosu *paralelizma* s nominativno kodiranim trajektorima. Putanja koju prelazi osoba koja se bori u ratu i putanja koju prelazi puška u njezinoj ruci (62) u potpunosti se poklapaju, a njihova udaljenost na konceptualnoj razini ostaje ista od početka do kraja procesa označenog glagolom *boriti se*. Puška se dakle od početka do kraja borbe kreće zajedno s borcem koji ju nosi i njome se koristi. Sličan je odnos trajektora i orijentira u primjeru (63), gdje je od početka do kraja trajektorova kretanja označenog glagolom *prići* udaljenost između njega i orijentira minimalna i ostaje neizmijenjena, tj. niti se povećava niti smanjuje tijekom procesa, u skladu s pretpostavkom da nominativni referent *Marko* cijelo vrijeme drži *bokal* u ruci. Iz toga proizlazi i *paralelizam* njihovih putanja, a navedene činjenice čvrsto povezuju taj primjer s jedinstvenom instrumentalnom shemom.

[338] *Socijativ* je primarno značenje prijedloga *s*(*a*) u kombinaciji s instrumentalom, a socijativnoga je podrijetla i specifično načinsko značenje koje se izražava istim prijedložno-padežnim izrazom, npr. *obraćati se komu* ***s naklonošću***, *raditi što* ***s ljubavlju*** itd. (usp. Pranjković 2001: 20, 26).

Sve navedeno odnosi se i na primjer (64) u kojem je kognitivna udaljenost između trajektora (*djeda*) i orijentira (*štapa*) također neizmijenjena tijekom procesa označenoga glagolom *hodati* i objema se sastavnicama konceptualne strukture može pripisati dinamičnost (iako ne i aktivnost), a iz toga proizlazi i *paralelizam* njihovih prijeđenih putanja. Drukčiju varijantu toga shematičnog koncepta možemo pak uočiti u primjerima (65–67):

(65) Primili smo poklon **sa zahvalnošću**.

(66) **S prezirom** je odbio našu ponudu.

(67) **S velikom zebnjom** očekivali smo što će se dogoditi.

I u konceptualnosemantičkoj strukturi kodiranoj u navedenim primjerima uočljiva je sastavnica *paralelizma*, ali ne u svom prototipnom prostornom vidu, već putem metaforičkoga preslikavanja. Ovdje su naime instrumentalom s prijedlogom *s(a)* kodirane imenske riječi koje označavaju način kao jedan od specifičnih vidova okolnosti vršenja glagolske radnje. Tako je u primjeru (65) proces primanja poklona na konceptualnoj razini od početka do kraja praćen osjećajem zahvalnosti, što u skladu s linearnim poimanjem vremenskoga tijeka samoga procesa omogućuje uspostavu odnosa *paralelizma* između metaforičke putanje doživljavača (koji se za trajanja procesa metaforički kreće od njegova početka prema kraju) i same emocije koju, u skladu s konceptualnom metaforom LJUDSKO TIJELO JE POSUDA, konceptualiziramo kao entitet smješten u unutrašnjosti doživljavača (s mogućim izvanjskim manifestacijama u vidu fizičkoga stava i sl.), pa je ona samim time metaforički združena s njim. Da je tomu tako, potvrđuju i konvencionalni metaforički izrazi tipa *biti pun zahvalnosti*, *u njemu nema nimalo srdžbe*, *izbaciti bijes iz sebe* i sl. Emocija dakle na konceptualnoj razini "prati" doživljavača od početka do kraja procesa, iako joj ne možemo pripisati aktivnu dinamičnost karakterističnu za instrumentalno značenje društva. U skladu s takvom naravi poimanja glagolske radnje primjećujemo i da je kognitivna udaljenost između emocije i doživljavača na konceptualnoj razini neizmijenjena od početka do kraja procesa, a iz toga proizlazi uklapanje odnosa dvaju entiteta u jedinstvenu instrumentalnu shemu i čini opisani scenarij jednom od elaboracija toga objedinjujućeg koncepta. Slično je i s primjerima (66) i (67), u kojima je metaforičko kretanje trajektora po vremenskoj crti od početka do kraja glagolskoga procesa praćeno osjećajima *prezira*, odnosno *straha*, orijentira kodiranih instrumentalom upravo na temelju analogije između odnosa emocije i doživljavača tijekom procesa i metaforičkoga *paralelizma* dvaju fizičkih objekata, trajektora i orijentira, prilikom njihova istosmjernog kretanja. Situacija je pak nešto drukčija u sljedećim primjerima:

(68) **S prvim danima veljače** došli su i računi za struju i plin.

(69) **S godinama** je postajao sve šutljiviji.

(70) I na batine su se **s vremenom** naučili.

Kodiranje orijentira prijedložnim instrumentalom u (68–69) utemeljeno je na konceptualnoj metafori VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE, a paralelno s tim kretanjem vremena po metaforičkoj putanji odvijaju se i određeni procesi označeni glagolima u tri navedena primjera.[339] Kao što je ranije već više puta napomenuto, linearno poimanje tijeka glagolskoga procesa proizlazi iz činjenice da svaki proces posjeduje istaknut vremenski profil, a samo se vrijeme konceptualizira u skladu s prostornom predodžbom pravocrtnoga kontinuiteta. U tom se smislu metaforička putanja koja povezuje početak i kraj glagolskoga procesa u potpunosti poklapa, tj. paralelna je s putanjom tijeka jednoga vremenskog odsječka koji je u tri navedena primjerima posebno istaknut. Interpretacija primjera (68) tako uključuje metaforičku predodžbu *paralelizma* vremenskoga tijeka i dolaska *računa*, u primjeru (69) metaforička putanja kojom se kreće trajektor od početka do kraja psihološke promjene uzrokovane starenjem paralelna je s putanjom, tj. linijom kojom se po već opisanom načelu metaforički kreću *godine* kao fizički objekti, a ista je stvar i s metaforičkom putanjom koju prelaze trajektori u procesu navikavanja na *batine* (70), tj. s njezinim paralelizmom u odnosu na putanju vremena potrebnog za izvršenje glagolskoga procesa, također metaforički konceptualiziranoga u vidu objekta koji se kreće. U primjerima (71–75) nailazimo pak na simetričnu statičnost trajektora i orijentira, no i takvi scenariji, kao što ćemo vidjeti, po jednoj bitnoj konceptualnosemantičkoj komponenti nedvojbeno mogu predstavljati još jednu u nizu elaboracija objedinjujuće instrumentalne sheme:

(71) soba **s pogledom na more**

(72) stolica **s naslonom**

(73) vrt **s ružama**

(74) čaj **s limunom**

(75) starac **sa sijedom bradom**

U navedenim primjerima instrumentalni su referenti neke karakteristične i trajne osobine nominativno kodiranih trajektora kao što su *soba*, *stolac*, *vrt*, *čaj* i *starac*, a na sintaktičkoj razini prijedložno-padežne skupine imaju ulogu postmodifikatora koji označava neko trajno obilježje po kojemu je karakterističan i može se prepoznati shematičniji koncept označen imeničkom glavom. U tom su smislu instrumentalni orijentiri kao trajne osobine zapravo sastavni dijelovi nominativnih trajektora, a metaforičke putanje postojanja trajektora u vremenu paralelne su s putanjama orijentira, tj. osobina ili fizičkih sastavnica koje su kroz to vrijeme s njima nerazdruživo povezane, iako ni trajektorima ni orijentirima u navedenim sintagmama ne možemo pripisati bilo kakav vid stvarne, tj. prostorne dinamičnosti.

[339] Pranjković (2001: 17) u tom smislu govori o značenju *socijativne temporalnosti*.

11.2.2 Instrumental s prijedlozima ***pred(a)*** *i* ***za***

Ni u slučajevima uporabe konstrukcija tipa *pred*+instrumental, kojima se najčešće kodiraju orijentiri u statičnim scenarijima, pridruživanje instrumentala nije utemeljeno na aktiviranju cjelokupnoga strukturnog okvira sheme *paralelizma*, odnosno istosmjernoga kretanja, već se te konstrukcije uklapaju u jedan karakterističan dio navedene sheme koji ju čini različitom od shematičnih struktura koje objedinjuju značenja drugih padeža. Ta karakteristična komponenta sheme *paralelizma* jest ekvidistanca, tj. konstantna i nepromijenjena udaljenost između trajektora i orijentira od početka do kraja procesa. Kada malo pažljivije analiziramo scenarije u kojima je određeni prostorni ili metaforički odnos između trajektora i orijentira kodiran prijedlogom *pred*, čini se da je uporaba instrumentala uz taj prijedlog motivirana upravo komponentom ekvidistance trajektora i orijentira tijekom cijeloga glagolskog procesa. Oni se naime na kraju procesa nalaze na istoj udaljenosti koja ih je dijelila na njegovu početku i koja se tijekom procesa nije mijenjala, što je karakteristično i za dinamične scenarije zajedničkoga usmjerenog kretanja i predstavlja poveznicu koja instrumentalne referente u konstrukcijama s prijedlogom *pred* čini kompatibilnima s objedinjujućim instrumentalnim konceptom. Upravo takav odnos ilustriraju primjeri (76–77):

(76) Učenici su čekali **pred kazalištem**.

(77) Ivan je pjevao **pred publikom**.

U navedenim primjerima prostorna se udaljenost između trajektora (*učenici*, *Ivan*) i orijentira (*kazalište*, *publika*) ne mijenja od početka do kraja procesa označenih glagolima *čekati* i *pjevati*, što predstavlja izravnu poveznicu s prototipnim scenarijima zajedničkoga usmjerenog kretanja. Na slici 11.23 upravo je ta činjenica istaknuta dvosmjernom strelicom koja povezuje statične elemente scenarija i u svim fazama sekvencijskoga prikaza njihova prostornog odnosa zadržava identičnu dužinu. Strelica unutar kvadrata koji simbolizira instrumentalni orijentir sugerira položaj prednjega dijela, dok je statičan položaj nominativnoga trajektora određen upravo kroz specifičan odnos prema njegovoj prednjoj strani.

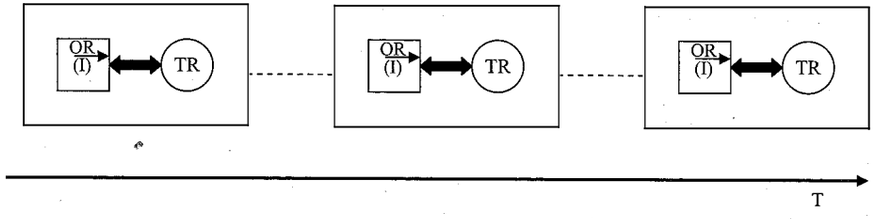

Slika 11.23

S druge strane konstrukcijom *pred*+instrumental mogu biti kodirani i prostorni odnosi dinamičnih trajektora i orijentira, no pritom njihova ekvidistanca

tijekom cijeloga glagolskog procesa kao bitna razlikovna komponenta, tj. specifično obilježje sheme *paralelizma*, ponovno predstavlja motivaciju za instrumentalno kodiranje orijentira u navedenim scenarijima. Upravo je ta činjenica vidljiva i u primjerima (78–79):

(78) Vojnik je bježao **pred progoniteljima**.

(79) Ranjena lisica trčala je **pred lovačkim psima**.

U navedenim su primjerima konstrukcijom *pred*+instrumental kodirani dinamični scenariji koji uključuju fizičko kretanje, ali odnos između putanja koje pritom prelaze trajektori (*vojnik*, *lisica*) i orijentiri (*progonitelji*, *psi*) ne može se opisati kao prototipni paralelizam, već se radi o njegovu specifičnom i perifernom vidu budući da se orijentiri naknadno kreću putanjama koje su u prethodnoj fazi svojim kretanjem opisali trajektori. No i u takvom vidu paralelizma postoji konstanta koja je karakteristična za scenarije kodirane instrumentalom – udaljenost između trajektora i orijentira ostaje neizmijenjena od početka do kraja glagolskoga procesa, odnosno tijekom onoga dijela procesa koji je profiliran nesvršenim glagolima. Ako se progonjena osoba kreće približno istom brzinom kao i njezini progonitelji, udaljenost koja ih razdvaja ostat će u svim fazama procesa približno jednaka, što i jest konceptualnosemantička komponenta na kojoj je utemeljeno instrumentalno kodiranje u navedenim slučajevima, pa slika 11.24 donosi konceptualni prikaz tih odnosa.

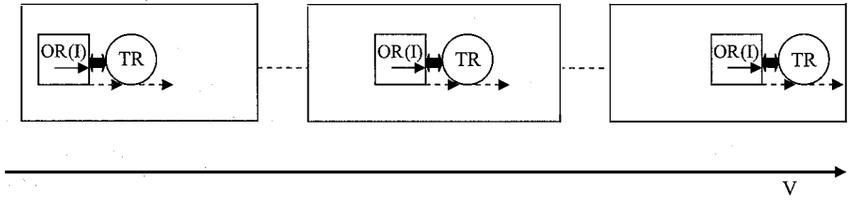

Slika 11.24

Na slici 11.24 kvadratići simboliziraju dinamične instrumentalne orijentire pred kojima se kreću također dinamični trajektori označeni kružnicama, a njihova ekvidistanca tijekom glagolskoga procesa označena je dvosmjernom strelicom identične duljine u svakoj fazi procesa. Isprekidane strelice u njihovu podnožju sugeriraju usmjerenost kretanja, a samo kretanje trajektora i orijentira naznačeno je njihovom promjenom položaja unutar pravokutnih okvira koji predstavljaju faze glagolskoga procesa. Pune strelice unutar orijentira sugeriraju pak položaj njihova prednjeg dijela prilikom kretanja. Situacija je slična i u primjeru (80), no on je dodatno zanimljiv zbog metonimijskoga odnosa koji treba razriješiti prilikom interpretacije iskaza:

(80) Okrivljenik se dugo skrivao **pred zakonom**.

Konceptualnosemantički odnosi kodirani navedenom rečenicom slični su odnosima u (78) i (79), gdje se paralelizam ostvaruje kroz preklapanje putanja trajektora i orijentira koji ga slijedi, s tim da u ovom slučaju pravilna interpretacija zahtijeva i uspostavu metonimijskoga odnosa tipa CJELINA ZA DIO jer je imenicom *zakon* označena samo jedna njegova komponenta – policija ili kakva druga institucija koja ga provodi.[340] Budući da orijentir slijedi kretanje trajektora, a dio procesa skrivanja koji je profiliran nesvršenim glagolom ne uključuje završnu fazu uhićenja od strane policije, na konceptualnoj se razini aktivira svijest o neizmijenjenoj udaljenosti koja ih razdvaja, što predstavlja motivaciju za instrumentalno kodiranje.

U (81–83) mogu se pak uočiti metaforička preslikavanja prvotno opisanih statičnih prostornih odnosa karakterističnih za konstrukciju *pred*+instrumental na odnose sastavnica u vremenskoj domeni:

(81) **Pred njim** je lijepa budućnost.

(82) **Pred tobom** je puno neriješenih pitanja.

(83) Velika su uzbuđenja **pred nama**.

U navedenim je primjerima predodžba odnosa trajektora i orijentira, tj. kakvoga budućeg razdoblja ili događaja i osobe koja ih treba doživjeti, posredovana metaforom VRIJEME JE PROSTOR, odnosno podmetaforom BUDUĆNOST JE ISPRED. Samim time određeni dio vremena koji treba proteći do buduće točke susreta trajektora s orijentirom predstavlja metaforičku udaljenost analognu prostornoj udaljenosti u prototipnim primjerima, a prezentom glagola *biti* u navedenim je rečenicama profiliran aktualni trenutak u kojemu nastaje iskaz i koji je dovoljno kratak da se ta udaljenost konceptualizira kao neizmijenjena.

Kod instrumentala s prijedlogom *za* uspostavljaju se vrlo slični odnosi, s tim da je sada trajektor smješten ili se kreće iza, a ne ispred orijentira, što je bio slučaj u primjerima s prijedlogom *pred*, a pritom je i ovdje ključna sastavnica scenarija u kojima su prostorni ili kakvi metaforički odnosi orijentira i trajektora kodirani prijedlogom *za* i *instrumentalom* zapravo neizmijenjena udaljenost koja ih razdvaja. To je vidljivo u primjerima (84–88):

(84) Razgovaraju **za kućom**.

(85) Cigareta mu je stajala **za uhom**.

(86) Cijeli je dan sjedio **za računalom**.

(87) Od jutra su hodali **za nama**.

(88) Starac je potrčao **za tramvajem**.

[340] Druga moguća interpretacija istoga primjera uključivala bi pak metonimijski odnos tipa DIO ZA DIO, a cjelina bi u tom slučaju bila općenito vlast, koja se dijeli na sudsku, izvršnu i zakonodavnu, pa u tom slučaju zakon kao DIO zakonodavne vlasti stoji za provoditelje zakona koji su DIO izvršne vlasti.

Primjerima (84–86) kodirani su scenariji u kojima se statičan položaj trajektora određuje s obzirom na položaj stražnjega dijela statičnoga orijentira, a pritom je njihova ekvidistanca kao bitna komponenta instrumentalne sheme *paralelizma* temelj padežnoga kodiranja orijentira. U primjerima (87–88) nailazimo pak na dinamične scenarije u kojima trajektori slijede kretanje orijentira, a s obzirom na činjenicu da se obje sastavnice scenarija tijekom glagolskoga procesa kreću sličnom brzinom, i njihova udaljenost ostaje neizmijenjena, te je tom konceptualnosemantičkom činjenicom motivirano i instrumentalno kodiranje orijentira.

U slučaju konstrukcija *za*+instrumental posebno su zanimljiva metaforička preslikavanja prostorne domene na domenu emocija, pa ćemo stoga neka od njih podrobnije analizirati na temelju primjera (89–92):[341]

(89) Ja još uvijek čeznem **za boljim životom**.

(90) Ona i danas žaluje **za pokojnikom**.

(91) Ne treba tugovati **za izgubljenim**.

(92) Ludovao je **za njom** tri godine.

U navedenim primjerima emocionalni se odnos trajektora prema orijentiru metaforički konceptualizira kao stalno praćenje nedostupnoga i željenoga objekta u želji da ga se dostigne. Tako je u (89) odnos trajektora (*ja*) prema orijentiru (*bolji život*) kodiran instrumentalom budući da potonji kao predmet neostvarene želje neprestano "izmiče" onomu koji mu teži, ali je osoba bez obzira na to i dalje fokusirana na njega i tako ga metaforički nastavlja slijediti u težnji da ga napokon dostigne. Prilikom takve metaforičke usmjerenosti prema željenom objektu, koja iz nekog razloga ne rezultira njegovim konačnim dostizanjem, udaljenost koja dijeli trajektor od orijentira tijekom cjelokupnoga glagolskog procesa ostaje neizmijenjena, što predstavlja jasnu motivaciju za instrumentalno kodiranje. Slična je i situacija u (90), budući da scenarij žalovanja za pokojnikom uključuje i svijest o njegovoj nepovratnosti, a sama se smrt često, sukladno konceptualnoj metafori ŽIVOT JE PUTOVANJE, i konceptualizira u prostornim okvirima kao *put bez povratka*, *odlazak na drugi svijet* i sl. Nakon smrti ožalošćena je osoba dulje ili kraće vrijeme fokusirana na predodžbu pokojnika, ali mu on sam ostaje zauvijek nedostižan, a takva se situacija uklapa u strukturni okvir koji nam pruža scenarij prostornoga praćenja budući da je onaj tko žali trajno fokusiran na osobu za kojom žali i kojoj bi se ponovno htio približiti, no ona mu ostaje nedostupna od početka do kraja procesa budući da se metaforička udaljenost koja ih razdvaja ne smanjuje. Ta konceptualnosemantička činjenica koja se ostvaruje uslijed opisanoga metaforičkog preslikavanja zaslužna je za instrumentalno

[341] Općenito o dopunama glagola za označavanje emocija i prostornoj uvjetovanosti njihova kodiranja vidi više u Belaj – Tanacković Faletar (2011).

kodiranje orijentira. Situacija je slična i u (91), gdje se govori o tugovanju za neodređenom izgubljenom stvari kao orijentirom koji je tijekom procesa jednako metaforički udaljen od trajektora u svim fazama glagolskoga procesa, dok u (92) glagol *ludovati* zapravo znači neuzvraćeno voljeti koga i njegova je uporaba utemeljena na metafori STRAST JE LUDILO, budući da osoba trajno obuzeta ljubavlju svojim ponašanjem postaje slična osobi koja uslijed obuzetosti kakvim psihičkim poremećajem ne može kontrolirati svoje postupke. Budući da je takva ljubav neuzvraćena, a strast koja ju prati nezadovoljena, odnos između trajektora i orijentira metaforički se konceptualizira kao trajno trajektorovo "praćenje" orijentira koji mu neprestano izmiče, a s obzirom na karakterističnu ekvidistancu između trajektora i orijentira u svim fazama tako konceptualiziranoga procesa, instrumental je i u ovom slučaju pogodan za kodiranje orijentira kao elementa za kojim se metaforički kreće trajektor. Preslikavanje prostornoga odnosa ekvidistance na odnose elemenata u vremenskoj domeni vidljivo je pak u primjerima (93–94):

(93) Dogovorit ćemo se **za ručkom**.

(94) Razgovarali su **za misom**.

U navedenim je primjerima, ponovno u skladu s linearnim poimanjem vremena, na konceptualnoj razini prisutan paralelizam u odnosu agentivnih trajektora koji sudjeluju u navedenim glagolskim procesima (*dogovoriti se*, *razgovarati*) i tijeka kakvog događaja koji se metaforički poklapa s odvijanjem glagolske radnje (*ručak*, *misa*). Metaforički paralelizam može se na konceptualnoj razini ostvariti i između dva događaja ili vremenska razdoblja u neposrednom kronološkom slijedu, što je vidljivo u primjerima (95–97):

(95) **Za sukobom** je uslijedilo primirje.

(96) Prolazi mi dan **za danom**.

(97) Propuštao je godinu **za godinom**.

U navedenim se primjerima, u skladu s konceptualnom metaforom VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE, događaji (*sukob* i *primirje* u primjeru (95)) i razdoblja (*dani* i *godine* u primjerima (96) i (97)) na vremenskoj osi konceptualiziraju kao fizički objekti koji se kreću i promiču jedni za drugima pred statičnim promatračem, pa ta činjenica predstavlja izravnu poveznicu s prototipnim scenarijima prostornoga kretanja u ranije opisanim primjerima.

*11.2.3 Instrumental s prijedlozima **nad(a)** i **pod(a)***

U slučaju uporabe instrumentala s prijedlogom *nad*(*a*) konceptualnosemantički odnosi vrlo su slični onima koji su već opisani u prethodnom poglavlju, s tim da se u ovom slučaju trajektor tijekom glagolskoga procesa nalazi poviše orijentira, ali je na razini kodiranih scenarija i dalje uočljiva komponenta njihove

ekvidistance tijekom glagolskoga procesa koju i u ovom slučaju smatramo konceptualnosemantičkim temeljom instrumentalnoga kodiranja orijentira. Udaljenost koja dijeli trajektor od orijentira i u tim se scenarijima ne smanjuje niti se povećava, tj. od početka do kraja glagolskoga procesa, bilo da on uključuje kretanje ili je statičan, ostaje jednaka. Ta činjenica, ponovimo, predstavlja izravnu poveznicu sa shemom *paralelizma* koja objedinjuje instrumentalna značenja i koja je utemeljena na prototipnom prostornom scenariju zajedničkoga usmjerenog kretanja trajektora i orijentira, tijekom kojega se udaljenost između ta dva elementa konceptualne strukture također ne mijenja, već ostaje identična od početka do kraja njihova kretanja. U slučaju dinamičnih scenarija koncept paralelizma ostvaruje se na vrlo izravan način, što je vidljivo i u sljedećem primjeru:

(98) Policijski helikopter letio je **nad jurećim vlakom**.

Navedeni primjer označava dinamičan scenarij pri kojem se trajektor tijekom procesa koji je profiliran nesvršenim glagolom *letjeti* nalazi poviše orijentira.[342] Pritom su putanje koje svojim kretanjem opisuju trajektor i orijentir paralelne, a udaljenost koja ih razdvaja jednaka je u svim fazama glagolskoga procesa. Po toj je činjenici opisani scenarij sličan prototipnim scenarijima zajedničkoga usmjerenog kretanja u socijativnom značenju, a samim time i uklopiv u objedinjujuću instrumentalnu shemu. Slika 11.25 donosi konceptualni prikaz takvih dinamičnih scenarija, u kojima je orijentir instrumentalno kodiran na temelju očitoga uklapanja u instrumentalnu shemu. Jasno, simboli na slici imaju identična značenja kao i oni u konceptualnim prikazima odnosa kodiranih konstrukcijama *pred*+instrumental i *za*+instrumental, dok okomita strelica unutar orijentira sugerira vertikalni položaj, tj. položaj njegova gornjeg dijela.

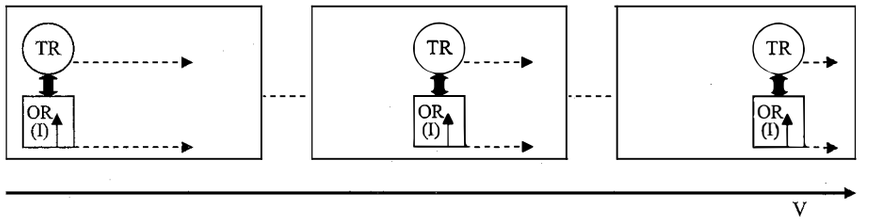

Slika 11.25

Situacija je nešto drukčija u slučajevima kada se konstrukcijom *nad*+instrumental kodira orijentir, tj. njegov odnos prema trajektoru u kakvu statičnom scenariju, kao što se može vidjeti i iz primjera (99–101):

[342] Važno je napomenuti i da se uporabom prijedloga *nad* i *pod* u prostornim značenjima najčešće profilira udaljenost trajektora i orijentira koja je znatno manja od udaljenosti kodirane prijedlozima *ispod* i *iznad*, a isto vrijedi i za uporabu prijedloga *za* i *pred* u opreci prema prijedlozima *iza* i *ispred*.

(99) Bjegunac je stajao **nad dubokim ponorom**.

(100) Majka je cijelu noć bdjela **nad bolesnim djetetom**.

(101) Nad vratima visi stara ploča **s natpisom**.

Navedeni primjeri ne uključuju glagole kretanja, već označavaju statične scenarije, ali bitnu komponentu nepromijenjene udaljenosti koja tijekom statičnoga glagolskog procesa dijeli trajektor i orijentir u njima možemo vrlo lako uočiti. Dakle tijekom procesa označenih glagolima *stajati*, *bdjeti* i *visjeti* odnos između trajektora i orijentira (*bjegunca* i *ponora* u (99), *majke* i *djeteta* u (100) i *ploče* i *vrata* u (101)) ne uključuje ni udaljavanje ni približavanje, već početna udaljenost koja ih dijeli ostaje neizmijenjena sve do svršetka procesa. Po toj su konceptualnosemantičkoj komponenti navedeni primjeri slični gore opisanim primjerima koji uključuju scenarije kretanja i u kojima su dinamični prostorni odnosi između trajektora i orijentira također determinirani prijedlogom *nad*, a instrumentalno kodiranje orijentira motivirano je paralelizmom putanje njegova kretanja s putanjom kretanja trajektora, iz čega proizlazi i nepromjenjivost udaljenosti koja ih dijeli. U skladu s tim slika 11.26 donosi konceptualni prikaz statičnih scenarija u kojima je prostorni odnos trajektora i orijentira profiliran prijedlogom *nad*, a sam je orijentir na temelju opisanih konceptualnosemantičkih činjenica također kodiran instrumentalom.

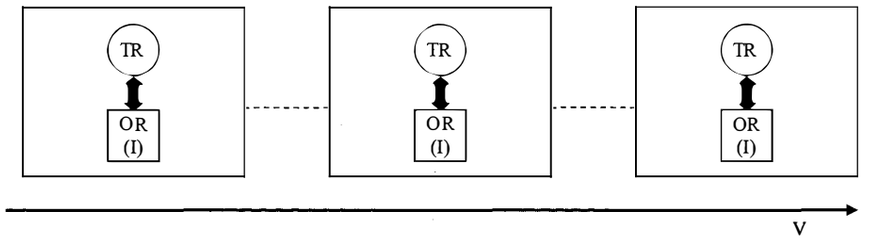

Slika 11.26

I metaforičke ekstenzije toga tipa prostornih odnosa brojne su i česte, a njihova interpretacija utemeljena je u tim slučajevima najčešće na orijentacijskim konceptualnim metaforama poput primjerice metafore DOBRO JE GORE, tj. njezinih podmetafora kao što su DAROVITOST JE GORE, KVALITETA JE GORE, ZNANJE JE GORE, VLAST JE GORE, KONTROLA JE GORE, POBJEDA JE GORE:

(102) On je po darovitosti svakako bio **nad svojim vršnjacima**.

(103) Mercedes je automobil **nad automobilima**.

U primjeru (102) razlika u darovitosti između jednoga učenika i njegovih vršnjaka konceptualizira se kroz uspostavu udaljenosti na vertikalnoj vrijednosnoj ljestvici, tj. na temelju prostornoga odnosa lociranosti trajektora iznad

orijentira, u skladu s već spomenutom metaforom DAROVITOST JE GORE. Ta kognitivna udaljenost između darovitoga učenika i njegovih vršnjaka tijekom vremena ostaje nepromijenjena, tj. ne smanjuje se niti se povećava, budući da je njihova razlika u kvaliteti trajno obilježje kodiranoga scenarija. U (103) na sličan se način ostvaruje predodžba razlike u kvaliteti automobila, koja se također temelji na odnosu prostorne smještenosti kvalitetnijega trajektora iznad manje kvalitetnih orijentira, a u skladu s orijentacijskom metaforom KVALITETA JE GORE. U primjerima (104–105) profilirani su pak neki drugi vidovi opće orijentacijske metafore DOBRO JE GORE:

(104) Vladao je gotovo **nad cijelom Europom**.

(105) Imao je kontrolu **nad svim poslovima banke**.

Ti primjeri predstavljaju elaboracije orijentacijske podmetafore KONTROLA JE GORE, a odnos između trajektora i orijentira u njima je uspostavljen na sličan način, budući da se odnosi osoba kojima pripada vlast i onih kojima se vlada u (104) te osoba kojima pripada mogućnost kontrole i onih koje se kontrolira u (105) konceptualiziraju u okvirima statičnoga prostornog scenarija supralokalnosti. Taj njihov odnos predstavlja konstantu tijekom duljega vremena, pa samim time metaforička udaljenost koja razdvaja trajektore i orijentire ostaje neizmijenjena, a upravo na tom metaforički posredovanom aspektu njihova odnosa utemeljeno je i u tim primjerima instrumentalno kodiranje orijentira.

Stvari izgledaju vrlo slično i u slučaju kodiranja odnosa trajektora i orijentira konstrukcijom *pod*+instrumental, a jedina je bitna razlika to da se položaj trajektora u takvim scenarijima određuje s obzirom na donji dio orijentira, dok se metaforičkim ekstenzijama toga prostornog koncepta, najčešće u skladu s orijentacijskom metaforom KONTROLA JE GORE, odnosno KONTROLIRANI OBJEKTI SU DOLJE, mahom profiliraju različiti vidovi kontroliranosti trajektora, njihova potencijalnog djelovanja ili kretanja od strane instrumentalnih orijentira. U primjerima (106–109) označeni su statični prostorni scenariji u kojima je odnos trajektora i orijentira kodiran konstrukcijom *pod*+instrumental:

(106) Spavali su **pod mostom**.

(107) Vrt je **pod kućom**.

(108) **Pod nama** je bila provalija.

(109) Olovka ti je **pod nosom**.

U svim navedenim primjerima zamjetna je prostorna ekvidistanca između orijentira i trajektora tijekom duljega razdoblja, a na toj je činjenici utemeljeno i instrumentalno kodiranje supralociranoga orijentira. Konceptualni prikaz toga tipa odnosa trajektora i orijentira nalazi se na slici 11.27, za koju vrijede objašnjenja analogna onima u primjeru statičnih scenarija kodiranih konstrukcijom *nad*+instrumental.

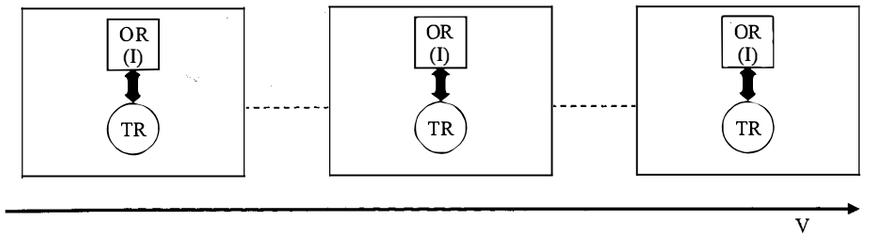

Slika 11.27

Metaforički je pak utemeljena uporaba konstrukcije *pod*+instrumental u primjerima (110–114):

(110) Dobro se osjećamo **pod njegovim zapovjedništvom**.

(111) Taj je igrač još uvijek **pod ugovorom**.

(112) Takve dokumente treba čuvati **pod ključem**.

(113) Vlada stalno radi **pod pritiskom**.

(114) Bolesnik je sada **pod narkozom**.

Naime u svim se navedenim primjerima, sukladno kolektivnoj svijesti (koja je utemeljena na tjelesnom iskustvu) da prostorno nadređen položaj omogućuje veći stupanj kontrole nad prostorno podređenim entitetima, trajektori koji su na različite načine kontrolirani od strane orijentira metaforički konceptualiziraju kao fizički objekti smješteni ispod kakva drugog entiteta. Budući da se opisani odnos ne mijenja tijekom vremena, ostvarena je metaforička ekvidistanca između trajektora i orijentira kao osnovna pretpostavka instrumentalnoga kodiranja u tom slučaju. Metaforička ekvidistanca karakteristična je i za sam odnos označitelja i označenoga, tj. naziva i onoga tko ga nosi, budući da su oni u većoj ili manjoj mjeri uvijek nerazdruživo vezani, a na toj je činjenici utemeljeno kodiranje odnosa naziva kao orijentira i označenoga koncepta kao trajektora u različitim glagolskim procesima konstrukcijom *pod*+instrumental, kao što pokazuju i primjeri (115–116):

(115) Krije se **pod lažnim imenom**.

(116) Pisao je **pod raznim pseudonimima**.

*11.2.4 Instrumental s prijedlogom **među***

I na semantičkom polu konstrukcija tipa ***među***+instrumental odnosi izgledaju vrlo slično. Prijedlogom *među* profilira se omeđenost, tj. okruženost trajektora većim brojem orijentira, a instrumentalno kodiranje samih orijentira utemeljeno je na njihovu paralelizmu s trajektorom u dinamičnim scenarijima, odnosno na ekvidistanci trajektora i orijentirâ u statičnim scenarijima. Koncept paralelizma ostvaruje se tako najizravnije uz glagole koji označavaju neki vid kretanja, kao što je slučaj u (117–119):

(117) **Među zlatnim ribicama** plivala je i jedna crvena.

(118) Zalutala lastavica letjela je **među vrapcima**.

(119) Gradonačelnik je s naporom trčao **među aktivnim sportašima**.

U svim navedenim primjerima nominativni su trajektori okruženi većim brojem orijentira čije se instrumentalno kodiranje temelji na odnosu paralelizma i poklapanju putanja koje trajektori i orijentiri opisuju svojim istosmjernim kretanjem. Kao rezultat takvoga kretanja javlja se i svijest o stalnosti i nepromjenjivosti prostorne udaljenosti koja ih dijeli tijekom cijeloga glagolskog procesa, tj. o njihovoj ekvidistanci tijekom kretanja. Shematski prikaz opisanoga tipa scenarija donosi slika 11.28.

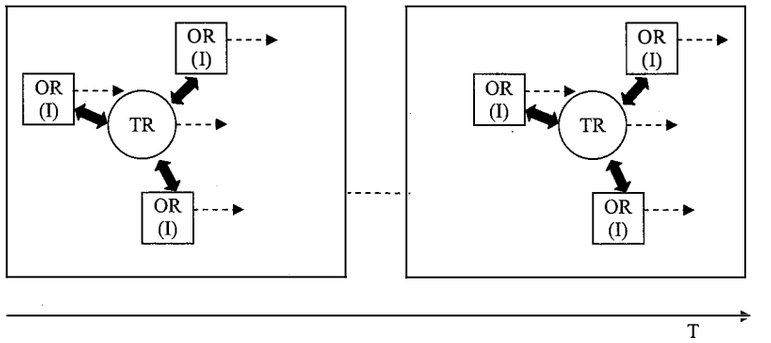

Slika 11.28

Kao i u ranije opisivanim slučajevima uporabe instrumentala u kombinacijama s prijedlozima *pred*, *za*, *nad* i *pod* u kodiranju dinamičnih prostornih scenarija, na slici se koncept paralelizma ostvaruje na izravan način zajedničkim usmjerenim kretanjem trajektora i orijentirâ koji ga okružuju, a njihov pomak u kasnijoj fazi procesa sugerira se translacijom simbola prema desnoj strani okvira u odnosu na početni položaj s lijeve strane. Dvosmjerne pak strelice ukazuju na ekvidistancu između trajektora i orijentirâ kojima je okružen tijekom cijeloga glagolskog procesa, a to je ujedno i konceptualnosemantička komponenta koja omogućuje instrumentalno kodiranje orijentirâ u statičnim scenarijima poput ovih u (120–122):

(120) Račun je vjerojatno **među knjigama**.

(121) Kradljivac je zasigurno još **među gostima**.

(122) On je uvijek **među lijepim ženama**.

U navedenim primjerima prostorna udaljenost koja dijeli nominativne trajektore od orijentira koji ih okružuju ostaje neizmijenjena tijekom neodređenog razdoblja, a na temelju te konceptualnosemantičke činjenice, koja predstavlja

izravnu poveznicu s odnosima trajektora i orijentira u prethodno opisanim dinamičnim scenarijima paralelnoga kretanja, sami orijentiri bivaju kodirani upravo instrumentalom. Taj je tip odnosa prikazan na slici 11.29, na kojoj dvosmjerne strelice upućuju na ekvidistancu, ali izostaje pomak istaknutih elemenata konceptualne strukture u odnosu na prostornu pozadinu koji je karakterističan za dinamične scenarije.

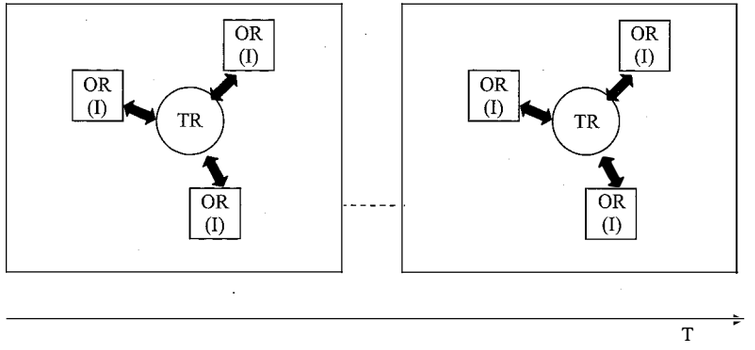

Slika 11.29

Slične su naravi i konceptualnosemantički odnosi u (123–124), gdje se kvaliteta koja se pripisuje nominativnim trajektorima ostvaruje isključivo u okruženju pripadnika kakve kategorije višega reda:

(123) Psi su najodaniji **među životinjama**.

(124) Napadači su najskuplji **među nogometašima**.

Instrumentalom su u tom slučaju kodirani drugi pripadnici nadređene kategorije, tj. druge vrste *životinja* u odnosu na *pse* u (123) i *nogometaši* s drugim funkcijama u igri u odnosu na *napadače* u (124). Sadržaj navedenih rečenica također strukturiramo u skladu s već opisanim konceptualnim okvirom statičnih scenarija u kojima je trajektor okružen većim brojem orijentira, pa stoga pripadnost određene jedinke ili vrste nekoj kategoriji višega reda poimamo kao statičnu smještenost većega broja jedinki ili vrsta u istu skupinu, unutar koje je udaljenost između pojedinih članova stalna i ne mijenja se.

11.3 Zaključna razmatranja

Kao i u prethodnim poglavljima, završnim shematskim prikazom na slici 11.30 rasvjetljava se bit cjelokupne rasprave u dijelu koji se bavio opisom utjecaja konceptualnosemantičkih čimbenika na instrumentalno kodiranje imenskih riječi s raznolikim sintaktičkim funkcijama i u okvirima različitih tipova konstrukcija.

Slika prikazuje taksonomijsku tipologiju shematičnih koncepata u koje se redom uklapaju specifična instrumentalna značenja opisana u ovome poglavlju.

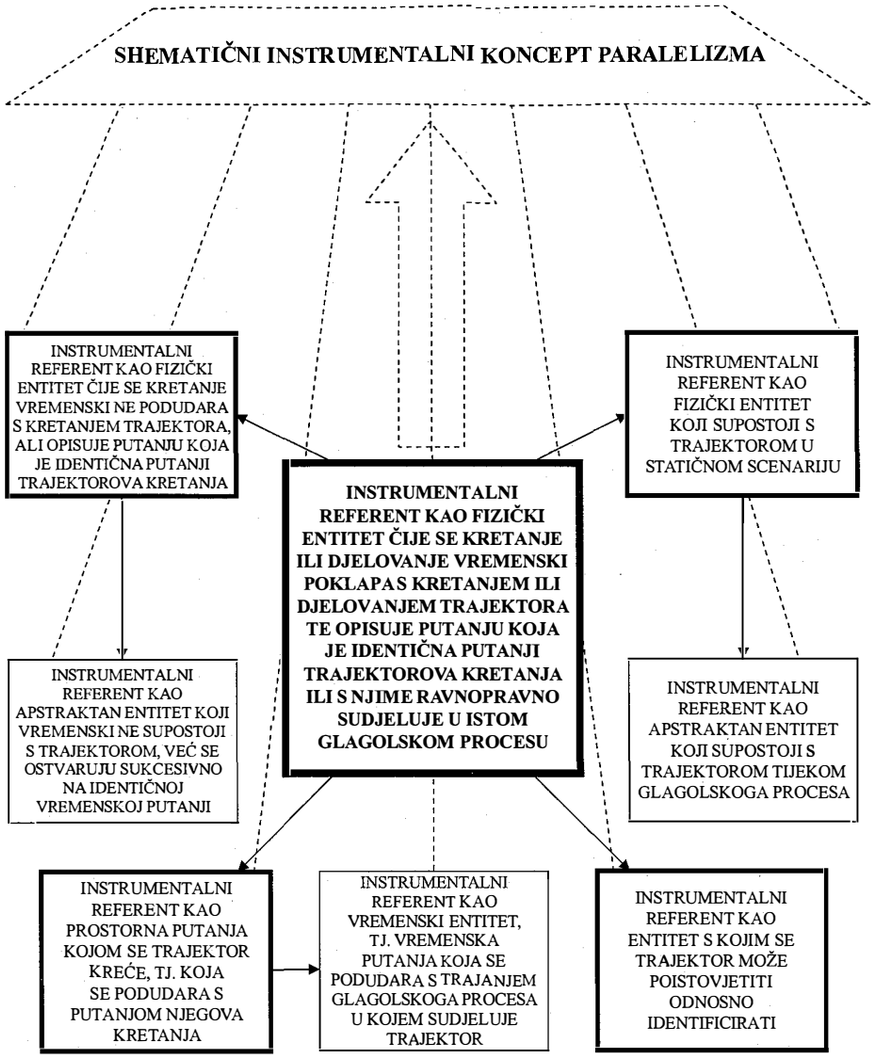

Slika 11.30

I u toj hijerarhiji najviše mjesto zauzima jedinstveni generički koncept, a u slučaju instrumentala to je shematični koncept *paralelizma*, u koji se na različite načine, ali u pravilu vrlo jasno i manje ili više izravno, uklapaju instrumentalni referenti bez obzira na naglašenu heterogenost instrumentalnih značenja na razini najveće specifičnosti. U prikazu mreže instrumentalnih značenja predočen je dakle odnos između supershematičnoga koncepta *paralelizma* i njegovih temeljnih podtipova, koji su pak shematični u odnosu na specifična instrumentalna

značenja. Kako je i u prethodnim poglavljima već naglašavano, kada su u pitanju odnosi među sastavnicama te mreže, isprekidane linije koje povezuju supershematični koncept ishodišta s niže rangiranim shematičnim konceptima označavaju odnos kompatibilnosti, dok strelice koje povezuju pojedine niže rangirane koncepte označavaju odnos izvođenja, tj. impliciraju da je apstraktniji koncept, u prikazu naznačen tanjim linijama, tijekom spoznajnoga procesa proizašao iz konkretnijega koncepta, koji je u prikazu naznačen debljim linijama. Zato se u središtu prikazane mreže nalazi upravo dinamični prostorni koncept u kojem je instrumentalni referent fizički entitet čije se kretanje vremenski poklapa s kretanjem trajektora i opisuje putanju koja je identična putanji trajektorova kretanja. U taj prototipni koncept, čija je kognitivna istaknutost u prikazu naznačena najdebljim linijama, uklapaju se dva vjerojatno najčešća i najkarakterističnija instrumentalna značenja, sredstva i društva, budući da je za oba navedena značenja karakterističan upravo odnos paralelizma u vidu prostorno-vremenskoga supostojanja dvaju fizičkih entiteta, a odnos paralelizma posebno je naglašen u scenarijima kretanja (npr. *Ivan šeće* ***s prijateljem***, *Ana trči* ***sa psom***, *Petar se vozi* ***autobusom***, *Brat mu dolazi* ***automobilom*** itd.). No u isti koncept uklapaju se, uz navedene, i brojni primjeri uporabe instrumentala u prijedložnim skupinama, i to uz prijedloge s primarnim prostornim značenjem (npr. *Dupin je plivao* ***pod palubom*** *plovećega broda*, *Helikopter je letio* ***nad jurećim kamionom***, *Zapovjednik je izašao iz opkoljenog grada skriven* ***među izbjeglicama*** itd.). Iz takvoga je pak prototipnog koncepta *paralelizma*, proizašloga iz prostorno-vremenske podudarnosti kretanja trajektora i orijentira te njihove jednake usmjerenosti, izveden i nešto rubniji dinamični koncept u kojemu je instrumentalni referent fizički entitet čije se kretanje vremenski ne podudara s kretanjem trajektora, ali opisuje putanju koja je identična putanji trajektorova kretanja. U taj izvedeni koncept uklapaju se također brojni primjeri uporabe instrumentala s određenim prostornim prijedlozima (npr. *Mačka je bježala* ***pred psom***, *Pas je trčao* ***za mačkom***), a na konceptu fizičkoga praćenja utemeljen je i metaforički koncept mentalnoga praćenja trajno izgubljenoga, odnosno nedostižnoga entiteta u slučajevima nekih glagola za izražavanje negativnih emocija (npr. *Tugovati/žaliti/žalovati/patiti/čeznuti* ***za kim/čim***). Iz opisanoga koncepta podudaranja putanja vremenski nejedinstvenoga kretanja trajektora i orijentira metaforički je nadalje izveden i shematični koncept koji objedinjuje slučajeve u kojima je instrumentalni referent apstraktan entitet čija se egzistencija vremenski ne podudara s trajektorovom, ali se ostvaruje sukcesivno i na identičnoj vremenskoj putanji. U takav koncept uklapaju se također brojni primjeri uporabe instrumentala s prostornim prijedlozima (npr. *Javljala mu se ideja* ***za idejom***, *U neradu mu prolazi mjesec* ***za mjesecom***, *Redalo se razočaranje* ***za razočaranjem*** itd.), koji se u takvim konstrukcijama pojavljuju aktiviranjem konceptualnih metafora APSTRAKTNI ENTITETI SU FIZIČKI OBJEKTI, VRIJEME JE OBJEKT KOJI SE KREĆE i sl. Nasuprot opisanim dinamičnim scenarijima, na desnoj strani prikaza nalaze se shematični koncepti koji objedinjuju neke statične scenarije. Iz prototipnoga značenja prostornoga paralelizma tako je izravno izveden koncept instrumentalnoga referenta kao fizičkoga entiteta koji supostoji s trajektorom u statičnom odnosu, analogno skladu i supostojanju trajektora i orijentira u prototipnim scenarijima zajedničkoga istosmjernog kretanja. U takav koncept uklapaju se također brojni primjeri s instrumetalnim izrazima kao dopunama u prijedložnim skupinama (npr. *čaj* ***s limunom***, *soba* ***s bračnim krevetom***, *čovjek* ***s velikim rukama*** itd.), ali i primjeri s instrumentalom indirektnoga objekta (npr. *Mlijeko je bogato* ***kalcijem***, *Ta zemlja obiluje* ***mineralima*** itd.). Iz upravo opisanoga koncepta statičnoga supostojanja fizičkih entiteta izveden je i metaforički koncept u kojem se instrumentalom kodira kakav apstraktan entitet čija se egzistencija podudara s trajektorovom egzistencijom tijekom glagolskoga procesa (npr. *Dugo je živio* ***s tom mišlju***, *Teško se nosio* ***s izdajom*** *dojučerašnjih prijatelja*, *Bez riječi je stajao* ***pred iznesenim optužbama*** itd.). Uporaba prostornih prijedloga motivirana je u primjerima toga tipa konceptualnom metaforom APSTRAKTNI ENTITETI SU FIZIČKI OBJEKTI, a u navedeni koncept uklapaju se i drugi primjeri analizirani u poglavlju o instrumentalu indirektnoga objekta (npr. *Bavio se* ***prodajom*** *rabljenih automobila*, *Zabavljao se* ***rješavanjem*** *matematičkih problema* itd.) kao i primjeri iz poglavlja o subjektnome instrumentalu (npr. *Djeca su obuzeta* ***strahom***, *Roditelji su shrvani* ***tugom*** itd.).

S druge pak strane iz prototipnoga koncepta prostornoga paralelizma dvaju dinamičnih fizičkih entiteta izveden je u donjem dijelu prikaza na slici 11.30 i shematični koncept koji objedinjuje slučajeve instrumentalnoga kodiranja prostornih referenata u vidu putanja kojima se trajektori kreću, tj. koje se podudaraju s putanjama njihova kretanja, a u taj koncept uklapaju se u prvom redu primjeri opisani u poglavlju o prostornome instrumetalu ili prosekutivu (npr. *Kamion je prolazio* ***tunelom***, *Dijete je hodalo* ***nogostupom***, *Brod je plovio* ***Dravom*** itd.). Iz toga prostornog koncepta izveden je nadalje na temelju konceptualne metafore VRIJEME JE PROSTOR i shematični koncept koji objedinjuje slučajeve instrumentalnoga kodiranja dijela vremenske osi, tj. vremenske putanje koja se podudara s trajanjem glagolskoga procesa u kojem sudjeluje trajektor. U taj koncept uklapaju se primjeri koji se svrstavaju u kategoriju vremenskoga instrumentala (npr. *Radim* ***petkom***, *Bdjela je* ***noćima***, *Tražio sam ga* ***tjednima***, *Mučio se* ***godinama***). Također, iz istoga prototipnog koncepta izveden je i shematični koncept koji objedinjuje slučajeve u kojima je instrumentalni referent kakav shematičan ili specifičan entitet s kojim se trajektor može poistovjetiti, odnosno identificirati, a u taj koncept uklapaju se primjeri iz kategorije predikatnoga instrumetala (npr. *Postao je* ***predsjednikom***, *Smatrali su ga* ***lažljivcem***, *Proglašen je* ***krivim*** itd.), ali i arhaični primjeri opisani u poglavlju o instrumentalu osnovne osobine (npr. *Ona je* ***djevojkom*** *bila vrlo lijepa*).

Kada pak govorimo o strukturnim aspektima imenskih sintagmi u kojima se pojavljuju instrumentalni izrazi, tj. o odnosima koji se uspostavljaju među različitim tipovima takvih konstrukcija, možemo zaključiti kako imenske sintagme koje sadrže instrumentalne izraze predstavljaju različite varijante shematičnoga konstrukcijskog obrasca

[[N] [MODIFIKATOR] NP]

kojim se apstrahira postnominalni položaj modifikatora. I među tim različitim varijantama postmodifikacijskoga obrasca prototipne su dvije postmodifikacijske sheme: shema besprijedložne postmodifikacije

[[N] [(ODNOS INST) N] NP]

i shema prijedložne postmodifikacije

[[N] [[P] [N] PP] NP],

i to, naglasimo ponovno, kako prema kriteriju kognitivne (psihološke) usađenosti tako i prema kriteriju čestotnosti.

Prvu prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [(ODNOS INST) N] NP]

najčešće elaboriraju imenske sintagme s instrumentalnim izrazima u funkciji izražavanja sredstva (npr. *pisanje **kredom***, *vožnja **automobilom***, *prijetnja **smrću***), zatim imenske sintagme s prostornim i vremenskim instrumentalom (*vožnja **cestom***, *prolazak **tunelom*** / *rad **nedjeljom*** itd.), imenske sintagme s instrumentalom indirektnoga objekta i subjektnim instrumentalom (npr. *trgovanje **nekretninama*** / *uznemirenost **vijestima***) itd., a tu temeljnu shemu besprijedložne instrumentalne postmodifikacije nadalje elaboriraju specifičnije podsheme u kojima kao besprijedložni instrumentalni postmodifikatori funkcioniraju jednostavnije i složenije imenske sintagme u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [(ODNOS INST) [ADJ] [N] NP] NP]
(npr. *pisanje **plavom kredom***, *vožnja **američkim automobilom***, *prijetnja **nasilnom smrću***)

[[N] [(ODNOS INST) [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **novom plavom kredom***, *vožnja **brzim američkim automobilom***, *prijetnja **sporom nasilnom smrću***)

[[N] [(ODNOS INST) [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **velikom novom plavom kredom***, *vožnja **skupim brzim američkim automobilom***, *prijetnja **mukotrpnom dugotrajnom nasilnom smrću***),

potom imenske sintagme u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [(ODNOS INST) [DET] [N] NP] NP]
(npr. *pisanje **njegovom kredom***, *vožnja **tim automobilom***),

determinator i pridjev

[[N] [(ODNOS INST) [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **njegovom plavom kredom***, *vožnja **tim američkim automobilom***),

dvije vrste determinatora i pridjev

[[N] [(ODNOS INST) [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **tom njegovom plavom kredom***, *vožnja **tim mojim američkim automobilom***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [(ODNOS INST) [[DET] [[DET] [N] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **tom njegovom kredom***, *vožnja **onim mojim automobilom***),

zatim **različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva**

[[N] [(ODNOS INST) [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] NP] NP]
(npr. *pisanje **nekim našim plavim kredama***, *vožnja **nekim mojim američkim automobilima***),

relativni kvantifikatori

[[N] [(ODNOS INST) [REL K] [N] NP] NP]
(npr. *pisanje **bilo kojom kredom***, *vožnja **svakim automobilom***)

te imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao konstrukcijskom glavom

[[N] [(ODNOS INST) [N] **[N]** NP] NP]
(npr. *oduševljenje **gostom profesorom***).

Istu shemu elaboriraju i prototipne apozicijske sintagme kao postmodifikatori leksičke glave u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [(ODNOS INST) [**N**] [N] NP] NP]
(npr. *uznemirenost **pismom bombom***, nezadovoljstvo ***predsjednikom Bushem***).

U okviru druge prototipne postmodifikacijske sheme

[[N] [[P] [N] PP] NP]

sami instrumentalni izrazi pojavljuju se kao dopuna prijedlozima koji funkcioniraju kao lokalne glave i kojima se manje ili više izravno, doslovno ili metaforički, također profilira neki aspekt shematičnoga koncepta *paralelizma*, pa se konkretne, tj. leksikalizirane elaboracije te prototipne konstrukcijske sheme, u grubim crtama, kreću od onih koje se odnose na scenarije aktualnoga fizičkog kretanja (npr. *trčanje* ***s prijateljem***, *šetnja* ***sa psom***, *bijeg* ***pred progoniteljima*** itd.), preko onih u kojima se radi o ravnopravnoj zastupljenosti trajektora i orijentira u kakvu glagolskom procesu u kojem nije profilirano kretanje (npr. *svađa* ***s bratom***, *život* ***sa stricem***), zatim onih u kojima statični nominativni trajektori i instrumentalni orijentiri stoje u odnosu ekvidistance (*sladoled* ***s preljevom***, *čaj* ***s limunom***), a što takve scenarije povezuje s dinamičnim scenarijima paralelnoga kretanja koje karakterizira isti odnos, potom onih u kojima je ekvidistanca apstraktne naravi i proizlazi iz nedostižnosti instrumentalnoga referenta koji se pokušava metaforički dosegnuti (npr. *žal* ***za prošlošću***, *čežnja* ***za prijateljstvom***) itd. Prototipnu postmodifikacijsku shemu

[[N] [[P] [N] PP] NP]

nadalje elaboriraju različite specifičnije podsheme u kojima instrumentalne imenice u okviru postmodifikatorske prijedložne konstrukcije funkcioniraju kao lokalne glave unutar premodifikatorskih konstrukcija u kojima se u svojstvu premodifikatora pojavljuje **jedan ili više pridjeva**

[[N] [[P] [[ADJ] [N] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***sa starim prijateljem***, *šetnja* ***s malim psom***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s dobrim starim prijateljem***, *šetnja* ***s dobroćudnim malim psom***)

[[N] [[P] [[ADJ] [[ADJ] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***sa zanimljivim dobrim starim prijateljem***, *šetnja* ***sa simpatičnim dobroćudnim malim psom***),

potom konstrukcija u kojima istu funkciju ima **determinator**

[[N] [[P] [[DET] [N] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s mojim prijateljem***, *šetnja* ***s tim psom***),

determinator i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s mojim dobrim prijateljem***, *šetnja* ***s onim malim psom***),

dva determinatora i pridjev

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s tim mojim dobrim prijateljem***, *šetnja* ***s onim njegovim malim psom***)

ili samo **dvije vrste determinatora**

[[N] [[P] [[DET] [[DET] [N] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s tim mojim prijateljem***, *šetnja* ***s onim njegovim psom***),

različite vrste kvantifikatora, determinatora i pridjeva

[[N] [[P] [[K] [[DET] [[ADJ] [N] NP] NP] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s nekim mojim starim prijateljima***, *šetnja* ***sa svim mojim malim psima***),

relativni kvantifikatori

[[N] [[P] [[REL K] [N] NP] PP] NP]
(npr. *trčanje* ***s bilo kojim prijateljem***, *šetnja* ***sa svakim psom***),

imenski premodifikatori u rubnim primjerima apozicijskih sintagmi s desnim članom kao konstrukcijskom glavom

[[N] [[P] [[N] **[N]** NP] PP] NP]
(npr. *razgovor* ***sa ženom vračem***, *rasprava* ***s gostom profesorom***) itd.,

dok s druge strane prototipnu shemu prijedložne postmodifikacije elaboriraju i primjeri u kojima se kao dopuna prijedlogu pojavljuju prototipne apozicijske sintagme u kojima je glava lijevi član, dok desni član u odnosu na nju ima funkciju postmodifikatora

[[N] [[P] [**[N]** [N] NP] PP] NP]
(npr. *dogovori* ***s predsjednikom Josipovićem***, *nostalgija* ***za gradom državom***).

Samo instrumentalno kodiranje u tim i drugim konkretnim varijantama svih navedenih konstrukcijskih shema imenskih sintagmi utemeljeno je na konceptualnosemantičkim činjenicama koje su temeljito elaborirane u ovome poglavlju, tj. na manje ili više izravnom, ali uvijek vrlo jasnom, uklapanju instrumentalnih referenata u jedinstvenu shemu *paralelizma* koje je prikazano na slici 11.30.

ZAVRŠNE NAPOMENE

Ako na samom kraju cjelokupnu analizu provedenu u poglavljima koja se bave padežnom sintaksom i semantikom pokušamo svesti na njezinu bit, možemo reći kako joj je temeljni cilj bio promatranjem gramatičkih činjenica kroz prizmu konceptualnosemantičkih odnosa uvidjeti i što jasnije prikazati univerzalne pravilnosti među samo naizgled proizvoljnim činjenicama formalne naravi te što nedvosmislenije ukazati na sustavnost utjecaja koji na gramatičku strukturu imaju značenjski odnosi. Upravo je s tim ciljem kroz poglavlja 6–11 jasnim prikazivanjem motiviranosti padežnoga pridruživanja shematičnim konceptima izvedenim iz temeljnih prostornih odnosa pojašnjeno formalno kodiranje imenskih riječi u kategorijama najspecifičnijih padežnih značenja i funkcija. U tom kontekstu treba na kraju još jednom jasno istaknuti kako uspostava bilo kakve nove tipologije padežnih značenja na toj specifičnoj razini nije bila cilj ove knjige, baš kao ni propitivanje i pokušaj revidiranja ili redefiniranja određenih padežnoznačenjskih kategorija koje su se uvriježile u hrvatskoj gramatičkoj tradiciji. Smatramo naime kako uspostava značenjskih potkategorija na toj razini zapravo proizlazi iz širih konstelacija u kojima se pojavljuju padežno kodirane imenske riječi, tj. kako najspecifičnija značenja i nisu inherentna samim padežima, nego kontekstima u kojima se oni ostvaruju, dok su s druge strane opisani objedinjujući koncepti na shematičnim i supershematičnim razinama inherentni upravo padežima, pa samo uklapanje određenih sastavnica promatranih scenarija u te koncepte predstavlja osnovni preduvjet za njihovo pravilno padežno kodiranje na razini konkretnih konstrukcija.

Iz tog smo razloga kroz poglavlja u kojima se analiziraju značenja kosih padeža naglasak u pravilu stavljali na njihovo uklapanje u jedinstvenu konceptualnu supershemu, dok samu podjelu tih specifičnih padežnih značenja nismo imali potrebu posebno analizirati ili dovoditi u pitanje. Kada ju sagledamo iz opisane

perspektive, značenjska tipologija na najspecifičnijoj razini zapravo je svojevrstan popis uporabnih konteksta u kojima se pojavljuje određeni padež i govori nam vrlo malo o odnosima među različitim padežnim značenjima, dok nam o motivaciji i preduvjetima koji moraju biti zadovoljeni da bi se određeni morfološki padeži uopće pojavili u konkretnim konstrukcijama ne govori ništa. Budući da je s druge strane gramatika *strukturirani* inventar simboličnih jedinica, smatrali smo da je u kontekstu ove knjige nužno odgovoriti upravo na ta pitanja, tj. na jasan način izložiti i obrazložiti strukturu analiziranih gramatičkih kategorija s obzirom na *sustavnost konceptualnosemantičkih odnosa* koji se pomoću njih kodiraju, a kako bi se potom što jasnije opisao utjecaj tih odnosa na formalne činjenice, tj. u ovome slučaju na samo pridruživanje određenoga morfološkog padeža imenskoj riječi. U tom smo smislu, ponovimo, potpuno svjesno zaobišli svaku moguću raspravu o naravi i definicijama pojedinih specifičnih značenja kosih padeža, a podjelu tih značenja u Silić-Pranjkovićevoj (2005) gramatici, kao najiscrpniju, najpregledniju i najdosljedniju podjelu padežnih značenja koja se može pronaći u hrvatskim gramatikama, u načelu smo odabrali kao svojevrstan "poligon" za testiranje vlastitih teza i donošenje zaključaka u opisivanju same prirode značenjske sustavnosti, kojoj je formalna sustavnost, da se slikovito izrazimo, tek zrcalni odraz na planu jezičnoga izraza.

Također, treba naglasiti i kako su završni prikazi formalnih obrazaca, odnosno tipologije konstrukcijskih shema na krajevima pojedinih poglavlja u kojima se analiziraju strukture padežnih značenja ovdje svjesno ograničeni na strukturu imenske sintagme, dok će njima nadređene konstrukcije koje na fonološkom i semantičkom polu nastaju integracijom imenskih sintagmi i glagola biti predmet opisa u drugoj knjizi ove gramatike.

Literatura

Allan, Keith. 1980. "Nouns and countability". *Language* 56, 541–567.

Anderson, John M. 1971. *The Grammar of Case: Towards a Localistic Theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Anderson, John M. 1977. *On case grammar*. London: Croom Helm.

Andrzejewski, B. W. 1960. "The category of number in noun forms in the Borana dialect of Galla". *Africa* 30, 62–75.

Anić, Vladimir – Ivo Goldstein. 1999. *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Novi Liber.

Babić, Stjepan. 1991. *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*. Drugo izdanje. Zagreb: HAZU – Globus.

Babić, Stjepan. 1998. *Sročnost u hrvatskome književnome jeziku*. Zagreb: Matica hrvatska.

Babić, Stjepan i dr. 1991. *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*. Zagreb: Globus.

Bachman, Charles W. 1980. "The role data model approach to data structures". Sayyed M. Deen – Peter Hammersley (eds.) *Proceedings of the International Conference on Data Bases*, University of Aberdeen: Heyden & Son, 1–18.

Bailyn, John F. – Edward J. Rubin. 1991. "The unification of instrumental case assignment in Russian". *Cornell Working Papers in Linguistics* 9, 99–126.

Baker, Mark C. 1988. *Incorporation: A Theory of Grammatical Function Changing*. Chicago: University of Chicago Press.

Bally, Charles. 1950. *Linguistique générale et linguistique française*. Bern: A. Francke.

Barić, Eugenija i dr. 1995. *Hrvatska gramatika*. Zagreb: Školska knjiga.

Bates, Elisabeth – Brian MacWhinney. 1989. "Functionalism and the competition model". Elisabeth Bates – Brian MacWhinney (eds.) *The crosslinguistic study of sentence processing*, Cambridge: Cambridge University Press, 3–73.

Bayer, Josef. 2004. "Non-nominative subjects in comparison". Peri Bhaskararao – Karumuri V. Subbarao (eds.) *Non-nominative Subjects*, Vol. 1, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 49–76.

Bekkum, Wout van i dr. 1997. *Emergence of Semantics in Four Linguistic Sciences: Hebrew, Sanskrit, Greek, Arabic*. Amsterdam: John Benjamins.

Belaj, Branimir. 2001. "Prototipno-kontekstualna analiza povratnih glagola u hrvatskom jeziku". *Suvremena lingvistika* 51/52, 1–11.

Belaj, Branimir. 2003. "On some peripheral types of accusative direct object in Croatian: A cognitive analysis". *Jezikoslovlje* 4, 263–278.

Belaj, Branimir. 2008. *Jezik, prostor i konceptualizacija: Shematična značenja hrvatskih glagolskih prefiksa*. Osijek: Filozofski fakultet.

Belaj, Branimir. 2010. "Prostorni odnosi kao temelj padežnih značenja – shematičnost i polisemija hrvatskoga prijedložno-padežnog izraza *od*+genitiv". Matea Birtić – Dunja Brozović-Rončević (eds.) *Sintaksa padeža*, zbornik radova znanstvenoga skupa *Drugi hrvatski sintaktički dani*, Zagreb – Osijek: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje – Filozofski fakultet, 15–33.

Belaj, Branimir. 2011. "Gramatika i značenje". Milica Lukić – Jakov Sabljić (eds.) *Zbornik Milorada Nikčevića: Između dviju domovina*, Osijek: Filozofski fakultet, 479–517.

Belaj, Branimir. 2013. "O vremenu i vremenskim značenjima u hrvatskom jeziku". Tatjana Pišković – Tvrtko Vuković (eds.) *Vrijeme u jeziku – Nulti stupanj pisma*, Zbornik radova 41. seminara Zagrebačke slavističke škole, Zagreb: Filozofski fakultet, 11–32.

Belaj, Branimir – Dubravko Kučanda. 2007. "On the syntax, semantics and pragmatics of some subject-like NPs in Croatian". *Suvremena lingvistika* 63, 1–12.

Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2010. "Konceptualnosemantički temelji gramatičkih odnosa: Predikatni instrumental u hrvatskome jeziku". *Suvremena lingvistika* 70, 147–172.

Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2011. "Cognitive foundations of emotion verbs complementation in Croatian". *Suvremena lingvistika* 72, 153–169.

Belaj, Branimir – Goran Tanacković Faletar. 2012. "Space, Conceptualization and Case Meaning: A Cognitive Account of the Dative in Croatian". Mario Brdar – Ida Raffaelli – Milena Žic Fuchs (eds.) *Cognitive Linguistics between Universality and Variation*, Cambridge Scholars Publishing, 53–93.

Berlin, Brent – Paul Kay. 1969. *Basic Colour Terms: Their Universality and Evolution*. Berkeley: University of California Press.

Binder, Marc D. – Nobutaka Hirokawa – Uwe Windhorst (eds.) 2009. *Encyclopedia of Neuroscience*. Berlin – Heidelberg: Springer-Verlag.

Blake, Barry J. 1994. *Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bloomfield, Leonard. 1933. *Language*. New York – London: Holt, Rinehart and Winston – Allen and Unwin.

Boas, Franz. 1911. *Introduction to Handbook of American Indian Languages*. Washington: Government printing office.

Bopp, Franz. 1836. *Vocalismus oder sprachvergleichende Kritiken über J. Grimm's deutsche Grammatik und Graff's althochdeutschen Sprachschatz: Mit Begründung einer neuen Theorie d. Ablauts*. Berlin: Nicolischen Buchhandlung.

Brdar, Mario. 2007. *Metonymy in Grammar: Towards Motivating Extensions of Grammatical Categories and Constructions*. Osijek: Filozofski fakultet.

Brdar, Mario. 2009. "Metonymy-induced polysemy and the role of suffixation in its resolution in some Slavic languages". *Annual Review of Cognitive Linguistics* 7, 58–88.

Bresnan, Joan W. 2001. *Lexical Functional Syntax*. Oxford: Blackwell.

Bresnan, Joan W. (ed.) 1982. *The Mental Representation of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press.

Brinton, Laurel J. 1991. "The mass/count distinction and Actionsart: The grammar of iteratives and habituals". *Belgian Journal of Linguistics* 6, 47–69.

Brozović, Dalibor (ed.) 2007. *Hrvatska enciklopedija*. Svezak 9. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža.

Butt, Miriam. 2006. *Theories of Case*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bybee, Joan L. 1985. *Morphology: A study into the relation between meaning and form*. Amsterdam: John Benjamins.

Calboli, Gualtiero. 1972. *Linguistica moderna e il Latino: I casi*. Bologna: Riccardo Patron.

Carnap, Rudolf. 1947. *Meaning and Necessity: A Study in Semantics and Modal Logic*. Chicago: University of Chicago Press.

Chafe, Wallace. 1970. *Meaning and the structure of language*. Chicago: University of Chicago Press.

Chomsky, Noam. 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, Noam. 1970. "Remarks on nominalization". Roderick A. Jackobs – Peter S. Rosenbaum (eds.) *Readings in English transformational grammar*, Waltham, MA: Ginn., 184–221.

Chomsky, Noam. 1971. "Deep structure, surface structure and semantic interpretation". Danny Steinberg – Leon Jakobovits (eds.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 183–216.

Chomsky, Noam. 1972. *Studies on Semantics in Generative Grammar*. The Hague: Mouton.

Chomsky, Noam. 1973. "Conditions on transformations". Steven Anderson – Paul Kiparsky (eds.) *A Festschrift for Morris Halle*, New York: Holt, Rinehart and Winston, 232–286.

Chomsky, Noam. 1977. *Essays on form and interpretation*. Amsterdam: Elsevier North Holland.

Chomsky, Noam. 1980. *Rules and Representations*. New York: Columbia University Press.

Chomsky, Noam. 1981. *Lectures on government and binding*. Dordrecht: Foris.

Chomsky, Noam. 1982. *Some Concepts and Consequences of the Theory of Government and Binding*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, Noam. 1986. *Knowledge of Language*. New York: Praeger.

Chomsky, Noam. 1993. "A minimalist program for linguistic theory". Kenneth Hale – Samuel J. Keyser (eds.) *The view from Building 20*, Cambridge, MA: MIT Press, 1–52.

Chomsky, Noam. 1995. *The Minimalist Program*. Cambridge, MA: MIT Press.

Chomsky, Noam – Howard Lasnik. 1977. "Filters and control". *Linguistic Inquiry* 8, 425–504.

Comrie, Bernard. 1975. "Polite plurals and predicate agreement". *Language* 51, 406–418.

Comrie, Bernard. 1989. *Language Universals and Linguistic Typology*. Second edition. Oxford: Blackwell.

Cook, Walter. 1979. *Case grammar: Development of the matrix model*. Washington: Georgetown University Press.

Corbett, Greville G. 1979. "The agreement hierarchy". *Journal of Linguistics* 15, 203–224.

Corbett, Greville G. 1983. *Hierarchies, Targets and Controllers: Agreement Patterns in Slavic*. London: Croom Helm.

Corbett, Greville G. 1989. "An Approach to the Description of Gender Systems". Doug Arnold – Martin Atkinson – Jacques Durand – Claire Grover – Louisa Sadler (eds.) *Essays on Grammatical Theory and Universal Grammar*, Oxford: Clarendon Press, 53–91.

Corbett, Greville G. 1991. *Gender*. Cambridge: Cambridge University Press.

Corbett, Greville G. 2000. *Number*. Cambridge: Cambridge University Press.

Corbett, Greville G. 2004. "The Russian adjective: A pervasive yet elusive category". R. M. W. Dixon – Alexandra Y. Aikhenvald (eds.) *Adjective classes: A cross-linguistic typology*, Oxford: Oxford University Press, 199–222.

Corbett, Greville G. – Richard J. Hayward. 1987. "Gender and number in Bayso". *Lingua* 73, 1–28.

Corbett, Greville G. – Norman M. Fraser – Scott McGlashan (eds.) 1993. *Heads in grammatical theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Croft, William. 1991. *Syntactic Categories and Grammatical Relations*. Chicago: University of Chicago Press.

Croft, William. 1995. "Autonomy and functionalist linguistics". *Language* 71, 490–532.

Croft, William. 2001. *Radical construction grammar: Syntactic theory in typological perspective*. Oxford: Oxford University Press.

Croft, William – Alan D. Cruse. 2004. *Cognitive Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dąbrowska, Ewa. 1997. *Cognitive Semantics and the Polish Dative*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Dahl, Östen. 1987. "Case grammar and prototypes". René Dirven – Günter Radden (eds.) *Concepts of Case*, Tübingen: Gunter Narr Verlag, 147–161.

Dik, Simon C. 1978. *Functional Grammar*. Amsterdam: North Holland.

Dik, Simon C. 1989. *The Theory of Functional Grammar*. Part I. Dordrecht: Foris.

Diver, William. 1995. "Theory". Ellen Contini-Morava – Barbara S. Goldberg (eds.) *Meaning as Explanation: Advances in Linguistic Sign Theory*, Berlin: De Gruyter, 43–114.

Dixon, R. M. W. 1977. "Where have all the adjectives gone?". *Studies in Language* 1, 1–80.

Dixon, R. M. W. 1982. *Where have all the adjectives gone? and other essays in semantics and syntax*. Berlin – New York – Amsterdam: Mouton.

Dixon, R. M. W. 2004. "Adjective classes in typological perspective". R. M. W. Dixon – Alexandra Y. Aikhenvald (eds.) *Adjective classes: A cross-linguistic typology*, Oxford: Oxford University Press, 1–49.

Fauconnier, Gilles. 1985. *Mental Spaces: Aspects of Meaning Construction in Natural Language*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fauconnier, Gilles – Mark Turner. 2002. *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. New York: Basic Books.

Fillmore, Charles J. 1968. "The Case for Case". Emmon Bach – Robert T. Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt, 1–88.

Fillmore, Charles J. 1971. "Some problems for case grammar". *Working Papers in Linguistics, Ohio State University* 10, 245–265.

Fillmore, Charles J. 1975. "An Alternative to Checklist Theories of Meaning". *BLS* 1, 123–131.

Fillmore, Charles J. 1977a. "The Case for Case Reopened". Peter Cole – Jerrold M. Sadock (eds.) *Syntax and Semantics 8: Grammatical Relations*, New York: Academic Press, 59–82.

Fillmore, Charles J. 1977b. "Topics in Lexical Semantics". Roger W. Cole (ed.) *Current Issues in Linguistic Theory*, Bloomington: Indiana University Press, 76–138.

Fillmore, Charles J. 1982. "Frame semantics". The Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul: Hanshin, 111–137.

Fillmore, Charles J. 1985. "Frames and the Semantics of Understanding". *Quaderni di Semantica* 6, 222–253.

Fillmore, Charles J. – Paul Kay. 1993. *Construction Grammar coursebook, chapters 1 thru 11 (reading materials for Ling. X20)*. Berkeley: University of California.

Fillmore, Charles J. – Paul Kay – Mary K. O'Connor. 1988. "Regularity and idiomaticity in grammatical constructions: The case of let alone". *Language* 64, 501–538.

Fleischman, Eberhardt. 1983. "Der semantische Lokativ: Eine Untersuchung an Hand russischer Wortfugungen". *Zeitschrift für Slawistik* 1, 1–8.

Foley, William A. – Robert D. Van Valin Jr. 1984. *Functional syntax and universal grammar*. Cambridge: Cambridge University Press.

Forchheimer, Paul. 1953. *The Category of Person in Language*. Berlin: De Gruyter.

Frege, Gottlob. 1892. "Über Sinn und Bedeutung". *Zeitschrift für Philosophie und Philosophische Kritik* 100, 25–50 [eng. prijevod: P. Geach – M. Black (eds.) 1952. *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege*, Oxford: Blackwell].

Gaifman, Haim. 1965. "Dependency systems and phrase structure systems". *Information and Control* 8, 304–337.

García, Erica. 1979. "Discourse without syntax". Talmy Givón (ed.) *Discourse and Syntax*, New York: Academic Press, 23–49.

Gazdar, Gerald – Geoffrey K. Pullum – Ivan Sag. 1985. *Generalized phrase structure grammar*. Oxford: Basic Blackwell.

Geeraerts, Dirk. 1988. "Where Does Prototypicality Come From?". Brygida Rudzka-Ostyn (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 207–229.

Givón, Talmy. 1984. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*. Vol. I. Amsterdam: John Benjamins.

Givón, Talmy. 1985. "Iconicity, isomorphism and nonarbitrary coding in syntax". J. Haiman (ed.) *Iconicity in syntax*, Amsterdam: John Benjamins, 187–220.

Givón, Talmy. 1990. *Syntax: A Functional-Typological Introduction*. Vol. II. Amsterdam: John Benjamins.

Givón, Talmy. 2001a. *Syntax*. Vol. I. Amsterdam: John Benjamins.

Givón, Talmy. 2001b. *Syntax*. Vol. II. Amsterdam: John Benjamins.

Goldberg, Adele E. 1995. *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.

Goldberg, Adele E. 2006. *Constructions at Work: The Nature of Generalization in Language*. Oxford: Oxford University Press.

Goldberg, Adele E. 2010. "Verbs, Constructions and Semantic Frames". Malka Rappaport Hovav – Edit Doron – Ivy Sichel (eds.) *Syntax, Lexical Semantics and Event Structure*, Oxford: Oxford University Press, 39–58.

Goldsmith, John – Erich Woisetschlaeger. 1982. "The Logic of the English Progressive". *Linguistic Inquiry* 13, 79–89.

Greenberg, Joseph H. 1963. "Some universals of grammar with particular reference to the order of meaningful elements". J. H. Greenberg (ed.) *Universals of language*, Cambridge, MA: MIT Press, 73–113.

Gruber, Jeffrey S. 1965. *Studies in Lexical Relations*. Ph.D. dissertation, MIT.

Haegeman, Liliane. 1991. *Introduction to Government and Binding Theory*. Oxford: Blackwell.

Halliday, Michael A. K. 1967–1968. "Notes on transitivity and theme in English". *Journal of Linguistics* 3, 199–244, 4, 189–215.

Halliday, Michael A. K. 1985. *An Introduction to Functional Grammar*. Baltimore: University Park Press.

Halliday, Michael A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. London: Arnold.

Harris, Roy (ed.) 1999. *Foundations of Indo-European Comparative Philology 1800–1850*. Vol. 1–13. Routledge.

Havers, Wilfelm. 1911. *Untersuchungen zur Kasussyntax der indogermanischen Sprachen*. Straßburg: Verlag von Karl J. Trübner.

Hays, David G. 1964. "Dependency theory: A formalism and some observations". *Language* 40, 511–525.

Heider, Eleanor. 1972. "Universals in Color Naming and Memory". *Journal of Experimental Psychology* 93, 10–20.

Herweg, Michael. 1991. "Perfective and imperfective aspect and the theory of events and states". *Linguistics* 29, 969–1010.

Hjelmslev, Louis. 1935. *La catégorie des cas: Étude de grammaire générale I*. Copenhagen: Munksgaard.

Hjelmslev, Louis. 1937. *La catégorie des cas: Étude de grammaire générale II*. Copenhagen: Munksgaard.

Hopper, Paul J. 1987. "Emergent Grammar". *Berkeley Linguistics Society* 13, 139–157.

Hopper, Paul J. 1988. "Emergent Grammar and the apriori grammar postulate". D. Tannen (ed.) *Linguistics in Context: Connecting Observation and Understanding*, Norwood, NJ: Ablex, 117–134.

Hudson, Richard A. 1976. *Arguments for a Non-transformational grammar*. Chicago: University of Chicago Press.

Hudson, Richard A. 1987. "Zwicky on heads". *Journal of Linguistics* 23, 109–132.

Isačenko, Aleksandr. 1965. *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka. Morfologija*. Moskva: Jazyki slavjanskoj kultury.

Ivić, Milka. 1954. *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (Sintaksičko-semantička studija)*. Beograd: Srpska akademija nauka.

Ivić, Milka. 1955. "Iz problematike padežnih vremenskih konstrukcija". *Južnoslovenski filolog* XXI, 165–214.

Ivić, Milka. 1962. "The Grammatical Category of Non-Omissible Determiners". *Lingua* 11, 199–204.

Ivić, Milka. 1964. "Non-omissible Determiners in Slavic Languages". *Proceedings of the Ninth International Congress of Linguists*. Cambridge, MA – The Hague, 476–479.

Ivić, Milka. 1971. "Leksema *jedan* i problem neodređenog člana". *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XIV/1, 103–120.

Ivić, Milka. 1973. "Elementi neodređenog člana u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku". *Referati za VII. međunarodni kongres slavista u Varšavi*, Novi Sad: Filozofski fakultet, 11–14.

Ivić, Milka. 1973. "O nekim sintaksičkim konstrukcijama s kvantifikatorima u standardnom srpskohrvatskom". *Južnoslovenski filolog* XXX, 329–335.

Jackendoff, Ray. 1972. *Semantic Interpretation in Generative Grammar*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jackendoff, Ray. 1977. *X' Syntax: A Study of Phrase Structure (Syntax)*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jackendoff, Ray. 1983. *Semantics and Cognition*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jackendoff, Ray. 1987. *Conciousness and the Computational Mind*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jackendoff, Ray. 1990. *Semantic Structures*. Cambridge, MA: MIT Press.

Jackendoff, Ray. 1991. "Parts and boundaries". *Cognition* 41, 9–45.

Jackendoff, Ray. 1994. *Patterns in the Mind: Language and Human Nature*. New York: Basic Books.

Jakobson, Roman. 1936. "Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre: Gesamtbedeutungen der russischen Kasus". *Travaux du Cercle linguistique de Prague* 6, 240–288.

Jakobson, Roman. 1958. "Morfologočeskie nabljudenija nad slavjanskim skloneniem: Sostav russkih padežnyh form". U: *American Contributions to the Fourth International Congress of Slavists*. The Hague: Mouton.

Jakobson, Roman. 2008. *O jeziku*. Prev. Damjan Lalović. Zagreb: Disput.

Janda, Laura. 1993. *A Geography of Case Semantics: The Czech Dative and the Russian Instrumental*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Jespersen, Otto. 1924. *The Philosophy of Grammar*. London: Allen and Unwin.

Kalin, Boris. 2004. *Povijest filozofije*. Zagreb: Školska knjiga.

Katičić, Radoslav. 1991. *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*. Drugo izdanje. Zagreb: Globus.

Katunar, Daniela – Jana Willer-Gold – Tena Gnjatović. 2013. "Achieving specificity in an articleless language: Specificity markers in Croatian". *Suvremena lingvistika* 75, 25–43.

Katz, Jerrold – Paul M. Postal. 1964. *An Integrated Theory of Linguistic Description*. Cambridge, MA: MIT Press.

Kay, Paul – Charles J. Fillmore. 1999. "Grammatical constructions and linguistic generalizations: the *What's X doing Y?* construction". *Language* 75, 1–33.

Klimov, Georgij A. 1973. *Očerk obščej teorii ergativnosti*. Moskva: Nauka.

Kordić, Snježana. 1992. "Determinator – vrsta riječi ili funkcionalni razred?". *Suvremena lingvistika* 33, 27–32.

Köhler, Wolfgang. 1972. *The Task of Gestalt Psychology*. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Kučanda, Dubravko. 1996. "What is the dative of possession?". *Suvremena lingvistika* 41/42, 319–332.

Kučanda, Dubravko. 1998. "Is dative subject a viable syntactic notion?". *Suvremena lingvistika* 45/46, 3–16.

Kuna, Branko. 1999. *Izricanje posvojnosti genitivom u hrvatskom književnom jeziku*. Magistarski rad. Zagreb: Filozofski fakultet.

Kuna, Branko. 2003. "NP-pomicanje i posvojni genitiv". *Jezikoslovlje* 4, 245–262.

Kuna, Branko. 2008. "O antecedentu povratno-posvojne zamjenice *svoj* u hrvatskom jeziku". M. Sarnowski – W. Wysoczański (eds.) *Wyraz i zdanie w językach słowiańskich 6: opis, konfrontacija, przekład*, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 199–207.

Kuna, Branko. 2012. *Predikatna i vanjska posvojnost u hrvatskome jeziku*. Osijek: Filozofski fakultet.

Labov, William. 1972. *Sociolinguistic patterns*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Lakoff, George. 1970. "Global Rules". *Language* 46, 627–639.

Lakoff, George. 1971. "On Generative Semantics". Danny Steinberg – Leon Jakobovits (eds.) *Semantics: An Interdisciplinary Reader in Philosophy, Linguistics and Psychology*, Cambridge: Cambridge University Press, 232–296.

Lakoff, George. 1972. "Linguistics and natural logic". Donald Davidson – Gilbert Harmon (eds.) *The Semantics of Natural Language*, Dordrecht: Reidel, 545–665.

Lakoff, George. 1982. "Categories: An Essay in Cognitive Linguistics". Linguistic Society of Korea (ed.) *Linguistics in the Morning Calm*, Seoul: Hanshin, 139–193.

Lakoff, George. 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, George – Mark Johnson. 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago – London: University of Chicago Press.

Lakoff, George – John R. Ross. 1976. "Is deep structure necessary?". James D. McCawley (ed.) *Syntax and Semantics 7: Notes from the Linguistic Underground*, New York: Academic Press, 159–164.

Lakoff, George – Zoltan Kövecses. 1987. "The cognitive model of anger inherent in American English". D. Holland – N. Quinn (eds.) *Cultural models in language and thought*, Cambridge: Cambridge University Press, 195 –221.

Langacker, Ronald W. 1969. "On pronominalization and the chain of command". David Reibel – Sanford Schane (eds.) *Modern Studies in English*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 160–186.

Langacker, Ronald W. 1982a. "Space Grammar, Analysability, and the English Passive". *Language* 58, 22–80.

Langacker, Ronald W. 1982b. "Remarks on English Aspect". Paul J. Hopper (ed.) *Tense – Aspect: Between Semantics & Pragmatics*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 265–304.

Langacker, Ronald W. 1987a. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 1. Stanford, California: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 1987b. "Nouns and Verbs". *Language* 63, 53–94.

Langacker, Ronald W. 1988a. "A Usage-Based Model". Brygida Rudzka-Ostyn (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 127–161.

Langacker, Ronald W. 1988b. "A View of Linguistic Semantics". Brygida Rudzka-Ostyn (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 49–90.

Langacker, Ronald W. 1988c. "An Overview of Cognitive Grammar". Brygida Rudzka-Ostyn (ed.) *Topics in Cognitive Linguistics*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 3–49.

Langacker, Ronald W. 1991. *Foundations of Cognitive Grammar*. Vol. 2. Stanford, CA: Stanford University Press.

Langacker, Ronald W. 1999. *Grammar and Conceptualization*. Berlin: Mouton.

Langacker, Ronald W. 2005. "Construction Grammars: cognitive, radical and less so". Francisco J. Ruiz de Mendoza – Sandra M. Peña Cervel (eds.) *Cognitive Linguistics, Internal Dynamics and Interdisciplinary Interaction*, New York: Mouton de Gruyter, 101–163.

Langacker, Ronald W. 2008. *Cognitive Grammar: A Basic Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

Langacker, Ronald W. 2009. *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.

Longacre, Robert E. 1976. *An anatomy of speech notions*. Lisse: Peter de Ridder.

Losonsky, Michael. 2006. *Linguistic Turns in Modern Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.

Lyons, John. 1977. *Semantics*. Vol. 1–2. Cambridge: Cambridge University Press.

Marantz, Alec P. 1984. *On the Nature of Grammatical Relations*. Cambridge, MA: MIT Press.

Maretić, Tomo. 1963. *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Treće izdanje. Zagreb: Matica hrvatska.

Markman, Vita G. 2008. "The Case of Predicates (Revisited): Predicate Instrumental in Russian and Its Restrictions". *Journal of Slavic Linguistics* 16, 187–246.

Marković, Ivan. 2008. "Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imena". *Folia onomastica Croatica* 17, 119–137.

Marković, Ivan. 2009. "Rezultativni sekundarni predikat u hrvatskome". *Suvremena lingvistika* 68, 221–246.

Marković, Ivan. 2010. *Uvod u pridjev*. Zagreb: Disput.

Marković, Ivan. 2012. *Uvod u jezičnu morfologiju*. Zagreb: Disput.

Matthews, P. H. 1981. *Syntax*. Cambridge: Cambridge University Press.

McCawley, James D. 1968. "The Role of Semantics in Grammar". Emmon Bach – Robert Harms (eds.) *Universals in Linguistic Theory*, New York: Holt, 125–170.

Mehlig, Hans Robert. 1996. "Some analogies between the morphology of nouns and the morphology of aspect in Russian". *Folia Linguistica* 30, 87–109.

Mel'čuk, Igor A. 1986. "Toward a Definition of Case". Richard D. Brecht – James S. Levine (eds.) *Case in Slavic*, Columbus, OH: Slavica Publishers, Inc., 35–85.

Michaelis, Laura A. – Knud Lambrecht. 1996. "Toward a construction-based theory of language functions: the case of nominal extraposition". *Language* 72, 215–247.

Mihaljević, Milan. 1982–1983. "Instrumental iza objekta u akuzativu uz glagole *smatrati, učiniti, zvati...*". *Suvremena lingvistika* 23/24, 11–16.

Mihaljević, Milan. 1998. *Generativna sintaksa i semantika*. Zagreb: HFD.

Miller, James E. 1974. "A localist account of the dative case in Russian". Richard D. Brecht – Catherine V. Chvany (eds.) *Slavic Transformational Syntax*, Ann Arbor, Michigan: University of Michigan, 244–261.

Mistrík, Jozef. 1966. *Slovosled a vetosled v slovenčine*. Bratislava: SAV.

Mozdzierz, B. M. 1994. *The Forms and Meanings of Collective Nouns in South-Slavic Compared to Russian*. Ph. D. dissertation. Yale University.

Mrázek, Roman. 1964: "Sintaksis russkogo tvoritel'nogo". *Opera Universitatis Purkynianae Brunensis, Facultas Philosophica 94*, Prag: Státní pedagogické nakladatelstvi.

Mrazović, Pavica – Zora Vukadinović. 1990. *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci – Novi Sad: Dobra vest.

Muljačić, Žarko. 1972. *Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika*. Drugo, prošireno i prerađeno izdanje. Zagreb: Školska knjiga.

Newmeyer, Frederick J. 1983. *Grammatical Theory: Its Limits and Its Possibilities*. Chicago: University of Chicago Press.

Newmeyer, Frederick J. 1992. "Iconicity and generative grammar". *Language* 68, 756–796.

Newmeyer, Frederick J. 1998. *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA: MIT Press.

Nuyts, Jan. 2008. "Pattern versus process concepts of grammar and mind". *Jezikoslovlje* 9, 87–107.

Nuyts, Jan. 2011. "Pattern versus process concepts of grammar and mind". Mario Brdar – Stefan Th. Gries – Milena Žic Fuchs (eds.) *Cognitive Linguistics, Convergence and Expansion*, Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins, 47–67.

O'Keefe, John – Lynn Nadel. 1978. *The Hippocampus as a Cognitive Map*. Oxford: Oxford University Press.

Palić, Ismail. 2006. *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*. Doktorski rad. Sarajevo: Filozofski fakultet.

Palmer, Gary B. 1996. *Toward a Theory of Cultural Linguistics*. Austin: University of Texas Press.

Pavešić, Slavko – Zlatko Vince. 1971. "Gramatika". Slavko Pavešić (ed.) *Jezični savjetnik s gramatikom*, Zagreb: Matica hrvatska.

Perlmutter, David M. 1983. *Studies in Relational Grammar*. Vol. 1. Chicago: University of Chicago Press.

Perlmutter, David M. – Carol G. Rosen. 1984. *Studies in Relational Grammar*. Vol. 2. Chicago: University of Chicago Press.

Peti, Mirko. 2001. "Zbrojina". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 27, 209–250.

Peti, Mirko. 2003. "Subjektni i predikatni nominativ". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 29, 211–223.

Peti, Mirko. 2007. "Još o subjektnom i predikatnom nominativu". Branko Kuna (ed.) *Sintaktičke kategorije*, Osijek – Zagreb: Filozofski fakultet – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 159–172.

Piper, Predrag i dr. 2005. *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska.

Postal, Paul M. 1969. "On so-called 'Pronouns' in English". David Reibel – Sanford Schane (eds.) *Modern Studies in English*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 201–224.

Postal, Paul M. 1970. "On the Surface Verb 'Remind'". *Linguistic Inquiry* 1, 37–120.

Potebnja, Aleksandr A. 1888. *Iz zapisok po russkoj grammatike I–II*. Harkov: Izdanie Knizhnago Magazina D. N. Poluekhtova.

Pranjković, Ivo. 1984. "Zbirne imenice i kategorija broja u hrvatskom ili srpskom jeziku". *Naučni sastanak slavista u Vukove dane* 13, 171–175.

Pranjković, Ivo. 1993. *Hrvatska skladnja*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Pranjković, Ivo. 2001. *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Pranjković, Ivo. 2013. *Gramatička značenja*. Zagreb: Matica hrvatska.

Prince, Ellen F. 1978. "A comparison of WH-clefts and it-clefts in discourse". *Language* 54, 883–906.

Prince, Ellen F. 1991. "On 'Functional explanation in linguistics and the origin of language'". *Language and Communication* 11, 79–82.

Radden, Günter – René Dirven. 2007. *Cognitive English Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Radford, Andrew. 1993. "Head-hunting: on the trail of the nominal Janus". Greville G. Corbett – Norman M. Fraser – Scott McGlashan (eds.) *Heads in grammatical theory*, Cambridge: Cambridge University Press, 73–114.

Radford, Andrew. 1997. *Syntax: A minimalist introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.

Radovanović, Milorad. 1990. *Spisi iz sintakse i semantike*. Novi Sad: Dobra vest.

Raguž, Dragutin. 1997. *Praktična hrvatska gramatika*. Zagreb: Medicinska naklada.

Riemsdijk, Henk van. 1983. "The case of german adjectives". F. Heny – B. Richards (eds.) *Linguistic categories: Auxiliaries and related puzzles*, Vol. 1, Dordrecht: Reidel, 223–252.

Rijkhoff, Jan N. M. 2004. *The Noun Phrase*. Oxford: Oxford University Press.

Rišner, Vlasta. 2002. "O stilskoj izražajnosti predikatnoga imena u instrumentalu". *Jezik* 49, 10–18.

Robins, Robert H. 1967. *A Short History of Linguistics*. London: Longman.

Robinson, Jane J. 1970. "Dependency Structures and Transformational Rules". *Language* 46, 259–285.

Rosch, Eleanor. 1977. "Human Categorization". Neil Warren (ed.) *Studies in Cross-Cultural Psychology*, Vol. 1, London: Academic Press, 1–49.

Rosch, Eleanor – Carolyn B. Mervis. 1975. "Family Resemblances. Studies in the Internal Structure of Categories". *Cognitive Psychology* 7, 573–605.

Russell, Bertrand. 1905. "On Denoting". *Mind* 14, 479–493 [ponovljeno u A. P. Martinich (ed.) 2001. *The Philosophy of Language*, Oxford: Oxford University Press].

Schooneveld, Cornelius H. van. 1978. *Semantic transmutations: Prolegomena to a calculus of meaning*. Bloomington: Physsardt.

Silić, Josip. 1984. *Od rečenice do teksta*. Zagreb: SNL.

Silić, Josip. 1992–1993. "Aktualizator *jedan* u hrvatskom jeziku (uvodna razmišljanja)". *Filologija* 20/21, 403–411.

Silić, Josip – Ivo Pranjković. 2005. *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*. Zagreb: Školska knjiga.

Silverstein, Michael. 1976. "Hierarchy of features and ergativity". R. M. W. Dixon (ed.) *Grammatical Categories in Australian Languages*, Canberra: Australian Institute of Aboriginal Studies, 112–171.

Smith-Stark, Cedrik T. 1974. "The plurality split". Michael W. La Galy – Robert A. Fox – Antony Bruck (eds.) *Papers from the Tenth Regional Meeting, Chicago Linguistic Society*, Chicago: Chicago Linguistic Society, 657–671.

Starosta, Stanley. 1988. *The case for lexicase*. London: Frances Pinter.

Steedman, Mark. 1993. "Categorial Grammar". *Lingua* 90, 221–258.

Strickland, Bonnie B. (ed.) 2000. *Gale Encyclopedia of psychology*. Second edition. Detroit – New York – San Francisco – London – Boston – Woodbridge, CT: Gale Group.

Šarić, Ljiljana. 2002. *Kvantifikacija u hrvatskome jeziku*. Zagreb: Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje.

Šarić, Ljiljana. 2006. "Preliminarna semantička analiza hrvatskog prijedloga *u* i njegovih slavenskih ekvivalenata". *Jezikoslovlje* 7, 1–43.

Šarić, Ljiljana. 2008. *Spatial Concepts in Slavic: A Cognitive Linguistic Study of Prepositions and Cases*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.

Šaumjan, Sebastian K. 1974. *Applikativnaja grammatika kak semantičeskaja teorija estestvenih jazikov*. Moskva: Nauka.

Tabakowska, Elżbieta. 1995. *Gramatyka i obrazovanie: Wprowadzenie do językoznawstwa kognitywnego*. Krakow: Polska Akademia Nauk, Oddzial w Krakowie.

Tabakowska, Elżbieta. 2005. *Gramatika i predočavanje: Uvod u kognitivnu lingvistiku*. Prev. Barbara Križan-Stanojević i Mateusz-Milan Stanojević. Zagreb: FF Press.

Tafra, Branka. 1989. "Što su brojevi (gramatički i leksikografski problem)?". *Rasprave Zavoda za jezik* 15, 219–237.

Tafra, Branka. 1999. "Dvije o dvome". Lada Badurina – Nada Ivanetić – Boris Pritchard – Diana Stolac (eds.) *Teorija i mogućnosti primjene pragmalingvistike*, Zagreb – Rijeka: HDPL, 769–780.

Tafra, Branka. 2000. "Morfološka obilježja brojevnih riječi". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 26, 261–275.

Talmy, Leonard. 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Vol. I. Cambridge, MA: MIT Press.

Tanacković Faletar, Goran – Branimir Belaj. 2013. "O nekim općim konceptualnim i semantičkim odredbama subjekta u hrvatskom jeziku". Marica Liović (ed.) *Sanjari i znanstvenici, zbornik radova u čast Branke Brlenić Vujić*, Osijek: Filozofski fakultet, 625–655.

Taylor, John R. 1995. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.

Taylor, John R. 2002. *Cognitive Grammar*. Oxford: Oxford University Press.

Tesnière, Lucien. 1959. *Éléments de syntaxe structurale*. Paris: Klincksieck.

Tolman, Edward C. 1948. "Cognitive maps in rats and men". *The Psychological Review* 55, 189–208.

Topolińska, Zuzana. 1981. "Restrikcija nasuprot apozicije: Dve vrste atributa imeničke sintagme". *Južnoslovenski filolog* XXXVII, 1–11.

Van Valin Jr., Robert D. 1993. "A synopsis of Role and Reference Grammar". Robert D. Van Valin Jr. (ed.) *Advances in Role and Reference Grammar*, Amsterdam: John Benjamins, 1–164.

Van Valin Jr., Robert D. – Randy J. LaPolla. 1997. *Syntax, Structure, Meaning and Function*. Cambridge: Cambridge University Press.

Vendler, Zeno. 1957. "Verbs and Times". *The Philosophical Review* 66, 143–160.

Weinreich, Uriel – William Labov – Marvin I. Herzog. 1968. "Empirical foundations for a theory of language change". Winfred Lehmann – Yakov Malkiel (eds.) *Directions for historical linguistics*, Austin: University of Texas Press, 95–195.

Whorf, Benjamin Lee. 1956. *Language, Thought, and Reality.* New York: John Wiley & Sons.

Wierzbicka, Anna. 1972. *Semantic Primitives*. Frankfurt: Athenäum Verlag.

Wierzbicka, Anna. 1980. *The Case for Surface Case*. Karoma: Ann Arbor.

Wierzbicka, Anna. 1988. *The Semantics of Grammar*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins.

Wilkins, Wendy K. (ed.) 1988. *Syntax and Semantics*. Vol. 21. New York: Academic Press.

Wittgenstein, Ludwig. 1953. *Philosophische Untersuchungen.* Oxford: Basil Blackwell.

Znika, Marija. 1997. "Opisni i odnosni pridjevi". *Suvremena lingvistika* 43/44, 341–357.

Znika, Marija. 1999. "Posvojni i odnosni pridjevi". *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 25, 377–389.

Znika, Marija. 2008. "Apozicija". Ines Srdoč-Konestra – Silvana Vranić (eds.) *Riječki filološki dani 7*, Rijeka: Filozofski fakultet, 517–525.

Zwicky, Arnold M. 1985. "Heads". *Journal of Linguistics* 21, 1–29.

Žic Fuchs, Milena. 1991. *Znanje o jeziku i znanje o svijetu.* Zagreb: SOL.

Žic Fuchs, Milena. 2009. *Kognitivna lingvistika i jezične strukture: Engleski* present perfect. Zagreb: Globus.

Kazalo imena

Allan, Keith 66, 513
Anderson, John 179, 220-223, 231, 513
Andrzejewski, B. W. 72, 513
Anić, Vladimir 43, 513
Aristarh iz Samotrake 232

Babić, Stjepan 60, 75, 76, 88, 89, 109, 124, 125, 146, 513
Bachman, Charles W. 219, 513
Bailyn, John F. 470, 513
Baker, Mark C. 217, 513
Bally, Charles 147, 513
Barić, Eugenija 85, 88, 109, 122, 145, 197, 229, 513
Bates, Elisabeth 19, 20, 54, 513
Bayer, Josef 216, 514
Bekkum, Wout van 514
Belaj, Branimir 47, 170, 216, 273, 285, 309, 323, 324, 353, 354, 370, 374, 414, 419, 469, 495, 514, 525
Berlin, Brent 21, 514
Binder, Marc D. 232, 256, 514
Blake, Barry J. 219-222, 225, 230, 233, 236, 237, 514
Bloomfield, Leonard 179, 228, 514
Boas, Franz 81, 235, 514
Bopp, Franz 235, 514
Brdar, Mario 12, 67, 294, 514, 515, 523
Bresnan, Joan W. 19, 515
Brinton, Laurel J. 64, 515
Burston, M. A. 243
Butt, Miriam 226, 227, 234, 235, 515
Bybee, Joan L. 20, 515

Calboli, Gualtiero 233, 515
Carnap, Rudolf 117, 515
Chafe, Wallace 220, 223, 515
Chomsky, Noam 17-19, 25, 29, 31, 179, 214, 217, 218, 230, 231, 235, 515, 516
Comrie, Bernard 77-81, 516
Cook, Walter 220, 223, 516
Corbett, Greville G. 72, 73, 76-79, 81, 87, 88, 127, 179, 516, 524
Croft, William 20, 21, 23, 25, 26, 29, 30, 32-36, 49, 516
Cruse, Alan D. 23, 25, 26, 35, 49, 516

Dąbrowska, Ewa 231, 247, 370-373, 378, 379, 516
Dahl, Östen 214, 516
Dik, Simon C. 19, 20, 216, 223, 516
Dionizije Tračanin 229, 232-234
Dirven, René 65-67, 80, 91, 99, 197, 516, 524
Diver, William 20, 30, 516
Dixon, R. M. W. 20, 127, 516, 517, 524

Fauconnier, Gilles 42, 117, 172, 517
Fillmore, Charles J. 20, 21, 26, 27, 33, 35, 55, 213-220, 222, 224, 226-228, 231, 517, 520

Fleischman, Eberhardt 220, 517
Foley, William A. 19, 20, 214, 517
Forchheimer, Paul 78, 517
Fraser, Norman M. 179, 516, 524
Frege, Gottlob 25, 117, 517

Gaifman, Haim 179, 517
García, Erica 20, 30, 517
Gazdar, Gerald 179, 518
Geeraerts, Dirk 206, 518
Givón, Talmy 20-22, 78, 216, 517, 518
Goldberg, Adele E. 20, 21, 26, 27, 29, 33, 35, 49, 50-54, 224, 516, 518
Goldsmith, John 164, 518
Goldstein, Ivo 43, 513
Greenberg, Joseph H. 123, 518
Grimm, Jacob 235
Gruber, Jeffrey S. 27, 213, 218, 224, 518

Haegeman, Liliane 518
Halliday, Michael A. K. 19, 20, 25, 223, 518
Harris, Roy 235, 518
Havers, Wilhelm 374, 518
Hays, David G. 179, 518
Hayward, Richard J. 72, 516
Heider, Eleonor 518
Herweg, Michael 64, 519
Herzog, Marvin I. 30, 526
Hirokawa, Nobutaka 232, 256, 514
Hjelmslev, Louis 230, 237, 238, 519
Hopper, Paul J. 20, 519
Hudson, Richard A. 179, 519

Isačenko, Aleksandr 243, 519
Ivić, Milka 147, 162, 469, 478, 519

Jackendoff, Ray 17, 61, 64-66, 179, 213, 217-219, 519
Jakobson, Roman 230, 237-245, 519, 520
Janda, Laura 219, 231, 244-247, 520
Jespersen, Otto 72, 520
Johnson, Mark 42, 55, 65, 323, 334, 521
Jones, William 235

Kalin, Boris 520
Katičić, Radoslav 122, 197, 229, 520
Katz, Jerrold 17, 18, 231, 520
Kay, Paul 20, 21, 26, 33, 35, 217, 514, 517, 520
Klimov, Georgij 223, 520
Koffka, Kurt 42, 250
Köhler, Wolfgang 42, 232, 249, 250, 520
Kordić, Snježana 117, 126, 139, 520
Kövecses, Zoltan 521
Kryžan Stanojević, Barbara 43, 525
Kučanda, Dubravko 373, 374, 514, 520
Kuna, Branko 12, 126, 140, 141, 275, 375, 520, 523

Labov, William 30, 520, 526
Lakoff, George 18, 20, 21, 26, 27, 42, 55, 65, 323, 334, 520, 521
Lambrecht, Knud 20, 21, 522
Langacker, Ronald W. 18, 20-22, 27, 29, 30, 33, 34, 37-41, 45-47, 49, 51, 52, 55, 56, 60, 61, 63-66, 71, 78, 79, 81, 90, 96-98, 104, 107, 108, 111, 117, 118, 120, 133, 135, 143, 148, 156, 157, 163, 164, 169, 170, 172, 177, 179, 180, 197, 198, 207, 218, 220, 224, 231, 247-249, 255, 261, 279, 281, 521, 522
LaPolla, Randy J. 19-22, 55, 195, 216, 223, 525
Lasnik, Howard 31, 516
Longacre, Robert E. 223, 522
Losonsky, Michael 117, 522
Lyons, John 117, 313, 522

MacWhinney, Brian 513
Marantz, Alec P. 217, 522
Maretić, Tomo 125, 126, 522
Markman, Vita G. 470, 522

Marković, Ivan 12, 88, 90, 123, 127, 128, 163, 195-200, 204, 470, 522
Martin od Danske 229, 236, 237
Matthews, P. H. 179, 522
McCawley, James D. 18, 521, 522
McGlashan, Scott 179, 516, 524
Mehlig, Hans Robert 64, 522
Mel'čuk, Igor A. 219, 522
Michaelis, Laura A. 20, 21, 522
Mihaljević, Milan 17, 470, 522
Miller, James E. 220, 522
Mistrík, Jozef 122, 522
Mozdzierz, B. M. 72, 522
Mrázek, Roman 239, 241, 243, 244, 522
Mrazović, Pavica 126, 196, 522
Muljačić, Žarko 38, 522

Nadel, Lynn 256, 523
Newmeyer, Frederick J. 19, 29-32, 54, 523
Nuyts, Jan 23, 24, 523

O'Connor, Mary K. 26, 217, 517
O'Keefe, John 256, 523

Palemon, Remije 229, 233
Palić, Ismail 230, 372, 373, 378, 523
Pänini 225-229
Pavešić, Slavko 198, 523
Perlmutter, David M. 214, 523
Peti, Mirko 72-74, 88, 169, 523
Piper, Predrag 195, 523
Planud, Maksim 229, 236-238
Postal, Paul M. 17, 18, 231, 520, 523
Potebnja, Aleksandr A. 239-241, 243, 244, 523
Pranjković, Ivo 12, 71-73, 75, 85, 88, 89, 93, 94, 191, 106, 109, 122, 123, 147, 179, 181, 182, 188, 189, 194, 195, 197, 229, 269, 272, 273, 295, 309, 317, 320, 325, 329, 332-336, 340, 343-346, 348, 351-353, 356, 357, 359, 361, 362, 373, 375, 381, 385, 390, 393, 399-401, 417-419, 425, 428, 429, 431-434, 442, 444, 448, 457, 469, 487, 488, 491, 512, 523, 524
Prince, Ellen F. 20, 524
Pullum, Geoffrey K. 518

Radden, Günter 65-67, 80, 91, 99, 197, 516, 524
Radford, Andrew 126, 181, 524
Radovanović, Milorad 101, 103, 147, 524
Raguž, Dragutin 72, 88, 169, 524
Rask, Rasmus 235
Riemsdijk, Henk van 524
Rijkhoff, Jan N. 524
Rišner, Vlasta 470, 524
Robins, Robert H. 233, 524
Robinson, Jane J. 179, 524
Rosen, Carol G. 214, 523
Ross, John R. 18, 521
Rubin, Edward J. 470, 513
Russell, Bertrand 117, 524

Sag, Ivan 518
Sapir, Edward 81, 235
Schleicher, August 235
Schooneveld, Cornelius H. van 243, 524
Silić, Josip 75, 85, 88, 89, 94, 101, 109, 122, 123, 142, 147, 150, 179, 181, 182, 188, 189, 197, 229, 269, 272, 273, 295, 362, 373, 375, 381, 385, 390, 417, 418, 457, 469, 487, 512, 524
Silverstein, Michael 78, 524
Simon od Danske 229, 236, 237
Smith-Stark, Cedrik T. 78, 524
Stanojević, Mateusz-Milan 43, 525
Starosta, Stanley 222, 525
Steedman, Mark 19, 525
Strickland, Bonnie B. 232, 249, 525

Šarić, Ljiljana 71, 126, 135, 145, 373, 377, 443, 525
Šaumjan, Sebastian 220, 525

Tabakowska, Elżbieta 43, 525
Tafra, Branka 88, 160, 162, 525
Talmy, Leonard 43, 218, 330, 525
Tanacković Faletar, Goran 170, 216, 273, 370, 469, 495, 514, 525
Taylor, John R. 21, 27, 39-43, 47, 66, 71, 90, 108, 118, 135, 136, 164, 169, 180, 189, 197, 198, 525
Tesnière, Lucien 179, 525
Tolman, Edward C. 256, 525
Tomić, Josip Eugen 75
Topolińska, Zuzana 122, 525
Turner, Mark 42, 517

Van Valin, Robert D. Jr. 19-22, 55, 195, 214, 216, 223, 517, 525
Varon 229, 233, 234
Vendler, Zeno 102, 526
Verner, Karl 235
Vince, Zlatko 198, 523
Vukadinović, Zora 126, 196, 522

Weinreich, Uriel 30, 526
Wertheimer, Max 42, 250
Whorf, Benjamin Lee 235, 526
Wierzbicka, Anna 231, 243, 244, 246, 247, 526
Wilkins, Wendy K. 216, 526
Windhorst, Uwe 232, 256, 514
Wittgenstein, Ludwig 21, 526
Woisetschlaeger, Erich 164, 518

Znika, Marija 124, 125, 129, 197, 526
Zwicky, Arnold M. 179, 526

Žic Fuchs, Milena 12, 27, 39, 47, 53, 56, 66, 81, 102, 514, 523, 526

Kazalo pojmova

akuzativ
direktnoga objekta 311, 393, 410, 411, 417, 429, 436–438
mjere 194, 410, 416
načinski 418
s infinitivom 417
vremenski 414
apozicijska imenska sintagma 12, 196–207, 275, 276, 281, 365–367, 405, 407, 440, 455, 507, 509
autonomija i zavisnost 47, 60–62, 177–179, 261, 271, 299, 301, 305, 306, 342, 345, 352, 357, 467
autonomija sintakse
jaka 30–32, 48, 211
slaba 30–32

bayso 72
baza 40, 41, 61, 93, 97, 98, 101, 108, 109, 111, 119, 134, 297, 304, 305, 345, 352, 386, 411
bosanski 372
bugarski 72, 87

ciljna struktura 38, 39

češki 244

dativ
emfatični 272, 307, 375, 390, 391
etički 375, 387–390, 403
interesa v. etički dativ
koristi ili štete 381, 384, 387, 390, 403, 404
namjene 375, 379, 381, 382, 385, 387–390, 404
negranične direktivnosti 373, 375–377, 385
posvojni 97, 373, 374, 383, 385
smjera v. dativ negranične direktivnosti
determinacija 123, 135, 136, 139, 143, 146, 163, 167, 174, 280
determinator
demonstrativni 126, 128, 135, 168, 173, 174
kvantifikatorski 126
referencijalni 126
domena
apstraktna 41
matrica domena v. okvir
okvir 40–42, 200
primarna 41
sekundarna 41
temeljna 41
varijantnosti 60, 64, 119–121, 131, 132, 137, 146, 163, 165, 170, 171, 173, 204
dopuna 12, 86, 88, 89, 101–103, 115, 122, 134, 162, 168, 169, 177–182, 185, 187, 189, 190, 192, 193, 204, 205, 207, 208, 217, 259, 272, 283, 288, 290, 292, 308, 309, 328, 358, 366, 370, 371, 374, 376, 377, 379–381, 383, 386–392, 403, 406, 407, 411, 416–419, 436, 439, 440, 442, 452–455, 464, 466, 468, 470, 480, 481, 487, 495, 505, 508, 509

dubinski padež 12, 27, 211, 213–215, 217, 219, 220, 226, 231

ekstenzija 49, 53, 120, 205–207, 218, 309, 419, 442, 488
elaboracija 49, 53, 118–121, 169, 171, 173, 177, 180, 183, 184, 186, 188–190, 199, 202, 203, 205–208
enciklopedijsko znanje v. znanje o svijetu
engleski 26, 47, 52, 53, 66, 67, 80, 91, 102, 104, 157, 169, 189

fenomenološko znanje 164
fonološka jedinica 34, 36–39, 56, 183, 247
fonološki prostor 37, 38

genitiv
ablativni 158, 272, 307, 311
cijene 272, 290–292
dijelni 86, 193, 194, 196, 272, 282–285, 287–291, 294, 363, 415
eksplikativni v. objasnidbeni genitiv
kvalitativni 272, 295, 312, 316, 329, 363
obilja ili oskudice 272, 292
objasnidbeni 272, 273, 298, 302–305, 357, 361
objektni 103, 261, 272, 298, 300–305, 344, 363, 364, 466, 467
partitivni v. dijelni genitiv
posvojni 261, 272, 273, 275–281, 310, 316, 352, 363, 364
slavenski 272, 288–290, 363
subjektni 103, 261, 272, 297, 298, 300, 301, 303–305, 344, 363, 364
svojstva 272, 295, 363
vremenski 272, 293, 295, 415
zaklinjanja 272, 306, 307, 363, 390, 391
geštalt 63, 95, 232, 249–251, 311, 462–464
glagoli
semikopulativni neprijelazni 168, 469, 478, 480–482, 485
semikopulativni prijelazni 469–471, 477, 484, 485
glava v. odrednik profila
gramatički pristup
autonomistički 20, 29
formalni 17–19, 23, 29, 211, 213, 216, 217
funkcionalni 11, 17, 19–21, 27, 29–32, 48, 50, 54, 211, 213–217, 220, 223
simbolički 33, 36, 39, 48
grounding v. usidrenje

hijerarhija
činitelj – trpitelj 21, 22
empatije 22, 78, 80–84, 169, 279
lica 79, 81
određenosti 22, 81, 281
predikata 77, 78
pridruživanja topika 22
sročnosti 76–78
topikalnosti 79, 81
živosti 22, 78–82
homonimija 240–242

imenice
agentivne odglagolne 98
brojive 11, 62, 63, 66–69, 71, 72, 99–101, 103–105
dvostrukorelacijske 105
epizodične odglagolne 98, 101–103
gradivne 11, 59, 63–66, 72, 103, 104, 126, 193
nebrojive v. gradivne imenice
pluralia tantum 11, 59, 71, 72, 84, 85, 88–91
relacijske 97, 98, 105, 189, 190, 194, 304, 305, 344, 345, 352, 357, 360, 362, 385, 421
trajne odglagolne 99, 101, 102, 305
trpne 98
tvarne v. gradivne imenice
zbirne 11, 59, 71–74, 76–84, 88, 89, 91, 92, 169, 193, 194, 196
instrumental
ablativni 457, 485
indirektnoga objekta 457, 466, 468, 469, 505, 506
osnovne osobine 457, 469, 478, 486, 505
podrijetla v. ablativni instrumental
predikatni 269, 270, 457, 469–471, 478
pridjevni 457, 464
prosekutiv 457, 460, 461, 464, 505
prostorni v. prosekutiv
sredstva 421, 457, 460, 471
subjektni 457, 465, 506
vremenski 457, 461, 462, 506
izvođenje 362, 403, 436, 452, 504

***kāraka*-uloga** 226–228
kognitivna gramatika 17, 20, 33–35, 37, 39, 42, 54–56, 59, 60, 75, 117, 126, 178–181, 189, 199, 204, 220, 305
kompatibilnost 362, 403, 436, 452, 504
komplementacija 168, 180, 181, 185, 186, 189, 190, 193, 194, 198, 207, 259, 297, 298, 301, 303–305, 364, 383, 385, 392, 418, 419, 466
komponencijalna analiza 211, 230, 232, 237, 238, 242–244, 247–249
konceptualna metafora
ontološka 65, 334, 336, 426, 446, 454
orijentacijska 331, 332, 334, 338, 339, 498, 499
strukturna 322, 333, 398, 404, 495
konstrukcijske gramatike
u širem smislu 28, 33, 35
užekonstrukcijski pristupi 17, 33, 34, 50–56
kvalitativni prostor 64, 65, 104
kvantifikacija
apsolutna 126, 135, 136, 139, 146, 153–156, 160, 195, 282
implicitna 135, 137, 163
relativna 136, 139, 156, 158, 164, 365, 367, 405, 407, 440, 455, 507, 509
kvantifikator
djelomični 135, 153, 154, 282
neodređeni 86, 126, 135, 136, 139, 153–156, 158–160, 283
nulti 135–137, 154, 163, 164, 167, 174, 175
univerzalni 125, 126, 135, 137, 153, 156–162, 164, 167, 175, 195

latinski 196, 233–237, 417
lik 42, 251, 254, 259, 281
lokalistička teorija 219–223, 231
lokalna glava 181, 185, 190, 204, 205, 283, 295, 366, 406, 439, 454, 508

makedonski 72, 87
mentalna mapa 256
model bilijarske kugle 60, 92, 410
modifikacija
postmodifikacija 12, 77, 122, 182, 184–186, 188, 206, 364, 366, 367, 404, 406, 438, 439, 454, 455, 506–509
premodifikacija 12, 77, 122, 123, 180, 182, 183, 187, 189, 199, 206, 208, 276, 278
modifikator
determinacijski pridjevni 143, 280
postmodifikator 122, 130, 190, 206, 208, 278, 280–282, 295, 297, 298, 303, 309, 321, 326, 327, 361, 365, 366, 368, 383, 385, 404–407, 418, 419, 438–440, 442, 452, 454, 468, 487, 491, 506, 507, 509
premodifikator 77, 122, 123, 127, 130, 136, 138–141, 146, 163, 183, 202, 206, 208, 276, 278, 280–282, 295, 327, 365–368, 383, 404–407, 419, 439, 440, 454, 506–509

nevremenska relacijska predikacija 46, 47, 59, 63, 92–95, 107–109, 111, 178, 183, 185, 186, 188, 298, 299, 415
nominalni profil 46, 47, 59–63, 65, 67, 92–95, 97, 104–107, 109, 111, 112, 156, 178–180, 182, 183, 197, 198, 283, 298, 299, 364, 419, 483

njemački 201

odrednik profila 12, 98, 115, 178–183, 185–188, 190, 192, 198, 200, 203, 204, 276, 283, 292, 297, 298, 303, 304, 308, 411, 416, 452, 487
orijentir 34, 44, 45, 47
ovjeravatelj 38, 39

padežna gramatika v. dubinski padež
padežno značenje
glavno 230
individualno 230
invarijantno v. opće
opće 230, 239, 240, 372
polisemija 49, 52, 240–242
poljski 370
površinski padež 215, 219, 226, 227
pozadina 42, 251, 254, 259, 281
primarni objekt 43, 44
profil 39, 40, 59, 98, 119, 122
prosekutiv v. instrumental
prostorna gramatika 55, 231

referencija v. usidrenje
relacijski profil 46, 47, 59, 92, 94, 96, 104, 107–112, 134, 143, 178–180, 183, 186, 190, 288, 297–302, 376, 392, 411, 415, 419, 466, 483
ruski 238–240, 242–244, 246, 247

sanskrt 225, 226, 235
sekundarni objekt 43, 44
sekvencijsko promatranje 45–47, 93, 95, 96, 104, 107, 112, 119, 158, 299–301, 318, 325, 377, 396, 410, 415, 421–423, 466–468, 492
semantička jedinica 36–39, 56
semantička mreža 211, 244, 247, 248
semantička uloga 21, 22, 78, 195, 213, 215–219, 222, 224, 226, 372, 465, 473, 476, 478, 481
semantički primitiv 218, 231, 244
semantički prostor 37, 38
shematično konceptualno ustrojstvo
cilja 249, 255, 257, 259, 263–266 270
ishodišta 249, 255, 257–261, 263, 266, 267, 270
paralelizma 249, 255, 257, 259, 265–267, 270
smještenosti 249, 255, 257–259, 264, 265, 270
usmjerenosti 249, 255, 257, 259, 262, 263, 266, 270
shematičnost 28, 34, 47–50, 115, 118–122
simbolička jedinica 36–38, 49, 52, 53, 55, 95, 177, 178, 180, 183, 184, 186, 198, 199, 390
simbolički prostor 37, 38
skupno promatranje 45–47, 63, 72, 83, 84, 86, 88, 91, 95, 98, 101, 104, 105, 110–112, 156–158, 160, 162, 188, 189, 193, 194, 196, 207, 299–305, 377, 414, 415, 423
sličnost 118
specifičnost 28, 47–49, 118–122
specifikacija 122, 123, 127, 129, 130, 136, 137, 146, 155, 163, 183, 208, 280
strukturno znanje 164

tip i podtip 118–122, 145, 146, 170–172, 175, 202, 203, 282
tip i varijanta 49, 50, 115, 117–122
trajektor 34, 42–45, 47

uporabno utemeljen model 49
usidrenje
efektivna razina 133
epistemička razina 133
sredstva usidrenja 135, 148, 151
usidrena varijanta 138, 142, 154, 163, 168, 208

vremenska relacijska predikacija 46, 47, 59, 92, 95, 107, 108, 297–299, 301

zbrojina 73, 74
znanje o svijetu 39–41, 47, 139, 171, 273, 328, 383

Objavljeno u biblioteci

Thesaurus

Émile Benveniste
RIJEČI INDOEUROPSKIH INSTITUCIJA

Claude Hagège
ZAUSTAVITI IZUMIRANJE JEZIKÂ

Roman Jakobson
O JEZIKU

Vladimir Anić
NALIČJE KALUPA. SABRANI SPISI

Eugenio Coseriu
TEORIJA JEZIKA I OPĆA LINGVISTIKA

Ivan Marković
UVOD U JEZIČNU MORFOLOGIJU

Ivan Marković
HRVATSKA MORFONOLOGIJA

J. L. Austin
KAKO DJELOVATI RIJEČIMA